

Қазақстан Республикасының
білім және ғылым министрлігі

«ТУРАН»

УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Ғылыми журнал

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА

«ТУРАН»

Научный журнал

№ 2 (70)

2016

Алматы

НАУЧНО-РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

1. Алшанов Р.А. - ректор университета «Туран», д.э.н., профессор, академик Международной инженерной академии, вице-президент Национальной инженерной академии РК, президент Академии экономических наук Казахстана
2. Исламгулова С.К. - проректор по науке и аккредитации университета «Туран», д.п.н. (**зам. председателя совета**)
3. Алиев У.Ж. - вице-президент корпорации «Туран», д.э.н., профессор
4. Александрова А.Ю. - профессор Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова (РФ), д.г.н.
5. Арупов А.А. - директор Института мировой экономики и международных отношений, д.э.н., профессор, академик МАИ
6. Аханов С.А. - председатель Совета Ассоциации финансистов Казахстана, д.э.н., профессор университета «Туран»
7. Баишев Ж.Н. - заместитель председателя суда Евразийского экономического союза, к.ю.н., профессор университета «Туран»
8. Дан Джим - Государственный Пенсильванский университет (США), доктор PhD, профессор
9. Джапаров Б.А. - директор Архива Президента РК, д.т.н., профессор
10. Зоркальцев В.И. - Институт систем энергетики им. Л.А. Мелентьева СО РАН (РФ), д.т.н., профессор
11. Ержанов М.С. - президент Гильдии бухгалтеров и внутренних аудиторов, д.э.н., профессор
12. Есиркепов Т.А. - директор Института системных исследований казахстанского общества университета «Туран», д.э.н., профессор
13. Калимолдаев М.Н. - директор Института проблем информатики и управления МОН РК, д.ф.-м.н., профессор
14. Козлов В.В. - профессор Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова (РФ), д.психол.н.
15. Мукамбаева Г.А. - Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына, д.ю.н., профессор
16. Петров П.С. - Великотырновский университет (Болгария), доктор PhD
17. Попков В.К. - профессор кафедры сетевых информационных технологий Новосибирского государственного технического университета (РФ), д.ф.-м.н.
18. Тазабеков К.А. - президент Казахской ассоциации маркетинга, профессор университета «Туран»
19. Швыдко А.А. - проректор по учебно-методической работе университета «Туран», к.филос.н., профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

1. Алшанов Р.А. - **главный редактор**, ректор университета «Туран»
2. Исламгулова С.К. - **зам. главного редактора**, проректор по науке и аккредитации университета «Туран»
3. Алиев У.Ж. - вице-президент корпорации «Туран»
4. Тазабеков К.А. - первый проректор университета «Туран»
5. Тусупова Л.А. - проректор по послевузовскому образованию и международному сотрудничеству, д.э.н., профессор университета «Туран»
6. Швыдко А.А. - проректор по учебно-методической работе университета «Туран»
7. Бычкова С.Ф. - член Конституционного совета Республики Казахстан, д.ю.н., профессор университета «Туран»
8. Аласва Г.Т. - декан гуманитарно-юридического факультета, к.ю.н.
9. Бузелю А.С. - зав. кафедрой журналистики и переводческого дела, к.филос.н.
10. Вуколов В.Н. - директор Научно-исследовательского института туризма университета «Туран», д.п.н., профессор
11. Ерубеева Г.К. - зав. кафедрой туризма и сервиса, к.б.н.
12. Жанузакова Л.Т. - зам. директора Института системных исследований казахстанского общества университета «Туран», д.ю.н., профессор университета «Туран»
13. Закирова Д.И. - зав. кафедрой экономики и менеджмента, доктор PhD
14. Калпетходжаева С.К. - зав. кафедрой регионоведения и международных отношений, к.филос.н., доцент
15. Курбатова Н.В. - **редактор**, руководитель редакционно-издательского отдела
16. Маргацкая Г.С. - декан экономического факультета, к.э.н., профессор университета «Туран»
17. Мусабекова Г.З. - зав. кафедрой казахского и иностранных языков, к.п.н., доцент
18. Нусупбекова Г.С. - декан факультета «Академия кино и телевидения», д.т.н., профессор университета «Туран»
19. Сансызбаев С.Н. - д.э.н., профессор
20. Сисенова А.Т. - зав. кафедрой маркетинга и логистики, к.э.н.

1 ЭКОНОМИКА: ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА

Камшибаев Р.А., Заманбеков Ш.З., Заманбеков Д.Ш. Членство Казахстана в ВТО и ЕАЭС – важный фактор повышения эффективности использования его стратегического потенциала и конкурентоспособности.....	9
Умбиталиев А.Д., Куланова Д.А. Позиции Казахстана в мировой экономике	18
Ситенко Д.А., Есенгельдина А.С. Оценка национальной инновационной системы Казахстана в контексте глобального инновационного индекса	23
Давильбекова Ж.Х. Инновациялық экономика: теория мен эмпирика	28
Onyusheva I.V., Tushmalyeva Zh.U. Corporate Governance and CEOs Compensation	35
Суйеубаева С.Н., Козлова М.В. «Жасыл даму» қағидалары негізінде аймақтық даму үлгісін қалыптастырудың концептуалдық негіздері	40
Шеломенцева В.П., Ифутина Е.А., Шеломенцев П.Ю. Старопромышленный регион: природа возникновения, классификация, преобразование.....	49
Сайлаубеков Н.Т., Бейсекова П.Д. Қазақстандағы мұнай-химия саласының дамуы туралы	54
Баймукашева Ж.З. Оценка роли нефтехимической отрасли в развитии промышленности Актюбинской области	60
Kirdasinova K.A., Sabirova R.K. Modern trends of electric power system in Kazakhstan.....	67
Турекулова Д.М., Бейсенғалиев Б.Т., Сырлыбаева Н.Ш., Жуманова Б.К. Приоритетные направления развития предприятий транспортно-логистических услуг в Республике Казахстан.....	73
Куланова Д.А., Аребаева А.Н. Продовольственная безопасность: актуализация и современная ситуация.....	81
Абдикеримова Г.И., Ансенбетова Г.Т. Система агропромышленного комплекса в контексте реформы	87
Мизамова К.И., Кулов О.А. Особенности и факторы, влияющие на нестандартную занятость	92
Gribincha D. Foreign experience of personnel management`s development of enterprises.....	97
Майдыров С.Г. Новые исследования интеллектуального капитала	102
Байбашева Г.К., Чимгентбаева Г.К., Байгабулова К.К. Методика оценки человеческого капитала как сложной социально-экономической категории.....	106
Мухамбетова Л.К., Турекулова Д.М., Жамкеева М.К. Методологические подходы к изучению человеческого капитала.....	113
Иванюк Т.Н., Арышев В.А. Анализ влияния структуры капитала на финансовое состояние предприятия	119
Хан И.Ю. Разработка модели по управлению доходами коммерческого банка	124
Ержанов М.С., Орынбасарова А.А. Международные принципы проведения аудиторских заданий	130
Сембиева Л.М., Алина Г.Б. Стратегические направления развития АО «Казахстанский фонд гарантирования депозитов» на современном этапе	135
Мергенбаева А.Т., Байнеева П.Т. Перспективы и основные направления модернизации пенсионной системы Республики Казахстан	143

2 ТУРИЗМ: МИРОВОЙ ОПЫТ

<i>Вуколов В.Н.</i> Использование лошадей в горных трекингах.....	148
<i>Дабылтаева Н.Е., Намазбаева З.Е.</i> Искерлік туризмнің әлемдік нарықтағы орны және оның даму тенденциялары	153
<i>Дүйсембаев А.А., Муталиева Л.М., Жағыпарова А.О.</i> Отандық туристік индустрияның қалыптасуы мен дамуын зерттеу	159
<i>Темирова А.Б., Нурғалиева Ж.Е., Юсупова С.А.</i> Роль и значение франчайзинга в туристском бизнесе Казахстана	165
<i>Кабдулшарипова А.М., Кунафина Г.Т.</i> Шығыс Қазақстанда туристік кластерді қалыптастырудың мәселелері мен болашағы	171
<i>Смыкова М.Р., Рахимбекова Ж.С.</i> Влияние интеграционных процессов на маркетинговую деятельность гостиниц Казахстана	177

3 ТРИБУНА МОЛОДОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЯ

<i>Manuel Fernandez-Grela, Zhailauov E.</i> Spatial and structural heterogeneity of economy: nature, content and ways of overcoming	184
<i>Турекулова А.Н., Мухамбетова Л.К., Сатканова Р.Г.</i> Особенности инвестирования в человеческий капитал	192
<i>Tazabekova A.</i> Small and medium business in Kazakhstan: analysis and prospects	199
<i>Егембердиева С.М., Кадырбергенова А.К.</i> Мұнай-химия өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету механизмін жетілдірудің негізгі бағыттары	205
<i>Молдакенова Е.К.</i> Қазақстанда агроөнеркәсіптік кешеннің даму заңдылықтары	213
<i>Ыдырыс С.С., Құлбай Б.</i> Тоқыма кәсіпорнының инвестициялық тартымдылығын талдау әдістемесі	220
<i>Мухияева Д.М.</i> Қазақстандағы ұлттық инновациялық жүйесі қызметінің қаржылық аспектілері	226
<i>Оразалинова М.Н.</i> SWOT-анализ банковской системы Республики Казахстан.....	234
<i>Оразалинова М.С.</i> Қазақстанның шағын және орта бизнесі сауда саласындағы кәсіпорының контроллинг жүйесін қалыптастыру тұжырымдамасы	240
<i>Жантаева Ж.Ә.</i> Зейнетақы активтерін басқарудың шетелдік тәжірибесі.....	245
<i>Saktaganova G.</i> Interpersonal and organizational communication: effectiveness	251

4 ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ: МЕТОДОЛОГИЯ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ

<i>Конопьянова Г.А., Байкенов Ж.Е.</i> Побудительные мотивы интеграции образования и бизнеса	255
<i>Шаяхметова Ш.Т.</i> Современные тенденции развития системы образования в Казахстане	262
<i>Kuryshzhan A.</i> Concerning applied use of linguistic developments for kazakh language	266

5 ПРАВО: ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО, ПРАВОВОЙ МЕХАНИЗМ, ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА

<i>Жанузакова Л.Т.</i> Правовое регулирование оборота генетически модифицированной пищевой продукции в Республике Казахстан.....	273
<i>Амиров Н.К.</i> О влиянии выборов в Мажилис на будущее реформ в Республике Казахстан	280

6 ЗНАМЕНАТЕЛЬНЫЕ ДАТЫ И СОБЫТИЯ

<i>Кораблев В.А.</i> Слово о Великом Учителе.....	285
---	-----

1 ЭКОНОМИКА: ТАРИХ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА

Камшибаев Р.А., Заманбеков Ш.З., Заманбеков Д.Ш.	
Қазақстанның ДСҰ және ЕАЭО-на мүшелігі – оның стратегиялық әлеуеті мен бәсекеге қабілеттілігін пайдалануының тиімділігін арттырудағы маңызды факторы.....	9
Умбиталиев А.Д., Куланова Д.А. Қазақстанның әлемдік экономикадағы орны.....	18
Ситенко Д.А., Есенгельдина А.С. Ғаламдық инновациялық индексі негізінде Қазақстанның ұлттық инновациялық жүйесін бағалау	23
Давильбекова Ж.Х. Инновациялық экономика: теория мен эмпирика	28
Онюшева И.В., Тушмаева Ж.У. Корпоративтік басқару және атқарушы органның өтемақысы	35
Сүйеубаева С.Н., Козлова М.В. «Жасыл даму» қағидалары негізінде аймақтық даму үлгісін қалыптастырудың концептуалдық негіздері.....	40
Шеломенцева В.П., Ифутина Е.А., Шеломенцев П.Ю.	
Ескі өнеркәсіптік аймақ: пайда болу табиғаты, жіктелуі, қайта құрылуы	49
Сайлаубеков Н.Т., Бейсекова П.Д. Қазақстандағы мұнай-химия саласының дамуы туралы	54
Баймукашева Ж.З. Ақтөбе облысының өнеркәсібінің дамуына мұнай-химия саласының рөлін бағалау	60
Кирдасинова К.А., Сабирова Р.К. Қазақстан электр энергетикалық жүйелерінің дамуының заманауи үрдістері.....	67
Турекулова Д.М., Бейсенғалиев Б.Т., Сырлыбаева Н.Ш., Жуманова Б.К.	
Қазақстан Республикасындағы көліктік-логистикалық қызметтер кәсіпорындары дамуының басым бағыттары.....	73
Куланова Д.А., Аребаева А.Н. Азық-түлік қауіпсіздігі: өзектілігі және қазіргі жағдайы	81
Абдикеримова Г.И., Апсенбетова Г.Т. Реформа тұрғысындағы агроөнеркәсіптік кешен жүйесі	87
Мизамова К.И., Кулов О.А. Стандартты емес жұмысбастылыққа әсер ететін ерекшеліктер мен факторлар	92
Грибинча Д. Кәсіпорынның кадрлық менеджментін дамытудың шетелдік тәжірибесі.....	97
Майдыров С.Г. Зияткерлік капиталдың жаңа зерттеулері	102
Байбашева Г.К., Чимгентбаева Г.К., Байғабұлова К.К.	
Адами капиталды күрделі әлеуметтік-экономикалық категориясы ретінде бағалануының әдіснамасы.....	106
Мұхамбетова Л.К., Турекулова Д.М., Жамкеева М.К.	
Адами капиталды игеруге әдіснамалық тәсілдер	113
Иванюк Т.Н., Арышев В.А. Кәсіпорынның қаржылық жағдайына капитал құрылымының әсерін талдау.....	119
Хан И.Ю. Коммерциялық банктің табыстарын басқару бойынша үлгілерді жасау	124
Ержанов М.С., Орынбасарова А.А. Аудиторлық тапсырмаларды өткізудің халықаралық қағидалары	130
Сембиева Л.М., Алина Г.Б. Қазіргі кезеңдегі «Қазақстанның депозиттерге кепілдік беру қоры» АҚ дамуының стратегиялық бағыттары	135
Мергенбаева А.Т., Байнеева П.Т. Қазақстан Республикасының зейнетақы жүйесін жаңғыртудың негізгі бағыттары мен болашағы	143

2 ТУРИЗМ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ

<i>Вуколов В.Н.</i> Жылқыларды таулы трекингтерде пайдалану	148
<i>Дабылтаева Н.Е., Намазбаева З.Е.</i> Искерлік туризмнің әлемдік нарықтағы орны және оның даму тенденциялары	153
<i>Дүйсембаев А.А., Муталиева Л.М., Жағыпарова А.О.</i> Отандық туристік индустрияның қалыптасуы мен дамуын зерттеу	159
<i>Темірова А.Б., Нұрғалиева Ж.Е., Юсупова С.А.</i> Қазақстанның туристік бизнесіндегі франчайзингтің рөлі мен мәні.....	165
<i>Кабдулшарипова А.М., Кунафина Г.Т.</i> Шығыс Қазақстанда туристік кластерді қалыптастырудың мәселелері мен болашағы	171
<i>Смыкова М.Р., Рахимбекова Ж.С.</i> Интеграциялық үдерістердің Қазақстан қонақ үйлерінің маркетингтік қызметіне әсері	177

3 ЖАС ЗЕРТТЕУШІНІҢ МІНБЕСІ

<i>Мануэль Фернандез-Грела, Жайлауов Е.Б.</i> Экономиканың кеңістіктік-құрылымдық біртекті еместігі: мәні, мазмұны және арылу жолдары	184
<i>Турекулова А.Н., Мұхамбетова Л.К., Сатканова Р.Г.</i> Адами капиталға инвестициялаудың ерекшеліктері	192
<i>Тазабекова А.Ч.</i> Қазақстан Республикасындағы шағын және орта кәсіпкерлік: талдау және даму болашағы.....	199
<i>Егембердиева С.М., Кадырбергенова А.К.</i> Мұнай-химия өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету механизмін жетілдірудің негізгі бағыттары	205
<i>Молдакенова Е.К.</i> Қазақстанда агроөнеркәсіптік кешеннің даму заңдылықтары	213
<i>Ыдырыс С.С., Құлбай Б.</i> Тоқыма кәсіпорнының инвестициялық тартымдылығын талдау әдістемесі	220
<i>Мухияева Д.М.</i> Қазақстандағы ұлттық инновациялық жүйесі қызметінің қаржылық аспектілері	226
<i>Оразалинова М.Н.</i> ҚР-ның банктік жүйесінің SWOT-талдауы	234
<i>Оразалинова М.С.</i> Қазақстанның шағын және орта бизнесті сауда саласындағы кәсіпорынның контроллинг жүйесін қалыптастыру тұжырымдамасы	240
<i>Жантаева Ж.Ә.</i> Зейнетақы активтерін басқарудың шетелдік тәжірибесі.....	245
<i>Сактаганова Г.С.</i> Тұлға аралық және ұйымдық байланыстар, олардың тиімділігі	251

4 БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ОҚЫТУ: ӘДІСТЕМЕ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ

<i>Конопьянова Г.А., Байкенов Ж.Е.</i> Білім беру мен бизнестің интеграциясының қозғаушы себептері	255
<i>Шаяхметова Ш.Т.</i> Қазақстандағы білім беру жүйесінің дамуының қазіргі заманғы тенденциялары	262
<i>Құрышжан Ә.</i> Қазақ тілі үшін тілдік зерттемелерді қолданбалы пайдалану туралы	266

5 ҚҰҚЫҚ: ҚҰҚЫҚТАНУ, ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕХАНИЗМ, ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТ

<i>Жанузақова Л.Т.</i> Қазақстан Республикасында генетикалық түрлендірілген азық-түлік өнімдерінің айналымын құқықтық реттеу.....	273
<i>Амиров Н.К.</i> Қазақстан Республикасының болашақ реформаларына Мәжіліс сайлауының әсері туралы	280

6 ЕСТЕЛІК ҚҰНДЕР МЕН ОҚИҒАЛАР

<i>Кораблев В.А.</i> Ұлы Ұстаз туралы сөз	285
---	-----

1 ECONOMY: HISTORY, THEORY, PRACTICE

Kamshibaev R.A., Zamanbekov Sh.Z., Zamanbekov D.Sh. Membership of Kazakhstan in the WTO and the EEU – an important factor in increase of efficiency use of its strategic potential and competitiveness	9
Umbitaliev A.D., Kulanova D.A. Position of Kazakhstan in world economy	18
Sitenko D.A., Esengeldina A.S. The assessment of national innovation system of Kazakhstan in the terms of the Global Innovation Index	23
Davilbekova Zh.Kh. Innovative economy: theory and empiric	28
Onyusheva I.V., Tushmayeva Zh.U. Corporate Governance and CEOs Compensation	35
Suieubaeva S.N., Kozlova M.V. Conceptual bases of the formation of regional development model on principles of «Green development»	40
Shelomentseva V.P., Ifutina E.A., Shelomentsev P.U. Old industrial region: origins, classification, transformation.....	49
Sailaubekov N.T., Beisekova P.D. On development of petrochemical industry in Kazakhstan.....	54
Baimukasheva Zh.Z. The estimation of role of petrochemical industry in development of Aktobe industry.....	60
Kirdasinova K.A., Sabirova R.K. Modern trends of electric power system in Kazakhstan.....	67
Turekulova D.M., Beisengaliev B.T., Syrlybaeva N.Sh., Zhumanova B.K. Priorities of development of transport and logistics companies in Kazakhstan	73
Kulanova D.A., Arebaeva A.N. Food security: update and current situation.....	81
Abdikirimova G.I., Apsenbetova G.T. AIC system in the context of reform	87
Mizamova K.I., Kulov O.A. Features and factors influencing nonstandard employment.....	92
Gribincha D. Foreign experience of personnel management`s development of enterprises.....	97
Maydyrov S.G. New studies of the intellectual capital	102
Baibasheva G.K., Chimgentbaeva G.K., Baigabulova K.K. Method of human capital assessment as complex socio-economic categories.....	106
Mukhambetova L.K., Turekulova D.M., Zhamkeeva M.K. Methodological approach to the studies of human capital assets	113
Inanuk T.N., Aryshev V.A. Analysis of the impact of capital structure on the financial status of the company	119
Khan I.Yu. Model development of commercial bank management revenue	124
Erzhanov M.S., Orynbasarova A.A. International principles of audit engagements.....	130
Sembieva L.M., Alina G.B. Strategic directions of development of JC «Kazakhstan deposit insurance fund» at the present stage.....	135
Mergenbaeva A.T., Baineeva P.T. Prospects and basic directions of pension system modernization in the Republic of Kazakhstan	143

2 TOURISM: WORLD EXPERIENCE

<i>Vukolov V.N.</i> Use of horses in mountain trackings	148
<i>Dabyлтаeva N.E., Namazbaeva Z.E.</i> The role of business tourism in the world market and its tendency of development	153
<i>Duisembaev A.A., Mutaliev L.M., Zhagyparova A.O.</i> Studies, formation and development of the domestic tourism industry	159
<i>Temirova A.B., Nurgaliev Zh.E., Yusupova S.A.</i> The role and value of franchizing in travel business of Kazakhstan	165
<i>Kabdulsharipova A.M., Kunafina G.T.</i> Problems and perspectives of touristic cluster formation in east Kazakhstan	171
<i>Smykova M.R., Rakhimbekova Zh.S.</i> Influence of integration processes on marketing activities of hotels in Kazakhstan	177

3 PLATFORM OF YOUNG RESEARCHER

<i>Manuel Fernandez-Grela, Zhailauov E.</i> Spatial and structural heterogeneity of economy: nature, content and ways of overcoming	184
<i>Turekulova A.N., Mukhambetova L.K., Satkanova R.G.</i> Human capital investment features	192
<i>Tazabekova A.</i> Small and medium business in Kazakhstan: analysis and prospects	199
<i>Egemberdieva S.M., Kadyrbergenova A.K.</i> Main directions of mechanism improvement of ensuring petrochemical production competitiveness	205
<i>Moldakenova E.K.</i> Regularities of development agroindustrial complex in Kazakhstan	213
<i>Ydyrys S.S., Kulbai B.</i> Investment analysis methods of textile industry	220
<i>Mukhiyaeva D.M.</i> Financial aspects of national innovative system activity in Kazakhstan	226
<i>Orazalinova M.N.</i> SWOT-analysis of the banking system of Kazakhstan	234
<i>Orazalinova M.S.</i> The concept of formation of the controlling system for small and medium-sized enterprises of the trade sector in Kazakhstan	240
<i>Zhantaeva Zh.A.</i> Foreign experience of managing pension assets	245
<i>Saktaganova G.</i> Interpersonal and organizational communication: effectiveness	251

4 EDUCATION AND TRAINING: METHODOLOGY, THEORY, TECHNOLOGY

<i>Konop'yanova G.A., Baikenov Zh.E.</i> Driving forces of education and business integration	255
<i>Shayakhmetova Sh.T.</i> Modern trends of education system development in Kazakhstan	262
<i>Kuryshzhan A.</i> Concerning applied use of linguistic developments for kazakh language	266

5 LAW: LEGISLATION, LEGAL MECHANISM, LEGAL CULTURE

<i>Zhanuzakova L.T.</i> Legal regulation of the circulation of genetically modified food products in the Republic of Kazakhstan	273
<i>Amirov N.K.</i> On the influence of elections for Majilis on future reforms in the Republic of Kazakhstan	280

6 FAMOUSE DATES AND EVENTS

<i>Korablev V.A.</i> Word about a Great Teacher	285
---	-----

УДК 339.924: 005.44(574)

Р.А. КАМШИБАЕВ.

Казахский государственный женский
педагогический университет,
д.э.н., профессор.

Ш.З. ЗАМАНБЕКОВ.

Казахский государственный женский
педагогический университет,
к.э.н., доцент.

Д.Ш. ЗАМАНБЕКОВ.

Университет им. Сулеймана Демереля,
PhD

**ЧЛЕНСТВО КАЗАХСТАНА В ВТО И ЕАЭС –
ВАЖНЫЙ ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЕГО СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА
И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ**

В статье рассмотрены актуальные проблемы либерализации внешнеторговой политики Республики Казахстан в условиях расширения интеграционных связей, глобализации и мирового кризиса. Глобальный кризис показал, что международная взаимозависимость достигла такого уровня, при котором существенно возрастает значение взаимной согласованности экономической политики различных государств как во внешней, так и во внутренних сферах. В этой связи особое внимание уделено вопросам унификации и реализации стандартов ВТО при формировании единого экономического пространства, единых таможенных тарифов, единой товарной номенклатуры внешнеэкономической деятельности и унификации торговых режимов государств-членов ЕАЭС. На основе оценки положительных и отрицательных сторон членства Казахстана в ВТО обоснованы условия для преимущественного развития отстающих сфер и предложены меры по созданию действенных экономических рычагов импортозамещения потребительских товаров на базе дальнейшего совершенствования таможенной политики и приоритета развития инноваций в рамках ЕАЭС. Рекомендованы меры по активизации протекционизма в торговой политике Казахстана путем дальнейшей диверсификации таможенных ставок, создания мер по более эффективной поддержке отечественных товаропроизводителей при экспортных операциях, установления унифицированных норм и правил во внешнеторговых операциях с другими странами, не входящими в состав ЕАЭС. Показано, что членство Казахстана в ВТО и ЕАЭС означает открытие ведущих секторов экономики для конкуренции с зарубежными компаниями. Исследованы пути повышения эффективности внешней торговли и конкурентоспособности производства за счет рационального использования стратегического потенциала, кооперационных связей и диверсификации структуры внешней торговли интегрирующихся государств.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, внешняя торговля, интеграция, конкурентоспособность, кооперация, кризис, таможенные тарифы, товарная номенклатура, отрасль, рынок, эффективность.

Основной формой международных экономических отношений (МЭО) остается международная торговля. Однако последняя развивается неравномерно, главной причиной чего являются различия в экономической динамике разных стран и регионов мира, так и глобальные явления, подобные мировому экономическому кризису конца 1990-х гг. и 2007–2009 гг. В предстоящие годы, по мнению многих экспертов, еще более усилится экономический кризис, ухудшающий состояние мировой экономики. Это приведет к уменьшению прибыли отечественных предприятий, снижению доходов населения и сокращению рабочих мест, что ограничивает регулируемую деятельность государства, особенно на финансовых рынках, в социальной и внешнеэкономической сфере.

Глобальный экономический и финансовый кризис показал чрезвычайно высокую интегрированность мирохозяйственных связей. Причем международная экономическая взаимозави-

симось достигла такого уровня, при котором существенно возрастает значение взаимной согласованности экономической политики различных государств как во внешней, так и во внутренней сферах. Поэтому большинство стран приступили к координации действий в области экономики как в глобальном масштабе, так и в рамках отдельных регионов.

Всемирную торговую организацию (ВТО) справедливо считают одним из основных механизмов глобализации мировой экономики, регулирующих ее важнейшую составляющую – международную торговлю. С появлением ВТО международная торговля получила глобальные правовые формы, возник наднациональный механизм ее регулирования. Основными принципами стали открытость и транспарентность внешнеторгового режима, национальный режим, режим наибольшего благоприятствования, честная и добросовестная конкуренция, цивилизованное решение торговых споров.

При либерализации внешнеэкономических отношений политика государства должна исходить из баланса интересов всех субъектов рынка, в том числе и населения. Она должна взвешивать выигрыш и потери в каждом конкретном случае и отрезке времени. Отсюда рациональное сочетание либерализма и протекционистских начал как основных направлений внешне-торговой политики становится основой успешного развития ведущих сфер экономики страны. Следовательно, необходимым условием успешной политики развития является избирательное регулирование внешней торговли, создающее условия для наращивания сравнительных преимуществ в высокотехнологичных отраслях экономики.

Казахстан подал заявку о вступлении в ВТО в январе 1996 г. и в феврале получил статус наблюдателя. С этого момента до второй половины 2015 г. республика вела переговоры со странами ВТО о приемлемых условиях своего присоединения к нему как полноправного члена [1, с. 106].

История свидетельствует, что многие страны готовились к вхождению в ВТО не один десяток лет. Например, Китай, Россия и Украина шли к этому по 15–16 лет, членам государств Европейского союза (ЕС) понадобилось 35 лет для создания единого экономического пространства (ЕЭП). Столь длительные сроки переговорного процесса объясняются серьезными разногласиями по устранению торговых барьеров (тарифных и нетарифных), унификации национального законодательства с международными нормами, созданию равных условий на мировых рынках всех участников.

Сегодня членами ВТО являются уже 155 стран мира, и в ближайшем будущем их число будет расти. Это говорит о том, что практически любое государство, желающее создать современную эффективную экономику и претендующее на равноправное участие в мировой торговле, стремится стать членом ВТО.

Анализ условий присоединения постсоветских республик показывает, что чем позднее тот или иной кандидат становится членом ВТО, тем больше открывается его внутренний рынок. Именно страны, обладающие емким внутренним рынком и диверсифицированной экономикой, обладают большими возможностями социально-экономического развития и обеспечения макроэкономической устойчивости к внешним шокам.

Первыми из стран СНГ вступили в ВТО Грузия и Кыргызстан, безоговорочно приняв все предложенные условия. В частности, перед вступлением в ВТО Кыргызстану пришлось выполнить ряд довольно строгих условий: он резко снизил таможенные пошлины, а на ряд товаров вообще отменил их, упразднил лицензирование, установил предельно низкий уровень субсидирования сельского хозяйства, ввел единый законодательный режим для местных и зарубежных предпринимателей. В результате неконкурентоспособная киргизская продукция была вытеснена с внутреннего рынка, иностранные инвестиции, которые они ожидали, не пришли, наоборот это обострило проблему внешней задолженности страны.

С другой стороны, наш стратегический партнер по ЕАЭС – Россия с емким внутренним рынком и мощным экономическим потенциалом тщательно взвешивала все последствия «за» и «против» вхождения в ВТО, наращивая экономическую мобильность самой страны, чтобы получить максимальные выгоды. По такому пути развивались многие государства – члены ВТО.

Важным для Казахстана еще была открытость национальной экономики и статус вступления в ВТО: статус развивающейся страны или развитой страны. Первый статус дает возможность в течение переходного периода после присоединения сохранить в силе импортные

таможенные пошлины, лицензирование импорта и другие ограничения в целях диверсификации отрасли промышленности, обеспечения равновесия платежного баланса и т.д. Но здесь проблема в том, что ВТО не позволяет странам СНГ вступать в статусе развивающейся страны, за исключением государств, уже вошедших в него: Кыргызстана, Грузии, Армении, стран Прибалтики и т.д. Поэтому недавние его члены – Россия и Украина, а также Казахстан вступили в ВТО в статусе развитых стран. Естественно, это существенно осложнило условия их членства. К нынешним членам ВТО в условиях глобализации и периодически повторяющегося кризисного шока предъявляют более завышенные требования, чем те, которые применялись к странам, вошедшим в организацию в так называемую «первую волну». Это в полной мере относится к уровню тарифной ставки, которая не стимулирует приоритетное развитие экспортно-ориентированных отраслей и производств, а также прибытие в страну высоких, наукоемких технологий и сопряженных с ними инвестиций. Данные условия чувствительными оказались не только к отечественному аграрному сектору, но и в целом к агропромышленному комплексу страны. Большинство действующих здесь тарифных ставок не в состоянии в достаточной мере защитить внутренний рынок, что дает меньшую свободу для формирования благоприятного торгового режима, чем для стран, присоединившихся к ВТО раньше Казахстана.

Создание благоприятного торгового режима исключительно важно не только для сельского хозяйства Казахстана, но и для ряда производств легкой и пищевой промышленности, где преобладают отсталая и изношенная материально-техническая база, низкий уровень производительности труда, и, как следствие, производимая ими продукция неконкурентоспособна на внешнем рынке. Это в первую очередь относится к экспортным субсидиям, которые не применяются в Казахстане, хотя многие члены ВТО используют их для поощрения вывоза продукции сельского хозяйства на внешние рынки. Специальные защитные меры по субсидированию государством применяются, например, во Франции по мясу, в Японии и Южной Корее – по рису, в Израиле – по баранине, отдельным видам сыра и порошку из цельного молока и др. В этой связи Казахстану удалось добиться положительного решения по специальным защитным мерам по основным продуктам сельского хозяйства и их переработке, а также по агрегированной поддержке аграрного сектора для модернизации этой отрасли и защиты продовольственной безопасности страны.

Первоначально Казахстан в качестве тарифной защиты предлагал постепенно снижать средневзвешенную таможенную ставку. В частности, республика предлагала по товарам в целом начальную ставку на уровне 19,5%, конечную – на уровне 14% при действовавшей ставке 8,2%, соответственно: по промышленности – 16,3; 11,7 и 7,8%, а по сельскому хозяйству – 30,5; 21,7 и 10,5% [1, с. 113–114]. При этом республикой предусматривались переходные периоды по постепенному снижению ставок импортных пошлин с начального их значения до конечного. Уже к осени 2003 г. средневзвешенный тариф был снижен и составил в целом 4,9%, по промышленным товарам – 4,7%, сельскохозяйственным – 6,7%. В дальнейшем данная практика продолжалась.

Таким образом, в ходе переговорного процесса с партнерами ВТО Казахстану удалось смягчить условия вступления в ВТО, а по ряду из них войти в перечень переходного периода. Тем не менее Казахстану в рамках ВТО и особенно ЕАЭС следует ускоренными темпами оживить внутреннюю конкурентную среду и еще больше стимулировать отечественных товаропроизводителей реструктурировать, обновлять и диверсифицировать производство, более точно учитывать и удовлетворять спрос, а также повысить конкурентоспособность казахстанских товаров. Это, безусловно, создаст предпосылки успешной реализации новой экономической политики государства, индустриально-инновационной программы страны и программ «Нурлы жол», «Новый Шелковый путь».

Опыт развитых стран СНГ свидетельствует о поиске новых направлений интеграции и экономической стратегии развития своих государств. В настоящее время на фоне усиливающейся дезинтеграции стран СНГ четко формировались процессы интеграции экономических торговых блоков. Например, это ЕАЭС, где ключевая роль принадлежит России и Казахстану. Поэтому можно с полным основанием констатировать, что сложившаяся и успешно функционирующая интеграция стран ЕАЭС предоставляет широкие возможности для решения комплекса экономических и социальных проблем участников, противостояния и преодоления глобальных и фи-

нансовых кризисов и имеет хорошие перспективы для эффективного использования экономического потенциала и обеспечения экономической безопасности; развития производственной кооперации с целью выпуска конкурентоспособной продукции высокой степени готовности; создания современных систем связи и коммуникаций; формирования единого экономического и транспортного пространства и общего энергетического рынка.

Следует также отметить, что за годы независимости Казахстан в области внешнеэкономической политики придерживается многовекторности. Для этого достаточно отметить развитие и установление взаимовыгодных торгово-экономических отношений как на двусторонней, так и на многосторонней основе более чем со 110 странами мира, которые являются членами, кроме вышеперечисленных организаций, Организации центральноазиатского сотрудничества, Шанхайской организации сотрудничества (ШОС), Организации экономического сотрудничества (ОЭС) и других.

Впервые в январе 1995 г. между Российской Федерацией, Беларусью и Казахстаном было подписано соглашение о Таможенном союзе (ТС). Позднее к ним присоединились Кыргызстан и Таджикистан. 10 октября 2000 г. президенты указанных пяти государств подписали договор об учреждении ЕАЭС, который до середины 2015 г. функционировал в составе России, Беларуси и Казахстана.

С 2010 г. заработал ТС ЕАЭС. В 2009–2011 гг. было принято Соглашение о порядке введения и применения мер, затрагивающих внешнюю торговлю товарами единой таможенной территории в отношении третьих стран и Соглашение о правилах либерализации в сфере мировой торговли товарами.

С 2010 г. начал действовать единый таможенный тариф (ЕТТ) как свод таможенных пошлин, систематизированный с Единой товарной номенклатурой ВЭД ТС (ЕТНВЭД ТС), за основу которой взята полностью номенклатура Гармонизированной системы описания и кодирования товаров (ГП), разработанной ВТО.

27 ноября 2009 г. был подписан договор о Таможенном кодексе ТС, соответствующий международным правовым нормам. Ныне с пополнением рядов ЕАЭС Арменией и Кыргызстаном завершается новая редакция Таможенного кодекса ТС, который начнет функционировать в 2016 г.

В целом единое экономическое пространство (ЕЭП) ЕАЭС создавалось очень быстро. Главная причина этого ускорения – политическая воля руководителей Казахстана, России и Беларуси, глобальный экономический и финансовый кризис и меры преодоления жестких требований членства ВТО в отставании национальных интересов. Как результат формирования ТС тремя государствами ЕАЭС начал действовать с начала 2012 г., обеспечивая функционирование общего рынка товаров, услуг, капитала и труда.

ЕТТ, введенный с 2010 г., будет действовать в течение пяти лет и продлению не подлежит. Более высокая или более низкая ставка ввозимой таможенной пошлины по сравнению со ставкой ЕТТ может применяться одной из сторон в отношении товара, происходящего из третьих стран.

На практике сезонные пошлины вместо ввозимых таможенных пошлин используются в отношении сельскохозяйственных товаров. Экспортные или вывозные пошлины применяются к ограниченному кругу товаров, в основном сырьевых. Например, это газ, лом черных и цветных металлов, лесоматериалы, необработанные шкуры крупного рогатого скота и другие. Был также утвержден перечень товаров и ставок, в отношении которых в течение переходного периода одной из сторон применяются ставки ввозимых таможенных пошлин, отличные от ставок ЕТТ. В частности, такое право предоставлено Казахстану по перечню товаров из 409 товарных подсубпозиций, в отношении которых в начале переходного периода (2010 г.) применялись нулевые ставки ввозимых таможенных пошлин, а по завершении этого периода должны применяться ставки, установленные в ЕТТ [2, с. 196–197].

Эта льгота была обусловлена необходимостью удовлетворения социально значимых потребностей населения и развития соответствующих отраслей экономики Казахстана. Потребности зависят в значительной степени от традиционного импорта из третьих стран и не могут быть удовлетворены за счет производства аналогичного товара в рамках государств ЕАЭС. Это такие товары, как яблоки, груши и айва, фармацевтическая продукция, различные виды пласт-

масс и изделий из них, древесная масса, целлюлоза, бумага и картон, некоторые виды изделий из алюминия, промышленного и медицинского оборудования и приборов и другое. Установлена еще одна льгота для нашей республики, по которой в период 2010–2019 гг. допускается ввоз сахара-сырца тростникового для промышленной переработки с освобождением от взимания ввозимых (импортных) таможенных пошлин, но без ограничения завоза сахара из Беларуси и России.

В целом государствами ЕАЭС снижены тарифные и нетарифные ставки и пошлины, количественные ограничения во взаимной торговле, установлен близкий к единому порядок регулирования ВЭД в рамках стандарта ВТО, введен единый принцип управления таможенными службами, созданы наднациональные органы регулирования внешней торговли [2, с. 171].

Ныне Казахстан стоит на рубеже осуществления новой экономической политики, предложенной главой государства Н.А. Назарбаевым, на основе создания конкурентоспособной, эффективной индустриально-инновационной экономики с целью вхождения в число 30 наиболее развитых государств мира. Как отмечалось выше, у нас для этого имеются все предпосылки и условия. Во-первых, из 105 элементов таблицы Менделеева в недрах выявлено 99, разведаны запасы по 70, вовлечено в производство более 60 элементов. По экономической значимости наибольший удельный вес у нас имеют уголь, нефть, медь, железо, свинец, цинк, хромиты, золото, марганец, уран. Во-вторых, положение Казахстана в центре евроазиатского континента предопределяет его значительный транспортный и коммуникационный потенциал в области транзитных перевозок, который представляет интерес для многих стран мира. В-третьих, по оценке Всемирного банка, Казахстан входит в двадцатку стран мира, наиболее привлекательных для инвестиций. В-четвертых, ведущие казахстанские компании вышли на уровень международных стандартов ведения бизнеса и преобретают известность в мире глобальной экономики («КазМунайГаз», «Казахмыс», «Казатомпром», и другие). В-пятых, Казахстан – страна с успешной финансовой и банковской системой, признанной международными экспертами одной из самых лучших. В-шестых, республика выбрала инновационно-прорывной сценарий развития, который предполагает концентрацию сил государства, капитала, труда и науки на инновационном обновлении национальной экономики, где структурные сдвиги осуществляются в пользу потребительского и инновационно-инвестиционных секторов. Что касается вопроса конкурентоспособности экономики, то он зависит от объема и структуры инвестиций в основной капитал и их инновационной направленности. Здесь основной упор должен делаться не только на макроэкономическую стабилизацию экономики, но и на уровень микроэкономической, на повышение имиджа отечественной продукции товаров и услуг. Ныне отечественные товаропроизводители, предприниматели и бизнес общества в целом ищут пути получения прибыли, выгоды на основе наблюдения и прогнозирования рынка и спроса, разработки стратегии и тактики работы на рынке [3, с. 60].

Прежде чем производить, товаропроизводители должны тщательно изучить потребности конкретных потребителей и в соответствии с полученными данными доработать и усовершенствовать конкретный товар и затем выйти с ним на рынок. Ориентация на потребителей ни в коей мере не означает пассивное следование за ними, за их нуждами, а наоборот, выявление, предупреждение и удовлетворение запросов потребителей наиболее рациональным способом. Этого можно достичь путем разработки нового товара, его менеджмента, определения его характеристик и ценности; обеспечения упаковкой и складывания основ последующего сервиса; активного поиска новых рынков сбыта и расширения действующих; формирования благоприятного имиджа фирмы.

Поскольку ЕАЭС сформировался на базе экономики Казахстана, России и Беларуси, рассмотрим их экономический потенциал, позволяющий достаточно успешно интегрироваться.

Выше мы отметили, что Казахстан обладает разнообразными полезными ископаемыми. Ныне на его территории известно 493 месторождения, содержащих 1225 видов минерального сырья. Страна занимает первое место в мире по разведанным запасам цинка, вольфрама и барита, второе – серебра, свинца и хромитов, третье – меди и флюорита, четвертое – молибдена, шестое – золота, седьмое – нефти. К 2020 г. Казахстан войдет в десятку крупнейших производителей и экспортеров нефти и газа в мире [4, с. 80].

Россия обладает крупнейшими в мире запасами минеральных и энергетических ресурсов. Она занимает первое место в мире по площади лесов, обладает примерно 1/5 мировых запасов древесины, крупнейшими запасами природного газа, богата железной рудой, бокситами, никелем, оловом, золотом, алмазами, платиной, свинцом, цинком. На ее территории сосредоточено около 9% мировых запасов гидроресурсов [4, с. 81].

Ведущими отраслями экономики России являются машиностроение, топливно-энергетический комплекс, химическая, лесная, деревообрабатывающая и целлюлозно-бумажная, металлургическая промышленность, ряд сельскохозяйственных видов продукции [5].

В Беларуси выявлено более 400 месторождений полезных ископаемых. Особенно велики здесь запасы торфа, бурых углей, горячих сланцев, а по запасам каменных солей она занимает первое место в Европе.

Основные отрасли экономики Беларуси – машиностроение, добыча каменной соли, химическая и нефтехимическая промышленность, электроэнергетика, легкая и пищевая, лесная и деревообрабатывающая промышленность. Поэтому страна – крупный экспортер грузовых автомобилей (МАЗ, БелАЗ), тракторов (Беларусь), дорожно-строительной и коммунальной техники (Амкодор), телевизоров (Горизонт, Витязь), холодильников (Атлант), химических волокон и нитей (Полимер), калийных удобрений (Беларуськалий), продукции текстильной и легкой промышленности [4, с. 80–81].

Располагая значительным стратегическим потенциалом, страны ЕАЭС дают более 88% ВВП и валовой продукции промышленности, 84% внешнеторгового оборота СНГ.

За 2009–2013 гг. общий объем товарооборота Казахстана возрос на 91% и в 2013 г. составил 33553,6 млн долларов США. Темпы роста экспортных операций увеличилась на 60,7% при росте импорта в республику в 2,1 раза [6].

По сообщению Комитета статистики Миннацэкономики РК, объем взаимной торговли со странами ЕАЭС в январе–августе 2015 г. составил 10988,9 млн долларов, что на 23,1% меньше, чем в соответствующий период 2014 г. Экспорт в страну составил 3504,5 млн долларов (–26,9%), импорт – 7484,4 млн долларов (–21,2%). Снижение общих объемов взаимной торговли в мировой торговле и с региональным блоком заметно наблюдается с 2012 г. под влиянием мирового кризиса и снижения цен прежде всего на нефть. Доля последней в экспортной продукции Казахстана составляет 68%.

Основными потребителями отечественной продукции в 2013 г. являются страны ЕС (53,8%), СНГ (28,7%) и ЕАС (9,8%), основными поставщиками импортной продукции – СНГ (46,5%), в том числе Россия (37%) и ЕС (18,6%).

В товарной структуре экспорта республиканской продукции преобладают минеральные продукты (их доля в 2013 г. составила 80%), металлы и изделия из них (9,2%), продукты химической и связанных с ней отраслей промышленности (включая каучук и пластмассы) (4,1%) и продукты животного и растительного происхождения, готовые продовольственные товары (3,2%).

Доля основных товарных групп в импорте в 2013 г. выглядела следующим образом: 40% занимают машины, оборудование, транспортные средства, приборы и аппараты, 13,2% – продукция химической и связанных с ней отраслей промышленности (включая каучук и пластмассы), 13,1% – металлы и изделия из них и 12,5% – минеральные продукты.

Итак, структура экспорта и импорта республики остается традиционной. Казахстан выходит на внешние рынки с сырьевой продукцией: нефтью, черными и цветными металлами, сельскохозяйственной продукцией. Отечественная обрабатывающая промышленность неконкурентоспособна, и, как следствие, в структуре импорта преобладают готовая продукция, машины, оборудование и товары народного потребления.

Анализ внешней торговли Казахстана за 2009–2013 гг. показал, что менее экспортоориентированной является продукция по производству товаров народного потребления и продукция производственного назначения, а также низка доля продукции отраслей химии и строительных материалов. Наблюдается снижение доли импорта во внутреннем потреблении по всем товарным позициям, что наглядно подтверждает правильность государственной политики импортозамещения.

Представляется, что государству во внешнеторговой политике следует впредь основной упор сделать на рационализацию структуры импорта, стимулируя импорт современных технологий и оборудования для обновления производства, а также проведение протекционистских мер. В правилах ВТО заложен значительный потенциал для защитных мер. Поэтому нам необходимо ими грамотно воспользоваться, обеспечивая национальную безопасность и не допуская занижения таможенной стоимости товаров, используя льготное налогообложение и антидемпинговые пошлины, практикуя субсидирование экспорта через субсидирование НИОКР, компенсируя сокращение поступлений в бюджет с помощью акцизов, НДС и других косвенных налогов. Последнее очень актуально сегодня, если учесть, что доходная часть госбюджета в 2015 г. сократилась на 40%. Еще активнее нужно вести в рамках ЕАЭС работу по созданию и развитию современных промышленных и транспортных консорциумов, ФПГ, совершенствованию приграничной торговли с Россией, Китаем, республиками Средней Азии.

Таким образом, открытость экономики и рост конкуренции как стандарт ВТО, безусловно, вынудит отечественные отрасли активнее заниматься реструктуризацией и модернизацией производства. Развитая кооперация между компаниями и предприятиями стран ЕАЭС укрепляет интеграцию в сфере межгосударственных отношений.

Исследование показало, что сегодня экономика стран ЕАЭС испытывает потребности в вертикальной интеграции, формировании целостных технологических цепочек от добычи сырья до выпуска конечной продукции. В структуре промышленности Казахстана отсутствуют сырьевые переделы и производство средств производства, поэтому сырье, не поступая на внутреннюю переработку, вывозится за рубеж. Как следствие, производство алюминия, никеля, меди, стали по-прежнему движется в отрыве от отечественного машиностроения, электронной промышленности; организовать выпуск наукоемкой продукции не удастся. Этого мы не добьемся без реального соединения добывающей и обрабатывающей индустрии. Данный процесс также важен для экономики партнеров. В результате в каждой стране ЕАЭС будет сформирован единый вертикально-интегрированный, государственно-корпоративный капитал – по аналогии с ведущими западными странами. Это позволит снизить совокупность издержек на выпуск конечной продукции, значительно увеличить общую валовую прибыль и пополнить бюджет каждой страны ЕАЭС.

Для создания стабильно функционирующего рынка зерна и плодоовощной продукции ЕАЭС особую актуальность приобретает взаимодействие в области агропромышленной отрасли. Разработанная концепция агропромышленной политики партнеров предусматривает расширение возможностей для обеспечения потребностей в продовольствии и сырье, увеличения объемов поставки сельскохозяйственной продукции друг другу, а также для выхода на мировой аграрный рынок.

Взаимодействие в энергетическом секторе нацелено на энергетическую безопасность и создание единого энергетического рынка, поскольку Казахстан, центральноазиатские страны и Китай территориально расположены в бассейнах трансграничных рек, эффективное использование которых требует также скоординированных совместных усилий.

Углубление экономической интеграции невозможно без развития транспортной инфраструктуры. Транспортный потенциал ЕАЭС сегодня составляет около 230 млн т, а фактическое его использование приближается к 50%. По расчетам экспертов ЕАЭС, к 2020 г. данный потенциал достигнет показателя в 430 млн т. Для перевозки таких объемов грузов необходимы не только модернизация существующей транспортной инфраструктуры, но и создание единого транспортного пространства ЕАЭС.

Интеграционное взаимодействие стран ЕАЭС распространяется и на социальную сферу. Осуществляются меры в области трудовых отношений, социального обеспечения, миграционных процессов, науки и образования. Но это не означает, что полностью используется весь потенциал интеграции, есть немало нерешенных проблем. Считаем, что для повышения эффективности деятельности ЕАЭС и выгоды членства в ВТО необходимо также формирование общего научно-технического пространства и активизация интеграции в малом и среднем бизнесе, сведение к минимуму рисков при дальнейшей интеграции в мировое хозяйство, в том числе и в ВТО, на выгодных для нас условиях.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Кошанова Д.А. Либерализация внешней торговли Республики Казахстан в условиях глобализации. – Астана: Елорда, 2005. – 176 с.
- 2 Регулирование внешней торговли Таможенного союза в рамках ЕврАзЭС: учебное пособие / под общ. ред. С.Ю. Глазьева и Т.А. Мансурова. – М.: МительПресс, 2011. – 416 с.
- 3 Камшибаев Р.А. Влияние на повышение эффективности экономического потенциала, конкурентоспособности и имиджа отечественных производителей продукции маркетинговых исследований: сборник по материалам Казахстана: страновой бренд. – Алматы: Экономика, 2014. – С. 60–65.
- 4 Камшибаев Р.А., Оспанбек Т.К. Формирование и развитие экономических потенциалов государств Евразийского экономического союза // Наука и образование: проблемы и перспективы: материалы международной научно-практической конференции 31 марта 2015 г. – М.: Перо, 2015. – С. 78–85.
- 5 Заманбеков Ш.З. Развитие внешнеэкономических связей между Казахстаном и Россией и их значение // Журнал ВАК России «Вестник экономической интеграции». – № 2. – 2014. – С. 87–91.
- 6 Внешняя торговля Республики Казахстан. 2009–2014 гг.: статсборник Комитета статистики Миннацэкономики РК. – Астана, 2014.

SPISOK LITERATURY

- 1 Koshanova D.A. Liberalizacija vneshnej trgovli Respubliki Kazahstan v uslovijah globalizacii. – Astana: Elorda, 2005. – 176 s.
- 2 Regulirovanie vneshnej trgovli Tamozhennogo sojuza v ramkah EvrAzJeS: uchebnoe posobie / pod obshh. red. S.Ju. Glaz'eva i T.A. Mansurova. – M.: Mitel'Press, 2011. – 416 s.
- 3 Kamshibaev R.A. Vlijanie na povyshenie jeffektivnosti jekonomicheskogo potenciala, konkurentosposobnosti i imidzha otechestvennyh proizvodelej produkcii marketingovyh issledovanij: sbornik po materialam Kazahstana: stranovoj brend. – Almaty: Jekonomika, 2014. – S. 60–65.
- 4 Kamshibaev R.A., Ospanbek T.K. Formirovanie i razvitie jekonomicheskikh potencialov gosudarstv Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza // Nauka i obrazovanie: problemy i perspektivy: materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii 31 marta 2015 g. – M.: Pero, 2015. – S. 78–85.
- 5 Zamanbekov Sh.Z. Razvitie vneshnejekonomicheskikh svjazej mezhdru Kazahstanom i Rossiej i ih znachenie // Zhurnal VAK Rossii «Vestnik jekonomicheskoi integracii». – № 2. – 2014. – S. 87–91.
- 6 Vneshnjaja trgovlja Respubliki Kazahstan. 2009–2014 gg.: statsbornik Komiteta statistiki Minnacjekonomiki RK. – Astana, 2014.

Түйін

Мақалада әлемдік дағдарыс, ғаламдандыру және интеграциялық қатынастардың кеңеюі кезінде Қазақстан Республикасы сыртқы сауда саясатының өзекті ынталандыру мәселесі қарастырылған. Ғаламдық дағдарыс көрсеткендей, халықаралық өзара тәуелділік ішкі және сыртқы салалардағы сияқты түрлі мемлекеттердің экономикалық саясатының өзара келісімділігі мәні өсетін деңгейіне жетті. Осыған байланысты ЕАЭО-қа мүше мемлекеттердің сауда тәртіптемесін сәйкестендіру, сыртқы экономикалық қызметтің бірыңғай тауар номенклатурасын, бірыңғай кедендік тарифін және бірыңғай экономикалық кеңістігін құру барысында олардың ДСҰ стандарттарын жүзеге асыру мәселелеріне ерекше көңіл бөлінген. Қазақстанның ДСҰ мүшелігінің ұту және ұтымды жақтарының бағалауы негізінде артта қалған салалардың белсенді дамуына жағдай жасаумен бірге ЕАЭО шеңберінде инновацияны тиімді дамыту мен кеден саясатын одан әрі жетілдіру негізінде тұтыну тауарларының импорттық орнын басатын нақты экономикалық тетік жасалу жолдары қарастырылған. ЕАЭО-қа енген мемлекеттермен сыртқы сауда операцияларын жасауда сәйкестендірілген ережелер мен қалыпты белгілеу, экспорттық операциялармен айналысатын отандық тауар өндірушілерді тиімді қолдау тетіктерін құру және сараланған кеден мөлшерін төмендету арқылы Қазақстанның сауда саясатының қолдамаздық тетігін белсенді пайдалану көздері ашылған. Қазақстанның ДСҰ және ЕАЭО-қа мүшелігі оның жетекші салаларының шетел компанияларының бәсекелестік қысымына ашық екендігіне тоқталынған. Интеграцияланған мемлекеттердің сыртқы сауда құрылымын әртарапандыру және кооперациялық байланыстарын кеңейтуде олардың стратегиялық әлеуетін ұтымды пайдалану арқылы сыртқы сауда тиімділігі мен өндірістік бәсекелестік қабілетін арттыру жолдары зерттелген.

Тірек сөздер: сыртқы экономикалық қызмет, сыртқы сауда, интеграция, бәсекеге қабілеттілік, қауымдасу, дағдарыс, кедендік тарифтер, тауар номенклатурасы, сала, нарық, тиімділік.

Resume

Actual problems of liberalization of a foreign trade policy of the Republic of Kazakhstan in conditions of integration of communication expansion, globalization and global crisis are considered. The global crisis showed that the international interdependence reached the level at which the value of mutual coherence of economic policy of various states both in external and internal spheres is significantly increasing. In this regard special attention is paid to questions of unification and implementation of the World Trade Organization standards at forming the common economic space, common customs tariffs, common product range of foreign economic activity and unification of trade regimes of the Eurasian Economic Union member states. On the basis of positive and negative assessment sides of Kazakhstan membership in the World Trade Organization conditions for primary development of the lagging behind spheres and measures for creation of effective economic levels of import substitution of consumer goods on the basis of further improvement of customs policy and priority of innovation development within the Eurasian Economic Union are proved. Measures for activation of protectionism in the trade policy of Kazakhstan by further diversification of customs rates, creation of measures for more effective support of domestic producers at export operations, establishments of the unified norms and rules in the foreign trade operations with other countries which are not a part of the Eurasian Economic Union are recommended. It is shown that membership of Kazakhstan in the World Trade Organization and the Eurasian Economic Union means opening of the leading sectors of the economy for competition with countries of the foreign companies.

Key words: foreign economic activity, foreign trade, integration, competitiveness, cooperation, crisis, customs tariffs, product range, branch, market, efficiency.

А.Д. УМБИТАЛИЕВ.Институт экономики
Шымкентского университета,
д.э.н., профессор.**Д.А. КУЛАНОВА.**Южно-Казахстанский государственный
университет им. М. Ауэзова,
к.э.н., доцент

ПОЗИЦИИ КАЗАХСТАНА В МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

В статье рассматриваются проблемы интеграции Казахстана в мировую экономическую систему и анализируются некоторые аспекты проведения эффективной макроэкономической политики. Успех проведения реформ в Казахстане во многом зависит от интеграции Казахстана в мировую хозяйственную систему. Вместе с тем с либерализацией экономической деятельности возникает и усиливается необходимость в обеспечении экономической, в том числе и продовольственной, безопасности республики. Таким образом, Казахстан уже прочно встроен в мировой рынок, скреплен с ним тесными связями. Чтобы понять их характер, надо оценить структуру внешней торговли. В случае благоприятного развития ситуации в Евростране, в странах-участницах СНГ, являющихся чистыми экспортёрами нефти и газа, все же ожидается замедление экономического роста по сравнению с прошлым годом, хотя оно и не будет столь значительным. Если в современных условиях не обеспечить выработку стратегических подходов в вопросах экономической, в том числе и продовольственной, безопасности, то перспективы устойчивого развития Казахстана в лучшем случае будут отодвинуты на далекое будущее. Вместе с тем в статье выражается четкая позиция авторов относительно положительных и отрицательных тенденций в экспортно-импортных операциях Казахстана на фоне общемировых кризисных явлений в экономике. После обретения независимости и перехода к режиму открытой экономики Казахстан взял стратегический курс на вступление во Всемирную торговую организацию. Членство Казахстана в ВТО важно для создания и улучшения условий участия государства в международных торговых отношениях и успешной интеграции в мировую торговую систему. В качестве выводов и рекомендаций в статье путем анализа литературных источников обобщаются плюсы и минусы присоединения Казахстана к ВТО.

Ключевые слова: экспортный потенциал, рыночная конъюнктура, внутренний рынок, внешний рынок, инфраструктура, конкурентоспособная продукция, инвестиции, интенсивное развитие.

С начала нового тысячелетия экономика Казахстана стала одной из самых быстрорастущих экономик среди развивающихся государств мира. Основным источником экономического роста является добыча полезных ископаемых, хотя в последнее время существенно увеличилась роль потребительского спроса на внутреннем рынке страны. Страна занимает важное место в мировой экономике и характеризуется повышенной производительностью труда, занимая 62-е место в мире по численности населения и 48-е место по объему произведенного ВВП, по данным 2012 г. [1].

Главный объективный показатель, при помощи которого можно измерить степень интеграции в мировую экономику, – участие в международной торговле. В динамике рост внешне-торгового оборота Казахстана не может не впечатлять: с \$9 млрд в 1995 г. он увеличился до \$109 млрд в 2009 г. Прирост в \$100 млрд произошел в основном за счет нефтедобывающей и металлургической промышленности. Экспорт возрос благодаря увеличению физических объемов вывозимого сырья и его стоимости. Росту же импорта способствовало приобретение оборудования для тех же сырьевых отраслей.

Экономика Казахстана в 2014 г. характеризовалась постепенным снижением темпов роста ВВП страны, хотя они продолжали оставаться значительно выше региональных. Причиной снижения темпов роста ВВП явилось в целом негативное состояние мировой макроэкономики. Однако его смягчала довольно оптимистичная ситуация на внутреннем рынке страны. Так, в республике продолжается активный рост потребления товаров и услуг со стороны домашних хозяйств и быстрый рост сферы услуг. Стабильный рост потребления населения превышал 11% в год и приблизительно соответствовал среднему росту за последние годы. Количество потребителей в республике продолжало увеличиваться за счет роста численности населения. Кроме

этого, большой урожай зерновых обеспечил прирост выпуска продукции сельского хозяйства на 10,8%. В республике также впервые после мирового кризиса 2009 г. ускорился темп роста инвестиций. Это во многом было связано с продолжающейся интеграцией страны в составе ЕврАзЭС, обеспечивающей свободное передвижение капиталов, товаров и рабочей силы по его территории. Среди негативных факторов внутреннего происхождения эксперты продолжали отмечать повышенную инфляцию (6%) и продолжающееся ослабление курса тенге к мировой корзине валют [1].

Анализ экспорта страны показывает, что 75% – это минеральные продукты, из которых львиная доля приходится на топливно-энергетические товары (нефть, газ, уголь, уран), 13% – металлы, 3,4% – сельхозтовары (главным образом зерно), 4,2% – продукция химической промышленности (в основном низкого передела). Таким образом, 95,7% всего экспорта приходится на сырье и полусырьевую продукцию [2].

Вместе с тем имеет место значительная разница в структуре торговли Казахстана со странами СНГ и дальнего зарубежья. Так, в экспорте в дальнее зарубежье на энергоносители и металлы приходится 91,1%, тогда как в страны СНГ – 69,2%. В объеме вывозимых в СНГ товаров 7,1% составляют машины, оборудование и транспортные средства. Страновой анализ показывает, что по итогам 2014 г. нашим крупнейшим торговым партнером стал Китай (его доля – 17,5%), который хоть и намного, но все же опередил Россию (17,4%). Доля другого нашего соседа по Таможенному союзу – Беларуси составила лишь 0,6% [2].

В 2014 г. казахстанский экспорт в страны СНГ вырос на 2,8%, тогда как в остальные государства – на 5,8%. Таким образом, можно выделить две тенденции. С одной стороны, растет наша интеграция в глобальную экономику вне пределов ближнего зарубежья, с другой – это еще больше изменяет структуру экспорта в сторону сырья.

Интеграция в мировую экономику сыграла для Казахстана двоякую роль. Благодаря ей резко выросли объемы производства, внешней и внутренней торговли. В то же время она изменила структуру экономики, исключив из нее все то, что не востребовано на конкурентных рынках. Таким образом, если плюсом от интеграции в мировую экономику является увеличение объема экспортной выручки, то минусом выступает занижение реальных экспортных цен и завышение стоимости импорта.

Оценивая место, которое занимает Казахстан в рейтинге вовлеченности в международную торговлю, составленном Всемирным экономическим форумом, можно сказать, что в 2012 г. наша страна была помещена на 105-ю позицию из 132 стран, тогда как в 2010 г. мы занимали 88-е место. Вместе с тем внешнеторговый оборот Казахстана в 2012 г. вырос на 50% по сравнению с 2010 г.

Такое несоответствие объясняется тем, что ВЭФ рассчитывает свой рейтинг, исходя не из объемов торговли, а из места страны в глобальной производственной интеграции. Вовлеченность в мировую торговлю также зависит от наличия условий, обеспечивающих свободный переток товаров через границу.

Более низкие темпы роста экономики в мире, более слабые показатели экспорта в Европу вместе с ужесточением монетарной или фискальной политики в некоторых странах-участниках СНГ позволяют прогнозировать в данном регионе более низкие темпы роста ВВП в 2015 и 2016 гг. по сравнению с 2012 г., несмотря на ожидания благоприятных цен на рынке сырьевых товаров.

После обретения независимости и перехода к режиму открытой экономики Казахстан взял стратегический курс на вступление во Всемирную торговую организацию. Членство Казахстана в ВТО важно для создания и улучшения условий участия государства в международных торговых отношениях и успешной интеграции в мировую торговую систему.

Казахстан со статусом развивающейся страны в ВТО получает специальный режим по тарифам и торговле, сходный с обязательствами такого типа государств. В этом случае к нему будут предъявлены следующие требования [3].

1. Снизить импортный таможенный тариф в среднем на 20% при достижении средневзвешенной ставки до 12,3% и выполнять это снижение в ежегодных равных пропорциях в течение 10 лет.

2. Снизить импортный таможенный тариф на сельскохозяйственные продукты в среднем на 24% и выполнять это снижение в ежегодных равных пропорциях в течение 10 лет.

3. Установить максимальную ставку таможенного тарифа не выше 15%.

Одновременно от стран-членов ВТО в соответствии с однозначно определенными условиями по применению тарифов требуется принять меры и по отказу от нетарифных барьеров. Казахстан должен будет использовать тарифы как основной инструмент торговой политики и последовательно заменять ими нетарифные меры. В этот период Казахстан должен провести переговоры со странами-членами ВТО по определению тарифных уступок в отношении импорта иностранной продукции. В подобных переговорах о тарифах будут принимать участие те члены ВТО, которые заинтересованы в экспорте своей продукции в Казахстан, но встречают препятствия в виде тарифов. Все вышеперечисленные моменты можно свести в следующую модель (рисунок 1, стр. 21).

Экономисты и ученые определяют следующие положительные стороны присоединения к ВТО [3].

1. Возможность осуществления внешнеэкономической деятельности в условиях низких и постоянно снижающихся тарифов других стран.

2. Равноправие в международной торговле, такие же льготы и правила, по которым торгуют все страны-участницы ВТО.

3. Возможность разработки торговой стратегии и прогнозирования развития внешней торговли на долгосрочную перспективу на основе предсказуемых действий других участников и возрастающих возможностей доступа национальных производителей на мировые рынки.

4. Урегулирование споров на основе международно признанных принципов и правил международной торговли.

5. Исключение необходимости заключения на регулярной основе двусторонних торгово-экономических отношений с различными государствами, экономя при этом значительные финансовые средства.

Вместе с тем имеют место и отрицательные стороны присоединения Казахстана к ВТО [4].

1. Принятие обязательств по существенному открытию доступа на внутренние рынки товаров и услуг из других стран.

2. Проблема защиты от недобросовестной конкуренции.

3. Возможность широкого применения антидемпинговых и компенсационных пошлин со стороны других государств в отношении импортных товаров.

4. Торговая дискриминация, выраженная в низкой конкурентоспособности отечественной продукции, не пользующейся спросом на мировом рынке.

5. Ограниченные возможности таможенно-тарифного регулирования для защиты внутреннего рынка товаров и практическое отсутствие мер по защите рынков услуг.

Для Казахстана важно иметь экспертов в области права ВТО, которые будут рассматривать такие обращения, давать заключения об обоснованности претензий и, соответственно, целесообразности обращения в ВТО. Отдельно нужно проработать вопрос представления интересов Казахстана в органе по урегулированию споров ВТО. И для внутренней работы с казахстанским бизнес-сообществом, и для последующего представления интересов в ВТО встает вопрос подготовки соответствующих казахстанских специалистов.

Как для будущего члена организации для Казахстана интерес также представляет наличие специалистов, которые потенциально могут быть членами третейских групп, рассматривающих споры в ВТО. Секретариат ВТО ведет на основании предложений государств-членов индикативный список высококвалифицированных правительственных и неправительственных специалистов в области международной торговли.

Вступление в ВТО откроет новые перспективы и возможности для Казахстана. При этом будущее членство будет налагать широкий круг обязательств, за соблюдением которых будет следить как сама организация, государства-участники, так и иностранные хозяйствующие субъекты. Поэтому правовая защита казахстанских интересов в рамках всемирной организации будет играть первостепенную роль.

Рисунок 1 – Модель вступления Казахстана в ВТО

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Сак Дж., Ларрен Ф. Макроэкономика. Глобальный подход. – М., 1996.
- 2 Журнал «Транзитная экономика». – 2006–2014 годы.
- 3 Смитиенко Б.М. Всемирная торговая организация в мировой экономике и перспективы вступления Казахстана в ВТО. – М.: Финансовая академия, 2012. – С. 12.
- 4 Присоединение Казахстана к ВТО – серьезный шаг на пути страны в условиях глобализации мировой экономики: от 27.09.2012 г.: http://trade.gov.kz/_files/zlobin_bakyt_konkurs.doc.

SPISOK LITERATURY

- 1 Sak Dzh., Larren F. Makroekonomika. Global'nyj podhod. – M., 1996.
- 2 Zhurnal «Tranzitnaja jekonomika». – 2006–2014 gody.
- 3 Smitienko B.M. Vsemirnaja torgovaja organizacija v mirovoj jekonomike i perspektivy vstuplenija Kazahstana v VTO. – M.: Finansovaja akademija, 2012. – S. 12.
- 4 Prisoedinenie Kazahstana k VTO – ser'eznyj shag na puti strany v uslovijah globalizacii mirovoj jekonomiki: ot 27.09.2012 g.: http://trade.gov.kz/_files/zlobin_bakyt_konkurs.doc.

Түйін

Мақалада Қазақстанның әлемдік экономикалық жүйеге интеграцияланудың проблемалары қарастырылып, тиімді макроэкономикалық саясатты жүргізудің кейбір аспектілері талданады. Қазақстандағы реформалардың табысты болуы негізінен әлемдік шаруашылық жүйесіне Қазақстанның интеграциясына байланысты. Сонымен бірге экономикалық қызметті ырықтандырудан елдің экономикалық және оның ішінде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажеттілігі пайда болады және одан әрі күшейтіледі. Осылайша Қазақстан әлемдік нарыққа нақты қаланып, онымен тығыз байланысты болады. Олардың сипатын түсіну үшін сыртқы сауда құрылымын бағалау қажет. Еурозопадағы жағдай оң нәтижесін көрсеткенде, мұнай мен газдың таза экспорттары болып есептелетін Тәуелсіз Елдер Достастығы елдерінде өткен жылмен салыстырғанда экономикалық өсудің баяуланғаны орын алады деп айтуға толық мүмкіндік бар. Қазіргі таңда елдің экономикалық және оның ішінде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерін шешуде стратегиялық көзқарастарды дайындамаса, онда Қазақстанның тұрақты даму болашағы ұзақ жылдарға жылжитын болады. Сонымен қатар мақалада экономикадағы жалпы әлемдік дағдарыс жағдайларына байланысты экспорт-импорт операцияларын жүргізуде оң және теріс қарқындар байқалғаны жөнінде авторлардың нақты позициясы көрсетілді. Тәуелсіздікті алғаннан кейін және ашық экономика тәртібіне өтуге байланысты Қазақстан Дүниежүзілік Сауда Ұйымына кіру жөнінде стратегиялық бағытты қабылдады. Қазақстан үшін ДСҰ-на мүше болу еліміздің халықаралық сауда операцияларына қатысуға және әлемдік сауда жүйесіне оңтайлы енуіне өте маңызды. Қорытынды мен ұсыныстар ретінде мақалада әдебиет көздерін талдау негізінде пайда болған авторлар Қазақстанның ДСҰ-на кіруінің тиімді және тиімсіз жақтарын қарастырып, өз пікірлерін ортаға салады.

Тірек сөздер: экспорттық әлеует, нарықтық конъюнктура, ішкі нарық, сыртқы нарық, инфрақұрылым, бәсекеге қабілетті өнім, инвестициялар, қарқынды даму.

Resume

In the present article problems of integration of Kazakhstan into world economic system are considered and some aspects of carrying out effective macroeconomic policy are analyzed. The success of carrying out reforms in Kazakhstan in many respects depends on integration of Kazakhstan into world economic system. At the same time, with liberalization of economic activity the need for providing economic, including food security of the republic arises and amplifies. Thus, Kazakhstan is already a part of the world market and has developed close connections. To understand their character, it is necessary to estimate structure of foreign trade. In case of favorable development of a situation in the Eurozone, in the member countries of the Common Independent States, which are pure exporters of oil and gas, the delay of economic growth in comparison with last year is expected, though it also will not be so considerable. If not to provide elaboration of strategic approaches in questions of economy including food security in modern conditions, prospects of a sustainable development of Kazakhstan at best will be removed on the far future. At the same time the authors' accurate position on rather positive and negative tendencies in export-import transactions of Kazakhstan against the universal crisis phenomena in economy is expressed in article. After getting independence and transition to the mode of open economy Kazakhstan took a strategic course on the accession to the World Trade Organization. The membership of the Republic of Kazakhstan in the World Trade Organization is very important for further development of international trade relations and successful integration into the world trade system. As conclusions and recommendations in the article by the analysis of references pluses and minuses of accession of Kazakhstan into the WTO are generalized.

Key words: export potential, market conditions, domestic market, foreign markets, infrastructure, competitive products, investments, intensive development.

Д.А. СИТЕНКО.
Карагандинский государственный
университет им. Е.А. Букетова,
PhD, доцент.
А.С. ЕСЕНГЕЛЬДИНА.
Академия государственного управления
при Президенте Республики Казахстан,
к.э.н., доцент

ОЦЕНКА НАЦИОНАЛЬНОЙ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ КАЗАХСТАНА В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛЬНОГО ИННОВАЦИОННОГО ИНДЕКСА

В статье дается оценка национальной инновационной системы Казахстана в рамках глобального инновационного индекса, разработанного Международной бизнес-школой INSEAD (Франция), Университетом Корнелл и Всемирной организацией интеллектуальной собственности (WIPO) с целью оценки развития науки и инноваций в странах мира. Основным элементом аналитических докладов по глобальному инновационному индексу выступают рейтинги стран мира, составленные по инновационному потенциалу стран, а также по результатам реализованного инновационного потенциала. Достоинством методологии глобального инновационного индекса (ГИИ) является использование не только традиционных статистических показателей, но и результатов экспертных опросов. Рейтинг глобального индекса инноваций рассматривается как среднее двух субиндексов: субиндекса располагаемых ресурсов (Innovation Input), позволяющего проводить оценку элементов инновационной системы, и субиндекса инновационных результатов (Innovation Output), отражающего воплощенные результаты. Анализ позиций Казахстана по субиндексам ГИИ выявил, что в стране имеются проблемы с практическим внедрением результатов инновационной деятельности в экономику. Несмотря на ряд критических замечаний со стороны международных экспертов, по мнению Всемирной организации интеллектуальной собственности, ГИИ является надежным исследованием, которое предлагает новый взгляд на эффективность экономики по всему миру.

Ключевые слова: глобальный инновационный индекс, инновационный потенциал, инновационная система, эффективность экономики.

Системный подход к инновационной деятельности предполагает комплексное исследование инновационной системы как единого целого с учетом составляющей ее внутренней структуры (элементов), а также системы взаимосвязей между элементами внутри нее.

Изучение состава инновационной системы является важным моментом при решении проблемы сборки, т.е. определении свойств системы на основе анализа свойств ее компонентов. При этом учитывается и «кооперативный эффект» – возникновение при взаимодействии элементов системы их новых качеств и свойств. При этом элементы инновационной системы не существуют независимо, а имеют друг с другом определенные связи.

Сегодня для оценки функционирования инновационных систем используют статистические показатели развития той или иной подсистемы НИС: научного потенциала, инновационной инфраструктуры, инновационного предпринимательства и финансовой инфраструктуры [1].

Анализ элементов инновационной системы не позволяет в полной мере выявить недостающие звенья или слабые связи между главными «игроками» инновационной системы. Для оценки связей между элементами НИС предлагается использовать систему экспертных оценок, реализованную в рамках методик независимых рейтингов, к которым относится глобальный инновационный индекс (ГИИ).

Сегодня различные глобальные индексы активно используются на практике для оценки экономических и социальных явлений, а также для международных сопоставлений. Наиболее известным является индекс глобальной конкурентоспособности (ИГК) Всемирного экономического форума. Всемирный экономический форум ежегодно представляет данные о конкурентоспособности большинства стран мира. Последние два года Казахстан по индексу ИГК входит в 50 наиболее конкурентоспособных стран мира, занимая 50-е место [2, 3].

ИГК рассматривает показатели экономического и общественного развития по 12 факторам, которые распределены по 3 субиндексам. Для анализа инновационного развития страны в рейтинге определен субиндекс «Факторы инноваций и сложности», который включает в себя

2 фактора. При этом вес субиндекса инноваций в общей оценке конкурентоспособности для стран переходной стадии от эффективной к инновационной, к которой относится Казахстан, составляет лишь 10–30% в общем значении индекса. Таким образом, при оценке инновационного развития страны общий индекс ИГК не вполне информативен, сравнение может осуществляться лишь в рамках отдельных факторов индекса.

В свою очередь, глобальный инновационный индекс (ГИИ) (на английском – Global Innovation Index – GII) – достаточно новый инструмент оценки развития науки и инноваций, которая осуществляется посредством анализа инновационного потенциала страны. Методология индекса разработана совместными усилиями Международной бизнес-школы INSEAD (Франция), Университетом Корнелл и Всемирной организацией интеллектуальной собственности (WIPO). Ежегодно начиная с 2007 г. публикуются аналитические доклады «Global Innovation Index», включающие в себя рейтинги стран мира по развитию инновационного потенциала. В 2015 г. вышло 8-е издание доклада.

Глобальный индекс инноваций можно охарактеризовать следующими аспектами:

- ♦ аналитические обзоры полученных статистических данных, определение сильных и слабых сторон стран;

- ♦ группировка данных в 79 таблиц. Данные собраны более чем из 30 источников, как международных государственных, так и частных. При этом 55 таблиц основаны на статистических данных, в основе 19 таблиц лежат комплексные показатели; 5 таблиц составлены по результатам опросов;

- ♦ легко просматриваемая и репродуцируемая методика расчетов при 90-процентном доверительном интервале для рейтингов по каждому индексу (ГИИ, субиндекс затрат, субиндекс результатов), к тому же анализ факторов, влияющих на годовые изменения рейтингов [4].

Места в глобальном индексе инноваций присваиваются как в общем рейтинге, так и в региональном разрезе.

В 2015 г. отчет глобального индекса инноваций охватывает 141 страну. Наиболее инновационными признаны такие страны, как Швейцария, Великобритания и Швеция [5].

ГИИ состоит из 79 различных переменных, которые детально характеризуют инновационное развитие стран мира, находящихся на разных уровнях экономического развития, и рассчитываются как взвешенная сумма оценок двух групп показателей:

1) располагаемые ресурсы и условия для проведения инноваций (Innovation Input):

- ♦ институты;
- ♦ человеческий капитал и исследования;
- ♦ инфраструктура;
- ♦ развитие внутреннего рынка;
- ♦ развитие бизнеса;

2) достигнутые практические результаты осуществления инноваций (Innovation Output):

- ♦ развитие технологий и экономики знаний;
- ♦ результаты креативной деятельности.

По результатам исследования 2015 г. Республика Казахстан занимает 82-е место в общем рейтинге ГИИ и 2-е место по региону Центральной и Южной Азии. По сравнению с предыдущим годом позиция Казахстана снизилась на 3 пункта (таблица 1). Что касается региональной классификации, то Казахстан сохраняет вторую позицию, находясь в 2015 г. между Индией (81-е место) и Шри-Ланкой (85-е место).

Таблица 1 – Позиции Казахстана в общем рейтинге ГИИ за 2009–2014 гг.

Субиндексы	2012 г. (141 страна)	2013 г. (142 страны)	2014 г. (143 страны)	2015 г. (141 страна)
Общий индекс ГИИ	83	84	79	82
Располагаемые ресурсы и условия для проведения инноваций	105	106	101	107
Достигнутые практические результаты осуществления инноваций	67	69	69	75
Показатель эффективности инноваций	131	126	118	124
Примечание – Составлено автором по данным Всемирной организации интеллектуальной собственности.				

Более подробный анализ отдельных показателей индекса позволяет выяснить, за счет каких факторов произошло снижение общего значения индекса за последний год (таблица 2).

Таблица 2 – Позиции Казахстана по субиндексам располагаемых ресурсов и достигнутых практических результатов

Показатель	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	Отклонение к 2014 г.
Располагаемые ресурсы					
Институты	52	64	67	67	0
Человеческий капитал и исследования	85	64	63	66	-3
Инфраструктура	58	52	44	54	-10
Развитость рынка	92	89	98	96	+2
Развитость бизнеса	62	90	106	110	-4
Достигнутые практические результаты					
Результаты в области знаний и технологий	85	92	82	96	-14
Результаты в области творчества	119	116	106	117	-11
Примечание – Составлено автором по данным Всемирной организации интеллектуальной собственности.					

Таким образом, из расширенного анализа показателей видно, что снижение позиций Казахстана по общему индексу ГИИ произошло в основном за счет значительного снижения обоих показателей 2-го субиндекса – достигнутых практических результатов по инновациям.

В частности, по первому субиндексу снижение по сравнению с 2014 г. произошло по таким факторам, как количество патентных заявок на 1 млн долл. США в ВВП по паритету покупательной способности (-5 пунктов), количество новых предприятий в расчете на население от 15 до 64 лет (-5 пунктов), количество сертификатов ISO 9001 на 1 млн долл. США в ВВП по паритету покупательной способности (-15 пунктов), доля чистых иностранных инвестиций в ВВП (-11 пунктов).

К положительным моментам можно отнести рост следующих факторов:

- ♦ количество патентных заявок по системе PCT на 1 трлн долл. США в ВВП по паритету покупательной способности (+9 пунктов);
- ♦ число научно-технических статей (+4 пункта);
- ♦ доля коммуникационных, компьютерных и информационных услуг в общем объеме торговли (+16 пунктов).

По второму субиндексу снизились следующие показатели: нематериальные активы (-5 пунктов), заявки на регистрацию отечественных торговых марок (-16 пунктов), доля экспортируемых культурных услуг в общем объеме торговли (-14 пунктов), число редактирований в Википедии (-20 пунктов). Рост произошел по таким факторам, как создание моделей ИКТ и бизнеса (+5 пунктов), производство печатной и издательской продукции (+11 пунктов), производство национальных фильмов в расчете на население от 15 до 64 лет (+18 пунктов).

Поскольку ГИИ включает в себя ряд необычных для других индексов показателей (к примеру, выпуск фильмов и печатной продукции, активность пользователей страны на сайтах Википедии и Youtube), индекс неоднократно подвергался критике различных экспертов [6]. Так, экспертами компании Bloomberg в 2014 г. подверглись критике показатели некоторых факторов, согласно которым наиболее развитые в инновационном плане страны, такие, как США, даже не входили в пятерку стран, а первые места по ряду показателей занимали менее развитые страны – Эстония, Таиланд, Гонконг. По относительным затратам на образование первое место в 2014 г. заняла страна Лесото, что также, по мнению аналитиков Bloomberg, не в полной мере соответствовало действительности.

Критике также подвергся такой показатель, как количество учащихся, сдающих тест GMAT. По данному показателю США однозначно лидируют. Однако данный тест проводится только на английском языке, соответственно, показатель может использоваться лишь в сопоставлениях англоязычных стран, а не в глобальном аспекте. В 2015 г. данный показатель был исключен из методологии индекса.

По мнению Всемирной организации интеллектуальной собственности, которая выступила соавтором данного индекса, ГИИ является надежным исследованием, которое предлагает свежий взгляд на эффективность экономики по всему миру. Методология индекса совершенствуется из года в год. Будучи вырванными из контекста, некоторые переменные могут показаться спорными. Но если рассматривать их в совокупности, данный подход дает гораздо более широкую инновационную картину человечества, которая может быть полезна для лиц, принимающих решения по всему миру.

Рассмотрение методики оценки национальной инновационной системы Казахстана в контексте глобального инновационного индекса позволило сделать следующие выводы:

- ♦ категория инноваций остается сложной и многогранной, вследствие чего различные международные подходы к оценке эффективности инновационной деятельности могут лишь приближенно оценить масштаб и результаты инновационной деятельности в стране;

- ♦ опора на различные методики оценки позволяет взглянуть на национальный инновационный процесс с различных точек зрения, подчас не имеющих прямых связей с инновационным развитием как таковым;

- ♦ в целом разработанные в мире к настоящему моменту методики оценки конкурентоспособности и эффективности национальных экономик достаточно объективно отражают положение страны в общем рейтинге стран, дают представление о потенциале страны и о проблемах, на которые необходимо обратить внимание при проведении инновационной политики в стране.

В мире еще не существует конкретной модели инновационного развития экономики, строгое следование которой гарантировало бы стране социально-экономическое благополучие.

Согласно методикам различных международных рейтингов основополагающими факторами экономического развития являются человеческий капитал, конкурентный бизнес, инфраструктурная база и эффективная институциональная среда, которые помогают достичь практических результатов в области технологий и инноваций.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Притворова Т.П., Ситенко Д.А. Сравнительный анализ методических подходов к оценке эффективности национальной инновационной системы // АльПари. – 2010. – № 4. – С. 68–73.
- 2 Global Competitiveness Report 2014–2015. – World Economic Forum, 2014. – 565 p.
- 3 Ситенко Д.А. Активизация инновационной системы Казахстана: институты, механизмы, интеграционные союзы: монография. – Караганда: ТОО «Арка и К», 2015. – 222 с.
- 4 Бесчастнова Ю.В. К вопросу о глобальном инновационном индексе в зарубежных странах и России // Инновационная деятельность. – 2015. – № 1(32). – С. 10–14.
- 5 The Global Innovation Index 2015: Effective Innovation Policies for Development. – Geneva, Cornell University, INSEAD, and WIPO. – 418 p.
- 6 Giorgi A.A. Highly Dubious Measure of Innovation. – Bloomberg Business. – July 30, 2014: <http://www.bloomberg.com/bw/articles/2014-07-30/a-highly-dubious-measure-of-innovation>.

SPISOK LITERATURY

- 1 Pritvorova T.P., Sitenko D.A. Sravnitel'nyj analiz metodicheskikh podhodov k ocenke jeffektivnosti nacional'noj innovacionnoj sistemy // Al'Pari. – 2010. – № 4. – S. 68–73.
- 2 Global Competitiveness Report 2014–2015. – World Economic Forum, 2014. – 565 p.
- 3 Sitenko D.A. Aktivizacija innovacionnoj sistemy Kazahstana: instituty, mehanizmy, integracionnyje sojuzy: monografija. – Karaganda: TOO «Arka i K», 2015. – 222 s.
- 4 Beschastnova Ju.V. K voprosu o global'nom innovacionnom indekse v zarubezhnyh stranah i Rossii // Innovacionnaja dejatel'nost'. – 2015. – № 1(32). – S. 10–14.
- 5 The Global Innovation Index 2015: Effective Innovation Policies for Development. – Geneva, Cornell University, INSEAD, and WIPO. – 418 p.
- 6 Giorgi A.A. Highly Dubious Measure of Innovation. – Bloomberg Business. – July 30, 2014: <http://www.bloomberg.com/bw/articles/2014-07-30/a-highly-dubious-measure-of-innovation>.

Түйін

Мақалада әлем елдеріндегі ғылым мен инновация дамуын бағалау мақсатында INSEAD Халықаралық бизнес-мектебі (Франция), Корнелл Университеті және Зияткерлік меншік жөніндегі дүниежүзілік ұйымы (WIPO) құрастырған ғаламдық инновациялық индексі негізінде Қазақстанның ұлттық инновациялық жүйесіне баға беріледі. Елдердің инновациялық әлеуеті, сол сияқты инновациялық әлеуетті жүзеге асыру нәтижесі негізінде құрастырылған әлем елдерінің рейтингтері ғаламдық инновациялық индексі (ҒИИ) бойынша сараптау баяндамаларының негізгі элементі ретінде қарастырылды. Дәстүрлі статистикалық көрсеткіштерін қолдану, сонымен қатар сарапшылардың сауалнама нәтижелері ҒИИ әдістемесінің артықшылығы болып табылады. Ғаламдық инновациялық индекстің рейтингісі екі субиндекстердің орташа мәні ретінде қарастырылады: өз құрамына инновациялық жүйенің элементтерін бағалауға мүмкіншілік беретін қолдағы ресурстардың субиндексі (Innovation Input) және жүзеге асырылған көрсеткіштерді инновациялық көрсеткіштердің субиндексі (Innovation Output). ҒИИ субиндекстері бойынша Қазақстанның орнын талдау елде инновациялық қызметтің нәтижелерін экономикаға енгізуге байланысты мәселелердің бар екендігін анықтап берді. Халықаралық сарапшылар тарапынан жасалған бірнеше сыни бағаларға қарамастан, Зияткерлік меншік жөніндегі дүниежүзілік ұйымының пікірі бойынша ҒИИ әлем бойынша экономиканың тиімділігін жаңаша көзқараспен қарастыратын сенімді зерттеу болып табылады.

Тірек сөздер: ғаламдық инновациялық индекс, инновациялық әлеует, инновациялық жүйе, экономика тиімділігі.

Resume

The article assesses the national innovation system of Kazakhstan in the framework of the Global Innovation Index, developed by the international business school INSEAD (France), Cornell University, and the World Intellectual Property Organization (WIPO) to assess the development of science and innovation in the world. The main element of analytical reports on the Global Innovation Index is the ranking of the countries, which is based on the innovative potential of countries, and the results of the implemented innovation potential. The advantage of the methodology of the Global Innovation Index is to use not only traditional statistics, but also the results of expert surveys. The rating of Global Innovation Index is regarded as the average of two sub-indices, which include a sub-index of available resources (Innovation Input), allowing to assess the elements of the innovation system and innovation subindex results (Innovation Output), reflecting the implementation of the results. The analysis of the position of Kazakhstan on Global Innovation Index subindexes showed that there are problems with practical implementation of innovation in the economy. Despite some criticism from international experts, according to the World Intellectual Property Organization, Global Innovation Index is a reliable study that offers a new perspective on the efficiency of the economy worldwide.

Key words: global innovation index, innovation potential, innovation system, economy effectiveness.

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКА: ТЕОРИЯ МЕН ЭМПИРИКА

Мақалада өз елінің инновациялық экономикасының ұйымдастыру бойынша дамыған елдердің теориясы мен тәжірибесі қарастырылған. Әлемнің танымал экономика ғалымдарының көптеген еңбектері инновациялық экономика қалыптасуына арналған. Экономиканың инновациялық дамуының теориялық тұжырымдамалары негізінде адам қызметінің кез келген саласындағы инновацияларды дамыту және енгізудің мүмкін жолдары туралы мәселе туады. Инновациялық экономиканы дамытуда маңызды рөл мемлекетке тиесілі, әсіресе бұл ҒЗТҚЖ қаржыландыруға, қор нарығында кіші кәсіпорындардың IPO жүзеге асыру үшін салық жеңілдіктеріне, салықтық реттеуге қатысты және т.б. Қазақстан Республикасында инновация мен зерттеулік жұмыстарды қолдау бойынша салықтық шаралар мүмкіндіктерінің бірқатары бар деп айтуға болады. Солардың ішінде ҒЗТҚЖ-ға шығындар сомасына салықтық базаны азайту, үдемелі амортизацияны енгізу, сондай-ақ инновациялық қызметті жүргізетін (зертханада, эксперименттік зауыттар мен ғылыми-зерттеу ғимараты) компания мүлкіне нөлдік салықтық мөлшерлемеді қолдану мүмкіндігі болуы мүмкін. Мақалада инновациялық экономиканы дамыту үшін институт пен инфрақұрылымды ұйымдастыру бойынша дамыған елдердің тәжірибесі келтіріледі. Сондай-ақ венчурлық индустрияны ұйымдастыру арқылы инновациялық бизнесті қаржыландыру мәселелері қарастырылады. Зерттеу нәтижесінде инновациялық экономика оның барлық көріністерінде мемлекет қолдауы кезінде дамып жатқандығы анықталды. Әсіресе IPO және қаржы нарығына едәуір орын алатын қаржыландыруда, инновациялық экономика дамуында кіші бизнестің рөлі маңызды.

Тірек сөздер: экономика, ғылым, инновация, білім, мемлекет, қаржыландыру, бизнес.

Экономикалық ғылымға инновациялардың түсінігі бүге-шігелірек австриялық экономист Й. Шумпетермен жасақталған болатын: инновация – бұл қандай да бір белгілі процеске жаңаша көзқарас, жаңа ойлап табулар немесе экономика және адами тірліктің басқа сфераларында жаңалықты табысты қолдану [1].

Инновациялық экономика экономикалық ғылымның бөлігі ретінде әлден 1920 аяғы – 1930-жылдардың басында туындаған. Н.Д. Кондратьев, техникадағы өзгерулер, күмәнсіз, экономикалық дамуға ықпал етеді деп жазған [2]. Мұның негізгі шарты болып «критикалық массаның» инновацияларының (жаңа өнімдердің) жинақталуы және оларды енгізу үшін экономикалық алғышарттардың туындауы болып шығады. Мысалы, XVII аяғының – XVIII ғ. басының ойлап табулары XVIII ғ. аяғында, индустриялы революция дәуірінде кең қолдануды тапты.

Ел немесе компания ақшаларды салмай-ақ әрі өзіне қатерлерді алмай, инновациялардың бастамасы өзі болуға немесе оларды басқалардан жеткілікті қабылдауға, басқалардың ойлап табуларын имитациялауға тиіс пе?

Инновациялық тірліктің біріншілік өнімді, жаңа өнімдерді немесе қызметтерді өндіруге жаңа білім туралы болып отыр. Білімнің өздері бәсекелесті емес ортада болып тұр, өзге сөздермен, оларда белгілі бір «ойлап тапқыш» бар болса да, олар бір-бірінен тәуелсіз түрлі компаниялармен немесе мемлекеттермен, кем емес пайдамен пайдаланыла алады. Жалғыз болымды шектеу болып патенттер мен авторлық құқықтар шығады, оларды қорғау көптеген елдерде, соның ішінде Қазақстанда да жеткілікті түрде шартты болып отыр.

Кейбір ғылыми жетістіктер патенттелмейді әрі кез келген оқушы адамға қол жетерлік. Бұл адамзаттың жалпы қуаттылығында оңды түрде көрініс береді, өйткені білім мен технологияларға ашық жол алу барлығына ұтымды. Инновациялардан болатын оңды сыртқы әсерлердің басым болуының ғылыми концепциясын беделді америкалық экономист К. Эрроу ұсынды [3]. Ол қандай да бір біреумен жасалған ашуды пайдаланудан болған пайда, оны басқалармен пайдалану кезінде азаймайтынымен байланысты.

Бұл концепцияны дамыту үшін өткізілген эмпирикалық зерттеулер, жоғарыдағы зерттеуден болған «әлеуметтік беріліс», оларды өткізген компания үшін кері беріліске қарағанда жоғарылығын көрсетті. Фирмаларға, компания-имитатор, инноваторға қарағанда, базарға

кешірек шықса да, жат жасақтамаларды имиттеу жиі ұтымды, оның шығындары 25–50%-ға төмен, ал инноватордың қателерін есепке алу жиі конкуренттілікке қабілеттілеу продуктін шығарғызады. Қаражатты имитациялау кезінде айтарлықтай экономдау және технологияларды ақысыз пайдалану мүмкіндігі компаниялардың инвестициялауға қалауын азайтады.

Бұл контекстіндегі экономикалық саясаттың негізгі дилеммасы – дамытудың: «инновациялық» немесе «имитациялық», қандай жолымен жүру. Жаттардың продуктілерін иеленіп алу жолымен Оңтүстік-шығыс Азия елдері барды. Дамудың имитациялық жолы оларға индустриализациялауды өткізуге әрі айтарлықтай инвестицияларды тартуға көмектесті. Алайда бұл елдер (Жапонияны шегергенде) ұзақ уақыт бойы, жекелегенде АҚШ, ал біршама кейіннен – Израильдің, инновациялық жолмен барушы, елдерге арналған конвейердің жай ғана «жалғасы» болды.

Дамудың инновациялық жолын жаңа білімге және оларды коммерциялық пайдалануға ақысыз жол алуды шектеуші, экономикалық саясаттың шамаларымен ынталандыруға болады. Патенттер мен авторлық құқықтарды қорғау бойынша юридикалық шаралар, салықтық преференциялардың бірқатары инноваторлардың пайдасының ұлғаюына әкелуі әрі инвестицияларды ынталандыруға тиіс.

Инновацияларға инвестициялайтындарды іздеу туралы сауал дискуссиялық болып қалады. Мұны кім жасауы тиіс – мемлекет, бизнес немесе филантроптар мен меценаттар ма? Әлден Шумпетермен болжанған, инновациялық тірлікті қаржыландырудың маңызды проблемасы, егер инноватор мен инвестор түрлі адамдар болса, инновациялардан түсетін күтілуші пайда мен оларды қаржыландыру үшін қарыздық капитал құны арасындағы жоғары айырма болып отыр. Бұл, зерттеулердің айтарлықтай бөлігін зерттеушіде өзіндік қаражатты және сыртқы қаржыландырудың жоғары құнының болмауы кесірінен өткізуге болмайтынын білдіреді.

Инвестициялық теорияның көзқарасы тұрғысынан, инновациялар оларды басқа инвестициялық жобалардан айырмалайтын, ерекшеліктердің бірқатарына ие. Маңыздысы, тиісінше инновациялық/зерттеулік тірлікке барлық шығындардың жартысынан асасын, артынша пайданың көздеріне айналуға тиіс, инновациялық компанияның сезілмейтін активін, жаңа білімнің базасын тудырушы ғылыми мен техникалық қызметкердің еңбек ақысы құрайтынында түйінделеді. Айтарлықтай шамада бұл білім олардың тасушыларымен тікелей байланысты әрі адамның компаниядан кетуі кезінде жоғалады. Осылайша, жанды еңбектестің кетуі инвестормен салынған қаражатты жоғалтуға келтіре алады.

Екінші ерекшелік – мүмкін нәтижедегі сенімсіздік. Өйткені белгісіздіктің дәрежесі жобаны ілгерілетудің шамасына қарай кемуі тиіс, қаржыландыру проблемалары дәл бірінші кезеңде шиеленістілеу болып тұр. Қарыздық капиталдың «шындық құны» бұл кезеңде қатерлерді бағалау барлығынан қиынырақ болуы себепті, жобаны қаржыландырудың бастапқы фазасына тура келеді.

Әдетте инновацияларды қаржыландыруға арналған капиталдың жоғары құнының екі негізгі себебін бөліп шығарады: инноватор мен инвестор арасындағы мәліметтің асимметриясы және инноватор тарабынан болған «моральдық қатер». Соның ішінде меншіктілік құқын және компаниядағы менеджментті бөлу кезінде туындаушы да. Мәліметтің асимметриясының концепциясы осы заманғы экономикалық ғылымда айтарлықтай орынды алады. Инновацияларға қолданылмалы сөз, оған жобаны ұсынған инвестордың, инноваторға қарағанда, өзіне қаржыландыру ұсынылушы, жобаның әлеуетті туралы айтарлықтай нашар құлақтанғаны туралы болуда. Жобаның пайымдалушы ұзақтығы көп болған сайын, инвесторда оның перспективалығын бағалау мүмкіндігі соншаға аз.

Мәліметтік вакуумды еңсеру үшін АҚШ пен Ұлыбританияда, биржада «саудаланушы» компаниялар, әлеуетті инвесторлар үшін өздерінің инновациялық активтілігінің индикаторы ретінде, өздерінің ҒЗТКЖ-ға шығындарының деңгейін публикалы ашуға міндетті. Әрине, бұл проблеманы тұтастай шешпейді, бірақ анықсыздықтың төмендеуінің факторларының бірі болып шығады.

Мәліметтің асимметриясы және потенциалды инвестордың өз-өзін ұстауында да көрініс береді. Оған «жақсы» мен «жаман» қарызгерлерді айыру күрделірек болған сайын, оның барлығына «бірыңғайланған» пайыздық мөлшерлемені ұсынуға қалауы соншаға күшті. Инноватор мен инвестор арасындағы мәліметтің өте жоғары асимметриясы жағдайында инновациялық инвестициялардың базары жай ғана құрып кетуі немесе тіпті туындамауы да мүмкін.

Моральдік қатер инновациялық компанияларда, онда оперативтік басқару меншіктілік құқынан бөлінген, кез-келген ірі компаниядағы сияқты туындайды. Мұндай бөліну компанияның меншіккерлерінің және онымен жалданған менеджменттің мақсаттарының сәйкес келмеуінде түйінделетін, сеніп тапсырушы-орындаушы (немесе «қағидашыл-агент») проблемасының пайда болуына әкеледі.

Моральдік қатер екі сценарий кезінде туындауы мүмкін. Бірінші жағдайда компанияның менеджменті қаражатты, менеджменттің өзіне ұтымдылау жобаларға инвестициялай алады: кеңейту әрі жаңа активтерді, қозғалмасты, кеңселік бөлмежайлар мен автотранспорты алу, уәкілдеулік шығындар. Бұл мемлекеттік компаниялар үшін тән. Екінші сценарий менеджменттің инновацияларға инвестициялау кезіндегі артық абайлылығында түйінделеді. Себебі акционерлерге «жағуды» және өз мансабын сақтауды қалауда жатыр. Акционерлер компанияларды капитализациялаудың (олардың акцияларының пакетінің құны) әрі саяси фирманың тиісті дивидендтерінің өсуінде мүдделі. Анықсыз перспективасы бар инновациялық жобаларға арналған менеджменттің қатерлі инвестициялары фирманы капитализациялаудың өсуіне де, оның дивидендтік саясатының тәуірлеуіне де септеспейді. Испеттес ыңғай табу менеджменті компанияның қысқа мерзімді қаржылық көрсеткіштерін жаңа, мүмкін, перспективті жобаларды ұзақ мерзімді стратегиялық инвестициялауға зиянмен тәуірлетуге уәждемелейді.

Зерттеушілер, инновациялық компанияның акционерлерінің оңтайлы құрылысы қандай болуы тиістігі туралы пікірде алауызданады.

Түрлі таңдауларда ірі институционалды меншіккерлердің фирмалардың инновациялық белсенділігіне ықпалының теріс те, оңды да мысалдары бар.

Мемлекеттің рөлі инновациялық экономиканы қалыптастырудағы

Мемлекеттің инновациялық экономиканы қалыптастырудағы қатысуының бұйымтайы бойынша көзқарастың түрлі тұрғылары бар: экономикалық дирижизмнан мемлекетке функциялардың минимумын қалдырушы, ультралиберальді концепцияға дейін. Әрқашан мұндай жағдайларда, оңтайлы шешім әлдеқайда бір ортада тұр.

Салық саясатының контекстінде, әділеттілік сауалдарына берілмей-ақ, салық салудың қандай схемасы инновациялық белсенділікті тәуір ынталандыруға тоқталып өтеміз. Салық салудың прогрессивті шкаласы – «табысқа арналған салықтар» – бұл мағынада өте лайық емес болып шығыпты: салықтар мөлшерлемесінің ұлғаюының шамасына қарай кәсіпкерлердің көбінде жоғары қатерлі жобаларға инвестициялаудың қалауы жоғалады. Мұндай жобаларға инвестициялау кезінде жоғары табыс инвесторға арналған «қатер үшін сыйақы» болып шығады. Жан басына салықтың прогрессивті шкаласын немесе бағалы қағаздарды сатудан пайдаға салықты белгілей отырып, кәсіпкерді «жазалай отырып», мемлекет бұл премияны алып алады.

Шағын инновациялық компаниялар үшін болымды проблема акцияларды биржада жайғастыру жолымен сыртқы қаражатты алу болып отыр. Қалай салық саясаты капиталды тартудың дәл осы спецификалық тәсілін стимулдай алады? АҚШ-та акцияларды фондтық базарда (IPO) біріншілік жайғастыру арқылы шағын компаниялардың қаражатын тартуды жеңілдету мақсатымен салықтық заңдамаға арнайы түзетулер қабылданған. Олардың мағынасы, егер, IPO кезінде шағын кәсіпорынның акцияларын ала отырып (жайғастырудан кейін барлық активтердің құны 50 млн долл. аспаса), сатып алушы салықтық жеңілдікті алады. Ол оларды, бұл ретте салықты алынған соманың тек жартысынан төлей отырып, бес жылдан кейін сата алады. Заңдама шағын кәсіпорынның тірлігінің құрылысында қатаң шектеулерді қарастыратыны өзімен өзі. Талдау акциялардың бағасы IPO кезінде түзетулердің күшіне енуінен кейін өскенін көрсетті. Осылайша салықтық жеңілдіктер шағын компаниялардың акцияларына сұраныстың өсуіне әкелді әрі бағаны IPO кезінде арттыру мүмкіндігін берді. Нәтижесінде заемдік капиталдың құны төмендеді. Бұл «нүктелік» салықтық ынталандырудың мысалы, азаматтарға арналған салықтық жеңілдіктердің өзара байлануы және компанияларға арналған заемдік қаражаттың құнын төмендету мүмкін екенін әрі статистикалық мәнді нәтижелерге әкелетінін көрсетеді.

Зерттеулік жұмыстарды қолдаудың және инновацияларды енгізудің төтелей салықтық шараларының бірқатары бар. Олардың арасында бөлуге болады: НИОКР-ға шығындардың сомасына салық салынушы базаны азайту мүмкіндігі, жасаулықтың жеделдетілген амортизациясы, инновациялық тірлікте пайдаланылушы кәсіпорындардың мүлігіне салықтың мөлшер-

лемесін нөлдеу (лабораториялық жасаулық, тәжірибелік қондырғылар, зерттеулік кіші бөлімдердің ғимараты).

Тағы бір құралы – зиянды келесілік периодтарға тасымалдау құқы. Оны пайдалану кезіндегі проблема шағын кәсіпорындардың жеткіліксіз пайдасы болуы мүмкін. Оның үстіне салықтарды минимизациялау үшін есептілікті манипуляциялау қауібі туындайды («қонды» мен «арық» жылдарды кезектестіру). Сонымен бірге инновациялық кәсіпорындарға арналған салықтық жеңілдіктер «қамтамасыз етілгендердің» табыстарын «аз қамтамасыз етілгендерге» үлестіру саясатымен үйлесе алмайды.

Инновациялар мен институттар

Институттарға біздің контекстімізде жеке тұлғаның қоғамда өз-өзін ұстауын, яғни «ойынның ережелерін» анықтаушы әрі бағыттаушы, әлеуметтік механизмдер мен құрылыстар жатқызылады. Инновациялық экономика арнайы құқықтық институттардың болуын: мәліметті ашудың ережелерін, авторлық құқықтарды қорғауды, патенттік заңдаманың дамуын, компаниялардың жұмысының арнайы ұйымдастырулық-құқықтық қалыптарын (бизнес-ангелдер, венчурлық фондтар), салықтық заңдаманың иілмелілігін пайымдайды.

Одан басқа, мемлекеттік «дамудың институттары» қажет. Олардың рөлі инновациялық тірлікті субсидиялауда, инфрақұрылымды тудыруда (кеңселік бөлмежайлар, күрделі жасаулықты коллективті пайдаланудың орталықтары, интернет-алаңшалар), инновациялық жасақтамаларды төтелей қаржыландыруда да түйінделеді.

Израильде, мысалы, басқаруында оның әрбіреуі 20 млн долл. аса капитализациясы бар, 10 венчурлық фонды бар, YOZMA мемлекеттік инвестициялық компаниясы құрылған YOZMA олардың капиталында қатыса отырып, израильдік инновациялық компанияларды төтелей қаржыландырады. АҚШ-та SBIR (Small Business Innovation Research) мен STTR (Small Business Technology Transfer) бағдарламалары бар, қос бағдарлама да АҚШ-тың шағын бизнес Агенттігімен (SBA) басқарылады әрі инновациялық өнімді сатып алуға және шағын инновациялық компаниялармен ҒЗТКЖ-ды қаржыландыруға бағытталатын, 11 федеральдік мекемелердің қаражатын біріктіреді. Бұл бағдарламадағы қаражаттың жалпы көлемі гранттар түрінде үлестірілуші, 2 млрд долл. құрайды.

Испеттес мемлекеттік бағдарламалар мен қорларды ұзақ санап отыруға болады, жалпы қорытынды келесідей: мемлекет дамыған елдерде жеке меншік инновациялық компанияларды қаржыландыруда белсенді түрде қатысады.

Жеке меншік компанияларға мемлекеттік қаражатты инвестициялау тиімділікке үнемі тәуелсіз қадағалауды талап етеді. SBIR-ге бағышталған жұмыстардың бірінде, мемлекеттік қаржыландыруды алмаған, қатар қоюшылық компаниялардың қадағалаулық тобымен салыстырғанда, мемлекеттік грантты алған, инновациялық бизнестің өсуі мен дамуы талданады. Бұл ретте компаниялардың жеке ерекшеліктерінің бірқатары ескеріледі: олар жұмыс істейтін, сала, штат, басқа жеке сипаттамалар. Зерттеулердің маңызды пункті, SBIR бағдарламасы қаншаға «саясатталғаны», яғни ол бірінші кезекте объективті ғылыми мен технологиялық критериялармен немесе «саяси» уәждемелермен (белгілі бір штаттардан шыққан компанияларды қолдау, белгілі бір салаларға басымдылықтар) басшыланатыны туралы сауал болды. АҚШ Конгрессіне SBIR есептерінен, 40% дейінгі қаражатты, Калифорния мен Массачусетс сияқты «жоғары технологиялық» штаттардан шыққан компаниялардың алатыны белгілі. Бағдарламаның тиімділігін төмендетудің тағы бір маңызды факторы 1980-жылдардың басынан венчурлық қорлардың санының айтарлықтай өсуі болуы мүмкін. Бұл мемлекеттік гранттарды алушылардың құрылысының қаржылық базарда «қолдау» таппаған, компаниялардың пайдасына өзгеруіне әкеле алар еді.

Зерттеудің нәтижесі күтпеген болып шықты: оңдылау тиімді мемлекеттік гранттар дамыған венчурлық қаржыландыруы бар «жоғары технологиялық» штаттардан шыққан фирмаларға әкеледі. Венчурлық инвестициялардың базары дамымаған штаттарда, әсерлі минималды болып шықты. Өзге сөздермен, өз бетінше мемлекеттік гранттар әлсіз аумақтарда жоғары технологиялық бизнестің дамуына әкелмеді, ал табыстыларға одан да ары табыстылауға айналуға көмектесті.

БВШ гранттары жеке венчурлық қаржыландыруды алмастыру сияқты емес, олар жеке инвесторлар үшін қызықтыға айналатын, шағын инновациялық фирмаларды дамудың деңгейіне шығарғызатын, «дәрумен» ретінде қарастырылады.

Маңыздылау әдістемелік проблемалардың бірі – онымен бірге мемлекеттік қолдауды алған, фирмаларды салыстыру өткізілетін, қадағалаулық топты таңдау. Қадағалаулық топты таңдаудағы қателер және гранттарды алушылардың санына түскен, компанияларды таңдаудың «кездейсоқсыздығы», зерттеулердің нәтижелерін мемлекеттік қолдаудың «пайдасына» айтарлықтай бұрмалауға әкеледі.

Ресей мемлекеттік венчурлық компаниясын ретінде РВК мен аймақтық венчурлық қорларды, көшпелі және қаржылық қамтамасыз етілген Роснано корпорациясын құрып, әлемдік трендтен шеткері қалмады. Бұл компаниялардың жұмысының тиімділігі және олармен қаржыландырылушы жобалардың сапасы сауалын талқылау уақытынан бұрын болып тұр, өйткені олардың фактілік жұмысы бар-жоғы бірнеше жыл бұрын басталған. Игі тілек ретінде: бұл даму институттарының жұмысы, елдің барлық аумағында дамуын қолдау талпысыны ретінде емес, дәл «табыстыларға арналған дәрумен» ұстанымы бойынша тұрғызылғаны қажет.

Өзінің басқарулық тәжірибесін де дәл олар жаңа компанияда басшылаушы позицияларды жайлайды әрі оның тірлігін ұйымдастырады.

Соңғы кезде маңызды тенденция пайда болды: тордағы бизнес-ангелдердің бірігуі, бұл оларға қарыздық капиталды беруге дайын, бірақ белсенді түрде тікелей басқаруда қатысуға дайын емес адамдар – «пассивті бизнес-ангелдерден» толықтырулық қаражат деп аталатынды тартқызады. 2007 жылдан бері бизнес-ангелдердің халықаралық ассоциациясы бар, олардың міндеті – ассоциациялар арасындағы тәжірибемен алмасуға және қаржыландырудың тәуір практикаларының таралуына септесу.

Оларға бизнес-ангелдер қалауды беретін, қаржыландырудың спецификалық салаларын бөліп шығару мүмкін емес, өйткені олардың эксперттік білімі көбінесе жұмысының алдыңғы жерінен, экономиканың түрлі сфераларындағы контактілерден және т.т. тәуелді.

Инновациялар мен бизнес

Инновациялық экономиканың дамуын мемлекеттік ынталандырудың барлық маңыздылығына қарамастан, оның туындауы мен бой көтеруіндегі жанды рөлді инноваторлардың, кәсіпкерлердің де – жеке бастамасы ойнайды.

Инновациялық бизнесті қаржыландырудың бір фазасы – венчурлық. Венчурлік индустрия АҚШ-та 1958 ж. шағын бизнесті инвестициялық қаржыландыру туралы Акт қабылданғанда туындады (5В1С). Ол ресми түрде, қаражатты салуды әрі шағын мен орта бизнесті басқаруға қатысуды қалаушы, жеке инвестициялық қорларды лицензиялауды рұқсат етті. 1973 ж. венчурлық капиталдың Ұлттық ассоциациясы қалыптасқан болатын [4], оның міндеттеріне венчурлық индустрияның мүдделерін лоббилеу ғана емес, қорлардың жұмысына арналған корпоративті стандарттарды өндіріп шығару да жатқызылады. Венчурлық қорлардың құзыретіне жоғары технологиялар базарында перспективті компанияларды іздеу, олардың жарғылық капиталында қатысу және акциялардың өз үлесін келесілік ұтымды сату мақсатымен олардың өсуі мен дамуын қамтамасыз ету кіреді.

Әлеуетті инноватор, венчурлық капиталист нақты жобамен жұмысқа қанша уақытты бөлетінін әрі бұл жұмыс қалай тұрғызылатынын көз алдына келтіруі тиіс. Венчурлық қор негізгі инвестор болып шығатыны шартында, іске асырудың бастапқы кезеңдерінде, әрбір жобаға аптасына 2 сағаттан кем емес бөлінеді. Компанияларға орта есеппен 1,5 айда бір реттен сирек емес, 5 сағаттан кем емес соғады. Егер жоба «айналдырылған» әрі табысты жұмыс жасап жатса, соғулардың саны бір кварталға дейін, 4,5 сағаттан кем емеске азаяды.

Қаржылық қаражатты алға тартудан өзге жаңа фирмаға венчурлық қордың көмегі келесіде тұрады (маңыздылығының кетуінің шамасына қарай): стратегиялық жоспарлау; менеджментті таңдау; оперативтік жоспарлау; компанияны әлеуетті сатып алушыларға және жеткізушілерге уәкілдеу; менеджмент пен меншіккерлерге компенсациялар туралы сауалды шешу.

Сұрап шығу нәтижелерінен көрініп тұрғандай, венчурлық қор қаржыландыруды алға тартады ғана емес, компанияның тірлігінде белсенді түрде қатысады да. Тиісінше венчурлық қорлар компаниялардың құрушыларын тікелей басшылаудан ығыстырады, ал кейде акциялардың олардың үлесін толығымен сатып алады да.

Компанияның негізін салушысын алмастыру жалданған менеджермен оны негіздеуден әрі венчурлық қордың капиталға кіруінен кейін жеткілікті түрде тез болады: компанияның 10%-на

20 айдан кейін, 40%-на 40 айдан кейін және 80%-на 80 айдан кейін [5]. Бұл ретте ерікті және мәжбүрлі кету (венчурлық қордың басқысы астында) жағдайларын бөлу жай емес.

Компанияның негізін салушысын өз цистін бергізуге не мәжбүрлей алады? Себепті венчурлық қор пен инновациялық компанияның негізін салушылар арасында жасалушы, контрактілердің құрылысында іздеу керек. Компанияның акцияларын бөлу туралы келісім компанияның негізін салушыларында қалушы әрі венчурлық қордың меншігіне өтуші акцияның үлестерін анықтайды. Акцияларға ие болу жүйесінің өзі болса өзінің негізін салушыларға арналған жеткілікті күрделі опциялық бағдарламаны қарастырады. Әдетте, акциялардың олардың үлесі компанияға бекемделеді; негізін салушылар белгілі бір уақыттан кейін компанияның өзінің өз үлесін сатуға опционды алады. Меншікті бөлуге мұндай ыңғай табу жиі негізін салушыларды басқару процессіне енжар бағушылар жасайды.

Егер венчурлық қор компания үстінен қадағалауды алса, онда оның оны табысты жасау әрі биржаға шығару ұмтылысы, ол акциялардың шағын пакетін пассивті ұстаушысы болуына қарағанда айтарлықтай күшті. Инноватордың позициясы, қаншаға ол өзіндік қаражаттағы келтелігінен әрі сыртқы қаржыландыруға есептейтінінен тәуелді. Инноваторда өзіндік қаражаты аз болған сайын, оның келіссөздік позициясы соншаға әлсіз және оның қадағалауды инвесторға беруге дайындығы соншаға үлкен болмаған жағдайда оған жобаны іске асырудан бас тартуға тура келеді.

Жиынды келтіре отырып, инновациялық экономиканы тұрғызу үшін айтарлықтай ақшалай қаражаттың салулары ғана емес, болымды институционалдық өзгерістер де қажетті деп айтуға болады. Адами фактор, әсіресе, инноваторлар мен инвесторлардың өз-өзін ұйымдастыруға қабілеттілігі және де маңызды рөл атқарады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: ЭКСМО, 2007.
- 2 Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры // Вопросы конъюнктуры. – 1925. – № 1.
- 3 Arrow K.J. Economic Welfare and the Allocation of Resources for Invention // Richard Nelson (ed.). The Rate and Direction of inventive Activity. Princeton: Princeton University Press, 1962. 12.
- 4 Gorman M., Sahlman W.A. What do Venture Capitalists Do? // Journal of Business Venturing 1989. Vol. 4. № 4. P. 231–248.
- 5 Hellmann T. The Allocation of Control Rights in Venture Capital Contracts // RAND Journal of Economics. 1998. Vol. 29. № 1. P. 57–76.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Shumpeter J. Teorija jekonomicheskogo razvitija. – М.: JeKSMO, 2007.
- 2 Kondrat'ev N.D. Bol'shie cikly kon#junktury // Voprosy kon#junktury. – 1925. – № 1.
- 3 Arrow K.J. Economic Welfare and the Allocation of Resources for Invention // Richard Nelson (ed.). The Rate and Direction of inventive Activity. Princeton: Princeton University Press, 1962. 12.
- 4 Gorman M., Sahlman W.A. What do Venture Capitalists Do? // Journal of Business Venturing 1989. Vol. 4. № 4. P. 231–248.
- 5 Hellmann T. The Allocation of Control Rights in Venture Capital Contracts // RAND Journal of Economics. 1998. Vol. 29. № 1. P. 57–76.

Резюме

В статье рассмотрены теория и опыт развитых стран по организации инновационной экономики в своей стране. Становлению инновационной экономики посвящено множество трудов известных ученых-экономистов мира. Основываясь на теоретических концепциях инновационного развития экономики, возникает вопрос о возможных путях разработки и внедрения новшеств в любой сфере деятельности человека. В развитии инновационной экономики важная роль принадлежит государству, особенно это относится к финансированию НИОКР, налоговому регулированию, налоговыми льготами для реализации IPO малых предприятий на фондовом рынке и т.д. Можно сказать, что существует ряд возможностей налоговых мер по поддержке научных исследований и инноваций в Республике Казахстан. Среди них могут быть выделены возможности по уменьшению налоговой базы на сумму расходов на НИОКР, внедрение ускоренной амортизации, а также ис-

пользование нулевых налоговых ставок на имущество компаний, ведущих инновационную деятельность (на лаборатории, экспериментальные заводы и научно-исследовательские здания). В статье приводится опыт развитых стран по организации институтов и инфраструктуры для развития инновационной экономики. Также рассматриваются вопросы финансирования инновационного бизнеса посредством организации венчурной индустрии. В результате исследования выявлено, что инновационная экономика развивается при поддержке государства во всех ее проявлениях. Особенно важна роль малого бизнеса в развитии инновационной экономики, в финансировании которой значительное место отводится IPO и фондовому рынку.

Ключевые слова: экономика, наука, инновация, знание, государство, финансирование, бизнес.

Resume

The theory and experience of the developed countries on the organization of innovational economy are considered in the article. Many scientific works of famous economists of the world were devoted to innovational economy. There are possible ways of development and introduction of innovations in any field of activity based on theoretical concepts of innovative development of economy. State plays an important role in development of innovative economy, especially it concerns financing the R&D, tax regulation, tax privileges for Initial Public Offering realization of small enterprises in the stock market and etc. It is possible to tell, that there is a number of opportunities of tax measures on support of scientific researches and innovations in the Republic. Among them can be allocated: opportunities on reduction of tax base by the sum of charges on R&D and also use of zero tax rates on property of the companies conducting innovational activity (laboratories, experimental factories and research buildings). The experience of the developed countries on development of institutes and infrastructures of innovational economy is resulted. Questions of financing the innovative business by means of the organization the joint venture industries are considered in the article. Moreover, questions of financing the innovational business by means of the organization of venture industries are stated.

Key words: economics, science, innovation, knowledge, state, finance, business.

I.V. ONYUSHEVA,
PhD, Professor of RAM, RANH.
ZH.U. TUSHMAYEVA,
M.Sc.

University of International Business

CORPORATE GOVERNANCE AND CEOs COMPENSATION

Corporate governance plays a paramount role in firm's activity, since it is a system of principles, policies and procedures that determine responsibilities and sets an effective system of accountability within a firm. One of the primary goals of corporate governance is to balance the relationships between firm's owners and its managers, otherwise to alleviate the conflict of interests. In this regard, the issue of developing a proper compensation to executives might have a significant impact on the solution of the problem, since it might contribute to better alignment of interests between shareholders and managers. Theory proposes different approaches towards chief executive officer's compensation and its connection with corporate governance mechanisms. Thus, two main approaches are distinguished in academic literature: optimal contracting approach and managerial power. The optimal contracting approach suggests that internal corporate governance system has ability to stipulate and establish the level and develop executive compensation packages in a such way that it would motivate managers to take decisions in best interests of shareholders. The managerial power approach, on the other hand, is based on the assumption that corporate governance system is suppressed by the authority and power of managers. In particular, managerial power theorists argue that executives might intervene a pay-setting process using their position and personal relationships with board members, and eventually determine the level and structure of own compensation. However, despite significant differences in interpreting the role of corporate governance with respect to chief executive officer's remuneration, in practice these two approaches should be considered as complementary perspectives.

Key words: corporate governance, chief executive officer's compensation, remuneration, agency theory, optimal contracting, managerial power.

Nowadays the issue of corporate governance and CEOs compensation is becoming very urgent in terms of national economic modernization. Corporate governance is very multifaceted and not strictly defined phenomenon that is broadly refers to the managerial mechanisms, processes and relations by which corporations are controlled and directed. It is part of the wider economic context in which companies operate including the principles of micro- and macroeconomic policies [1]. In the Message to people of Kazakhstan by the President of RK, the leader of nation N.A. Nazarbayev dated January 17, 2014 it is emphasized the need to improve corporate governance in Kazakstani companies and to continue the implementation of meritocracy principles in corporate government policy of Kazakhstan [2].

Recently, chief executive officers' compensation has become one of the most extensively discussed subjects among academicians, general public, regulators and shareholders. In particular, it refers to its magnitude, structure and design, as well as factors that predetermine them. Systematic investigation of CEOs compensation practices constantly grows and touches upon a broad range of disciplines, including economics and finance, strategic management, as well organizational sociology and psychology. Indeed, such a significant attention to the research and strong debates in this field allow to fill existing gaps with new evidence and facts. However, one can observe a lack of agreement regarding the issue of what is the primary force that creates particular patterns in executive remuneration practices. Along this way, some researchers associate CEOs compensation with a firm performance, others concentrate on firm size. There are studies that examine the impact of organizational strategy and industry environment on CEOs remuneration. Further, some scholars advocate for the role of managerial power in pay-setting process, while others emphasize the importance of social and psychological forces. However, the main focus of this paper is the discussion of a firm's corporate governance system and its role in setting and monitoring CEOs compensation.

Agency Theory and its Relationship to CEOs Compensation Arrangements. Importance of corporate governance rises significantly in the context of agency theory and principal-agent relationships. In the center of agency theory that for the first time has been proposed by Jensen and Meckling, there is a private firm or corporation, which "serves as a nexus" of contracting relationships between different

parties engaged in a firm's activity. The relationships are such that the principal, otherwise shareholder, is a provider of capital to a firm, whereas the agent, otherwise manager, is a labour provider who is responsible for the actions and decisions that increase firm value.

Hence, according to Jensen and Meckling the principal-agent relationships presume that the process of decision-making is entrusted to managers, such that they act on the behalf of shareholders. Generally, these relationships are defined as the conflict of interest. Indeed, assuming that shareholder and manager both are interested in maximizing their own utility, it is reasonable to state that manager's actions and decisions would be driven by his/her own benefits and he/she is more inclined to increase personal wealth, rather than focus on maximizing the value of a firm. Therefore, in such framework the conflict of interest between managers and shareholders serves as a base for the agency problem, in particular when managers' actions and decisions cannot be easily monitored and controlled [3].

Thus, agency theory is concerned with the resolution of agency problem and ensuring that managers act in accordance with the maximization of shareholders' wealth. In fact, the need for the control of agency problem appears whenever managers have lack of wealth interest as the residual claimants, and therefore are more likely to diverge from the shareholder value maximization. In such framework the significance of corporate governance system arises, since it is called to alleviate the deviation of the actions and decisions that managers take from shareholders' interests. Thus, from the perspective of agency theory, the main purpose of corporate governance is viewed as dealing with "the ways in which suppliers of finance to corporations assure themselves of getting a return on their investment" [4, p. 737].

While exploring the academic literature on corporate governance, it has become evident that there is no single definition for the term "corporate governance". Since the term, indeed, is broad and comprehensive, its interpretation depends largely on the particular aspect from the standpoint of which the term is viewed. But whatever facet is taken as a ground to define corporate governance and its role the following features are inherent to any interpretation. First of all, corporate governance is always associated with the presence of conflicts of interest between different classes of agents within the firm arising due to the separation of ownership and control. Second, the agency problem cannot be addressed through complete contracts between capital suppliers and controllers due to substantial transaction costs that such contracts entail. Finally, the existence of above stated problems predetermines the importance of corporate governance, which sets appropriate mechanisms for the regulation of these issues and minimizing the costs that arise.

In general, corporate governance can be defined as the way in which a firm's structure, mechanisms and processes are set, such that a firm is governed and controlled in a way that enhances shareholders value and overall firm performance. In particular, appropriate setting of the firm's structure, mechanisms and processes is aimed to address the agency problem that arises due to the conflict of interests within a firm, and that results in agency costs to a firm. Thus, the base of the agency problem lies in the separation of ownership and control between different classes of agents within a firm, and corporate governance is called to minimize the costs associated with this problem through balancing the interests of firm's owners and controllers, or principals and agents, which we generally refer to as shareholders and managers.

Hence, compensation contracts and packages that are created in order to pay for the work of top management can act as one of the instruments to mitigate agency problem. To be more specific, in order to stimulate managers to take decisions that are in line with the best interest of shareholders and firm value maximization, the latter should offer such compensation contracts that would link managerial remuneration and firm performance, otherwise firm value. Jensen and Meckling [3, p. 321–328] argue that creating appropriate incentives for managers can restrict the degree to which they drift from shareholders' interests. Thus, balancing the interests of two major groups of agents by means of adequate financial incentives is primary goal of executive compensation packages, which in turn is one of the most important decisions undertaken in the framework of corporate governance system of a firm.

Optimal Contracting Approach to CEOs Compensation and Managerial Power View. With the lapse of time, traditional agency model gives rise to a number of theoretical perspectives that have an aim to determine and interpret the relationship between patterns in pay-setting process and agency

problem. Thus, two major approaches to CEOs compensation arrangements are optimal contracting approach and managerial power view.

Apparently, there is no such compensation contract that could perfectly and precisely reconcile the conflicting interests of two different classes of agents within a firm. However, there exists a notion of optimal compensation arrangements that can mitigate agency problem to a substantial degree. In particular, advocates of optimal contracting theory suggest that internal corporate governance system, otherwise board of directors that operates on the behalf of shareholders, stipulate and establish the level and design of executive compensation packages such that it stimulates managers to take decisions that are in line with the interests of a firm's owners, and thereby enhance the firm's value. Thus, in the framework of optimal contracting theory, financial incentives in form of CEOs remuneration are one of the basic instruments that corporate governance mechanisms employ in order to encourage and motivate managers. In other words, executives' pay arrangements can be viewed as tools for overcoming the agency problem. The major pillars on which optimal contracting approach relies are: 1) minimization of total costs that are related to contracting; 2) attraction of high-caliber professionals while offering them proper incentives to work on firm value maximization; 3) retaining high-quality managerial talents [5].

Under optimal contracting, board of directors is a main operator in issues related to the arrangement of optimal contract. Why is it the case? Board members are those people who are directly involved in the process of designing, establishing, approving and monitoring executives' compensation. Furthermore, they must act and take decisions such that it would be favourable and desirable for both parties, managers and shareholders. Even though, there are other parties who can contribute to optimal contracting, such as shareholders themselves, professional compensation consultants, and external market for corporate governance, board of directors is a major trigger in optimal pay-setting process.

While optimal contracting approach plays a significant role in determining the place and importance of corporate governance mechanisms in the process of adopting appropriate CEO compensation packages, this theory is not always adequate and suffice to explain patterns that exist in practice. In fact, board of directors while being in charge of setting an appropriate compensation to executives, such that it is favourable for all involved parties, might lack independence and hence become less effective and competent in issues related to pay-setting process. For instance, participation of CEO in directors' appointment, too long tenure of directors, or problems associated to the information asymmetry might undermine the extent to which board members are independent and effective [5, p. 803–807]. Such situations limit the power of corporate board and its ability to control pay-setting process, as well as contribute to optimal contracting.

Thus, the proponents of managerial power view advocate for the alternative rent extraction perspective, according to which corporate governance system is suppressed by the authority and power of managers. In particular, it is argued that executives might interfere the process of setting their own remuneration using their position and personal relationships with board members, and eventually determine the level and structure of own compensation. It allows managers to increase their personal wealth and extract perquisites at the expense of shareholders [5, p. 760–775]. Under the managerial power mode, CEOs compensation arrangements are typically found to be inappropriate to align or balance the principal-agent relationships and alleviate agency problem. Moreover, CEOs remuneration is perceived to raise the severity of agency problem [6]. Therefore, in the context of managerial power view, executives' compensation contracts become the constituent element of agency problem rather than the device for its resolution. And the relationship between rent extraction and executives' authority is such that managers' ability to extract and consume perks is an increasing function of their power [5, p. 778–783].

There are several factors that might cause an increase in manager's power and hence his/her ability to extract rents from the position. For instance, CEO duality, less independent and effective corporate board, the members of which are firm's insiders, too long CEO's or directors' tenure, age of non-executive directors, etc. Indeed, managerial power theorists argue that when the functions of CEO and chairman of the board of directors are performed by one person, the decision-making process tends to be biased towards CEO's discretion allowing for the rent extraction. However, when two positions are presented by two different people, manager's decisions and corporate board's decisions can be distinguished, and the probability that manager's influence would prevail the decision-making

process decreases. Similarly, if board members lack independence, they are perceived to be less efficient in performing their fiduciary duties, since they are more exposed to managerial authority. When corporate board is composed of large number of such directors, it might result in the control over nomination process, or cronyism and mutual support in pay-setting process.

Extensive international empirical evidence is inconclusive with respect to the issue which view is more appropriate to explain patterns that exist in pay-setting process. Some scholars find evidence consistent with optimal contracting approach, according to which corporate boards take decisions that serve the best interests of shareholders when arranging CEOs compensation packages [7]. However, Bebchuk among others finds evidence in support of managerial power view, according to which executives' remuneration is a result of their authority and power, since it allows them to extract excessive rents and perks.

To sum up, despite of significant differences between optimal contracting and rent extraction theories, these concepts should not be viewed as substitution of one for another. Conversely, academicians argue that these two opposite on the first sight approaches should be perceived as complement with respect to each other [6]. Indeed, when optimal contracting is incapable to interpret this or that pattern in pay-setting process or there are serious deviations from optimal contracting practices, the managerial power might turn to be reasonable and plausible. Thus, the research that is aimed to investigate the issues related to CEOs compensation practices or corporate governance system as a whole should be based not only on economic and human capital dimensions of corporate governance tools and mechanisms, but also address the role of managerial authority and power with respect to such tools and mechanisms.

LIST OF LITERATURE

- 1 Корпоративное управление: казахстанский контекст / под ред. Филина С.А.: // www.kazid.kz/books/1/Page290.htm/ (last data to the resource access: 11.08.2015).
- 2 Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 17.01.2014: // www.akorda.kz/ (last data to the resource access: 11.08.2015).
- 3 Jensen M.C., Meckling W.H. Theory of the firm: managerial behavior, agency cost and capital structure // *Journal of Financial Economics*. 1976. № 3. P. 305–360.
- 4 Shleifer A., Vishny R.W. A survey of corporate governance // *Journal of Finance*. 1997. № 52. P. 737–783.
- 5 Bebchuk L.A., Fried J.M., Walker D.I., 2002. Managerial power and rent extraction in the design of executive compensation. *The University of Chicago Law Review* 69. P. 751–846.
- 6 Bebchuk L.A., Fried J.M. Executive compensation as an agency problem // *Journal of Economic Perspectives*. 2011. № 17. P. 71–92.
- 7 Anderson R.C., Bizjak J.M. An empirical examination of the role of the CEO and the compensation committee in structuring executive pay // *Journal of Banking and Finance*. 2013. № 27. P. 1323–1348.

LIST OF LITERATURE

- 1 Korporativnoe upravlenie: kazahstanskij kontekst / pod red. Filina S.A.: // www.kazid.kz/books/1/Page290.htm/ (last data to the resource access: 11.08.2015).
- 2 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan N. Nazarbaeva narodu Kazahstana. 17.01.2014: // www.akorda.kz/ (last data to the resource access: 11.08.2015).
- 3 Jensen M.C., Meckling W.H. Theory of the firm: managerial behavior, agency cost and capital structure // *Journal of Financial Economics*. 1976. № 3. P. 305–360.
- 4 Shleifer A., Vishny R.W. A survey of corporate governance // *Journal of Finance*. 1997. № 52. P. 737–783.
- 5 Bebchuk L.A., Fried J.M., Walker D.I., 2002. Managerial power and rent extraction in the design of executive compensation. *The University of Chicago Law Review* 69. P. 751–846.
- 6 Bebchuk L.A., Fried J.M. Executive compensation as an agency problem // *Journal of Economic Perspectives*. 2011. № 17. P. 71–92.
- 7 Anderson R.C., Bizjak J.M. An empirical examination of the role of the CEO and the compensation committee in structuring executive pay // *Journal of Banking and Finance*. 2013. № 27. P. 1323–1348.

Түйін

Корпоративтік басқару фирма қызметінде аса маңызды рөл атқарады және ішкі есеп берудің тиімді жүйесін белгілеу мен міндеттерін айқындайтын ұстанымдар, саясат пен қағидалар жүйесі болып табылады. Корпоративтік басқарудың негізгі максаттарының бірі – фирма иелері мен оны басқарушыларының арасындағы қарым-қатынасты теңдестіру, не болмаса қажет болған жағдайда мүдделер жанжалын жеңілдету. Осыған байланысты жетекшілерге тиісті өтемақыны жасау туралы сұрақ акционерлер мен менеджерлер арасындағы өзара мүдделердің дамуына әсер ететіндей мәселелерді шешуге ықпал етеді. Теория жетекшілерге өтемақы беру тәжірибесіне және оның корпоративтік басқару механизмдерімен өзара әрекеттесуіне қатысты әр түрлі тәсілдерді ұсынады. Негізінде, ғылыми әдебиеттерде аталған сала бойынша екі негізгі ағым бар: ұтымды келісім тәсілі және басқарушылық өкімет тәсілі. Ұтымды келісім тәсілі корпоративтік басқарудың ішкі жүйесі акционерлердің мүддесіне сай шешім қабылдауда менеджерлерді уәждейтіндей алатындай етіп жетекшілердің сыйақы пакетін келтіру, жасау және белгілеу мүмкіндігіне ие екендігін болжайды. Басқарушылық өкіметті қолдануға негізделген тәсіл, керісінше, корпоративтік басқару жүйесі күшпен және жетекшілердің билігімен болады деген жобаға негізделеді. Оның ішінде аталған теорияны жақтаушылар үстемдігі билікті жетекшілер өздерінің барлық жағдайлары мен басқарма мүшелерімен жеке қарым-қатынастарын жұмсай отырып, сыйақы белгілеу үдерісіне араласа алады, сөйтіп, нәтижесінде жеке өтемақының көлемі мен шартын анықтайды. Дегенмен, жетекшілерге сыйақы беруге қатысты корпоративтік басқарудың рөлі айтарлықтай айырмашылықтарына қарамастан, іс жүзінде аталған екі тәсілді де өтемақы белгілеуде бірін-бірі толықтырып тұратын тәсілдер ретінде қарастыру қажет.

Тірек сөздер: корпоративтік басқару, жетекшілердің өтемақысы, сыйақы, агенттік келісімдер теориясы, ұтымды шарттар, басқарушылық өкімет.

Резюме

Корпоративное управление играет первостепенную роль в деятельности фирмы и представляет собой систему принципов, политики и процедур, определяющих обязанности и установление эффективной системы внутренней подотчетности. Одна из основных целей корпоративного управления – сбалансировать отношения между владельцами фирмы и ее управляющими, либо в случае необходимости смягчить конфликт интересов. В связи с этим вопрос о разработке надлежащей компенсации руководителям может оказать существенное влияние на решение проблемы, что способствует развитию взаимных интересов между акционерами и менеджерами. Теория предлагает различные подходы к практике предоставления компенсаций руководителям и ее взаимодействия с механизмами корпоративного управления. Как правило, существует два основных течения в научной литературе в данной области: подход оптимальной договоренности и подход управленческой власти. Подход оптимальной договоренности предполагает, что внутренняя система корпоративного управления имеет возможность оговорить, разработать и установить пакеты вознаграждений руководителям таким образом, чтобы мотивировать менеджеров принимать решения в интересах акционеров. Подход, основывающийся на применении управленческой власти, напротив, базируется на предположении, что система корпоративного управления подавляется силой и властью руководителей. В частности, приверженцы данной теории утверждают, что властные руководители способны вмешаться в процесс установления вознаграждения, используя свое положение и личные отношения с членами правления, и в конечном итоге определить размер и условия собственной компенсации. Тем не менее, несмотря на значительные различия в интерпретации роли корпоративного управления в отношении вознаграждения руководителей, на практике следует рассматривать оба данных подхода как взаимодополняющие способы в установлении компенсаций.

Ключевые слова: корпоративное управление, компенсация руководителей, вознаграждение, теория агентских соглашений, оптимальная договоренность, управленческая власть.

С.Н. СУЙЕУБАЕВА,

Э.Ф.К., доцент.

М.В. КОЗЛОВА,

Э.Ф.К., доцент.

Д. Серікбаев ат. Шығыс-Қазақстан
мемлекеттік техникалық университеті**«ЖАСЫЛ ДАМУ» ҚАҒИДАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ АЙМАҚТЫҚ
ДАМУ ҮЛГІСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ КОЦЕПТУАЛДЫҚ НЕГІЗДЕРІ**

Мақалада Қазақстан аймақтарының экономикалық өсу мәселелері талданған, «жасыл» экономиканы дамыту қағидалары және оларды Қазақстан Республикасында қолдану перспективалары игерілген, аймақтың табиғи-ресурстық әлеуетін қолданудың тиімділігін жоғарылатуға және аймақтар дамуының экологиялық тұрақтылығын қамтамасыз ету жүйесіне бағытталған «жасыл» даму қағидалары негізінде аймақ дамуының ұйымдастырушылық-экономикалық механизмін қалыптастыруға тәсілдер ұсынылған. Әлемдік қоғамдастық тұрақты даму үшін үш құрамдастың – экономикалық, әлеуметтік және экологиялық құрамдастың тығыз өзара байланысы қажет екендігін мойындайды, осы құрамдастар арасындағы келісушілік пен өзара әрекеттесуді «жасыл» экономика тұжырымдамасы қамтамасыз етуге бағытталған. Қазақстан «жасыл» экономиканы дамыту, халықаралық деңгейдегі «жасыл» бастамаларды өрлету қажеттілігін жете сезінеді, себебі бұл табиғат ресурстарын пайдалану өнімділігін жоғарылатуға, қоршаған ортаға жүктемелерді төмендетуге және аймақтар мен тұтас елдің экономикасының тиімділігін ұлғайтуға мүмкіндік береді. «Жасыл» экономикаға өту үшін едәуір қаржыландыру қажет, бірақ оны орынды мемлекеттік саясатпен және қаржыландырудың инновациялық тетіктерімен жұмылдыруға болады. Қолдаушы мемлекеттік қаржыландыру және саясат, капитал нарықтарының өсіп келе жатқан «жасыл» бағдарлары мен дамушы нарықтық құралдардың эволюциясы ұлттық бастамаларды «жасыл» экономика жағына қарай бағыттайтын ірі масштабты қаржыландыру үшін кеңістікті ашады.

Тірек сөздер: «жасыл» экономика, қоршаған орта, «жасыл» даму, экономикалық өсу.

«Жасыл» экономика тұжырымдамасы, адамдардың әл-ауқатын жоғарылататын және әлеуметтік әділдікті қамтамасыз ететін, сонымен бірге қоршаған орта және оның деградациясы үшін тәуекелдерді айтарлықтай төмендететін экономика үлгісі ретінде қарастырылады [1]. Бұл тұжырымдама қолданыстағы даму үлгісінің нарықтық және институционалды механизмдерін тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізудің тиімді құралдарына айналдыруды қарастырады [2].

Жаңа «жасыл» бағытты іске асыру жаңартылмалы энергия тасымалдаушыларға инвестициялар, сондай-ақ экономиканың энергияны үнемдеу міндеттілігі, есебінен электр энергия өндірісі үшін жаңартылмайтын пайдалы қазбаларды пайдалануды минималдандыруды білдіреді. Мұндай бағыт контурлары «жасыл» экономикаға көшу бойынша БҰҰ бастамаларында, ЭЫДҰ елдерінің «жасыл өсім» бағдарламаларында ұсынылған (2008–2012) [2]. «Жасыл» экономикаға ауысу мәселелері тұрақты даму бойынша БҰҰ конференциясының жиырма жылдығына арналған, 2012 жылы Рио-де-Жанейродағы БҰҰ-ның ең өкілді конференцияларының бірінде негізгі болды (Рио+20). Жүргізілген «РИО+20» Саммитінен кейін қазақстандық қоғам күштері «жасыл» экономикаға ауысу бойынша стратегияны іске асыруға бағытталған. Оның негізгі міндеттері болып табылады: ресурстарды (су, жер, биологиялық және т.б.) пайдалану тиімділігін жоғарылату және оларды басқару; бар инфрақұрылымды жаңғырту және жаңасын құру; қоршаған ортаға қысымды жұмсартудың рентабельді жолдары арқылы халық әл-ауқатын және қоршаған орта сапасын жоғарылату; ұлттық қауіпсіздікті, соның ішінде су қауіпсіздігін жоғарылату.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы, Рио–92 Декларациясына, Йоханнесбург Декларациясына (2002 ж.) қол қойып, қоршаған ортаны қорғау облысындағы 25 Халықаралық конвенцияларды және Киот хаттамасын бекіте отырып, кедейлікті қысқарту, бастапқы білімге қол жеткізу және әйелдер құқықтарының сақталуы сияқты БҰҰ Мыңжылдық Даму Мақсаттарына (МДМ) қол жеткізу бойынша міндеттерді іс жүзінде шешті. 2004–2015 жж. экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамасы, экологиялық кодекс пен кейбір басқа да құжаттарды жатқызуға болатын, соңғы жылдары қоршаған ортаны қорғау аясында қабылданған негізін қалаушы құжаттар,

Қазақстанның қоршаған ортаны қорғау облысындағы мемлекеттік саясатының негізін қалады және МДМ-ң 7-ші мақсатына – экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз ету – қол жеткізуге жағдай жасайды. Олармен қатар мемлекет дамуының стратегиялық құжаттары дайындалған, табиғатты қорғау заңнамасының негізі құрылды, қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша бірқатар халықаралық конвенцияларға қол қойылды, табиғатты қорғау қызметін басқару жүйесі құрылды, мемлекет Басшысының Жарлығымен, негізіне «жасыл өсім» қағидасы салынған, Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары бекітілді [3].

2010 жылы өзіне экологиялық және табиғи-ресурстық ведомстволарға жататын іс-шараларды қосатын «Жасыл даму» салалық бағдарламасы бекітілді [4]. Бағдарламадағы төрт міндеттің біріншісі болып «жасыл» экономиканы дамыту қойылады, сондай-ақ оның мазмұнының толық сипаттамасы келтіріледі. Соның ішінде жоба экономика мен экспорттық саясаттағы бірінші дәрежелі құрылымдық өзгерістер, салық жүйесін реформалау, ренталық төлемдерді пайдалану және басқа құралдар сияқты макроэкономикалық саясат элементтерін іске асыруды қарастырады. Мысалы, өңдеуші салалардың дамуымен бір уақытта өндіруші салаларды тұрақтандыру мен үлесін қысқарту табиғат ресурстарын 50%-ға дейін үнемдеумен бірге түпкілікті өнім көлемдерінің ұлғаюына және қалдықтардың айтарлықтай қысқаруына жағдай жасайды. Норвегия, АҚШ және басқа елдер үлгісі бойынша, жалпы сомасы шектерінде салықтарды қайта құрылымдау есебінен, сондай-ақ ресурстардың пайдаланылуын және қалдықтардың жинақталуын едәуір төмендетуге болады.

Трансферт пен «жасыл» технологияларды ендіру үшін 2010 жылы Қазақстанмен, мақсаты экономиканың дәстүрлі үлгілерінен «жасыл өсімге» көшу жоспарларын дайындау бойынша Еуропа, Азия және Тынық мұхит елдері арасындағы серіктестікті дамыту болып табылатын «Жасыл көпір» Астаналық бастамасы алға шығарылды [4]. «Жасыл көпір» серіктестік бағдарламасы, аймақ елдеріндегі «жасыл» дамудың жалпы қажеттіліктерін көрсететін бес бағымды секторларды қосады: су ресурстарын басқару; жаңғыртылатын энергияға қол жеткізу; азық-түліктік қауіпсіздік және ауыл шаруашылығы; тұрақты қалалық жүйелер; климаттық тәуекелдерге тұрақтылық. «Жасыл көпір» бастамасы «жасыл» экономикаға ауысудың тәжірибелік механизмі бола отырып, мемлекеттердің, халықаралық ұйымдардың, Еуропа, Азия және Тынық мұхиты аймағындағы қоғамдық және бизнес-секторларының күштерінің бірігуіне жағдай жасайтын болады.

2012 жылдың 09 қаңтарында Қазақстанда «Индустриалды-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау туралы» заң қабылданды, оған, енді, тек экологиялық қауіпсіз қызмет қана жатқызылған [5].

Ұлт көшбасшысы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтің Қазақстан халқына 17.01.2014 ж. «Қазақстан жолы–2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Жолдауында, экономикалық дамудың тұрақты қарқындылығын сақтауға мүмкіндік беретін, Қазақстан экономикасының инновациялық дамуының негізгі бағыттары анықталған болатын [6]. Бұл бағыттар негізіне «жасыл» экономиканың тұжырымдамалық қағидалары салынған. Қазақстан Президентінің тапсырмасы бойынша 2013 жылдың 30 мамырында Қазақстан Республикасының «жасыл» экономикаға ауысуы туралы Тұжырымдама қабылданды. Берілген Тұжырымдамаға сай, 2050 ж. қарай елдің ЖІӨ 3%-ға ұлғайту мен 500 мыңнан астам жұмыс орындарын құру, өнеркәсіп пен қызметтер аясының жаңа салаларын қалыптастыру, халық үшін өмір сүру сапасының жаппай жоғары стандарттарын қамтамасыз ету жоспарлануда. «Жасыл» экономиканы дамытуға инвестицияларды ЖІӨ-нің 3%-ы немесе жылына 3–4 млрд долл. көлемінде жүргізу жоспарланып отыр.

Қазақстанның «жасыл» экономикаға деген қатынасы соңғы жылдарда біртіндеп ауысып келе жатқанына қарамастан, көбінде әлі де ресми сипатқа ие: «жасыл» экономикамен байланысты жобаларды іске асыру дәрежесі төмен деңгейде орналасқан. Мемлекеттік саясаттағы негізгі екіпін қолданыстағы технологиялардың энергиялық тиімділігін ұлғайтуға жасалған. Бұл, түптеп келгенде, негізгі әлемдік трендтерге жауап береді.

Қазақстан Республикасының «жасыл» экономикасының ұлттық үлгісін құру бойынша институционалды, құқықтық және ұйымдастырушылық алғышарттарын талдау аймақтардың экономикалық дамуын жаңғыртудың негізгі бағыттарын анықтауға және Қазақстандағы «жасыл» экономиканың даму болашағын бағалауға мүмкіндік береді.

«Жасыл» экономиканы қалыптастыру экономиканың тұрақты, ресурстарды үнемдеуші даму траекториясына шығуы жаңа көзқарастар жүйесі мен әдіснаманы құруды білдіреді. ЮНЕП «жасыл» экономикаға көшу шарттары мен саясатын өңдеуге жауапты ұлттық үкіметтер мен тұлғаларға бағытталған, жалпы ұсыныстар қатарын тұжырымдады. Мұндай шарттар санына жатады [7]:

- ◆ көшудің тиімді нормативтік-құқықтық негіздерін құру;
- ◆ экономика секторларын «жасылдарға» айналдыруды ынталандыратын облыстардағы мемлекеттік инвестициялар мен шығындардың басымдылығы;
- ◆ табиғи капиталды жұқартатын облыстардағы шығындарды шектеу;
- ◆ тұтынушылар артықшылықтарын өзгерту және «жасыл» инвестициялар мен инновацияларды ынталандыру үшін салықтар мен нарықтық құралдарды қолдану;
- ◆ біліктілікті жоғарылатуға, оқу мен білімге инвестициялау;
- ◆ халықаралық ынтымақтастық пен жетекшілікті нығайту.

Экологиялық-экономикалық дағдарыстан шығу экономикадағы нарықтық шалыстарды түзету, құқықтық механизмдерді өндіру, арнайы нарықтық ынталандырмалар және т.б. үшін мемлекеттің араласуын талап етеді. Мемлекеттік тура немесе жанама реттеуді пайдалануға болады.

Қазақстан аймақтарының «жасыл» дамуының экономикалық, экологиялық және әлеуметтік құрамдас бөліктерінің талдауын жүргізу маңызды. Талдамалық ақпарат ҚР Статистика жөніндегі комитетінің, «Талдау» ақпараттық-талдамалық жүйе есептерін зерттеу негізінде алынған ресми деректерге негізделеді.

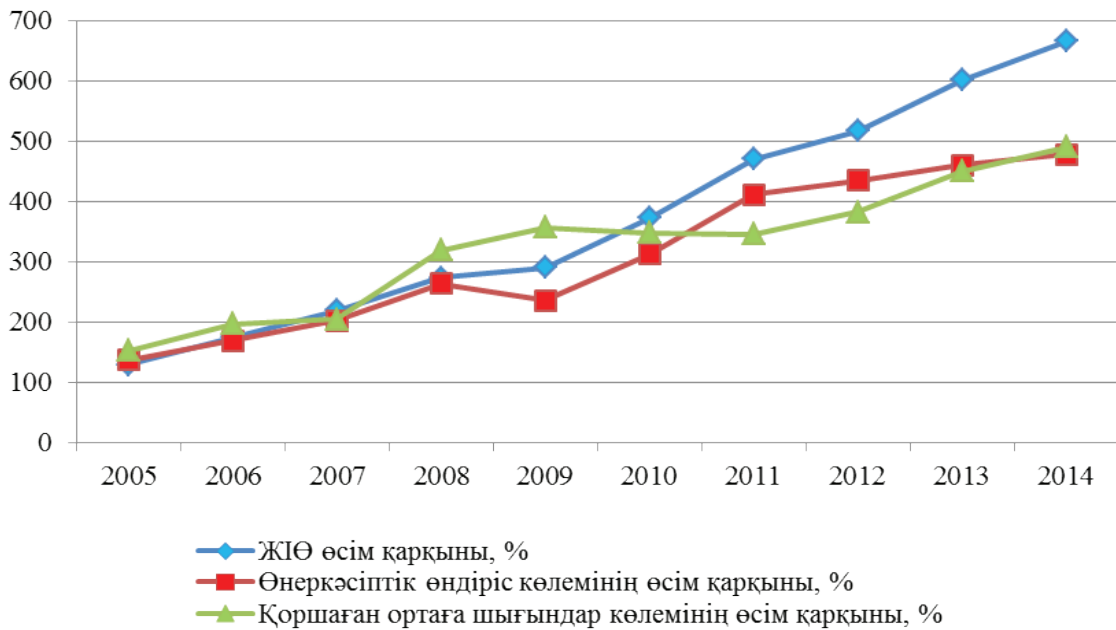
Тұтас экономикалық қызметтің соңғы нәтижесін көрсететін, ел мен аймақтардың экономикалық дамуының негізгі индикаторы болып жалпы ішкі өнім (жапы аймақтық өнім – аймақтар деңгейінде) табылады. Көрсеткіш динамикасы 1-кестеде келтірілген.

1-кестеде және 1-суретте келтірілген деректер негізінде 2004 жылдан бастап Қазақстан Республикасының экономикасы айтарлықтай дамуға ие болғанын бақылауға болады: 2014 жылға ЖІӨ 6,7 есеге дерлік өсіп, 39 040,9 млрд теңгені құрады.

Кесте 1 – 2004–2014 жж. үшін ЖІӨ, өнеркәсіптік өндіріс көлемі, қоршаған ортаны қорғауға ағымдағы шығындар және ластаудың тұрақты көздерінің саны көрсеткіштерінің динамикасы

Көрсеткіштер	2004 ж.	2005 ж.	2006 ж.	2007 ж.	2008 ж.	2009 ж.	2010 ж.	2011 ж.	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.
Ластаушы заттарды шығару көздерінің саны	96 725	108 576	123 037	137 712	152 820	166 019	168 712	182 863	197 650	202 334	214 913
ЖІӨ, млрд. теңге	5 870,1	7 590,6	10 213,7	12 849,8	16 052,9	17 007,6	21 815,5	27 571,9	30 347,0	35 275,2	39 040,9
алдыңғы жылға пайыздармен	109,6	109,7	110,7	108,9	103,3	101,2	107,3	107,5	105,0	106,0	104,4
ЖІӨ өсім қарқыны, %		129,3	174,0	218,9	273,5	289,7	371,6	469,7	517,0	600,9	665,1
Өнеркәсіптік өндіріс көлемі, млрд теңге	3 878,8	5 281,1	6 547,4	7 856,5	10 194,7	9 121,5	12 105,5	15 929,1	16 851,8	17 834,0	18 531,8
алдыңғы жылға пайыздармен	111,7	103,1	107,1	106,2	102,6	102,7	109,6	103,8	100,7	102,5	100,3
Өнеркәсіптік өндіріс көлемінің өсім қарқыны, %		136,2	168,8	202,6	262,8	235,2	312,1	410,7	434,5	459,8	477,8
Қоршаған ортаны қорғауға шығындар көлемі, млн теңге	28 682,1	43 558,2	56 320,1	58 725,5	91 288,3	102 327,9	99 652,6	99 212,9	109 437,9	129 093,8	140 578,6
алдыңғы жылға пайыздармен	–	101,5	101,3	101,0	101,6	101,1	101,0	101,0	101,1	101,2	101,1
Қоршаған ортаға шығындар көлемінің өсім қарқыны, %	–	151,9	196,4	204,7	318,3	356,8	347,4	345,9	381,6	450,1	490,1

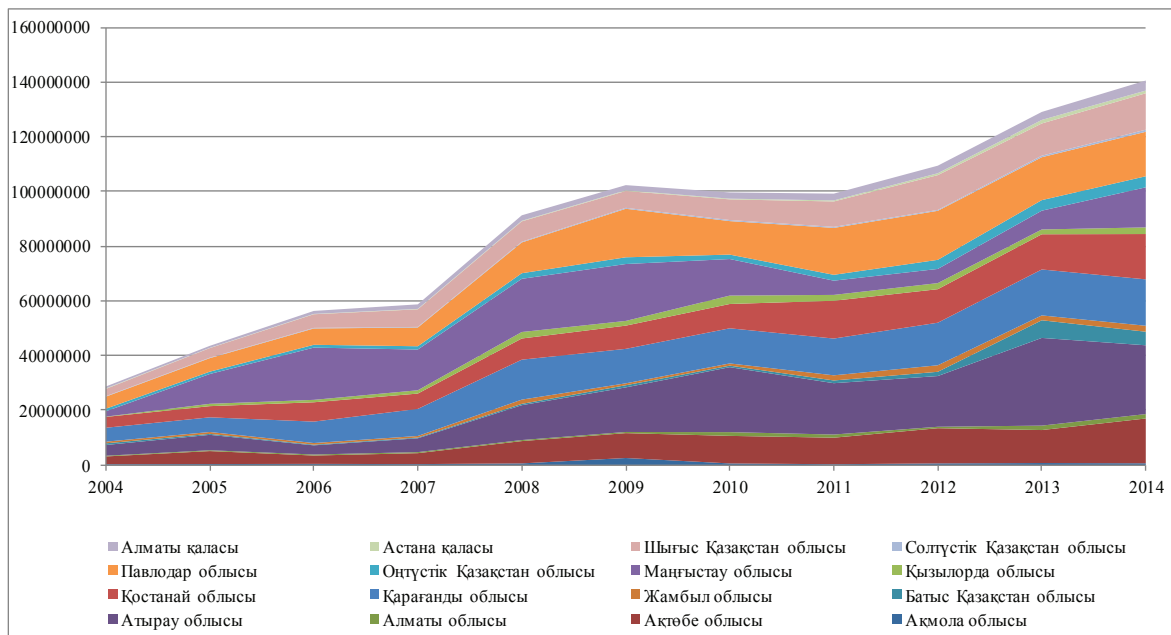
Ескертпе – Статистика комитетінің ресми сайты деректерінің негізінде автормен құралған.

Сурет 1 – 2005–2014 жж. үшін ЖІӨ, өнеркәсіптік өндіріс көлемі, қоршаған ортаны қорғауға ағымдағы шығындар және ластаудың тұрақты көздерінің саны көрсеткіштерінің динамикасы

Алынған деректерге сай қоршаған ортаны қорғауға шығындардың өсім қарқыны 2014 жылы, 2004 жылғы осы көрсеткішпен салыстырған – 490,1%. Ол өнеркәсіп өндірісі көлемдерінің өзгеру қарқындарынан біраз жоғары, бірақ ЖІӨ өсімінен қалып қояуда.

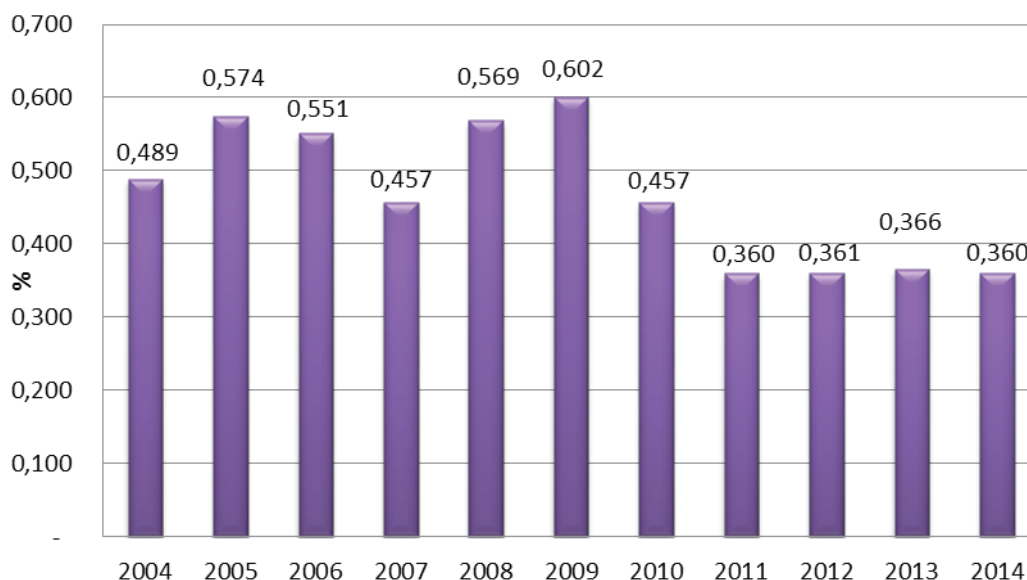
Қазақстан аймақтарының қимасындағы қоршаған ортаны қорғауға шығындар көлемдерінің өзгеруін талдау 2-суретте келтірілген және шығындар тұтас республика бойынша ғана емес, әрбір жеке облыста да ұлғайғаны туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Сурет 2 – Қазақстан аймақтары қимасындағы қоршаған ортаны қорғауға шығындар көлемінің динамикасы, мың. теңге

2-суретте көрініп тұрғандай, Қазақстан Республикасының барлық аймақтары ішінде қоршаған ортаны қорғауға шығындардың ең көп көлемі Атырау облысында жасалады, онда 2004 жылмен салыстырғанда 2014 жылы шығындар 6,4 есе ұлғайған. 2004–2014 жж. Астана қаласындағы шығындар көлемі 6,9 есе ұлғайды, Алматы облысында 6,03 есе, ал Жамбыл облысында 3,6 есеге дерлік ұлғайған. Қалған барлық аймақтарда шығындар көлемі, Батыс Қазақстан облысын қоспағанда, сондай-ақ оң динамикаға ие, онда қоршаған ортаны қорғауға шығындар 0,7 есеге қысқарған. Егер 2009 жылға дейін барлық облыстар бойынша қоршаған ортаны қорғауға жұмсалған шығындардың жоғары өсім қарқындары байқалған болса, 2009 жылдан бастап 2011 жылдар аралығында едәуір емес теріс динамика байқалады, ал 2013 жылдан бастап осы көрсеткіш әр жылмен жоғарылап келеді. Соңғы жылдардың оң өзгерістерін Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарының (ҚР Президентінің 01.02.2010 ж. № 922 Жарлығы) және «Аймақтардың даму» Жоспарының (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 26.06.2011 ж. № 862 қаулысы) қабылдануымен түсіндіруге болады. Берілген бағдарламалық құжаттардағы басым бағыттардың бірі болып жылдамдатылған индустриаландыру жолымен экономиканы әртараптандыруды тездету анықталған, яғни осы кезеңде өндірістердің реновациясы мен жаңғыртылуына бағытталған белсенді инвестициялық саясат жүргізіле бастады.

Қоршаған ортаны қорғау бойынша іс-шараларды қаржыландыру көлемдері өсімінің ұлғаюына қарамастан 2004 жылмен салыстырғанда 2014 жылы ластаушы заттар шығару көздері санының 2,2 есеге өсімі де байқалады. Сонымен бірге тұтас Қазақстан бойынша талданатын кезең үшін атмосфераға ластаушы заттар шығарылымы 0,75 есе төмендеді, бұл қоршаған ортаның экологиялық жағдайына және ел халқының денсаулығына оң әсер етеді және өнеркәсіп біртіндеп өндірісті табиғатты үнемдеуші технологияларға қарай қайта бағдарланатынын, ал мемлекет экологиялық таза өндірісті белсенді ынталандыратынын куәландыра алады. Шығарылымдар деңгейінің төмендеуі, сондай-ақ ілеспе газды жағыға тыйым салынумен және жалпы әлемдік дағдарыспен шақырылған, металлургиялық өнімнің кейбір түрлеріне сұраныстың төмендеуімен де байланысты. Қазақстан аймақтары қимасындағы атмосфераға ластаушы заттар шығарылымы бойынша деректер 3-суретте көрсетілген.

Сурет 3 – Қазақстан аймақтары қимасындағы қоршаған ортаға шығындар шығарылған ластаушы заттар көлемі, мың тонна

Қазақстан Республикасы бойынша тұрақты көздерден шығатын атмосфераны ластаушы заттар шығарылымдарының көлемі 2004–2014 жылдардағы кезең үшін, жалпы алғанда, төмендеу динамикасына ие, бұл қолайлы болып қаралуы мүмкін. Осылайша шығарылымдардың ең көп мәні 2004 жылға келеді және 3016,5 мың тонна құрайды, ал ең азы мәні 2010 жылға келеді және 2 226,6 мың. тонна құрайды; 2014 жылы шығарылымдар көлемі 2 256,7 мың тоннаны құрады.

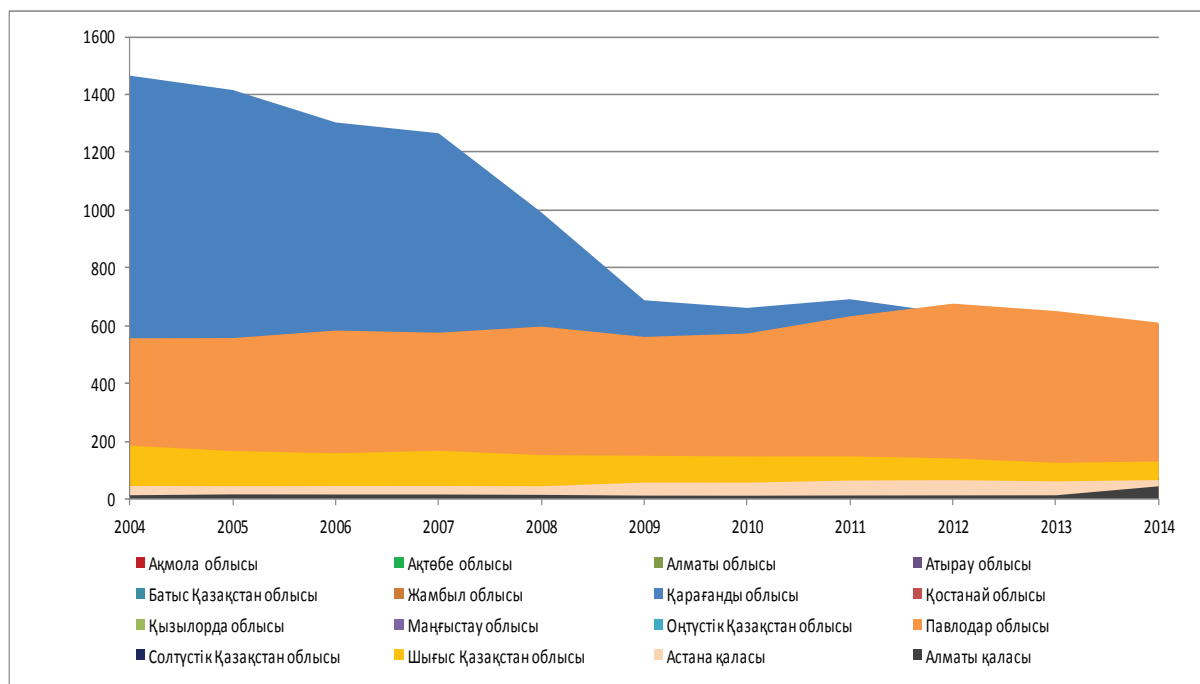
Шығарылымдардың төмендеуі Ақтөбе, Алматы, Батыс Қазақстан, Қарағанды, Қостанай және Шығыс Қазақстан облыстарында байқалады. Оған қарамастан, тұрақты көздерден бөлінетін ластаушы заттардың ең көп саны ірі зиянды өндірістер шоғырландырылған Қарағанды, Павлодар және Шығыс Қазақстан сияқты өнеркәсіптік аймақтарға келеді. Республикасы облыстары арасында бұрынғысынша ең «лас» болып Қарағанды облысы қалуда.

Жоғарыда келтірілген деректерді салыстыра отырып, ластаулар көлемдерінің төмендеуі өнеркәсіптік өндіріс көлемдерінің өсімі аясында жүргені туралы қорытынды жасауға болады, мұны табиғатты қорғаушы іс-шаралар тиімділігінің жоғарылауы және өндірісті табиғатты үнемдеуші технологияларға қарай қайта бағдарлаудың басталуы туралы жасалған қорытындылар растайды. 2004 жылғы ластаушы заттар шығарылымы республика бойынша барлық шығарылымдардың жартысына жуығын құраған, Қарағанды облысында 2014 жылға қарай олардың ең көп төмендеуі болды (60 пайызға) және 2014 жылға ендігі жеткілікті тұрақты өндіріс көлемінің деңгейінде жалпы республикалық көлемнің 27 пайызын құрады.

Өнеркәсіптік өндіріс өсімінің қарқыны (162,6%) ұсталынып алған және зиянсыздандырылған ластаушы заттар өсімінің қарқынынан (139,1%) біраз жоғарырақ болып шықты, бұл да экономиканы «жасылдандыру» тұжырымдамасын іске асырудағы оң беталыс туралы айта алады.

«Жасыл» экономиканы дамыту үшін Қазақстанға қоршаған орта қорғанысына инвестициялар қаражаттарын шығындау көлемдерін қайта қарау қажет.

2004–2014 жж. Қазақстан өзінің жалпы ішкі өнімінің 0,36–0,6 пайызын қоршаған орта қорғанысына жұмсады (4-сурет), сонымен бірге бұл көрсеткіштің 2009 жылдан бастап теріс динамикасы байқалады. БҰҰ экологиялық бағдарламасы қоршаған орта қорғанысына елдің ЖІӨ 2 пайызын бағыттауды ұсынады.

Сурет 4 –2004–2014 жж. қоршаған орта қорғанысына ЖІӨ-нен пайыздар түріндегі шығындар динамикасы

Талдауды жүргізуде анықталған мәселелерді шешу үшін өндіруші және өндеуші өндірістердегі, энергетикадағы, ауыл және орман шаруашылығындағы, қала құрылысы мен экономиканың басқа аяларындағы табиғатты пайдаланудың оңтайлы стратегиясын дайындау қажет.

Өндірістің энергия және материал сыйымдылығын азайтумен байланысты «экологиялық технологияларды» ендіруді табиғи шикізат ресурстарын пайдаланумен, өндірістік қалдықтар утилизациясымен және т.б. ынталандыру маңызды.

Заңнаманы жетілдіру мақсатында Қазақстанмен дамыған елдер заңнамасымен жақындауға және халықаралық стандарттарды ендіруге бағыт алынды. Жоғарыда атап өтілгендей, Қазақстанмен 19 халықаралық конвенцияларға қол қойылған және оларды іске асыру бойынша ұлттық іс-әрекеттер жоспарлары дайындалған. Экологиялық сараптама жүйесі, рұқсат ету және бақылау-инспекциялық жұмыс ретке келтірілген.

«Жасыл» экономикаға көші үшін жағдайларды жасауда шешуші рөл қаржылық құралдарға берілген. Дамыған елдерде экологиялық қолайлы технологияларды пайдалануды ынталандыратын 80-нен астам түрлі экономикалық құралдар пайдаланылады.

«Жасыл» экономикаға ауысудың қуатты ынталандырмасы болып қоғам мүддесінде ұсынылатын немесе позитивті сыртқы әсерге ие субсидиялар табылады. Бағаларды қолдау бойынша шаралар, салықтық ынталандырмалар, тікелей гранттар мен несиелер бойынша кепілдіктер сияқты «жасыл» субсидиялар түрлі мақсаттар үшін қолданылуы мүмкін: қаражаттардың «тұрақсыз» активтер мен жүйелерде тоқтап қалуын немесе адамдардың өмір сүруі тәуелді болатын құнды табиғи капиталды жоғалтып алуды болдырмау үшін шараларды жылдам қабылдауға; «жасыл» инфрақұрылымды құруды қамтамасыз ету және әсіресе, едәуір қаржылық немесе қаржылық емес басымдықтарды ұсынатындарын, жеке компаниялар үшін қиын қол жеткізілетін «жасыл» технологияларды ендіру үшін; салыстырмалы басымдықтарды жинақтау және ұзақ мерзімді жұмыспен қамтылғандықты және өсімді ынталандыру стратегиясы шектерінде, дамудың бастапқы кезеңінде орналасқан «жасыл» салаларды қолдау үшін.

Институттардың, заңнаманың және қолда бар қаржылық механизмдердің болу фактісінің өзі әлі олардың толық және тиімді жұмыс қабілеттігін білдірмейді. Олардың жұмыс қабілеттігінің басты белгісі ретінде экономиканы экологияландыру аясына қаржылық ресурстарды тарту үшін қажетті жағдайларды құру болып табылады.

Ынталандырудың ықпалды экономикалық құралдары қатарына жатады: қоршаған ортаны ластағаны үшін төлем, экологиялық салықтар, экологиялық жауапкершілікті сақтандыру және т.б.

Қазақстанда қоршаған ортаны ластағаны үшін төлемнің қалыптасқан жүйесі шығарылымдар мен тастаулардың қысқаруын, технологияларды экологияландыру стратегиясына ауысуды тіпті ынталандырмайды. Негізгі элементтер: ластайтын заттектер эмиссияларын нормалау негізінде жатқан, төлемдер жүйесі, жоспарлау дәстүрлері, құқықтық және әдістемелік база 80-ші жылдардың аяғында-ақ құрыла бастаған және, іс жүзінде, салықтық сипатқа ие болған. Қазіргі уақытта қоршаған ортаға эмиссиялар үшін төлем – жергілікті бюджет табыстарына, ал бұзушылықтар үшін айыппұлдар республикалық бюджет табыстарына есептеледі. Төлемдер қаражаттарымен әкімдер аппараттары иеленеді, сондықтан олардың тек аз ғана бөлігі табиғатты қорғау, оның үстіне – инвестициялық сипаттағы емес мақсаттарға жұмсалады, себебі инвестицияларды иеленуге тек республикалық бюджет құқылы. Мәселенің шешімі салықтық ауыртпалықты «енбекке салынатын салықтардан» «энергия мен ресурстарды тұтынуға салынатын салықтарға» қайта таратудан көрінеді, яғни көптеген дамыған елдерде кеңінен қолданылатын экологиялық салықтарды енгізу.

Осылайша, «жасыл» экономикаға сәтті көшу үшін оған жағдай жасайтын шарттарды құру және адекватты (әділ) қаржыландыруды қамтамасыз ету талап етіледі. Экономиканы жаңғыртуды қаржыландыру мақсаттарында инвестициялар мен инновацияларды ынталандыру үшін аймақтық деңгейде эко-инновациялар мен «жасыл» экономиканың дамуын қолдаудың қолданыстағы тура және жанама экономикалық құралдарын жетілдіру және жаңа құралдарын құру қажет. Салымдардың қажетті көлемін тиімді мемлекеттік саясат және қаржыландырудың инновациялық механизмдері есебінен жұмылдыруға болады.

Қазақстан тұрақты дамудың орнатылған басымдықтарына тек «жасыл» бағытты ендірудің кешенді тәсілі шартында ғана қол жеткізе алады. Сонымен бірге экономикалық өзгерулердің стратегиялық мақсаты экологиялық саясатты іске асыру мәнмәтініндегі тұтыну және өндіріс үлгілерінің өзгеруі болып табылады. Осыған байланысты маңызды міндет осындай ауысу шығындарын төмендету және табиғат ресурстарын пайдалану тиімділігін түбегейлі жоғарылату болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Жасыл ғаламдық жаңа курс. UNEP Баяндамасы. – Наурыз, 2009. – 42 б.: // [www.unep.org/green economy](http://www.unep.org/green-economy).
- 2 «Жасыл» экономика қағидаты негізінде Беларусь Республикасының тұрақты дамуы: ұлттық хабарлама / Беларусь Республикасы экономикасының ЭЗФИ М-гі. – Минск, 2012. – 53 б.
- 3 2020 жылға дейінгі ҚР дамуының стратегиялық жобасы. 2010 жылы 1 ақпандағы № 922 Қазақстан Республикасының Жарлығымен бекітілген: // http://www.kazpravda.kz/_pdf/feb10/120210plan_2020.pdf.
- 4 Отраслевая программа «Жасыл даму» на 2010–2014 годы: утв. Постановлением Правительства Республики Казахстан 10 сентября 2010 г. № 924.
- 5 Decoupling natural resource use and environmental impacts from economic growth. UNEP, 2011; Национальный отчет по использованию инструментов «зеленого» роста в Республике Казахстан / под ред. Султанова Б.Т. – Алматы, 2010. – 126 с.
- 6 17.01.2014 жылғы «Қазақстандық жол 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Қазақстан Республикасының Президенті ұлт Көшбасшысы Н.А. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы: // http://www.akorda.kz/ru/page/page_215750_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstan-17-yanvarya-2014-g#page. Қазақстанның «жасыл» экономикаға көшу концепциясы. 2013 жылғы 30 мамырдағы № 557 Қазақстан Республикасы Президентінің жарлығы.
- 7 Бобылев С.Н., Минаков В.С., Соловьева С.В., Третьяков В.В.. Эколого-экономический индекс регионов РФ / под ред. А.Я. Резниченко, Е.А. Шварц, А.И. Постнова. – М., 2012. – 152 с.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Zhasyl ғаламдық жаңа курс. UNEP Bajandamasy. – Nauryz, 2009. – 42 b.: // [www.unep.org/green economy](http://www.unep.org/green-economy).
- 2 «Zhasyl» jekonomika қағидаты negizinde Belarus' Respublikasynuң тұрақты дамуы: ұлттық хабарлама / Belarus' Respublikasy jekonomikasynuң JeZFI M-gi. – Minsk, 2012. – 53 b.
- 3 2020 zhylyға dejingi QR damuynuң strategijalyқ zhobasy. 2010 zhyly 1 aқpandary № 922 Kazaqstan Respublikasynuң Zharlyғymen bekitilgen: // http://www.kazpravda.kz/_pdf/feb10/120210plan_2020.pdf.
- 4 Otrasleyava programma «Zhasyl damu» na 2010–2014 gody: utv. Postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan 10 sentjabrja 2010 g. № 924.
- 5 Decoupling natural resource use and environmental impacts from economic growth. UNEP, 2011; Nacional'nyj otchet po ispol'zovaniju instrumentov «zelenogo» rosta v Respublike Kazahstan / pod red. Sultanova B.T. – Almaty, 2010. – 126 s.
- 6 17.01.2014 zhylyғы «Қазақстандық жол 2050: bir мақсат, bir мүдде, bir bolashaq» Kazaqstan Respublikasynuң Prezidenti ұлт Kөshbasshysy N.A. Nazarbaevtuң Kazaqstan halkyna Zholdauy: // http://www.akorda.kz/ru/page/page_215750_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstan-17-yanvarya-2014-g#page. Қазақстанның «zhasyl» jekonomikaға көshu koncepcijasy. 2013 zhylyғы 30 mamyrday № 557 Kazaqstan Respublikasy Prezidentiniң zharlyғы.
- 7 Bobilev S.N., Minakov V.S., Solov'eva S.V., Tret'jakov V.V.. Jekologo-jekonomicheskij indeks regionov RF / pod red. A.Ja. Reznichenko, E.A. Shvarc, A.I. Postnova. – M., 2012. – 152 с.

Резюме

В статье проанализированы проблемы экономического роста регионов Казахстана, изучены принципы развития «зеленой» экономики и перспективы ее применения в Республике Казахстан, предложен подход к формированию организационно-экономического механизма развития территории на принципах «зеленого» роста, направленный на повышение эффективности использования природно-ресурсного потенциала региона и системы обеспечения экологической устойчивости развития территории. Мировое сообщество признает, что для устойчивого развития необходима тесная взаимосвязь трех компонентов – экономического, социального и экологического, согласование и взаимодействие которых призвана обеспечить концепция «зеленой» экономики. Казахстан осознает необходимость развития «зеленой» экономики, продвижения «зеленых» инициатив на международном уровне, поскольку это позволит повысить продуктивность использования природных ресурсов, снизить нагрузки на окружающую среду и увеличить эффективность экономики регионов и страны в целом. Для перехода к зеленой экономике требуется значительное финансирование, но его можно мобилизовать разумной государственной политикой и инновационными механизмами финансирования. Поддерживающее государственное финансирование и политика, растущая «зеленая» ориентация рынков капитала и эволюция развивающихся рыночных инструментов открывают пространство для крупномасштабного финансирования, которое направит национальные инициативы в сторону «зеленой» экономики.

Ключевые слова: «зеленая» экономика, окружающая среда, «зеленое» развитие, экономический рост.

Resume

The article analyzed the problems of economic growth in the regions of Kazakhstan. The principles of «green» economy and the prospects for their use in the Republic of Kazakhstan have been studied, the approach to the formation of the organizational-economic mechanism of territory development on the principles of «green» growth aimed at more efficient use of natural resource potential of the region and the system of environmental sustainability of the territory were suggested in the article. The international community admits that sustainable development requires a close relationship of the three components – economic, social and environmental. The concept of «green» economy is designed to ensure coordination and interaction between the components. Kazakhstan is aware of the necessity to develop «green» economy, the promotion of «green» initiatives on the international level, as it will improve the efficiency of natural resources use, reduce the load on the environment and to increase the efficiency of regional economy and state economy in general. Significant funding is required to move towards the green economy, but it can be mobilized in a reasonable public policy and innovative financing mechanisms. Supportive government funding and policy, the growing «green» capital market orientation and evolution of emerging market instruments open space for large-scale financing, which will encourage national initiatives towards the «green» economy. However, these flows are still small in comparison with the overall volume and they are in urgent need to increase for a successful transition in short terms.

Key words: «green» economy, environment, «green» development, regional development, economic growth.

В.П. ШЕЛОМЕНЦЕВА.Инновационный Евразийский университет,
д. социол. наук, профессор экономики.**Е.А. ИФУТИНА.**Инновационный Евразийский университет,
магистр экономики.**П.Ю. ШЕЛОМЕНЦЕВ.**Павлодарский государственный
университет им. С. Торайгырова,
к.э.н., PhD

СТАРОПРОМЫШЛЕННЫЙ РЕГИОН: ПРИРОДА ВОЗНИКНОВЕНИЯ, КЛАССИФИКАЦИЯ, ПРЕОБРАЗОВАНИЕ¹

В настоящее время в мире одни территории открывают для себя новые возможности развития, а в других, наоборот, происходит ограничение в развитии, и это прежде всего связано с тем, что они находятся на разных стадиях технологических укладов. Актуальным становится изучение развития старопромышленного региона, так как в его экономике доминирует технологический уклад, сформированный вокруг отраслей первой стадии индустриализации. В связи с этим возникает необходимость больше внимания уделять вопросам управления и развития старопромышленных регионов. Авторами данной статьи проведен анализ различных подходов исследователей к определению сущности и основных характеристик старопромышленного региона. Рассмотрены подходы к управлению старопромышленным регионом, такие, как управление инновационным развитием и управление переходом от инерционного развития к инновационному развитию. При разработке стратегии развития старопромышленных территорий, городов необходимо учитывать особенности сегодняшних проблем и причины их возникновения. Проблемы старопромышленных территорий возникают в основном не в связи со снижением спроса на продукцию отрасли, а в связи со снижением конкурентоспособности продукции данной территории по сравнению с продукцией других территорий. Основной проблемой старопромышленных территорий становится неспособность промышленности изменить предложение под новые рыночные условия, и акцент изучения данной проблематики должен быть перенесен со спроса на предложение. Применение в Республике Казахстан опыта зарубежных стран, проводящих модернизацию старопромышленных территорий и городов, позволит сформулировать «новые» подходы к модернизации экономики определенного региона.

Ключевые слова: старопромышленный регион, депрессивность, технологический уклад, промышленность, управление старопромышленным регионом.

Понятие «старопромышленный регион» вошло в научный оборот в середине 70-х гг. XX в. Несмотря на то, что оно широко используется в теории и практике регионального управления, однозначного определения этого термина нет. Различные исследователи по-разному определяют сущность старопромышленного региона [1, 2, 3]. Одни указывают на проблемность таких регионов и их низкую конкурентоспособность как в производстве продукции, так и в привлечении дополнительных ресурсов развития; другие, напротив, считают, что старопромышленные регионы имеют высокий потенциал развития. По мнению европейских ученых, старопромышленные регионы, так называемые «мастерские мира», утрачивают свое значение.

Практика ряда стран Западной Европы свидетельствует о том, что «старопромышленные регионы» – синоним депрессивности, в ранг таких регионов попали многие угольные и металлургические районы Великобритании, Германии, Франции, Бельгии; затем к их числу присоединились регионы с большим объемом производства текстильной продукции, «грязной» химии, спрос на продукцию которых постепенно снижался. В старопромышленных регионах Европы депрессия привела к разрушению традиционных структур и связей, утрате регионами преимуществ, которые они приобрели в период первой промышленной революции. Таким образом, регионы, бывшие прежде опорой государства, потребовали соответствующей трансформации, замены устаревших отраслей новыми, высокотехнологичными, развития сферы услуг и финансового сектора. В Западной Европе к настоящему моменту сложилась определенная система государственного регулирования депрессивных территорий старопромышленного

¹ Статья выполнена при поддержке гранта Министерства образования и науки РК, проект 3931/ГФ4.

типа, направленная на решение этих задач. Большая база наблюдений и исследований развития старопромышленных регионов в Западной и Восточной Европе, накопленная за период более чем 50 лет, позволила выявить основные характеристики данных регионов:

- ♦ преобладание в структуре экономики отраслей тяжелой промышленности, которые не могут противостоять новым формам конкуренции;
- ♦ неразвитость предпринимательства, преобладание крупных предприятий старопромышленных отраслей, которые производят ограниченный спектр продукции;
- ♦ высокий уровень безработицы, низкий уровень заработной платы;
- ♦ экологические проблемы, рост социальной напряженности, проблемы сохранения жилищного фонда;
- ♦ узкая специализация трудового потенциала региона, нехватка кадров для работы в новых секторах экономики, низкая мобильность капитала и рабочей силы;
- ♦ износ основных производственных фондов, использование устаревших технологий, высокая стоимость основных средств в базовых отраслях, что затрудняет реструктуризацию и диверсификацию экономики;
- ♦ несформированность инновационной среды, снижение социальной и экологической привлекательности территорий для инвесторов.

Таким образом, для старопромышленного региона характерны исторически сложившаяся специализация региона в территориально-производственном разделении труда с доминированием в ней индустриальных отраслей; использование устаревших технологий и средств производства; производство промышленной продукции низкого уровня наукоемкости; локализация рынков сбыта выпускаемой продукции; необходимость инновационной трансформации производственного комплекса.

Развитие мирового хозяйства характеризуется сменой технологических укладов, представленных на рисунке 1, при которой открываются новые возможности для одних территорий и ограничиваются возможности других. На каждом этапе развития науки и техники, эволюции форм организации хозяйства формируется специфический спрос на определенное сочетание факторов, комбинацию местных активов, которые позволяют максимизировать полезный экономический эффект.

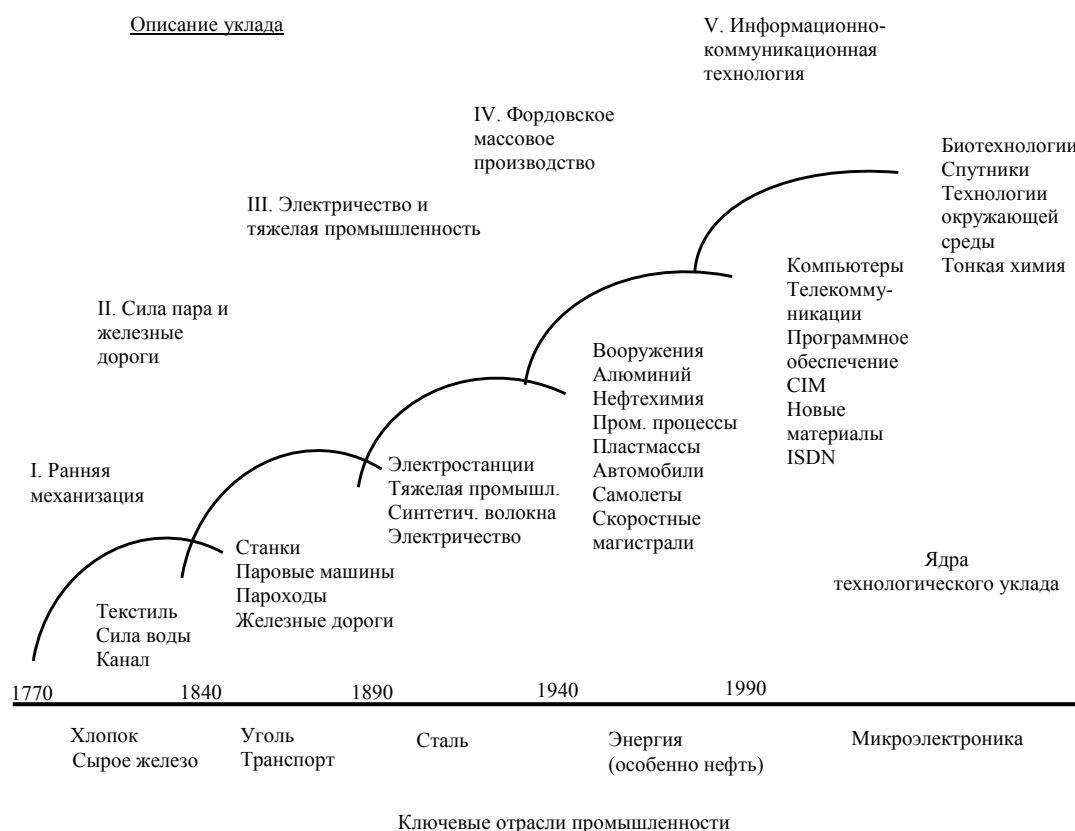

Рисунок 1 – Технологические уклады

В настоящее время развитые страны переходят к новому технологическому укладу, который характеризуется сменой базовых технологий и отраслей, изменением режимов экономического регулирования, основных экономических институтов, принципов инновационной деятельности. Теория технологических укладов восходит к работам основоположников идей инноваций и инновационного развития экономических систем – Н.Д. Кондратьева и Й. Шумпетера. Теория больших циклов конъюнктуры Н.Д. Кондратьева [4] и концепция дискретности инноваций Й. Шумпетера [5] трансформировались в теорию технологических укладов, предложенную Д.С. Львовым и С.Ю. Глазьевым [6] как аналог зарубежных теорий и понятий: «волны инноваций», «технический способ производства», «технико-экономическая парадигма».

В основе концепции технологических укладов лежит формирование целостных и устойчивых образований, создание комплекса сопряженных производств, возникновение и развитие которых предопределено технологическими нововведениями.

Смена технологических укладов дает импульс развитию одних регионов и обуславливает наступление кризиса в других. Появление новых лидеров и проблемных депрессивных регионов происходит, как правило, на нисходящей фазе экономического цикла.

Экономика старопромышленного региона характеризуется таким качественным признаком, как доминирование в ее структуре технологического уклада, сформированного вокруг отраслей первой стадии индустриализации (угольная, металлургическая, основная химия и т.п.), развивавшихся с последней трети XIX столетия до 1960–1970 гг.

Этот технологический уклад ориентирован на использование так называемых массовых, или стандартных, ресурсов и универсального оборудования. Доминирование того или иного технологического уклада определяет не только структурно-отраслевые пропорции экономики, занятость населения, преобладающий тип расселения, но и социально-типологические характеристики субъектов хозяйствования, определенные типы экономического поведения, модели управления ими, стереотипы и ценностные установки. Характеризуя единство материально-технической, организационно-экономической и социально-культурной составляющих общественного развития, технологический уклад является самовоспроизводящейся целостностью, вследствие чего развитие экономики происходит путем последовательной смены технологических укладов.

Шестой технологический уклад – это принципиально новые высокие технологии, создание которых требует высокой концентрации научно-технического и производственного потенциала при очень высоком уровне затрат ресурсов. Основу экономического развития страны составляют традиционные секторы экономики, создающие материальный продукт, которые по своей экономической и исторической природе являются старопромышленными и требуют интеграции их в экономику знаний.

Развитие старопромышленных регионов разных стран имеет сходные черты, и основными закономерностями развития этих территорий являются следующие:

- ♦ экономический упадок сопровождался проявлениями социальной напряженности;
- ♦ сложности трансформации староиндустриальных отраслей (замещение современными производствами, продукция которых востребована и конкурентоспособна на рынках сбыта);
- ♦ структурная невосприимчивость старопромышленных регионов к современным условиям развития является следствием отсталости индустрии, сконцентрированной в них;
- ♦ несовершенство системы поддержки внедрения инноваций в старопромышленных регионах;
- ♦ депрессивное положение старопромышленных регионов является стимулом принятия мер относительно эффективного замещения доминирующих старых отраслей новыми современными производствами;
- ♦ несовершенство функционирования финансовых институтов, специализирующихся на венчурном финансировании и инвестировании в промышленность региона.

В настоящее время в теории и практике регионального управления большое внимание уделяется вопросам управления и развития старопромышленных регионов. Старопромышленные регионы свое развитие начали в разное время, одни раньше, другие – позднее, и кризисные тенденции в них возникли в разное время и были основаны на разных факторах (добывающие отрасли, отрасли первого передела, производство технологического оборудования, сельско-

хозяйственное машиностроение, приборостроение, легкая промышленность и др.). В управлении развитием старопромышленного региона главными задачами являются повышение эффективности использования накопленного потенциала, диверсификация экономики региона, разработка конкурентоспособных проектов развития.

Существует два подхода к управлению старопромышленным регионом:

- ♦ управление инновационным развитием направлено на привлечение в экономику региона высокотехнологичных предприятий, занятых преимущественно производством услуг, на создание необходимой инфраструктуры и благоприятных условий для развития таких видов деятельности. В старопромышленном регионе, как правило, действуют только отдельные высокотехнологичные предприятия сферы услуг, которые в минимальной степени включены в воспроизводственный процесс и не оказывают существенного влияния на социально-экономические показатели территории. Применение данного подхода к управлению оказывает незначительное влияние на развитие региона;

- ♦ управление переходом от инерционного развития к инновационному развитию. При этом подходе необходимо одновременное решение двух задач: обеспечение необходимой ресурсной базой и создание условий для диверсификации экономики. Решение этих задач требует изменения всей социально-экономической структуры региона, разработки и реализации согласованных друг с другом направлений региональной экономической политики, а также применения различных методов управления развитием региона.

Исследование зарубежного опыта модернизации старопромышленных территорий, городов даст возможность выявить и сформулировать «новые» подходы к модернизации экономики старопромышленных регионов Казахстана, которые, несомненно, имеют свои особенности. Для выработки стратегий развития старопромышленных территорий, городов необходимо выявить особенности сегодняшних проблем и причины их возникновения. Исследователями разных стран выделяются два блока причин:

- ♦ традиционный подход – исследует механизмы упадка экономики ранее процветающих территорий;

- ♦ современный подход – проблемы старопромышленных территорий возникают в основном не в связи со снижением спроса на продукцию отрасли, а в связи со снижением конкурентоспособности продукции данной территории по сравнению с продукцией других территорий. Основной проблемой старопромышленных территорий становится неспособность промышленности изменить предложение под новые рыночные условия, и акцент изучения данной проблематики должен быть перенесен со спроса на предложение. Изучение предложения, в свою очередь, делает основным предметом исследования структуру организации промышленности на данной территории, барьеры трудовой мобильности и предпринимательской активности. Нами при выполнении настоящего проекта и используется этот подход.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Лях А.В. Реструктуризация старопромышленных регионов: зарубежный опыт и возможности его применения / А.В. Лях // Проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків та залучення іноземних інвестицій: регіональний аспект: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – С. 1661–1666.

2 Татаркин А. Старопромышленный регион: трудности и перспективы / А. Татаркин, Л. Юрганова // Федерализм. – 2000. – № 1. – С. 65–92.

3 Структурная трансформация экономики городов старопромышленного региона / Анимича Е.Г., Власова Н.Ю., Дворякина Е.Б., Сурнина Н.М.: М-во образования Рос. Федерации, Урал. гос. экон. ун-т. – Екатеринбург: Издательство УрГЭУ, 2001. – 140 с.

4 Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды: Н.Д. Кондратьев; Международный фонд Н.Д. Кондратьева и др. / Ред. колл.: Абалкин Л.И. (пред.) и др.; сост. Яковец Ю.В. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика»», 2002. – 767 с.

5 Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / предисл. В.С. Автономова. – М.: ЭКСМО, 2007. – 864 с.

6 Глазьев С.Ю., Львов Д.С., Фетисов Г.Г. Эволюция технико-экономических систем: возможности и границы централизованного регулирования. – М.: Наука, 1992. – 207 с.

SPISOK LITERATURY

- 1 Ljah A.V. Restrukturizacija staropromyshlennyh regionov: zarubezhnyj opyt i vozmozhnosti ego primenenija / A.V. Ljah // Problemi rozvitku zovnishn'oekonomichnih zv'jazkiv ta zaluchennja inozemnih investicij: regional'nij aspekt: zb. nauk. prac'. – Donec'k: DonNU, 2007. – S. 1661–1666.
- 2 Tatarkin A. Staropromyshlennyj region: trudnosti i perspektivy / A. Tatarkin, L. Jurganova // Federalizm. – 2000. – № 1. – S. 65–92.
- 3 Strukturnaja transformacija jekonomiki gorodov staropromyshlennogo regiona / Animica E.G., Vlasova N.Ju., Dvorjadkina E.B., Surnina N.M.: M-vo obrazovanija Ros. Federacii, Ural. gos. jekon. un-t. – Ekaterinburg: Izdatel'stvo UrGJeU, 2001. – 140 s.
- 4 Kondrat'ev N.D. Bol'shie cikly konjunktury i teorija predvidenija. Izbrannye trudy: N.D. Kondrat'ev; Mezhdunarodnyj fond N.D. Kondrat'eva i dr. / Red. koll.: Abalkin L.I. (pred.) i dr.; sost. Jakovec Ju.V. – M.: ZAO «Izdatel'stvo «Jekonomika»», 2002. – 767 s.
- 5 Shumpeter J. Teorija jekonomicheskogo razvitija. Kapitalizm, socializm i demokratija / predisl. V.S. Avtonomova. – M.: JeKSMO, 2007. – 864 s.
- 6 Glaz'ev S.Ju., L'vov D.S., Fetisov G.G. Jevoljucija tehniko-jekonomicheskikh sistem: vozmozhnosti i granicy centralizovannogo regulirovanija. – M.: Nauka, 1992. – 207 s.

Түйін

Мақалада ел экономикасы үшін маңызды болып табылатын мұнай-химия саласының дамуының мәселелері қарастырылады. Әр бағыттағы кешенді шешім республиканың барлық экономикасын және оның бәсекеге қабілеттілігін әлемдік жүйеде синергетикалық әсерін қамтамасыздандырады. Қайта өңдейтін өндірістерді құру бойынша мұндай тәсіл әлемнің көптеген елдерінде қолданылады, бұл құрылыс көлемінің белсенді өсуімен және мұндай өндірістерді пайдалануға енгізумен, осы елдердің белсенді экономикалық өсумен ұсынылады. Әсіресе қайта өңдейтін қуаттарды құру үрдісі мұнай-химия өндірістерді құру және көмірсутекті шикізатты терең өңдеу аясында белсенді бақыланады. Әр технологиялық құрылғы әлемдік нарықта ұсынылған озық технологиялар бойынша дайындалады: газөңдеу – ABB/ CBI, Linde; бу крекинг – Linde, ABB/CBI, TECHNIP, Stone & Webster; пропанды дегидраттау – UOP, ABB/CBI, Uhde; этиленді димеризациялау – Axens, полиэтилен мен полипропилен өндірісі – Basell/Borealis технологиясы бойынша. «Jacobs Consultants» компаниясы маркетингтік зерттеу жүргізіп, маркетинг жоспарын әзірледі, жоспар бойынша негізгі өнім бөлігі Қытай, Батыс пен Шығыс Еуропа нарықтарына жеткізіледі. Мұнай мен газды терең қайта өңдеу стратегиясы өндірістің тұрақтылығына, жұмыс орын санының артуына және елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайының жақсаруына әкеледі.

Тірек сөздер: экономика, мұнай-химия, кешен, қайта өңдеу, қосымша құн, мұнай, газ.

Resume

Now in the world certain territories open for themselves new opportunities of development, and others on the contrary have restriction in development and it, initially, is connected with the fact that they are at different stages of technological ways. It is topical to study old industrial region development because technological way dominates in its economy which is formed around branches of first stage of industrialization. That is way there is a need to pay great attention to questions of old industrial regions management and development. The authors of the article carried out the analysis of various approaches given by researchers to definition of essence and main characteristics of old industrial region. The approaches to management of old industrial region, such as: management of innovative development and management of transition from inertial to innovative development were considered. When developing the strategy of old industrial territories, cities, it is necessary to consider features of present problems and the reasons of their emergence. Problems of old industrial territories arise generally not because of decrease in demand for production of branch, but because of production competitiveness of a certain territory in comparison with production of other territories. The inability of the industry to change the offers to new market conditions becomes the main problem of old industrial territories, and the accent of studying of this perspective has to be transferred from demand to offer. Application of foreign countries experience in the Republic of Kazakhstan which are carrying out modernization of old industrial territories and cities will allow formulating “new” approaches to modernization of a certain region economy.

Key words: old industrial region, depressiveness, technological way, industry, management of the old industrial region.

Н.Т. САЙЛАУБЕКОВ.

Абылай хан атындағы ҚазХТЖХҚУ,

э.ғ.д., доцент.

П.Д. БЕЙСЕКОВА.

Қ.И. Сәтбаев атындағы ҚазҰЗТУ,

аға оқытушы

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МҰНАЙ-ХИМИЯ САЛАСЫНЫҢ ДАМУЫ ТУРАЛЫ

Мақалада ел экономикасы үшін маңызды болып табылатын мұнай-химия саласының дамуының мәселелері қарастырылады. Әр бағыттағы кешенді шешім республиканың барлық экономикасын және оның бәсекеге қабілеттілігін әлемдік жүйеде синергетикалық әсерін қамтамасыздандырады. Қайта өңдейтін өндірістерді құру бойынша мұндай тәсіл әлемнің көптеген елдерінде қолданылады, бұл құрылыс көлемінің белсенді өсуімен және мұндай өндірістерді пайдалануға енгізумен, осы елдердің белсенді экономикалық өсуімен ұсынылады. Әсіресе қайта өңдейтін қуаттарды құру үрдісі мұнай-химия өндірістерді құру және көмірсутекті шикізатты терең өңдеу аясында белсенді бақыланады. Әр технологиялық құрылыс әлемдік нарықта ұсынылған озық технологиялар бойынша дайындалады: газөңдеу – АBB/ CBI, Linde; бу крекинг – Linde, АBB/CBI, TECHNIP, Stone & Webster; пропанды дегидраттау – UOP, АBB/CBI, Uhde; этиленді димеризациялау – Axens, полиэтилен мен полипропилен өндірісі – Basell/Borealis технологиясы бойынша. «Jacobs Consultants» компаниясы маркетингтік зерттеу жүргізіп, маркетинг жоспарын әзірледі, жоспар бойынша негізгі өнім бөлігі Қытай, Батыс пен Шығыс Европа нарықтарына жеткізіледі. Мұнай мен газды терең қайта өңдеу стратегиясы өндірістің тұрақтылығына, жұмыс орын санының артуына және елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайының жақсаруына әкеледі.

Тірек сөздер: экономика, мұнай-химия, кешен, қайта өңдеу, қосымша құн, мұнай, газ.

Қазақстан экономикасының өсу қарқыны нәтижесінде жоғары үстеме құны бар көмірсутек шикізатын толық қайта өңдеу технологиясын жетілдіру қажеттілігі туындап отыр. Жоғары үстеме құн Қазақстандағы инновациялық индустриализациялаудағы экономикалық маңыздылығы жоғары. Қазақстандағы мұнай-химия кешенінің дамуы қалыптасқан кәсіпорындар негізінде өндірістік кешендер мен жаңа кәсіпорындар құрылысымен сипатталады. Мұнай және газды терең қайта өңдеу мұнай-химия өндіріс шикізаттары мен сапалы өнімдерімен қамтамасыздандыру мәселелерін шешеді.

Мұнай-химия өндірісі, мұнай және газ өңдеу өнеркәсібінің ішкі саласы ретінде, базалық және басым бөлімі бола отырып, елдің отын-энергетикалық кешенінің негізін құрайды, тәуелсіз Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық жағдайын анықтап, саясатын нығайтуға жол сілтейді.

XXI ғасырда Қазақстан Республикасы мұнай және газдың барланған қорлары бойынша жетекші одақ болып кірді. Қазақстан расталған мұнай қорлары бойынша әлем елдерінің 10 жетекші бірліктеріне кіреді. Қазіргі уақытта Каспий теңізіндегі қазақстандық аймақты қоса алғанда, елдегі дәлелденген мұнай қоры – 5,3 млрд тонна. Тәуелсіз эксперттердің бағалауы бойынша, 2025 жылы Қазақстанның мұнай қоры әлемдік барлау және өңдеу үлесі 3,3%-дан 5,5%-ға артуы мүмкін. Мұнай және конденсат құрайтын республикадағы мұнай-газ аймақтарындағы үш жүзге жуық кен орындары 1,7 млн км² (Қазақстанның жер аумағының 62%) ауданды алып жатыр. Қазақстанның негізгі мұнай қорлары (90%-дан астам) 15 ірі кен орындарында орналасқан, соның ішінде, төрттен үш бөлігі екі ірі мұнай кен орындарында – Қашаған және Теңгіз. Республикада мұнай барлау көлемі 2000 жылы 35,0 миллион тонна және 11,5 млрд м³ газ болса, 2010 жылы – 80,0 млн тонна және 37,4 млрд м³, 2011 жылы – 80,1 млн тонна және 39,5 млрд м³, 2012 жылы – 79,2 млн тонна және 40,1 млрд м³.

Әрине, мұндай ірі көлемде барланған мұнай елдің ішкі қажеттіліктеріне, ал артықшылықтары сыртқы мұнай нарығына экспортталуы керек. Қазіргі уақытта, Республика негізгі барланған мұнай бөлігін экспорттауда және бұл көрсеткішті өсіру – Қашаған кен орнын дайындау жобалық деңгейге шыққанда жоспарланып отыр.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.А. Назарбаев Қазақстан халқына жолдауында: «Энергетика мен мұнай-химия дамуының басты мәселесі – бұл аймақтардың табыстылығын энергоөнімдердің үстеме құнын өсіру арқылы жасалынуы керек. Әсіресе, мұнай-химия, газ шикізаттары мен экспортты энергомаршруттары басым аймақтарын тиімді басқару болу керек» [1]. Қазақстанның табиғи ресурстарын тиімді басқару бағыттарының бірі болып, көмірсутекті және шикізаттарды кешенді қайта өңдеу үшін инновациялық өндірістерді құру болып табылады.

Жоғары үстеме құны бар мұнай-химия өнімдерін шығаруды қамтамасыздандыру үшін энергетикалық ресурстарды басым қолдану және өзара байланысқан өндірістерді құру кейбір инвестициялық жобаларда дайындалып жатыр және оны өткізу Қазақстан экономикасының бәсекелік қабілеттілікті дамуын қамтамасыздандырады. Қайта өңдеу өндірістерін құрудың инвестициялық жобаларды өткізу кезінде мемлекет кәсіпкерлер мен инвесторлармен бірігіп, тек экономикалық, технологиялық сұрақтарын ғана емес, сонымен қатар Қазақстанның барлық аймақтарындағы өндірістік потенциалдарының дамуын, қоршаған ортаның жағдайын жақсартудың, өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымын құру сұрақтарын да қарастырып, кешенді шешім қабылданады.

Әр бағыттағы кешенді шешім республиканың экономиканың барлық саласын және оның бәсекелік қабілеттілігін әлемдік жүйеде синергетикалық тиімді дамуын қамтамасыздандырады. Қайта өңдеу өндірістерін құру тәсілі көптеген әлем елдерінде қолданылып отыр, бұл елдердің өндіріс көлемдерінің артуы, іске қосылуы мен белсенді экономикалық өсу қарқынымен анықталуда. Әсіресе, мұнай-химия өнеркәсіптері мен көмірсутек шикізаттарын терең қайта өңдеу аймағында қуатты қайта өңдеу құру жүйесінде белсенді іске асуда. Бұл тек мұнай-химия өнімдеріне сұраныстың өсуі мен кең қолдануға ғана байланысты емес, сонымен қатар көмірсутек шикізаттарын терең қайта өңдеудің экономикалық тартымдылығына байланысты. Қытай, Иран, Малайзия, Сингапур және басқа да азия елдері мұнай-химия өнімдерін өндірудің бірнеше кәсіпорындарының құрылысын жүргізуде. Азия елдері тек өткізу нарығы ғана емес, сондай-ақ лицензионды технологиялар қолданатын жетекші әлемдік компаниялар: BASF, Lurgi, Linde, ABB/CBI, Uhde, Mitsubishi және т.б. қолданылатын мұнай-химия аймағындағы қуатты өндірістік база болып отыр [2].

Қазақстандағы мұнай-химия өнеркәсібі 2008 жылы сала дамуының жаңа деңгейіне өту кезеңі болып саналады. Қазақстан Республикасының Энергетика және Минералды Ресурстар Министрлігі «МК «КазМунайГаз» АҚ, «Kazakhstan Petrochemical Industries» АҚ және басқа мұнай-химия кәсіпорындарымен бірлесіп әлемдік деңгейдегі мұнай-химия өндірістерін құруда, өзара бірлескен бірнеше инвестициялық жобаларды дайындап және енгізуге ұсынды. Инвестициялық жобаларды дайындауда тек мұнай-газ кен орындарының шикізат қабілеттіліктері ғана емес, сонымен бірге технологиялық қабілеттіктері мен Атырау мұнай өңдеу кәсіпорының өндірістік шикізат қуаттылығы, болашақта, басқа да, мұнай, газ өңдеу кәсіпорындардың технологиялық қуаттылықтары мен шикізат қабілеттіліктері ескерілді. Қазақстандық мұнай-химия өндірісінің масштабы мен құрамын анықтауда шетелдердің мамандары мен эксперттерін шақырып, негізінен Exxon Mobil және Nexant компаниясы зерттеу жұмыстары жүргізілді. Зерттеу нәтижелері бойынша, Қазақстандағы мұнай-химия өндірісінің даму бағыттарының экономикалық және технологиялық мазмұны анықталып, инвестициялық жобалар аумағында мұнай-химия өнеркәсіптер құрылысы жүзеге асады. Инвестициялық жобаны дайындау мен енгізу үшін, Үкімет жариясымен заңды және нормативті құқықтық база құрылып, жаңа «2008–2013 жылдарға Қазақстан Республикасының мұнай-химия өндірісінің даму бағдарламасы» бекітілді.

Инвестициялық жобаның жоғары капитал сыйымдылығын ескеріп, мұнай-химия кешендерінің құрылысы еркін экономикалық аймақта «Атырау облысының Ұлттық индустриалды мұнай-химия технопаркі» болып іске қосылады. Қазақстанда базалық шаралардың бірі болып Атырау облысының бірінші интегралды газхимия кешенінің құрылыс жобасы әлемдік деңгейдегі құрылысы болып табылады. Жобада жылына 1,25 млн тонна көлемінде полиолефин өндірісі (полиэтилена 800 мың тонна/жылына және полипропилен 450 мың тонна/жылына) ескерілген [3]. Жобаны енгізу үш жылға созылды: кешенді технологиялық жабдықтау сұрақтары, қажетті

шикізат ресурстарын қамтамасыздандыру, кешеннің экономикалық және оңтайлы қуаттылығы анықталды, өндірген өнімнің маркетинг стратегиясы жасалынды, жобаның экономикалық және қаржы модельдері есептелінді, қажетті өндірістік инфрақұрылыммен қамтамасыздандыру, аймақтың экономикалық даму сұрақтары мен экологиялық заңдылықтардың нормалары мен талаптары, әлеуметтік сұрақтар және т.б. мәселелер қарастырылды. Кешен интегралды – оның технологиялық жүйесінде бірнеше құралдардың бірінің артынан бірі жұмыс істеуі ескерілген: алдымен төмен молекулярды қосылғыштар – мономерлерді, содан соң – полимерлерді алу (полиолефин).

Жобаның жалпы құны \$6,3 млрд, кешен бірнеше өзара байланысқан технологиялық құрылғылардан құралған. Әр технологиялық құрылғы озық технологиямен әлемдік нарықта ұсынған: газ өңдеу – АBB/CBI, Linde; бу крекинг – Linde, АBB/CBI, TECHNIP, Stone & Webster; пропанды дегидраттау – UOP, АBB/CBI, Uhde; этиленді димеризациялау – Axens, полиэтилен мен полипропилен өндірісі Basell/Borealis озық технологиямен дайындалады. «Jacobs Consultants» компаниясы маркетингтік зерттеу жүргізіп, маркетинг жоспарын әзірледі, жоспар бойынша негізгі өнім бөлігі Қытай, Батыс пен Шығыс Еуропа нарықтарына жеткізіледі. ЕЭА шеңберінде кіші және орта бизнестің аралас өндірісі мен соңғы өнім шығару өндірісін дамыту үшін, өнімнің бір бөлігі Қазақстанда қалады.

Жоба компаниясына полиолефин өндіріс технологиясына лицензиясы бар және 25% қатысу үлесіне ие, әлемдік серіктестік – Lyondel Basell компаниясы шақырылды. Осыған орай лицензионды келісім шарттары жасалынып, өнімге «off-take» шарттары ескерілді. Алматы қаласындағы «КазЭкоПроект» АҚ компаниясымен Қоршаған Ортаға Тигізетін Әсерін Бағалау(ОВОС) жобасы дайындалды. 2006 жылдың тамыз айында Атырау қаласында қоғамдық пікір жасалынды. Қоғамдық пікір нәтижесінде кешен құрылысы Атырау облысының Карабатан (Ескене) темір жол станциясына жақын игерілмеген жерге салынады. Кешен басқа өзара байланысқан кешендердің негізгі өндірістік буын болып ЕЭА және кешен негізінде бірнеше басқа да өндірістерді ұйымдастырып салынады. Бірінші деңгейде, Тенгіз кен орнынан 7 млрд куб. м көлемінде құрғақ газ және пропан қолданылады.

Жоба мемлекеттік-жеке меншік серіктестік механизм негізінде орындалады:

- ♦ еркін экономикалық аймақ шарттарына сай;
- ♦ ұзақ мерзімді ШЖБ «Тенгизшевройлдың» шикізат жеткізу бойынша ҚР Үкіметі қол қойылған Келісім;
- ♦ 2008–2011 жылдары бірінші интегралды мұнай-химия кешендерінің инфрақұрылым құрылысы 100 млрд тенге (\$800 млн) көлемінде несие бюджет есебінен салынады.

Жоба «ұмтылу» жобаларының тізіміне еніп, «Қазақстанның 30 корпоративті бас көшші» Бағдарламасы шеңберінде іске асады. 2008 жылдың 25 маусымында Атырау қаласында (Атырау облысының әкімшілігі) ұмтылу жобасы бойынша жұмыс тобының жиналысы өтті. Қазіргі уақытты Жобаны өткізу бойынша келесі шаралар өткізілді:

- ♦ «Miller&Lentz» және «Purvin&Getz» компаниялары ТШО барлау қорлары мен жобалау, сондай-ақ ТШО жеке тұлғалардың активтеріне «due diligence» эксперттік бағалау жасалынды;
- ♦ жобаны басқару Foster Wheeler (PMC) компаниясымен Жоба объектілерін орналастыру алаңдарына инженерлі-іздеу жұмыстары басталды;
- ♦ Foster Wheeler (PMC) компаниясы жобаны жобалаудың ісін жүргізетін мердігерлердің тендерлі іс қағаздарын дайындау, толығымен құрал-жабдықтарды жеткізу жұмыстарын жүргізуде;
- ♦ Foster Wheeler (PMC) компаниясы кешен объектілерін іске қосылуына жергілікті мердігерлермен техникалық мінездемелер бойынша жиналыс өткізді.

Мұнай-химия кешеніндегі көмірсутек шикізатын өңдеу сатылы технология бойынша – технологиялық құралдардан алынған өнім, келесі құралдарға басқа түрлі өңдеулерге шикізат болады.

Мұнай-химия өндірісінің жабдықтаудың технологиялық сызбасының анықтамасы түрлі мұнай-химия өнімдеріне (маркетинг нәтижесі), сондай-ақ қолда бар мүмкіндіктеріне байланысты. Сонымен Қазақстандағы мұнай-химия өндірісінің инвестициялық жобасын дайындауда Атырау мұнай өңдеу зауыты мен бірінші интегралды мұнай-химия кешенінің технологиялық қабілеттіліктері және өндіріс ресурстары ескерілген.

ЕЭА шеңберінде басқа да инвестициялық жобалар – хош иісті көмірсутектен этиленгликоль, терефталеф қышқылы, полиэтилентерефталаф (пластик бөтелкелер өндірісінің шикізаты), этилбензол, поливинилхлорид және т.б. өндіру жоспарлануда.

Атырау МӨЗ және бірінші интегралды мұнай-химия кешенінің технологиялық және шикізат пайдалану мүмкіндіктерінің негізінде әлемдік деңгейдегі инновациялық өндірістерді құрудың техникo-экономикалық анықтамалары әзірленді [4]. Мысалы, Ақтау пластмасс зауытының түрлі маркалы полистирол өндірісінің құрылысы, Қаражанбас мұнайын өндеудегі Қазақстан климат жағдайларына сай, жол битум өндірісінің жобаларының іс-қағаздарын даярлау.

Бұдан басқа болашақта метанол, полиолефин, шина өніміне қажетті синтетикалық каучук өндірісінің жобалары жоспарлануда.

Инвестициялық жобаларды өткізудің өзекті сұрақтарының шешімі болып мұнай-химия кешендерін экологиялық заңдылықтар мен талаптарына сәйкес орналастыру, Қазақстан аймақтарына біркелкі дамуына сай, сондай-ақ жаңа жұмыс күшін қамтамасыздандыру болып табылады.

Бірінші интегралды мұнай-химия кешенінің құрылыс жобасы Атырау қаласынан игерілмеген, инфрақұрылымы жоқ жерге Қарабатан станциясының аймағына көшіру, жобаның қаржы жағынан қымбаттауына әкелді. Атырау қаласына экологиялық және өндірістік жүктемені азайту үшін бұл шараға мемлекет те, инвесторлар да бірігіп келісілді [5]. Тек кешен құрылыс кезінде, 5 мыңнан 10 мыңға дейін түрлі қызметтегі жұмыс күші шақырылады, жаңа темір жол мен машина жолы салынады, су құбыры, электр өткізу сымдары, әлеуметтік, әкімшілік тұрғын үй объектілері – жаңа қала құрылысы басталады.

2013 жылы мұнай-химия кешенін енгізуден соң құрылыс материалдар, пластмасс құбырларының шығару, орап-бүктейтін өнімдер (пакет, термопакет, бөтелке) шығаратын кіші және орта бизнес кәсіпорындарының белсенді дамуын жоспарлауға болады.

Сонымен Қазақстанда мемлекет пен кәсіпкерліктің өзара байланысы арқылы, 2013 жылы әлемдік деңгейде мұнай-химия кешендерінің құрылыс жобасы іске асды. Бұдан соң кіші және орта бизнестің дамуына нақты жағдайлар жасалынады.

Елдің ішкі мұнай мен газды терең өндеу өнімдерін пайдалану жеткіліксіз. Негізгі мәселе елдегі Атырау, Павлодар, Шымкент және Теңгіз мұнай өндеу зауыттары мен Жаңаөзен, Жаңажол мен Қарашығанақ газ өндеу зауыттары толық қуатты жұмыс жасамай отыр. Өндеу тереңдігі төмен (~ 45–50%). Сондықтан шығаратын өнім ассортименті шағын, ең көп сұранысқа ие отын түрлері (бензин, керосин, реактив, дизель және т.б.) елдің тұтыну қажеттіліктерін сан жағынан да, сапа жағынан да қамтамасыздандырылмай отыр.

Республикадағы мұнай өндеу мен мұнай-химия өнеркәсіптері дамыған әлем елдеріндегі осы саладағы мұнай мен газды терең өндеу бойынша артта қалып отыр, ал еліміздің мұнай мен газ зауыттарының өңделген мұнай өнімдері әлем деңгейіндегі стандарттарға сай келмейді. Қоспасында мазут пен бағалы газ көмірсутектерінің өндіріс көлемі жоғары, ары қарай өндеудің орнына, олардың бір бөлігі электр мен жылу станцияларында жандырылады, ал басқа бөлігі қажетсіз факелда жандырылады. Ал, мазут та, газды көмірсутектер де отын, май, синтетикалық мұнай-химия өнімдеріне негізгі шикізат көзі болып табылады.

АҚШ, Канада және Батыс Еуропа елдеріндегі тігінен интегралды мұнай-газ компаниялары өз табыс көздерін шикі мұнай мен газды сатудан емес, шина, резеңке-техникалық өнімдерден, пластикалық қоспалардан, синтетикалық мата мен бұйымдардан, дәрілік құралдардан, ауыл шаруашылық зиянкестерге қарсы заттардан, реактивті мен ракета отындарынан, синтетикалық пен табиғи майлар мен т.б.

Бастапқы жартылай өнімдердің химиялық өндеу тереңдігіне қарай (метан, этан, этилен, пропан, пропилен, бутан, изобутан, бутилен, бутадиең, бензин, керосин және дизель фракциялары мен вакуумды газойль, мазут, гудрон және көптеген т.б.) және олардан синтетикалық мономерлер, полимерлер және т.б. химиялық өнімдер, сапалы отын, табиғи мен синтетикалық мұнай майлары, битум, кокс өнімдерді дайындаудан сату, олардың бағасына 3–5 есе өсуін байқауға болады. Сондықтан шикі мұнай мен газ сатқаннан, терең өңделген мұнай мен газ өнімдерін сату пайдалы.

Мұнай мен газды терең өндеу стратегиясы өндірісті тұрақтандыруға, жұмыс орнын көбейтуге, тұрғындардың әлеуметтік-экономикалық жағдайының өсуіне әкеледі. Ал шикі мұнай

мен газды экспорттау халықтың тұрмыс деңгейін күрт төмендетеді. Экономикалық дамыған елдерде, АҚШ, Канада, Ұлыбритания елдерінде мұнай мен газды өңдеу тереңдігі 86–92% құрайды, ал олардан бағалы өнімдердің кең ассортиментін өндіреді.

Табиғи мен синтетикалық майлар туралы ерекше атап өтуге болады. Республикада бір грамм табиғи да, синтетикалық май да өндірілмейді. Оларды толығымен шет елдерден әкелінеді [6]. Әлемдегі барлық елдер дистиллятты мен қалдық табиғи майларды мұнай қалдықтарынан, мазуттан өндіреді, ал синтетикалық майларды көпсатылы мұнай-химия синтезинен өндіреді. Ал біздің мазут ары қарай май өндірісіне бармайды. Ол негізінен жылыту отыны ретінде қолданылады. Табиғи майларға қарағанда, мазутты вакуумды дистилляттан алынған синтетикалық майлар қатаң талаптарды қанағаттандырады. Осыған қарамастан, Республикада көпсатылы мұнай-химия синтезинен алынған синтетикалық май өндірісінің жоспары осы уақытқа дейін жоспарланбаған.

Қазақстан жыл сайын 350 мың тонна мұнай майларын пайдаланады, олардың құны шикі мұнай құнынан 5 есе қымбат. Бұл, елімізде мұнай майларының өндірісі үшін қажетті мұнай мен газды иелене отырып, жергілікті тұтынушы импорт майларын сатып алғанда, біріншіден, шетел өндірісін инвестициялауда, екіншіден, жергілікті мұнай өндіруден, сатып алынған майлар айрықша қымбат екенін ұмытпаған дұрыс.

Бұл мысалдан жергілікті тұтынушының экономикалық пайдасыз жағдайда тұрғанын көруге болады, бұл тек мұнай өнімдеріндегі бір тобы – мұнай майлары. Мұндай Республикадағы мұнай өнімдерінің тапшылығы – жетерлік.

Газ бен газконденсатты терең өңдеу аймағында да, шешілмеген мәселелер көп. МӨЗ мұнай газдары мен алғашқы газ терең емес жүйе бойынша өңделеді. Олар МӨЗ мен ГӨЗ нақты ректификациядан өтпейді, және олардан мұнай-химия синтезінә шикізат дайындалмайды. Негізінен қоспа түрінде қолданады, ал бұл өте тиімсіз деп саналады. Еліміздегі соңғы кездегі ашылған газ бен газконденсаттарының құрамында күкіртті сүтек пен меркаптан күкірті жоғары екені дәлелденген. Сондықтан Теңіз, Жаңажол, Қарашығанақ газ-мұнай өңдеу зауыттарында (ГМӨЗ) алғашқы сатысында бірнеше күкіртті тазалау, нәтижесінде олардан қалыпты күкірт пен тазартылған шикізат өндіреді. Қалыпты күкірт зауыт аумағында жиналып, ары қарай өңдеу жолдарын таба алмай, қоршаған ортаға орасан зиян келтіреді. Ал тазартылған шикізат жоғары сапалы газ қоспасынан тұратын ашық мұнай өнімі және 75–85% бензин-дизель фракциясынан тұрады. Жоғарыда айтылған және Жаңаөзен ГМӨ зауыттарында мұндай шикізаттан тек технологиялық және тұрмыс газын өндіреді, ал сұйық бөлігін, жеңіл мұнайды экспортқа жібереді, тек аздаған бөлігі МӨЗ келесі өңдеуге барады.

Еліміздегі МӨЗ мен ГӨЗ мұнай мен газды терең емес және тиімсіз өңдеу күші есебінен, полиэтилен мен полипропилен өндіретін Атырау химия зауыты, полистирол өндіретін Ақтау зауыты, пластикалық қоспалар өндіретін – Рудный зауыты толық жоспарлы қуатты жұмыс жаса алмай отыр, ал Ақтау мен Рудный зауыттары толығымен импорт шикізатынан бағынышты болып отыр. Бұл мысалдар тағы да, мұнай-химия кәсіпорындары толық мұнай-газ өңдеу зауыттарына бағынышты екені дәлел. 1980 жылдардың соңында еліміздегі мұнайды ең терең өңдейтін (83%) Павлодар МӨЗ толық іске қосылмай тұр, ал ол зауытқа метилтретбутил эфир мен изооктан өндірісі жоспарланған, сондықтан бұл өнімдердің елімізге тапшылығы айғақ.

Соңғы уақытта елімізде мұнай химия ішкісалы өндірісінің кластерлі дамуы туралы мәселесі жиі айтылып жүр. Бұл, әрине, дұрыс. Бірақ, кластерлі жүйенің дамуы үшін, біріншіден, бастапқы бағыттағы шикізатты қамтамасыздандырып, экономикалық пайдасын, нарықтағы бәсекелік қабілеттілігін, соңғы мақсаттағы өнімді анықтау керек.

Жоғарыда айтылған мәліметтер бойынша, мұнай-химия өндірісіне мұнай мен газдан газды және сұйық өнімді терең өңдеу арқылы алынған шикізат керек екендігі белгілі тұжырымдама. Сондықтан, біріншіден, Қазақстандағы МӨЗ мен ГӨЗ мұнай мен газды терең өңдеуді орташа әлем деңгейіне жеткізіп жоғарлату, сонда ғана мұнай-газ өңдеу өнеркәсіптерінің ішкі саласының мұнай-химия кешендерінің кластерлі жүйе дамуының мәселесін көтеруге болады.

Сонымен, мұнай және газды терең қайта өңдеу – елді сапалы мұнай-газ өнімдерімен қамтамасыздандыру, кластерлі инновациялық жүйедегі мұнай-химия ішкі саласының өндірісі, тәуелсіз Қазақстан Республикасының нығаюына және әлеуметтік-экономикалық жағдайының тұрақты дамуына маңызды рөл атқарады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Стратегия–2050. Послание Президента Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. – Астана, 17 января 2014 г.
- 2 Сакенов М. Казахстан – надежный поставщик углеводородов на мировые рынки // Промышленность Казахстана. – 2009.
- 3 Байтанаев С. Будущее углеводородов // Деловой Казахстан. – 2009.
- 4 Смирнов С. Нефтехимия как точка опоры для экономики Казахстана // KAZAKHSTAN. – 2006. – № 2.
- 5 Каренов Р.С. Минерально-сырьевой комплекс в условиях рыночной экономики. – Алматы: РИО ВАК РК, 2000. – 384 с.
- 6 Устименко А. Нефтегазовый сектор Казахстана: итоги развития // Промышленность Казахстана. – 2008.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Strategija–2050. Poslanie Prezidenta Kazahstan N. Nazarbaeva narodu Kazahstana. – Astana, 17 janvarja 2014 g.
- 2 Sakenov M. Kazahstan – nadezhnyj postavshhik uglevodorodov na mirovye rynki // Promyshlennost' Kazahstana. – 2009.
- 3 Bajtanaev S. Budushhee uglevodorodov // Delovoj Kazahstan. – 2009.
- 4 Smirnov S. Neftehimija kak tochka opory dlja jekonomiki Kazahstana // KAZAKHSTAN. – 2006. – № 2.
- 5 Karenov R.S. Mineral'no-syr'evoj kompleks v uslovijah rynochnoj jekonomiki. – Almaty: RIO VAK RK, 2000. – 384 s.
- 6 Ustimenko A. Neftegazovyj sektor Kazahstana: itogi razvitija // Promyshlennost' Kazahstana. – 2008.

Резюме

В статье рассматриваются вопросы развития нефтехимической отрасли Казахстана, которая имеет огромное значение для экономики страны. Комплексное решение каждого направления позволит обеспечить синергетический эффект развития всей экономики республики и ее конкурентоспособности в мировой системе. Такой подход по созданию перерабатывающих производств используется во многих странах мира, что сопровождается активным ростом объемов строительства и ввода в эксплуатацию таких производств и активным экономическим ростом этих стран. Особенно активно процесс создания перерабатывающих мощностей наблюдается в сфере глубокой переработки углеводородного сырья и создания нефтехимических производств. Каждая технологическая установка будет изготовлена по лидирующим технологиям, представленным на международном рынке: газопереработка – АBB/CBI, Linde; паровой крекинг – Linde, АBB/CBI, TECHNIP, Stone & Webster; дегидрирование пропана – UOP, АBB/CBI, Uhde; димеризация этилена – Axens, производство полиэтилена и полипропилена – по технологии Basell/Borealis. Компанией «Jacobs Consultants» было проведено маркетинговое исследование и разработан маркетинговый план, согласно которому основная часть продукции будут поставляться на рынки Китая, Западной и Восточной Европы. Ведь, как отмечено в статье, стратегия глубокой переработки нефти и газа приводит к стабилизации производства, увеличению числа рабочих мест и улучшению социально-экономического положения населения страны.

Ключевые слова: экономика, нефтехимия, комплекс, переработка, добавленная стоимость, нефть, газ.

Resume

The questions of development of petrochemical industry of Kazakhstan, that has an enormous value for the economy of country, are examined in the article. The integrated solution in each direction will provide a synergistic effect of all the republic's economy and its competitiveness in the global system. This approach to establish processing facilities used in many countries around the world, and that is accompanied by the strong growth of the volume of construction and commissioning of production facilities and strong economic growth in these countries. Particularly active process of creation of refining capacity is observed in the field of deep processing of hydrocarbon raw materials and the creation of petrochemical production. Each technological installation will be made by the leading technologies available on the international market: gas processing – АBB / CBI, Linde; steam cracking – Linde, АBB / CBI, TECHNIP, Stone & Webster; dehydrogenation of propane – UOP, АBB / CBI, Uhde; dimerization of ethylene – Axens, the production of polyethylene and polypropylene technology Basell / Borealis. The company «Jacobs Consultants» conducted market research and developed a marketing plan under which the bulk of the products will be shipped to markets in China, East and West Europe. In fact, as it is stated in the article, strategy of the deep processing of oil and gas results in stabilizing of production, increase of number of workplaces and improvement of the socio-economic state of population of country.

Key words: economy, petrochemistry, complex, processing, valueadded, oil, gas.

Ж.З. БАЙМУКАШЕВА.
 Актюбинский университет
 им. С. Баишева,
 К.Э.Н.

ОЦЕНКА РОЛИ НЕФТЕХИМИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ В РАЗВИТИИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье рассматриваются меры по привлечению инвестиций, направленные на повышение эффективности бизнес-климата, экономическая и политическая стабильность, которая базируется на экономических показателях. Представлены экономические показатели Актюбинской области. В Актюбинской области для привлечения инвестиций в экономику используются стратегические и тактические задачи, необходимые для роста. Возникает потребность в факторном анализе экономического роста, то есть в выделении в экономической системе секторов, наиболее тесно связанных с процессами экономического развития и являющихся источниками экономического роста. Выделение факторов экономического роста и определение характера их взаимосвязи и степени влияния на результативность экономической системы дают возможность выработать с помощью теоретических и экономико-математических построений определенные варианты стратегий, направленных на достижение долгосрочного экономического роста, а также оценить их эффективность. Факторы экономического роста часто группируют в соответствии с его типами, выделяя экстенсивную и интенсивную составляющие. Проведенный анализ обнаруживает позитивные тенденции развития промышленности Актюбинской области: в экономике наблюдается рост объема производства горнодобывающей промышленности, увеличивается приток иностранных инвестиций, идет строительство инфраструктурных объектов, жилья, железнодорожных путей, автомобильных дорог, линий электропередач, водо- и газоснабжения, растет размер реальных денежных доходов населения, т.е. имеются и наращиваются позитивные предпосылки и необходимые факторы для развития производств с высокой добавленной стоимостью.

Ключевые слова: инвестиции, портфельные инвестиции, прямые инвестиции, косвенные инвестиции, реинвестиции, диверсификация.

Актюбинская область обладает редкостной минерально-сырьевой базой, на ее территории сосредоточено около 10% разведанных запасов и 30% природных ресурсов углеводородного сырья Казахстана (нефть, газ и газовый конденсат), а также все запасы отечественного хрома, 55% никеля, 40% титана, 34% фосфоритов, 4,7% цинка, 3,6% меди, 2% алюминия, 1,4% угля от общих запасов республики. На этой базе получили развитие нефтедобывающая и газоперерабатывающая промышленность, химическая промышленность, черная и цветная металлургия.

Согласно данным Агентства РК по статистике в 2014 г. зарегистрировано 647 действующих крупных и средних промышленных субъектов рынка, что на 167 единиц больше показателя 2004 г. Показатель по наличию трудовых ресурсов отражает тенденцию выравнивания и роста значения данного показателя. Уменьшилась численность безработных – 1940 чел. в 2014 г., что меньше показателя 2011 г. на 407 чел. (таблица 1).

Таблица 1 – Объемы производства и отраслевая структура промышленного производства Актюбинской области

	Объем продукции в действующих ценах, млн тенге			Структура промышленного производства, % к итогу		
	2008 г.	2011 г.	2014 г.	2008 г.	2011 г.	2014 г.
Всего по промышленности (с учетом домашних хозяйств)	194840	554882	702799	100,0	100,0	100,0
Горнодобывающая промышленность	132614	435400	547357	68,1	78,5	77,9
Обрабатывающая промышленность	45566	96155	122869	23,4	17,3	17,4
Производство и распределение электроэнергии, газа и воды	16659	23327	32574	8,5	4,2	4,6
Примечание – Рассчитано автором по данным Агентства по статистике Актюбинской области.						

Все эти меры позволили достичь увеличения объема произведенной массы предпринимательской продукции в 3 раза – с 50 млрд т до 152 млрд т [1].

Внешнеэкономические связи области представлены 103 странами мира, из них страны СНГ – 10, Европы – 33, Азии – 24, Америки – 20, Африки – 13, Австралии и Океании – 3. Широкая география экспорта и импорта указывает на интегрированность промышленно-производственных структур области.

Экспорт в области основном представлен сырой нефтью, хромовой рудой, ферросплавами, медицинскими рентгенаппаратами, зерновыми культурами.

Основными покупателями продукции являются Италия (20,4%), Китай (13,9%), Нидерланды (8,6%), РФ (8,5%), Япония (5,6%), Германия (5,5%), Иран (4,1%), Швейцария (3,8%). В область импортируются транспортные средства, оборудование, строительные материалы, продукция деревообрабатывающей и химической промышленности и др. (рисунок 1).

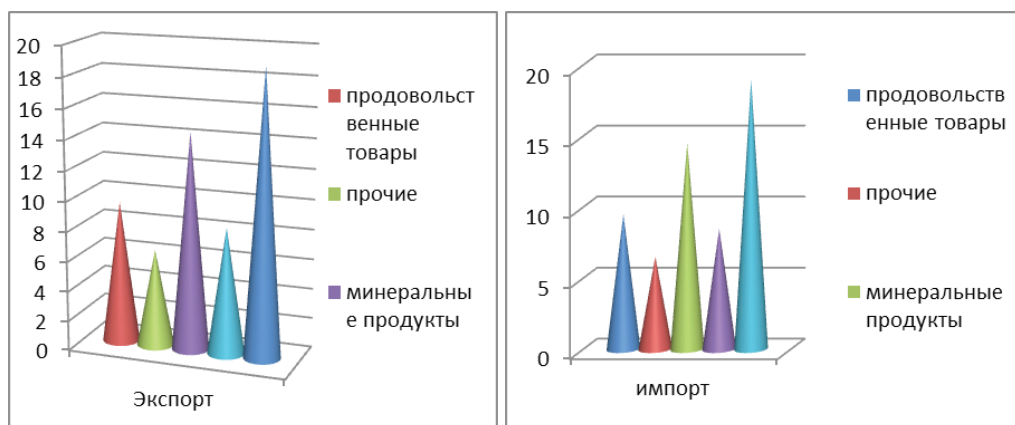

Рисунок 1 – Структура ВТО Актыбинской области по товарным группам

Примечание – Разработано автором по данным Агентства по статистике Актыбинской области.

В 2014 г. в сравнении с 2009 г. увеличен экспорт продовольственных товаров в 12,2 раза, металлов – в 28,2 раза, минеральных продуктов – в 11,7 раза, в то же время возрос импорт машин и оборудования в 3,4 раза, металлов и изделий из них – в 4,0 раза, минеральных продуктов – в 4,6 раза. Основными импортерами продукции являются РФ (45,2%), Китай (24,4%), США (6,3%), Украина (4,9%), Австрия (3,4%), Германия (2,7%), Япония (1,4%) и Финляндия (1,3%). Рост значения показателя по экспорту вызван оживлением индустриально-промышленного сектора и минерально-сырьевой направленностью в отношении экспортной продукции. Незначительный рост по импорту за данный период обусловлен введением практики импортозамещения и насыщением внутреннего регионального рынка отечественными товарами [1].

Структура инвестиций в основной капитал по видам экономической деятельности в 2014 г. была представлена следующим образом:

- ♦ горнодобывающая промышленность – 183,5 млн тенге (капиталоемкость – 86%), из них наибольшие вложения приходились на добычу нефти;
- ♦ обрабатывающая промышленность – 28,7 млн тенге, в т.ч. наибольшие вложения приходились на металлургическую промышленность;
- ♦ операции с недвижимым имуществом, аренда и предоставление услуг – 28 млн тенге;
- ♦ строительство – 12,5 млн тенге;
- ♦ сельское хозяйство – 3 млн тенге.

Результаты проанализированных данных показывают возросшую инвестиционную привлекательность Актыбинской области (таблица 2, стр. 62).

Инвестиции в основной капитал в 2014 г. составили 307,4 млрд тенге, т.е. по сравнению с 2009 г. увеличились в 2,2 раза. Увеличились и объемы привлеченных средств на развитие по источникам финансирования в 2014 г.: из республиканского бюджета – на 66% из местного бюджета – на 62%, собственные средства субъектов рынка – на 18%.

Таблица 2 – Инвестиции в основной капитал по источникам финансирования в Актюбинской области

Показатели	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.
Инвестиции в основной капитал, млрд тенге – всего	138,5	168,7	199,5	241,4	275,3	307,2
Средства РБ	12,7	20,2	9,7	15,0	19,1	33,6
Средства МБ	1,8	2,8	6,0	7,9	11,3	20,8
Средства иностранных инвесторов	25,1	25,0	20,7	14,4	50,6	39,1
Средства субъектов рынка, организаций и населения	99,0	120,7	149,5	160,4	161,0	188,3
Другие заемные средства			13,6	43,7	33,4	25,3
Примечание – Составлено автором по данным Агентства по статистике Актюбинской области.						

Ввод межрегиональной линии электропередачи «Северный Казахстан – Актюбинская область» и газотурбинной электростанции для Третьего ЖГПЗ повысил энергетическую независимость региона от внешних поставок электроэнергии. Попутный газ, добываемый нефтегазовым комплексом, дал реальную возможность повысить уровень газификации до 58,3%, в 2014 г. газифицировано 6 населенных пунктов и обеспечены газом 15 тыс. чел.

О незначительном вкладе региональных ППС в строительство жилья свидетельствуют незначительные изменения социально-экономических показателей по строительству; тенденция роста объемов вводимого жилья отмечается в основном в рамках Государственной программы развития жилищного строительства через развитие прогрессивных форм кредитования.

Развитие экономики любого региона в немалой степени зависит от состояния инфраструктурного комплекса, куда можно отнести и техническое состояние автомобильных дорог.

Общая протяженность автомобильных дорог общего пользования Актюбинской области составляет 6084,7 км, из них дороги республиканского значения – 1864 км, областного значения – 1098,5 км, районного значения – 3122,2 км.

Ведущими ППС Актюбинской области – АО «Актюбинский завод хромовых соединений», ТОО «Актюбинская медная компания» – заключено 359 контрактов, общий объем закупок товаров, работ и услуг составил 17,1 млрд тенге, из них казахстанское содержание составило 68,1%, в т.ч. ТОО «Актюбинская медная компания» – 76,3% и АО «АЗХС» – 59,9%.

В рамках Стратегии индустриально-инновационного развития реализован в 2009–2014 гг. 351 проект на сумму 672,6 млрд тенге, создано 9137 новых рабочих мест, введено в строй 297 промышленных и инфраструктурных объектов стоимостью 439,5 млрд тенге, в т.ч. запущено в эксплуатацию 39 объектов в горнодобывающем секторе экономики, 192 – в обрабатывающем, а также 66 инфраструктурных объектов [2].

Проведенный анализ обнаруживает позитивные тенденции развития промышленности Актюбинской области: в экономике наблюдается рост объема производства горнодобывающей промышленности, увеличивается приток иностранных инвестиций, идет строительство инфраструктурных объектов, жилья, железнодорожных путей, автомобильных дорог, линий электропередач, водо- и газоснабжения, растет размер реальных денежных доходов населения, т.е. имеются и наращиваются позитивные предпосылки и необходимые факторы для развития производств с высокой добавленной стоимостью.

В условиях регионализации экономики и глобализации мировых рынков товаров и услуг именно регионы выступают как самостоятельные субъекты конкуренции. Актюбинская область при использовании возможности увеличить приток иностранных инвестиций может повысить свою конкурентоспособность, в первую очередь привлекая инвестиции в развитие нефтехимической отрасли.

Перспектива роста и главный фактор в этом направлении – большой нефтегазовый потенциал Актюбинской области.

Из 25 месторождений наиболее значимым геологическим открытием является Жанажольская группа месторождений. В 2014 г. остаточные извлекаемые запасы нефти по месторожде-

ниям составляли 121,7 млн т, в т.ч. Жанажол – 58,8 млн т, Кенкияк-подсолевой – 19,9 млн т, Кенкияк-надсолевой – 10,8 млн т, разведочный блок – 32,2 млн т.

Жанажольские остаточные извлекаемые запасы конденсата составляют 29,2 млн т, остаточные извлекаемые запасы растворенного газа – 13,2 млрд куб. м, геологические запасы природного газа в «газовых шапках» – 112,5 млн куб. м.

Жанажольский современный завод по переработке нефти по производству высокооктановых неэтилированных бензинов на месторождении, мощность которого составляет 200 тыс. т, работает по технологии «Цеоформинг» по выпуску БОПП-пленок (упаковочная пленка). Для развития нефтяной отрасли реализовался ряд инвестиционных проектов.

Новый этап в реализации Стратегии индустриально-инновационного развития в Актюбинской области – участие региона в общенациональной программе «30 корпоративных лидеров Казахстана». Из 5 млрд долл., выделенных на «прорывные проекты», которые стартовали в стране, 3 млрд долл. приходится на Актюбинскую область.

Завершены наиболее важные проекты: строительство газопровода «Жанажол – КС-13» пропускной способностью 5 млрд куб. м/год газа с врезкой в магистральный газопровод «Бухара – Урал»; железная дорога «Жем – Жанажол» протяженностью 80 км; реконструкция автодороги «Карабутак – граница Костанайской области», строительство газопровода высокого давления Бейнеу – Бозой – Шалкар – КС «Акбулак» (Самсоновка), часть газопровода Казахстан – Китай.

Ввод этих газопроводов дал потенциал для экспорта актюбинского газа на внешние рынки. В 2013 г. начато строительство 2-го участка нефтепровода «Кенкияк – Кумколь» в проекте строительства нефтепровода «Западный Китай – Казахстан». По прогнозам, за период 2015–2020 гг. экономический эффект проекта участка Кенкияк – Кумколь принесет республике налоговое увеличение на сумму 60 млрд тенге.

На реконструкцию старого Жанажольского газоперерабатывающего завода в 2005–2008 гг. затрачено 5,5 млн долл. В 2011–2012 гг. запущена 1-я линия Третьего ЖГПЗ сметной стоимостью около 474 млн долл. Завод состоит из трех очередей, производительность каждой очереди по неочищенному газу составляет 2 млрд куб. м/год.

Сумма вложенных инвестиций на строительство нового ЖНПЗ мощностью переработки газа 1 млн 228 тыс. т/год составила 166 млн долл.

Газ Жанажольского месторождения уже применяется в производстве, планируется использование ввозимого в республику из Узбекистана и Туркменистана газа по принципу замещения.

Технологическая цепочка по подготовке попутного нефтяного газа представлена установками сероочистки газа, осушки газа, установкой получения легких углеводородов и грануляции серы, товарного парка готовой продукции.

С вводом в строй всех трех очередей ЖГПЗ-3 согласно проекту появится потенциал выпуска новых видов нефтепродуктов:

- ◆ сжиженного газа – 500 тыс. т, в т.ч. бутана – 133 тыс. т, пропана – 173 тыс. т;
- ◆ гранулированной серы – 182 тыс. т в пакетах по 50 кг;
- ◆ конденсата – 1,031 млн т;
- ◆ легкой нефти – 211 тыс. т.

Кроме того, расширились возможности подачи газа для потребности области на 750 млн куб. м и для свободной продажи – в объеме 2,95 млрд куб. м.

Реализация проекта строительства газопровода «Актобе – Мартук» протяженностью 70 км и общей стоимостью 2072,1 млн тенге обеспечила дешевым попутным газом п. Мартук и 6 близлежащих населенных пунктов Мартукского района с общей численностью населения 11,9 тыс. человек.

Отрасль нефтехимии Актюбинской области представляют 4 мини-НПЗ общей мощностью 1 млн т нефти в год. ТОО «ЛАД-Ойл» успешно ведет переработку сырой нефти и реализацию продукции через собственные сети АЗС, сотрудничая с 2007 г. с Атырауским, Павлодарским и Шымкентским НПЗ.

НПЗ «МунайСервисЛТД» – мощностью 150 тыс. т нефти в год введен в 2014 г., общая стоимость современного объекта оценивается в 13,5 млн долл.

ТОО «Вернал-Ойл-Казахстан» и ТОО «ПНП-Ойл» в связи с нехваткой сырья (сырой нефти) работают не на полную мощность.

Статистические данные показывают, что доля заводов Актыбинской области в выпуске изделий из резины и пластмасс в Казахстане пока незначительная. Так, если в 2013 г. в Казахстане произведено 47200 тыс. т изделий из резины и пластмасс, то в Актыбинской области произведено 368 т.

В области в категории «Нефтехимическая промышленность» работают также 10 малых и средних субъектов рынка: ТОО «БатысМунай», ТОО «Лимб-2», ТОО ТМ «Айси», ТОО «Ойл-Системс», ТОО «КарамайСервис», ТОО «КаирТрейд» и др. Происходят процессы их интеграции в более крупные ППС.

По данным акимата Актыбинской области за 2014 г., на природоохранные мероприятия израсходовано 1892,2 млн тенге – на 38% больше уровня 2009 г., в основном выделялись средства на охрану воздуха, так, в 2012 г. объем затрат на охрану воздуха составил 10 млн тенге, на охрану земельных ресурсов – 86 тыс. тенге, на охрану водных ресурсов – 106,9 тыс. тенге.

Газопровод «Жанажол – КС-13», в строительство которого инвестировано 91,8 млн долл., является составляющей частью проекта комплексной утилизации газа, сейчас газ, который раньше сжигался на факелах, направляется на 1-ю очередь Третьего завода комплекса, тем самым реально улучшая неблагоприятную экологическую обстановку в регионе. Планируется довести к 2020 г. объем утилизации попутного газа до 3,3 млрд куб. м, долю обрабатывающей промышленности в общей производственной структуре – до 35–40%.

Необходимость инвестиций в подготовку сырья связана с характеристиками добываемых углеводородов – высокое содержание сероводорода и меркаптанов требуют многоступенчатой технологической обработки сырья [3].

Повышение объемов подготовки газа зависит от выполнения плана по разработке так называемых «газовых шапок» Жанажола, представляющих собой сухие газовые коллекторы с присутствием легкой конденсатной фракции.

Системообразующей ППС области является Китайская национальная нефтегазовая корпорация «СНПС–Актобемунайгаз» (75% пакета акций) АО «СНПС–Актобемунайгаз» занимается всеми видами деятельности в области поиска, разведки и добычи нефти и газа и их переработки; ведет НИОКР и осуществление ВЭД; оказывает транспортные и другие услуги.

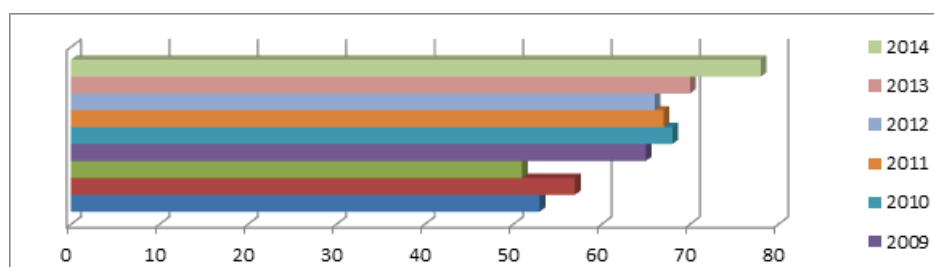

Рисунок 2 – Динамика утилизации газа по АО «СНПС–Актобемунайгаз» за 2007–2014 гг.

Примечание – Разработано автором по данным Агентства по статистике Актыбинской области.

Товарной продукцией АО «СНПС–Актобемунайгаз» являются нефть, газ, сера; сжиженный газ, стабилизированный пластовый конденсат.

На основе лицензии компания осуществляет свою операционную деятельность в пределах административных границ Актыбинской области:

- ♦ нефтегазоконденсатное месторождение Жанажол;
- ♦ нефтегазовое месторождение Кенкияк-подсолевой;
- ♦ нефтяное месторождение Кенкияк-надсолевой;
- ♦ центральная территория Восточной части Прикаспийской впадины (разведочный блок площадью 3262 кв. км). Собственный НИИ АО занимается широким спектром профильных мероприятий, на производстве освоены методы компрессорного газлифта и другие эффективные промысловые технологии [4].

За годы производственной и хозяйственной деятельности сумма освоенных в производстве инвестиций возросла в 28 раз, т.е. с 3,4 млрд тенге в 2002 г. до 95,1 млрд тенге в 2014 г. Валовой ежегодный объем добычи нефти вырос в 2,3 раза – с 2,6 млн т в 1998 г. до 6,05 млн т в 2014 г. Добыча газа за тот же период возросла в 3,2 раза, достигнув 2,3 млрд куб. м, произведено 125 тыс. т сжиженного газа, 38,3 тыс. т газовой серы.

Численность работников в 2014 г. по сравнению с 2002 г. снизилась на 10%, в последующие 2005–2014 гг. идет тенденция увеличения количества работников и их среднемесячной заработной платы. Инвестиции в бурение, сейсмические и интерпретационные работы, наземное обустройство за 2010–2015 гг. составили 172 млн долл. На 2016 г. предусмотрен объем добычи на уровне 6,15 млн т, намечаемая сумма годовых инвестиций – 900 млн долл.

Главные инвестиционные достижения – это строительство нефтепровода «Кенкияк – Атырау», газопровода «Жанажол – Актобе», трубопровода «Кенкияк – Жанажол» (протяженность – 44 км, стоимость – 17 млн долл.).

Газопровод «Жанажол – КС-13» длиной 155 км позволил вывод товарного газа в систему магистрального реверсивного газопровода «Бухара – Урал».

Завершены работы по строительству транспортного маршрута – железной дороги «Жанажол – Эмба» протяженностью 83 км. Проектная грузовая мощность железной дороги – 2,2 млн т/год, пассажиропоток – 6,0 тыс. чел/мес.; введены в 2013–2014 гг. базы материально-технического снабжения, нефтеналивные эстакады, пассажирский вокзал на Жанажол (капиталоемкость – 56,3 млн долл.), газотурбинная станция на месторождении Жанажол мощностью 45 МВт, (затраты – 37 млн долл.). Проведен капитальный ремонт дороги «Кенкияк – Жанажол-2» длиной 52 км, кардинально оптимизирующей транспортные схемы всего нефтегазозносного региона, построен вахтовый поселок, начаты проектно-подготовительные работы по Четвертому заводу, ориентированному на подготовку товарной нефти в объеме до 8,0 млн т/год.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Агентство Республики Казахстан по статистике. Департамент статистики Актюбинской области. 2009–2014 гг.
- 2 Программа развития нефтехимической промышленности Казахстана на 2008–2020 гг.: утв. Постановлением Правительства Казахстана 29 января 2004 г. № 101.
- 3 Коуз Р. Фирма, рынок и право. – М., 2014. – С. 386–405.
- 4 Социально-экономические проблемы региона: труды Института регионального развития. Выпуск 8. – Актобе, 2014. – С. 357.

SPISOK LITERATURY

- 1 Agentstvo Respubliki Kazahstan po statistike. Departament statistiki Aktjubinskoj oblasti. 2009–2014 gg.
- 2 Programma razvitija neftehimicheskoj promyshlennosti Kazahstana na 2008–2020 gg.: utv. Postanovleniem Pravitel'stva Kazahstana 29 janvarja 2004 g. № 101.
- 3 Kouz R. Firma, rynok i pravo. – M., 2014. – S. 386–405.
- 4 Social'no-jekonomicheskie problemy regiona: trudy Instituta regional'nogo razvitija. Vypusk 8. – Aktobe, 2014. – S. 357.

Түйін

Мақалада экономикалық көрсеткіштерге негізделетін экономикалық және саяси тұрақтылық, бизнес-климат тиімділігін арттыруға бағытталған инвестицияларды тарту бойынша шаралар қарастырылады. Ақтөбе облысының экономикалық көрсеткіштері келтірілген. Ақтөбе облысында экономикаға инвестициялар тарту үшін өсуге қажетті стратегиялық және тактикалық міндеттер қолданылады. Экономикалық өсінің факторлық талдауында, яғни экономикалық өсудің көзі болып табылатын және экономикалық дамуының үрдістерімен тығыз байланысты сектордың экономикалық жүйесіндегі бөлуде қажеттілік туындайды. Экономикалық өсу факторларының бөлінуі және олардың өзара байланысының сипаты және экономикалық жүйенің нәтижелілігіне әсерінің дәрежесін анықтау ұзақ мерзімді экономикалық өсуіне жетуге, сондай-ақ олардың тиімділігін анықтауға бағытталған стратегияның нақты нұсқаларының теориялық және экономикалық-

математикалық құрылыстар көмегімен жасау мүмкіндігін береді. Экономикалық өсу факторлары экстенсивті және интенсивті құрауыштарын бөле отыра оның түрлеріне сәйкес топтайды. Келтірілген талдау Ақтөбе облысының өнеркәсібі дамуының оң тенденцияларын табады: экономикада тау-кен өнеркәсібі өндірісі көлемінің өсуі бақыланады, шетелдік инвестициялардың ағыны көбейеді, инфрақұрылымдық объектілер, үй, теміржол жолдары, автокөлік жолдары, электр берілісі, с және газбен жабдықтау желілерінің құрылысы жүреді, тұрғындардың нақты ақша табыстарының мөлшері өседі, яғни жоғары қосылған құнмен өндірісін дамыту үшін қажетті факторлар мен оң алғышарттар бар.

Тірек сөздер: инвестиция, портфельді инвестициялар, тікелей инвестициялар, жанама инвестициялар, реинвестициялар, диверсификация.

Resume

The article describes certain measures taken for attracting investments, which are aimed at increasing business-climate efficiency. Economical and political stability is based on economic indicators. The economic indicators of the Aktobe area are given. Strategic and tactical tasks necessary for growth are used in Aktobe for attracting investments into economy. There is a need in the factor analysis of the economy growth, in a selection in the economic system of the sectors which are closely associated with the processes of economic development and are the sources of the economy growth. The selection of factors of the economy growth and determination of character of their intercommunication and degree of effectiveness influence the economic system, give an opportunity to produce certain variants of the strategies by means of theoretical and mathematical constructions which are aimed at achieving the long-term economy growth as well as estimating its efficiency. The factors of the economy growth often group in accordance with its types, distinguishing extensive and intensive constituents. The analysis shows positive tendencies of economy growth in Aktobe: production increase in mining industry, new infrastructure is being developed, houses, roads, railways, power lines are built, the income increases which mean that some imputations and necessary factors for the development of production with high added value are available.

Key words: investment, portfolio investments, lines of investments, indirect investments, reinvestments, diversification.

K.A. KIRDASINOVA,
c.e.s., associate professor.
R.K. SABIROVA,
c.e.s., associate professor.
Eurasian National University
of L.N. Gumilyov

MODERN TRENDS OF ELECTRIC POWER SYSTEM IN KAZAKHSTAN

The article deals with current issues of energy development as a priority component of the branch of the economy of the Republic of Kazakhstan. This is due to the fact that the formation and improvement of the industry is a strategic direction of socio-economic development of the country, which is justified in the national program «Strategy 2050». This article shows an analytical evaluation of the formation and development of the energy sector of Kazakhstan. The features of the functioning of the administrative system are studied. The tendencies of the development of energy of the Russian Federation as a strategic partner of Kazakhstan's economy which aims at meeting the challenges of long-term and medium-term planning of international cooperation are researched. To conduct statistical studies of the current state of the energy industry the data of the Committee on Statistics of the Republic of Kazakhstan was used. The paper studied the legitimate aspects of regulatory and legislative documents of the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation. Much attention is paid to the development of the national companies of JSC «KEGOC». Laws and the formation of the company, including innovative approaches were studied. Conclusions and proposals of adapted character were made based on the results of research.

Key words: energy, integration, international institutions, market, power system.

After obtaining independence, Kazakhstan every year develops international cooperation with foreign countries. In the field of electric power may be noted the deepening integration of the countries of the CIS. As part of this collaboration to develop a joint strategy to create a common electricity market in the Eurasian space. You can highlight the work of international institutions, such as the Eurasian Economic Community (EurAsEC), the Shanghai Cooperation Organization (SCO), the activities on the creation of the Common Economic Space (CES) and other communities and associations. The functioning of international institutions aimed at the economic development of the participating countries in many fields, including in the field of electric energy.

To create the consolidated electricity market was the fact that the energy system of states – participants run in parallel, providing cooperation system operators of power systems. At this point in the CIS work in parallel energy systems and 11, respectively, are interconnected.

Unified Power System of the Republic of Kazakhstan (RK UES) – a term that combines a set of power plants, transmission lines and substations, which provides reliable and quality power supply to consumers of Kazakhstan. According to the laws of the Republic of Kazakhstan power system regulated by the government, the objectives of which are defined by the following aspects [1, 2]:

- ◆ to meet the demand of consumers, the protection of rights of participants in the electricity market, creating competitive conditions in the market, guaranteeing consumers the right to choose their electricity supplier;
- ◆ guarantee reliable and stable operation of energy sector of the Republic of Kazakhstan;
- ◆ management of energy complex of the Republic of Kazakhstan in connection with what is a very important system of economic development.

Control and regulation in the electricity sector carried out by the authorized state body, which is the Ministry of Energy and Mineral Resources of the Republic of Kazakhstan.

The powers of the Ministry include the following tasks:

- ◆ implementation of the state policy in the electricity sector;
- ◆ establishment of a program for the development of electric power industry of the country and the implementation of controls;
- ◆ development of international cooperation in the field of electricity;
- ◆ the creation and adoption of regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan in the field of production, transmission and consumption of electricity;

- ♦ the creation of centralized trading of electric energy, thereby defining the system operator and market operator;
- ♦ identification of activities and coordinating the action of the wholesale electricity market for the regions, non-electrical networks of the Unified Energy System of the Republic of Kazakhstan;
- ♦ investigation of major technological disturbances in productive activities of power plants, thermal and electrical networks, which resulted in a division of the Unified Energy System of the Republic of Kazakhstan, the weight limit consumers of electric and thermal energy, the damage of major power equipment;
- ♦ the creation of programs, regulatory and procedural acts that will provide cost savings and energy conservation.

Regulatory bodies in the order established by the legislation of the Republic of Kazakhstan, carrying out state regulation of tariffs (prices, fee rates) for the products and services of natural monopolies in the electricity sector is the Agency of the Republic of Kazakhstan on regulation of natural monopolies. The functions of monitoring and regulating the activity of the market, protection and coordination of the development of competition and consumer protection in the field of activities of market participants holding a dominant position on a certain commodity market (including in the electricity market) by the Agency of the Republic of Kazakhstan on Protection of Competition.

In accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan “On Electric Power Industry”, Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated 18.02.2004 № 190 “On measures for further development of market relations in the power sector of the Republic of Kazakhstan”, the order of the Minister of Energy of the Republic of Kazakhstan dated 27.08.2004 № 198 JSC «KEGOC» assigned by the System Operator of the Unified Power System of the Republic of Kazakhstan. The main task of JSC is to provide stable operation of UPS of Kazakhstan and reliable control of the National Power Grid, a high-tech, economic and environmental requirements of public policy [3].

The management system consists of the following sectors:

1. Sektor production of electric power. Electricity production in the country is implemented in 60 power plants. The total specific capacity of the country is 18982,3 MW available to the power of – 14 797,0 MW.

Power stations can be divided into three types: national power, industrial and regional importance.

2. Sektor transmission. Electric Network of combines a set of substations, switchgear and interconnecting power lines 0,4–1150 kV. The complex is designed for transmission and distribution of electricity. The role of the backbone network in Kazakhstan performs National Grid (NPG). Issuance of electricity power stations of 110 kV and above is carried out substations, switching, interregional and interstate power transmission lines and power lines, which acts in the structure of the RV, which in turn is located on the balance sheet of the company Kazakhstan Electricity Grid Operating JSC “KEGOC”. Electrical networks at the regional level are in the balance and in operation in the regional power grid companies (RECs). Their main task is to provide the electrical connections within regions, as well as the transmission of electricity to retail consumers.

3. Sektor electrical supply networks. Sektor Supply Electricity Grid electricity market of the Republic of Kazakhstan consists of a power supply companies (EDF) and the traders. Traders implement purchase electricity from the company that produces electricity or centralized bidding and reselling them to end consumers. Research and development institutes engaged in energy-saving solution and implementation of clean technologies that ensure efficient production and supply of electricity to end-users. At the moment, they are the leading Institute “Energy”, KazNIPIEnergoprom, KazNIIenergetiki, Kazselenergoproekt, Almatyhydroproject. Participants of the Kazakhstan Electricity Association are the energy producing organizations and consumers participating wholesale electricity market in Kazakhstan. To uninterrupted power created by the establishment of “Pool of reserves of electrical power in Kazakhstan (PULREM).” It combines generators, RECs, JSC «KEGOC» and wholesale electricity consumers in Kazakhstan. Kazakhstan’s market of electric energy can be divided into two levels: the wholesale and retail electricity market.

The authorized bodies established to provide free access to the market elektroenergeticheskomu all participants, which is carried out by system operators, regional grid companies and other companies that own electrical networks. Production, transmission and consumption of electricity is regulated and

the relevant agreements, established under the Law of the Republic of Kazakhstan “On Electric Power Industry”.

The functional structure of the wholesale electricity market in Kazakhstan consists of the following items:

- ◆ decentralized market purchase and sale of electric energy;
- ◆ centralized trading market of electric energy. On the centralized market realized an agreement of purchase and sale of electric energy, which is based on short, medium and long term. Centralized Market coordinate access of all participants in the electricity market and fair designation of the current market price of electricity;
- ◆ balancing market in real time, acts to regulate certain imbalances occurring in the manufacture and consumption. The power grid of the Republic of Kazakhstan marked the contractual value of production-consumption of electricity balancing market and monitors the implementation of this agreement;
- ◆ the market system and auxiliary services market ensures the provision of ancillary services and the purchase of ancillary services.

System operator is Kazakhstan company Electricity Grid JSC «KEGOC». JSC «KEGOC» provides quality work of UES of Kazakhstan, it maintains the balance between generated and consumed energy and is responsible for the quality of the electrical energy.

JSC «KEGOC» actively participates in the implementation of the program REMAP (program to assist regional energy market), which holds the US Agency for International Development (USAID). The main purpose of this program is the creation and development of efficient energy markets in Central Asia. JSC «KEGOC» and is also involved in the project planning of electricity transmission in Central Asia (CARTRANS), which was organized by the program REMAP. The project CARTRANS representatives of JSC «KEGOC» were trained in the use of software “model of power system engineers PPS/E». The aim of the project is to develop the analysis of the Central Asian model of electric energy. The project addressed issues such as improving the reliability, safety and efficiency of parallel running of the Central Asian energy system.

UPS Kazakhstan moved from basic centralized management on new working methods based on market mechanisms. It was a major success in the market formation. From 1994–2000 years the company lowered the price of electricity from 4 to 0,75–0,85 cents per kW/h. This proves the growth every year the electricity industry. In this regard, at the 22nd session of the CIS Electric Power Council, which was held in Almaty, particularly noted that the wholesale market of electric power industry of Kazakhstan has taken a leading place among the CIS countries. If we compare with other countries, the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation, a large amount of electricity production and therefore its high consumption. Exploring industry trends can be noted that the historical development of the Russian power industry was based on a phased regional organization of parallel operation of power systems with the formation of the inter-regional integrated power systems and the formation on their basis of Unified Energy System (UES) [4]. Creation of an integrated system, in spite of the continuing problem of the weakness of networking among European part of Russia and Siberia, between Siberia and the Far East, is the most important achievement of the national energy industry. It is also a great potential for cost savings due to efficient management of power flows (power) and serves as an important tool for improving the reliability of the power system of the country. The integrity of the network facilities of RAO “UES of Russia”, the ability to manage the system from a central location are the most important factors in the integration of the economic complex of the country.

Currently, UES of Russia is the world’s largest complex of highly automated, providing generation, transmission and distribution of electricity and centralized operational and technological management of these processes. In total in 1999 the country had 7 interconnected systems and 75 power systems (AO-energос), control towers which are located in the administrative centers of the Russian Federation. Created telecommunications networks to automated dispatch control system (ADCS), emergency control, automatic frequency control and power flow (AGC), relay protection. At the higher levels of government telecommunications network used UES of Russia “Elektra.” In the future, it planned to create a unified network of telecommunications and remote control on the basis of the widespread

introduction of switching nodes on the basis of fiber-optic communication lines, the use of equipment of synchronous digital hierarchy, and satellite communications systems.

In parallel, work 6 United Energy Systems (UES) of Russia: Center of the Middle Volga, Urals, North-West, the North Caucasus, Siberia. IPS East is working in isolation. ECO Russia formed with a substantially different structure of generating capacity, most energy systems is not balanced for power and electricity. The bulk of the generation capacity (2/3) form a thermal power plant (TPP), the capacity of hydroelectric power plants (HPP) is about 3 times less, and the share of nuclear power plants (NPPs) accounts for just over 11% of generating capacity, or half of hydroelectric power and 1/6 the power TES. The distribution of the types of plants varies considerably by region. For the ECO Center is characterized by large, than in Russia, the share of thermal power plants and nuclear power plants for the Middle Volga – a large proportion of hydro and nuclear power, in the Urals IES, North – West and the North Caucasus – a large proportion of thermal power plants for IPS Siberia – a large proportion of hydroelectric power plants. The current structure of generation capacity necessitates the reallocation of excess capacity in some regions of energy-deficient regions. Through the appropriate flows in the form of wholesale electricity sold advantage of parallel operation of the interconnected systems. The basic principles of functioning and development of the FOREM – federal (national) wholesale electricity (capacity) – are defined by Government of the Russian Federation “On the federal all-Russian wholesale electricity (capacity) market” dated July 12, 1996 № 793 [4].

Interconnection of UES of Russia, makes possible:

- ◆ to increase the reliability of electricity supply;
- ◆ to ensure the necessary reduction of the total installed capacity of power plants by combining the peak load of power systems with a lap time difference and the difference in the load curve;
- ◆ to reduce the required reserve capacity in power plants;
- ◆ best use of disposable primary energy, taking into account the changing conditions of the fuel;
- ◆ to reduce the cost of energy construction;
- ◆ to improve the ecological situation.

The gain in reducing the total installed capacity of power plants as part of the unified energy system compared to the isolated operation of energy systems by combining the peak load in recent years, ranging from 7 to 10 million KW. The potential of the Russian electricity totally meets the needs of Russian producers and population in the electric power and performance of contractual obligations to export deliveries of electricity. The technical basis of the Russian electric power of 440 thermal and hydraulic power plants, respectively, 132,1 and 43,8 million KW. The total installed nuclear power capacity of 21,2 million KW. The length of the power lines of all voltage classes is 2,670,000. Km, including over 150,69 thousand. Km of major backbone transmission lines with voltage over 220 kV. A unified system of dispatching control combines energy facilities to work on the current frequency of 50 Hz.

Power Facilities Building Complex industry includes more than 300 construction organizations, about 100 plants for the production of building materials and structures, mechanical engineering industry companies. They produce their own hydraulics. The complex currently employs more than 300 thousand Energobuilders and highly qualified installers who have experience in the construction of thermal, hydraulic and nuclear power plants, transmission lines and other industrial facilities.

Currently, as part of scientific and technical complex industries operate 100 research, design and research, design and commissioning of organizations providing services in the electricity and energy construction.

The leading position of power system is an objective, historical law of development of both Russian and global energy industry as a whole. The Russian power structure is formed following types of thermal power plants (TPP):

- ◆ for the energy being converted to thermal power plants – thermal power plants running on fossil fuel, geothermal thermal power plant (GPP), solar power (SES);
- ◆ by type of energy power station issued – condensation, heat supply;
- ◆ on the use of installed capacity and participation of TPP in the coating schedule of electric load – base (not less than 5000 hours of use of installed capacity in the year), or maneuvering semipeak (respectively, 3000–4000 hours per year), peak (less than 1500–2000 hours in a year);

♦ purpose and form of use – public, industrial, utilities, transportation, mobile, rural, floating. There are other types of thermal power stations highly specialized purpose, without having a large spread (underground, experimental and t. D.). Thermal power plants running on fossil fuels, are distinguished by technological features:

♦ steam turbine (with steam power plants to all types of fossil fuels: coal, oil, gas, peat, shale, wood and wood waste products, energy fuel processing, and so on. D.);

♦ diesel;

♦ gas turbine;

♦ combined cycle.

On the basis of the Agreement “On creation of the Single Economic Space,” work is underway to coordinate the project “Sectoral agreements in the electric power industry.”

In 2005, at the suggestion of JSC «KEGOC» was established “Coordination Electric Power Council of Central Asia.” The Council consists of national energy companies of Kazakhstan (JSC «KEGOC»), Kyrgyzstan (JSC “National Electric Network of Kyrgyzstan”), Tajikistan (“Barki Tojik”) and Uzbekistan (“Uzbekenergo”).

Before IES has the following objectives:

♦ creating a strategy for the development of the recommendations of electric energy in Central Asia;

♦ creation of coherent recommendations on the efficient use of water and energy resources in Central Asia;

♦ identification of coordinated regimes of electric power systems of Central Asia and the statement of agreed decisions and regulations for the development of cost-effective, mutually beneficial, high-quality joint venture.

It is also continuing to work closely with international organizations, the electric power industry [5]. It supports business relations with “Cambridge Energy Research Associates (CERA)». On electrical energy and energy efficiency cooperates with the Energy Charter Secretariat, EURELECTRIC and the International Energy Agency. Thus, it can be noted that the electric power industry is one of the most important sectors of the economy of Kazakhstan, and the electrical energy is one of the most advanced types of energy, which has a special place in the economic, political and social areas of each country.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Закон Республики Казахстан «Об электроэнергетике»: принят 18 февраля 2004 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 17 июля 2009 г.).

2 Закон Республики Казахстан: принят 18 февраля 2004 г. № 190 «Об электроэнергетике» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27 июня 2007 г.).

3 <http://www.kegoc.kz>.

4 Постановление Правительства Российской Федерации от 7 сентября 2000 г. № 47/2.

5 <http://www.kazenergy.com>.

SPISOK LITERATURY

1. Zakon Respubliki Kazahstan «Ob jelektrojenergetike»: prinjat 18 fevralja 2004 g. (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 17 ijulja 2009 g.).

2. Zakon Respubliki Kazahstan: prinjat 18 fevralja 2004 g. № 190 «Ob jelektrojenergetike» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 27 ijunja 2007 g.).

3. <http://www.kegoc.kz>.

4. Postanovlenie Pravitel'stva Rossijskoj Federacii ot 7 sentjabrja 2000 g. № 47/2.

5. <http://www.kazenergy.com>.

Түйін

Мақалада Қазақстан Республикасы экономикасының басым салалық құраушысы ретіндегі энергетика дамуының өзекті мәселелері қарастырылған. Бұл «Стратегия 2050» мемлекеттік бағдарламасында негізделген, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық бағыты ретінде осы айтылған саланың

калыптасуымен және жетілдірілуімен байланысты. Қазақстанның энергетикалық саласының қалыптасуы мен дамуына талдау бағасы жүргізілді. Басқарушылық жүйенің қызмет етуінің ерекшеліктері игерілді. Халықаралық ынтымақтастықтың ұзақ мерзімді және орта мерзімді міндеттерін шешу үшін қазақстандық экономиканың стратегиялық әріптесі ретіндегі Ресей Федерациясы энергетикасының даму үрдістері зерттелінді. Энергетика саласының заманауи жағдайын зерттеуде статистикалық әдістерді жүргізу үшін Қазақстан Республикасы статистика жөніндегі Комитеттің мәліметтері қолданылды. Мақалада Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының нормативтік-заңнамалық құжаттарын қолданудың заңды жақтары зерттелінді. «KEGOC» АҚ ұлттық компаниясының дамуына назар аударылды. Кәсіпорын қызметінің заңдылықтары мен қалыптасуына, оның ішінде инновациялық тұрғыдан зерттеу жүргізілді. Зерттеу жұмысының нәтижесі бойынша негізделген қорытындылар мен бейімделген ұсыныстар жасалынды.

Тірек сөздер: энергетика, интеграция, халықаралық ұйымдар, нарық, энергетикалық жүйе.

Резюме

В статье рассмотрены актуальные вопросы развития энергетики как приоритетного отраслевого компонента экономики Республики Казахстан. Это связано с тем, что формирование и совершенствование данной отрасли является стратегическим направлением социально-экономического развития страны, что обосновано в государственной программе «Стратегия–2050». Проведена аналитическая оценка формирования и развития энергетической отрасли Казахстана. Изучены особенности функционирования управленческой системы. Исследованы тенденции развития энергетики Российской Федерации как стратегического партнера казахстанской экономики для решения задач долгосрочного и среднесрочного планирования международного сотрудничества. Используются данные Комитета по статистике Республики Казахстан для проведения статистического метода исследования современного состояния энергетической отрасли. В статье изучены легитимные аспекты использования нормативно-законодательной документации Республики Казахстан и Российской Федерации. Уделено внимание развитию национальной компании АО «KEGOC». Проведено исследование закономерностей и формирования деятельности предприятия, в том числе инновационные подходы. По результатам исследовательской работы сделаны обоснованные выводы и предложения адаптированного характера.

Ключевые слова: энергетика, интеграция, международные организации, рынок, энергетическая система.

Д.М. ТУРЕКУЛОВА.

Казахский университет экономики,
финансов и международной торговли (г. Астана),
д.э.н, профессор.

Б.Т. БЕЙСЕНГАЛИЕВ.

Казахский университет экономики,
финансов и международной торговли (г. Астана),
д.э.н, профессор.

Н.Ш. СЫРЛЫБАЕВА.

Казахский университет технологии
и бизнеса (г. Астана),
к.э.н, доцент.

Б.К. ЖУМАНОВА.

Казахский аграрный университет
им. С. Сейфуллина,
к.э.н., доцент

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В данной статье рассматриваются проблемы и основные перспективные направления развития предприятий транспортно-логистических услуг и транспортного комплекса Республики Казахстан. Развитие экономики и транспортного комплекса страны находится в диалектическом единстве и объективной зависимости друг от друга. Выбор транспортной стратегии государства становится наиболее актуальной задачей на современном этапе. В настоящее время цель государственной политики заключается в создании условий для государственного регулирования и управления транспортным комплексом в целях повышения эффективности перевозок по территории Республики Казахстан, удовлетворения имеющихся и прогнозируемых потребностей в транспортных услугах, улучшения их качества. В условиях перехода экономики республики на инновационный путь развития усиливаются процессы специализации, концентрации и кооперации промышленного и сельскохозяйственного производства, что приводит к непрерывному росту объема перевозок грузов и требует дальнейшего совершенствования методов управления системой грузо- и товародвижения, внедрения прогрессивных логистических технологий доставки грузов. Развитая логистическая инфраструктура страны стимулирует приток иностранных инвестиций, значительный рост объемов транзитных перевозок, формирование дополнительных конкурентных преимуществ казахстанских участников рынка транспортно-логистических услуг и значительный рост экспортного потенциала страны.

Ключевые слова: логистика, транспортный комплекс, логистические компании, логистические сети, логистическая транспортная цепочка.

Формирование в Казахстане многоукладной экономики, интенсивное развитие рынка транспортных услуг, создание конкурентной среды в сфере товародвижения и международных перевозок грузов, существенные изменения в системе организационно-экономических взаимоотношений между участниками транспортного процесса при одновременном усилении интеграционных тенденций в мировой экономике требуют поиска адекватных рыночных механизмов обеспечения эффективного функционирования транспортного комплекса, в качестве которых рассматриваются логистика и логистический менеджмент.

Последние годы Казахстан последовательно продвигается к полномасштабной реализации собственного транзитного потенциала. Для этого страна начала движение сразу по всем направлениям: на институциональном уровне создала самостоятельную структуру, занимающуюся развитием и наращиванием транспортно-логистических возможностей – Национальный центр развития транспортной логистики; на концептуальном – разработала специальные госпрограммы, предусматривающие конкретные шаги по кардинальной смене философии ведения транспортного бизнеса в республике; на финансовом – выделила средства на реализацию нескольких крупных и магистральных проектов в транспортно-транзитном секторе [1]; на международном – смогла договориться с ведущими компаниями и странами-соседями по расширению взаимодействия в секторе активизации транзита и построения современной транс-

портной инфраструктуры; на экспертном – приступила к изучению мировых тенденций в оказании транспортно-транзитных услуг и анализу перспектив присутствия казахстанских логистических компаний и проектов на растущем международном рынке транспортной логистики.

Необходимость и актуальность развития собственной конкурентоспособной транспортно-логистической системы сегодня очевидна. Еще раз объяснять ее преимущества излишне.

Итак, созданный базис позволил Казахстану взять новый курс и определить еще более амбициозные задачи в этой отрасли. Все они нашли отражение в новой Стратегии «Казахстан–2050».

Понятно, что начало движения к новым целям и решение новых задач невозможно без устранения прежних проблем. Многие из них удалось преодолеть за прошедшие годы, но некоторые до сих пор остаются барьерами на пути построения в Казахстане современной транспортно-логистической системы.

На сегодняшний день внутренняя логистика, приближенная к международным стандартам качества, присутствует только в Алматинском регионе, где консолидировано много складов класса «А» и существует конкуренция на рынке логистики. В Астане логистическая инфраструктура только появляется. Наибольшая потребность состоит в качественной логистике в регионах Казахстана.

Главная проблема рынка логистики Казахстана заключается в следующем:

- ♦ отмечается высокая изношенность имеющейся дорожно-эксплуатационной техники. Значительная часть автотранспортной инфраструктуры эксплуатируется за пределами нормативного срока;

- ♦ в республике недостаточно развита сеть железных дорог, растет износ основных средств в железнодорожной отрасли, дефицит пассажирского подвижного состава; низкий уровень сервиса и отсутствие конкуренции; недостаточное финансирование обновления и развития железнодорожного транспорта; действующие принципы тарифообразования и механизм регулирования исключают ориентированность перевозчика на клиента;

- ♦ в сфере гражданской авиации основной проблемой является устаревший парк региональных воздушных судов;

- ♦ кроме сложности в привлечении инвестиций в логистическую отрасль РК, остро стоит вопрос нехватки квалифицированных кадров. В Казахстане нет вузов, которые бы готовили специалистов по логистике.

За последние 4 года доходы от перевозок в Казахстане (с учетом как международных, так и внутренних отправок) постоянно возрастали. За 12 месяцев 2014 г. суммарный доход превысил 1 трлн тенге (около 7,1 млрд долл. США). Темпы роста особенно ускорились в 2013 и 2014 гг. (рисунок 1). Основным фактором, вызвавшим это, было посткризисное оживление экономики страны [2].

Рисунок 1 – Доходы и объемы перевозок груза и багажа в Республике Казахстан за 2011–2014 гг.

При рассмотрении доходов по направлениям перевозок видно, что международное направление более доходно. 62% всех доходов от перевозок приходится на международное направление (рисунок 2).

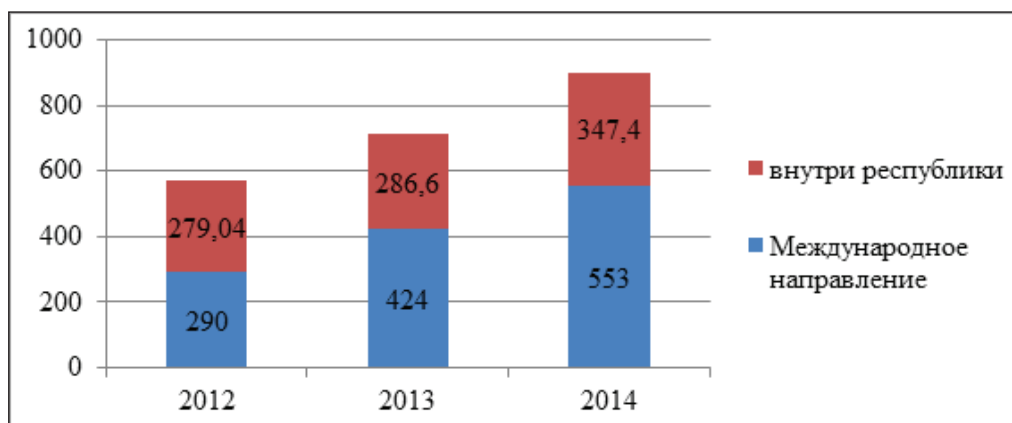

Рисунок 2 – Доходы от перевозок багажа в Республике Казахстан по направлениям (млрд тг)

Спад в 2013 г. прослеживается и в количестве компаний. В 2013 г. число компаний, занимающихся грузоперевозками, сократилось на 20%. В 2014 г., по данным официальной статистики, численность таких компаний в республике составила 2 742 (рисунок 3).

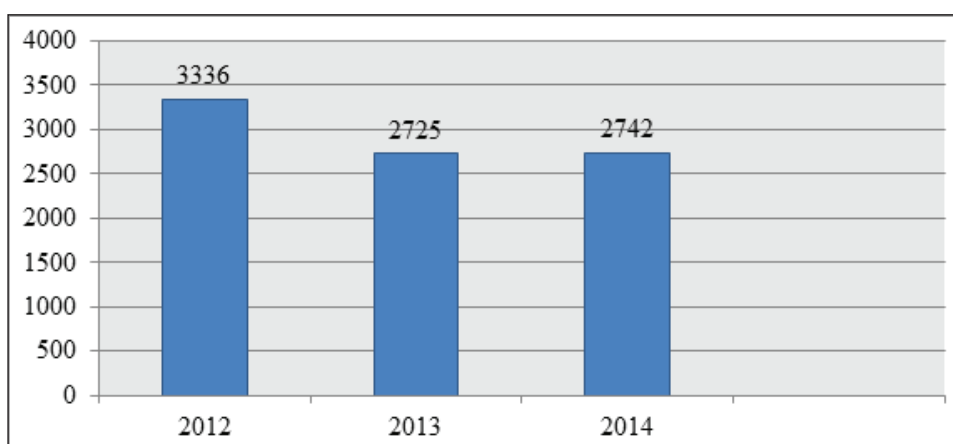

Рисунок 3 – Общее количество компаний-перевозчиков в Республике Казахстан

В число факторов, определяющих конкурентоспособность продукции, помимо цены, входит организация быстрых поставок, что нередко оказывается важнее цены. Отсутствие гарантии на своевременную доставку продукции приводит к отказу от сделок, независимо от прочих условий, в том числе ценовых. Произошла смена акцентов в рыночном спросе с более низких цен и значительных запасов продукции на фактор времени, широкую номенклатуру продукции, качественные показатели. Конкурентные преимущества компаниям дает логистическое управление (т.е. полный пакет услуг при сопровождении товара), включающее также информацию о состоянии, местонахождении товара в реальный момент времени. При этом стоимость услуги (продукции) возрастает из-за отсутствия или задержки информации [3].

Исчерпание потенциала эффективности многих отраслей объясняется значительным временным интервалом между добычей сырья и реализацией продукции. Так, в промышленности стран Западной Европы он составляет около 2% общего времени производства, на транспорте – 5%, оставшиеся 93% приходятся на различные стадии хранения и переработки. Логистическая цепочка позволяет преодолеть разрыв, интегрируя в общий производственный процесс транспортно-закупочную функцию.

Компании-поставщики услуг для экономии капитала, снижения рисков и убытков находят новые формы взаимоотношений с клиентурой. Расширяется практика привлечения внешних поставщиков, что позволяет получить быстрый доступ к новым рынкам в любой точке земного шара, лучше адаптироваться к местной специфике, связанной с таможенным регулированием, национальным законодательством. Тенденцию последнего времени определяет формирование устойчивой базы клиентуры с предсказуемым потоком продукции, установление стратегических отношений с меньшим числом партнеров. Тем не менее торговые и промышленные компании предпочитают сотрудничество с глобальными поставщиками логистических услуг.

Снижению расходов и повышению уровня обслуживания способствует использование смешанных перевозок грузов разными видами транспорта. Так, если груз, уже находящийся в пути, требуется доставить в более короткие сроки, то его могут снять, например, с судна в ближайшем порту и передать на воздушный или железнодорожный транспорт. По мере развития транснациональных корпораций все большее значение приобретают перевозки в смешанных сообщениях, включенных в международную логистическую систему, наиболее распространенный их вариант – железнодорожное и водное. При таком сообщении грузоотправитель не только освобождается от перевалки грузов, но и выигрывает в экономии на сквозном тарифе, более низком, чем суммарный тариф на многих видах транспорта. Так, размер тарифа на перевозку 20 и 40-футового контейнеров установлен таким, чтобы он был конкурентоспособен для клиентуры на разных концах транспортных коридоров, например, в Финляндии, Центральной Европе, Японии. Во многих смешанных сообщениях операторами являются договорные перевозчики-экспедиторы, перевозящие грузы по индивидуальным фрахтовым ставкам, но на основе единого перевозочного документа. В будущем возможно объединение в один сервис судоходства по рекам Рейн, Дунай, Днепр, Дон, Волга с единым перевозочным документом.

Роль других видов транспорта, помимо традиционного морского (фрахтовый рынок), возросла примерно на 10%. Пропорционально увеличилась и цена транспортно-экспедиционного обслуживания. Современные требования к доставке товара «от двери к двери» и «точно в срок» подразумевают также разумную цену этой услуги, в которую, кроме цены услуг смешанных сообщений, входят вознаграждение за использование средств передачи, обмен коммерческой информацией, оплата аренды контейнеров, оплата консолидации грузов в контейнерной партии и их деконсолидации, плата за хранение и распределение товаров. При этом главное требование коммерческого, в том числе транспортного маркетинга, – максимальное снижение транспортных издержек и обеспечение экологической безопасности транспорта.

С глобализацией экспедиторского обслуживания, контролирующего 2/3, а в авиации – более 90% отправок грузов, складываются унифицированные международные тарифы на транспортные услуги.

Логистическая транспортная цепочка, т.е. схема доставки товара, может иметь вид прямого транзита, сбыта товаров через систему складов или создания сборочного предприятия в стране реализации продукции. В оценку входят не только прямые транспортные расходы по вариантам доставки, но и сбытовые, издержки внутриотраслевой конкуренции и по зонам дублирования операций, затраты сборочного предприятия. В ряде портов и на внутренних терминалах применяются местные региональные тарифы: за хранение грузов, терминальное обслуживание транспортных средств и контейнеров, экспедиционные услуги.

В глобальных логистических сетях происходит концентрация грузопотоков по оптимальным направлениям. Всего на земном шаре около 80 международных транспортных коридоров (МТК), по которым осуществляется основная часть перевозочной деятельности в мире. Ведущую роль в формировании глобальных сетей играет европейский рынок, имеющий огромный потенциал. По оценкам экспертов, за последние 25 лет внутренние грузовые перевозки в Западной Европе увеличились в 2 раза.

В рамках ЕС формирование новых транзитных транспортных магистралей осуществляется на основе Трансевропейской транспортной сети (ТЕМ). В основе концепции ее развития лежит принцип интеграции различных видов транспорта в мультимодальную транспортную сеть, которая при расширении на Восток соединяется с транспортными сетями третьих стран [4].

Приоритетным направлением развития МТК является обеспечение транзитных перевозок грузов, т.е., по существу, экспорт транспортных услуг. Транзитные государства должны созда-

вать необходимые условия для перемещения товаров, гарантировать целевую перевозку. В условиях современного Казахстана решение задач логистики осложняется тем, что подавляющая часть транспортной работы приходится на железнодорожный транспорт, между тем в мировой системе доставки товаров 60% внешнеторговых сделок заключается с привлечением морского транспорта.

Растущий спрос на качественные транспортные услуги удовлетворяется неполностью из-за недостаточного уровня технического развития транспортной системы и отставания в области транспортных технологий.

Значительный рост объемов всех перевозок, в том числе связанных с экспортом угля, нефтеналивных грузов, металлопродукции, продукции химической и нефтехимической промышленности, других грузов, сдерживается недостаточной пропускной способностью.

Возможности увеличения валового национального продукта за счет экспорта транспортных услуг реализуются не полностью, поскольку положение отечественных перевозчиков на мировом рынке транспортных услуг не отвечает их реальным возможностям и не до конца используется транзитный потенциал республики.

Комплексное повышение привлекательности железнодорожных коридоров для транзитного движения должно включать повышение качества инфраструктуры, совершенствование тарифной политики и устранение барьеров административного характера. Совершенствование услуг должно осуществляться по таким критериям, как точность, надежность и скорость транспортировки. Необходимо создание системы обеспечения безопасности и универсальности движения.

Что касается водного транспорта, то здесь основной транзитный грузопоток идет через Актауский морской торговый порт, обеспечивающий выход к морским портам Черного, Средиземного и Балтийского морей. Порт Актау является единственным транспортным предприятием Казахстана, работающим по международным стандартам и отвечающим требованиям безопасности мореплавания и обслуживания судов. Реконструкция порта позволила увеличить возможности по перевалке нефти до 8 млн т, генеральных и сыпучих грузов – до 1,5 млн т, 24 тыс. контейнеров в год. Паромный терминал и действующая паромная переправа обеспечивают перевозку автомобилей и железнодорожных вагонов.

В последние три года наблюдается рост объема перевозок речным транспортом. Этому способствовало подписание межправительственного соглашения с Российской Федерацией об организации и условиях перевозки пассажиров и грузов в бассейне Иртыша, имеющего существенный транзитный потенциал для перевозок грузов из Китая в Казахстан и далее в направлении России. С целью открытия сквозного судоходства по Иртышу сооружается Шульбинский судоходный шлюз. Завершение строительства позволит увеличить перевозки грузов по реке до 2 млн т в год.

Основу транзитного движения через воздушное пространство Республики Казахстан составляют полеты авиакомпаний дальнего зарубежья и стран СНГ, выполняющих авиаперевозки из Европы, России в страны Юго-Восточной и Центральной Азии. Организована широкая сеть маршрутов для выполнения транзитных полетов. На долю Трансазиатской сети маршрутов, проходящей через Казахстан, приходится примерно 30% общего транзитного движения между Европой и Азией. На казахстанском рынке авиаперевозок работают такие крупнейшие международные авиакомпании, как Люфтганза, KLM, британские, турецкие авиалинии и др. Некоторые из них планируют расширить свою деятельность в различных регионах и соединить города республики с крупнейшими воздушными портами Европы.

В целях увеличения объемов транзитного движения через воздушное пространство республики внедрены новые средства радиотехнического обеспечения полетов, в результате чего пропускная способность аэронавигационной системы Республики Казахстан имеет более чем пятикратный запас, открыты новые воздушные трассы и коридоры, более привлекательные для выполнения транзитных полетов.

В Республике Казахстан проводится системная работа по улучшению качества транспортных услуг. Это прежде всего сокращение транспортного времени, снижение затрат на перевозки, оптимизация тарифов, сохранность грузов и, что немаловажно, подготовка качественного кадрового потенциала, который призван обеспечить нормальное функционирование всей логистической системы.

Около 70% всех транспортных перевозок в республике осуществляется по железной дороге. В связи с этим президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев поставил задачу по созданию транспортного логистического кластера. В настоящее время в доверительное управление национальной компании АО «Қазақстан Темір Жолы» передан морской порт Актау, решается вопрос о передаче компании ряда крупных терминалов в аэропортах и автомобильных терминальных комплексах.

Интеграция транспортных активов в единую структуру позволит обеспечить необходимый уровень координации управления, формирования целостности мультимодальных услуг и реализацию принципа «одного окна», создав тем самым благоприятные условия для реализации экспортного и транзитного потенциала страны. При этом дополнительный импульс развитию транспортно-логистической системы республики придаст привлечение в портовую и терминальную инфраструктуру Казахстана глобального оператора Dubai Port World.

Привлечение транзитных грузопотоков через территорию Казахстана требует формирования развитой транспортно-логистической инфраструктуры, ее интеграции в мировую систему. Для этого реализуются инвестиционные проекты по развитию и модернизации инфраструктуры транспортно-логистического комплекса. В ближайшем будущем будут введены в эксплуатацию новые железнодорожные линии «Жезказган – Бейнеу» и «Аркалык – Шубарколь», которые оптимизируют конфигурацию международных и транспортных коридоров в направлениях восток, запад, север, юг [5].

За пределами Казахстана также формируется сеть транспортно-логистических комплексов – центров консолидации и дистрибуции транзитных грузопотоков и центров продвижения казахстанского экспорта.

В рамках единого экономического пространства ключевым проектом является создание объединенной транспортно-логистической компании, деятельность которой будет заключаться в предоставлении железнодорожными администрациями Казахстана, России и Беларуси интегрированных услуг, основанных на принципах «одного окна», единой технологии, стандартов качества и ценовой политики, и, как следствие, в координации технологических параметров развития магистральной терминальной инфраструктуры транспортных коридоров. Транспортно-логистической комплекс может стать одним из драйверов роста экономики. Общий эффект валовой добавленной стоимости от реализации программы развития транспортно-логистической системы до 2020 г. составит 15 млрд долл., среднегодовой эффект в приросте ВВП будет на уровне 1%. Для этого в развитие инфраструктуры будет привлечено около 5 трлн тенге государственных и частных инвестиций.

Особенно важен тот факт, что неотъемлемым компонентом успешного экономического развития является реализация на практике внутреннего компонента – логистической карты Казахстана. Этот инструмент планирования всей транспортно-логистической системы дает возможность на долгосрочной основе многим промышленным предприятиям делать прогнозы доходов и расходов, реализовывать долгосрочную маркетинговую политику, финансово стабильно учитывать все положительные факторы. Его структура должна подходить как для бизнеса в целом, так и для отдельных компаний и госструктур. Важным внешним инструментом должна стать реализация проекта «Казахстан – Новый Шелковый путь», нацеленного на казахстанской транзит. Казахстан здесь будет иметь сразу несколько преимуществ, главными из которых являются сроки доставки, замораживание финансов и времени, маршрут, который в основном пройдет по территории Китая, а также строительство зеленого коридора – Торгово-транспортного хаба и немаловажный фактор – исторический маршрут Шелкового пути.

В настоящее время, для того чтобы сформировать современную транспортно-логистическую инфраструктуру и обеспечить ее интеграцию в международную систему, в Казахстане реализуется Государственная программа развития и интеграции инфраструктуры транспортной системы РК до 2020 г. Развитие транспортной отрасли является одним из главных направлений стратегии «Казахстан–2050», а также Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2020 г. Основные направления развития транспортной системы изложены в Государственной программе (рисунок 4, стр. 79).

Рисунок 4 – Государственная программа развития и интеграции инфраструктуры транспортной системы до 2020 г.

Можно с уверенностью отметить, что транзитный потенциал нужно рассматривать как точку экономического роста страны. С этой целью необходимо обеспечить повышение привлекательности и создание самой современной эффективной транспортно-логистической системы в СНГ, совершенствование транспортно-логистических операций на любом виде транспорта с учетом предоставления широкого спектра услуг, предложение конкурентоспособных тарифов, дальнейшее совершенствование коридоров для транзитных грузопотоков на постоянной, линейной основе, где будут четко определены сроки прохождения, стоимость и систематичность использования данных коридоров, организация и разработка оптимальных условий и инфраструктуры для входящих и выходящих грузопотоков с последующим локальным распределением до конечных пунктов назначения. Для эффективного использования транспортной логистики необходимо совершенствовать законодательную и нормативно-правовую базу, обеспечить «зеленую улицу» логистике на отечественном рынке, уточнить и скорректировать транспортно-таможенные механизмы и процедуры оформления грузов при пересечении границ, а также механизмы обеспечения оптимальных сквозных тарифных ставок перевозок. Кардинальных изменений требуют терминальные технологии и техническая база, используемые при обслуживании современных международных транспортных потоков. Речь идет об идентификации функций главного звена «коридорной» системы грузопотоков в современной логической концепции транспортно-логистических систем всех уровней и грузовых терминалов.

Задачами вновь создаваемых «коридорных» транспортно-логистических центров остаются информационное обеспечение и координация информации о грузопотоках, информационная поддержка управленческих решений по оптимизации грузопотоков. Таким образом, комплексное решение отмеченных задач с учетом тенденций развития мирового рынка логистических услуг позволит компаниям РК завоевать устойчивые позиции в международной логистике. Развитая логистическая инфраструктура страны стимулирует приток иностранных инвестиций, значительный рост объемов транзитных перевозок, формирование дополнительных конкурентных преимуществ казахстанских участников рынка транспортно-логистических услуг и значительный рост экспортного потенциала страны. Следует отметить, что это еще далеко не полный список задач, которые нужно выполнить, чтобы максимально использовать транзитный потенциал Казахстана. Если это будет сделано, то Казахстан значительно выиграет от вклада транспортной логистики в экономическое развитие.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Балгабеков Т.К., Келисбеков А.К., Абетов Д.Б. О транспортных коридорах Казахстана // Журнал «Мир транспорта». – Московский государственный университет путей сообщения (МИИТ). – 2012. – № 4. – С. 96–101.
- 2 Программа по развитию транспортной инфраструктуры в Республике Казахстан на 2010–2014 годы.
- 3 Балгабеков Т.К. Транспортные коридоры Казахстана: проблемы и перспективы: труды БГТУ // Научный журнал. – г. Минск. – 2012. – № 2(149). – С. 103–106.
- 4 Развитие и интеграция транспортно-логистической системы РК в мировую транспортную систему: /www.kao-a.kz/ru/news.
- 5 <http://www.zakon.kz/4532520-kazakhstan-rasshirjaet-geografiju.html>.

SPISOK LITERATURY

- 1 Balgabekov T.K., Kelisbekov A.K., Abetov D.B. O transportnyh koridorah Kazahstana // Zhurnal «Mir transporta». – Moskovskij gosudarstvennyj universitet putej soobshhenija (MIIT). – 2012. – № 4. – S. 96–101.
- 2 Programma po razvitiju transportnoj infrastruktury v Respublike Kazahstan na 2010–2014 gody.
- 3 Balgabekov T.K. Transportnye koridory Kazahstana: problemy i perspektivy: trudy BGTU // Nauchnyj zhurnal. – g. Minsk. – 2012. – № 2(149). – S. 103–106.
- 4 Razvitie i integracija transportno-logisticheskoy sistemy RK v mirovujuu transportnuju sistemu: /www.kao-a.kz/ru/news.
5. <http://www.zakon.kz/4532520-kazakhstan-rasshirjaet-geografiju.html>.

Түйін

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының көлік кешені мен көліктік-логистикалық қызметтер кәсіпорындарын дамытудың мәселелері мен негізгі келешек бағыттары қарастырылады. Еліміздің экономика және көлік кешенінің дамуы диалектикалық бірлікте және бір-біріне объективті тәуелділікте болады. Мемлекеттің көліктік стратегиясын таңдау қазіргі кезде аса маңызды міндет болып табылады. Қазіргі уақытта мемлекеттік саясаттың мақсаты Қазақстан Республикасының аумағы арқылы тасымалдау тиімділігін арттыру, көлік қызметтерінде ағымдағы және жобалық қажеттіліктерін қанағаттандыру, олардың сапасын арттыру мақсатында көлік кешенінің мемлекеттік реттеу және басқару үшін жағдай жасау болып табылады. Республика экономикасының дамудың инновациялық жолына өтуі кезінде өнеркәсіптік және ауыл шаруашылығы өндірісінің қауымдасу мен шоғырлану, мамандандырылу үрдістері күшейтіледі, бұл жүкті көлемінің үздіксіз өсуіне әкеледі және одан әрі жүк және тауарлар қозғалысының басқару жүйесі тәсілдерінің жетілдірілуін, жүктерді жеткізудің прогрессивті логистикалық технологияларын енгізуді талап етеді. Елдің дамыған логистикалық инфрақұрылымы шетелдік инвестициялардың ағымын, транзиттік тасымалдау көлемінің едәуір өсуін, көлік-логистикалық қызметтер нарығының қазақстандық қатысушылардың қосымша бәсекелестерін қалыптастыруына және елдің экспорттық әлеуетінің айтарлықтай өсуін ынталандырады.

Тірек сөздер: логистика, көлік кешені, логистикалық компаниялар, логистикалық желілер, логистикалық көлік тізбегі.

Resume

This article discusses the main challenges and prospects for development of transport and logistic companies and transport complex of the Republic of Kazakhstan. The development of economy and transport system of the country are in a dialectical unity of objective and depend on each other. The choice of the transport strategy of the state is the most urgent task at the present stage. Currently, the goal of public policy is to create conditions of state regulation and management of transport complex to improve the efficiency of transportation through the territory of the Republic of Kazakhstan, to meet current and projected needs for transport services, improving their quality. In the conditions of economy transition of the republic to innovative development specialization, concentration and cooperation processes are enhanced in industrial and agricultural production, which lead to a continuous increase in the volume of cargo and require further improvement of the management system of freight and goods movement, the introduction of advanced logistics technology delivery. Development of logistics infrastructure of the country encourages foreign investment, a significant increase in the volume of transit traffic, the formation of competitive advantages of Kazakhstani participants of transport and logistics services, and a significant increase in the export potential of the country.

Key words: logistics, transport complex, logistics, logistics network, logistic transport chain.

Д.А. КУЛАНОВА,
к.э.н., доцент.
А.Н. АРЕБАЕВА,
магистр.
Южно-Казахстанский
государственный университет

ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: АКТУАЛИЗАЦИЯ И СОВРЕМЕННАЯ СИТУАЦИЯ

В Казахстане необходим переход от системы стохастической теории латания возникающих пробелов к теории устойчивого развития АПК с постепенным выходом вначале на продовольственную независимость по основным производимым продуктам питания, а затем уже на комплексную продовольственную безопасность. В условиях глобализации для Казахстана весьма актуальна проблема формирования эффективно функционирующей системы продовольственной безопасности. В обеспечении продовольственной безопасности государства играет немаловажную роль устойчивое развитие отечественного производства пищевых продуктов. Сырьем для производства пищевых продуктов является продукция, произведенная сельхозтоваропроизводителями, т.е. агропромышленным комплексом страны в целом. Отсюда следует, что весьма важна роль АПК страны в обеспечении продовольственной безопасности. Для обеспечения продовольственной безопасности необходимо для производства зерна, картофеля, овощей, бахчевых и плодово-ягодных культур возделывать отечественные сорта. Обеспечение национальной продовольственной безопасности связано с преодолением влияния негативных факторов, которые формируют угрозы продовольственной безопасности, ведущие к уменьшению количества, отсутствию или ухудшению пищевой и энергетической ценности основных видов пищевых продуктов. На сегодняшний день обеспечение продовольственной безопасности становится приоритетной политикой все большего числа государств и межгосударственных союзов. Продовольствие – одна из самых стабильных валют мира настоящего и будущего. Национальная, в том числе экономическая, безопасность не может быть гарантирована, если государство не удовлетворяет потребности населения в качественном продовольствии. Игнорирование этой проблемы может привести к колоссальным потерям для страны.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, сельское хозяйство, стратегия, развитие, производительность, экономика.

На сегодняшний день состояние агропромышленного комплекса (АПК) Республики Казахстан можно охарактеризовать как стабильное, производство сельскохозяйственных товаров сформировалось, жители села в основном заняты на земле. Но сельскохозяйственных товаропроизводителей волнуют каналы реализации товаров и цена реализации товаров на рынке, потому что во многих случаях государственное финансирование не до конца доходит до нуждающихся. От многих крестьян можно услышать, что им не нужны дотации от государства, их больше интересует, сколько, какой продукции и по каким ценам государство будет закупать продукцию.

Социально-экономическое положение аграрного сектора республики, несмотря на принимаемые меры и положительные тенденции последних лет, остается сложным, и в перспективе стратегическими приоритетами развития агропромышленного производства должны стать обеспечение продовольственной безопасности путем рационального использования земельного, водного и научного потенциалов; увеличение производства конкурентоспособной продукции, проведение импортозамещения; повышение эффективности сельскохозяйственного производства на основе внедрения интенсивных технологий; развитие кооперации с крупными промышленными предприятиями, совершенствование системы сбыта путем организации сбытовых кооперативов и приемных пунктов сбора продукции; организация среднего и крупнотоварного производства в растениеводстве и животноводстве, ориентированного на экспорт и более емкие рынки сбыта производимой продукции; рост материально-технического и финансового обеспечения развивающихся отраслей; ускоренное развитие переработки, рыночной инфраструктуры, формирование организационных структур.

Продовольственная проблема – это сложное, многоплановое явление, которое включает в себя аспекты экономического, социального и политического плана. Спад производства во многих отраслях экономики, глобальный кризис и природные катаклизмы наносят урон продовольственной безопасности страны.

ООН и казахстанское законодательство определяет продовольственную безопасность как «состояние экономики, в том числе агропромышленного комплекса, при котором государство способно обеспечивать права и потребности населения в продуктах питания и питьевой воде в количестве и качестве, предусмотренном физиологическими нормами потребления, достаточных для физического и социального развития личности, обеспечения здоровья и расширенного воспроизводства народонаселения». Являясь составной частью национальной безопасности страны, обеспечение продовольственной безопасности во многом зависит от развития АПК страны. Существующая неопределенность мировых цен на сырье и нефть, что является ключевым для сырьевой направленности казахстанской экономики, – еще одна причина ответственного отношения государства к развитию АПК. Общая площадь сельхозугодий – 223 млн га (в том числе 24 млн га пашни), 47% сельского населения указывает на внушительный потенциал сельского хозяйства. Однако на деле пропорции менее внушительные.

Современная ситуация в мире характеризуется наличием огромного числа голодающих в странах третьего мира, а с другой стороны – избыточным производством и потреблением продуктов питания в развитых странах, доля населения которых не превышает 20%. Неспособность стран обеспечить население собственным продовольствием в соответствии с физиологическими нормами питания вынуждает их импортировать продовольствие в обмен на стратегические материальные ресурсы и политические уступки. По мнению ученых, продовольственная независимость может быть сохранена в случае непревышения доли импорта во внутреннем потреблении 20%. А уровень продовольственной независимости в 20–30%, по оценкам западных специалистов, является пороговым. Тем временем, в Казахстане, по данным статистического агентства, за первые 3 месяца 2015 г. в страну ввезли импортной еды почти на 2 млрд долларов (по прогнозу, на 4 млрд за год). Объем импорта продовольствия в Казахстан с каждым годом лишь увеличивается, варьируясь от 30 до 60% в зависимости от вида продовольствия. В Казахстан по большей части завозят основные продукты потребления и в меньших количествах – дорогие деликатесы. Такое положение опасно для экономики страны: зависимость от внешнего рынка лишь увеличивается, конкуренция как на внутреннем, так и внешнем рынках усиливается. Казахстан обеспечивает себя и близлежащие страны по немногим позициям, в основном хлебом и хлебопродуктами, хотя производство многих из импортируемых товаров может осуществляться и в стране (мясные консервы, макаронные изделия, маргарин, йогурты, колбасы, кондитерские изделия, растительные масла и др.). Но на данный момент уровень импортозависимости по основным продуктам питания высок [1].

Обеспечение населения продовольствием является одной из актуальнейших мировых проблем, о чем свидетельствует наблюдающийся рост цен на продовольствие во всем мире и в государствах Содружества в том числе.

Вопросы продовольственной безопасности и развитие взаимовыгодного сотрудничества в аграрной сфере занимают важное место в экономической политике Содружества Независимых Государств. Советом глав правительств СНГ в последние годы по предложениям государств Содружества принят ряд нормативно-правовых документов, в том числе Концепция согласованной аграрной политики, Основные направления создания и функционирования рынка зерна государств-участников СНГ, рынка мясо-молочной продукции, рынка плодоовощной продукции и картофеля и других. Важными документами о продовольственной безопасности, принятыми в последние годы в Содружестве, являются Комплекс совместных мер по повышению продовольственной безопасности и Концепция повышения продовольственной безопасности государств-участников СНГ.

В продовольственной сфере реализуются важнейшие потребности государства (национальные интересы):

а) в обеспечении устойчивого развития отечественного производства пищевых продуктов, а следовательно, и в достижении продовольственной независимости РК;

б) в обеспечении безопасности пищевых продуктов (в том числе и импортированных) на всех стадиях их производства, хранения, транспортировки, переработки и реализации;

в) в достижении и поддержании физической и экономической доступности для каждого гражданина безопасных пищевых продуктов независимо от внешних и внутренних угроз.

Поэтому обеспечение доступности высококачественных и безопасных товаров в Стратегии национальной безопасности Республики Казахстан до 2020 года определено в качестве гарантии достижения стратегического национального приоритета – повышения качества жизни казахстанских граждан.

Обеспечение продовольственной безопасности Казахстана сопряжено с рисками, которые могут существенно ее ослабить.

Обеспечение национальной продовольственной безопасности связано с преодолением влияния негативных факторов, которые формируют угрозы продовольственной безопасности, ведущие к уменьшению количества, отсутствию или ухудшению пищевой и энергетической ценности основных видов пищевых продуктов. К ним относятся значительное превышение пороговой величины насыщения внутреннего рынка импортной продукцией; низкий уровень платежеспособного спроса населения на пищевые продукты; ценовые диспропорции на рынке сельскохозяйственной и рыбной продукции, сырья и продовольствия; нарушение стабильности финансово-кредитной системы; недостаточный уровень развития инфраструктуры внутреннего рынка; моральное и физическое старение материально-технической базы агропромышленного и рыбохозяйственного комплексов; отставание в инновационной сфере; сокращение национальных генетических ресурсов; возможное расширение производства биотоплива из сельскохозяйственной продукции и сырья; дефицит квалифицированных кадров.

В обеспечении продовольственной безопасности государства играет немаловажную роль устойчивое развитие отечественного производства пищевых продуктов. Сырьем для производства пищевых продуктов является продукция, произведенная сельхозтоваропроизводителями, т.е. агропромышленным комплексом страны в целом. Отсюда следует, что весьма важна роль АПК страны в обеспечении продовольственной безопасности. Для обеспечения продовольственной безопасности необходимо для производства зерна, картофеля, овощей, бахчевых и плодово-ягодных культур возделывать отечественные сорта. В отличие от зарубежных отечественные сорта сельскохозяйственных культур создаются без включения ГМО. Также отечественные сорта создаются с учетом местных почвенно-климатических условий. Использование в качестве сырья для перерабатывающей промышленности продукции, произведенной из отечественных сортов сельскохозяйственных культур, позволит обеспечить продовольственную безопасность нашей республики.

В условиях постоянного присутствия каких-либо опасностей, исходящих от других людей, иностранных государств или стихийных сил природы, безопасность выступала в качестве целевой установки, определяющей всю деятельность государства. «Безопасность собственная есть высший закон в политике...», – писал Н. Карамзин.

В настоящее время произошло существенное расширение представлений о безопасности как в отношении объектов посягательства, так и в отношении источников опасности, а в принципиальных вопросах при определении понятия «безопасность» речь по-прежнему идет либо о способности (иногда свойстве, качестве) какой-либо системы противостоять посягательствам, либо о состоянии объекта, характеризующегося защищенностью от опасности или отсутствием самой возможности разрушительного воздействия.

Необходимо отметить, что в отечественных исследованиях по проблемам безопасности, так же как и на Западе, наметилась тенденция отхода от концепции «государственной (национальной) безопасности и переноса центра тяжести на глобальный уровень решения проблем всего человечества [2].

Безопасность – это состояние защищенности жизненно важных интересов личности, общества и государства от внутренних и внешних угроз [3].

На сегодняшний день обеспечение продовольственной безопасности становится приоритетной политикой все большего числа государств и межгосударственных союзов. Продовольствие – одна из самых стабильных валют мира настоящего и будущего. Недавно появился на

свет 7-миллиардный житель планеты, скоро землян будет 10 миллиардов человек. Как прокормить эти миллиарды – таков главный вопрос ближайшей эпохи. По прогнозам ООН, потребность человечества в продовольствии к 2050 г. возрастет более чем в два раза. В XXI в. возникла и такая проблема, как «голод изобилия». Из-за высоких цен на продукты сотни миллионов людей не могут нормально питаться. Это сказывается на их работоспособности, создании семей и воспитании детей. Всемирная продовольственная организация определила ареал потенциального глобального голода. Он включает и некоторые соседние с нами страны.

По оценкам, более миллиарда человек, т.е. каждый шестой житель планеты, возможно, страдает от недоедания. Международное сообщество мобилизует силы для устранения такой ситуации и искоренения голода с лица земли. Комитет по всемирной продовольственной безопасности (КВПБ) представляет собой форум Организации Объединенных Наций для анализа и отслеживания мер по обеспечению всемирной продовольственной безопасности. На нем рассматриваются также вопросы, влияющие на ситуацию с продовольствием в мире. КВПБ был создан в результате продовольственного кризиса 70-х гг. по рекомендации Всемирной продовольственной конференции 1974 г. На своей 35 сессии члены КВПБ одобрили осуществление широкомасштабной реформы, призванной трансформировать КВПБ в наиболее широкую международную и межправительственную платформу для осуществления совместной скоординированной работы в области продовольственной безопасности и питания и сделать его центральным элементом развивающегося глобального партнерства по проблемам сельского хозяйства, продовольственной безопасности и питания. Реформы КВПБ направлены на то, чтобы сосредоточить видение комитета и его роль в качестве координатора международных усилий по искоренению голода и обеспечению продовольственной безопасности для всех. Они охватывают оказание помощи национальным планам и мероприятиям по борьбе с голодом; обеспечение учета всех соответствующих позиций в ходе политического обсуждения проблем продовольствия и сельского хозяйства; укрепление связей на региональном, национальном и местном уровнях; обоснование решений подтвержденными научными данными и передовыми знаниями [4].

Ситуация в аграрном секторе Казахстана, который является залогом продовольственной безопасности страны, вызывает тревогу. Отсутствуют такие базовые сферы для развития сельского хозяйства, как сельхозмашиностроение, производство химикатов и удобрений, переработка продукции, целостное транспортное и материально-техническое обслуживание. В целом инфраструктура существенно сократилась, большая часть изношена. Если речь идет о мировом лидерстве в экспорте зерна, обеспечение необходимым количеством элеваторов, хлебоприемных пунктов, зерновозов – задача, которую необходимо решать.

Низкий уровень экономического развития страны влечет проблемы продовольственной обеспеченности страны (низкие продуктивность отраслей сельского хозяйства и производительность труда, экстенсивный метод управления АПК и т.д.). В результате высокая себестоимость отечественной продукции оказывается недоступной для населения по тем ценам, по которым продукция поступает на рынки. Все меры для устранения этих проблем уже расписаны в программах Минсельхоза, главное, чтобы конечные результаты были положительными.

Многие ученые отмечают необходимость рассмотрения проблем АПК комплексно. Заводы, построенные по очередной программы, порой находятся в застое из-за нехватки дополнительной инфраструктуры (переработка, хранилища, транспортировка и др.). В связи с этим необходима горизонтальная и вертикальная интеграция на уровне АПК. Об этом неоднократно говорил и глава государства Н.А. Назарбаев. Агропродовольственная политика государства должна быть ориентирована на развитие кооперации и агропромышленной интеграции, которые являются одним из факторов решения проблемы национальной продовольственной безопасности. Потребность частично и поэтапно восполняется за счет государственных программ развития сельского хозяйства (программа развития сельского хозяйства на 2010–2014, 2013–2020 годы). Однако и этого недостаточно, так как существуют несогласованность среди ответственных органов, фактор коррумпированности и др. А причиной низкой активности бизнеса нередко является отсутствие залогов и средств софинансирования по таким направлениям, как выращивание овощей открытого грунта, строительство овощехранилищ, производство молока. Целевые

программы прежде всего должны обеспечивать безопасность развития отрасли. Национальная, в том числе экономическая, безопасность не может быть гарантирована, если государство не удовлетворяет потребности населения в качественном продовольствии. Игнорирование этой проблемы может принести колоссальные потери для страны.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 <http://www.sarap.kz/index.php/ru/pol-ob/pol-ec/265-prodovolstvennaya-bezopasnost-kak-neotemlemaya-chast-natsionalnoj-bezopasnosti-kazakhstana.html>.
2. Васильев С. Новые подходы к понятию безопасности России // Обозреватель. – Санкт-Петербург. – 1999. – № 3. – Март. – С. 155–159.
3. Экономическая и национальная безопасность / под ред. д.э.н., проф. Гончаренко. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2008. – 243 с.
4. Продовольственная проблема в современном мире / под ред. В.А. Мартынова и В.А. Морозова. – М.: Наука, 1983. – 287 с.
5. Корниенко Л. Формирование эффективной системы продовольственной безопасности: www.mari.ru/gsdll/cgi/library.htm.
6. Шахов Д.В. Продовольственная безопасность в системе национальной безопасности государства: www.ostu.ru/conf/soc2002/papers/shachov.htm.

SPISOK LITERATURY

- 1 <http://www.sarap.kz/index.php/ru/pol-ob/pol-ec/265-prodovolstvennaya-bezopasnost-kak-neotemlemaya-chast-natsionalnoj-bezopasnosti-kazakhstana.html>.
2. Vasil'ev S. Novye podhody k ponjatiju bezopasnosti Rossii // Obozrevatel'. – Sankt-Peterburg. – 1999. – № 3. – Mart. – S. 155–159.
3. Jekonomicheskaja i nacional'naja bezopasnost' / pod red. d.je.n., prof. Goncharenko. – M.: ZAO «Izdatel'stvo «Jekonomika», 2008. – 243 s.
4. Prodovol'stvennaja problema v sovremennom mire / pod red. V.A. Martynova i V.A. Morozova. – M.: Nauka, 1983. – 287 s.
5. Kornienko L. Formirovanie jeffektivnoj sistemy prodovol'stvennoj bezopasnosti: www.mari.ru/gsdll/cgi/library.htm.
6. Shahov D.V. Prodovol'stvennaja bezopasnost' v sisteme nacional'noj bezopasnosti gosudarstva: www.ostu.ru/conf/soc2002/papers/shachov.htm.

Түйін

Қазақстан туындаған кемшіліктерді дұрыстаудың стохастикалық теориясы жүйесінен негізгі өндірілетін тағам өнімдері бойынша азық-түлік тәуелсіздіктің бастамасына бірте-бірте шығуымен АӨК-нің тұрақты даму теориясына, кейін кешенді азықтық қауіпсіздікке өту қажет. Ғаламдану кезінде Қазақстан үшін азықтық қауіпсіздікті тиімді қызметтейтін жүйесін қалыптастырудың мәселелері маңызды болып табылады. Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде мемлекет азық өнімдерін отандық өндірісін тұрақты дамытуда маңызды рөл атқарады. Азық өнімдерінің өндірісі үшін шикізат болып ауыл-тауар өндірушілерімен, яғни елдің агроөнеркәсіптік кешенімен өндірілген өнім табылады. Бұдан азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде елдің АӨК-нің рөлі маңызды екені шығады. Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін дән, картоп, көкөніс, бақша және жеміс-жидек мәдениетті өндіру үшін отандық сұрыптарды егу керек. Ұлттық азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету азық өнімдерінің негізгі түрлерінің азық және энергетикалық құндылықтарының нашарлауына және болмауына, санының төмендеуіне жетелейтін азық-түлік қауіпсіздік қатерін белгілейтін жағымсыз факторлар әсерінің еңсеруімен байланысты. Бүгінгі күні азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету бірқатар мемлекеттер мен мемлекет аралық одақтардың басым саясаты болады. Азық-түлік – қазіргі және болашақ әлемнің тұрақты валюталарының бірі. Ұлттық, соның ішінде экономикалық қауіпсіздік егер мемлекет халықтың қажеттілігін сапалы азықпен қанағаттандырмаса, онда ол кепілдендіре алмайды. Бұл мәселені ескермеу ел үшін күрделі шығынға әкелуі мүмкін.

Тірек сөздер: азық-түлік қауіпсіздігі, ауыл шаруашылығы, стратегия, даму, өнімділік, экономика.

Resume

In Kazakhstan it is necessary to move from the theory of stochastic system of patching gaps to the theory of sustainable development of agribusiness, with a gradual approach to food sovereignty on key products, and then on a comprehensive food security. In the context of globalization the problem of formation of a well-functioning food safety system for Kazakhstan is topical. Sustainable development of domestic food production plays an important role in the food security of the state. The raw material for the production of food products is supplied by agricultural producers, i.e. agro-industrial complex of the country as a whole. It follows that the extremely important role of the country's agro-industrial complex is to ensure food security. In order to ensure food security it is necessary to cultivate the domestic variety for the production of grain, potatoes, vegetables, melons and fruit crops. Ensuring national food security involves overcoming the influence of negative factors, which form the food security threat, leading to a decrease in the number or deterioration of the food and the energy value of the major types of food products. Today food security policy is one of the prior for a growing number of states and interstate unions. Food is one of the most stable currencies of present time and future of the world. National, including economic, security cannot be guaranteed if the state does not meet the population's needs in providing quality food. Ignoring this problem can lead to huge losses for the country.

Key words: food security, agriculture, strategy, development, production, economy.

СИСТЕМА АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА В КОНТЕКСТЕ РЕФОРМЫ

Материальные условия производства, лежащие в основе формирования и развития единого народнохозяйственного комплекса, диктуют одновременно возможность и необходимость совершенствования методов регулирования и управления экономикой в соответствии с меняющимися условиями и факторами производства. Они требуют переориентации предприятий, производственных объединений и промежуточных показателей работы на конечные результаты. Агропромышленный комплекс (АПК), как и другие межотраслевые народнохозяйственные комплексы, должен эффективно выполнять свои функциональные задачи. Достижению этой цели способствует функционально-отраслевая структура комплекса соответствующего производства. В заслугу власти, конечно, следует поставить то, что она проводит проактивную политику, не прячется, а выстраивает защитные механизмы. Перефразируя известную поговорку, можно сказать, что казахстанское правительство готовит сани осенью, чтобы не испытывать проблем зимой, и нынешний декабрь доказал верность этих шагов. В отличие от правительств многих стран, которые занимали и занимают выжидательную позицию, наше просчитывает ситуацию на шаг вперед и выстраивает политику, исходя из внутренних ресурсов. Сегодня, в условиях глобализации мировых агропродовольственных рынков и актуализации вопросов обеспечения продовольственной безопасности страны, агропромышленный комплекс Казахстана имеет тенденции стабильного роста сельскохозяйственного производства. В целях обеспечения устойчивого развития отраслей АПК, развития национальных конкурентных преимуществ отечественной продукции на постоянной основе изучается зарубежный опыт развития сельского хозяйства, положительные направления которого могут быть адаптированы в Республике Казахстан.

Ключевые слова: сельское хозяйство, стратегия, развитие, производительность, экономика.

Одним из основополагающих условий жизнеспособности любого государства является сельское хозяйство, успешное руководство которым влияет на стабильное функционирование социально-экономического развития общества в целом. Специфичность положения, которое занимает отрасль сельского хозяйства, обуславливается, во-первых, производством продуктов питания для населения и воспроизводством рабочей силы, во-вторых, производством сырья для других отраслей экономики. Отсюда вытекает вывод, что высокий уровень сельскохозяйственного производства определенно обеспечивает экономическую и продовольственную безопасность страны [1].

Становится очевидным тот факт, что с увеличением численности людей в мире, государства, имеющие возможность экспортировать продовольствие, станут наиболее успешными и влиятельными на мировом рынке. Сельское хозяйство – это основная и наиболее перспективная отрасль экономики Казахстана. По словам президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева, «аграрный сектор Казахстана обладает большими экспертными возможностями и высоким потенциалом для внедрения инвестиций. Потребность в продовольствии с каждым годом в мире будет возрастать. Эту возможность нам упустить нельзя» [2]. Немногие страны имеют потенциал развития сельского хозяйства, сравнимый с потенциалом и значительными резервами Казахстана. Различные климатические условия республики благоприятствуют выращиванию множества культур умеренного теплого пояса и развитию животноводства.

Безусловно, для своевременного решения вопросов агропромышленного сектора государством предпринимается комплекс мер, направленных на его улучшение: увеличиваются объемы финансирования, разрабатываются новые программы, формируются новые механизмы государственной поддержки. Из года в год статистика показывает положительную динамику в данной области: увеличение валового выпуска продукции, рост иностранных инвестиций в отечественное производство, формирование новых сельскохозяйственных объектов. Однако действующих мер недостаточно, если на повестке дня все еще остро стоят вопросы об увели-

чении импорта хозяйственной продукции, о росте цен на продовольственные товары, несменяемости механизмов и структур сельскохозяйственного экспорта и т.д.

Основной лейтмотив проблемы, касающейся развития отечественного сельского хозяйства, состоит в том, что для большей части казахстанской сельхозпродукции характерен низкий уровень продуктивности, конкурентоспособности как на внутреннем, так и на мировом рынке [1].

Следовательно, для более глубокого осмысления проблем в системе сельского хозяйства республики требуется определить немаловажные на сегодняшний момент отдельные причины, которые в случае их структурного упущения могут отрицательно отразиться на продовольственной и экономической безопасности страны.

В данный период экономического развития Республики Казахстан анализ сельскохозяйственной отрасли, с точки зрения обеспеченности ее факторами производства, позволяет оценить ее как очень привлекательный сектор для включения в список приоритетных с целью ускорения развития за счет кластерного подхода. Существующий региональный рынок характеризуется большим спросом на казахстанскую продукцию, в частности, на зерно, мясо, молоко, плоды и овощи, хлопок, кожсырье, шерсть, рыбу и продукты глубокой их переработки.

Для развития агропромышленного комплекса Казахстана была разработана и внедрена Государственная программа форсированного индустриально-инновационного развития (ГПФИИР). Данная программа проводится в нашей стране в два этапа: первая пятилетка – ГП ФИИР–1 (2010–2014 гг.), вторая – ГП ФИИР – 2015–2019 гг.

Роль государства при проведении индустриальной программы сводится лишь к созданию максимально комфортных условий для запуска предприятий. При этом оно не обязано оказывать прямую финансовую поддержку бизнесу.

Ход реализации Государственной программы по форсированному индустриально-инновационному развитию (ГПФИИР) Республики Казахстан, так же как и ее эффективность, вызвали много вопросов и сомнений у некоторых экспертов.

В целях финансового обеспечения госпрограммы в период с 2010 по 2013 гг. было выделено 3,7 трлн тенге. Кроме того, на реализацию инвестиционных проектов привлечено более 2,4 трлн тенге частных инвестиций [3].

В карте индустриализации преобладают проекты развития агропромышленного комплекса (АПК) и сельхозпереработки – 312 проектов [3].

При реализации программы был допущен ряд ошибок. В первую очередь излишне широкий спектр отраслей в рамках программы не позволил эффективно сосредоточить ограниченные по количеству доступные ресурсы на развитии ее приоритетных направлений. Во-вторых, нарушены связи между ГПФИИР и разработанными для ее реализации отдельными отраслевыми программами, что негативно отразилось на результатах – ряд мероприятий по реализации отраслевых программ не был направлен на достижение поставленных целей ГПФИИР. В-третьих, недостаточно оперативное взаимодействие между государственными, местными исполнительными органами и институтами развития, что привело к увеличению сроков принятия решений и снижению эффективности государственной поддержки. В-четвертых, отсутствие единого методологического инструментария для планирования, сбора и обобщения информации о ходе реализации, анализа данных мониторинга и достижения запланированных мероприятий.

Однако необходимо понимать, что не все зависело только от усилий государства. Успех экономического развития в значительной степени связан с тем, насколько эффективны предприниматели. Бизнес-среда как основная движущая сила развития промышленности должна быть готова к предлагаемым направлениям, осмыслить их, опробовать. На выстраивание взаимоотношений с предпринимателями тоже потребовалось какое-то время.

Следующий этап индустриализации – на 2015–2019 гг. разрабатывался с учетом накопленного опыта реализации ГПФИИР. Так, например, формируются новые подходы к отбору и поддержке реализации проектов карты индустриализации, предусматривающие усиление ответственности бизнеса за коммерческий успех проектов.

За пять лет реализации первого этапа индустриализации удалось достичь следующих положительных результатов. Так, реальный прирост ВВП составил 30% (с 16,1 до 34,1 трлн тенге). Реальный прирост ВДС несырьевого сектора – 30,4% (с 11,8 до 24,5 трлн тенге). ВДС обраба-

тывающей промышленности увеличилась в реальном выражении на 24,5% (с 1,8 до 3,7 трлн тенге). Производительность труда в обрабатывающей промышленности выросла в 1,6 раза (с \$37,3 до \$57,5 тыс. на человека). Инновационная активность предприятий выросла вдвое (с 4,0 до 8,0%). Энергоемкость ВВП снизилась с 2009 по 2014 гг. на 13,6% [4].

В этом году на поддержку сельхозтоваропроизводителей было предусмотрено 150 миллиардов тенге, однако выделена лишь половина. В следующем сезоне разрыв будет такой же. Отметим, что отраслевая программа «Агробизнес–2020» была принята в прошлом году в связи с усилением конкуренции в условиях Таможенного союза и предстоящим вступлением Казахстана в ВТО. Таким образом, мы видим определенный эффект, когда субъекты АПК – пищевые, перерабатывающие предприятия – очень надеялись на получение субсидий, но этих субсидий не хватает. Тем не менее без сопоставимого уровня поддержки, к сожалению, мы не сможем достичь запланированных показателей.

Миллиарды тенге, выделенные из бюджета на финансовое оздоровление субъектов АПК, могут быть не освоены. Поступило всего 223 заявки [5]. Причина – плохая информированность и слабая работа финансовых институтов. Программа финансового оздоровления направлена на улучшение состояния сельхозтоваропроизводителей и снижение рисков банкротства. Она подразумевает меры господдержки – удешевление кредитов субъектов АПК на 7% годовых, продление сроков возврата кредитов и списание штрафов и пени. За сроки действия программы одобрено 217 заявок на сумму почти 170 млрд тенге [5].

Возможность для сельхозтоваропроизводителей пролонгировать, рефинансировать, реструктурировать свои кредиты по процентной ставке 7% субсидируется со стороны государства. Общий срок кредита может быть пролонгирован до 9 лет. При этом списываются все штрафы и пени, и есть возможность предоставления льготного периода до 2 лет [6].

Важным считаем развитие агропромышленного комплекса. Здесь можно выделить вопрос сельхозпереработки. Как недавно отметил глава государства на расширенном заседании правительства, в Казахстане перерабатывается только 30% мяса и 40% молока. Для улучшения ситуации необходимо, чтобы продукция АПК доходила до рынков без посредников, и еще нужно обеспечить аграриев доступными «длинными» финансовыми средствами. Во всех районах созданы филиалы региональных палат предпринимателей, которые будут работать именно в этом направлении.

Уровень производительности в АПК вырос на 50%. Однако в это усилия правительства и министерства вложены небольшие. Это происходит потому, что основные инструменты повышения производительности труда появились недавно, в новой программе «Агробизнес–2020», которая даже еще не стартовала.

Несмотря на вышеизложенные результаты в АПК и прогрессирующие элементы в научно-исследовательском направлении, остается ряд проблем, которые играют немаловажную роль в развитии сельского хозяйства в Казахстане:

- ♦ необеспеченность научных организаций современной научной и материально-технической инфраструктурой. На сегодняшний день основная часть зданий и сооружений (71,1%) находится в эксплуатации свыше 30 лет и 22,1% – свыше 20 лет, подлежит списанию 71,4% всей имеющейся сельхозтехники;

- ♦ ограниченность финансовых ресурсов на проведение научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ (размер выделяемых средств не превышает 0,3% от валовой продукции сельского хозяйства, тогда как в странах с развитым сельским хозяйством этот показатель составляет от 1% до 4%);

- ♦ низкий уровень предпринимательской культуры, основанной на использовании новых технологических решений и инноваций, низкая инновационная активность субъектов АПК;

- ♦ неразвитость системы внедрения научных разработок в производство;

- ♦ низкий уровень конкурентоспособности научных продуктов и технологий на международном научном рынке. Из-за отсутствия финансовых ресурсов слабо осуществляется стажировка молодых специалистов в ведущих зарубежных научных центрах, не проводятся совместные международные научные исследования, не реализуются меры по привлечению ведущих зарубежных ученых;

♦ отсутствие эффективного механизма закрепления, мотивации и социальной поддержки молодых научных кадров в отечественной аграрной науке привело к ухудшению социального статуса (снижению авторитета ученых в обществе) ученого и разрыву преемственности поколений ученых;

♦ низкий уровень оплаты труда в сельском хозяйстве;

♦ нехватка квалифицированных кадров из-за отсутствия эффективных методик прогнозирования потребности в кадрах, недостаточного выделения государственных заказов на подготовку аграрных кадров и низкого уровня трудоустройства выпускников сельскохозяйственных и ветеринарных специальностей (16–30% от количества выпускаемых специалистов высшего образования). Также нехватка кадров отмечается в тех районах, где отсутствуют учебные заведения технического и профессионального образования;

♦ отсутствие мер социальной поддержки молодых специалистов, стимулирующих их закрепление на селе;

♦ неразвитость социально-инженерной инфраструктуры села в целом, в том числе организации культурного досуга;

♦ слабое взаимодействие предприятий АПК и вузов и колледжей, а также отсутствие осведомленности выпускников вузов и колледжей о наличии вакантных мест на предприятиях.

Вопросы развития сельского хозяйства в последнее время вызывают неподдельный интерес. В растениеводство пришли новые технологии, идет обновление техники, совершенствуется система субсидирования. Новый импульс получило и развитие животноводства. Государство выделило огромные средства на развитие этой отрасли, которой в предыдущие годы не уделялось нужного внимания. Но сельское хозяйство тем и отличается от других отраслей народного хозяйства, что по определению сопряжено со многими трудностями, которые необходимо оперативно преодолевать.

С целью подъема экономики села за последние десять лет были приняты государственные и отраслевые программы по развитию и поддержке АПК и села, подкрепленные солидными финансовыми ресурсами. Только в 2014 г. на кредитование субъектов АПК выделено 60 млрд тенге бюджетного кредита [5].

Развитие сельского хозяйства является важным приоритетом для Казахстана. Экономическая интеграция с Россией, Беларусью и вхождение республики во Всемирную торговую организацию ставят во главу угла повышение конкурентоспособности отечественного агропромышленного комплекса.

В ходе наблюдения было также установлено, что многие трудности аграрной отрасли должны разрешиться благодаря усилиям и конструктивному диалогу заинтересованных сторон, однако опорным двигателем всей системы сельского хозяйства и процессов, происходящих в ней, является государство, его концентрированное внимание и сильная поддержка. Пока же только финансовая помощь не сможет изменить всю ситуацию, поскольку проблемы менеджмента посредством должной информационной политики, вопросы реализации стратегии сельскохозяйственного развития и структурных реформ до сих пор остаются на повестке дня государственной политики в области сельского хозяйства. В свете вступления Казахстана в ВТО все эти проблемы могут свести на нет сельскохозяйственную отрасль, соответственно, государственные меры должны отличаться системностью и оперативностью.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан–2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, 14 желтоқсан 2012 жыл.

2 Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2013–2020 годы «Агробизнес–2020» от 18 февраля 2013 г. № 151.

3 Проект развития экспортного потенциала мяса крупного рогатого скота Республики Казахстан. – Астана, 2014.

4 Программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2010–2014 годы. – Астана, 2010.

5. Об утверждении Программы по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2010–2014 гг.: утв. Постановлением Правительства Республики Казахстан 12 октября 2010 г. № 1052.

SPISOK LITERATURY

1 Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан–2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, 14 желтоқсан 2012 жыл.

2 Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2013–2020 году «Агробизнес–2020» от 18 февраля 2013 г. № 151.

3 Проект развития экспортного потенциала мясной крупного рогатого скота Республики Казахстан. – Астана, 2014.

4 Программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2010–2014 годы. – Астана, 2010.

5. Об утверждении Программы по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2010–2014 гг.: утв. Постановлением Правительства Республики Казахстан 12 октября 2010 г. № 1052.

Түйін

Біртекті халықшаруашылық кешенін құру және дамыту негізіндегі өндірістің материалдық жағдайы өндірістің факторлары мен шараларының өзгермелі шарттарына сәйкес бір уақытта экономикалық реттеу және басқаруды қамтамасыз етудің қажеттілігі мен мүмкіншіліктерін айтып көрсетеді. Олар кәсіпорындар мен өндірістік бірлестіктердің соңғы нәтижеге жұмыстың аралық көрсеткіштерінің қайта бағдарлануын талап етеді. Агроөнеркәсіптік кешен (АӨК) басқа да сала аралық халықшаруашылық кешендері сияқты өзінің құрылымдық міндеттерін тиімді орындауы қажет. Бұл мақсаттың жетістігі өзіне сәйкес өндірістің кешендік қызметтік-сала аралық құрылымына әсер ету. Өкімет, әрине, бұл жерде жасырынбай, белсенді саясат жүргізумен қатар қорғаныс механизмдерін түзеді. Әйгілі мақалды басқаша айтқанда, қазақстандық үкімет қыста мәселелерге ұрынбау үшін шаналарын күзде дайындайды, осы жылғы желтоқсан бұл қадамдардың шындығын анық көрсетті. Күту позициясын орын алған көптеген елдердің үкіметтеріне қарағанда бізде бір қадам алға шығып, ішкі ресурстар есебінен күткен нәтиже қорытындыларын алуға тырысады. Бүгін жаһандану әлемдік нарықтарда ауыл мен елдің негізгі азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету Қазақстан агроөнеркәсіптік кешені ауыл шаруашылығы өндірісінің тұрақты өсу үрдісіне ие. АӨК салаларының тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін отандық өнімнің дамығын ұлттық бәсекелестік артықшылықтары тұрақты негізде ауыл шаруашылығын дамытуға шетелдік тәжірибе игеріледі, оң бағыттар Қазақстан Республикасында бейімделе алуы мүмкін.

Тірек сөздер: ауыл шаруашылығы, стратегия, даму, өнімділік, экономика.

Resume

The material conditions of production underlying the formation and development of a single economic complex dictate both the opportunity and the need to improve methods of control and management of the economy in response to changing conditions and factors of production. They require a reorientation of enterprises, industrial associations and intermediate performance in the final results. Agro-industrial complex (AIC), as well as other cross-sectoral national economy, should effectively fulfill its operational requirements. The achievement of this goal contributes to functional and sectoral structure of the complex of production. The merit of the authorities is that they conduct a proactive policy, not hidden, and build defense mechanisms. To paraphrase a famous saying, we can say that the Kazakh government is making provision for a rainy day beforehand in order to avoid problems later and the current December proved the necessity of these steps. In contrast to the many governments that have always straddled the fence, our government thinks several steps ahead and builds a policy based on domestic resources. Today, in a globalized world agricultural markets and mainstream food security of the country, agro-industrial complex of Kazakhstan has a tendency of stable growth. In order to ensure the sustainable development of agriculture, the development of national competitive advantage of domestic products on an ongoing basis foreign experience of agricultural development is studied, the positive trends of which can be adapted in the Republic of Kazakhstan.

Key words: agriculture, strategy, development, performance, economy.

К.И. МИЗАМОВА.

Евразийский национальный
университет им. Л.Н. Гумилева,
к.э.н., доцент.

О.А. КУЛОВ.

Карагандинский государственный
университет им. Е.А. Букетова,
докторант PhD

ОСОБЕННОСТИ И ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА НЕСТАНДАРТНУЮ ЗАНЯТОСТЬ

В данной статье рассматриваются нестандартные формы занятости населения в экономике, изучаются особенности нестандартной занятости, выявление факторов, влияющих на нестандартную занятость. Изученность явления нестандартной занятости слабо освещена в научных исследованиях и нуждается в более пристальном внимании. Во многом такое положение обусловлено спецификой самого явления, которое, по определению, является «трудноуловимым», что затрудняет проведение его объективной и достоверной оценки. Для эффективного контроля данного явления особую ценность в этом смысле представляют мониторинговые исследования, анализ результатов которых позволит хотя бы частично восполнить сложившийся информационный пробел. Неформально занятые представляют собой различную по своему социально-экономическому составу определенную часть населения с точки зрения экономического, социального и этнического состава. Работники выбирают неформальные формы занятости не в поисках высоких доходов, а от невозможности найти работу с формализованными контрактами. В последнее время нестандартная занятость давно стала «социальной», можно заметить, что как раз многообразные отступления от правовых норм сотворили специфические «стандарты» для рынка труда. В таком положении экономическая наука не может замечать данный круг явлений, а государство должно считаться с зарождающимися здесь новыми направлениями. Работники, задействованные в сфере неформальной занятости, оказываются в трудовых отношениях, которые не подпадают под трудовое законодательство, следовательно, такие работники не вовлечены в налогообложение и социальную защиту.

Ключевые слова: нестандартная занятость, скрытая занятость, самозанятость, смартстаффинг, фриланс.

В последнее время занятость фигурирует в качестве значимого фактора, по которому можно сделать вывод о благополучии в обществе, об эффективности выбранного курса развития страны.

Рыночные трансформации в обществе обозначили целый ряд проблем в социально-трудовой сфере, которые остаются до конца неразрешенными до сих пор. В начале 90-х гг. XX в. для нашей страны стало совершенно очевидным, что обеспечить всех трудоспособных граждан рабочими местами невозможно. Имеющийся на протяжении десятков лет дефицит трудовых ресурсов сменился дефицитом рабочих мест. Именно в этот период времени начинается процесс формирования национального рынка труда, который сопровождается значительными, не всегда прогнозируемыми социальными издержками.

Занятость сама по себе не является отдельным сектором. Ее можно считать функцией и результатом многих факторов, которые охватывают различные сферы деятельности и ответственности как государства, так и частного бизнеса.

В экономике функционирование рынка труда сопряжено главным образом только с проблемами безработных, а также с отдельными группами экономически неактивного населения. При этом без должного внимания остается занятая часть трудовых ресурсов, которая в большинстве своем не защищена ни в социальном, ни в правовом, ни в экономическом отношениях, и, как следствие, порождает нестандартную занятость.

Нестандартная занятость – это любая форма отношений между работником и работодателем помимо традиционного трудового договора. Речь идет о временной занятости, подрядах, работе без юридического оформления и т.д. [1, с. 21].

Нестандартная, гибкая занятость включает следующие формы:

- ♦ занятость, связанная с нестандартными режимами рабочего времени, такими, как гибкий рабочий год, сжатая рабочая неделя, гибкие графики рабочего времени;
- ♦ занятость, связанная с социальным статусом работников: самостоятельные работники, помогающие им члены семьи;
- ♦ занятость на работах с нестандартными рабочими местами и организацией труда: надомный труд, работники по вызовам, вахтово-экспедиционная занятость;
- ♦ занятость по нестандартным организационным формам: временные работники, совместительства [2, с. 43].

Таким образом, можно сделать вывод, что в экономике нет четкого определения понятия «нестандартной формы занятости», но в той или иной степени виды нестандартной занятости применяются в различных сегментах рынка труда [3].

Особенно остро в современных условиях обозначены проблемы регулирования нестандартных форм занятости населения. Занятость нестандартная отличается от стандартной в большинстве своем отсутствием трудового договора между работником и работодателем. Отсутствие договорного регулирования занятости повышает гибкость рынка труда, которая многими как зарубежными, так и отечественными специалистами рассматривается в качестве одной из главных целей управления им. Гибкость рынка труда нужна для нормального развития экономики, и прежде всего производства. В повышении гибкости более всего заинтересованы работодатели, поскольку они имеют возможность сдерживать рост совокупных издержек на труд.

Вместе с тем нестандартная занятость несет в себе целый ряд как экономических, так и социальных, культурных и этических угроз.

Скрытая занятость проявляется в виде вторичной: она существует при наличии у человека основного места работы, по которому заключен трудовой договор. Низкий уровень заработной платы вынуждает искать пути получения дополнительного дохода, которые чаще всего являются формой скрытой занятости: деятельность на дому (пошив и ремонт одежды, например), ремонтно-строительные работы для населения, репетиторство и т.п. Однако до сих пор не сделано оценок ущерба, который наносит скрытая занятость [4].

Нестандартная занятость рассматривается не как самостоятельная научная проблема, а в контексте проблематики «теневой экономики» и/или «неформальной экономики».

Занятость включают в себя не только работу по найму на предприятиях, в организациях и учреждениях различных форм собственности, но и предпринимательство, самозанятость, индивидуальную трудовую и творческую деятельность, работу в личном подсобном хозяйстве, занятость домашним хозяйством и воспитанием детей.

«Нестандартность» трудовых отношений можно рассматривать с двух точек зрения: во-первых, фактический критерий занятости (нет определенного рабочего места, больше или меньше 40 часов в неделю и пр.), во-вторых, нестандартность самого трудового договора, то есть его отклонение от формальных критериев, общепринятых законодательством. Из этого следует вывод, что к нестандартным сотрудникам относятся и те, кто имеет нестандартный договор, и те, у кого трудового договора вообще нет (например, лица, работающие на себя или работающие на физических лиц лишь на устной договоренности).

Существуют шесть основных факторов, определяющих занятость (рисунок 1, стр. 94).

Изученность явления нестандартной занятости слабо освещена в научных исследованиях и нуждается в более пристальном внимании. Во многом такое положение обусловлено спецификой самого явления, которое по определению является «трудноуловимым», что затрудняет проведение его объективной и достоверной оценки. И тем не менее инструменты, позволяющие установить параметры нестандартной занятости, существуют. Одним из них являются опросы населения. Особую ценность в этом смысле представляют репрезентативные мониторинговые исследования, анализ результатов которых позволит хотя бы отчасти восполнить сложившийся информационный пробел. Однако изучение публикаций, посвященных нестандартной занятости, не выявило ни одной, в которой бы использовались имеющиеся массивы данных в их полном объеме.

Следует заметить также, что в экономически развитых регионах государства, характеризующихся низкой безработицей, население не соглашается на неформальные трудовые отношения, предпочитая официальные контракты. И наоборот, при высокой безработице люди соглашаются на любую форму занятости, включая неформальные формы. То есть неформальные трудовые отношения выступают в большинстве случаев альтернативой безработице, а не формальной занятости.

Рисунок 1 – Факторы, определяющие занятость

Примечание – Составлено на основе источника [1].

Работники выбирают неформальные формы занятости не в поисках высоких доходов, а от невозможности найти работу с формализованными контрактами.

В последнее время наблюдается тенденция к тому, что количество рабочих мест, которое создается в неформальном секторе, превышает количество и темпы создания рабочих мест в формальном секторе экономики. Данный факт носит опасный характер для национальной экономики, социально-трудовой и культурной сферы.

Неформально занятые представляют собой неоднородную по своему социально-экономическому составу группу населения, дифференцированную в том числе и с точки зрения экономического, социального и этнического состава. Состав неформально занятых на условиях выполнения основной и дополнительной работы неодинаков; среди работников, имеющих нестандартную первичную занятость, по сравнению с неформально вторично занятыми, выше удельный вес представителей низкоресурсных и менее конкурентоспособных групп на рынке труда.

Таким образом, нестандартная занятость – это занятость с отсутствием хотя бы одной из следующих составляющих:

- 1) работа у одного работодателя;
- 2) рабочее место в помещении и с орудиями труда, принадлежащими работодателю;

- 3) стандартная рабочая нагрузка в течение дня, недели, месяца, года;
- 4) бессрочный трудовой договор;
- 5) формальное, документальное наличие трудового договора.

К нестандартной занятости мы относим следующие трудовые отношения:

- 1) самозанятость;
- 2) внешнее и внутреннее совместительство;
- 3) оформление трудовых отношений гражданско-правовым договором;
- 4) неформальная занятость – трудовые отношения никак не оформлены (документы отсутствуют);
- 5) краткосрочные трудовые договоры (сроком до 1 года), в том числе сезонные;
- 6) занятость с нестандартным рабочим местом:
 - ♦ дистанционная занятость (работа по найму не на территории производственных и офисных помещений работодателя с использованием современных интернет-технологий [3, 4]);
 - ♦ надомная занятость (работа, которая выполняется по месту жительства работающего по найму без использования интернет-технологий, позволяющих не встречаться с работодателем для получения задания, материалов и приемки готовых товаров и услуг [5]);
 - ♦ заемный труд (форма занятости, при которой у работника трудовой договор заключен с одним работодателем, а фактическое рабочее место и руководство находится на территории другого работодателя, часто бывает временной [6]);
 - ♦ смартстаффинг или удаленная занятость (предоставление собственных штатных сотрудников другим работодателям по договору услуг для выполнения работ на их территории, с помощью их средств труда и под их контролем);
- 7) занятость с нестандартной рабочей нагрузкой в течение дня, недели, месяца, года:
 - ♦ неполная занятость, малозанятость (основной персонал принимается не на полную ставку – например, на 0,75 или 0,5 ставки);
 - ♦ неполная загруженность (временный перевод на сокращенный рабочий день или рабочую неделю при производственной необходимости);
 - ♦ сверхзанятость (работа более 40 часов в неделю);
- 8) фриланс – выполнение работы для различных заказчиков независимыми специалистами, не имеющими постоянной работы [7, 8].

В данное время нестандартный рынок труда существенно снижает эффективность политики занятости на официальном рынке труда.

Необходима стратегия, базирующаяся на серьезном диагностическом анализе и предполагающая действенные рекомендации и стимулы по переходу от неформальной занятости к официальной. При этом данный переход должен способствовать улучшению качества рабочих мест и созданию новых. Вообще, создание качественных рабочих мест – проблема, стоящая в общемировом масштабе. Работа по решению проблем занятости, в том числе и нестандартной, – это непрерывный процесс, соответствующий внутренним условиям страны и основанный на изучении всего накопленного опыта в части регулирования занятости.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Сальникова И. Качество занятости населения – желаемое и действительное // Человек и труд. – 2007. – № 5; Рофе А.И., Збышко Б.Г., Яшин В.В. Рынок труда, занятости населения, экономика ресурсов для труда: учеб. пособие. – М., 2012. – С. 21.
- 2 Коровкин А.Г. Динамика занятости и рынок труда // Вопросы макроэкономического анализа и прогнозирования. – М., 2001.; Погадаева С. Занятость и рынок труда: «восьмерка» – Россия – Кузбасс // Человек и труд. – 2012. – № 11. – С. 43.
- 3 Варшавская Е.Я. Гибкая занятость: зарубежный опыт и российская практика. – Кемерово: ИНТ, 2009. – С. 55.
- 4 Попова Н. Нестандартная занятость в условиях инновационных преобразований: проблемы и тенденции // XXI век: итоги прошлого и проблемы настоящего. Серия: социально-гуманитарные науки. – 2013. – Вып. 11 (15). – Т. 2. – С. 277–280.

SPISOK LITERATURY

- 1 Sal'nikova I. Kachestvo zanjatosti naselenija – zhelaemoe i dejstvitel'noe // Chelovek i trud. – 2007. – № 5; Rofe A.I., Zbyshko B.G., Jashin V.V. Rynok truda, zanjatosti naselenija, jekonomika resursov dlja truda: ucheb. posobie. – M., 2012. – S. 21.
- 2 Korovkin A.G. Dinamika zanjatosti i rynek truda // Voprosy makroekonomicheskogo analiza i prognozirovaniya. – M., 2001.; Pogadaeva S. Zanjatost' i rynek truda: «vos'merka» – Rossiya – Kuzbass // Chelovek i trud. – 2012. – № 11. – S. 43.
- 3 Varshavskaja E.Ja. Gibkaja zanjatost': zarubezhnyj opyt i rossijskaja praktika. – Kemerovo: INT, 2009. – S. 55.
- 4 Popova N. Nestandartnaja zanjatost' v uslovijah innovacionnyh preobrazovanij: problemy i tendencii // XXI vek: itogi proshlogo i problemy nastojashhego. Serija: social'no-gumanitarnye nauki. – 2013. – Vyp. 11 (15). – T. 2. – S. 277–280.

Түйін

Бұл мақалада экономикадағы стандартты емес халықтың жұмыспен қамтылуы қарастырылады, стандартты емес жұмысбастылықтың ерекшеліктері зерттеледі, стандартты емес жұмысбастылыққа әсер ететін факторлар анықталады. Стандартты емес жұмысбастылықтың құбылысын зерделенгендігі ғылыми зерттеулерде нашар қамтылған және де қатты мән беруін қажет етеді. Көбінесе бұл жағдай құбылыстың спецификасымен байланысты, өзінің анықтамасы бойынша «әрең байқалатын» болып келеді, сондықтан объективті және анық баға беруін қиындатады. Бұл құбылысты тиімді бақылау үшін мониторингтік зерттеулер ерекше рөл атқарады, ол талдаудың нәтижелері орын алған ақпараттық кемшіліктерді ішінара толықтыруға мүмкіндік береді. Ресми емес жұмысбастылықпен айналысатындар экономикалық, әлеуметтік, этникалық құрам көзқарастары бойынша өзінің әр түрлі әлеуметтік-экономикалық құрамы бойынша белгілі халықтың бөлігі болып табылады. Қызметкерлер ресми емес жұмысбастылық формасын жоғары табыс табу үшін емес, нысандандырылған келісімшарты бар жұмыс табу мүмкіндігі болмағандықтан таңдайды. Соңғы уақытта стандартты емес жұмысбастылық бұрыннан “әлеуметтік” болып кеткен, оны заңдық нормалардан әр алуан шегінуінен еңбек нарығында пайда болған спецификалық «стандарттарды» байқауға болады. Бұл жағдайда экономика ғылымы осы құбылыс өрісін байқай алмайды, ал мемлекет пайда болып жатқан жаңа құбылыстарға мән беруі керек. Ресми емес жұмысбастылық саласына тартылған қызметкерлер еңбек заңнамасынан өтпейтін еңбек қарым-қатынасына тап болады, сондықтан да мұндай қызметкерлер салық салуға және әлеуметтік қорғауға тартылмайды.

Тірек сөздер: стандартты емес жұмысбастылық, жасырын жұмысбастылық, өзін-өз жұмыспен қамту, смартстаффинг, фриланс.

Resume

This article discusses the non-standard forms of employment in the economy, characteristics of it. Factors affecting the non-standard employment are studied. The phenomenon of precarious work is not well elucidated in scientific researches and needs to be paid more attention. In many ways, this situation is due to the specifics of the phenomenon, which by definition is «problem» that hinders its objective and reliable assessment. For an effective control of this phenomenon particularly valuable in this sense are research monitoring, analysis of the results of which will at least partially fill the available information gap. Precarious workers are different in their socio-economic composition of a certain part of the population in terms of economic, social and ethnic composition. They choose informal forms of employment not because of high salary but because they want to find a job with formalized contracts. Recently, precarious work has long been a «social», it is evident that just deviation from the rule of law have created specific «standards» for the labor market. In this position, economics can not ignore this range of phenomena, and the state must take into account the new trends emerging here. Employees involved in precarious work have labor relations, which are not held under the labor law, hence such workers are not involved into taxation and social protection.

Key words: non-standard employment, hidden employment, self-employment, smartstaffing, freelancing.

**FOREIGN EXPERIENCE OF PERSONNEL
MANAGEMENT'S DEVELOPMENT OF ENTERPRISES**

The article is dedicated to foreign experience of personnel management's development. In the article theoretical aspects of the American and Japanese model of personnel management are investigated. Besides, the American and Japanese models of school, feature of the personnel's selection, stages and conditions of the personnel's selection in the American and Japanese companies, advantages and shortcomings in the American and Japanese model of management are considered. Japanese and American schools of management achieved the greatest success in management. These models of management are fundamental for other countries. The American model had historically developed and gained its distribution much earlier than Japanese, and its rather often call rigid, formal, authoritative, administrative. This model accumulates the most typical principles, methods and technologies of management in itself which are used in American companies, and in general it was created in the XX century. The Japanese model of management is considered as the second basic model of management in the world, often in contrast to American it is thought to be soft, informal, social -psychological, organic. Despite of the fact that concepts of the American theorists and practitioners of management had a great influence on formation of Japanese management, Japan did not only begin to copy foreign experience, and also created own model of management , which rests on national features and traditions. Both models are very attractive in the context of their popularity and level of competitiveness in the field of management. The research of theoretical aspects of American and Japanese models of personnel management and use of this models of management at the Kazakhstan enterprises will lead to increase of efficiency of their activity, increase of competitiveness and improvement of social well-being of the personnel.

Key words: staff, personnel, personnel services, personnel management, lifetime employment.

In European Union countries personnel management has an earlier history of its development, than in the countries of the former Soviet Union , where the Republic of Kazakhstan also treats. The USA and Japan have much longer history of personnel management's development, which are certain standards in the administrative sphere.

Japanese and American schools of management achieved the greatest success in management. These models of management are fundamental for other countries. Over time they adopt management's experience of this countries [1].

In personnel management in the European countries the basic emphasis is made on the level of personnel`s preparation because of existence of severe competition.

In the West businessmen consider that their staff have to constantly raise their qualification while they work. Retraining of HR departments` employees is carried out by special programs. The probation period of staff passes in the best companies of the country and abroad. The variety of approaches to personnel management logically follows from features of historical, social – political, scientific and technical development of the countries, and also psychological, moral and ethical standards and styles of people`s behavior , their education, traditions and foundations [1].

The American model had historically developed and gained its distribution much earlier, than Japanese, and its rather often call rigid, formal, authoritative, administrative. This model accumulates in itself the most typical principles, methods and technologies of management which are used in USA companies, and in general it was created in the XX century [2].

The purpose of functioning of American companies is maximizing profit that is expressed in establishment of the purposes on the basis of profit indicators on the share capital. And practice shows that strategic tools of realization of such purpose can be only material interest of staff and competition. Besides, the American personnel management is characterized by that the personnel of the company is considered as set of identity. But thus for the organization staff are only tool of achievement of its purposes. Many principles of personnel work's organization in the USA are developed in specific American conditions and significantly differ from the approaches, which are practiced in other countries. For the majority of the American companies is characteristic the tendency of personnel management's development is this aspiration to completely provide requirements of own production by the quality personnel and at the expense of it to achieve as much as possible competitive advantages

in competitive fight. One of the major places in a control system by American companies is allocated for selection of the personnel. The system of selection of the personnel in American companies is formed as on using of traditional principles and techniques of selection at employment, where the main attention is paid to specialized knowledge and professional skills of candidates, and on the nonconventional methods, which representing an innovation in system of selection in the USA.

In American corporations the emphasis is placed on narrow specialization, like on managers, and on engineers and scientists . This circumstance limits possibilities of promotion on levels of management that lead to the fluidity of administrative shots, to their transition from one firm to another [2]. All this says that American companies look for such experts, whose knowledge and experience can be used in any other company on a similar type of works. For this reason in the American companies professional mobility of the personnel is considered as the positive phenomenon, that finds own reflection also in selection criteria of the personnel. So, for example, the majority of the American companies will give preference to the expert with length of service of 15 years, who worked these 15years in several companies, than to the expert who has similar length of service, but in one company . But at the same time it would be desirable to note that most often as selection criteria of the personnel are use education, experience of practical work, psychological compatibility and ability to work in collective During the selection potential candidates are pass test for the purpose of vocational training identification. Often at each organization are developed the selection criteria of personnel and procedure of personnel's hiring.

In addition, process of the personnel's selection in American companies surely has to satisfy the following conditions:

- ◆ firstly, correct drawing up profile of vacancy. In order that correctly to make a profile of vacancy (of workplace), it is necessary to reveal that style of work and those indicators, which will be most suitable for quality performance of this concrete work. In other words, the profile of each workplace has to be unique;

- ◆ secondly, the applied tests have to measure only those indicators or characteristics, which are necessary for occupation of this position.

The analysis of the personnel's selection in American companies, such as: Apple, Bloomigsdale, Boeing, Citibank, Emerson Electric, General Electric, IBM, Johnson & Johnson, McDonald's Merill Lynch, Microsoft, showed that selection of shots is the process which is consisting of several stages, and the quantity depends on specifics of activity and the size of the company. On each of selection stages there is an elimination of candidates, who don't correspond to necessary requirements for vacant post's occupation. Most often the selection in American companies happens by application of the following techniques: an assessment according to resume, questioning, preliminary interview, testing, verification of recommendations and a track record, total interview. In cases if the vacant post for which selection is made, is connected with the specific working conditions, which demanding absolute physical health, in such cases an obligatory technique of selection besides above-mentioned will be also medical examination. Thus, the carried out research of selection system of the personnel in American companies showed that:

- ◆ firstly, for the American control system is characteristic low degree of employees' loyalty to the organization, i.e. the worker considers the organization only as a source of the personal income and at the offer of higher salary with ease will pass into other organization;

- ◆ secondly, most often is applied the system of short-term hiring , that generates rather high turnover of staff that, finally, can't be reflected in profitability and competitiveness of American companies.

The Japanese model of management is considered as the second basic model of management in the world, often is contrast to American it considers, as soft, informal, social -psychological, organic.

Despite of the fact that concepts of the American theorists and practitioners of management had a great influence on formation of Japanese management, Japan didn't only begin to copy foreign experience, and also created own model of management , which is relying on national features and traditions.

The analysis of Japanese companies' control system showed. That the purpose of their functioning is consist in continuation of the organization's existence by the use of a gain of the market and implementation of internal accumulation. In other words, this prosperity of the organization in

the long term, and the main strategic means of the realization purposes of functioning in Japanese companies are fidelity and unity of workers, their cooperation and coexistence. Personnel management in Japanese companies, also as well as management in general, has a number of distinctive features from the American management which consist, first of all, in mentality of the Japanese people, whose main line is formed on a collectivism. It should be noted, that most often Japanese companies are not only economic units, but also considerably are social organizations. Almost in each Japanese company there is a developed own philosophy, in which the main emphasis is placed on promotion of direct link between prosperity of firm, prosperity of each her employee and the Japanese nation in general. Distinguish characteristics of the Japanese personnel is service of the nation by production improvement, honesty, harmony and cooperation, fight for quality, advantage and submission, identification with firm, gratitude to firm [3]. But, in spite of the fact that all staff of the company shares its lot, after all the attitude towards them isn't unified. In each Japanese company work the conventional social norms, which distinguish one worker from another. As criteria of such difference act education level, a length of service, the occupied position. The important value for understanding of personnel management's essence in Japan has also that fact, that if in America each employee of the company has to correspond to in advance defined function or a set of functions, that means they strictly select any candidate on a certain place and if it doesn't correspond to this place, they dismiss him. That Japanese companies at first employ people, and then solve how it is better to use them [3].

Besides, Japanese companies differ with a slow assessment and promotion of the personnel, and also absence of rigidity in its specialization.

Any worker in Japanese companies is estimated not by individual development, by a contribution to work of collective and to the cumulative productivity of the company. The analysis of personnel management in Japanese companies, such as, Casio Computer co Ltd, Matsushita Electric Co, Nissan Chemical Industries Ltd, Orient Watch Co Ltd, Seiko Epson Co, Sony, Toshiba Co, showed that the companies prefer that their workers had the broad experience and knowledge, which are corresponding to the purpose and interests of this company. From this also follows the system of lifelong hiring or a long-term guarantee of employment, which is widespread in Japan and putted in the basis for system of the personnel selection.

The system of the personnel selection, which got its distribution in Japan and called by lifelong hiring, assumes that the employee is employed in the concrete company at once after the ending of educational institution and remains in the company up to obligatory retirement. However it should be noted that the company continues to care about of the employees until the end of their life. In Japan there is no tradition of distribution of workers to three categories (highly skilled, low-qualified and unskilled).

All workers during their acceptance for work are unskilled. They will surely improve the skills which is carried out in specialized training centers.

The Japanese personnel system also has a reverse side, it is expressed that the worker actually can't change a work place throughout all life. And, if the worker after all decides to leave, at new work he will start again everything anew, again he will appear at the very bottom of a career ladder. Besides, in Japan it isn't accepted to leave work in time, more acceptable option for the Japanese is to be late at work late, almost average Japanese "lives" at work. Also because of a sleep debt in Japan it isn't considered shameful to sleep in a public transport. At selection the traditional techniques of selection of the personnel, which are widespread in the majority of the American companies are practically not applied. In the course of selection of candidates for constant staff, the majority of Japanese companies use rather rigid system, which consists of the chosen channels of involvement of new employees due to maintenance of continuous communications with certain educational institutions, use at employment of system of demands and recommendations, systems of examinations and interviews at reception not work, studying of relationship status, assessment of recommendations and responses, obligatory use of a probationary period with summing up its passing.

For the Japanese company is ideal selection of permanent staff from among graduates of educational institutions, who would remain in the company till achievement of age limit. The main requirements to the candidate are accuracy, integrity and goodwill.

Absolutely special type of repeated hiring which is called to "amakudaru" (in translation "to come back to the Earth") also practices in Japan. To the highest level of management to private companies

come public servants who are retired. As at lifelong hiring long-term work at one enterprise is supposed, graduates of educational institutions and companies are very seriously treat the choice. For graduates the first employment for work almost always defines their future, as at change of a workplace on any reasons, except family circumstances or bankruptcy of the company, society suspects such workers of disloyalty that for a Japanese control system is the undesirable phenomenon. Distinguish feature of selection of the personnel is in Japanese companies also that specialization, division of labor and an individual initiative can damage efficiency of the company, and in this regard selection of employees is guided by satisfaction of common interests of the company, but not by performance of concrete work in a concrete place. The second feature of selection- is that workers with experience in other companies are appreciated less, than who came directly from school or educational institutions. It is explained by the system of lifelong hiring widespread in Japan. Between Japanese companies even there is a tacit agreement – not to entice qualified employees at competitors in the branch [3].

In our opinion, the system of lifelong hiring which is been the basis for selection of the personnel in Japan possesses a number of essential advantages. Firstly, a component of formation of the personnel is so-called office rotation of all categories of hired workers which is that the worker at the beginning of the work masters all possible types of works at the enterprise, but only later it is fixed on one place. It gives to Japanese companies big flexibility, as allows to transfer workers from one type of work on others, and also quickly and flexibly to diversify production. Secondly, Japanese companies assume considerable part of costs of social needs of the personnel – housing construction, medical care and the organization of leisure, that increases attachment of workers, promotes their emotional and spiritual integration that can't but be reflected in results of activity of the company. Essential lack of system of lifelong hiring is that it complicates timely release from the inefficient personnel, involvement of capable workers "from outside". The second shortcoming is that the big specific weight of payments for an experience distorts communication of remuneration with a real labor contribution, that can't not affect on motivation of younger employees. As the third shortcoming it is possible to allocate that the tough scheme of career's development at Japanese enterprises creates the soil for the conflicts between employees of advanced age and young employees to high education level. These models are very attractive from the point of view of popularity and the level of competitiveness in the field of modern management. These models proved itself at the international level and have the merits and demerits.

Thus, research of theoretical aspects of American and Japanese model of personnel management and use of this models of management at the Kazakhstan enterprises will lead to increase of efficiency of their activity, increase of competitiveness and improvement of social well-being of the personnel.

LIST OF LITERATURE

- 1 Tom Peters, Robert Uoterman Ml. In search of perfection. Lessons of the most successful companies of America – M.: Alpina Pablsher, 2011. – 528 p.
- 2 Rensis Likert. Developing patterns in management.– American Management Association, 1995. – 256 p.
- 3 Mulletts of Century. Work with the highest administrative personnel in the USA and other foreign countries / In Mulletts. – M.: Publishing house of RAGS, 2006. – 250 p.

Түйін

Бұл мақала кадрлық менеджменттің шетелдік тәжірибесінің дамуына арналған. Америкалық және жапондық үлгідегі кадрлық менеджменттің теориялық аспектілері зерттелген. Сонымен бірге америкалық және жапондық үлгідегі мектептер, қызметкерлерді іріктеу ерекшелігі, америкалық және жапондық мекемелердегі қызметкерлерді іріктеудің кезендері мен шарттары, америкалық және жапондық үлгідегі менеджменттің артықшылықтары мен кемшіліктері қарастырылған. Менеджменттің америкалық және жапондық мектептері басқаруда көптеген жетістіктерге жетті. Менеджменттің осы үлгілері басқа елдерге негіз болып алынады. Америкалық үлгі жапондық үлгісіне қарағанда тарихи түрде пайда болған және өзінің өрістеуін едәуір ертерек алған және оны айтарлықтай жиі қатаң, формалды, авторитарлық және әкімшілікті деп атайды. Осы үлгі өзіне АҚШ компанияларында қолданылатын неғұрлым әдеттегі қағидаларды, басқару әдістері мен технолоияларын жинақтайды және жалпы алғанда ол ХХ ғ. қалыптасқан. Менеджменттің жапондық үлгісі әлемдегі екінші негізгі үлгі болып саналады, оны америкалыққа қарағанда жиі жұмсақ, формалды емес,

әлеуметтік-психологиялық, органикалық деп қарастырады. Жапондық менеджменттің қалыптасуына американдық теоретиктер мен практиктердің басқару тұжырымдамалары әсер еткеніне қарамастан, Жапония шетелдік тәжірибелерді жай көшіріп қана емес, ұлттық ерекшеліктер мен дәстүрлерге жүгінетін өз үлгісін жарыққа шығарды. Осы үлгілер заманауи менеджменттің саласындағы танымалдық пен бәсекеге қабілеттілік деңгейінің көзқарасымен өте жағымды болып келеді. Кадрлық менеджменттің америкалық және жапондық үлгілерінің теориялық аспектілерін зерттеу және осы басқару үлгілерді Қазақстандық кәсіпорындарда қолдану олардың қызметінің тиімділігін, қызметкердің бәсекеге қабілеттілігін және әлеуметтік хал-жайын арттыруға әкеледі.

Тірек сөздер: кадр, қызметкер, кадрлық қызметтер, кадрлық менеджмент, өмір бойы жалдау.

Резюме

Статья посвящена зарубежному опыту развития кадрового менеджмента. Исследованы теоретические аспекты американской и японской моделей кадрового менеджмента. Рассмотрены американская и японская модели школы, особенности отбора персонала, этапы и условия отбора персонала в американских и японских компаниях, преимущества и недостатки в американской и японской моделях менеджмента. Японская и американская школы менеджмента добились наибольшего успеха в управлении. Данные модели менеджмента являются основополагающими для других стран. Американская модель исторически сложилась и получила свое распространение намного раньше, чем японская, и ее достаточно часто называют жесткой, формальной, авторитарной, административной. Данная модель аккумулирует в себе наиболее типичные принципы, методы и технологии управления, применяемые в компаниях США, и в общих чертах она была сформирована в XX в. Японская модель менеджмента считается второй базовой моделью управления в мире, часто в отличие от американской ее рассматривают как мягкую, неформальную, социально-психологическую, органическую. Несмотря на то, что на становление японского менеджмента большое влияние оказали концепции американских теоретиков и практиков управления, Япония не стала просто копировать зарубежный опыт, а создала собственную модель управления, опирающуюся на национальные особенности и традиции. Данные модели являются очень привлекательными с точки зрения популярности и уровня конкурентоспособности в области современного менеджмента. Исследование теоретических аспектов американской и японской моделей кадрового менеджмента и использование данных моделей управления на казахстанских предприятиях приведут к повышению эффективности их деятельности, повышению конкурентоспособности и улучшения социального самочувствия персонала.

Ключевые слова: кадры, персонал, кадровые службы, кадровый менеджмент, пожизненный наем.

НОВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА

В статье рассмотрены новые исследования интеллектуального капитала. В большинстве работ, затрагивающих проблемы интеллектуального капитала, проводятся исследования на микроуровне. Это объясняется тем, что наиболее актуальными с точки зрения практики и неисследованными для экономистов являются вопросы определения, оценки, учета интеллектуального капитала на производстве и в сфере услуг, а также влияние размеров вложений в интеллектуальный капитал на прибыль и эффективность производства. Проблемы заключается в том, что в реальной стоимости активов не отражаются такие нематериальные активы, как стоимость уникальной рабочей силы. Интеллектуальный капитал как один из важнейших источников ценности компании порожден ресурсом, которым компания не в состоянии владеть, – ее работниками. Обеспечивая высокие рыночные показатели деятельности, они, по сути, не являются ее активом. Исследования интеллектуального капитала на национальном уровне встречаются крайне редко. В основном они касаются вопросов интеллектуального человеческого капитала, концентрируясь на проблемах воспроизводства рабочей силы, проблемах образования. В целом их скорее можно отнести к теории человеческого капитала. Интеллектуальный капитал на макроуровне пока еще мало интересует ученых, поэтому четко не определена структура интеллектуального капитала страны. Задача такого рода определения очень сложна, причем не только количественного, но и чисто концептуального. Несомненно, эти исследования будут востребованы в ближайшее время для разработки экономической политики в странах с передовым уровнем экономического развития.

Ключевые слова: теории доиндустриального, индустриального, постиндустриального общества, теории человеческого и интеллектуального капитала, информационное общество, стоимость, цена, фирма, макро- и микроуровни.

Теория интеллектуального капитала сформировалась из двух направлений современной научной мысли:

- 1) теории человеческого капитала;
- 2) теории постиндустриального общества.

В рамках первой постепенно сформировался сам термин «интеллектуальный капитал», тогда как исследования постиндустриального общества заложили основу понимания механизмов его воспроизводства и движения.

Пожалуй, одной из первых работ, заложивших камень в фундамент самостоятельных исследований интеллектуального капитала, была работа японского ученого Тайичи Сакайя «Стоимость, создаваемая знанием, или история будущего» [1]. Впервые она вышла в свет в Японии в 1985 г. и во многом была основана на японской действительности. Уникальность ее становится понятна в том случае, если сопоставить уровень развития экономики и ее функционирование с теми выводами, которые сделал Сакайя.

Экономика Японии в 80-е гг., несомненно, была одной из ведущих, с высоким уровнем технологического развития. Но в целом весь экономический механизм носил индустриальный характер. Сакайя же в своей книге делает замечания и выводы, поражающие своей прозорливостью. Так, например, в любой экономике цена и, главное, доминирующие механизмы ее формирования могут дать существенную информацию о степени развития экономики, конкурентной среде, ведущих ресурсах и факторах производства. Относительно цены в формирующейся экономике Сакайя отметил тенденцию, характерную для продукции, создаваемой знанием, – отсутствие сближения цен и затрат. Цена формируется в большей степени на основе предпочтений потребителя и его личных оценок. Этот процесс сегодня очень ярко проявился во многих областях – от индустрии моды (где цена формируется не затратами на материал и работу, а исключительно «именем») до IT-новинок. Как справедливо указывает Сакайя, падение цены на «немодные» товары на сотни процентов – результат изменившихся предпочтений.

В целом книга посвящена глобальным изменениям в современном обществе, характерным признаком которого, согласно концепции автора, является не просто широкая распространенность знаний, а то, что они непосредственно воплощаются в большинстве создаваемых в обще-

стве благ и, таким образом, экономика превращается в систему, функционирующую на основе обмена знаний и взаимной оценки.

За пределы Японии книга вышла только в 1990 г., когда была опубликована в США под названием «The Knowledge-Value Revolution, or A History of the Future». Сегодня эта книга читается не столь вызывающе, а, скорее, поразительно правдиво. Правда, некоторые моменты выглядят несколько идеалистически. В первую очередь это касается «импульса соперничества» – процесса, который, по мнению Сакайа, сподвиг отказаться от «жадного поглощения всего того, чем изобилует природа». Экономия ресурсов, пожалуй, процесс вынужденный. Он продиктован скорее необходимостью снижения материально-производственных издержек. Так ярко он проявился в развитых странах в 80-е гг. из-за двух причин: небывалого до тех пор скачка мировых цен на нефть (когда цена нефти достигла абсолютного максимума) и, во-вторых, замедления темпов экономического роста практически во всех развитых странах. Оба эти фактора ярко проявились в Японии и вызвали объективное стремление к экономии ресурсов через внедрение новых технологий и повышение темпов НТП.

Как и в работе Т. Сакайа, во многих исследованиях, посвященных постиндустриальному обществу, проблема интеллектуального капитала затрагивается косвенно, через анализ среды его функционирования и основ его появления.

Истоки понятия «интеллектуальный капитал» в этой работе Сакайа прослеживаются довольно ясно, хотя сам термин не встречается ни разу. Задавшись вопросом о доминирующем благе в экономике будущего, Сакайа приходит к следующему предположению.

«То, чем мы, скорее всего, будем обладать в изобилии, можно назвать мудростью, причем определяемой в самом широком смысле, включающей человеческие способности и знание, равно как и информацию. «Запасы» того, что мы назвали мудростью, увеличивались и увеличиваются по мере накопления знаний, опыта, распространяясь через системы образования, информационные и коммуникационные сети, а характер восприятия и прочтения людьми новых данных обуславливают ее постоянное адаптирование и преобразование [к существующим потребностям]» [2].

Ключевым моментом, по которому мы можем говорить, что «мудрость» в понимании Т. Сакайа суть интеллектуальный капитал, – это объединение воедино человеческих способностей, знаний и информации.

90-е гг. – время появления исследований, посвященных исключительно проблемам интеллектуального капитала.

Первые специальные теоретические труды – результат практической деятельности. В 1997 г. была опубликована книга, принадлежащая признанным во всем мире пионерам изучения интеллектуального капитала – Лейфу Эдвинссону и Майклу Мэлоуну, – «Интеллектуальный капитал. Определение истинной стоимости компании» [3]. В ней отражен опыт выявления, оценки и управления интеллектуальным капиталом шведской финансовой корпорации «Scandia». В свое время эта компания была «первопроходцем». Но очень быстро этот процесс был подхвачен, и сегодня многие фирмы составляют регулярные отчеты по интеллектуальному капиталу.

Среди наиболее интересных работ, безусловно, следует отметить книгу Томаса Стюарта, американского экономиста и публициста, «Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства корпорации», впервые опубликованную тоже в 1997 г. в США и Англии [4].

Эти труды во многом и сформировали основу теоретических взглядов на определение и структуру интеллектуального капитала.

На русский язык также переведена книга Энни Брукинг «Интеллектуальный капитал» [5]. Это издание представляет уже скорее не рассуждения ученого о проблеме, а учебное пособие. В целом же можно говорить об очень быстром, стремительном развитии знаний об изучаемой нами проблеме.

Тем не менее в исследованиях интеллектуального капитала на сегодняшний день больше вопросов, чем ответов. Они продиктованы потребностью практиков и определяют дальнейшие исследования интеллектуального капитала.

В целом направления можно сформулировать следующим образом.

1. Исследование интеллектуального капитала фирмы. В большинстве работ, затрагивающих проблемы интеллектуального капитала, проводятся исследования на микроуровне. Это объясняется тем, что наиболее актуальными с точки зрения практики и неисследованными для экономистов являются вопросы определения, оценки, учета интеллектуального капитала на производстве и в сфере услуг, а также влияние размеров вложений в интеллектуальный капитал на прибыль и эффективность производства. Не случайно одним из самых интересных исследований интеллектуального капитала на сегодняшний день является уже упоминавшаяся нами работа Майкла Мэлоуна и Лэйфа Эдвинссона. Она представляет собой переработанный для открытой печати реальный отчет корпорации «Scandia», членом совета директоров которой был Л. Эдвинссон.

Одной из основных проблем, связанных с использованием интеллектуального капитала (особенно это касается отраслей новой экономики, информационного сектора, сферы личных и деловых услуг, т.е. тех отраслей, которые основаны на использовании знаний и уникальных способностей работников), является определение реальной стоимости фирмы. Проблемы заключаются в том, что в реальной стоимости активов не отражаются такие нематериальные активы, как стоимость уникальной рабочей силы. Интеллектуальный капитал как один из важнейших источников ценности компании порожден ресурсом, которым компания не в состоянии владеть, – ее работниками. Обеспечивая высокие рыночные показатели деятельности, они, по сути, не являются ее активом.

За стоимость составляющих интеллектуального капитала на сегодняшний день принимается разница между рыночной и балансовой стоимостью компании. Естественно, что в этом случае множество факторов непроизводственного характера оказывает влияние на процесс оценки реальной стоимости компании. Кроме того, с развитием информационного общества растет и будет расти разрыв между рыночной стоимостью фирмы и ценой ее балансовых активов. Именно поэтому экономисты пытаются найти адекватный механизм оценки реальной стоимости фирмы и интеллектуального капитала на микроуровне.

2. Исследования интеллектуального капитала на национальном уровне. Такого рода исследования встречаются крайне редко. В основном они касаются вопросов интеллектуального человеческого капитала, концентрируясь на проблемах воспроизводства рабочей силы, проблемах образования. В целом их скорее можно отнести к теории человеческого капитала. Интеллектуальный капитал на макроуровне пока еще мало интересует ученых, поэтому четко не определена структура интеллектуального капитала страны.

Задача такого рода определения очень сложна, причем не только количественного, но и чисто концептуального. Несомненно, эти исследования будут востребованы в ближайшее время для разработки экономической политики в странах с передовым уровнем экономического развития.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Sakaiya T. The Knowledge-Value Revolution, or A History of the Future. – N.Y.: Kodansha America Ltd, 1991.
- 2 Sakaiya T. The Knowledge-Value Revolution, or A History of the Future. – N.Y.: Kodansha America Ltd, 1992. Цит. по: Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / под ред. В.И. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 347.
- 3 Edvinsson L., Molone M. Intellectual Capital. Realizing Your Company's The Value by Finding Its Hidden Roots. – N.Y.: Harper Business, 1997.
- 4 Stewart T.A. Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations. – N.Y.; L.: Doubleday/Currency, 1997.
- 5 Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: пер. с англ. / под ред. Л.Н. Ковалик. – СПб.: Питер, 2001.

SPISOK LITERATURY

- 1 Sakaiya T. The Knowledge-Value Revolution, or A History of the Future. – N.Y.: Kodansha America Ltd, 1991.
- 2 Sakaiya T. The Knowledge-Value Revolution, or A History of the Future. – N.Y.: Kodansha America Ltd, 1992. Cit. po: Novaja postindustrial'naja volna na Zapade. Antologija / pod red. V.I. Inozemceva. – M.: Academia, 1999. – S. 347.

- 3 Edvinsson L., Molone M. Intellectual Capital. Realizing Your Company's The Value by Finding Its Hidden Roots. – N.Y.: Harper Business, 1997.
- 4 Stewart T.A. Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations. – N.Y.; L.: Doubleday/Currency, 1997.
- 5 Bruking Je. Intellektual'nyj kapital: per. s angl. / pod red. L.N. Kovalik. – SPb.: Piter, 2001.

Түйін

Көптеген зияткерлік капитал мәселелерін қозғайтын жұмыстарда зерттеулер микродеңгейде жүзеге асады. Себебі, тәжірибе көзқарасы бойынша және экономисттер үшін зерттелмеген қызмет көрсету аясы мен өндірістегі зияткерлік капиталды анықтау, бағалау және есептеу мәселелері, сондай-ақ зияткерлік капитал салымдары мөлшерінің өндірістің пайдасы мен тиімділігіне әсер етуі болып табылады. Активтердің шынайы құнында бірегей жұмыс күші сияқты материалдық емес активтердің әсер етпейтіндігі проблема болып тұр. Зияткерлік капитал компанияның маңызды құндылықтарының қайнар көзі ретінде, компания иелік ете алмайтын ресурстан пайда болған, яғни – жұмыскерлерден. Нарық қызметінің үлкен көрсеткіштеріне жататын олар, негізінде, компания активі болып саналмайды. Зияткерлік капиталды ұлттық деңгейде зерттеу өте аз болып саналады. Негізінен олар зияткерлік адами капитал мәселесімен байланысты болады және жұмыс күшін дайындау мен оларға білім беру мәселесіне үлкен зейін салады. Жалпы алғанда, оларды адами капитал теориясына жатқызуға болады. Зияткерлік капитал ғалымдарды макродеңгейде әзірге онша қызықтырмайды, сондықтан мемлекеттің зияткерлік капиталының құрылымы нақты анықталмаған. Мұндай анықтаулар тек қана сандық емес, сонымен қатар концептуалды жағынан алғанда да қиын болып саналады. Дегенмен, жақын арада бұл зерттеулер экономикалық даму деңгейі жоғары елдердегі экономикалық саясатты құрастыруда үлкен сұранысқа ие болуына күмән жоқ.

Тірек сөздер: индустриялыққа дейінгі, индустриялық, индустриялықтан кейінгі қоғам теориялар, адами және зияткерлік капитал теориялары, ақпараттық қоғам, құн, баға, фирма, макро- және микродеңгейлер.

Resume

The article revises a new study of intellectual capital. In general, the directions can be summarized as follows. In most studies, involving the issues of intellectual capital, research is conducted at the micro level. This is explained by the fact that the questions of definition, evaluation of intellectual capital accounting are the most relevant in terms of practice and unexplored for economists in manufacturing and in service industries. The problem is that intangible assets such as the value of the unique labor are not recognized in the real value of the assets. Intellectual capital as one of the most important sources of company value is generated by the resource, which the company is not able to own – its employees. Providing high market performance, they in fact, do not form its assets. The research of intellectual capital at the national level. Such studies are extremely rare. They mainly relate to the issues of intellectual human capital, focusing on the problems of reproduction of the labor force, education problems. In general, they can be more attributed to the human capital theory. Intellectual capital at the macro level still represents little interest to scientists, so the structure of the country's intellectual capital is not clearly defined. The task of such determination is very complicated, and it not only quantitative, but also purely conceptual. Undoubtedly, these studies will be needed in the nearest future for the development of economic policy in countries with an advanced level of economic development.

Key words: theory of pre-industrial, industrial, post-industrial society, theory of human and intellectual capital, information society, value, price, brand, macro and micro levels.

Г.К. БАЙБАШЕВА.

Казахский университет экономики,
финансов и международной торговли (г. Астана),
д.э.н., профессор.

Г.К. ЧИМГЕНТБАЕВА.

Таразский государственный
университет им. М.Х. Дулати,
к.э.н., доцент.

К.К. БАЙГАБУЛОВА.

Евразийский национальный
университет им. Л.Н. Гумилева,
к.э.н., доцент

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА КАК СЛОЖНОЙ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ

Построение инновационной экономики делает необходимым развитие ее научной базы – теории человеческого капитала. Широкое определение человеческого капитала делает понятие человеческого капитала как сложного производительного фактора системным и комплексным. Такой подход соответствует его реальной сущности и ведущей роли в процессах формирования и развития экономики, основанной на знаниях. В настоящее время на базе теории и практики человеческого капитала формируется и совершенствуется успешная парадигма развития США и ведущих европейских стран. Это является свидетельством того, что страны с накопленным качественным, конкурентоспособным человеческим капиталом имеют значительные преимущества в создании стабильных условий для роста качества жизни своего населения, развития экономики знаний и гражданского общества. Национальный человеческий капитал становится конкурентным преимуществом государств, что приводит к необходимости его оценки. В мировой практике используются различные методики оценки человеческого капитала, которые можно условно разделить на три направления: инвестиционную оценку, амортизационную оценку и оценку по доходам. Не принижая значимости известных методик, следует заметить, что имеющиеся методики по оценке человеческого капитала позволяют только примерно спрогнозировать индивидуальную стоимость работника. С одной стороны, зачастую они не обеспечены достоверными исходными данными, а с другой стороны, не учитывают многие показатели, характеризующие человеческий капитал, в то время как разработка методик для оценки человеческого капитала имеет большой потенциал для практики управления человеческим капиталом.

Ключевые слова: человеческий капитал, стоимость рабочей силы, оценка человеческого капитала, методы расчета стоимости человеческого капитала.

В современной отечественной экономике все больше приходит понимание того, что человек с его образованием, квалификацией и опытом выступает важным и в то же время недоиспользованным ресурсом. Поэтому в последние годы все больше стало уделяться внимания изучению человеческого капитала на различных уровнях – от уровня отдельных государств до уровня отдельного человека. Не случайно в Послании Президента народу Казахстана одним из приоритетов развития страны обозначен качественный рост человеческого капитала.

Человеческий капитал является сложной социально-экономической категорией и характеризуется количественной и качественной определенностью. В разные периоды времени экономистами разрабатывались методы оценки человеческого капитала и вводились соответствующие понятия. Например, ценность человека, стоимость труда, стоимость рабочей силы, стоимость человеческого капитала, стоимость жизни, стоимость образовательного фонда и т.п.

Следует отметить, что вопрос о вкладе образования и квалификации в экономический рост и о влиянии на величину доходов их обладателей решался еще в рамках классической политэкономии и трудовой теории стоимости. Данная проблема рассматривалась в трудах У. Петти, А. Смита, Д.Ст. Милля, Ж.Б. Сэя, К. Маркса, Ф. Листа, Е. Энгеля, Г. Сиджвика, Л. Вальраса и др. Так, У. Петти еще в XVII в. впервые попытался оценить денежную стоимость производительных свойств человеческой личности. Он утверждал, что ценность основной массы людей, как и земли, равна двадцатикратному годовому доходу, который они приносят. Ценность всего населения Англии того времени он оценил примерно в 520 млн фунтов стерлингов, а стоимость каждого жителя – в среднем в 80 фунтов стерлингов. Богатство общества, по мнению У. Петти,

зависит от характера занятий людей и их способности к труду. Поэтому взрослого человека он оценивал в 2 раза дороже, чем ребенка, а по степени полезности трех крестьян приравнивал к одному моряку.

Н.У. Сениор предполагал, что человеческие существа могут успешно трактоваться как капитал. Однако в своих рассуждениях он больше обращал внимания на мастерство и приобретенные способности, но не на самого человека. Тем не менее человеческие существа Н.У. Сениор трактовал как капитал с затратами на содержание, вкладываемыми в человека с ожиданием получения выгоды в будущем.

В отличие от исследователей классической школы Г. Беккер и Т. Шульц применяли количественные методы анализа воздействия на хозяйственную жизнь таких социальных процессов, которые прежде с помощью экономических категорий не изучались. Например, с помощью регрессионного анализа определялось воздействие на производительность труда и заработную плату сроков обучения, производственного опыта, стажа работы, личных способностей. А благодаря исследованиям школы Г. Беккера инвестиции в человеческий капитал стали восприниматься общественным мнением не как объект непроизводительного потребления, а как наиболее эффективный объект инвестиционных вложений.

Дж. Кендрик предложил затратный метод расчета стоимости человеческого капитала, т.е. рассчитывать накопление инвестиций в человека на основе статистических данных [1]. Данная методика оказалась приемлемой для США, где имелись обширные и достоверные статистические данные. Метод, разработанный Дж. Кендриком, позволил оценить накопления человеческого капитала по его полной «восстановительной стоимости», но он не давал возможности расчета «чистой стоимости» человеческого капитала (за минусом его «износа»). В то же время в его методе отсутствовала методика выделения из общей суммы затрат части расходов, используемых на воспроизводство человеческого капитала.

В работе Дж. Минсера была выполнена оценка вклада образования и длительности трудовой деятельности в человеческий капитал. Используя статистические данные США за 80-е гг. XX в., Дж. Минсер получил зависимости эффективности человеческого капитала от числа лет общего образования, профессиональной подготовки и возраста работника [2]. К.Б. Маллиган и Х.С. Мартин разработали методику оценки запаса совокупного человеческого капитала с помощью системы индексов.

Национальный научный фонд США совместно с экспертами Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) исследовал вклад науки в человеческий капитал. Фондом была разработана система показателей НТП, в т.ч. затрат на НИОКР. Методология ФРАСКАТ включает полную информацию о затратах на науку в США начиная с 1920 г. В этой методике учитывался временной лаг между периодом осуществления НИОКР и периодом их воплощения в накопленном человеческом капитале как приросте запаса знаний и опыта. Средний срок службы этого вида капитала был принят равным 18 годам.

Постоянный интерес к проблеме человеческого капитала проявляют и международные финансово-экономические институты. Так, экономический и социальный совет ООН (ЭКОСОС) еще в 70-е гг. XX в. подготовил документ по стратегии дальнейшего развития человечества. В этом исследовании были созданы методики расчетов отдельных составляющих человеческого капитала. Это средняя продолжительность жизни одного поколения, длительность активного трудового периода, чистый баланс рабочей силы, цикл семейной жизни и др.

Вместе с тем существенный вклад в разработку расширительной концепции национального богатства с учетом вклада человеческого капитала внесли аналитики Всемирного банка, которые обобщили результаты и методы оценки человеческого капитала различных школ и авторов. В отличие от других методик в методологии Всемирного банка учитываются накопленные знания и другие составляющие человеческого капитала. При этом источники человеческого капитала выбраны по группировкам затрат на соответствующие направления. Это наука и образование, культура и искусство, здравоохранение и информационное обеспечение.

Необходимо подчеркнуть, что методика оценки человеческого капитала по затратам является корректной для развитых стран, имеющих эффективные государственные системы и эффективную экономику, в то время как для развивающихся стран и стран с переходными экономиками она дает значительную погрешность. Кроме того, возникают определенные трудности при сравнительной оценке стоимости человеческого капитала разных стран. Это связано с тем,

что человеческий капитал развитой страны и слаборазвитой страны имеет весьма разную производительность на единицу капитала, а также разный уровень и качество.

Приняв во внимание недостатки методики оценки человеческого капитала по затратам, аналитики Всемирного банка предложили дисконтный метод оценки стоимости человеческого капитала. Суть метода заключается в том, что при заданной норме доходности совокупного национального богатства вычисляется его стоимость. Из полученной величины вычитается стоимость земли, полезных ископаемых, лесных и морских ресурсов, производственный капитал и другие активы. В итоге остается стоимость человеческого капитала. Рассчитанная по данной методике стоимость человеческого капитала составляет даже в бедных странах около половины национального богатства, а в развитых странах – примерно три четверти. При этом на национальном уровне возникают сильные синергические эффекты [3].

Обычно при определении величины человеческого капитала используются натуральные (временные) и стоимостные методы измерения человеческого капитала. Временные методы предполагают оценку человеческого капитала в человеко-годах обучения. То есть чем выше уровень образования, тем большим объемом человеческого капитала обладает индивид. Одновременно учитывается неодинаковая продолжительность учебного года в течение анализируемого периода, неравнозначность года обучения на разных уровнях образования (например, среднее образование в школе и высшее образование в университете).

Среди стоимостных методов известны такие подходы, как капитализация заработка (У. Петти, У. Фарр), цена производства (Э. Энгель), комбинированный метод (Т. Витстейн). Например, Т. Витстейн предложил оценивать стоимость человека, исходя из производственных затрат и получаемых доходов. Предложенные им формулы по оценке человеческого капитала использовались в сфере страхования при исчислении иска на компенсацию о потере жизни.

Распространенным методом измерения человеческого капитала является принцип капитализации будущих доходов, который основан на положении о так называемом «предпочтении благ во времени». Суть метода заключается в том, что люди склонны выше оценивать определенную сумму денег или набор благ в настоящем времени, чем такую же сумму или набор благ в будущем.

Ученые из Мичиганского университета предложили модель индивидуальной стоимости работника, которая основана на понятиях условной и реализуемой стоимостей. Индивидуальная ценность работника определяется на основе объема услуг, который работник предоставит или реализует, работая на данном предприятии. Это определяет ожидаемую условную стоимость работника. Кроме того, индивидуальная ценность зависит от того, останется ли работник в данной компании и именно в ней реализует свой потенциал. Получается, что условная стоимость включает весь потенциальный доход, который работник может принести, если бы он всю оставшуюся жизнь проработал на этом предприятии. С учетом вероятности того, что работник будет работать в компании на протяжении определенного периода времени, ценность его определяет ожидаемую реализуемую стоимость. Иными словами, ожидаемая реализуемая стоимость состоит из двух элементов: ожидаемой условной стоимости и вероятности продолжения членства в компании. Однако данная методика позволяет только примерно спрогнозировать индивидуальную стоимость работника [4].

Современные методы оценки человеческого капитала широко используют косвенные способы оценки отдельных его составляющих, например, через показатели доступности услуг образования. На таких оценках основывается, в частности, «индекс развития человеческого потенциала», который служит для измерения уровня жизни, грамотности, образованности и долголетия. Кстати, Программа развития Организации Объединенных Наций (ПРООН) использует их как основные характеристики человеческого потенциала.

Несколько иной подход к оценке человеческого капитала предложил И. Фишер. По его мнению, использование капитала означает получение процента как универсальной формы любого дохода (заработной платы, прибыли, ренты). Дисконтируемая сумма будущих доходов и составляет величину применяемого капитала. Но метод И. Фишера имеет существенные недостатки, которые заключаются в том, что метод не включает инвестиции в человеческий капитал, оценку профессионального уровня, уровня образования персонала, затраты на научные разработки, здравоохранение и прочие затраты. Эта методика оценки человеческого капитала отражает только доход, который будет получен в будущем.

Як Фитц-енц рассматривал человеческий капитал во взаимосвязи с добавленной экономической стоимостью. Он также предложил образец системы сбалансированных показателей корпоративного человеческого капитала. Эта система показателей включает финансовые и человеческие показатели. В качестве финансовых показателей рассматриваются прибыль от человеческого капитала, расходы на человеческий капитал, добавленная стоимость человеческого капитала, рыночная стоимость человеческого капитала. А к человеческим показателям относятся процент сотрудников с нормированным рабочим днем, процент непостоянной рабочей силы, показатель прироста рабочей силы, общий процент прибыли от всех затрат на рабочую силу, инвестиции в развитие сотрудников [5].

Для определения стоимости человеческого капитала Як Фитц-енц разработал матрицу, примененную к четырем основным видам деятельности в сфере человеческих ресурсов: приобретение, содержание, развитие и сохранение. Думается, что данная методика оценки человеческого капитала является наиболее оптимальной. Однако следует также отметить специфичность отдельных показателей, вследствие чего использовать эту методику в исходном виде для оценки человеческого капитала казахстанских предприятий не совсем удобно. Тем не менее она может быть адаптирована и положена в основу методики, учитывающей отечественную специфику.

Международная статистика проблему количественной оценки работника как носителя человеческого капитала решила следующим образом. В 1966 г. на XI Международной конференции по статистике труда, проходившей в г. Женеве, была принята Резолюция о затратах на рабочую силу. В соответствии с Резолюцией Международная стандартная классификация расходов на рабочую силу включает следующие основные группы:

- 1) прямая заработная плата и жалованье;
- 2) оплата неотработанного времени;
- 3) премии и денежные подарки;
- 4) расходы на питание, напитки, топливо и другие натуральные выплаты;
- 5) расходы работодателя по обеспечению рабочего жильем;
- 6) расходы работодателя на социальную защиту;
- 7) расходы по профессиональному обучению;
- 8) расходы на социальные нужды;
- 9) прочие расходы на рабочую силу, не относящиеся к вышеуказанным квалификационным группам (например, рабочая одежда);
- 10) налоги, рассматриваемые как расходы на рабочую силу (например, налоги на численность или фонд за работной платы).

На наш взгляд, для практической оценки человеческого капитала современных предприятий можно использовать несколько основных методов, которые показаны на рисунке 1.

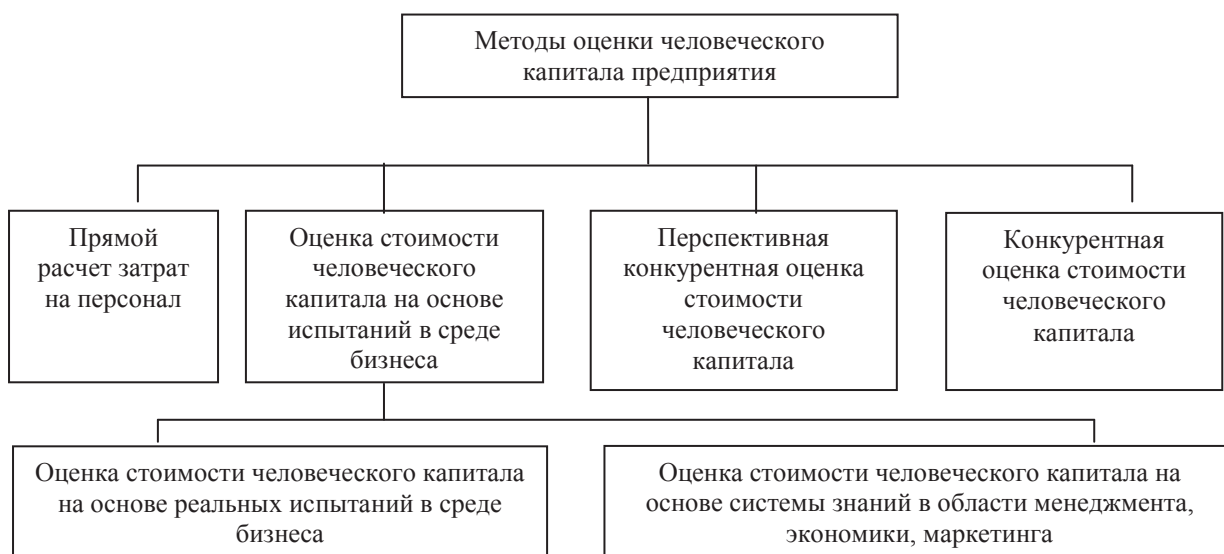

Рисунок 1 – Методы оценки человеческого капитала предприятия

Примечание – Составлено авторами на основе исследования.

1. Метод простого расчета прямых издержек на человеческие ресурсы. Это самый простой метод, который позволяет подсчитать общие экономические затраты компании на своих сотрудников. Такая оценка включает издержки на оплату труда, социальные налоги, безопасность трудовой деятельности и улучшение условий труда, затраты на подготовку и повышение квалификации работников. Серьезным недостатком данного метода является неточная и неполная оценка реального значения человеческого капитала предприятия, поскольку его часть при использовании этого метода просто не учитывается.

2. Метод конкурентной оценки стоимости человеческого капитала. Данный метод является более точным, но и более сложным; он основывается на совокупной оценке издержек и потенциальных потерях, наносимых предприятию при уходе из него работника. Этот метод предполагает расчет следующих значений:

1) постоянные и переменные затраты на работников, осуществляемые основным конкурентом на рынке, с учетом сопоставимости основных показателей финансово-хозяйственной деятельности;

2) индивидуальная премия работнику предприятия, которую выплачивают конкуренты за переход на работу к ним;

3) затраты предприятия, которые оно понесет дополнительно на поиск равноценной замены сотрудника в случае его ухода в другую компанию;

4) экономические потери, которые несет предприятие в период отсутствия работника и поиска ему подходящей замены;

5) потери уникальных производственных навыков, накопленного трудового и интеллектуального потенциала, которые работник унесет с собой в конкурирующую организацию;

6) возможные потери определенной части рынка предприятия, усиление влияния конкурента на рынке и, как следствие, увеличение объема продаж конкурентов;

7) изменение организационных эффектов синергии и эмерджентности социальной группы, в которую входил работник.

Структура показанной оценки человеческого капитала позволяет более точно оценить реальную величину человеческого капитала.

3. Метод оценки стоимости человеческого капитала в перспективе. Данный метод дополняет метод конкурентной стоимости через оценку динамики стоимости человеческого капитала в перспективе развития предприятия на 3 года и больше.

4. Оценка стоимости человеческого капитала в процессе испытаний в реальном или специально создаваемом бизнес-окружении для некоторых категорий сотрудников. Такая оценка может быть получена 2 способами: по определенным результатам, полученным работником; оценка компетенций работника в сфере менеджмента предприятия с помощью современных информационных технологий.

Следует отметить, что при всем многообразии методов выделяют несколько базовых подходов к оценке человеческого капитала, которые основаны на инвестициях в развитие человеческого капитала, капитализации отдачи, натуральных индикаторах. В каждом подходе существует целый ряд сложностей и противоречий. Например, при оценке человеческого капитала на основе инвестиций многие ученые придерживаются мнения о том, что для формирования человеческого капитала необходимы все затраты, направленные на поддержание жизнедеятельности человека.

Позиция других заключается в том, что затраты на производство человеческого капитала приравниваются только к затратам, увеличивающим производительные способности людей, к примеру, инвестиции в сфере формального обучения. Однако хотя такой вид затрат сравнительно несложно определить, он составляет лишь часть всего накопленного человеческого капитала.

Еще у одного метода, разработанного Т. Шульцем и основанного на оценке образовательной составляющей человеческого капитала, более адекватные, на наш взгляд, и сопоставимые результаты, ведь расчет проводится в ценах года подсчета. Оценка предполагает расчет капитала трудовых ресурсов, а не только всего населения, и сравнение его с основным производственным капиталом, выраженным в ценах того же года. По Т. Шульцу, затраты на формирование человеческого капитала состоят преимущественно из прямых расходов государства и частных лиц в сфере образования, а также затрат труда самих учащихся.

В отличие от предыдущих методик, проводимых на макроуровне, затратный подход к стоимостной оценке величины человеческого капитала, предложенный К.Н. Чигоряевым, осуществляется на микро- и мезоуровне. Согласно данному методу все затраты, связанные с человеческим капиталом, делятся на три основные группы: фонд оплаты труда (все выплаты работникам); затраты на интеллектуальный капитал (затраты на обучение, переподготовку, повышение квалификации работников, участие в конференциях; затраты на НИР); затраты на капитал здоровья (проведение профилактических осмотров сотрудников, дополнительное страхование здоровья и другие меры профилактики и предупреждения болезней).

Этот метод отличается относительной простотой расчета и учитывает не только образовательную составляющую, но и фонд оплаты труда и составляющую здоровья. В современных условиях учет составляющей здоровья в определении уровня человеческого капитала приобретает особое значение. Ведь, например, результаты исследований в этой области показывают, что уровень здоровья человека лишь на 8–10% зависит от здравоохранения, на 20% – от экологических условий, на 20% определяется генетическими факторами и на 50% зависит от образа жизни самого человека [6].

Очевидно, что каждая из рассмотренных методик оценки далеко не в полной мере способна измерить масштаб величины человеческого капитала. Так, большинство существующих оценок не учитывает инвестиции, не имеющие денежного эквивалента, в частности, собственный труд учащихся в ходе образовательного процесса. В этом случае принято говорить о потерянных заработках обучающихся. Следовательно, инвестиционный метод ограничен по причине неполного учета неявных затрат, затруднителен в связи с невозможностью определения зависимости между затраченными инвестициями и уровнем накопленного человеческого капитала.

В подходе, построенном на результатах от прошлых усилий, следует разграничивать денежные и неденежные выгоды. При учете денежных отдач, в отличие от неденежных, в методологическом плане трудностей практически не возникает. Когда речь ведут о денежных выгодах, подразумевают количество пожизненных заработков. Но достаточно проблематично оценить неденежные выгоды, которые связаны со снижением риска безработицы, перспективой карьерного роста. В то же время трудно дать рыночную оценку уровню удовлетворенности работников содержанием и условиями работы. Поэтому на практике такая оценка не будет в полной мере воспроизводить весь реальный объем человеческого капитала.

Вместе с тем практикуемая оценка натуральных индикаторов подразумевает анализ параметров населения. В данном случае в качестве переменных используют различные показатели, которые формируются в системе формального образования. Это уровень грамотности и уровень образования населения, среднее число лет обучения (наиболее популярный показатель), численность учащихся в образовательных учреждениях разного уровня. Но техническая сторона этого метода содержит ряд трудностей, связанных с обработкой статистических данных, доступных не для всех стран. Еще один недостаток методики заключается в том, что, во-первых, сама процедура ее осуществления является трудоемкой, во-вторых, незначительные изменения в используемой методике, связанные с недостаточностью корректирующих данных, могут приводить к серьезным расхождениям в результатах. В качестве дополнительных показателей человеческого капитала часто применяют такие параметры, как численность исследователей, имеющих научные степени, занятых в НИОКР, инвестиции в развитие науки и образования и т.д.

На основе вышеизложенного можно сказать, что в последние годы различные методы оценки человеческого капитала предприятий получают все большее распространение, однако они еще далеки от совершенства.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Кендрик Дж. Совокупный капитал США и его функционирование. – М.: Прогресс, 1976. – 320 с.
- 2 Mincer J. The Production of Human Capital and The Lifecycle of Earnings: Variations on a Theme. – Working Paper of the NBER. 1994. № 4838. P. 214–224.
- 3 Козлов А.И. Экономическая оценка человеческого капитала: концептуальный аспект // Труд и социальные отношения. – 2010. – № 2. – С. 47–55.

- 4 Тугускина Г. Методика оценки человеческого капитала предприятий // Управление персоналом. – 2009. – № 5. – С. 35–42.
- 5 Багрецов Н.Д., Шелепова Н.А. Современные подходы к оценке человеческого капитала // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. – 2012. – № 4. – С. 94–98.
- 6 Егель Е.А. Роль человеческого капитала в современной экономике // Вестник Оренбургского гос. ун-та. Серия «Социально-экономические науки». – 2012. – № 2. – С. 37–51.

SPISOK LITERATURY

- 1 Kendrick Dzh. Sovokupnyj kapital SShA i ego funkcionirovanie. – M.: Progress, 1976. – 320 s.
- 2 Mincer J. The Production of Human Capital and The Lifecycle of Earnings: Variations on a Theme. – Working Paper of the NBER. 1994. № 4838. R. 214–224.
- 3 Kozlov A.I. Jekonomicheskaja ocenka chelovecheskogo kapitala: konceptual'nyj aspekt // Trud i social'nye otnoshenija. – 2010. – № 2. – S. 47–55.
- 4 Tuguskina G. Metodika ocenki chelovecheskogo kapitala predpriyatij // Upravlenie personalom. – 2009. – № 5. – S. 35–42.
- 5 Bagrecov N.D., Shelepova N.A. Sovremennye podhody k ocenke chelovecheskogo kapitala // Vestnik Altajskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta. – 2012. – № 4. – S. 94–98.
- 6 Egel' E.A. Rol' chelovecheskogo kapitala v sovremennoj jekonomike // Vestnik Orenburgskogo gos. un-ta. Serija «Social'no-jekonomicheskie nauki». – 2012. – № 2. – S. 37–51.

Түйін

Инновациялық экономиканың қалыптасуы оның ғылыми негіздерін – адами капитал теориясының дамуын қажет етеді. Адами капиталдың кең түрдегі мағынасы адами капитал мағынасын күрделі өндірушілік фактор ретінде жүйелік және кешендік етеді. Мұндай көзқарас оның нақты мәні мен білімге негізделген, экономиканың қалыптасу мен дамуының үрдісінде атқаратын жетекші рөліне сәйкес келеді. Қазіргі кездегі адами капиталдың теориясы мен тәжірибесі негізінде жетекші еуропалық мемлекеттер мен АҚШ үздік және табысты, пайдалы парадигмалардың негіздері қалыптастырылады да жетілдіріледі. Бұл бәсекеге қабілетті және сапалы адами капиталды жинаған мемлекеттер азаматтық қоғамның, экономикалық білімдердің дамуының және өз тұрғындарының өмір сүру деңгейінің сапасын жоғарылату үшін тұрақты жағдайларын жасауға айтарлықтай басымдықтарға ие екеніне растаушы болып табылады. Ұлттық адами капитал мемлекеттік бәсекелестік артықшылығы болып табылады, бұл оны бағалау қажеттілігіне әкеледі. Әлемдік тәжірибеде адами капиталды бағалаудың сан алуан түрлі әдістемелері қолданылады, оларды өзара үш топқа бөлуге болады: инвестициялық бағалау, амортизациялық бағалау және табыс бойынша бағалау. Белгілі әдістемелерді мәнін төмендетпегенде, адами капиталды бағалау бойынша қолданыста бар әдістемелер адами капиталдың жеке құнын шартты түрде жоспарлауға мүмкіндік беретінін байқауға болады. Бір жағынан қарағанда, көптеген жағдайда олар нақты мәліметтермен толықтай қамтамасыз етілмеген, ал екінші жағынан алғанда адами капиталды сипаттайтын көптеген көрсеткіштерді есепке алмайды. Алайда адами капиталды басқару тәжірибесін үшін адами капиталды бағалау әдістемелерін жасау үлкен әлеуетке ие болып отыр.

Тірек сөздер: адами капитал, жұмыс күшінің құны, адами капиталды бағалау, адами капитал құны есебінің әдістері

Resume

Developing innovative economy makes it necessary to develop the scientific basis – the theory of human capital. The broad definition of human capital makes the concept of human capital a complex productive factor and integrated system. This approach corresponds to its real essence and the leading role in the formation and development of economy based on knowledge. Currently, based on the theory and practice of human capital a successful paradigm of the United States of America and leading European countries is formed and perfected. This proves that countries with accumulated quality, competitive human capital have significant advantages in creating a stable environment for the growth of the life quality of its population, the development of the knowledge economy and civil society. National human capital becomes a competitive advantage for countries, which leads to the need to assess it. In world practice, using different methodology for assessing human capital, which can be divided into three areas: – investment evaluation, assessment and evaluation of depreciation on income. Without downplaying the importance of known methods, it should be noted that the existing methodology for the assessment of human capital allows to predict the value of an individual employee roughly. On the one hand, they are often not provided with accurate initial data, and on the other hand, many parameters characterizing human capital are not taken into account. Whereas the development of techniques for the assessment of human capital has great potential for human capital management practices.

Key words: human capital, labor costs, human capital assessment, methods of calculating the value of human capital.

Л.К. МУХАМБЕТОВА,

к.э.н., доцент.

Д.М. ТУРЕКУЛОВА,

д.э.н., профессор.

М.К. ЖАМКЕЕВА,

PhD.

Казахский университет экономики,
финансов и международной торговли
(г. Астана)

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Становление и развитие индустриального общества характеризовалось явным противопоставлением основной части рабочей силы, подвергавшейся эксплуатации, творческому началу, воплощенному в труде инженеров и организаторов производства. В развитом индустриальном обществе отношение к человеческому капиталу начинает меняться. С одной стороны, человеческий капитал рассматривается наравне с вещественным капиталом в моделях «затраты – выпуск» с целью минимизации издержек. С другой стороны, он провозглашается достоинством личности, может использоваться в качестве капитала, принося регулярный доход в течение определенного времени. С переходом к постиндустриальному обществу повышаются требования к качеству человеческого капитала. Теперь лидирующее положение отводится его интеллектуальной составляющей. Человеческий капитал превращается в фактор, определяющий результативность отдельных фирм, проявляет себя в качестве генератора научно-технического прогресса, изменяющего структуру национальной экономики. В настоящее время концепция человеческого капитала получает свое развитие в рамках современных подходов. В частности, институциональный подход к человеческому капиталу значительно расширяет рамки и обогащает методологию анализа, наиболее адекватно отражает реально протекающие социально-экономические процессы в обществе, давая импульс дальнейшему развитию теории. Главное отличие человеческого капитала от вещественного капитала заключается в том, что человеческий капитал воплощен в человеке. Поэтому он не может продаваться, передаваться, оставляться в наследство по завещанию, как деньги и материальные ценности. Но он может использоваться во внутрисемейном производстве человеческого капитала следующих поколений. В рамках атрибутивного подхода исследуемое явление характеризуется с точки зрения его атрибутивных качеств и свойств, признаков и черт, отличающих его особенную природу и специфические признаки. Такими свойствами человека являются присущие ему потребности и способности, и прежде всего способность к труду и способность к потреблению, входящие в структуру производительных сил человека.

Ключевые слова: человеческий капитал, природные способности, интеллектуальный капитал, атрибутивный подход, знания, умения.

Научный анализ содержания человеческого капитала как категории целесообразно изучать в рамках системного подхода. В экономической литературе выделяют четыре главных методологических основания для формулирования определений человеческого капитала: атрибутивный, генетико-исторический, воспроизводственный и функционально-целевой [1].

В работах крупнейших представителей основных школ экономической мысли встречаются сравнения, ставящие знак равенства между трудовыми ресурсами и вещественным капиталом. Это свидетельствует о признании значимости трудовых ресурсов и эффективности труда работников. Например, А. Смит писал, что человека, затратившего много времени и труда для получения профессии, требующей особой ловкости и искусства, можно сравнить с такой же дорогой машиной. Он считал, что полезные способности членов общества и затраты на их воспитание и обучение представляют собой основной капитал, как бы реализующийся в личности. Более того, этот элемент основного капитала, наряду с машинами и орудиями труда, также приносит прибыль. В его фундаментальном труде «Исследование о природе и причинах богатства народов» (1776 г.) отчетливо звучит идея о том, что человеческий труд участвует в создании прибыли, а расходы на обучение рассматриваются как инвестиции.

Определенные сравнения между вещественным капиталом и трудовыми ресурсами проводил и А. Маршалл. К примеру, он отмечал, что значительную часть капитала составляют знания и организация. При этом работник подвергается износу, так же как и машина. По мнению А. Маршалла, инвестиции в человеческий капитал даже более эффективны, чем в капитал

вещественный. И это несмотря на то, что вложения в человека больше подвержены риску, поскольку трудно предвидеть обстоятельства, обуславливающие доход работника. Причем образование он предлагал рассматривать как национальное капиталовложение.

Согласно марксистской теории, природа переменного и постоянного капитала различна. Рабочая сила своим трудом создает новую стоимость (чистый продукт). При этом стоимость израсходованного постоянного капитала (амортизация и текущие материальные затраты) переносится им и включается в стоимость произведенного товара. Специфическая особенность рабочей силы состоит в том, что она является источником стоимости большей, чем та, которая затрачена на ее воспроизводство. Чистый продукт, создаваемый трудом наемного работника, состоит из необходимого продукта, идущего на выплату заработной платы, и прибавочного продукта, в форме прибыли безвозмездно присваиваемого капиталистом. Рабочую силу К. Маркс рассматривал как совокупность физических и духовных способностей, которыми обладает живая личность человека. Эти способности работник использует каждый раз, когда производит какие-либо потребительные стоимости. Следует подчеркнуть, что определение рабочей силы, данное К. Марксом, очень близко к современной трактовке человеческого капитала.

В современной неоклассической теории в человеческом факторе выделяются три основных элемента:

- ◆ человеческий капитал, которому соответствует доход на этот капитал;
- ◆ природные способности, которым соответствует рента на эти способности;
- ◆ чистый труд.

Перечисленные элементы в целом характеризуют труд в общепринятом смысле, а первые два элемента – человеческий капитал.

По мнению радикальных экономистов, в трактовке труда как произведенного средства производства неоклассическая теория вернулась к традиции Д. Рикардо и К. Маркса. Сторонниками неоклассической теории было отвергнуто упрощенное предположение об однородности труда и все внимание сконцентрировано на причинах разного качества рабочей силы. Это привело к экономическому анализу основных социальных институтов (образование, семья), которые изначально относились к чисто культурной сфере [2].

Труды Г. Беккера, Т. Шульца и их последователей произвели переворот в экономике труда. Они позволили перейти от изучения одномоментных показателей к показателям, охватывающим весь жизненный цикл человека; к выделению «капитальных» инвестиционных аспектов в поведении агентов на рынке труда, к признанию человеческого времени в качестве основного экономического ресурса. Вместе с тем теория человеческого капитала дает возможность объяснить структуру распределения личных доходов, неравенство в оплате мужского и женского труда, причины миграции и многое другое. Теперь образовательные инвестиции стали рассматриваться как источник экономического роста и их роль стала представляться не менее важной, чем обычные инвестиции. Было доказано, что полученное образование делает человека не только более эффективным работником, но и более эффективным учеником. Чем больше одарен человек, тем меньше он прикладывает усилий для приобретения новых знаний. Кроме того, сторонники теории человеческого капитала разработали количественные методы анализа эффективности вложений в образование, медицинское обслуживание, подготовку на производстве, миграцию и их денежной отдачи для общества и семьи.

В рамках генетико-исторического подхода изучаемое явление характеризуется с точки зрения выявления его общественно-исторической специфики, уровня зрелости генетических свойств, степени соответствия внешней формы выражения внутреннему содержанию, месту данного явления в динамическом ряду исторических этапов развития общества.

Определение производительных сил человека с этой позиции в первую очередь предполагает выявление специфики их общественно-исторической формы выражения. Воспроизводство рабочей силы в значительной степени отличается от воспроизводства материального богатства. В производстве материально-вещественных компонентов общественного продукта эти компоненты выполняют пассивную роль, в то время как при производстве созидательных способностей к труду человек как носитель этих способностей принимает сознательное участие. Более того, без непосредственного участия человека, без вложений его личного труда, его физических и умственных способностей этот вид производства просто невозможен.

В то же время процесс производства рабочей силы человека не заканчивается с вступлением его в трудовую деятельность, а продолжается практически всю сознательную жизнь. Поэтому в развитии рабочей силы большую роль играет свободное, вне рабочее время. Еще К. Маркс отмечал, что формирование и развитие производительных сил людей может осуществляться при наличии свободного времени [3, с. 221]. В связи с этим понятие общественных затрат труда во втором виде производства значительно шире понятия затрат труда в материальном производстве. Ведь оно включает в себя затраты труда на развитие созидательных способностей человека, а также затраты труда на производство средств существования в личном подсобном хозяйстве. Эти затраты входят в общественные затраты труда при производстве развитой рабочей силы человека и определяют стоимость ее воспроизводства.

Еще одним видом затрат труда на производство рабочей силы являются затраты личного труда в домашнем и подсобном хозяйствах. Этот труд направлен на личное обслуживание и развитие собственных физических и умственных способностей, это труд родителей на обслуживание и воспитание детей и т.п.

Все виды затрат труда на производство рабочей силы обычно делят на 4 группы:

- 1) затраты благ и услуг, носящих товарный характер; их потребление оплачивается населением из своих денежных доходов;
- 2) затраты благ и услуг, не имеющих товарного характера; производство этих благ осуществляется за счет общественных фондов потребления, например, затраты на образование, здравоохранение и т.д.;
- 3) затраты труда в домашнем и подсобном хозяйстве;
- 4) затраты труда граждан на развитие личных физических и умственных способностей (занятия спортом, самообразование, общее и специальное образование) [4].

С одной стороны, с развитием общества изменяются объем и структура производства и потребления благ в каждой группе. Так, развитие сферы услуг приводит к тому, что услуги, ранее производившиеся в семье, создаются на предприятиях сферы бытового обслуживания и переходят в группу товарных услуг. А с другой стороны, рост фондов общественного потребления, сети учреждений образования и дошкольного воспитания, переход школ на режим продленного дня способствуют тому, что все большая часть затрат труда по воспитанию и обслуживанию детей переходит из группы внутрисемейных услуг в разряд общественных, не приобретая товарного характера. При этом процесс обобществления все больше охватывает второй вид производства – сферу производства способностей человека к труду.

Третий вид затрат труда на производство рабочей силы представляет собой личный труд человека по своему развитию и сохранению способностей к труду. Этот вид затрат труда в меньшей степени поддается обобществлению. Общество может только косвенным образом оказывать влияние на объем и эффективность таких затрат, например, создавать условия для получения общего и специального образования, занятий спортом.

В советской экономической науке проблемы человеческого капитала разрабатывались в трудах В.А. Медведева, В.В. Куликова, О.И. Ожерельева, Л.И. Абалкина. При специфическом понимании роли человеческого фактора в общественном производстве во главу угла ставилась задача формирования нового социального типа человека, для которого труд выступал бы первой жизненной потребностью и давал возможность для самовыражения и развития. При социализме значительную роль в воспроизводстве рабочей силы играли общественные фонды потребления. Значительная их часть расходовалась на оказание бесплатных услуг в сфере образования, здравоохранения, на жилищное строительство.

Воспроизводственный подход предполагает характеристику изучаемого явления путем определения особых признаков и свойств, проявляющихся у данного явления в процессе его воспроизводственного движения. Понятие «человеческий капитал» получает определение как категория общественного воспроизводства. В теории человеческого капитала институциональное направление находит отражение в анализе общественных институтов (семья, школа, заведения профессиональной подготовки) и в выявлении их связей с другими социальными и хозяйственными учреждениями общества. В обществе создаются рациональные структуры (институты), которые обеспечивают условия воспроизводства и роста человеческого капитала.

Таблица 1 – Этапы воспроизводства человеческого капитала

Этапы	Содержание процесса		
	Макроуровень, мезоуровень		Микроуровень
	Формальные институты		Неформальные институты
	Государство, регион	Фирма	Семья, менталитет
1 этап. Инвестиции в человеческий капитал	Инвестиции государства, региона в здравоохранение, науку, образование, обеспечение мобильности	Инвестиции фирмы в образование, здравоохранение, НИОКР, обеспечение мобильности	Инвестиции семьи в получение общего и профессионального образования, здоровье, создание материальной базы жизнеобеспечения семьи
2 этап. Формирование человеческого капитала	Создание потенциального человеческого капитала региона в рамках социальной инфраструктуры: системы дошкольного, общего и профессионального образования, здравоохранения, культуры и спорта	Обучение, адаптация, повышение квалификации, мотивация трудовой деятельности работников, забота о здоровье персонала предприятия	Рождение ребенка, его воспитание, передача традиций, норм, моральных установок, развитие физических, духовных, интеллектуальных качеств, забота о здоровье, образовании, рекреации
3 этап. Реализация человеческого капитала	Вовлечение потенциального человеческого капитала нации в процесс труда, получение эффекта от его деятельности в виде экономического роста страны и региона, улучшение системы жизнеобеспечения населения региона, повышение качества жизни	Вовлечение потенциального человеческого капитала предприятия в процесс труда, получение эффекта в виде повышения производительности труда, роста прибыли, повышения профессионализма и дохода работников	Вовлечение потенциального человеческого капитала в процесс труда, ведение домашнего хозяйства, получение эффекта в виде повышения дохода семьи, удовлетворение потребностей семьи
Примечание – Составлено на основе источника [5].			

В соответствии с таблицей 1 можно выделить 3 основных этапа воспроизводства человеческого капитала: этапы инвестирования, формирования и реализации человеческого капитала. Так, на начальном этапе создаются условия накопления человеческого капитала на основе системы инвестиций основных социально-экономических институтов. Источниками накопления человеческого капитала становятся части дохода домохозяйств, предприятий, государства. При этом процесс формирования индивидуального человеческого капитала неотделим от формирования совокупного человеческого капитала нации.

Следует отметить, что в период структурной трансформации экономики актуализируются проблемы, связанные с институциональной средой. Поэтому синтез основных положений неоклассического направления экономической науки, социологии, культурологи, психологии и институционализма позволяет глубже изучить природу человеческого капитала.

Неоклассический подход к изучению экономической роли семьи рассматривает ее со следующей позиции. Включаясь в кругооборот рыночной экономики домохозяйство выполняет функции, показанные на рисунке 1 (стр. 117). Систему функций семьи можно рассматривать на 3 стадиях: образование, производство и реализация человеческого капитала.

Рассматривая семью как рациональный субъект экономической системы, можно проследить необходимые инвестиции в индивида для его жизнедеятельности и получаемый экономический эффект от этих инвестиций в виде доходов. Под влиянием социальных факторов члены семьи как индивиды с биосоциальными характеристиками совершают иррациональные поступки. Кроме того, момент отдачи от инвестиций в человеческий капитал может и не наступить в связи с частичной потерей способности приносить доход или наступлением смерти.

В данном контексте человеческий капитал представляет собой экономические отношения, возникающие между членами семьи по поводу формирования, реализации и накопления человеческого капитала.

Рисунок 1 – Функции семьи в формировании и развитии человеческого капитала

Примечание – Составлено на основе источника [6, с. 25–28].

Сам процесс воспроизводства человека носит комплексный и системный характер. Он включает в себя воспроизводство индивида как участника семейного и общественного производства, так как человек может одновременно являться собственником, производителем и потребителем. Причем любое отклонение от нормального состояния в этой системе приводит чаще всего к отрицательным результатам. К примеру, если индивид оказывается обществом невостребованным и не может полностью реализоваться в качестве члена общества, то во многом это определяется средой, условиями, в которых индивид накапливал свой человеческий капитал. Зачастую средой является семья. Невостребованность может отразиться на следующем поколении в виде еще больших отклонений от требований общества.

На каждом этапе развития человека повышаются требования к его физическому, моральному, культурному состоянию для того, чтобы он соответствовал своему поколению и времени. При этом следует учесть, что с развитием научно-технического прогресса происходит увеличение количества сфер деятельности, где есть возможность эффективного приложения человеческого капитала.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Дятлов С.А. Экономика образования в переходный период. – СПб.: Изд-во СПбУЭФ, 1995. – 160 с.
- 2 Капелюшников Р.И. Современные западные концепции формирования рабочей силы. – М.: Наука, 1981. – 286 с.
- 3 Маркс К. и Энгельс Ф. Соч. Т. 46. Ч. II. – С. 221.
- 4 Хагуров А.А. Человеческий капитал современного российского села: монография – М.: Краснодар, 2006. – 398 с.

- 5 Марцинкевич В.Н., Соболева И.В. Экономика человека. – М.: Аспект-Пресс, 1995. – 286 с.
 6 Леманова П.В. Сущность человеческого капитала на современном этапе развития общества // Terra Economicus. – 2009. – № 3–2. – С. 25–28.

SPISOK LITERATURY

- 1 Djatlov S.A. Jekonomika obrazovaniya v perehodnyj period. – SPb.: Izd-vo SPbUJeF, 1995. – 160 s.
 2 Kapeljushnikov R.I. Sovremennye zapadnye koncepcii formirovaniya rabochej sily. – M.: Nauka, 1981. – 286 s.
 3 Marks K. i Jengel's F. Soch. T. 46. Ch. II. – S. 221.
 4 Hagurov A.A. Chelovecheskij kapital sovremennogo rossijskogo sela: monografija – M.: Krasnodar, 2006. – 398 s.
 5 Marcinkevich V.N., Soboleva I.V. Jekonomika cheloveka. – M.: Aspekt-Press, 1995. – 286 s.
 6 Lemanova P.V. Sushhnost' chelovecheskogo kapitala na sovremennom jetape razvitija obshhestva // Terra Economicus. – 2009. – № 3–2. – S. 25–28.

Түйін

Индустриялық қоғамның қалыптасуы мен дамуы өндірісті ұйымдастырушы және инженерлердің еңбегіне айналған, шығармашылық бастамаға, пайдалатын жұмыс күшінің негізгі бөлігінің қайшылықтарымен сипатталды. Дамыған индустриялық қоғамда адами капиталға қатынас өзгере бастады. Бір жағынан, адами капитал «шығын – өнім» үлгісі бойынша шығындарды азаю мақсатында материалдық құндылықтармен қатар қарастырылады. Екінші жағынан қарағанда, белгілі бір уақытта тұрақты пайда әкеле алатын капитал ретінде, тұлғаның жетістіктері ретінде қарастырылады. Индустриялықтан кейінгі қоғамға өту барысында адами капиталдың сапасына қойылатын талаптар көбейеді. Енді зияткерлік құралымдарға ерекше көңіл бөлінеді. Адами капитал жеке фирмалардың нәтижелігін анықтайтын факторға айналуға, ұлттық экономиканың құрылымын өзгертетін ғылыми-техникалық прогресстің генераторы құралы ретінде өзін көрсетуде. Қазіргі уақытта адами капитал концепциясы заманауи көзқарастар шеңберінде өзіндік дамуын алады. Көбінесе адами капиталдың институционалдық тәсілі аясын кеңейтеді және талдаудың әдіснамасын қамтиды, қоғамда болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістерді сипаттап, теорияның одан әрі дамуына ықпал етеді. Адами капиталдың заттай капиталдан негізгі айырмашылығы капитал адамдардан құралғандығымен тұжырымдалады. Сондықтан ол ақша мен материалды құндылықтар тәрізді сатыла, беріле және мұраға қалдырыла алмайды. Алайда ол жанұяның келесі ұрпақтарында капиталында қолданылуы мүмкін. Зерттеліп отырған мәселенің атрибутивтік тәсіл шеңберінде арнайы ерекшеліктері мен табиғатын көрсететін атрибутивтік қасиеттер мен құрамдары жағынан сипатталады. Адамның мұндай қасиеттеріне адамның өндірістік күші құрамына қарасты өзіне тән қажеттіліктер мен мүмкіндіктер, сонымен қатар, еңбекке қабілеттілігі мен тұтыну қабілеттігі болып табылады.

Тірек сөздер: адами капитал, табиғи қабілеттіліктер, зияткерлік капитал, атрибутивтік тәсіл, білімдер, біліктіліктер.

Resume

The process of formation and development of the industrial society was characterized by a clear opposition of the main part of labor that is exploited, with the creative principle, embodied in the work of engineers and organizers of production. In an advanced industrial society attitude to human capital is starting to change. On the one hand, human capital is considered on a par with the real capital of the models “costs – issue” in order to minimize costs. On the other hand, it is proclaimed to be the property of the person, can be used as capital, bringing in a regular income for a certain time. The transition to a postindustrial society increases demands on the quality of the human capital. Now a leading position is occupied by the intellectual component. Human capital is becoming a factor that determines the performance of individual firms, manifests itself as a generator of scientific and technological progress, which changes the structure of the national economy. Nowadays, the concept of human capital gets its development within the framework of modern approaches. In particular, institutional approach improves the methodology analysis, reflects all the social and economic processes taking place in the society and boosts the further development of the theory. The main difference between human capital and real capital is that human capital embodied in people. Therefore, it can not be sold, transferred, left under a will, as money and material assets. However, it can be used in domestic production of the next generation of human capital. As a part of attributive approach the studied phenomenon can be characterized from the point of view of its characteristics, features which make its nature unique. Such characteristics of a human being are his abilities and needs, his ability to work and consume which are parts of human productive forces.

Key words: human capital, natural abilities, intellectual capital, attributive approach, knowledge, skills.

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ СТРУКТУРЫ КАПИТАЛА НА ФИНАНСОВОЕ СОСТОЯНИЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

Финансовая стабильность, а также риск утраты платежеспособности существенно зависят от источников финансирования средств предприятия и от соотношения между различными видами этих источников. Структура капитала оказывает значительное влияние на финансовое положение предприятия, что вызывает необходимость проведения аналитических исследований в этой области. Подход к изучению структуры капитала должен включать в себя три основных аспекта: изучение процесса формирования вложенного в развитие предприятия капитала, изучение процесса функционирования этого капитала и оценка эффективности вложенного капитала. Современная практика анализа вложенного капитала, по сути, представляет собой набор аналитических задач, которые требуют, во-первых, систематизации и, во-вторых, ряда дополнений в целях формирования специальной методики исследования капитала. Основным звеном в анализе вложенного капитала является оценка его структуры и определение влияния структурных сдвигов капитала на финансовое положение предприятия. При этом аналитические исследования могут проводиться в двух аспектах: во-первых, на основании структуры капитала, построенной по соотношению между собственными и заемными источниками финансирования, во-вторых, на основании структуры капитала, построенной по соотношению между основным и оборотным капиталом. Такой подход позволит выявить влияние структуры капитала на финансовое положение предприятия посредством оценки динамики его финансовой устойчивости, а также посредством оценки динамики его деловой активности.

Ключевые слова: структура капитала, финансовое состояние предприятия, финансовая устойчивость, деловая активность предприятия.

Финансовая стабильность, а также риск утраты платежеспособности существенно зависят от источников финансирования средств предприятия и от соотношения между различными видами этих источников. Капитал предприятия характеризует финансовые возможности его развития и показывает, какими средствами оно располагает для осуществления своей деятельности с целью получения прибыли. Большое значение имеет соотношение между различными видами источников финансирования средств предприятия. Формирование всей суммы вложенного капитала осуществляется за счет двух основных источников: собственного и заемного капитала. Структура капитала оказывает значительное влияние на финансовое положение предприятия, что вызывает необходимость проведения аналитических исследований в этой области.

Подходы к анализу капитала могут быть весьма разнообразными. При этом в качестве основной цели рассматривается исследование и систематизация основных из них, определение направлений совершенствования анализа капитала для наиболее объективной оценки его величины и эффективности использования [1]. Подход к изучению структуры капитала должен включать в себя три основных аспекта: изучение процесса формирования вложенного в развитие предприятия капитала, изучение процесса функционирования этого капитала и оценка эффективности вложенного капитала.

С позиций управления предприятием анализ капитала необходимо разделять по целям исследования, выделяя стратегический, текущий и оперативный. Проводя анализ капитала предприятия, необходимо использовать все способы и аналитические подходы на различных уровнях и рассматривать капитал как совокупность имущества и функций предприятия, взаимосвязанных и взаимосвязанных во временном аспекте. По сути, речь идет об использовании комплексного экономического анализа капитала, вложенного в осуществление и развитие деятельности предприятия.

Система комплексного анализа капитала должна предусматривать ее применение на всех стадиях создания и функционирования предпринимательского капитала, от первоначальной предварительной оценки бизнеса до полного возмещения стоимости капитала, включая и цикл его расширенного воспроизводства [2]. Система показателей объективно необходима для разработки методики комплексного экономического анализа капитала.

Современная практика анализа вложенного капитала, по сути, представляет собой набор аналитических задач, которые требуют, во-первых, систематизации и, во-вторых, ряда дополнений в целях формирования специальной методики исследования капитала. Исходя из этого, система показателей для экономического анализа капитала должна формироваться в аспекте следующих основных направлений:

- ♦ показатели источников формирования капитала;
- ♦ показатели функционирующего капитала;
- ♦ показатели результатов функционирования капитала.

К числу важнейших показателей, характеризующих источники формирования капитала, прежде всего относятся величина, структура и стоимость всех источников капитала и отдельных его составляющих. Среди показателей функционирующего капитала следует выделить показатель средневзвешенной стоимости капитала, показатель стоимости дополнительного капитала, а также показатели оборачиваемости вложенного капитала. Рассматривая результативные показатели функционирования капитала, следует выделить такие, как показатели рентабельности капитала, позволяющие дать оценку эффективности использования вложенного капитала.

Использование системы показателей, характеризующих формирование и функционирование капитала, позволит аналитику более точно и правильно определить основные пути повышения эффективности его инвестирования в развитие предприятия.

Основным звеном в анализе вложенного капитала является оценка его структуры и определение влияния структурных сдвигов капитала на финансовое положение предприятия. При этом аналитические исследования могут проводиться в двух аспектах: во-первых, на основании структуры капитала, построенной по соотношению между собственными и заемными источниками финансирования, во-вторых, на основании структуры капитала, построенной по соотношению между основным и оборотным капиталом. Такой подход позволит выявить влияние структуры капитала на финансовое положение предприятия посредством оценки динамики его финансовой устойчивости, а также посредством оценки динамики его деловой активности.

Прежде всего следует рассмотреть особенности анализа структуры капитала по соотношению между собственным и заемным капиталом. Для проведения аналитических исследований в этом аспекте необходимо изучить пассивную часть отчета о финансовом положении, где отражены все источники финансирования предприятия. Сведения, которые приводятся в пассиве отчета о финансовом положении, позволяют определить, какие изменения произошли в структуре собственного и заемного капитала, сколько привлечено в оборот предприятия долгосрочных и краткосрочных заемных средств.

Практика показывает, что не существует единых требований к формированию эффективного соотношения собственного и заемного капитала не только для однотипных организаций, но даже и для одной компании на разных стадиях ее жизненного цикла и при различной конъюнктуре рынка [3]. Вместе с тем существует ряд объективных и субъективных факторов, учет которых позволяет целенаправленно формировать структуру капитала, обеспечивая условия наиболее эффективного его использования в каждой компании. Основными из них являются:

- ♦ отраслевые особенности деятельности организации;
- ♦ стадия жизненного цикла организации;
- ♦ конъюнктура товарного и финансового рынка;
- ♦ уровень рентабельности активов;
- ♦ отношение кредиторов к организации;
- ♦ уровень налогообложения прибыли;
- ♦ финансовый менталитет собственников и менеджеров организации.

С учетом этих факторов анализ и управление структурой капитала целесообразно проводить по двум основным направлениям:

- ♦ установление оптимальных для данной организации пропорций использования собственного и заемного капитала;
- ♦ привлечение в компанию необходимых видов и объемов капитала для достижения оптимального уровня расчетных показателей его структуры.

В то же время структуру капитала необходимо оптимизировать по следующим направлениям:

- ♦ максимизация уровня рентабельности собственного капитала;
- ♦ минимизация стоимости капитала;
- ♦ формирование показателя целевой структуры капитала.

При анализе структуры капитала возникает необходимость изучить влияние заемного и собственного капитала на формирование конечного финансового результата деятельности предприятия. Привлекая заемный капитал, владельцы компании получают возможность реализовывать более амбициозные проекты, несмотря на то, что доля собственного капитала в общей сумме источников может оставаться незначительной. Однако при определенных обстоятельствах заемные средства могут произвести отрицательный эффект, ухудшив финансовое положение компании вплоть до уровня банкротства.

Собственный капитал характеризуется такими основными положительными свойствами, как простота привлечения и более высокая способность генерирования прибыли во всех сферах деятельности, так как при его использовании не требуется уплата процентов.

Вместе с тем собственному капиталу присущи следующие недостатки: ограниченность объема привлечения, а следовательно, и возможностей существенного расширения операционной и инвестиционной деятельности компании, а также высокая стоимость в сравнении с альтернативными заемными источниками формирования капитала.

Используя только собственный капитал, предприятие имеет наивысшую финансовую устойчивость, но ограничивает темпы своего развития. В свою очередь, заемный капитал характеризуется достаточно широкими возможностями привлечения источников финансирования, особенно при высоком кредитном рейтинге предприятия, наличии залога или гарантийного поручительства.

Заемный капитал обеспечивает рост финансового потенциала предприятия при необходимости существенного расширения его активов и возрастания темпов роста объема его хозяйственной деятельности. Он способен генерировать прирост финансовой рентабельности за счет эффекта финансового левеиджа. В то же время использование заемного капитала генерирует риск снижения финансовой устойчивости и риск утраты платежеспособности. Уровень этих рисков возрастает пропорционально росту удельного веса использования заемного капитала.

Активы, сформированные за счет заемного капитала, генерируют меньшую норму прибыли, которая снижается на сумму выплачиваемого ссудного процента. Также существует высокая зависимость стоимости заемного капитала от колебаний конъюнктуры финансового рынка. Таким образом, предприятие, использующее заемный капитал, имеет более высокий финансовый потенциал своего развития и возможности прироста финансовой рентабельности, однако в большей мере генерирует финансовый риск и угрозу банкротства.

В процессе анализа структуры капитала по соотношению между собственным и заемным капиталом выявляется динамика удельного веса собственного и заемного капитала по сравнению с базисным уровнем. При этом положительной динамикой считается рост доли собственного капитала, что характеризует улучшение структуры вложенного в бизнес капитала и свидетельствует об усилении финансовой устойчивости предприятия.

Необходимо отметить, что структура капитала, вложенного в бизнес, анализируется прежде всего с позиций возможного прироста прибыли. Прибыль в бизнесе, как известно, складывается под влиянием производственных и финансовых составляющих – выручки и затрат, доходов и расходов. В связи с этим следует рассмотреть производственный и финансовый левеидж.

Усиление прибыли в бизнесе может происходить в два этапа. На первом этапе операционный рычаг усиливает влияние изменения объемов продаж на изменение операционной прибыли. На втором этапе владельцы бизнеса могут подключить финансовый рычаг в целях еще большего усиления влияния изменений операционной прибыли на изменение доходности акций.

Речь идет о цепочке, в которой звенья весьма чувствительны по отношению друг к другу, т.е. тесно связаны и зависят друг от друга. Так, например, прирост объемов производства вызывает прирост величины операционной прибыли, которая, в свою очередь, увеличиваясь, вызывает прирост прибыли на одну акцию.

Для анализа чувствительности необходимо использовать теоретические понятия производственного и финансового левериджа (рычага). Производственный леверидж связан с использованием постоянных операционных издержек при производстве товаров и услуг. Финансовый леверидж связан с наличием постоянных издержек на финансирование бизнеса.

Эффект операционного (производственного) левериджа состоит в том, что изменение объемов продаж вызывает пропорциональное изменение операционной прибыли. Другими словами, эффект операционного левериджа показывает степень чувствительности прибыли в зависимости от изменения объемов продаж. Разница между выручкой (доходом) от реализации продукции и точкой безубыточности (порогом рентабельности) покажет величину запаса финансовой прочности предприятия.

Эффект финансового левериджа позволяет определить, способствует ли заемный капитал росту доходности собственного капитала. Для расчета эффекта финансового левериджа (ЭФР) можно использовать следующую формулу:

$$\text{ЭФР} = (P_a - P_p) * (1 - H) * \left(\frac{ЗК}{СК}\right),$$

где P_a – рентабельность активов, %;

P_p – ставка процента по займам, %;

H – ставка налога на прибыль (в долевым выражении);

$ЗК$ – заемный капитал, тг;

$СК$ – собственный капитал, тг.

Эффект финансового левериджа будет тем больше, чем больше превышение рентабельности активов над ставкой процентов по займам и чем больше соотношение заемного и собственного капитала.

Также для расчета эффекта финансового левериджа можно воспользоваться формулой, определяющей соотношение прироста чистой прибыли на одну простую акцию (ΔP_a) и прироста операционной прибыли до выплаты процентов и налогообложения ($\Delta OП$):

$$\text{ЭФР} = \Delta P_a / \Delta OП$$

В соответствии с этим формализованным выражением эффект финансового левериджа показывает, на сколько процентов изменится прибыль на одну простую акцию при изменении операционной прибыли на один процент.

Эффект финансового левериджа характеризует применение заемных средств с фиксированным процентом с целью приращения прибыли держателей обыкновенных акций. При этом эффективность собственного капитала может увеличиться только в том случае, если потенциальный доход от использования долговых обязательств будет выше по сравнению с процентными выплатами по этим обязательствам.

Следующим важным аспектом в анализе структуры капитала является оценка динамики деловой активности предприятия. Для того чтобы выявить влияние структуры капитала на финансовое положение посредством оценки динамики деловой активности, следует проанализировать структуру вложенного капитала по соотношению между основным и оборотным капиталом. Необходимая для этого информация содержится в отчете о финансовом положении предприятия.

Основной капитал представляет собой ту часть вложенного в осуществление деятельности организации капитала, которая направляется на формирование ее долгосрочных активов. Поэтому стоимость основного капитала определяется по стоимости долгосрочных активов, представленных в балансе. Оборотный капитал составляет ту часть вложенного капитала, которая направляется на формирование краткосрочных активов организации. Следовательно, стоимость оборотного капитала определяется по стоимости краткосрочных активов, представленных в балансе.

В процессе анализа структуры капитала в этом аспекте определяется удельный вес основного и оборотного капитала, делается сравнение с аналогичными показателями базисного уровня и выявляются структурные сдвиги за анализируемый период. Считается, что структура капитала улучшается в том случае, если возрастает доля оборотного капитала. В свою очередь, рост доли оборотного капитала является показателем усиления деловой активности предприятия, что положительно характеризует его финансовое состояние.

Таким образом, проводя исследования финансового состояния предприятия, необходимо оценить его динамику под влиянием структурных сдвигов во вложенном капитале. При этом следует рассматривать структурные сдвиги не только в соотношении между собственным и заемным капиталом, но и между основным и оборотным капиталом. Такой подход расширяет возможности реальной оценки факторов, влияющих на финансовое состояние предприятия, и позволяет дать оценку динамике финансового положения предприятия не только на основе его финансовой устойчивости, но и с позиций его деловой активности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Брег С. Настольная книга финансового директора: пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2016.
- 2 Грэм Б. Разумный инвестор: полное руководство по стоимостному инвестированию. – М.: Альпина Паблишер, 2015.
- 3 Битюцких В.Т. Формула стоимости. – М.: Олимп-Бизнес, 2015.

SPISOK LITERATURY

- 1 Breg S. Nastol'naja kniga finansovogo direktora: per. s angl. – M.: Al'pina Pablisher, 2016.
- 2 Grjem B. Razumnyj investor: polnoe rukovodstvo po stoimostnomu investirovaniju. – M.: Al'pina Pablisher, 2015.
- 3 Bitjuckih V.T. Formula stoimosti. – M.: Olimp-Biznes, 2015.

Түйін

Қаржылық тұрақтылық, төлем қабілеттілікті жоғалту тәуекелі кәсіпорынның құралдардарын қаржыландыру көздері және әр түрлі қаржыландыру көздері арасындағы өзара қарым-қатынастарына байланысты. Кәсіпорынның қаржылық жағдайына капитал құрылымы айтарлықтай әсер етеді, ол осы саладағы талдаулық зерттеулер жүргізуде қажетті болып табылады. Капитал құрылымын зерттеу барысында үш негізгі аспектілерін қамтиды: кәсіпорынның дамуына салынған капиталды қалыптастыру үдерісін зерттеу, осы капитал қызметінің үдерісін зерттеу және салынған капиталдың тиімді бағалау. Салынған капиталдың қазіргі заманғы талдауы шын мәнінде аналитикалық міндеттер жиынтығы болып табылады, біріншіден, жүйелеу, екіншіден, капиталды зерттеудегі әдістерді құрастыру кезіндегі толықтыруларды енгізуді талап етеді. Салынған капиталдың талдауында негізгі буын оның құрылымын бағалау және кәсіпорынның қаржылық жағдайына капиталдың құрылымдық қозғалу әсерін анықтау болып табылады. Бұл ретте талдаулық зерттеулер екі аспектілерде келтірілуі мүмкін: біріншіден, қаржыландырудың өзіндік және жалдау көздері арасындағы қатынас бойынша құрылған капиталдың құрылымы негізінде, екіншіден, негізгі және айналымды капитал арасындағы қатынас бойынша құрылған капитал құрылымы негізінде. Бұл тәсіл оның қаржылық тұрақтылығының динамикасын бағалау жолымен, сондай-ақ оның іскерлік белсенділік динамикасын бағалау жолымен ұйымның қаржылық жағдайы туралы капитал құрылымының әсерін анықтауға болады.

Тірек сөздер: капитал құрылымы, кәсіпорынның қаржылық жағдайы, қаржылық тұрақтылық, кәсіпорынның іскерлік белсенділігі.

Resume

Financial stability and the risk of solvency loss substantially depend on the funding sources of the companies and the correlations between different types of sources. The capital structure has a significant impact on the financial position of the company that makes it necessary to conduct analytical studies in this area. The approach to the study of the capital structure should include three main aspects: the study of the formation process of the capital invested in the company's development, the study of the functioning process of capital and evaluation of the effectiveness of the invested capital. Current practice analysis of the invested capital, in fact, is a set of analytical applications that require, first, organizing and, secondly, a number of amendments in order to create a special method of capital studies. The main element in the analysis of the invested capital is to assess its structure and to determine the effect of structural changes of capital on the financial position of the enterprise. At the same time the analyses can be carried out in two ways: first, on the basis of the capital structure, built by the ratio between own and borrowed sources of funding, and secondly, on the basis of the capital structure, built by the ratio between fixed and circulating capital. This approach will identify the impact of capital structure on the entity's financial position by assessing the dynamics of its financial stability, as well as by assessing the dynamics of its business activity.

Key words: capital structure, financial condition of the enterprise, financial stability, economic activity of a company.

РАЗРАБОТКА МОДЕЛИ ПО УПРАВЛЕНИЮ ДОХОДАМИ КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА

Банковская и финансовая системы нашей страны переживают структурные изменения: появляются новые кредитно-финансовые институты, совершенствуется двухуровневая банковская система, адекватная требованиям рыночной экономики и принятому многообразию форм собственности. В процессе анализа системы стратегического финансового управления мы определили, что его основным объектом является стоимость банка, а определяющими ее факторами – прибыльность, риски и ликвидность кредитной организации. Для их построения будут использованы интегрирующие элементы системы финансового менеджмента, определенные в данной публикации. В процессе анализа системы стратегического финансового управления мы определили, что его основным объектом является стоимость банка, а определяющими ее факторами – прибыльность, риски и ликвидность кредитной организации. Для их построения будут использованы интегрирующие элементы системы финансового менеджмента. Для оптимизации стоимости коммерческого банка прежде всего необходимо обеспечить постоянный, динамично возрастающий приток прибыли, возникающей в ходе его деятельности. Одним из основных синтетических индикаторов, отражающих способность компании генерировать прибыль, является показатель рентабельности, который характеризует «уровень отдачи затрат и степень использования материальных, трудовых и денежных средств в процессе производства и реализации продукции». Значение совершенствования механизма формирования прибыли с каждым годом возрастает. Это обусловлено разным обстоятельствами: необходимостью неуклонного повышения эффективности производства в связи с ростом дефицита и стоимости сырья, повышением науко- и капиталоемкости производства, переходом к рыночным отношениям, обострением конкуренции. Одной из проблем формирования и исчисления прибыли является вопрос определения финансового результата банка. Это один из фундаментальных и наиболее сложных вопросов, стоявших перед экономической наукой.

Ключевые слова: банк, доход, рекомендация, финансовый результат, управление.

Условия формирования казахстанского банковского рынка предопределили сегодняшний характер развития банковской системы. Динамичный рост национальной экономики, включая благоприятные макроэкономические показатели, привлечение зарубежных инвестиций, стремительный рост цен на основные статьи экспорта, и логично следующее за этим увеличение благосостояния граждан положительным образом повлияли на развитие банковской системы страны. Благодаря быстрым темпам кредитования, банковский сектор превратился в один из самых активно развивающихся секторов экономики Казахстана и стран СНГ в целом.

В то же время на фоне резкого роста активных операций коммерческих банков наблюдалась тенденция не успевающего за ним роста их собственного капитала. Возникла проблема управления доходами банков как необеспеченности достаточным уровнем собственного капитала. Не раз она являлась предметом научных дискуссий на самых разных уровнях – на конгрессах финансистов, международных конференциях, обсуждалась в периодических изданиях, служила темой научных исследований.

В настоящее время вопрос управления доходами коммерческих банков приобретает важное значение для дальнейшего развития банковской системы, поскольку это сдерживающий фактор не только для самих банков, но и для развития национальной экономики. Это связано с тем фактом, что объемы активных операций, размеры кредитов, внешних заимствований напрямую зависят от величины собственных средств [1].

В условиях рыночной экономики значение прибыли огромно. Стремление к ее получению ориентирует товаропроизводителей на увеличение объема производства продукции, нужной потребителю, снижение затрат на производство [2]. При развитой конкуренции этим достигается не только цель предпринимательства, но и удовлетворение общественных потребностей. Для предпринимателя прибыль является сигналом, указывающим, где можно добиться наибольшего прироста стоимости, создает стимул для инвестирования в эти сферы. Свою роль играют и убытки. Они высвечивают ошибки и просчеты в направлении средств, организации производства, сбыта продукции и предоставления услуг.

Экономическая нестабильность, монопольное положение товаропроизводителей искажают формирование прибыли как чистого дохода, приводят к стремлению получения доходов, главным образом в результате повышения цен [3]. Устранению инфляционного наполнения прибыли способствуют финансовое оздоровление экономики, развитие рыночных механизмов ценообразования, оптимальная система налогов. Эти задачи должно выполнять государство в ходе осуществления экономических реформ.

На современном этапе анализ и управление процессом формирования прибыли банка и анализ рентабельности занимают важное место в процессе принятия управленческого решения, обоснования стратегических целей хозяйствующих субъектов.

Большая роль отводится управлению процессом формирования прибыли в деле определения резервов повышения эффективности и прибыльности работы банка. Это содействует экономному использованию ресурсов, внедрению научной организации труда, новой техники и технологии производства, предупреждению излишних затрат и т.д.

Значение совершенствования механизма формирования прибыли с каждым годом возрастает. Это обусловлено разным обстоятельствами: необходимостью неуклонного повышения эффективности производства в связи с ростом дефицита и стоимости сырья, повышением научно- и капиталоемкости производства, переходом к рыночным отношениям, обострением конкуренции.

Одной из проблем формирования и исчисления прибыли является вопрос определения финансового результата банка. Это один из фундаментальных и наиболее сложных вопросов, стоявших перед экономической наукой.

Финансовый результат деятельности банка (предприятия) любой организационно-правовой формы представлен в виде прибыли или убытка. Высокая роль прибыли в развитии банка (предприятия) и обеспечении интересов его собственников и персонала определяет необходимость эффективного и непрерывного управления ею. Управление прибылью представляет собой процесс выработки и принятия управленческих решений по всем основным аспектам ее формирования, распределения и использования на предприятии [4].

Грамотное, эффективное управление формированием прибыли предусматривает построение в банке (на предприятии) соответствующих организационно-методических систем обеспечения этого управления, знание основных механизмов формирования прибыли, использование современных методов ее анализа и планирования.

Анализ существующих в зарубежной и отечественной научной литературе концепций, отражающих функциональное назначение коммерческого банка, позволил прийти к выводу о том, что развитие микроэкономической теории банковской деятельности происходит в трех основных направлениях: рассмотрение банка с точки зрения выполнения функций финансового посредника, в рамках теории банковской фирмы и с позиций осуществления банком тройственной трансформации – капитала, сроков и рисков (рисунок 1, стр. 126).

Недостатки существующих подходов к определению сущности коммерческого банка и необходимость смещения стратегических ориентиров развития банков в направлении обеспечения их конкурентоспособности за счет использования маркетинговых и других видов нематериальных активов предопределяет изменение практики рассмотрения кредитной организации как «портфеля доходных активов» и информационного посредника на ее концептуальное представление как предприятия, производящего специфические продукты, успешность деятельности которого зависит прежде всего от степени удовлетворения потребностей клиентов и общества в целом [5].

В статье эффективность деятельности банка рассмотрена во взаимосвязи, с одной стороны, с ее качеством, проявляющимся во внутренних и внешних взаимодействиях, осуществляемых в рамках содержащейся в стратегии развития модели ведения бизнеса, и определяющим результативность функционирования, а с другой стороны – с результативностью как с характеристикой степени достижения целей деятельности банка, определенных стратегией его развития. Соответственно, конкурентоспособное положение банка на рынке обеспечивается эффективностью деятельности, базирующейся на результативности, в основе которой лежит качество функционирования.

Аргументированное в статье рассмотрение стратегического целеполагания кредитной организации как связующего элемента между стратегией развития и подходом к выбору крите-

риев эффективности деятельности позволило признать чрезмерным упрощением определение цели банка в виде получения максимально возможной прибыли, в связи с чем обоснована невозможность использования прибыльности в качестве полноценного универсального критерия эффективности деятельности банка как социально-экономической системы.

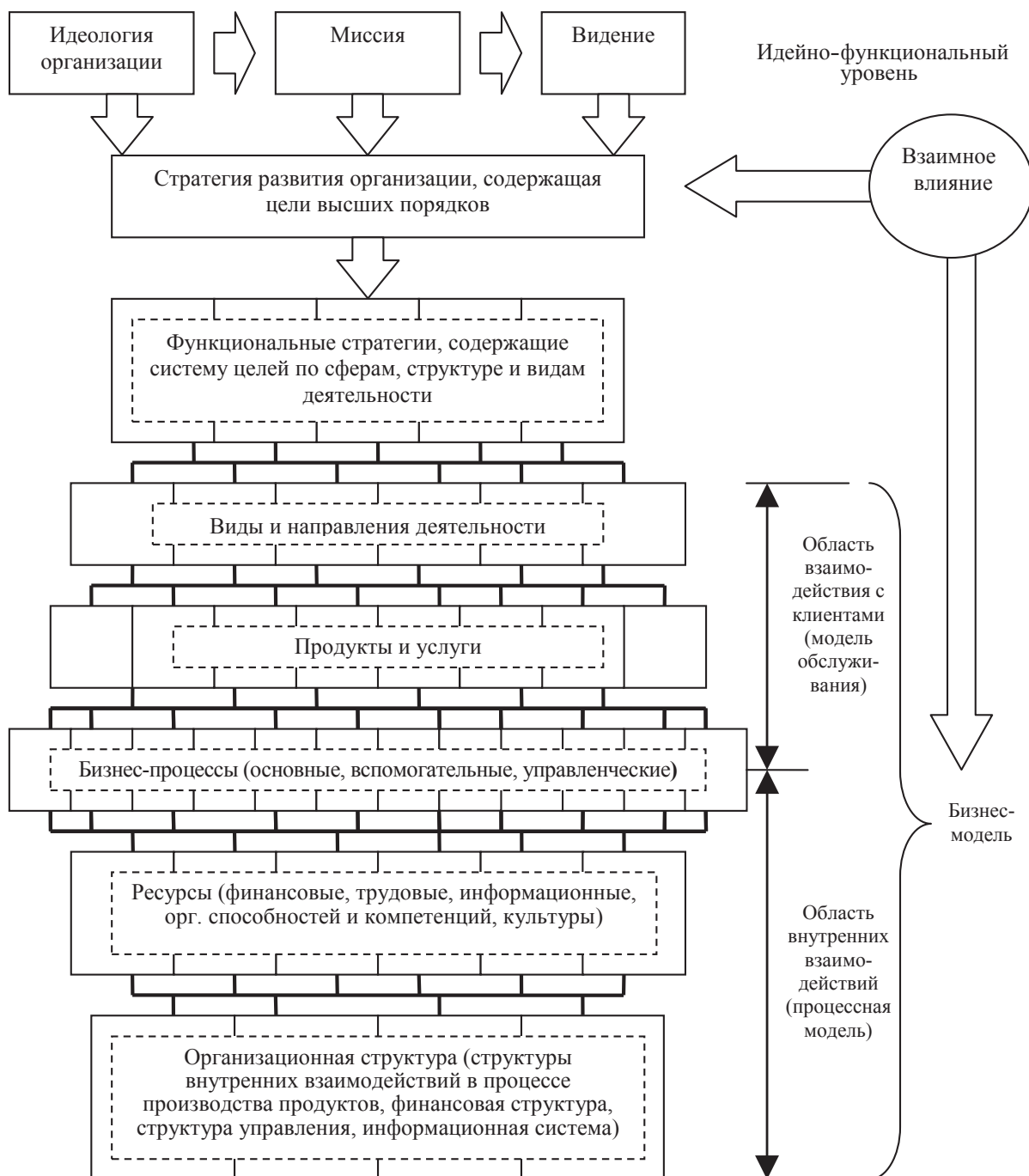

Рисунок 1 – Схема взаимосвязи стратегии развития и модели ведения бизнеса коммерческого банка

Место и роль анализа эффективности деятельности в системе управления коммерческим банком определяются одним из основных принципов управления – объективности и научной обоснованности принимаемых решений и практически реализуются посредством оценки воздействия различных внешних и внутренних факторов на общие результаты деятельности банка.

Практическая реализация подобного подхода связана уже не только с маркетинговой политикой банка, а в первую очередь с формированием и управлением банковским брендом в

современном понимании этого термина. Эффективное позиционирование бренда способствует созданию для потребителя дополнительной нематериальной ценности банковского продукта и формированию приверженности клиентов к кредитной организации.

Брендориентированная маркетинговая стратегия не противоречит концепции маркетингового комплекса «4Р» Ф. Котлера, а дополняет его в части включения в компетенцию маркетинга таких важных составляющих современной банковской деятельности, как потребители, продукты, процессы и персонал (условно их можно обозначить как «4П» по аналогии с элементами концепции Ф. Котлера) [6].

Брендориентированная стратегия, базирующаяся на концепции управления взаимоотношениями с клиентами и положенная в основу корпоративной стратегии, построенной по принципу работы с целевыми группами клиентов, на основе которой другие подразделения банка выстраивают политику своей деятельности, позволяет использовать банковский бренд в качестве инструмента, способного повысить эффективность всех функциональных стратегий банка, в том числе и маркетинговой.

На основе брендориентированной стратегии формируется долгосрочная программа развития банка, направленная не только на получение прибыли, но и на повышение стоимости бизнеса за счет нематериальных активов в виде бренда и удовлетворенности, лояльности клиентов. Представляется, что в случае использования подобного подхода отечественные коммерческие банки смогут связать воедино такие важные составляющие эффективной деятельности, как стратегия развития, управление брендом и реализация модели ведения бизнеса. Интеграция элементов брендориентированной банковской деятельности проявляется в их взаимосвязях и взаимодействии.

В брендориентированной модели ведения банковского бизнеса с учетом необходимости позиционирования банка как социально ответственного и значимого института и выработки новых подходов к достижению лояльности клиентов расширена трактовка самого понятия «клиент», что позволяет включить в сферу влияния бренда банка всю цепочку создания ценности в виде банковского продукта или услуги.

Коммерческий банк с брендориентированной стратегией развития представляет собой открытую, сложную, многоуровневую систему, обладающую свойствами гибкости и адаптивности в условиях неопределенности социально-экономической действительности и функционирующую на границе стабильности и хаоса, сохраняя в определенной степени свою иерархию и внутренний порядок благодаря развитию банка как фрактальной бизнес-системы. Признаками банка как фрактальной системы являются подобие, самоорганизация, самооптимизация, целевая ориентация, динамика и способность всех подразделений и сотрудников к предпринимательскому мышлению и деятельности, обусловливаемые воздействием бренда, способствующего извлечению порядка из беспорядка и управляющего хаотическими явлениями.

Помимо этого, ориентированная на развитие бренда стратегия требует представления об основах и движущих силах организационного развития, отличного от традиционных установок классической теории стратегического управления, предусматривающих стремление к первоочередной поддержке и развитию тех качеств организации, которые обеспечивали и обеспечивают ей стратегический отрыв в конкурентной среде.

В настоящее время банковская и финансовая системы нашей страны переживают структурные изменения: появляются новые кредитно-финансовые институты, совершенствуется двухуровневая банковская система, адекватная требованиям рыночной экономики и принятому многообразию форм собственности.

Как показывает мировая практика, создание оптимальных денежно-кредитных отношений возможно лишь путем восстановления утраченных принципов: взаимовыгодного кредитования, расчетов и денежного обращения, что отвечает сущности экономических категорий денег и кредита.

Экономика Казахстана сегодня наращивает свои обороты. Растут объемы инвестиций, внутренний валовой продукт, промышленное производство, строительство, сельское хозяйство и другие секторы. Безусловно, это результат принятых и принимаемых в стране программ реструктуризации экономики и финансового сектора, а также разработки и внедрения новых эффективных нормативно-правовых актов и совершенствования действующих. Казахстан сегодня – это рыночное государство со сложившейся сильной финансово-банковской системой, открытой экономикой, которая уже сама инвестирует в соседние государства.

В контексте вышесказанного мы сегодня можем говорить как о политических, так и об экономических и социальных предпосылках неизбежности реальных интеграционных процессов в рамках ЕЭС, ЕврАзЭС, СНГ, ШОС и др. и со всем мировым сообществом.

Реализация стратегии вхождения Казахстана в число 50 наиболее конкурентных стран мира требует значительного усиления роли конкурентоспособного финансово-банковского сектора в экономическом развитии страны, поскольку он является основным финансовым источником развития производства экспортоориентированных несырьевых товаров и услуг. Глобальные перемены, и не только в банковском секторе, сегодня настолько очевидны, что совокупность процессов, происходящих в них, может привести к возникновению новых финансовых структур, отличающихся от ныне существующих.

Глобализация финансовой сферы настолько обострила конкуренцию в банковском секторе, что возникает необходимость более правильного определения самого понятия конкурентоспособности банковского сектора, но, как показывает теория и практика, трудно дать определение, которое было бы точным и реалистичным, хотя она отражает экономические реальности. И здесь важность приобретает выбор концепции регулирования финансово-банковской деятельности и анализ факторов роста конкурентоспособности банковского сектора в условиях переменчивости и нестабильности рынка. Быть конкурентоспособной отраслью означает не только быть серьезно представленным на международном рынке капиталов, но и знать эффективные пути реализации своих конкурентных преимуществ.

В условиях формирования конкурентной среды возникает необходимость оценки деятельности и выявления причин ухудшения финансового состояния финансово-банковской системы с целью совершенствования механизма их предупреждения для сохранения стабильности и повышения эффективности деятельности.

Остаются востребованными вопросы теоретического осмысления такой фундаментальной научной категории, как конкурентоспособность банковского сектора, определение факторов конкурентоспособности, методы и показатели их оценки и формирование конкурентоспособного банковского сектора в Казахстане.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Бакстер Н. Управление кредитным риском. – М.: АО «Консалтбанкир», 2010. – С. 112–116.
- 2 Смагулов Ш. Регулирование банковской деятельности в условиях рынка. – А., 2001. – С. 90.
- 3 Соколинская Н.Э. Проблемы менеджмента кредитного портфеля в современных условиях // Банковское дело. – 2010. – № 8. – С. 27–28.
- 4 Бобаканова Ж.О. Кредитные риски в банковской сфере и критерии рейтинга банков // Банки Казахстана. – 2007. – № 7. – С. 13–20.
- 5 Нурсейит Н.А. Обеспечение устойчивости и ликвидности банковской системы // Банки Казахстана. – 2007. – № 7. – С. 15–22.
- 6 Лисак Б.И. Банковский бенчмаркинг как метод внедрения эффективных моделей бизнес-процессов // Банки Казахстана. – 2007. – № 3.

SPISOK LITERATURY

- 1 Bakster N. Upravlenie kreditnym riskom. – M.: AO «Konsaltbankir», 2010. – S. 112–116.
- 2 Smagulov Sh. Regulirovanie bankovskoj dejatel'nosti v uslovijah rynka. – A., 2001. – S. 90.
- 3 Sokolinskaja N.E. Problemy menedzhmenta kreditnogo portfelja v sovremennyh uslovijah // Bankovskoe delo. – 2010. – № 8. – S. 27–28.
- 4 Bobakanova Zh.O. Kreditnye riski v bankovskoj sfere i kriterii rejtinga bankov // Banki Kazahstana. – 2007. – № 7. – S. 13–20.
- 5 Nurseit N.A. Obespechenie ustojchivosti i likvidnosti bankovskoj sistemy // Banki Kazahstana. – 2007. – № 7. – S. 15–22.
- 6 Lisak B.I. Bankovskij benchmarking kak metod vnedrenija jeffektivnyh modelej biznes- processov // Banki Kazahstana. – 2007. – № 3.

Түйін

Біздің еліміздің банктік және қаржылық жүйесі құрылымдық өзгерістерді бастан кешуде: жаңа несиелік институттары пайда болуда, екі деңгейлі банк жүйесі, нарықтық экономиканың талаптарына барабар және меншіктің қабылданған әр түрлі формалары жетілдіріледі. Стратегиялық қаржылық басқару жүйесін талдау үрдісінде біз оның негізгі объектісі банктің құны болып табылатындығын анықтадық, ал оның факторларын анықтаушылар – несиелік мекемелердің табыстылығы, тәуекелі және өтімділігі. Олардың құрылысы үшін осы мақалада анықталған қаржы менеджмент жүйесінің біріктіретін элементтері қолданылады. Ең алдымен, коммерциялық банктің құнын оңтайландыру үшін қызметінің барысында туындайтын оның пайда ағынының тұрақты, қарқынды өсуін қамтамасыз ету керек. Компанияның пайданы түрлендіретін қабілетін сипаттайтын негізгі синтетикалық индикаторлардың бірі «шығынды қайтару деңгейі және өндіру және сату үрдісінде материалдық, еңбек және ақша құралдарын қолдану дәрежесін» сипаттайтын пайдалылық көрсеткіші болып табылады. Пайданы қалыптастыру механизмін жетілдірудің мәні жылдан жылға өсуде. Бұл түрлі жағдайлармен қамтылған: шикізаттың құны мен тапшылығының өсуіне, ғылым және капитал сыйымдылығының өндірісінің жоғарылауына байланысты өндіріс тиімділігінің үздіксіз жоғарылау қажеттілігі, нарықтық қатынастарға өту, бәсекестіктің күшеюі. Пайданы есептеу және қалыптастыру мәселелерінің бірі банктің қаржылық нәтижесін анықтау болып табылады. Бұл экономикалық ғылым алдында тұрған негізгі және ең күрделі мәселелердің бірі.

Тірек сөздер: банк, табыс, кеңес беру, қаржылық нәтижелілік, басқару.

Resume

Currently the banking and financial systems of our country are going through structural changes: there are new credit and financial institutions, improved two-tier banking system, adequate to the requirements of market economy and the acceptance of diversity of ownership. When analyzing the strategic financial management, we have determined that its main object is the value of the bank and its determinants – profitability, risk and liquidity of credit institutions. For their construction integrating elements of the system of financial management are used as it is defined in this paper. To optimize the cost of a commercial bank, first of all, it is necessary to provide constant, dynamic growth in the inflow of its profits arising in the course of its activities. One of the main synthetic indicators that reflect the company's ability to generate profit is profitability index, which characterizes the «rate of return costs and utilization of material, labor and money in the process of production and sales». The importance of improving the profit formation mechanism increases annually. This is due to various factors: the need for a steady increase in production efficiency due to increased scarcity and cost of raw materials, and capital increase of science- production, transition to a market economy, increased competition. One of the problems of profits formation and calculation is a matter of determining the financial result of the bank. This is one of the most fundamental and most difficult issues facing the economic science.

Key words: bank, income, counseling, financial performance, management.

М.С. ЕРЖАНОВ,
д.э.н., профессор.
А.А. ОРЫНБАСАРОВА,
PhD.

Казахстанский инновационный
университет (г. Семей)

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПРИНЦИПЫ ПРОВЕДЕНИЯ АУДИТОРСКИХ ЗАДАНИЙ

В статье авторами подчеркнута важность применения международных принципов заданий по обеспечению уверенности аудитором. В ходе выполнения заданий, обеспечивающих уверенность, аудитор обязан руководствоваться Кодексом этики и международными стандартами по контролю качества аудиторской фирмы. Раскрыты виды аудиторского задания и условия принятия заданий, обеспечивающих уверенность и его элементы. Основными элементами задания являются критерии, применение их считается подходящим, если они позволяют оценивать предмет изучения на единой методической и принципиальной основе. Проводить аудиторскую проверку аудитор должен в соответствии с требованиями всех международных стандартов аудита (МСА), и для обеспечения понимания и правильного применения основных принципов, необходимых процедур и соответствующих рекомендаций следует изучить полный текст МСА. Подготовка финансовой информации выгодна пользователям с точки зрения профессиональной компетенции и тщательности аудитора, а также не предполагает выражение уверенности в ее достоверности. При выполнении процедур подготовки финансовой информации обязательным является соблюдение требований Кодекса этики, однако фундаментальный принцип аудита – независимость – не является обязательной нормой. Поэтому рассмотрен характер действий при аудите, при проведении согласованных процедур и подготовке информации. Таким образом, можно сказать, что стандарт «Международная основа соглашений о выражении уверенности» определяет характер действий при аудите, обзоре, проведении согласованных процедур и подготовке информации.

Ключевые слова: международные принципы, аудиторские задания, критерии аудиторского задания, аудит финансовой отчетности, условия принятия заданий, Кодекс этики аудиторов, профессиональное суждение.

В системе международных стандартов особое место занимает руководство «Международные принципы заданий по обеспечению уверенности» (далее – Принципы).

Принципы определяют элементы, цели и типы заданий по обеспечению уверенности. Принципы распространяются на аудиторов, которые выполняют задания, обеспечивающие уверенность предполагаемых пользователей и ответственную сторону.

При выполнении задания, обеспечивающего уверенность, аудитор должен руководствоваться:

- 1) Кодексом этики аудиторов, который устанавливает этические принципы;
- 2) международными стандартами по контролю качества, которые предоставляют рекомендации по разработке внутрифирменной системы контроля качества [2].

Для каждого задания, обеспечивающего уверенность, аудитору следует применять принцип независимости. Этот принцип раскрывает факторы, представляющие угрозу независимости, принимаемые меры предосторожности и интересы общества. Аудиторские фирмы обязаны выявлять и оценивать обстоятельства и взаимоотношения, которые таят угрозу независимости, а также предпринимать действия для устранения таких угроз или снижения их до приемлемого уровня.

В аудите уверенность рассматривается как выражение аудитором мнения в отношении достоверности утверждений, представленных одной стороной и предназначенных для использования другой стороной.

Для выражения такой уверенности аудитор оценивает доказательства и составляет заключение. Таким образом, задание, обеспечивающее уверенность, – это задание, по результатам которого аудитор составляет заключение в целях повышения уровня доверия предполагаемых пользователей. Различают следующие виды заданий (таблица 1, стр. 131).

Таблица 1 – Виды аудиторских заданий

Наименование аудиторских заданий
1. Задания, обеспечивающие разумную уверенность, – целью задания является снижение риска задания до приемлемо низкого уровня в соответствии с условиями договора, что позволяет аудитору выразить положительное мнение по аудиту финансовой отчетности
2. Задания, обеспечивающие ограниченную уверенность, – целью является снижение риска задания до уровня, приемлемого в соответствии с условиями договора, но более высокого, чем задания, обеспечивающего разумную уверенность. В результате аудитор может выразить отрицательное мнение (например, обзорная проверка отчетности, которая может быть только с ограниченной степенью уверенности)
3. Задания, которые не обеспечивают уверенность, – это задания по выполнению согласованных процедур, консультирование налоговое, а также рекомендации по бухгалтерскому учету и финансовым вопросам и др.
4. Задания по обеспечению уверенности (отличные от аудита или обзора отчетной информации) выполняются в случае, если ответственность за предмет изучения несет сторона иная, чем предполагаемые пользователи или аудитор
5. Задания, формально отвечающие требованиям обеспечения уверенности, но на них не распространяются требования МСА, международных стандартов заданий по обзорным проверкам и по заданиям, обеспечивающим уверенность. Такие задания – это выступление в качестве эксперта в суде по бухгалтерским, налоговым вопросам или с клиентом достигнуто письменное согласие, что данное задание не является заданием, обеспечивающим уверенность

Основные условия принятия заданий по обеспечению уверенности и их элементов представлены в таблице 2.

Таблица 2 – Основные условия принятия заданий, обеспечивающих уверенность, и их элементы

Условия принятия заданий	Элементы заданий
1. Соблюдаются этические требования (независимости, профессиональной компетентности, честности, объективности, профессионального поведения, конфиденциальности)	Трехсторонние взаимоотношения: 1) аудитор (исполнитель); 2) ответственная сторона (клиент); 3) предполагаемые пользователи
2. Задание соответствует следующим характеристикам: предмет изучения имеет надлежащий характер, используемые критерии являются подходящими и доступными для пользователей, наличие доступа к достаточным и уместным доказательствам, убежденность аудитора в разумности цели задания	Предмет изучения, условия и результаты деятельности: системы и процессы; физические характеристики (оборудования и т.п.); поведение (корпоративное, управленческое и т.п.) Критерии как средство оценки и измерения предмета изучения. Достаточные и уместные доказательства
3. Заключение аудитора подготовлено в письменной форме	Письменная форма заключения по результатам задания в случаях как задания, обеспечивающего разумную уверенность, так и задания, обеспечивающего ограниченную уверенность

Если аудитор принял задание, обеспечивающее уверенность, то он не имеет права без разумных на то оснований изменить задание на задание, не обеспечивающее уверенность, или обеспечивающее разумную уверенность, или обеспечивающее ограниченную уверенность. Такими основаниями могут быть призваны обстоятельства, изменившие требования пользователей, либо недопонимание пользователями характера заданий.

Важными элементами задания являются критерии. При их выборе аудитор руководствуется профессиональным суждением и считает их подходящими, если они позволяют оценивать, измерять предмет изучения на единой методической и принципиальной основе. Критерии в зависимости от обстоятельств могут иметь следующие характеристики:

- ♦ четко выраженные критерии; так, при подготовке финансовой отчетности критериями являются МСФО;
- ♦ менее четко выраженные критерии, например, эффективность системы управления.

Критерии могут быть установлены законодательно, или сформулированы авторитетно признанными органами, или же разработаны специально для данного задания. Качественные критерии должны соответствовать основным требованиям (таблица 3).

Таблица 3 – Критерии аудиторского задания

Наименование требования	Характеристика требования
1. Уместность	Способствует формулированию выводов, которые обеспечивают принятие надлежащих управленческих решений пользователями
2. Полнота	Если они могут повлиять на сделанные выводы
3. Надежность	Позволяют формулировать сходные выводы при оценке и измерении предмета изучения, если данные критерии применяются аудиторами одинаковой квалификации и в сходных обстоятельствах
4. Нейтральность	Обеспечивают свободу выводов по результатам задания
5. Прозрачность	Обеспечивают ясность, доступность и подробность сделанных выводов

Выполнение аудиторского задания по проверке финансовой отчетности регулируется МСА 200, где определены цель и основные принципы. Данный вид заданий относится к аудиторским заданиям, обеспечивающим уверенность.

Аудитор должен проводить аудиторскую проверку в соответствии с требованиями всех МСА. Для обеспечения понимания и правильного применения основных принципов, необходимых процедур и соответствующих рекомендаций нужно изучить полный текст МСА.

В исключительных случаях для более эффективного выполнения аудита аудитор может подсчитать необходимым отступить от МСА, в таких случаях аудитор должен аргументировать подобное отступление. МСА подлежат применению по существенным аспектам.

Цель аудита финансовой отчетности – выражение мнения аудитора о том, что отчетность подготовлена во всех существенных аспектах в соответствии с установленными принципами (таблица 4).

Таблица 4 – Соответствие установленным принципам

В процессе оценки приемлемости финансовой отчетности рассматривается ее соответствие:
а) принципам МСФО;
б) другим основам и принципам, отличным от МСФО или национальных стандартов;
в) принципам финансовой отчетности, дополненным законодательными и нормативными требованиями;
г) целям финансовой отчетности – удовлетворению информационных потребностей пользователей;
д) характеристикам деятельности компаний

При выражении мнения о финансовой отчетности аудитор исходит из концепции разумной уверенности. Аудит не является гарантией, что финансовая отчетность не содержит существенных искажений.

Порядок выражения мнения по результатам аудита определяется МСА 700 и МСА 800. Обзор финансовой отчетности регламентируется МСА 2400. При выполнении данного задания обеспечивается ограниченная степень уверенности.

Цель обзора отчетности – констатировать на основании выполненных процедур, что отчетность не составлена во всех существенных аспектах в соответствии с принципами ее подготовки (ограниченная уверенность) [3].

При выполнении заданий по обеспечению уверенности, отличных от аудита или обзора отчетной информации, необходимо руководствоваться МСА 3000. Порядок принятия такого задания и его элементы аналогичны вышерассмотренным аспектам заданий.

Действия аудитора при выполнении согласованных процедур регламентируются МСА по сопутствующим услугам 4400. Цель согласованных процедур – выполнение процедур аудиторского характера, которые были согласованы между аудитором, предприятием и любым третьим лицом, с представлением отчета о результатах их выполнения.

В отчете по выполнению согласованных процедур аудитор не выражает своего мнения по существу фактических результатов, а представляет отчет о результатах их выполнения. Выполнение согласованных процедур не позволяет аудитору выразить уверенность в достоверности полученных результатов.

При выполнении заданий по подготовке финансовой информации действия аудитора регулируются стандартом 4410. Цель выполнения данных заданий заключается в использовании знаний аудитора в области учета для сбора, классификации и представления финансовой информации. Подготовка финансовой информации выгодна пользователям с точки зрения профессиональной компетенции и тщательности аудитора.

Подготовка финансовой информации не предполагает выражение уверенности в достоверности финансовой информации. При выполнении процедур подготовки финансовой информации обязательным является соблюдение требований Кодекса этики, однако фундаментальный принцип аудита – независимость не является обязательной нормой.

Аудитор обязан при подготовке заключения по заданию, не обеспечивающего уровень уверенности, предпринять меры, чтобы не вводить пользователей в заблуждение. Таким образом, можно сказать, что стандарт «Международная основа соглашений о выражении уверенности» определяет характер действий при аудите, обзоре, проведении согласованных процедур и подготовке информации (таблица 5).

Таблица 5 – Определение и характер действий при аудите, обзоре, проведении согласованных процедур и подготовке информации

Аудит и сопутствующие услуги	Определение и характер действий аудитора
1. Аудит МСА (100–800)	1. Призван дать аудитору возможность выразить мнение о том, что отчетность составлена в соответствии с установленными требованиями
	2. Аудитор собирает достаточные и уместные доказательства, необходимые для формирования его мнения. 3. Аудиторское мнение повышает доверие к отчетности посредством выражения разумного, хотя и не абсолютного уровня уверенности
2. Обзор (МССО 2400, 2410)	1. Призван предоставить возможность определить, существуют ли какие-либо моменты, заставляющие предполагать, что отчетность не была составлена во всех существенных аспектах в соответствии с установленными требованиями. 2. Предусматривает проведение опроса и аналитических процедур, направленных на проверку достоверности утверждений, предоставленных одной стороной и предназначенных для использования другой. 3. При проведении обзора аудитор стремится охватить все существенные моменты, однако обеспечивается ограниченный уровень уверенности
3. Согласованные процедуры (МСССУ 4000)	1. Проводятся процедуры, согласованные между аудитором, клиентом и любыми третьими лицами. 2. Представляется отчет о фактических выводах, полученных в ходе процедур. 3. Отчет представляется только сторонам, участвующим в договоренности о согласованных процедурах
4. Подготовка информации (МСССУ 4410)	1. Необходимо применять знания в области учета, чтобы собрать, классифицировать и обобщить финансовую информацию. 2. Не требуется проверять утверждения, лежащие в основе собираемой информации. 3. Никакой уверенности в отношении финансовой информации аудитором не выражается. 4. Пользователи получают определенную выгоду от участия бухгалтера, поскольку его услуги тщательны и профессиональны

Исходя из вышеизложенного, можно сказать, что с помощью международных стандартов аудита обеспечивается связь отдельных элементов процесса аудиторской проверки и создается возможность контроля качества работы аудитора. МСА способствуют внедрению в практику работы аудиторов новых достижений и создают достойный имидж профессии аудитора.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Закон РК «Об аудиторской деятельности»: принят 20 ноября 1998 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 1 января 2015 г.).
- 2 Сборник международных стандартов аудита и контроля качества: пер. с англ. – Алматы, 2009.
- 3 Дюсембаев К.Ш. Теория и эволюция аудита: монография. – Алматы: Экономика, 2012.

SPISOK LITERATURY

- 1 Zakon RK «Ob auditorskoj dejatel'nosti»: prinjat 20 nojabrja 1998 g. (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 1 janvarja 2015 g.).
- 2 Sbornik mezhdunarodnyh standartov audita i kontrolja kachestva: per. s angl. – Almaty, 2009.
- 3 Djuseмбаев К.Ш. Teorija i jevoljucija audita: monografija. – Almaty: Jekonomika, 2012.

Түйін

Мақалада автор аудитордың сенімділігін қамтамасыз етудегі халықаралық қағидалар тапсырмаларын қолданудың тиімділігі жөніндегі маңыздылықты көрсетеді. Сенімділікті қамтамасыз етудегі тапсырмаларды орындау барысында аудитор Әдеп кодексі және аудиторлық фирма сапасын бақылау жөніндегі халықаралық стандарттарды басшылыққа алады. Сенімділік пен оның элементтерін қамтамасыз ететін аудиторлық тапсырмалардың түрлері және тапсырма шарттарының түсінігінің ашылған. Тапсырманың негізгі элементтері критерий болып табылады, егер тапсырманың негізгі элементтерінің санаттарын пәнді бағалауда бірегей әдістемелік және түбегейлі негізде қарастырса, оларды қолданылу ыңғайлы. Аудиторлық тексерістерді өткізуде аудитор халықаралық аудит стандарттары (ХАС) талабына сай жүргізуі керек және негізгі қағидаларды дұрыс қолдана білу мен түсінуді қамтамасыз ету үшін ХАС толық мәтінін меңгеру қажет. Аудитордың кәсіби күзiреттілігі мен мұқияттылығы көзқарасы бойынша қаржылық ақпараттарды даярлау қолданушыларға тиімді, сонымен қоса сенімділік пен анықтықты болжамайды. Қаржылық ақпараттарды даярлау қағидаларын орындау барысында Әдеп кодексінің талаптары мұқият қолданылуы керек, алайда аудиттің негізгі қағидасы – тәуелсіздік – міндетті форма болып табылмайды. Сол себепті келісілген қағидалар бойынша ақпаратты даярлаудағы аудит әрекетінің сипаты қарастырылған. Осы ретте, айта кететін жайт, шолу жасауда келісілген тәртіп мен ақпарат даярлығында «Сенімділік білдіру туралы келісімінің халықаралық негізі» аудит әрекетінің сипатын анықтайды.

Тірек сөздер: халықаралық ұстаным, аудиторлық тапсырмалар, аудиторлық тапсырмалар критерийі, қаржылық есеп аудиті, тапсырма қабылдау шарттары, Аудиторларды әдеп кодексі, кәсіби талқылау.

Resume

The authors emphasized the importance of applying the principles of international assignments to provide assurance of the auditor. During assignments, which provide assurance, the auditor shall be guided by: Code of Ethics and the International Standards on Quality Control of the audit firm. Types of engagement and conditions of acceptance of the assignments that provide confidence and its elements are considered. The main elements of the assignment are the criteria, their use is considered appropriate if they allow to evaluate the subject matter on a common methodical and principled basis. To conduct the audit, the auditor should be in accordance with the requirements of International Standards on Auditing (ISA) and to ensure proper understanding and application of the basic principles of necessary procedures, and he should examine the full text of the ISA. The preparation of financial information is beneficial to users in terms of professional competence and thoroughness of the auditor, and does not imply the expression of confidence in its reliability. Compliance with the Code of Ethics is mandatory when the procedures for the financial information are being prepared, but the fundamental principle of auditing – independence – is not a mandatory norm. Therefore, the nature of action in the audit, with agreed-upon procedures and information preparation is studied. Thus, we can say that the standard of «International agreements on the basis of assurance» defines the nature of the action in the audit, review, with agreed upon procedures and information preparation.

Key words: international principles, audit engagement, audit engagement criteria, audit of financial statements, terms of dtasks, the Code of ethics of auditors, professional judgment.

Л.М. СЕМБИЕВА.

Евразийский национальный
университет им. Л.Н. Гумилева,
д.э.н.

Г.Б. АЛИНА.

Казахский университет экономики,
финансов и международной торговли
(г. Астана), к.э.н.

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ АО «КАЗАХСТАНСКИЙ ФОНД ГАРАНТИРОВАНИЯ ДЕПОЗИТОВ» НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

В данной статье изучена деятельность Казахстанского фонда гарантирования депозитов на современном этапе. Для выявления наиболее уязвимых сторон проведен SWOT-анализ, на основе которого рассмотрены стратегические направления эффективности страхования депозитов банков и развития данного фонда. В работе широко использовались законодательные акты и иные нормативно-правовые документы Республики Казахстан, директивы Европейского союза и МВФ, имеющие непосредственное отношение к проблеме организации страхования банковских депозитов. Изучены основные положения Концепции развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 года и показана роль Казахстанского фонда гарантирования депозитов в ее реализации в части передачи ему ряда новых функций и полномочий по ликвидации и урегулированию финансовой несостоятельности банков. Авторами выявлены проблемы и предложены некоторые меры по совершенствованию системы гарантирования вкладов на современном этапе, дан прогноз динамики роста банковских депозитов населения и обязательных календарных взносов БВУ в 2014–2016 гг., показан планируемый рост основных показателей на ближайшие годы. Концепция комплексного стратегического управления, включающая эффективные меры по совершенствованию деятельности фонда, направлена на переход казахстанской системы гарантирования депозитов на качественно новый этап развития.

Ключевые слова: система гарантирования, депозиты, банки, гарантийное возмещение, ликвидация, стратегия.

Казахстанский фонд гарантирования депозитов был учрежден 15 ноября 1999 г. и является некоммерческой дочерней организацией Национального банка Республики Казахстан, созданной в организационно-правовой форме акционерного общества. Основная цель создания фонда – обеспечение стабильности финансовой системы, в том числе поддержание доверия населения к банковской системе путем выплаты гарантийного возмещения депозиторам в случае принудительной ликвидации банка-участника системы гарантирования депозитов.

Согласно законодательству участие в системе обязательного гарантирования депозитов является обязательным для всех БВУ, имеющих лицензию на прием депозитов, открытие и ведение банковских счетов физических лиц, за исключением исламских банков. В Казахстане на сегодняшний день функционирует 35 банков, из них 34 являются участниками системы гарантирования депозитов, вместе с тем АО «Исламский Банк «Al Hilal» и АО «Банк «Астана-Финанс» не входят в данную систему гарантирования. В соответствии с законодательством и нормами шариата на депозиты в исламских банках не распространяются гарантии КФГД.

С момента лишения банка-участника лицензии на проведение всех банковских операций обязательства банка-участника по уплате взносов приостанавливаются до вступления в законную силу решения суда о принудительной ликвидации банка. Взносы, уплаченные банками-участниками в соответствии с договором присоединения, возврату не подлежат. С целью выплаты возмещения по гарантируемым депозитам в случае принудительной ликвидации банка-участника системы гарантирования депозитов (СГД) специальный резерв формируется за счет:

- ♦ взносов банков-участников;
- ♦ неустойки, примененной к банкам-участникам за неисполнение или ненадлежащее исполнение обязательств по договору присоединения;
- ♦ денег, полученных в порядке удовлетворения принудительно ликвидируемым банком-участником требований КФГД по суммам выплаченного (выплачиваемого) гарантийного возмещения;

- ♦ дохода от размещения активов КФГД, уменьшенного на сумму расходов и отчислений в порядке, предусмотренном его уставом;
- ♦ расходов КФГД, в пределах 50% размера его уставного капитала (по решению акционера). Банки-участники СГД осуществляют обязательные календарные взносы дифференцированно [1].

Ставки календарных взносов рассчитываются КФГД на основе системы «БАТА» (БАНктер ТАлдау жүйесі), разработанной и внедренной в 2007 г., в зависимости от финансовой устойчивости и степени риска деятельности банка-участника СГД. В зависимости от значения общего балла банки-участники СГД распределяются на пять классификационных групп, каждой из которых соответствует своя ставка календарного взноса. Лучшей является группа «А», наихудшей считается группа «Е». Чем выше уровень финансовой неустойчивости и рискованности банка, тем выше ставка его календарного взноса (таблица 1).

Таблица 1 – Классификационная группа банков-участников СГД

Классификационная группа банков-участников СГД	«А»	«В»	«С»	«D»	«Е»
Ставка календарного взноса банка-участника (% от суммы всех депозитов физических лиц)	0,04%	0,08%	0,11%	0,19%	0,38%
Примечание – Таблица составлена по данным КФГД.					

Совокупная сумма гарантийного возмещения по депозитной базе физических лиц в пределах лимита гарантийного возмещения (согласно сведениям банков-участников) по состоянию на 1 января текущего года достигла 2 166,3 млрд тенге (54,9% от совокупной суммы депозитов). Годовое увеличение данного показателя составило 304,3 млрд тенге (или 16,3%) в большей степени вследствие роста депозитной базы (в пределах лимита гарантийного возмещения) в банках группы «С» и группы «D». На группы «С» и «D» приходится, соответственно, более 30% и 25% от общей суммы гарантийного возмещения. На конец 2014 г. в группе «С» состояли 14 банков, в группе «D» – 10 банков.

За время деятельности КФГД в Казахстане были принудительно ликвидированы три коммерческих банка – Комирбанк (в 2001 г.), Наурызбанк (в 2005 г.) и Валют-Транзит банк (в 2007 г.), клиенты данных банков получили гарантийное возмещение по своим застрахованным банковским депозитам в общей сумме около 15 млрд тенге (таблица 2).

Таблица 2 – Гарантийное возмещение вкладчикам

Название ликвидированных БВУ	Год ликвидации	Доля выплаченного гарантийного возмещения	Общая сумма выплаты гарантийного возмещения
1. АО «Комирбанк»	2001	90%	15 млрд тенге
2. АО «Наурызбанк»	2005	88%	
3. АО «Валют-Транзит банк»	2007	62%	
Примечание – Таблица составлена по данным КФГД.			

АО «Наурызбанк Казахстан» по решению суда ликвидирован с ноября 2005 г. Фонд на начало августа 2015 г. выплатил гарантийное возмещение 3,6 тыс. вкладчикам банка на общую сумму 679,6 млн тенге, или 88% от общей суммы, подлежащей выплате. Оставшуюся невыплаченную сумму возмещения в размере 92,5 млн тенге составляют обязательства по так называемым «спящим счетам» от 1 тиын до 500–1000 тенге, по которым депозиторы не обращались в фонд за получением гарантийного возмещения [2].

Основной причиной длительного неисполнения обязательств перед кредиторами является влияние кризиса, затрудняющего реализацию активов, а также наличие проблем, связанных с взысканием дебиторской задолженности АО «Казагропромбанк» (правопреемник – Наурызбанк Казахстан), где документация должным образом не оформлялась, отсутствовало залоговое обеспечение.

Процедура ликвидации АО «Валют-Транзит банк» осуществляется с марта 2007 г. Совокупная сумма выплаченного возмещения на начало августа 2015 г. составила 13,9 млрд тенге. Оставшаяся невыплаченная сумма гарантийного возмещения по данному банку составляет около 2% от совокупной суммы обязательств фонда и также состоит в большей степени из «спящих счетов». На конец отчетного года размер погашенных ликвидационной комиссией банка требований фонда составил около 7 млрд тенге, или 49,43% от требований фонда [3].

Законом РК от 29 декабря 2011 г. «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования банковской деятельности и финансовых организаций в части минимизации рисков» максимальная сумма гарантийного возмещения на одного депозитора по одному банку была установлена на уровне 5 млн тенге. Данная сумма в начале 2015 г. увеличена до 10 млн тенге. Сумма возмещения по депозитам физических лиц в иностранной валюте осталась без изменений. Повышение размера возмещения позволит охватить гарантией 99% всех депозитов – срочных, до востребования, текущих и карточных. Данное решение государства было необходимым в целях поддержания доверия со стороны населения к коммерческим банкам [3].

По рекомендациям Международного валютного фонда размер возмещения должен варьироваться в пределах 1–2 ВВП на душу населения. В соответствии с рекомендациями Международной ассоциации систем страхования депозитов (IADI) количество банковских счетов, подлежащих возмещению системой гарантирования депозитов в полном размере, должно составлять около 80%, а общая сумма депозитов, подлежащих возмещению, – около 40% от всех депозитов физических лиц.

Годовой размер чрезвычайного взноса банка-участника не должен превышать годовой размер обязательного календарного взноса, ежеквартально уплачиваемого банком-участником КФГД.

С 1 января 2014 г. вступили в силу изменения и дополнения в закон, согласно которым для формирования специального резерва используется 70% от уставного капитала фонда вместо 50%, как было указано в его старой редакции. В течение года рост специального резерва был достигнут за счет следующих источников:

- ♦ совокупной суммы календарных взносов, ежеквартально перечисляемых банками-участниками, которая за год составила 25,2 млрд тенге;
- ♦ увеличения уставного капитала фонда на 14,6 млрд тенге;
- ♦ перечислений ликвидационными комиссиями банков в счет погашения своей задолженности в общей сумме 0,7 млрд тенге;
- ♦ суммы чистого дохода 9,5 млрд тенге, отнесенной в специальный резерв [4].

В целях выявления наиболее уязвимых точек в функционировании системы гарантирования вкладов был сделан анализ сильных и слабых сторон КФГД и возможностей перспектив развития в дальнейшем (таблица 3).

Таблица 3 – SWOT-анализ КФГД

Сильные стороны	Слабые стороны
1. Наличие опыта участия в процедурах принудительной ликвидации банков	1. Ограниченное участие в процедурах принудительной ликвидации банков
2. Участие НБРК в деятельности фонда, что позволяет Фонду косвенно участвовать в принятии решений в отношении проблемных банков	2. Узкие полномочия фонда в части обеспечения и организации процесса выплаты гарантийного возмещения
3. Обязательное участие банков второго уровня в СГД	3. Отсутствие комплексного доступа к сведениям по депозитам в связи с отнесением их к объекту банковской тайны
4. Использование СДС «БАТА» для адекватной оценки финансовой позиции и профиля рисков банков-участников и информационной системы «БАТА» для расчета дифференцированных ставок взносов	4. Не урегулирован механизм действий в период чрезвычайных ситуаций (системного кризиса)

Продолжение таблицы 3

5. Широкое разнообразие используемых каналов информационно-разъяснительной деятельности для различных целевых аудиторий	5. Не урегулированы механизмы по применению методов оздоровления и урегулирования несостоятельности проблемных банков (стабилизационный банк)
6. Консервативная инвестиционная стратегия, предусматривающая инвестирование активов фонда только в низкорисковые финансовые инструменты	6. Отсутствие брендбука – единого стиля оформления рекламной и иной презентационной продукции о фонде; не проводятся регулярные оценки эффективности проводимой фондом информационно-разъяснительной деятельности независимой специализированной компанией в области маркетинга и рекламы
7. Доступ для установления соответствия баз данных по учету гарантированных депозитов в банках-участниках требованиям фонда	7. Полномочия фонда по осуществлению в банках-участниках проверки базы данных по учету гарантированных депозитов на соответствие требованиям фонда не закреплены законодательно
Возможности	Угрозы
1. Тесное сотрудничество с НБРК по расширению перечня информации, представляемой фонду в целях совершенствования СДС «БАТА» и Методики определения целевого уровня специального резерва	1. Неадекватное отражение профиля рисков банков-участников в СДС «БАТА» ввиду недостаточности информации для полноценного совершенствования СДС «БАТА»
2. Возможность увеличения перечня финансовых инструментов, разрешенных для инвестирования, с целью увеличения доходности инвестиционных портфелей фонда	2. Необходимо совершенствование банковского законодательства в части, предусматривающей определение процедурных оснований и критериев проведения мер по оздоровлению/урегулированию банков
3. Передача фонду функций по осуществлению процедур урегулирования несостоятельных банков	3. Неготовность АО «Казпочта» к выплате гарантийного возмещения в случае несостоятельности конкурса по выбору банка-агента
4. Выработка предложений по внедрению передовых процедур для ликвидации и эффективной реструктуризации обязательств проблемных банков на основании международной практики	4. Ограниченность бюджета фонда на информационно-разъяснительную деятельность в связи с особенностями проведения конкурсов государственных закупок услуг поставщиков, рекламы
5. Определение в банках-участниках качества ведения базы данных по учету гарантированных депозитов посредством собственного программного обеспечения фонда	5. Колебания курса иностранных валют, в которых номинированы валютные активы фонда, которые могут повлечь за собой убытки в связи с отрицательной курсовой разницей
6. Законом о гарантировании депозитов предусмотрена возможность выбора банка-агента (банков-агентов) на конкурсной основе, а если ни один из банков не будет соответствовать требованиям, предъявляемым к банку-агенту, фонд вправе осуществить выплаты через национального оператора почты	6. В связи с ограниченностью полномочий фонда, отсутствует возможность постоянного мониторинга качества баз данных банков-участников по учету гарантированных депозитов на постоянной основе
Примечание – Таблица составлена по данным КФГД.	

Эффективность деятельности КФГД выражается в следующем:

- ♦ система гарантирования вкладов повышает степень контроля над деятельностью банков, так как фонд объективно является еще одной организацией, контролирующей финансовое состояние банка;
- ♦ она является фактором, стабилизирующим денежное обращение в стране, стимулируя приток средств в банковскую систему, уменьшая налично-денежный оборот, снижая нагрузку на рынок товаров и услуг, в том числе и на валютный рынок;

♦ система гарантирования вкладов способствует повышению социальной защищенности населения, так как она защищает интересы вкладчиков, гарантируя возврат вкладов в случае принудительной ликвидации банка.

В рамках сохранения доверия населения к казахстанской банковской системе КФГД планирует реализацию следующих основных стратегических направлений дальнейшего развития (рисунок 1).

Рисунок 1 – Основные стратегические направления КФГД

На сегодняшний день КФГД предпринимает следующие меры по совершенствованию системы гарантирования вкладов:

♦ изучает возможность привлечения на регулярной основе независимого аудитора/консультанта для оценки эффективности всех необходимых процедур для осуществления выплаты банком-агентом либо самим фондом гарантийного возмещения депозиторам;

♦ до конца 2016 г. фонд планирует рассмотреть возможность применения лучшего международного опыта по вопросу поэтапного сокращения с 14 рабочих дней до 3 календарных дней сроков начала выплаты гарантийного возмещения депозиторам, что соответствует основополагающим принципам для эффективных систем гарантирования депозитов МАССД и Базельского комитета по банковскому надзору;

♦ дополнительно планируется изучить возможность внедрения методов, альтернативных кассовой выплате в отделении банка-агента, таких, как выпуск чеков, платежных дебетовых карт, безналичных выплат посредством денежных переводов на банковский счет депозитора и т.д.;

♦ рассматривается возможность осуществления выплат посредством использования операционной сети банка, в отношении которого наступил страховой случай, а также при посредничестве нескольких банков-агентов в целях оперативности;

♦ ведется работа по предоставлению банкам-агентам/депозиторам доступа к реестру депозиторов онлайн, а также мониторинга выплат гарантийного возмещения в режиме реального времени.

В Концепции развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 года одной из задач является совершенствование систем раннего реагирования, оздоровления и ликвидации банков. Так, предполагается разграничить меры раннего и надзорного реагирования от инструментов по оздоровлению с обеспечением их соответствия серьезности проблем в банке [6]. Также в рамках данной Концепции предусмотрен запуск «безболезненного» для участников финансового рынка механизма оздоровления финансового состояния банка.

В свою очередь, фонд будет принимать непосредственное участие в реализации вышеуказанной задачи путем внесения соответствующих предложений по законодательному закреплению за фондом полномочий в части осуществления процедур урегулирования несостоятельных банков, в том числе по:

- ♦ выбору метода урегулирования несостоятельности проблемного банка (на основе принципа наименьших и оптимальных затрат);
- ♦ предоставлению доступа к банковской и коммерческой тайне;
- ♦ использованию средств системы гарантирования депозитов в процессе оздоровления финансового состояния банков при условии прямого участия фонда в процессе их оздоровления.

Совместная реализация положений Концепции развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 года КФГД и финансового регулятора обеспечит эффективное разделение полномочий по урегулированию несостоятельности проблемных банков между НБРК и КФГД и позволит избежать конфликтов интересов, возникающих при сочетании в деятельности НБРК функций регулятора банков и ликвидационного процесса, с одной стороны, и исполнения функций ликвидатора несостоятельных банков, с другой стороны. Вместе с тем передача функций по урегулированию несостоятельности проблемного банка КФГД как самому крупному кредитору проблемного банка будет содействовать более эффективному процессу его ликвидации, позволит оптимизировать его расходы, связанные с выплатой депозиторам – физическим лицам гарантийного возмещения при наступлении страхового случая, а также минимизировать общие расходы ликвидационного процесса [5].

Прогноз динамики роста банковских депозитов населения и обязательных календарных взносов БВУ в 2014–2016 гг. показан в таблице 4.

Таблица 4 – Прогнозные данные развития КФГД на 2014–2016 гг.

Наименование	Факт		Прогноз		
	01.01.2013 г.	01.01.2014 г.	01.01.2015 г.	01.01.2016 г.	01.01.2017 г.
Депозиты физических лиц	3 749 641	3 945 505	4 663 004	5 322 218	6 074 625
Обязательные календарные взносы за год	21 602	24 577	30 855	31 381	35 818
Примечание – Таблица составлена по данным КФГД [6].					

Как видим, тенденция развития размера депозитов физических лиц на ближайшие годы положительная, рост на 2016 г. составит 11,4%, на 2017 г. – 14%. Обязательные календарные взносы на начало 2016 г. планируется увеличить на 1,7%, на 2017 г. – на 14%. Динамика основных показателей показана в таблице 5 (стр. 141).

Согласно данным таблицы прогнозные данные по доходам КФГД положительные, в 2015 г. рост составит до 15–17%, в 2016 г. – 16–18%. Вместе с тем расходы в 2015 г. будут увеличены до 17–19%, в 2017 г. – до 32–34%. Размер чистого дохода в 2015–2016 гг. планируется увеличить до 16–18%.

Таблица 5 – Рост основных показателей за 2014–2016 гг.

Наименование	Период		
	2014 г.	2015 г.	2016 г.
Доходы	23%–25%	15%–17%	16%–18%
Доход от инвестиционной деятельности	23%–25%	16%–18%	17%–19%
Расходы	48%–50%	17%–19%	32%–34%
Расходы на персонал	73%–75%	22%–24%	31%–33%
Расходы на разъяснительные работы	5%–7%	7%–9%	8%–10%
Прочие расходы	30%	8%	8%
Финансовый результат	11%–13%	16%–18%	16%–18%
Чистый доход	11%–13%	16%–18%	16%–18%
Примечание – Таблица составлена по данным КФГД [6].			

Также КФГД представляет следующий прогнозный расчет инвестируемых активов (таблица 6).

Таблица 6 – Прогнозный расчет инвестируемых активов

Годы	Активы банка, размещенные в ГЦБ	Календарные взносы	Суммы, поступившие из ликвидационной массы	Прогнозная доходность портфеля	Доход от инвестирования за год
2014 г.	13%–15%	14%–16%	50%	4%	15%
2015 г.	16%–18%	22%–24%	50%	4%	16%
2016 г.	16%–18%	22%–24%	50%	4%	17%
Примечание – Таблица составлена по данным КФГД [6].					

Как видно, суммы, поступившие из ликвидационной массы, прогнозируется увеличить на 50% ежегодно в последующие 2 года. Прогнозная доходность портфеля прогнозируется увеличить на 4% ежегодно, а доход от инвестирования будет увеличен в 2016 г. на 16% и в 2017 г. – на 17%.

Схема построения системы гарантирования депозитов Казахстана основана на опыте лучшей международной практики, принципы которой изложены в «Рекомендациях по созданию эффективных систем страхования депозитов», выработанных форумом «За финансовую стабильность», а также в «Рекомендациях Международного валютного фонда». КФГД является ключевым финансовым институтом, обеспечивающим реализацию государственной политики в рамках своих основных задач по обеспечению стабильности финансовой системы Казахстана, в том числе поддержанию доверия к банковской системе, путем выплаты гарантийного возмещения вкладчикам в случае принудительной ликвидации банка-участника.

Таким образом, стратегические направления развития определяют основы эффективной реализации цели и миссии КФГД и эффективной организации гарантирования депозитов с учетом достижений лучшей мировой практики.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Официальный сайт Казахстанского фонда гарантирования депозитов физических лиц. Интернет-ресурс: <http://www.kdif.kz/>.
- 2 Годовой отчет Казахстанского фонда гарантирования депозитов за 2012–2014 гг. Интернет-ресурс: <http://www.kdif.kz/>.
- 3 Закон Республики Казахстан «Об обязательном гарантировании депозитов, размещенных в банках второго уровня Республики Казахстан»: принят 7 июля 2006 г. № 169-III ЗРК.

4 Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам страхования и исламского финансирования»: принят 27 апреля 2015 г.

5 Концепция развития финансового сектора РК до 2030 года: //www.nationalbank.kz/.

6 Стратегический план развития Казахстанского фонда гарантирования депозитов на 2014–2016 гг. Интернет-ресурс: <http://www.kdif.kz/>. Официальный сайт Казахстанского фонда гарантирования депозитов физических лиц.

SPISOK LITERATURY

1 Oficial'nyj sajt Kazahstanskogo fonda garantirovanija depozitov fizicheskikh lic. Internet-resurs: <http://www.kdif.kz/>.

2 Godovoj otchet Kazahstanskogo fonda garantirovanija depozitov za 2012–2014 gg. Internet-resurs: <http://www.kdif.kz/>.

3 Zakon Respubliki Kazahstan «Ob objazatel'nom garantirovanii depozitov, razmeshhennyh v bankah vtorogo urovnja Respubliki Kazahstan»: prinjat 7 ijulja 2006 g. № 169-III ZRK.

4 Zakon Respubliki Kazahstan «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye акты Respubliki Kazahstan po voprosam strahovaniya i islamskogo finansirovaniya»: prinjat 27 aprelja 2015 g.

5 Koncepcija razvitija finansovogo sektora RK do 2030 goda: //www.nationalbank.kz/.

6 Strategicheskij plan razvitija Kazahstanskogo fonda garantirovanija depozitov na 2014–2016 gg. Интернет-ресурс: <http://www.kdif.kz/>. Oficial'nyj sajt Kazahstanskogo fonda garantirovanija depozitov fizicheskikh lic.

Түйін

Бұл мақалада қазіргі кезеңдегі Қазақстанның депозиттерге кепілдік беру қорының қызметі қарастырылды. Әлсіз жақтарын анықтау үшін SWOT-талдау жүргізілді, соның негізінде қордың болашақта дамуы мен банктердің депозиттерді тиімді сақтандырудың стратегиялық бағыттары қарастырылған. Жұмыста банктік депозиттерді сақтандыру ұйымының мәселесіне қатысты Қазақстан Республикасының заңнамалық актілері мен көптеген нормативтік құқықтық құжаттар, Еуропалық кеңес пен ХВҚ мәліметтері қолданылды. Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейін Қаржы нарығын дамыту концепциясының негізгі жақтары мен банктерде қаржылық тұрақсыздықты реттеу мен жойылу бойынша функциялары мен өкілдікті Қазақстанның депозиттерге кепілдік беру қорының рөлі анықталды. Авторлармен қазіргі кезде салымдарды кепілдендіру жүйесінің жетілдіру бойынша мәселелер анықталды және кейбір ұсыныстар берілді, 2014-2016 жылдарға ЕДБ міндетті күнтізбелік салымдар мен халықтың банктік депозиттердің өсу динамикасына болжам келтіріліп, соған болашаққа жоспарланып отырған негізгі көрсеткіштер көрсетілген. Қазақстандық депозиттерді кепілдендіру жүйесінің жаңа сапалы даму сатысына көшіп отырған қордың қызметін жетілдіруге бағытталған тиімді шаралар негізіндегі Кешенді стратегиялық басқару концепциясы анықталған.

Тірек сөздер: кепілдендіру жүйесі, депозиттер, банктер, кепілдік өтелім, жою, стратегия.

Resume

This article examines the activity of Kazakhstan Deposit Insurance Fund at the present stage. There are has been implemented SWOT- analysis in order to identify the most vulnerable parts. On this basis the strategic directions for the efficient deposit insurance of banks and development of the fund have been discussed. In this work laws and other legal documents of the Republic of Kazakhstan, the directives of the European Union and the IMF are widely used that are directly relevant to the organization issue of bank deposit insurance. The basic provisions of the development concept of the financial sector of the Republic of Kazakhstan till 2030 have been examined. As well as, the role of Kazakhstan Deposit Insurance Fund in its implementation in the part of the transfer to it of a number of new functions has been demonstrated. The authors have identified the problem and proposed several measures to improve the deposit guarantee system at the present stage. The forecast of the dynamics of growth bank's deposits of the population and banks' mandatory calendar premiums in the years 2014- 2016 is given. There has been shown the planned growth of the main indicators in the coming years. The concept of integrated strategic management, including effective measures on improving the activities of the Fund aimed at transition of the Kazakhstan Deposit Insurance System to a qualitatively new stage of development.

Key words: system of guaranteeing, deposits, banks, guarantee compensation, elimination, strategy.

А.Т. МЕРГЕНБАЕВА,

К.Э.Н.

П.Т. БАЙННЕНОВА,

К.Э.Н., доцент.

Южно-Казахстанский государственный
университет им. М. Ауэзова

ПЕРСПЕКТИВЫ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В статье рассматривается актуальная на сегодняшний день проблема модернизации пенсионной системы Республики Казахстан и предложены направления, позволяющие ускорить переход на новую эффективную систему пенсионных накоплений. Важнейшей целью модернизации пенсионной системы на современном этапе является обеспечение гарантий сохранности и роста пенсионных накоплений граждан. В результате пенсионные накопления в рамках единого фонда будут инвестированы в выгодные проекты, что позволит каждому стать достойно обеспеченным пенсионером Республики Казахстан. Оптимальное решение задачи пенсионного обеспечения заключается не в альтернативном выборе одной из моделей, а во взаимодействии основной и дополнительной пенсионных схем. Существенные различия в точках зрения на этот счет зависят в конечном итоге от целей, которые определены в социальной политике государства. В 2018 г. исполнится 20 лет со времени введения накопительной пенсионной системы. Участники накопительной системы, которые к этому времени достигнут пенсионного возраста, вправе рассчитывать на получение пенсии, соответствующей стажу их участия в системе и доходам, от которых они осуществляли пенсионные отчисления. Пройденный Казахстаном этап становления пенсионной системы дает право и основание для подведения предварительных итогов, определения перспектив и дальнейших возможных путей развития казахстанской модели. Казахский опыт реформирования пенсионного обеспечения уже признан на мировом уровне как один из успешных. Суть реформы заключается в постепенном отказе от солидарной схемы в пользу накопительной. Переход к накопительной пенсионной системе осуществляется планомерно и ожидается, что он будет окончательно завершён до 2038–2040 гг.

Ключевые слова: пенсионная система, накопления, реформа, модернизация, инвестиции, вкладчики, обязательства, пенсионный фонд.

Зарождение пенсионного обеспечения имеет глубокие исторические корни, в каждой стране оно происходило в соответствии с конкретными условиями. Несмотря на определенные различия в подходах, методах, а также в организационном оформлении, в основе его формирования во всех странах есть немало общего. Довольно долго человечество осознавало необходимость оказания помощи всем, кто испытывает нужду по причине болезни, слабости, преклонного возраста.

В большинстве стран мира до сих пор преобладает пенсионная система, основанная на принципе «солидарности поколений», когда пенсии выплачиваются из обязательных платежей, которые в настоящее время платят работающие граждане. Эта система на Западе именуется «Pay as You Go» (PAYG), что можно перевести как «выплата по ходу» [1]. Это так называемая первая опора существующих в разных странах пенсионных систем. Однако эта «первая опора» становится все более шаткой. Решением проблемы является переход к более современным и эффективным системам – «второй опоре», основанной на взносах предприятий и возможности инвестирования этих активов, а также к добровольным пенсионным накоплениям граждан – так называемой третьей опоре пенсионной системы.

Казахстан первым среди стран СНГ начал преобразование старой солидарной системы пенсионного обеспечения гражданина с планомерным переходом к накопительной пенсионной системе. Эта реформа была задумана и реализована, чтобы снять бюджетную нагрузку и создать более справедливую систему пенсионного обеспечения.

Суть накопительной пенсионной системы – это сохранение и преумножение средств вкладчиков, т.е. инвестиции в реальное производство. Механизм ее функционирования заключается в следующем: работодатели ежемесячно перечисляют в форме обязательных пенсионных взносов 10% от оплаты труда, включая все виды заработной платы, различные премии, доплаты, надбавки. За счет данного источника формируются пенсионные накопления вкладчиков нако-

пительных пенсионных фондов. Вкладчики или их работодатели могут вносить в дополнение к обязательным пенсионным взносам добровольные пенсионные взносы, размер которых не ограничен; они вносятся одновременно или многократно, регулярно или нерегулярно, наличными деньгами или перечислением.

Развитие накопительной системы напрямую зависит от выгодного размещения пенсионных активов в различные финансовые инструменты. Рост объема пенсионных активов требует дополнительных объектов вложений. Это особенно необходимо, так как пенсионные деньги являются важной составляющей внутренних инвестиционных ресурсов страны. Посредством пенсионных фондов деньги вкладчиков формируют капитал, который, в свою очередь, инвестируется в проекты. Кроме того, они выполняют стабилизирующую функцию в финансовой системе страны. При этом накопительные пенсионные фонды в Казахстане сегодня являются реальным институтом, владеющим такими большими финансовыми средствами [2].

Для дальнейшего успешного развития накопительной пенсионной системы Казахстана многое уже сделано, в общем есть весомые основания считать отечественную модель пенсионного обеспечения состоявшейся. Однако нельзя останавливаться на достигнутом, так как перед участниками пенсионного рынка все еще стоят непростые задачи, правильное решение которых будет только способствовать совершенствованию системы, а значит, и росту уровня благосостояния казахстанцев.

Убывание размеров солидарной пенсии будет малозаметным до 2018 г., а затем в связи с отсутствием необходимого стажа для назначения полной солидарной пенсии у всех лиц, достигших пенсионного возраста, оно станет весьма ощутимым. В настоящее время убывание солидарных пенсий компенсируется преимущественно базовой пенсией, а не накопительной, как предполагалось.

Модернизация будет осуществлена при сохранении многоуровневой системы пенсионного обеспечения. Необходимые и взаимосвязанные изменения будут проведены на базовом уровне, обязательном – в солидарном и накопительном компонентах, и добровольном (рисунок 1).

Рисунок 1 – Механизм модернизации пенсионной системы

Президент страны Нурсултан Назарбаев подписал в конце июня 2014 г. указ «О Концепции дальнейшей модернизации пенсионной системы Республики Казахстан до 2030 года». Цель этой концепции – предупредить бедность пенсионеров и стимулировать экономическую активность граждан трудоспособного возраста. В концепции определены два новых механизма. Первый будет введен 1 июля 2017 г. Предполагается назначать базовую пенсию, которая будет зависеть от трудового стажа или же от стажа участия в пенсионной системе.

Второй механизм – это введение с 2018 г. так называемого условно-накопительного компонента пенсионной системы. Его участниками будут работники, в пользу которых работодатели обяжут из своих средств перечислять взносы в размере пяти процентов дохода работника. При этом поступающие от работодателей взносы не будут капитализироваться и не станут соб-

стvenностью отдельных лиц, а будут расходоваться на выплату пенсий участникам системы. В будущем размер пенсии будет определяться исходя из накоплений, сформированных за счет пяти процентов взносов работодателей.

Преобразования будут проведены поэтапно с учетом широкого обсуждения и гласности. Особенность вопросов пенсионного обеспечения в том и состоит, что они касаются всех и каждого: тех, кто является пенсионером сегодня, и тех, кому необходимо еще заработать свое право на пенсию; мужчин и женщин; занятых и безработных; гражданского населения и военных и т.д.

Главным изменением, которое предлагает Концепция дальнейшей модернизации пенсионной системы РК до 2030 года, является дополнение действующей накопительной системы новым условно-накопительным компонентом. Он формируется за счет взносов работодателей в размере 5% от доходов работников. Эти средства будут поступать от работодателей на наши индивидуальные пенсионные счета – данная система будет называться условно-накопительной [3].

Изменения коснутся всех 3-х уровней пенсионной системы. Сегодня в Казахстане функционирует 3-уровневая пенсионная система, ее участниками являются государство, работодатели и работники: первый уровень – базовый уровень пенсионного обеспечения, второй – накопительная пенсионная система и третий – введение новой условно-накопительной пенсии. Новая концепция будет реализована в два этапа: 2016–2020 гг. и 2020–2030 гг.

Сейчас базовая пенсия назначается в одинаковом размере всем гражданам, выходящим на пенсию, независимо от трудового стажа и объема получаемой ранее заработной платы.

Что касается введения новой условно-накопительной системы, то она будет сформирована за счет пятипроцентных взносов работодателей в пользу своих работников. Это означает, что для каждого участника системы Единого накопительного пенсионного фонда (ЕНПФ) открывается индивидуальный пенсионный счет, на котором фиксируется сумма перечисляемых взносов и пенсионные права.

Цели и особенности модернизации пенсионной системы:

- ♦ обеспечение соответствия пенсионных выплат ранее получаемым доходам и растущему уровню жизни в стране;
- ♦ обеспечение финансовой устойчивости системы пенсионного обеспечения, т.е. постоянное соответствие текущих доходов и резервов, формируемых за счет пенсионных взносов, а также бюджетных средств и прочих поступлений расходам по выплате пенсий (рисунок 2).

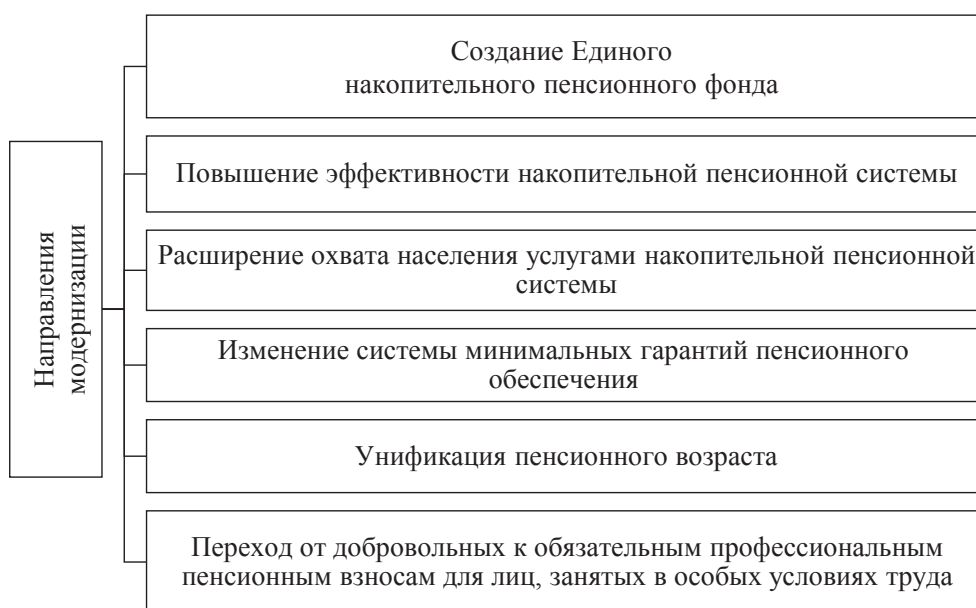

Рисунок 2 – Основные направления модернизации пенсионной системы в Республике Казахстан

Недостатками, которые в настоящее время свойственны казахстанской пенсионной системе, стали недостаточность пенсионных накоплений для достойного уровня пенсионных выплат при наступлении старости; недостаточный охват населения услугами накопительных пенсионных фондов, прежде всего речь идет о сельском и самозанятом населении; низкий уровень финансовой грамотности и инвестиционной культуры населения; недостаточная степень развития системы добровольных пенсионных накоплений; вопросы эффективного инвестирования пенсионных накоплений в условиях дефицита привлекательных и в то же время надежных и ликвидных ценных бумаг и др.

На основе зарубежного опыта, а также на основе проблем осуществления пенсионной реформы в настоящее время можно разработать SWOT-анализ системы пенсионного обеспечения РК (таблица 1).

Таблица 1 – SWOT-анализ системы пенсионного обеспечения Республики Казахстан

Сильные стороны	Слабые стороны
<ul style="list-style-type: none"> - поддержка как солидарного, так и накопительного компонента; - доверие со стороны населения; - обеспечение гарантированной базовой пенсии; - высокий уровень экономической активности населения 	<ul style="list-style-type: none"> - относительная «молодость» системы; - нерегулярность участия в накопительной пенсионной системе граждан; - низкая инвестиционная доходность пенсионных накоплений
Возможности	Угрозы
<ul style="list-style-type: none"> - внедрение механизма условно-накопительной системы; - обеспечение высоких показателей по росту пенсионных активов; - создание новых условий для роста экономики 	<ul style="list-style-type: none"> - снижение доходности пенсионной системы; - социальная напряженность в обществе; - крах пенсионной реформы

Проводимая в Казахстане модернизация пенсионной системы является немаловажной частью стратегического плана по формированию Общества всеобщего труда, способного создать сильную экономику, обеспечивающую достойный уровень жизни населения. Это одна из центральных идей, заложенных в Послании Президента народу Казахстана «Стратегия «Казахстан–2050»: новый политический курс состоявшегося государства». На этой основе возможно достичь цели перспективного этапа – войти в число 30 высокоразвитых государств мира [4].

Потребность в адекватном пенсионном обеспечении – это потребность каждого человека нашей страны, а не только лиц пожилого возраста, так как рано или поздно она коснется каждого из нас.

Таким образом, вся пенсионная деятельность государственного и негосударственных фондов на сегодняшний день сводится к тому, что по указанию правительства граждане перечисляют 10% от дохода в накопительные пенсионные фонды. Эти средства инвестируются, 90% инвестиционного дохода поступает на личный пенсионный счет вкладчика, а 10% – на нужды фонда.

Современная практика государственного регулирования социально-экономического развития страны обуславливает необходимость перехода к формированию долгосрочных целевых ориентиров развития пенсионной системы. Пенсионное обеспечение в Республике Казахстан занимает ведущее место в системе социальной защиты населения и затрагивает интересы более 1,6 млн пенсионеров и около 8 млн участников накопительной пенсионной системы страны. Его качественные и количественные характеристики свидетельствуют об уровне социального, экономического, правового и культурного развития общества [5].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Нурмуханбетов Е. Анализ рынка пенсионных услуг Казахстана // Рынок ценных бумаг Казахстана. – 2012. – № 7. – С. 40–49.
- 2 Официальный сайт: www.gcvp.rz.
- 3 Финансовая отчетность накопительных пенсионных фондов Комитета РК по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.afn.kz>.
- 4 Пенсионная система Казахстана: проблемы, перспективы, решения: // <http://www.ipr.kz>.
- 5 Основные направления модернизации пенсионной системы Республики Казахстан: // enbek.gov.kz.

SPISOK LITERATURY

- 1 Nurmuhambetov E. Analiz rynka pensionnyh uslug Kazahstana // Rynok cennyh bumag Kazahstana. – 2012. – № 7. – S. 40–49.
- 2 Oficial'nyj sajt: www.gcvp.rz.
- 3 Finansovaja otchetnost' nakopitel'nyh pensionnyh fondov Komiteta RK po regulirovaniju i nadzoru finansovogo rynka i finansovyh organizacij. [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: URL: <http://www.afn.kz>.
- 4 Pensionnaja sistema Kazahstana: problemy, perspektivy, reshenija: // <http://www.ipr.kz>.
- 5 Osnovnye napravlenija modernizacii pensionnoj sistemy Respubliki Kazahstan: // enbek.gov.kz.

Түйін

Мақалада бүгінгі таңда өзекті болып табылатын Қазақстан Республикасының зейнетақы жүйесін жаңғыртудың мәселесі қарастырылып, зейнетақы төлемдерін арттырудың жаңа тиімді жүйесіне өтуді тездететін бағыттар ұсынылады. Қазіргі кезде зейнетақы жүйесін жаңғыртудың басты мақсаты азаматтардың зейнетақы жинақтарын өсіру және сақталуының кепілдігін қамтамасыз ету болып табылады. Нәтижесінде бірыңғай қор шеңберіндегі зейнетақы жинақтары ұтымды жобаларға инвестицияланып, әрбір азаматтың Қазақстан Республикасының мықты қамтылған зейнеткері болуға лайықты жағдай жасалынады. Зейнетақылық қамсыздандырудың міндетін оңтайлы шешу бір үлгіні балама түрде таңдауда емес, негізгі және қосымша зейнетақы сызбаларының өзара байланысуында. Бұл сұраққа айтарлықтай түрлі көзқарастар соңына келгенде, мемлекеттің әлеуметтік саясатында анықталған түпкі мақсаттарға байланысты болады. 2018 жылы жинақтаушы зейнетақы жүйесінің енгізілуіне 20 жыл толады. Бұл уақытта зейнеткерлік жасына толған жинақтаушы жүйесінің қатысушылары жүйеге қатысу өтіліне және зейнеткерлік төлемдерді жасаған табыстарына сәйкес зейнетақы алуға құқылы. Қазақстанның зейнетақы жүйесін қалыптастыру кезеңінен өтуі алдын ала қорытынды жасау үшін негіз болып табылады және қазақстандық үлгісін дамытудың мүмкін жолдары мен баоашағын айқындауға болытынын көрсетеді. Зейнетақылық қамсыздандыруды реформалаудың қазақстандық тәжірибесі әлемдік деңгейде табыстылардың бірі болып есептеледі. Реформаның негізгі мәні бара-бара ынтымақтасу сызбасынан жинақтаушы сызбасына өту. Жинақтаушы зейнетақы жүйесіне өту жоспарлы түрде іске асырылады және 2038–2040 жж. толығымен аяқталады деп күтілуде.

Тірек сөздер: зейнетақы жүйесі, жинақтар, реформа, жаңғырту, инвестициялар, салымшылар, міндеттемелер, зейнетақы қоры.

Resume

In the article the problem of pension system modernization in the Republic of Kazakhstan is analysed and the directions allowing to accelerate transition to new effective system of pension accumulation are offered. The most important purpose of pension system modernization at the present stage is providing guarantees of safety and growth of citizens' pension accumulation. The fund will be invested into favorable projects that will allow everyone to become adequately wealthy pensioner of the Republic of Kazakhstan. The ultimate solution of a problem of pension provision consists not in an alternative choice of one of models, and in interaction of the main and additional pension schemes. In 2018 the 20th anniversary of a funded pension system will be celebrated. Participants of accumulative system, who will reach the retirement age, will have the right to count on receiving the pension corresponding to the experience of their participation in the system. The development stage of the pension system which was overcome by Kazakhstan allows to make preliminary conclusions and determine possible ways of Kazakh model development. The Kazakhstan experience of reforming of pension provision is already recognized at world level, as one of the successful. The essence of reform consists in gradual refusal of the solidary scheme in favor of the accumulative. The transition to a funded pension system is carried out systematically and it is expected that it will be finally implemented by 2038–2040.

Key words: pension system, savings, reform, modernization, investments, depositors, obligations, pension fund.

В.Н. ВУКОЛОВ.
НИИ туризма
университета «Туран»,
д.п.н., профессор

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛОШАДЕЙ В ГОРНЫХ ТРЕКИНГАХ

За тысячи лет кочевого скотоводства протоказахи сформировали лошадь казахской породы, которая, как никакая другая, подходит для транспортировки грузов в горных трекингах. Именно она спокойна, вынослива, легко передвигается в горных условиях под всадником и вьюком. Конный спорт и конный туризм увлекают миллионы людей во всем мире. При езде шагом мышцы всадника загружаются не меньше, чем у пешехода, идущего со скоростью 4,5 км в час. И в то же время, по мнению специалистов, езда верхом на маршруте может быть дозированной, с переходом при необходимости на пешую ходьбу. Поэтому путешествия на лошадях доступны здоровым людям любого возраста. Автором отмечена, если судить по немногочисленным публикациям, слабая изученность конного туризма специалистами. В советское время конному туризму посвятили свою книгу И.Ф. Бобылев и С.П. Филиппов. В современном Казахстане по данной тематике известны только работы С.Ш. Орынтаева. К сожалению, судя по публикациям, внимание специалистов не привлекали проблемы использования лошадей при транспортировке грузов в горных трекингах. Между тем такие туристские программы для иностранных туристов были весьма популярны в Казахстане до 2008 г., пока не был закрыт участок горной границы с Кыргызстаном на Северном и Центральном Тянь-Шане. В данной статье анализируется опыт автора по работе с вьюченными лошадьми, которые используются в казахстанских горных трекингах.

Ключевые слова: лошади, туризм, трекинг, горы Казахстана, подготовка кадров.

Человек стал использовать лошадь как транспортное средство много веков назад. Просторы Евразии считаются древнейшим местожительством лошади. Древние люди сначала охотились на лошадь, а затем приручили ее. В XVI в. лошадь была вывезена с первыми экспедициями конкистадоров в Америку и Австралию.

По мнению В.П. Колосовского, первое приручение дикой лошади человеком произошло в каменный век в Азии. По свидетельству китайцев, 5 тыс. лет назад арийские племена древней Азии разводили лошадей в огромном количестве. Ареал среднеазиатского коневодства простирался от Каспийского моря до Китая и от Оренбурга до горных цепей Памира. Именно это территория оказалась благоприятной для коневодства [2].

В настоящее время конные туры являются одним из самых экологичных видов туризма. Конный туризм приобрел значительную популярность давно, но национальные и международные организации, регулирующие эту деятельность, появились в 60-х–70-х гг. прошлого века. Учитывая эту популярность, Международная федерация конного спорта разработала правила проведения конно-туристских путешествий и пробегов. Статистику таких путешествий систематизировала Национальная ассоциация конного туризма Франции, которая в 1973 г. установила, что конные походы занимают по количеству второе место после лыжных и горнолыжных прогулок [1].

В конце 80-х–начале 90-х гг. прошлого века в туристском бизнесе Казахстана появились трекинговые программы для иностранных туристов (трекинг (англ.) – вид спортивного туризма, основной целью которого является пешее преодоление группой маршрута по слабопересеченной местности. Другое определение этого понятия: это разновидность пешеходного туризма или переход по горной пересеченной местности) [3].

В указанный период в Казахстан приезжало множество туристских групп из Англии, Франции, Германии, Испании и других стран дальнего зарубежья для совершения трекинговых маршрутов из Алматы на озеро Иссык-Куль по перевалам Заилийского и Кунгей Алатау и далее по перевалам Центрального Тянь-Шаня в район Хан-Тенгри и пика Мраморная стена.

По традиции, сложившейся в европейских турфирмах и Непале, весь личный багаж туристов, горючее и средства размещения в трекингах транспортируют носильщики. Однако даже

физически сильные носильщики могли переносить не более 30 кг контрактного груза. Ведь носильщик должен нести еще и собственные вещи, снаряжение и продукты питания и в общем вес его рюкзака достигал 45–47 кг. Носильщикам за один день переноски такого груза платили 5–8 \$. Естественно, что возникали проблемы с подбором этой категории персонала турфирм. Поэтому было решено попробовать в трекингах перевозить грузы лошадьми. Собственного опыта такой работы у нас не было, казахские чабаны давно утратили навыки кочевков с помощью конской тяги. Поэтому пришлось искать литературные источники информации об опыте перевозки вооружения, боеприпасов и другого имущества в горнокавалерийских частях Красной Армии.

Очень сложной и длительной была работа по конструированию и пошиву переметных сумм, в которых перевозят грузы на лошадях. Со временем удалось сшить такие переметные сумы, которые располагаются по бокам лошади и крепятся карабинами к специальному грузовому седлу.

Выявилось еще несколько проблем, которые пришлось решать методом проб и ошибок. Выяснилось, что, с одной стороны, лошади казахской породы в общем хорошо приспособлены для кочевой жизни, но с другой – лучше приспособлены для транспортировки грузов (два баула по 50 кг) невысокие и сильные с виду кони, низкорослые, с короткими ногами. Именно на таких лошадях в своих завоевательных войнах монголы в XIII в. перешли Большой Кавказский хребет, не потеряв ни одного человека. Горные переходы по территории современного Казахстана в XIV в. совершал Тимур. Для действий в горах он имел специальную пехоту, которая в дальних походах снабжалась лошадьми.

Верховая езда на лошадях требует определенных навыков, но управление грузовыми животными в некоторых его составляющих еще сложнее. Почти всегда в трекингах невозможно выделить по отдельному коноводу на каждую лошадь. Это нецелесообразно и с кадровой, и с финансовой стороны. Поэтому в трекинге, где 5–8 лошадей, собственно коноводами работали 1–2 человека, а остальных лошадей вели повар, помощники повара и сирдар трекинговой бригады. Для этого вся трекинговая бригада должна пройти соответствующую подготовку. Оптимальный вариант – две лошади на одного коновода.

Довольно сложным делом оказалось обучение коноводов. Дело в том, что в каждой трекинговой группе работало 5–10 грузовых лошадей, но пригородные хозяйства, их арендовавшие, выделяли всего одного коновода (в среднем на каждую туристскую группу). Поэтому фирмы готовили коноводов из собственного кадрового резерва.

Технология ведения двух, а иногда трех лошадей по горной тропе непроста, как кажется на первый взгляд. Наша практика показывает, что коновод может вести головную лошадь по тропе под уздцы, а вторая лошадь идет привязанной за хвост головной. Нельзя привязывать вторую лошадь ни за шею головной, ни за луку ее седла.

Головную лошадь следует вести, держа ее повод в правой руке. По технике безопасности запрещается наматывать повод выючной лошади на руку или захлестывать петлей. В противном случае коновод при резких движениях лошади (от испуга или укуса кровососущих насекомых) может получить травму. Обучение работе с лошадьми, как показала практика, должно быть одной из составляющих предсезонной подготовки трекинговых бригад.

При подготовке трекингового персонала к работе с грузовыми лошадьми необходимо научить людей:

а) оптимально использовать сбрую, грузовые седла при загрузке лошадей, транспортировке грузов на маршруте;

б) укладывать груз в баулы таким образом, чтобы транспортируемые острые предметы не наносили повреждений бокам лошади при движении по маршруту;

в) коллективно (по 2–3 человека) максимально быстро загружать на лошадей баулы весом в 50 кг каждый и разгружать их на длительных остановках и ночевках;

г) выбирать темп перевозки грузов, соответствующий синхронному движению коновода и лошади;

д) обладать начальными умениями верховой езды на случай эвакуации с маршрута раньше срока заболевших клиентов или членов бригады сопровождения. Для этого целесообразно предусмотреть дополнительную лошадь.

Важным вопросом укомплектования грузовыми лошадьми трекинговых бригад является определение их оптимальной численности по отношению к количеству клиентов в группе и количеству людей в бригаде сопровождения. Исходными данными для таких расчетов являются следующие показатели: 1) грузоподъемность взрослой лошади – 100 кг; 2) количество коноводов по отношению к количеству лошадей: 1:2; 3) количество контрактного груза от каждого клиента для транспортировки лошадьми – 20 кг; 4) количество группового снаряжения, продуктов питания и оборудования на каждого клиента. Немаловажной проблемой является прохождение с грузовыми лошадьми горных перевалов категорийной сложности от н/к (некатегорийного) до 1 к.с. (категории сложности) с осыпными склонами от 10 до 45°. Преодоление ледовых и снежно-ледовых склонов указанной крутизны грузовыми лошадьми без соответствующего технического обеспечения просто опасно. Поэтому, как показывает наш опыт, перед преодолением таких склонов лошадей следует разгружать и преодолевать препятствие с половинным грузом (не более 50 кг). При этом провод лошадей по таким участкам целесообразно осуществлять со страховкой. Это рекомендация основана на нашем негативном опыте, когда без соблюдения указанных правил безопасности лошади с грузом срывались с тропы по крутому склону. А вывод их снова на тропу требовал значительных усилий всей бригады сопровождения. В первый период использования лошадей в горных трекингах казахстанские туроператоры не учитывали проблему системной акклиматизации животных. Ведь лошади, как и люди, очень восприимчивы к горной болезни, если подобные мероприятия не проводятся перед переноской грузов через высокогорные перевалы. В 2002 г. при переходе через перевал Аксу Северный (1 а* к.с., хребет Кунгей Алатау, 4150 м над уровнем моря) с туристской группой из Германии автор, работая горным гидом, зафиксировал следующий негативный факт. Две грузовые лошади с вьюками, с большим трудом выйдя на седловину перевала, легли на бок с кровотечением из ушей и носа. А это типичные признаки тяжелой формы горной болезни, которая наблюдается и у неакклиматизированных туристов. Для перевозки грузов лошадьми в трекингах целесообразно иметь специальные вьючные седла. Именно такие седла позволяют формировать для перевозки три вьюка: верхний, правый, левый.

Правила навьючивания таковы:

- 1) вес правого и левого вьюков должен быть одинаковым;
- 2) на тело лошади не должны быть уложены твердые предметы с выступающими углами;
- 3) боковые вьюки должны быть закреплены высоко, чтобы они не сдавливали бока лошади;
- 4) боковые вьюки должны быть зафиксированы на крышу потника так, чтобы исключить продольные перемещения груза, так как это изматывает лошадь на подъемах и спусках;
- 5) верхний вьюк не должен иметь вес более 30% перевозимого груза;
- 6) верхний вьюк должен быть компактным;
- 7) верхний вьюк должен быть прочно зафиксирован на переднюю и заднюю луки от смещения;
- 8) весь вьюк должен быть опоясан дополнительной подпругой [4].

К сожалению, ряд турфирм игнорировал предложение автора по проведению в начале летнего сезона технического тура, где бы и члены бригад сопровождения туристов, и лошади проходили маршрут, на котором им предстоит работать в летнем сезоне. Это не только адаптировало бы людей и животных к особенностям рельефа, но и давало надежную высотную акклиматизацию.

Работа с лошадьми на горных трекингах выявила необходимость классической веревочной страховки при переправе через горные реки. К сожалению, автор был свидетелем того, что отсутствие страховки при переправе через реку Аксу Восточная приводило к гибели в воде лошадей, утрате грузов и личных документов клиентов.

Как показывает наш опыт, при переправе через достаточно глубокие (выше 1 м) реки необходима страховка животных двойной веревкой. При этом двойная веревка должна быть закреплена выше по течению относительно животных, а коноводу нужно подстраховывать каждую лошадь своей веревкой. При этом при переправе через глубокую реку на животном должен быть груз, не превышающий 50 кг.

Весьма важным моментом является охрана пасущихся лошадей у лагеря во время ночевки трекинговой группы. Когда в ночное время лошади стреноженными пасутся вблизи лагеря,

необходима вооруженная охрана животных. Это нужно, потому что в ночь лошади, ограниченные в своих движениях, привлекают хищников, чаще всего горных волков. Но даже само присутствие человека не останавливает волков от нападения, если их более двух–трех. Хотя, как свидетельствует наш опыт, такие ситуации бывают не часто. Волки в горах для нападения сбиваются в большие стаи очень редко, как правило, тогда, когда туристские группы проходят по одному маршруту через каждые три–четыре дня. В этом случае ночная вооруженная охрана лагеря обязательна и вооруженных ружьями (с патронами, снаряженными картечью) коноводов должно быть не менее двух человек на группу для несения охраны лагеря посменно.

Важной частью успешного использования грузовых лошадей в горных трекингах является надлежащее кормление, отдых и охрана животных на маршруте. Так, коноводам необходимо знать, что лошадь может несколько часов обходиться без корма. Но на всех длительных остановках, например, во время обеда, с лошадой необходимо снимать груз и дать возможность пасти. На коротких остановках необходимо умеренное питье. Обычно лошадь рекомендуется поить через час по прибытии на место ночевки. Это условие надо выполнять потому, что животным после напряженной переноски груза необходимо «остыть». По прибытии на место ночлега лошадей рекомендуется насухо протереть и спустя час напоить. Идеальный вариант – когда лошадь имеет возможность кормиться три раза в день, как и человек. Но при тяжелой работе основная часть кормления должна быть вечером. Именно вечером, на месте ночевки, к подножному корму – траве следует давать небольшую порцию овса.

Перевозка значительного количества дополнительного корма для выючных лошадей в трекингах (например, овса) является затратной мерой. Поэтому именно небольшие порции дополнительного корма целесообразно давать перед преодолением сложных участков пути. В горных трекингах такими участками являются переправы через горные реки, прохождение ледников и перевалов.

Для полноценного отдыха лошадей на месте ночлега следует стреножить, а в горных трекингах – организовывать охрану. Спутывание лошадей на ночной стоянке производят с левой стороны. Сначала путы накладывают на правую переднюю, затем на левую переднюю ногу. Оголовье снимают после окончания спутывания. Утром перед навьючиванием всю процедуру освобождения лошадей от пут производят в обратной последовательности.

Важным вопросом является взаимодействие гида трекинговой группы со старшим караванщиком (караван-баши) во время движения по маршруту. Необходимо выдерживать оптимальную скорость каравана относительно группы туристов, передвигающейся пешком. Особенно это важно при неустойчивой погоде.

Через 10–15 минут после завтрака пешая группа выходит на маршрут приблизительно на час раньше каравана. Бригаде сопровождения этот час нужен для окончательной упаковки грузов, их погрузки на лошадей и компактного выхода всего каравана на маршрут. До полудня (до 12 часов) целесообразно движение каравана на виду у туристов, и при выпадении осадков и усилении ветра надо дать возможность организовать обед в палатке-столовой. Во второй половине дня движение каравана должно быть таким, чтобы грузы и бригада сопровождения прибыли на место ночевки за час до прихода туристов. Это время необходимо для установки лагеря и приготовления чая, а позднее на 30–40 минут – и ужина.

Другим вариантом использования лошадей в туризме являются конные туры, где основным транспортным средством перемещения туристов по маршруту являются лошади. При этом все маршруты делятся по уровню сложности, т.е. для новичков, туристов, имеющих некоторый опыт, и опытных туристов. Классификация конных туров традиционно осуществляется по трем критериям: а) уровень сервиса; б) способ размещения туристов; в) транспортное сопровождение туристской группы; г) уровень сложности маршрута; д) продолжительность туров по времени.

Перечисленный нами опыт работы с лошадьми в горных трекингах необходимо применять при подготовке туристских кадров на уровне гидов, переводчиков и поваров. Актуальность этой работы возрастет, на наш взгляд, когда будут открыты пограничные контрольно-пропускные пункты на горных перевалах, ведущих из Казахстана в Кыргызстан. И этот шаг увеличит взаимные туристские потоки на территории обоих государств.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Орынтаев С. Путешествие на лошади: пособие для организаторов и инструкторов конного туризма. – Алматы, 2006. – С. 9, 23.
- 2 Колосовский В.П. Лошади Туркестана. Энциклопедия конника. – Изд. 2-е. – Ташкент, 1910. – С. 3–4.
- 3 Ru.wikipedia.org/wiki/пешеходный туризм/.
- 4 Транспортировка груза вьюками на лошади: //thenorses.ru /text/text/_163html/.

SPISOK LITERATURY

- 1 Oryntaev S. Puteshestvie na loshadi: posobie dlja organizatorov i instruktorov konnogo turizma. – Almaty, 2006. – S. 9, 23.
- 2 Kolosovskij V.P. Loshadi Turkestana. Jenciklopedija konnika. – Izd. 2-e. – Tashkent, 1910. – S. 3–4.
- 3 Ru.wikipedia.org/wiki/peshehodnyj turizm/.
- 4 Transportirovka gruzha v'jukami na loshadi: //thenorses.ru /text/text/_163html/.

Түйін

Протоқазақтар мындаған жыл көшпелі мал шаруашылығында қазақ жылқы тұқымдарын қалыптастырған, ол сияқты ешқандай басқа қолайлы жүктерді таулы трекингтерге тасымалдауға жарайды. Олар тыныш, шыдамды, тау жағдайларында салт атты және жүктін астында оңай қозғалады. Ат спорты мен ат туризмі барлық әлемде миллиондаған адамдарды қызықтырады. Жүргіншінің бұлшық еті жүрген кездегі қадамы сағатына 4,5 км жылдамдықпен келе жатқан жолаушыдан кем емес жүктеледі. Сонымен қатар, мамандардың пікірінше, маршрутта ат үстінде жүру жаяу жүруге қажеттілігі кезінде көшумен мөлшерлі болуы мүмкін. Сондықтан атта саяхаттау кез келген жастағы сау адамдарға қол жетімді. Автормен егер аз жарияланымдар бойынша бағаласақ, мамандардың ат туризмді әлсіз зерттегендігін атап көрсетілді. Кеңес уақытында ат туризм жайлы өз кітабын И.Ф. Бобылев және С.П. Филиппов арнаған. Қазіргі Қазақстанда осы тақырып бойынша С.Ш. Орынтаевтың жұмысы белгілі ғана. Өкінішке орай, бұл жарияланымдарға қарағанда, таулы трекингтерге жүктерді тасымалдау кезінде жылқыларды пайдалану мәселелері мамандардың назарын аудартады. Сонымен қатар тау-кен Қырғызстанмен Солтүстік және Орталық Тянь-Шань шекаралары әзірге учаскелері жабылғанға дейін мұндай туристік бағдарламалары Қазақстанда 2008 жылдарға дейін шетелдік туристерде өте танымал болды. Мақалада автордың тәжірибесі бойынша жұмысқа жылқылармен жүктерді тасымалдау кезінде қазақстандық таулы трекингтер қарастырылады.

Тірек сөздер: жылқылар, туризм, трекинг, Қазақстанның таулары, кадрларды даярлау.

Resume

For thousand years of the nomadic cattle breeding history the protokazakhs have developed a new breed of a horse called Kazakh, which is very suitable for transportation of freights in the mountains. It is quiet, strong, easily moves in the mountain and under the rider and load. Equestrian sport and horse tourism attract millions of people around the world. When riding slowly the rider's muscles are as tense as the pedestrian's muscles walking at the speed of 4.5 km/h. And at the same time according to experts, ride on a route can be dosed, with transition if necessary to walking. Therefore travel on horses is available to healthy people of any age. According to not numerous publications the author noted insufficient knowledge about horse tourism. In Soviet period I.F. Bobyliev and S.P. Filippov devoted a book to horse tourism. In modern Kazakhstan only S.SH. Oryntayev's works are known on this subject. Unfortunately, judging by publications, the attention of experts was not drawn to the problems of horses use when transporting freights in mountain trackings. Meanwhile such tourist programs for foreign tourists were very popular in Kazakhstan till 2008 when the site of mountain border with Kyrgyzstan on Northern and the Central Tien Shan was closed. In this article experiment of the author on work with loaded horses used in the Kazakhstan mountain trackings is analyzed.

Key words: horses, tourism, tracking, mountains of Kazakhstan, training of personnel.

Н.Е. ДАБЫЛТАЕВА,
э.ғ.к., доцент.
З.Е. НАМАЗБАЕВА,
аға оқытушы.
«Нархоз Университеті»

ІСКЕРЛІК ТУРИЗМНІҢ ӘЛЕМДІК НАРЫҚТАҒЫ ОРНЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Кез келген мемлекеттің экономикасы мен қоғамының заманауи дамуы іскерлік туризм саласында белсенді көтерумен жүргізіледі, сондықтан іскерлік туризм әлемдік шаруашылықтың дамушы саласы болып саналады. Іскерлік, мәдени және ғылыми байланыстарды интенсификациялау іскерлік туризмді әлемді жетекші етті. Бизнес-туризм сегментінде нақты перспективаларға Қазақстан да ие. Геосаяси ережелер мен табиғи-шикізаттық ресурстар бизнес мәселелері бойынша және халықаралық конференцияларға, форумдарға қатысуға Қазақстанға келетін бизнес-туристтердің санының өсуіне сенуге мүмкіндік береді. Жоғарыда келтірілген орталықтардың инфрақұрылымы негізінен халықаралық стандарттарға сәйкес келеді. Іскерлік туризм – кең мағына. Бұл іскерлік қатынас, ақпарат пен технологиямен алмасу, жаңа серіктестер, нарықтар, PR-акцияларды іздеу, қызметкерді үйрету, сондай-ақ корпоративтік мәдениетті дамыту. Іскерлік сапар кезінде бизнесменнің шығындары демалуға баратын туристтің орташа статистикалық шығынынан асып түседі. Бұл нарықтың ең басты басымдығы ешқандай экономикалық дағдарыстар бұл бизнеске әсер ете алмайды. Іскерлік сапардың саны экономикалық төмендеу кезінде де жоғарылауы мүмкін. Себебі жанжалдың пайда болу кезінде нақты шешу қабылдау керек, бұл іскерлік кездесудің өсуіне ықпал етеді, демек іскерлік бизнес әрқашан маңызды. Осылайша мақаланың маңыздылығы Қазақстанда халықаралық туризмді дамыту іскерлік белсенділікпен анықталатындығы қорытындыланды. Қазақстанға қысқа уақытқа, бірақ жиі сапар жасайтын туристтердің саны өседі. Ұлттық экономиканың екпінді дамуы, әлем нарығына оның интеграциясы іскерлік туризмсіз мәні жоқ. Бұл ретте ол барлық бағытта дамуы қажет. Іскерлік, мәдени, ғылыми байланыстар тығыз болады және интенсивтілігі өседі.

Тірек сөздер: туризм, бизнес-туризм, туристік нарық, нарық, туристік пакеттер, интенсив-туризм, турлар.

Халықаралық туризмнің экономика, мәдениет және әлеуметтік сала үшін маңыздылығын асыра бағалау мүмкін емес. Онымен тікелей немесе жанама шамамен 30 сала байланысты, оның үлесіне әлемдік экспорттың 8%-ы, әлемдік қызметтер нарығының 31%-ы, 100 млн жұмыс орындары (әлемдегі әрбір оныншы жұмыс) келеді. Жыл сайын халықаралық шекара асатындар саны шамамен 35 млн адам. Туристік қызметтен түсетін кіріс мөлшері жылына бір триллион долларды құрайды.

2014 жылғы туризмнен келген кіріс 1,3 трлн долл. құраған. Айта кету керек, 1998 жылдан бері бірінші орынға шыққан әлемдік қызметтер экспорты –туризм әлі күнге дейін өз орнын сақтауда [1].

2014 жылы шекара асатын туристтер легі 940 млн адамды құраған. 2015 жылғы туристік нарықтың әлемдік көлемі 40 триллион долларға (әлемдік ЖҰӨ 2,5%) жеткен [2]. Экономиканың тежелуі қайта қалпына келуі және жаңа қаржы-бюджеттік мәселелердің туындауы туристік нарыққа үдемелі тұрақсыздық әкелді. Дегенмен соңғы айлардағы тенденциялар халықаралық туризм 2014 жылы өзінің өсуін, баяу болса да жалғастырғанына куә боламыз. Осылайша көптеген елдерге экспорттық мүмкіндіктер мен жұмыс орнымен қамтамасыз етуге жағдай жасады.

Ал Қазақстандағы жағдай қандай? Іскерлік туризм нарығы Орталық Азияда да өседі ме? Ең алдымен, іскерлік туризм жайлы нақты, ресми деректер жоқ екенін айта кеткен жөн. Елдегі туристтер жалпы саны бойынша деректер бар. Қазақстандық индустрия дамыту институтының (ҚИДИ) мәліметтері бойынша, 2014 жылдың I ширегінде 4100 адамға қызмет көрсетілген.

ҚИДИ деректері бойынша, келушілер туризмінде Қазақстанда өсу тенденциясы бар және 2014 жылы 1322,5 мың адамды құраған. Шетелге баратын қазақстандық азаматтар санының өсу тенденциясы сақталып, 2013 жылмен салыстырғанда 12,2%-ға өсіп, 2105,3 мың сапарды құраған. Бұрынғыдай, сапарға аттанудың басты мақсаты – демалыс уақытындағы сапарлар. Қазақстан Республикасы Статистика Агенттігінің мәліметтері бойынша, 2014

жылы Қазақстандағы туристік қызметтердің жалпы көлемі 65,8 млрд теңгені (\$430 млн) құраған. Орта есеппен іскерлік туризм нарығы, сарапшылардың айтуынша, туристік қызмет нарығының 60-тан 80% құрайтынын есепке алсақ, онда оның көлемі \$250–350 млн тең деп болжауға болады, ал ол дамыған және дамушы елдермен салыстырғанда әлдеқайда төмен.

Отандық туризмнің келесі сипаты – сыртқы және ішкі туризмнің арасындағы қарама-қайшылық. Сонымен бірге шетелдіктердің келуші іскерлік сапарлары туристік сапарлардан басым. Нақты статистика жоқ, бірақ алдын ала бағалау бойынша арақатынасы 9:1 құрайды. Соңғы он жылда бизнес саяхаттарға әлемдік сауданың үштен бірі, ғаламдық корпоративтік өндіруді он есе жақсарту және дүние жүзі бойынша миллиондаған жұмыс орындарын жасау тиесілі.

Соған байланысты WTTC атынан Оксфорд университеті экономисттерінің жүргізген арнайы зерттеуі (2011 ж. мамырында басталған) келесідей нәтиже көрсетті:

- ◆ 2000 жылдан бастап, іскери сапарлардың өсуі 40 миллионнан аса жұмыс орнының жасалуына әсер етті. Бұл ғаламдық жұмыспен қамтылудың 20% өсуін құрайды;

- ◆ егер іскери сапарлар екі жыл қатарынан 25%-ға қысқаратын болса, онда әлемдік ЖІӨ 5%-ға төмен болып, нәтижесінде жұмыс орындары 30 миллионға азайып, ғаламдық жұмыспен қамтылудың орта шығыны 1% құрайды;

- ◆ іскерлік сапарлар корпоративтік өнімділікті арттырып, инвестициядан 10:1 қатынасында қайтарым алады;

- ◆ іскерлік туризм халықаралық сауданың ажырамас бөлігі болып табылады және есеп бойынша соңғы он жылда әлемдік сауданың үштен бірін құрауы, халықаралық іскерлік сапарлармен байланысты [3].

ДСҰ сарапшыларының есебі бойынша, іскерлік туризм үлесі дүние жүзінде 20%-ды құрайды. Іскерлік туризм әлемдегі экономикалық нәтижелі туризм түрі болып табылады. Осылайша авиакомпаниялардың 50%-ы кірісі, шамамен қонақ үйлердің 60%-ы кірісі және автожалға беру компанияларының 70%-дан астам кірісін осы туристтер категориясы арқылы келеді. Бұл сектордың тағы бір ерекшелігі – 3–4 жұмыс күні мен 1–3 күн ынталандыру демалыстарын құрайтын біріккен бағдарламаларға сұраныстың артуы [4].

Бизнес-туристер – қонақ үйлер мен турфирмалар үшін тиімді тұтынушылар. Дүние жүзіндегі 55–60% қонақүй бөлмелеріне бизнесмендер мен фирма менеджерлері бронь жасайды. Әр түрлі іскери кездесулер, конгресс, симпозиумдар делегаттарының тәуліктік шығындары \$345 асады, ал кәдімгі турист күніне шамамен орташа \$100–200 қаржы жұмсайды [4].

2010 жылы халықаралық туристтердің жартысына жуығы (51% немесе 480 миллион келуші) бос уақытта күнін қалпына келтіру, мерекелерді атап өту мақсатымен демалған. Шамамен халықаралық туристтердің 15%-ы бизнес мәселелері және кәсіби мақсатта саяхаттаған. Сапарлардың 27%-ы достар мен туыстарға бару үшін, діни себептер мен қажылыққа бару, денсаулық, емделу, т.б. себептермен болған. Қалған 7%-ы сапар мақсаты көрсетілмеген [6].

Талдау көрсеткендей, соңғы жылдары дүние жүзінде корпоративті және интенсив турлардың қызметіне деген сұраныс артуда. Компания басшылары өз жұмыскерлері мен серіктестерін оқытудың, ынталандыру мен мадақтаудың әр түрлі түрлерін кеңінен қолданады. Дағдарыспен жағдай күрт өзгерді. Бір жағынан, компания өз бюджеттерін еппен қараса, басқа жағынан, ірі компаниялар шетелге іскери сапарларын тоқтатпайтындығы белгілі болды. Қазіргі кезде іскерлік туризмге деген мұқтаждық айтарлықтай ұлғайды, себебі компанияларға іскери сапарлар келісім-шарттар жасасу, нарықтағы жағдай туралы ой бөлісетін конференция мен конгресстер, жаңа мүмкіндіктер іздеу үшін қажет.

2009 жылы алғаш болып Oxford Economics зерттеу компаниясы іскери туризм мен бизнес өсуі арасындағы тығыз байланысты анықтады іскери сапарларға жұмсалған әрбір АҚШ доллары 3,8 АҚШ долларына тең қосымша құн орнатады (осылайша іскери туризм мультипликаторы пайда болады). Іскери сапарлардың қысқаруы қызметтерінің нәтижелеріне негативті әсер еткенін 40%-ға жуық компаниялар растады. Соның ішінде 11% сату көлемі азайды, 12% фирма аралық қарым-қатынас нәтижелілігі төмендеді, 10% – ішкі эффективті бизнес-инициативаларының көлемі қысқарды, клиенттердің адалдығының жойылуы 8%-ды құрады. Жоғарыда аталған зерттеу, бизнес сәттілігінің құрамдас бөлігі болып, іскерлік туризм нарығының болашағына тікелей байланысты екенін растайды [6].

Бизнес-саяхат – халықаралық қызметтер саудасының компоненті, сондықтан тікелей қарым-қатынасты жою мен себеп-салдарлық байланысқа аса мән беру үшін статистика мәліметтері тауарлар саудасына келіп тіреледі. Сонымен қатар айта кететін жайт, күшті корреляция міндетті түрде шынайы себеп-салдарлық байланысты білдірмейді.

Жыл сайын әлемде шамамен 100 млн бизнес-саяхаттар болады. Бизнес келіп кетулер саны бойынша әлемдік көшбасшы болып Еуропа саналады. Ең көп таралғаны – конференция, конгресс, көрмелерге сапарлар. Статистикалық мәліметтер талдауы көрсеткендей, Еуропадағы іскерлік туризмнің көшбасшы елдеріне Германия, Испания, Франция және Италия, Азияда – Таиланд, Түркия, Сингапур, Индонезия және Қытай, соған қоса АҚШ пен Канада жатады. Еуропа елдерінің қатарында бизнес-туристтерді белсенді қабылдайтын Ұлыбритания, Нидерланды, Швеция, Швейцария және Бельгия. Бельгия мен Францияға әрбір оныншы сапар, ал Ұлыбританияға әрбір үшінші сапар іскерлік мақсатта болады. Ресейде іскерлік туризмді дамыту орталықтарының бірі болып Мәскеу саналады.

Еуропадағы іскерлік туристтердің шетелге шығу сапарларының ең көп легін Германияға тиесілі: 5 млн астам қызметтік сапарлар, соның ішінде 3% – шетелге, 21% – шетелге және мемлекет аралық, 76% – Германия ішінде. Басқа құрлықтағы елдерге қызметтік сапардың орта ұзақтығы 12–13 күн, аймақ ішінде – 5–6 күн, Германия бойынша – 3–4 күн. Германияға ай сайын іскери мыңдаған адам барады: өндірушілер мен тоқыма, кілем төсеніштері, құрылыс материалдары, жиһаз, косметика, кондитерлік өнімдер, аурухана жабдықтары және т.б. сатушылары. Олар Кельнде, Майндағы Франкфурт, Мюнхень Штутгарт, Дрезден және т.б. Германия қалаларында (көп бөлігі қаңтарда) арнайы іс-шараларға қатысып, сол саладағы әлемдік жетістіктермен танысады, жаңа өнім сатып алады, іскерлік қатынастар орнатады [6].

Германиядан соң, Испанияны атауға болады. Испаниядағы әдетте туристтік сезон мамырда басталып, қазан айымен аяқталады, сондықтан, іскерлік кездесулер негізінен қазан айынан сәуір айына дейін жалғасады.

Ұлыбританияда іскерлік туризм нарығы мықтап өсуде. Осылайша 2002 жылы оның көлемі 3,5 млрд фунтты құрап, Ұлыбритания келушілерінің жалпы шығындарының 33%-ы эквивалентті. 2005 ж. 6,8 млн бизнес-турист тіркелген. Орта есеппен, оның әрбіреуі Ұлыбританияда 4 күн қалып, 528 фунт жұмсаған [6].

Айта кетерлігі, Еуропадағы күшті іскерлік орталықтар Франция мен Италия болып табылады. Француз қалалары Париж, Лион, Канны, Тулузи, итальяндық Милан, Верона, Неапольде арнайы құрылыс және медицина жабдықтары бойынша көрмелер мен конгрестер, электроника саласындағы әр түрлі конференциялар мен форумдар, сонымен қатар әлемдік сәндік киім, тоқыма, эксклюзивті тауарлар, азық-түлік тауарлар көрмелерінің өткізіледі. Жыл сайын мұнда 200-ден астам бизнес-шаралар өтіп, конгрестің 22 орталығы жұмыс істейді, олар әр түрлі бизнес кездесулерге лайықталып жасалынған.

Шамамен 65 мың саяхатшы корпоративті кездесулер, семинарлар мен конференцияға қатысу мақсатымен Мальта архипелагына келеді. Жыл сайын Мальта 1,2 млн қонақ қабылдайды. Мальталық туризм ассоциациясының (МТА) мәліметтері бойынша, корпоративтік кездесудің қатысушылар саны Мальтада шетелдік конгресс пен конференция делегаттарының санынан асып түседі. Жерорта теңіздік бұл ел қонақжайлық индустриясының барлық еуропалық стандартына жауап береді, сондықтан Германия, Ұлыбритания, Франция, Италия бизнесмендері арасында танымалдыққа ие.

Іскери адамдардың айтарлықтай легі АҚШ, Канада мен Мексикаға барады. Бұл мемлекеттер батыс жартышарындағы туристтік нарықтың барлық сегменттерінде көшбасшылық етуде. Американдық құрлықтағы әрбір сегізінше сапар іскерлік мақсатта болады. Латын Америкасы экономикасының дамуымен, іскерлік қатынастардың кеңеюі мен орнығуына байланысты көптеген елдер іскерлік туризм нарығында өз орындарын мықтады, әсіресе Парагвай, Гватемала, Коста-Рика.

Оңтүстік-шығыс Азияда іскерлік сапарлар санының өскенін де көре аламыз: әрбір бесінші сапар іскерлік мақсатта, үштен бірі Сянган (Гонконг), Сингапур және Тайваньға тиесілі.

Соңғы кезде Африкада іскерлік туризмнің өте жоғары даму темпі Республика Конго, Зимбабве және Эфиопияда байқалған. Келушілер бойынша алғашқы орында Египет, Оңтүстік

Африка және Марокко.Таяу Шығыста негізгі адамдар легі мұнай өндіруші мемлекеттерге (мысалы, Сауд Арабиясына және т.б.), сонымен қатар Израиль мен Иорданияға барған.

Әйтсе де, Африка мен Таяу Шығыста, аймақтағы саяси жағдайға байланысты іскерлік туризм дамуы біркелкі емес. Соңғы бірнеше жылда Таяу Шығыстағы саяси жағдай шиеленісті, онымен қоса іскерлік туризмнің де жағдайы өзгерді. Сол себепті бұл аймақтардағы дамуды болжау қиындау.

Іскерлік туризмнің көп үлесіне іскерлік сапарлар жатады, бірақ маңызды сегмент – интенсив-турларға тиесілі. *Luxury Travel* журналының мәліметіне сүйенсек, Еуропада отбасымен іскерлік сапарға аттану соңғы 5 жылда 30%-ға өскен. Конгрестер мен көрмелерге әріптестер тобымен аттанып (орташа 5 адамнан 8 адамға дейін), оның ішінде экскурсиондық, әлеуметтік және мәдени бағдарламалар іскерлік кездесу кестесімен және клиенттің бос уақытымен сәйкестендіріліп жасалады. Шамамен халықаралық іскери туристтердің 5-тен 1-і (немесе халықаралық туристтердердің жалпы санының 1%-ы) конгрестер мен конференцияға қатысу мақсатымен сапарға аттанады. Интенсив-туризм нарығында саяхаттың басыңқы түрі болып топтық туризм (10 туристтен аса) болып табылады. Оның үлесіне сапарлардың 60% аса бөлігі тиесілі. Шамамен 30% интенсив-сапарлар шағын топтар – 2–5 адам арқылы жүзеге асырылады. 10%-ы жеке «мадақтау» сапарларға, ол марапатталған адамның өз отбасымен немесе достарымен саяхаттауына тиесілі [6].

Біздің ойымызша, жақын арада бұл құрылым елеулі өзгермейді. Бұрынғыдай келіссөздер жүргізу, келісімшарттар жасасу мақсатында жеке кәсіби сапарлар басым болады. Сонымен қатар ұдайы қарқынмен интенсив-турлар мен көрме туризм дами береді.

Жалпылай алғанда, іскерлік туризм құрылымында динамикалық түрде интенсив-туризм мен конгрестік-көрмелік туризм түрлері дамуда.

Интенсив-туризмде сапарлардың шамамен 80%-ы Еуропаға, 10% – АҚШ-қа, 6% – Оңтүстік-Шығыс Азияға, 4% – басқа аймақтарға тиесілі. Еуропадағы интенсив-туризм бағыттарының көшбасшылары Франция (Париж, Страсбург), Испания, Швейцария, Австрия, Кипр, АҚШ (Нью-Йорк, Флорида, Батыс жағалау), сонымен қоса Кариб бассейнінің елдері. АҚШ-тан ынталандыру турларының ең жақсы бағыттары – Мексика, Ұлыбритания, Азия мен Тынық мұхиты бассейні елдері .

«SITE» еуропалық интенсив-туризм ассоциациясының мәліметі бойынша, негізгі жеткізуші-мемлекеттер арасында біршама уақыт бойы АҚШ жетекші орын (шамамен 60%), Ұлыбритания (20%), Германия (11%) алады. Соңғы кездері Жапониядан интенсив-келушілер саны артты. АҚШ-тағы жұмысшыларды материалды ынталандыру орнына интенсив турларды қолданудың шығыны көлемі бойынша оның танымалдылыққа ие екендігін аңғаруға болады. Ұлыбританияда қызметкерлерін мадақтау үшін жұмсалатын қаржының жалпы сомасынан 2/5, ал Франция мен Германияда – жартысына жуық қаражат жұмсалады. Интенсив-тур бағасы шамамен адам басына 500-1500 және одан жоғары АҚШ долларына сай келеді, ал ұзақтығы – үш күннен жеті күнге дейін [6].

Статистикалық мәліметтер көрсеткендей, 2011 жылға рейтинг бойынша елдерге көзқарас өзгермеген. Сонымен барлық елдерде іс-шаралар екі есеге артқан. Кейбір қалаларда рейтинг бойынша орын ауыстырған. Осылайша Гонконг 5 орыннан 22 орынға, Сингапур 2-ден 5-ге төмендеді. Бұрын үздік бестікке енбеген Париж екінші орынға шықты. Ресей рейтингтегі 97 елдің ішінде 40 орынға табан тіреді, Мәскеу 78, Санкт-Петербург 82-орында. Еуропалық рейтингте РФ 22-орында, ал Мәскеу 40-шы, Санкт-Петербург 44-орында.

Өткізілген зерттеу арқылы халықаралық туризм табыс құрылымындағы іскерлік туризм даму тенденциясының өсу үлесі туралы қорытынды жасауға болады. Бұл сол бағытты әлемдік туристік қызмет нарығында негізгі және қосымша кәсіпкерлік формаларын дамыту үшін қызықтыратын бағыт болады. Басқа жағынан, жаһандану, интеграция, кооперация негізінде әлемдік экономиканы дамыту инновациялық концепциясы Ресейдің халықаралық туристік қозғалыста жақсы алғышарттар жасайды. Бұл дегеніміз, жаңа туристік бағыттардың, елдің макроэкономикалық көрсеткіштерінің өсуіне көмектесетін ішкі туристік нарық дамуына әкеледі.

Жоғарыда айтылғандар бойынша мынадай қорытындыға келуге болады. Іскерлік туризмнің заманауи даму деңгейінде туристік қызмет кешенінің қалыптасуы интенсив-туризм

аясында жоғары сұранысқа ие. Интенсив-туризм түгелімен дерлік клиент қалауы бойынша туроператорлармен толықтырылып және өңделген туристтік қызмет кешенінің негізінде құрылады.

Халықаралық туризмінің тұрақты дамуының алғышарты туризм бүгінгі күні тек қана саяхат емес екенінде болып отыр. Ол адамзаттың елеулі қажеттілігіне айналып отыр, себебі заманауи қажеттіліктер проблемаласының бірі – тиімді тайм-менеджмент проблемасын шешуде. Ол бір уақытта екі функцияны шешу мүмкіндігіне септігін тигізуде – әлеуметтік сипатта (сауықтыру, рухани және гуманитарлық) және кәсіби-іскерлік (келісімге келу, жиналыс өткізу, компанияның стратегиялық мәселелерін шешу және т.б.). Шынында, туристтік қызметтердің жалпы көлеміндегі кәсіби туризм дамуының үлесі осымен түсіндіріледі. (Дүниежүзілік туристтік ұйымның мәліметі бойынша, өсім соңғы 5 жылда 2 есеге көбейген). Сондықтан кәсіби туризмнің даму ерекшеліктерін зерттеу – халықаралық туризмнің болашағы зор бағыты ретінде ұлттық деңгейде өзекті және қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Россия станет одной из стран-лидеров туризма // Портал «Вояж»: <http://www.travelpost.ru/>.
- 2 Надим Зуауи. Генсек UNWTO ждет пятипроцентного роста мировой туристической индустрии в 2012 году. – 31.01.2012 АСУАН (Египет). – РИА Новости: www.marketing.spb.ru/mr/travel/business_travel_market.htm.
- 3 WTTC (The World Travel & Tourism Council: Всемирный совет по путешествиям и туризму). Special-research: business-travel-research, 2011.
- 4 Портна К. Бизнес отдыхает // Контракты. – 2006. – № 48. – Декабрь. – С. 4.
- 5 Un wto tourism highlights, editio- 2011: www.e-unwto.org/doi/pdf/10.../978928441689.
- 6 Euromonitor International (независимая компания, специализирующаяся в области международных стратегических исследований потребительских рынков). Официальный сайт: www.euromonitor.com.
- 7 Казанцева В. Российский рынок делового туризма – шестой в мире. – М.: РИА. Туризм, 2014. – 24 августа.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Россия станет одной из стран-лидеров туризма // Портал «Вояж»: <http://www.travelpost.ru/>.
- 2 Nadim Zuaui. Gencek UNWTO zhdet pjatiprocennogo rosta mirovoj turindustrii v 2012 godu. – 31.01.2012 ACUAN (Egipet). – PIA Novosti: www.marketing.spb.ru/mr/travel/business_travel_market.htm.
- 3 WTTC (The World Travel & Tourism Council: Vsemirnyj sovet po puteshestvijam i turizmu). Special-research: business-travel-research, 2011.
- 4 Portna K. Biznes otдыhaet // Kontrakty. – 2006. – № 48. – Dekabr'. – S. 4.
- 5 Un wto tourism highlights, editio- 2011: www.e-unwto.org/doi/pdf/10.../978928441689.
- 6 Euromonitor International (nezavimaja kompanija, specializipujshhajacija v oblasti mezhdunapodnyh ctpategičeckih icclədovaniј potpebitel'ckih pynkov). Oficial'nyj cajt: www.euromonitor.com.
- 7 Kazanceva V. Pociјckij pynok delovogo turizma – shectoj v mipe. – M.: PIA. Turizm, 2014. – 24 avgusta.

Резюме

Современное развитие общества и экономики любого государства сопровождается активным подъемом в сфере делового туризма, поскольку деловой туризм считается наиболее развивающейся отраслью мирового хозяйства. Интенсификация деловых, культурных и научных связей сделала деловой туризм ведущим в мире. Определенные перспективы в этом сегменте бизнес-туризма имеет и Казахстан. Геополитическое положение и природно-сырьевые ресурсы позволяют рассчитывать на увеличение количества бизнес-туристов, приезжающих в Казахстан по вопросам бизнеса и участия в международных конференциях, форумах. Инфраструктура указанных выше центров в основном соответствует международным стандартам. Деловой туризм – довольно широкое понятие. Это деловая коммуникация, обмен информацией и технологией, поиск новых партнеров, рынков, PR-акции, обучение персонала, а также развитие корпоративной культуры. Расходы бизнесмена при деловых поездках намного превышают среднестатистические расходы туриста, который едет отдохнуть. А самое главное преимущество этого рынка в том, что никакие экономические кризисы не способны повлиять на этот бизнес. Количество деловых поездок может увеличиваться и во время экономических спадов. Так как в условиях возникновения конфликта необходимо принимать определенные решения, это и

способствует увеличению деловых встреч, а следовательно, деловой бизнес всегда актуален. Таким образом, актуальность статьи заключается в том, что развитие международного туризма в Казахстане определяется деловой активностью. Количество туристов, совершающих непродолжительные, но достаточно частые поездки в Казахстан, увеличивается. Стремительное развитие национальной экономики, ее интеграция в мировой рынок просто немыслимы без делового туризма. При этом необходимо, чтобы он развивался во всех направлениях. Это несет ряд позитивных моментов, при этом деловые, культурные, научные связи становятся особенно тесными и интенсивность их возрастает.

Ключевые слова: туризм, бизнес-туризм, туристский рынок, рынок, турпакеты, интенсив-туризм, туры.

Resume

Modern development of society and economy of any state is followed by active rise in the sphere of business tourism as business tourism is considered the most developing branch of world economy. The intensification of business, cultural and scientific connections has made business tourism leader in the world. Kazakhstan also has certain prospects in this segment. Geopolitical situation and natural resources allow to reckon upon increase of the number of business tourists who visit Kazakhstan due to business and participation in the international conferences, forums. The infrastructure of the centers specified above basically corresponds to the international standards. Business tourism is quite a wide concept. It includes business communication, exchange of information and technology, search of new partners, markets, PR-actions, training of personnel and development of corporate culture. The businessman's expenses during trips much more exceed average expenses of the tourist who visits the country to have a rest. The main advantage of this market is that no economic crises are capable to influence this business. The quantity of business trips can increase during economic recessions. So as in times of conflict it is necessary to take certain decisions, what also promotes increase in business meetings, therefore, business is always actual. In such a way, relevance of article is in the fact that development of the international tourism in Kazakhstan is defined by business activity. The number of the tourists making short, but rather frequent trips to Kazakhstan increases. Prompt development of national economy, its integration into the world market are simply inconceivable without business tourism. Thus it should develop in all directions. It bears a number of the positive moments, thus business, cultural, scientific connections become especially close and their intensity increases.

Key words: tourism, business tourism, tourist market, market, travel packages, tours.

А.А. ДҮЙСЕМБАЕВ.

Л.Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті,
э.ғ.к., доцент.

Л.М. МУТАЛИЕВА.

Қазақ экономика, қаржы және
халықаралық сауда университеті
(Астана қ.), э.ғ.к., доцент.

А.О. ЖАҒЫПАРОВА.

«Тұран-Астана» университеті,
э.ғ.к., доцент

ОТАНДЫҚ ТУРИСТТІК ИНДУСТРИЯНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫН ЗЕРТТЕУ

Мақалада Қазақстанның туристтік индустриясының қалыптасуы мен дамуының алғышарттары қарастырылады. Туристтік бизнес жүйесі қалыптасуының эволюциялық үрдісіне, ел экономикасы үшін оның маңыздылығына ерекше көңіл бөлінген. Қазақстанның қызмет саласындағы туристтік бизнес дамуын зерттеу және талдау нәтижелері келтірілген. Біздің Республикадағы туристтік нарықтың қалыптасуының үрдістері келтірілген, отандық туристтік индустрияның дамуы мен қалыптасуындағы жүйелік бөлімдер мен негізгі кезеңдер анықталған, отандық туризм дамуының мерзімдері, сондай-ақ оның дамуының факторлық бағалаулары жйелендірілген. Туристтік индустрияның факторлық және жүйелік талдауы жүргізілген, Қазақстанның туристтік нарығының көрсеткіштері бойынша зерттеулері мен жүйелік бағалаулары жасалған. ҚР кәсіпкерлік саласында туристтік бизнестің дамуы мен ұйымдастыру мәселелері анықталған. Қазақстанның туристтік нарығының бағалауы беріледі және туристтік нарықтың инфрақұрылымдық жағдайы мен туристтік кәсіпорындар қызметіне әсер ететін мәселелік сұрақтар мен негізгі факторлар қарастырылады. Туризм түрлері бойынша көрсеткіштер қарастырылады: ішкі, кіру және сыртқы. Қазақстан Республикасындағы отандық туристтік нарықтың дамуының салыстырмалы сипаты мен талдаулық бағалауы жүргізіледі. Отандық туристтік индустрияның ары қарай дамуы бойынша бағалау берілген және қорытындылар жасалған.

Тірек сөздер: туризм, туристтік индустрия, туристтік бизнес, туристтік қызмет көрсету, туристтік сала, туристтік өнім.

Нарықтық қатынастар жағдайында Қазақстан Республикасындағы туризм тұрақтылық сипатта емес. Оның бұл жағдайына қоғамдағы саяси-экономикалық, әлеуметтік реформалау үрдістері ықпал етуде. Нарықтық экономикасы дамыған елдерде мемлекеттік деңгейде шағын бизнесті қалыптастыру және дамыту міндеті, оның ішінде туризмді де өркендету қарастырылуда. Осы ағымдылықта елімізде де қысқа уақытта туризмді дамыту мемлекеттік деңгейдегі міндеттердің біріне айналууда. Нарықтық экономика жолында дамушылықты ұстанған біздің мемлекет үшін шағын және орта бизнесті, туристтік кәсіпкерлікті дамыту лайықты деңгейде орындалмауда. Қазақстандық туризмнің қарастырылып отырған кезеңі кәсіпкерлікке және тұтастай нарыққа, жекелеп алғанда туристтік қызметке де байланысты жаңа қазақстандық заңнамаға негізделген әкімшілік реттеуден экономикалық ынталандыруға ауысумен сипатталады.

Қазақстандық туристтік нарықтың қалыптасуы 1990 жылдан бастау алып бір уақытта үш үрдісті қамтуда:

- ◆ ескі үлгідегі кәсіпорындардың құлдырауы (саяхаттау және экскурсия бюролары);
- ◆ соңында туроператорлар немесе туристтік агенттіктер аталған жаңа кәсіпорындардың қалыптасуы;
- ◆ қазақстандық тұтынушылар тарапынан сұранысқа ие болған туристтік өнімді әзірлеуде қайта құру жолымен ескі туристтік кәсіпорындарды модификациялау [1].

1991 жылы тәуелсіздік алғаннан бері шетелдік туристтерді республикамызға тарту мақсатында жағдай жасалуда. Қазақстан Республикасының нарықтық экономикаға ауысуына байланысты саяси және әлеуметтік өзгерістер туризмнің де дамуына ықпал етуде. Түбегейлі түрде туризмнің стратегиясы мен тактикасы өзгерді, туристтік саладағы қарастырылған

мақсаттар мен мәселелердің өзгеруіне ықпал еткен туризмнің түрі және үлгісінің қайта құрылуы іске аса бастады. Осы барлық аспектілер ұлттық экономикаға елеулі ықпал етіп, сонымен қатар қазіргі заманғы кезеңде маңызды орын ала бастады.

Қазақстандағы туризмнің келешектік бағыттарын анықтау үшін оның соңғы жылдардағы қалыптасуы мен дамуының эволюциясын талдау қажет. Еліміздің және шет елдік авторларының еңбектеріне сүйене отырып, туризмнің даму кезеңдерін қарастыруға болады. Төмендегі сызбада (кесте 1) Қазақстандағы туризмнің дамуының негізгі кезеңдері көрсетілген.

Кесте 1 – Қазақстан Республикасындағы туризмнің даму кезеңдері

Жылдар	Экономикалық дамуы	Нормативтік-құқықтық базасы	Әлеуметтік- саяси дамуы
1991–1994	Туристтік саладағы мемлекетсіздендіру мен жекешелендіру үрдісі басталды. Шығу туризмі бойынша көрсеткіштердің өсуі, жаңа туристтік фирмалардың ашылуы, саланың рентабельділік көрсеткіштерінің жоғарылауы	«ҚР-да туризм мен спортты дамыту» туралы ҚР Министрлер Кабинеті қаулысы, «Туризм туралы» ҚР заңы, «Туристтік және спорттық қызметті сертификаттау және лицензиялау туралы» Жағдай	Кіру және шығуға шекараны ашу, визалық рәсімдеуді жеңілдету, шетелдік инвесторлардың келуі, Қазақстанның ДТҰ енуі
1995–1999	Шығу туризмі бойынша көрсеткіштердің тұралап қалуы, ішкі туризмнің көрсеткіштерінің төмендеуі, шоптуризмге мамандандырылған фирмалардың санының өсуі, инфрақұрылымының қалыптасуы	«ҚР туризм саласын дамытуға арналған Ұлттық бағдарлама», туристтік қызметті лицензиялау жүйесі қайта қарастырылды	Шетелдік азаматтардың кәсіби белсенділігінің төмендеуі, туризм саласында бірлесіп жұмыс жасау туралы халықаралық келісімшартқа қосылу
2000–2002	Туризм құрылымы, түрлерінің өзгеруі, шығу туризмі бойынша көрсеткіштердің төмендеуі, бәсекелестіктің шиеленісуі, маркетинг құралдары мен жарнаманың қолданылуы	ҚР туристтік қызметті лицензиялау ережелері, «Туристтік саланы дамытудағы бірінші кезектегі шаралар» туралы ҚР Үкіметінің 2000 жылдың 29 желтоқсанында № 1947 қаулысы бойынша, ҚР № 211-11 «ҚР туристтік қызмет туралы» Заңы	Визалық нысандылықты әрі қарай жеңілдету, туристтік қызметтегі бірігу үрдістері
2003–2005	Шығу туризмінің кәсіби-іскерлік байланыс арқасында ұлғаюы, туризмнің инфрақұрылымының жақсаруы, бәсекелестіктің шиеленісуі, маркетинг құралдары мен жарнаманың қолданылуы	2003 жылдың 24 ақпанында № 196 «ҚР туризмнің даму тұжырымдамасы» туралы Үкімет қаулысы, 2001 жылдың 31 желтоқсанында қабылданған № 513/1 «Туроператорлар мен турагенттіктердің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру туралы» ҚР заңы, ҚР индустрия және сауда Министрінің 2005 жылғы 20 шілдедегі № 220 бұйрығы бойынша қызмет көрсету саласында уәкілетті органы негізінде туризм бойынша сараптамалық кеңес құрылды	Туристтік қызметтегі интеграциялық үрдістер, туризм саласында бірлесіп жұмыс істеу туралы халықаралық келісім шарт жасасуы

2006 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін	Туристтік саланың кластерлік дамуы, туристік фирмалардың санының өсуі, бәсекелестіктің шиеленісуі, туристік саланы дамытуға арналған мемлекеттік қаржыландыруды арттыру, барлық бағыттағы туристтердің ағымының тұрақты өсуі	2006 жылдың 29 желтоқсанындағы «2007–2011 жылдарға арналған ҚР мемлекеттік даму туралы» Бағдарламасы	Визалық нысандылықты жеңілдету, туризм саласын инвестициялауға қолайлы жағдай жасау, Алматы қаласында 2011 жылы Азиаданы өткізуге дайындалу
Ескертпе – [2], [3] әдебиет көздерінен авторлармен құрастырылған.			

1991 жылы Қазақстанда, барлық КСРО елдерінде де әлеуметтік туризм қарқынды дамыды. Барлық әлем елдеріндегідей, ұлттық туризм тек қана мемлекетпен емес, сонымен қатар кәсіподақтармен қаржыландырылып, 20 күндік турбазаға жолдама орташа айлық еңбекақыдан аспады. Осылармен бірге кәсіподақтар республикалық және облыстық туризм туралы кеңестер арқылы мыңдаған адам шұғылданатын спорттық туризмді қаржыландырды. Қазақстандықтардың спорттағы және туризмнің белсенді түрлерінен маңызды жетістіктері осы жағдаймен түсіндіріледі.

Қазіргі заманғы туристік бизнестің даму жағдайын талдау үшін осы саладағы жүргізілген зерттеу мәліметтерін қарастыра отырып, туристік фирмалар қызметінің негізгі көрсеткіштер өзгерістер динамикасын статистикалық мәліметтерді зерделеу көмегімен сипаттауға болады.

Туристтік саланың негізгі көрсеткіштерін экономикалық тұрғыдан зерттеу және бағалау. Шетелдік экономисттердің есебі бойынша 100 мың турист қалада орташа есеппен екі сағат болған кезде кемінде 350 мың доллар немесе адам басына бір сағатта 17,5 доллар жұмсайды. Ал әрбір саяхатшының тамағын, сатып алатын киімі мен қолданатын қажетті заттарын есептегенде бұл мұнайды сатқаннан да көп табыс әкеледі деген сөз. Осыны басшылыққа алған еліміз 2010 жылға дейін туризм саласын дамытуға арнайы бағдарлама жасады. Былтыр бюджеттен осы саланы дамытуға 39 млн теңге бөлінсе, болашақта туристік саланың жеке құрылымын дамытуға 1 млрд 900 млн теңгеден астам қаржы бөлінбек. Сөйтіп шикізат сату өзіндік экономикалық тығырыққа тірелу болса, ал туризмді дамыту-ұзақ мерзімді, экономикалық тиімді болашақ. Туризм жалпы алғанда, мемлекеттің экономикасының оңтайлы жолмен дамуына оң нәтиже беретініне күмән болмауы қажет. Осылармен қатар жалпы туристік саланың отадық нарықтағы экономикалық мазмұнын келесілер сипаттайды.

1. Шетел валютасының келуін қамтамасыз етеді және төлем балансы мен біртұтас.

2. Экспорт сияқты экономикалық көрсеткіштерге жағымды әсер етеді.

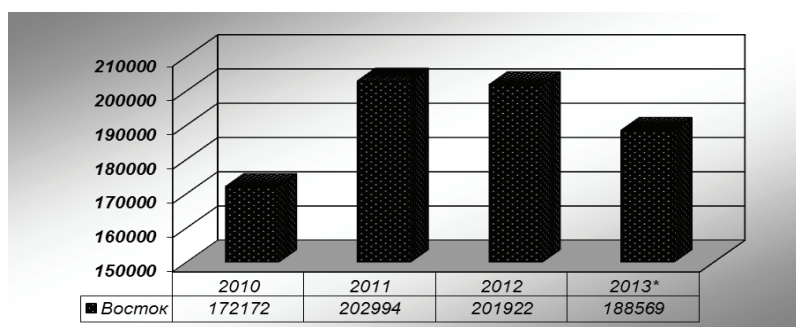
3. Халықтың жұмысбастылығын арттыруға көмектеседі: ДТҰ мен дүниежүзілік туризм және саяхаттау кеңесінің бағалауы бойынша туризм индустрияда құрылатын әрбір жұмыс орнына басқа салаларда пайда болатын 5–9 жұмыс орны сәйкес келеді. Туризм экономиканың 32 саласында тікелей және жанама әсер етеді.

4. Елдің инфрақұрылымының дамуына ықпал етеді.

2012 жыл бойынша қарастырсақ туристтердің саны әлем бойынша алғашқы рет миллиард адамға қол жеткізді. Дүниежүзілік туристік ұйымның мәліметтеріне сүйенсек, 13-желтоқсанда Мадрид қаласына сапар шеккен британия азаматшасы Дейл Шеппард-Флойд (Dale Sheppard-Floyd) миллиардтық турист мәртебесін иемденген. 2012 жылы туристік нарықтың өсімі әлемдегі экономикалық тұрақсыздыққа байланысты жалғасымдығын тапты. ДТҰ-ның мәліметтеріне жүгінсек туризмге әлемдік ЖІӨ-нің тоғыз пайызы сай келеді, дамушы елдер экспортының 45 пайызға дейінгі үлесін және де әрбір он екінші жұмыс орнын құрайды [4]. Әлемдік деңгейдегі елеулі көрсеткіштерді танытып отырған туристік салада қазіргі заманғы экономикалық, саяси-әлеуметтік өзгерістерді ескере отырып, жаңа талпыныспен, инновациялық қолданыстармен дамушылықты көздеу – біздің мемлекеттің маңызды міндеттерінің бірі болуы қажет.

Жалпы туризмге қатысты статистикалық мәліметтерге сүйене отырып, 2010 жылға қарағанда 2012 жылы ішкі туризм бойынша қызмет көрсетілгендердің саны ұлғайғандығын

байқаймыз, 2011 жылдың қорытындысы 2010 жылмен салыстырғанда 31 514 (17%) адамға артқан. Осы аталған үш жылдың бірінші жарты жылдығына ішкі туризм бойынша көрсеткіштердің өзгерісін төмендегі сызбадан байқаймыз (сурет 1).

* 2013 ж. қаңтар-қыркүйек.

Сурет 1 – Еліміздегі ішкі туризм бойынша қызмет көрсетілген келушілердің динамикасы, (адам)

Ескертпе – ҚР статистика Комитетінің мәліметтерінен авторлармен құрастырылған.

Ал 2012 жылдың бірінші жарты жылдығы бойынша қарастырсақ, өткен жылдың сәйкесінше мерзімімен салыстырғанда 9 315 адамға артып, 14% өсімдікті байқатады. Соңғы үш жылдық кезең әлемдік дағдарыстың бәсеңдеп, оның салдарынан болған қиыншылық пен күрделіліктерді артта қалдырып, жаңа экономикалық курсты ұстанушылықпен жалпы кәсіпкерлік саласына жан-жақты қолдаушылықтың, нарықтың жағымды өзгерістерімен сипатталынып, ел тұрғындарының өзіміздің мемлекет ішіндегі демалыс және туризммен байланысты қызметтерге сұраныстарының артушылығын байқатады.

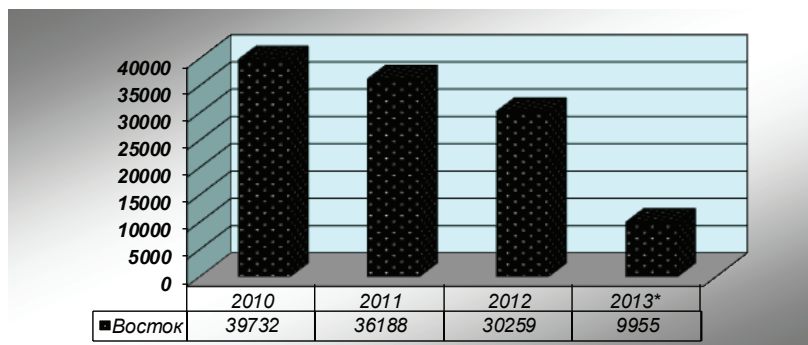
Қандай да болмасын мемлекет үшін туристтік салада келу туризмі «экспорттық» мәнді игеріп, жалпы ел экономикасына валюталық түсімді, республикалық бюджет үшін табыстылықты білдіретін сипатты иемденіп, дамушылықта боғандығы маңызды. Әрине, келу туризмі шығу туризмімен салыстырғанда біздің көңілімізден шығатындай жағдайда емес. Оны төмендегі сызбадағы (кесте 2) көрсеткіштерден байқай аламыз.

Кесте 2 – Қазақстан Республикасында келу туризмі бойынша қызмет көрсетілген келушілер саны

адам

Аймақтар	2010 жыл	2011 жыл	2012 жыл	2013 (қаңтар-қыркүйек)
Қазақстан Республикасы	39 732	36 188	30 259	9 955
Ақмола	–	–	–	–
Ақтөбе	–	–	7	–
Алматы	61	100	315	1 013
Атырау	134	144	173	42
Батыс Қазақстан	13	3	3	19
Жамбыл	158	247	153	65
Қарағанды	20	67	23	36
Қостанай	64	60	84	46
Қызылорда	–	16	–	–
Маңғыстау	800	22	6	–
Оңтүстік Қазақстан	324	212	115	189
Павлодар	–	–	–	–
Солтүстік Қазақстан	3	2	–	–
Шығыс Қазақстан	1 290	613	51	35
Астана қ.	555	637	842	410
Алматы қ.	36 310	34 065	28 487	8 100
Ескертпе – [4] әдебиет көзінен құрастырылған.				

Кесте мәліметтері бойынша келу туризмінің соңғы 2010–2012 үш жылдағы және де 2013 жылдың тоғыз айындағы өзгерістеріне қатысты динамикалық көріністі төмендегі сызбада (сурет 2) көре аламыз.

*2013 ж. қаңтар-қыркүйек.

Сурет 2 – Еліміздегі келу туризм бойынша қызмет көрсетілген келушілердің динамикасы, (адам)

Ескертпе – ҚР статистика Комитетінің мәліметтерінен авторлармен құрастырылған.

Жоғарыдағы кесте мәліметтеріне байланысты 2013 жылға толығымен статистикалық мәліметтердің әлі де болса нақтыланбауына байланысты, оның алдындағы 2010–2013 жылдар бойынша көрсеткіштеріне тоқталайық: 2011 жылда өткен жылмен салыстырғанда келу туризмі бойынша қызмет көрсетілген адамдардың саны 3 544 кемісе (9%-ға), ал 2012 жылы 2011 жылға қарағанда 5 929 (17%) адамға азайған. Отандық туристік саланың үшінші түрі шығу туризміне қатысты соңғы үш жыл бойынша қызмет көрсетілген келушілердің көрсеткіштерін төмендегі 3-кестеден байқай аламыз.

Елімізде әлі де болса келу және ішкі туризмге қарағанда шығу туризмі көрсеткіштері басымдықты танытуда, 2010–2012 үш жыл бойынша көрсеткіштерді қарастырсақ, 2011 жылы алдыңғы жылдағы сәйкесінше мерзіммен салыстырғанда 116 746 адамға (42%) көбейген, ал 2012 жыл көрсеткіштерін 2011 жылмен салыстырсақ 17 736 адамға (4%) артқан.

Кесте 3 – Қазақстан Республикасында шығу туризмі бойынша қызмет көрсетілген келушілер саны

адам

Аймақтар	2010 жыл	2011 жыл	2012 жыл	2013 (қаңтар-қыркүйек)
Қазақстан Республикасы	274 639	391 385	409 121	226 139
Ақмола	3 900	4 659	5 429	482
Ақтөбе	7 857	12 160	10 691	6 441
Алматы	2 497	26 290	14 894	34 307
Атырау	7 982	8 435	10 802	4 810
Батыс Қазақстан	7 515	9 023	8 833	7 737
Жамбыл	644	1 961	3 653	2 799
Қарағанды	12 496	16 028	23 644	20 322
Қостанай	6 937	10 825	14 134	5 907
Қызылорда	317	630	573	285
Маңғыстау	12 621	23 314	21 858	5 117
Оңтүстік Қазақстан	4 671	7 155	10 379	7 947
Павлодар	8 349	10 298	15 770	4 432
Солтүстік Қазақстан	3 768	4 108	5 555	3 165
Шығыс Қазақстан	7 583	8 896	11 770	6 391
Астана қ.	21 546	31 008	55 184	44 549
Алматы қ.	165 956	216 595	195 952	71 448

Ескертпе – [5] әдебиет көзінен құрастырылған.

Бұл жағдайдағы өзгерістердің жағымды болуы біздің тұрғындар тарапынан әлі де болса шет мемлекеттерге сапар жасау өте тартымды әрі қолайлы болып отырғандығын айқындайды. Сонымен бірге халықтың әлеуметтік жағдайы жақсарып, бұрыңғыға қарағанда төлем қабілеттіліктері артып өзіміздің территориямыздан сырт жерлерге демалуға, емделуге және басқа да туристік мақсаттарға байланысты сапар жасауларының артуы себеп болуда.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Гуляев В.Г. Организация туристской деятельности. – Москва, 1996.
- 2 Медведева Ю.А. Тенденции развития въездного и внутреннего туризма в Казахстане // АльПари. – 2009. – № 1–2. – С. 230–234.
- 3 Информационный сайт Министерства туризма и спорта: www.mts.kz.
- 4 Информационный сайт Агентства РК по статистике: www.stat.kz.
- 5 Регионы Казахстана. 2013: статистический сборник / под ред. А.Е. Мешимбаевой. – Алматы, 2013. – 464 с.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Guljaev V.G. Organizacija turistskoj dejatel'nosti. – Moskva, 1996.
- 2 Medvedeva Ju.A. Tendencii razvitija v#ezdnogo i vnutrennego turizma v Kazahstane // Al'Pari. – 2009. – № 1–2. – S. 230–234.
- 3 Informacionnyj sajt Ministerstva turizma i sporta: www.mts.kz.
- 4 Informacionnyj sajt Agentstva RK po statistike: www.stat.kz.
- 5 Regiony Kazahstana. 2013: statisticheskij sbornik / pod red. A.E. Meshimbaevoj. – Almaty, 2013. – 464 s.

Резюме

В статье рассматриваются предпосылки возникновения и развития туристской индустрии Казахстана. Особое внимание уделено эволюционному процессу формирования системы туристского бизнеса, его актуальности для экономики страны. Представлены результаты анализа и исследований развития туристского бизнеса в сфере услуг Казахстана. Приведены процессы формирования туристского рынка в нашей республике, выявлены основные этапы и системные отрезки формирования и развития отечественной туристской индустрии, систематизированы периоды развития отечественного туризма, а также факторные оценки его развития. Проведен системный и факторный анализ туристской индустрии, сделаны системные оценки и исследования по показателям туристского рынка Казахстана. Выявлены проблемы организации и развития туристского бизнеса в предпринимательской сфере РК. Дается оценка туристского рынка Казахстана и рассматриваются основные факторы и проблемные вопросы, влияющие на деятельность туристских предприятий и инфраструктурное положение туристского рынка. Рассматриваются показатели по видам туризма: внутреннему, въездному и выездному. Ведется сравнительная характеристика и аналитическая оценка развития отечественного туристского рынка в Республике Казахстан. Сделаны выводы и даны оценки по дальнейшему развитию отечественной туристской индустрии.

Ключевые слова: туризм, туристская индустрия, туристский бизнес, туристское обслуживание, туристская отрасль, туристский продукт.

Resume

In the article prerequisites of emergence and development of tourism industry of Kazakhstan are considered. Special attention is paid to evolutionary process of formation of travel business system, its relevance for national economy. Results of the analysis and researches of travel business development in a services sector of Kazakhstan are presented. Formation processes of the tourist market in our Republic are given, the main stages and system pieces of formation and development of the domestic tourism industry are revealed. The periods of development of domestic tourism, and also factorial estimates of its development are systematized. System and factorial analyses of the tourism industry, system estimates and researches on indicators of the tourist market of Kazakhstan are made. Problems of the organizations and development of tourism business in the enterprise sphere of the Republic of Kazakhstan are revealed. The assessment of the tourism market of Kazakhstan is given and the major factors and problematic issues influencing activity of the tourist enterprises and infrastructure provisions of the tourist market are considered. Indicators by types of the tourist industry: domestic, incoming and international. The comparative characteristic and analytical assessment of development of the domestic tourist market in the Republic of Kazakhstan is stated. Conclusions on further development of the domestic tourism industry are drawn.

Key words: tourism, tourism industry, travel business, tourist service, tourist branch, tourist product.

А.Б. ТЕМИРОВА,
к.э.н., доцент.
Ж.Е. НУРГАЛИЕВА,
к.э.н., доцент.
С.А. ЮСУПОВА,
к.э.н., доцент.

АО «Финансовая академия» МФ РК

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ФРАНЧАЙЗИНГА В ТУРИСТСКОМ БИЗНЕСЕ КАЗАХСТАНА

В статье рассматриваются предпосылки возникновения и развития франчайзинга в туристском бизнесе Казахстана. Особое внимание уделено организационно-правовому и экономическому механизму формирования системы франчайзингового бизнеса, его актуальности для экономики страны. Представлены результаты анализа и исследований развития франчайзингового бизнеса в сфере услуг Казахстана. Выявлены проблемы организации и развития франчайзинговых отношений в этой сфере. Дается оценка франчайзинговой деятельности ресторанного бизнеса и других субъектов рынка общественного питания. В статье отражены теоретические аспекты франчайзинга. Отдельными моментами были изучены роль франчайзинга в сфере услуг, понятия, виды и особенности туристского бизнеса в современной рыночной экономике, а также зарубежный опыт использования франчайзинга в сфере услуг. Кроме того, данная статья посвящена анализу франчайзинга в туристском бизнесе Казахстана. Проведен анализ и оценка показателей туристского рынка, анализ франчайзинговой деятельности в туристском бизнесе. Рассмотрены проблемы и выявлены перспективы развития франчайзинга в туристском бизнесе Казахстана. В целом для развития франчайзинга в Казахстане созданы сравнительно благоприятные условия – Закон РК «О комплексной предпринимательской лицензии (франчайзинге)», участие РК в ряде международных конвенций по защите прав интеллектуальной собственности, активная работа Союза франчайзинга Казахстана. Ряд компаний специализировался на оказании услуг участникам рынка франчайзинга.

Ключевые слова: франчайзинг, франчайзинговые отношения, франчайзинговый бизнес, туризм, сфера услуг.

В Казахстане сложился целый слой людей, которые имеют навыки работы в малом и среднем бизнесе и которые готовы выйти из того бизнеса, который на сегодня их не устраивает, так как, например, его вытеснили с рынка конкуренты или он работал на хозяина, а хочет иметь собственный бизнес. Франчайзинг для таких предпринимателей – хороший вариант.

На сегодня складывается тенденция выбора таких направлений франчайзингового бизнеса, в которых предприниматели имеют определенный опыт. Например, американскую франшизу «Office1Superstore» – реализация канцелярских товаров – приобрел предприниматель, который раньше уже работал на этом рынке [1]. Отмечу, что правообладатель «Office1Superstore» получил лицензию «Мастер франчайзи» на территории Средней Азии и Казахстана. Кстати, это не первый случай в Казахстане, когда предприниматель имеет хорошие амбиции, дальновидность и не просто приобретает франшизу на один «объект», а приобретает «Мастер-лицензию». По такому принципу работает карагандинский предприниматель, имеющий лицензию на франшизу «Tiffany Marble» [2]. В ряде случаев франшизодатель ставит условия франчайзи, что он сможет приобрести «Мастер-лицензию», если он в течение определенного времени покажет успех своей работы. Например, по такому принципу заключен франчайзинговый контракт компанией «Интердиалог» на пользование шведской франшизой «EF English First» – обучение английскому языку. Презентация этой франшизы состоялась в декабре 2004 г.

В Казахстане сейчас действует около трех тысяч франчайзинговых концепций, среди них: «1С» – программное обеспечение; «World Class» – фитнес-клуб; «Scot Holland Estates» – недвижимость, «Business Consult» – консалтинг; «Баскин 31 Роббинс» – мороженое; «Пятерочка» – сеть продуктовых магазинов; «MaxMaga», «SELA» – розничные продажи одежды; «Патио Пицца», «Планета Суши», «Американский бар и гриль» – общественное питание.

Важный момент, что и сколько получают собственники брендов – франчайзеры после продажи лицензии. Что касается платежей, это, во-первых, первоначальный взнос (составляет, как

правило, 5–10% совокупной стоимости создания одной франшизной точки); во-вторых, регулярные отчисления – роялти. Кроме того, реализация франчайзинговой концепции приносит все большую популяризацию бренду и способствует накоплению опыта франчайзера – совершенствованию своей системы.

По данным Международной ассоциации франчайзинга, начальная плата для большинства франчайзеров находится в диапазоне от \$20 000 до \$28 000. Периодические же платежи франчайзи в среднем варьируются от 3% до 6% объема продаж.

Величина совокупных затрат, необходимых для открытия франшизной точки, для большинства франчайзинговых сетей мира находится в диапазоне от \$20 000 до \$1 000 000 в зависимости от типа франшизы, сферы бизнеса, прав на недвижимость и земельный участок (аренда или приобретение в собственность). В среднем объем инвестиций, необходимый для создания одной франшизной точки, включая стоимость недвижимости, составляет около \$320 000.

Пока для большинства казахстанских предпринимателей сложно потянуть порог стоимости франшизы более 100 000 долларов США, а именно за этим порогом, как правило, находятся самые популярные брэнды.

По мнению международных экспертов, в стране существует потенциал для развития собственных франшиз казахстанских брэндов. Одной из первых приняла решение развиваться по системе франчайзинга инвестиционно-промышленная компания «Сеймар», специализирующаяся на производстве куриных яиц, яичного порошка и мяса птицы, а также занимающаяся производством комбикормов, бумаги, риса [3]. В настоящее время по системе производственного франчайзинга работают все птицефабрики, входящие в состав АО «Алматы Кус» и АО «Алматы Бройлер», а товарный франчайзинг распространился на продукцию всех компаний группы «Сеймар».

«Алматы Кус», так же как и корпорация «Сеймар», абсолютно не занимается производством, работая при этом по двум системам франчайзинга одновременно: во-первых, сдает все свои производственные объекты независимым компаниям, частным лицам, во-вторых, предоставляет в аренду торговую марку «Сеймар».

Насколько это выгодно предпринимателю: во-первых, он получает высокотехнологичное производство, во-вторых, полный пакет квалифицированной помощи, в-третьих, популярный брэнд, ассоциирующийся у потребителя с высоким качеством отечественного продукта. Годовой доход представителей малого и среднего бизнеса благодаря только франчайзингу с «Сеймар» и «Алматы Кус» составляет 20 000\$ до 30 000\$ в год чистой прибыли.

Все больший интерес к Казахстану проявляют иностранные франчайзеры, многие из них активно ищут партнеров: из мировых брэндов – Sbarro, Грильмастер, Broaster Foods, Jani-King, Crestcom, ECCO, Gold's Dym, Finn Flare, Fastrackids; российские брэнды – Бельпостель, Мастерфайбр, Ёлки-Палки, Икорная закуска, Конфаэль, Эконика, «Топай по-хорошему» и многие другие. Более ста проектов сегодня находятся на стадии обсуждения, несколько десятков – на стадии подписания контрактов [4].

В целом для развития франчайзинга в Казахстане созданы сравнительно благоприятные условия – Закон РК «О комплексной предпринимательской лицензии (франчайзинге)», участие РК в ряде международных конвенций по защите прав интеллектуальной собственности, активная работа Союза франчайзинга Казахстана. Ряд компаний специализировался на оказании услуг участникам рынка франчайзинга:

- ♦ «МакГуайерВудс Казахстан» – юридические консультации в области охраны и защиты интеллектуальной собственности;
- ♦ «Jones Lang LaSalle» – консалтинг в сфере недвижимости;
- ♦ «IGM» – консалтинг в области стратегического развития, маркетинга и инвестиций (маркетинг рынка франчайзинга, брэндовой продукции, разработка концепции системы франчайзинга, франшизного пакета документов) и др.

Странам, где история рыночных отношений насчитывает чуть больше десятка лет, международное бизнес-сообщество предлагает альтернативный вариант для тех, кто хочет начать свое дело, – «купить» уже готовый успешный бизнес. Сегодня в Казахстане по франчайзинговой схеме работают партнеры как международных компаний (Basckin 31 Robins, MaxMara, Sela и т.д.), так и российских («1С», «Пятерочка» и т.д.).

Договор между партнерами предусматривает географическую эксклюзивность, то есть компания-франчайзер не имеет права продавать более одной франшизы на определенной территории – в городе, а иногда и в стране. Это позволяет обеим сторонам снизить риски.

Самый главный риск франчайзера затрагивает его репутацию – ведь не факт, что партнер окажется порядочным. Возможен вариант, когда компания даже по выстроенным бизнес-схемам не сможет поднять данный бизнес на определенной территории, что может сказаться на имидже франчайзера. Вероятно, отчасти по этой причине некоторые компании с мировым именем не рискуют входить в Казахстан на франчайзинговых условиях. Например, к гиганту в сфере фаст-фуда Mc'Donalds отечественные компании обращались уже не раз, но безрезультатно.

Чтобы обезопасить себя, франчайзеры предусматривают и прописывают в договоре систему контроля, которая предполагает определенное количество визитов со спецпроверками. К примеру, в компании «РосИнтер Алматы» контроль за качеством услуг многоступенчатый. Все мероприятия, касающиеся жизни ресторанов, перед их запуском изучаются и проходят одобрение в Москве. Рестораны в Алматы постоянно инспектируют представители различных отделов московского центрального офиса в целях контроля качества блюд и всего ассортимента услуг. Плюс непосредственно в данной компании разработаны и проводятся на постоянной основе внутренние проверки качества работы подразделений [5].

Вкладывая средства в покупку франшизы, потенциальный франчайзи получает не просто имя, но и определенные ноу-хау, операционные системы и гарантию того, что ваш бизнес будет прибыльным. Воспроизвести опыт успешной компании невозможно, как и невозможно воспроизвести опыт другого человека. Прямое тому доказательство – уникальный опыт розничной сети компании «Пятерочка», аналогов которой по скорости и количеству запускаемых магазинов на сегодняшний день в нашей стране не так уж много. Менее чем за год было открыто по Казахстану около 40 точек торговли.

Что касается законодательной базы, по мнению отечественных франчайзи, Закон «О комплексной предпринимательской лицензии (франчайзинге)» РК, регулирующий франчайзинговые отношения, сыроват. В частности, отсутствует право франчайзи на возобновление договора франчайзинга по истечении срока предыдущего договора. В случаях, когда одной из сторон является нерезидент, возникают сложности и в вопросах таможенных платежей.

Но в силу того, что большинство вопросов оговариваются договором между сторонами, бизнесмены считают, что, несмотря на ряд недоработок, закон позволяет строить франчайзинговый бизнес. Тем не менее в некоторых корректировках документ нуждается. Наиболее важным, по мнению франчайзи, является вопрос о необходимости четкой регламентации порядка регистрации франчайзингового бизнеса с указанием уполномоченного органа, а также порядок соотношения законодательства резидента и нерезидента РК.

С недавних пор в Казахстане стали рассматривать возможность появления отечественных франчайзеров. Большую работу по линии нахождения и возвращения потенциальных франчайзеров проводит корпорация «Прагма» в рамках проекта по развитию предпринимательства, который финансируется Агентством США по международному развитию USAID. По приглашению «Прагмы» в республику приезжают международные специалисты в вопросах франчайзинга, оценивают местный рынок и конкретные предприятия для определения готовности к тиражированию успешного бизнеса, а также проводят обучающие семинары.

Международные эксперты дают высокую оценку потенциала казахстанских компаний в данном аспекте. При этом отмечают, что главная проблема местных бизнесменов – непрозрачность бизнес-процессов. Франчайзер, скрывая свои финансово-экономические показатели, не даст развиваться в полной мере своему партнеру.

Другая проблема в том, что отечественные предприниматели еще не научились определять концепцию, миссию и стратегию, выстраивать менеджмент и маркетинговую политику своего предприятия. Между тем необходимо прописывать даже мелочи. К примеру, в «Пятерочке» разработана форма общения с поставщиками – это документ на 8 страницах, предусматривающий практически все аспекты поставки товара в сеть.

Наш рынок мал, и перспективных франчайзеров на нем единицы. Учитывая возрастающую активность регионов, у успешных казахстанских компаний есть реальные возможности тиражировать свой бизнес, но для начала – на республиканском уровне. В перспективе рынка СНГ

и Центральной Азии казахстанцам «по зубам». Впрочем, неважно, какое направление будет доминировать – экспорт или импорт франшиз. Развитие франчайзинговых схем существенно помогает развивать бизнес в Казахстане. Перечень компаний, которые используют франчайзинговые системы для организации и развития своего бизнеса, представлен в таблице 1.

В нашей стране не осуществляется регистрация франчайзингового договора или франшизы. Поэтому полную информацию о количестве компаний и предпринимателей, функционирующих на основе франчайзингового бизнеса, получить невозможно.

Таблица 1 – Компании, использующие франчайзинг в Казахстане

№	Наименование компании	Сферы бизнеса	Страна
1	«Эконика»	Торговля	Россия
2	«Транс медиа сервис»	Рекламная деятельность	Казахстан
3	«Сеймар»	Производство	Казахстан
19	«Тинькофф»	Пивные рестораны	Россия
4	«Американский бар и гриль»	Ресторанный бизнес	США
5	«Патио пицца»	Ресторанный бизнес	Италия
6	«Планета суши»	Ресторанный бизнес	Япония
7	«Ростик'с»	Ресторанный бизнес	Россия
8	«Пятерочка»	Розничная торговля	Россия
9	«Мока-лока»	Общественное питание	Россия
10	«World class»	Оздоровление, фитнес	Великобритания
11	«Umex realty»	Недвижимость	Казахстан
12	«Tiffany marble»	Производство	США
13	«Hesburger»	Общественное питание	Финляндия
14	«EF English first»	Услуги	Великобритания
15	«Coca-Cola»	Производство безалкогольных напитков	США
16	«Cafemax»	Услуги	Россия
17	«Benetton»	Торговля	Италия
18	«IC Франчайзинг»	Услуги	Россия
20	«Евросеть»	Телекоммуникации	Россия
21	«Баскин 31 Роббинс»	Общественное питание	США
22	«Eurocar»	Услуги	Великобритания
23	«Pronto wash»	Услуги	Аргентина
24	«Сбарро»	Ресторанный бизнес	Италия
25	«Махмара»	Розничная продажа	Италия
26	«Sela»	Розничная продажа	Россия
27	«Топай по хорошему»	Производство	Россия
28	«Office 1superstore»	Производство канцелярских товаров	США
29	«G & G»	Торговля	США
30	«Scot holland estates»	Недвижимость	Великобритания
31	«Okaninter-continental»	Услуги отелей	Турция
32	Cafemax	Интернет-кафе	Россия
33	IL Патио	Ресторан	Россия
34	Lefutur	Магазин удивительных вещей	Россия
35	Zara	Одежда	Испания
36	Интертоп	Обувной магазин	Украина

Примечание – Составлено авторами.

Доля франчайзинговых компаний в разрезе стран на отечественном рынке представлена на рисунке 1.

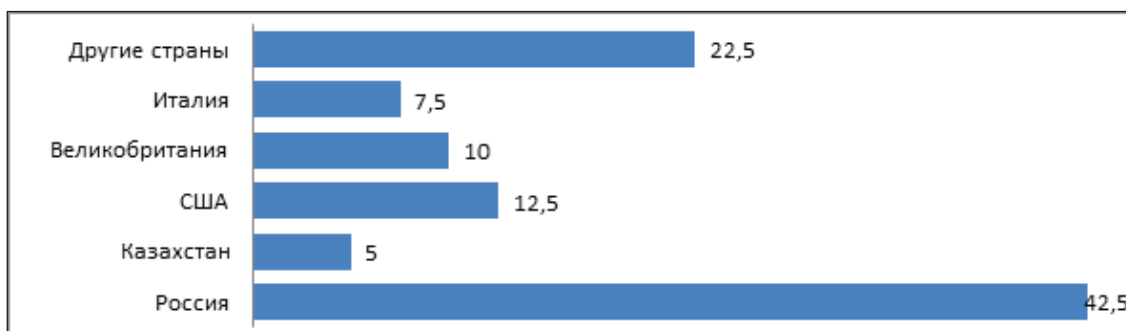

Рисунок 1 – Долевой показатель франчайзинговых компаний в Республике Казахстан по странам-участницам (%)

Примечание – Составлено авторами.

По сферам деятельности франчайзинговые компании на отечественном рынке подразделяются следующим образом (рисунок 2).

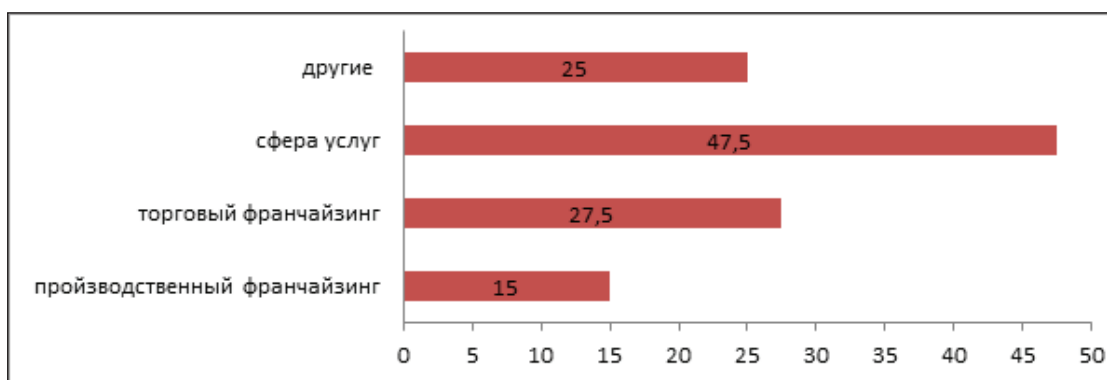

Рисунок 2 – Доля франчайзинговых компаний в Казахстане по сферам деятельности

Примечание – Составлено авторами.

Количество франчайзинговых компаний, работающих в сфере производственного франчайзинга, составляет 6 (15,0%); в сфере торговли – 11 (27,5%), в сфере услуг – 19 (47,5%) и в других сферах – 10 (25,0%).

Популярность франчайзинга в нашей стране заключается не просто в эффективном развитии бизнеса для крупных фирм и предприятий. В большей степени успех объясняется предоставлением возможности для малого предприятия или частного предпринимателя организовать свое собственное преуспевающее дело в качестве франчайзи какой-либо торговой марки или бизнес-концепции.

Согласно нашему анализу, процессу развития франчайзинга в Казахстане препятствуют следующие факторы:

- ♦ неадекватная законодательная основа и несовершенство законодательства;
- ♦ недостаток внутреннего капитала;
- ♦ относительно большой риск страны развития;
- ♦ менталитет и местные особенности страны;
- ♦ отсутствие льгот по налогообложению по франчайзинговым договорам;
- ♦ ограниченный доступ к кредитам, недостаточно развиты в банковской среде программы кредитования франчайзинговых сделок.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Клименко А. Спасет ли франчайзинг малый бизнес Казахстана: //www.kursiv.kz.
- 2 Ракишева Б. «Tiffany Marble» – франчайзинг по-карагандински // Малый и средний бизнес Казахстана. Специальное приложение: Франчайзинг. – 2004. – № 2(7). – С. 38–39.
- 3 Кошербаева А.Б., Катенова С.А. Международное коммерческое дело: учеб. пособие. – Алматы: Қазақ университеті, 2002. – 379 с.
- 4 О франчайзинге в Казахстане: //www.agentstvo.kz.
- 5 Бекнур Кисиков. Франчайзинг в Казахстане. – 2-е изд. – Алматы, 2011.

SPISOK LITERATURY

- 1 Klimenko A. Spaset li franchajzing malyj biznes Kazahstana: //www.kursiv.kz.
- 2 Rakisheva B. «Tiffany Marble» – franchajzing po-karagandinski // Malyj i srednij biznes Kazahstana. Special'noe prilozhenie: Franchajzing. – 2004. – № 2(7). – S. 38–39.
- 3 Koshbaeva A.B., Katenova S.A. Mezhdunarodnoe kommercheskoe delo: ucheb. posobie. – Almaty: Kazak universiteti, 2002. – 379 s.
- 4 O franchajzinge v Kazahstane: //www.agentstvo.kz.
- 5 Beknur Kisikov. Franchajzing v Kazahstane. – 2-e izd. – Almaty, 2011.

Түйін

Мақалада Қазақстанның туристік бизнесіндегі франчайзингтің қалыптасуы мен дамуының алғышарттары қарастырылады. Франчайзингтік бизнес жүйесінің қалыптасуының ұйымдастырушылық-құқықтық және экологиялық механизмдеріне, елдің экономикасы үшін оның маңыздылығына ерекше көңіл бөлінген. Қазақстанның қызмет саласындағы франчайзингтік бизнес дамуын зерттеу және талдау нәтижелері келтірілген. Осы саладағы франчайзингтік қатынастардың ұйымдастыру мен даму мәселелері анықталған. Мейрамханалық бизнестің және қоғамдық тамақтану нарығының басқа субъектілерінің франчайзингтік қызметіне бағалау беріледі. Мақалада франчайзингтің теориялық аспектілері келтірілген. Жеке қызмет саласындағы франчайзингтің рөлі, заманауи нарықтық экономикадағы туристік бизнестің ұғымы, түрлері және ерекшеліктері, сондай-ақ қызметтер саласында франчайзингті қолданудың шетелдік тәжірибесі игерілген. Сонымен қатар бұл мақала Қазақстанның туристік бизнесіндегі франчайзингтің талдауына арналған. Туристік нарықкөрсеткіштерінің франчайзингтің бағалауы мен талдауы, туристік бизнестегі франчайзингтік қызметінің талдауы келтірілген. Қазақстанның туристік бизнесіндегі франчайзинг дамуының болашағы анықталған және мәселелер қарастырылған. Жалпы франчайзингті дамыту үшін Қазақстанда салыстырмалы қолайлы жағдай – «Кешенді кәсіпкерлік лицензия (франчайзинг) туралы» ҚР Заңы, зияткерлік меншік құқығын қорғау бойынша халықаралық конвенция қатарында ҚР-ның қатысуы, Қазақстанның Франчайзинг одағының белсенді жұмысы жасалды. Компания қатары франчайзинг нарығының қатысушыларына қызмет көрсетуге мамандандырылды.

Тірек сөздер: франчайзинг, франчайзингтік қатынастар, франчайзингтік бизнес, туризм, қызмет көрсету саласы.

Resume

In the present article prerequisites of emergence and development of franchizing in travel business of Kazakhstan are considered. Special attention is paid to organizational, legal and economic mechanism of formation of system of franchising business, its relevance for national economy. Results of the analysis and research of franchising business development in a services sector of Kazakhstan are presented. Problems of the organization and development of the franchising relations in this sphere are revealed. The assessment of franchising activity of restaurant business and other subjects of the market of public catering is given. Theoretical aspects of franchizing are reflected in the article. Some issues were studied separately: the role of franchizing in a services sector, concepts, types and features of travel business in modern market economy, and also foreign experience of use of franchizing in a services sector. Besides, this article is devoted to the analysis of franchizing in travel business of Kazakhstan. The analysis and assessment of indicators of the tourist market, the analysis of franchising activity in travel business are carried out. The analysis of problems and identification of prospects of development of franchizing in travel business of Kazakhstan are considered. In general, relatively favorable conditions have been created for the development of franchising in Kazakhstan – the Law of the Republic of Kazakhstan «On the complex entrepreneurial license (franchising)», the participation of Kazakhstan in a number of international conventions on the protection of intellectual property rights, the active work of Franchising Union of Kazakhstan. A number of companies have specialized in providing services to participants in the franchise market.

Key words: franchising, franchise relations, franchise business, tourism, services.

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАНДА ТУРИСТТІК КЛАСТЕРДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Мақалада Қазақстанның аймақтық аспектіде туристтік кластерді қалыптастыру мәселелері мен болашағы қарастырылған. Туристтік кластер Қазақстан экономикасының әртараптандыру мен бәсекеге қабілеттілігін арттырудың өндірістік негіздегі секторларын құру үшін шикізаттық емес басым бағыттардың бірі болып табылады. Нарық жағдайында туристтік бизнесті жүзеге асыру оның негізгі құрауыштарының болуымен жүзеге асырылады: капитал, технологиялар, кадрлар, рекреациялық ресурстар. Ол капиталдың бола тұра, технологияны, кадрларды жалдай отырып, туризммен айналысу мүмкін еместігін білдіреді. Ол үшін рекреациялық ресурстары бар орын тауып, ал ондай жер жоқ болса, жасау керек. Бұл нарық жағдайында туристтік бизнестің нақты ерекшеліктерінің бірі болып табылады. Төртінші құрауышы – рекреациялық ресурстар – Қазақстанда анағұрлым арзан болғандықтан, жалпы алғанда туристтік бизнестің жоғарғы рентабельділігін анықтайды. Дәл сондықтан мемлекет туризм сияқты стратегиялық маңызды салаға көбірек көңіл бөледі. Шығыс Қазақстанның рекреациялық ресурстарды құру мен дамытуға тамаша жағдайлары бар, бірақ олар тиімсіз және толық емес қолданылуда, ал ықтимал тартымды туризм нысандары жүзеге асырылмай жатыр. Бүгінгі нарық шашыраңқы, инфрақұрылым – әлсіз, қызметтерде – «баға – сапа» факторының сәйкессіздігі, маркетингтің жоқтың қасы, мамандардың жоқтығы. Мәселенің шешімі ретінде мемлекеттік деңгейде облыстың туристтік кластер ретінде даму бағдарламасын әзірлеу мен жүзеге асыру болып табылады. Жалпы елдегі туризмді дамыту үшін халықаралық туристік қоғамдастықтағы елдің танымалдығының өсуі үшін Қазақстанның оң беделін құру, Қазақстан азаматтары арасында салауатты өмір салтын насихаттау, қазақстандықтардың мәдени-білім деңгейін жоғарылату, сондай-ақ шетел азаматтарын біздің еліміздің тарихымен, мәдениетімен және тұрмысымен таныстыру қажет.

Тірек сөздер: туризм, туристтік кластер, рекреациялық әлеует.

Туризм қазіргі кезде ірі, жоғарғы табысты және әлемдік экономиканың серпінді дамушы салаларының бірі болып табылады. Туризм саласына әлемдік ЖҰӨ-нің 11%-ы, әлемдік инвестицияның 7%-ы, әр 16-шы жұмыс орны, әлемдік тұтыну шығындарының 11%-ы, барлық салық түсімдерінің 5%-ы келеді. Әр 2,5 секунд сайын туризмде бір қосымша жұмыс орны құрылып, күн сайын туристік инфрақұрылымға орта есеппен 2,1 млрд доллар инвестиция құйылады [1]. Дүниежүзілік туристік ұйымның (ЮНВТО) мәліметі бойынша, халықаралық туризмнің жалпы табыстары саяхатшылардың тұрағына, тамақтануы мен сусындарға, ойынсауық, көңіл көтеру, сауда және басқа қызметтеріне шығындарынан 2014 жылы 1 159 000 млн долларға жеткен. Өсім 5%-ды құрап, әлемдік туризмнің ұзақ мерзімді болжамынан асып түсті.

Қазақстанда 2020 жылға дейінгі индустриалды-инновациялық даму Стратегиясында туризм экономиканың басымды саласы ретінде, ел дамуының кластерлік тұжырымдамасы жобаларының бірі ретінде мемлекеттік деңгейде ұстаным алған. 2014 жылы республиканың ЖІӨ-де туризмнің үлесі 1,0%-ды құрап, 2000 жылғы көрсеткіш – 0,02%-ды анағұрлым асып түсті, бірақ, мысалға, Австрияның елдің жалпы өніміндегі туризмнен табыстары 4,2%, Түркияда – 4%-ды құрады. Бұл нәтижелерді есепке ала отырып, Қазақстанда туризм, әсіресе, аймақтарда өте баяу қарқынмен дамуда деген қорытынды жасауға болады.

Туризм саласымен айналысатын мамандардың С.Р. Ердаулетов, А.В. Егорова, О.П. Шарбаринаның пікірлерінше, Шығыс Қазақстанның туристтік мүмкіндіктері бойынша ерекше, орасан зор әлеуеті бар. Бірақ оның аймақтарда жүзеге асырылуының тиімсіздігі шешілмеген бірқатар мәселелерге тәуелді. Оларға: туристік инфрақұрылым сапасының төмендігі, көрсетілетін қызметтердің бағасының жоғарылығы, кейбір объектілердің даралығы мен бірегейлігін еліміздің тұрғындарының өздері әлі күнге дейін білмеуі, яғни туристтік ауданның маркетингінің нашарлығы. Жоғарыда баяндалғанды назарға алып, қазіргі кездегі туризм маңыздылығын ескере отырып, біздің ел экономикасы мен қоғамның трансформациясы кезеңінде Шығыс Қазақстанда туризмді дамытуды зерттеу өзекті болып табылады.

Зерттеу мақсаты: туризм дамуының ағымдағы жай-күйін, осы дамуға әсер етуші факторларды талдау, сондай-ақ аймақтағы туристік кластер құру перспективаларын анықтау. Ол үшін жұмыста келесі әдістер қолданылды: экономикалық талдау, ішінара бақылау, сызықтық бағдарламалау.

Шығыс Қазақстан, біздің аймаққа келгендегі президентіміздің бейнелі түрде айтқанындай, «Қазақстанның жарық маржаны» болып табылады. Ол әлемдік биотүрлілікті сақтап қалу үшін табиғи эталон ретінде танылған әлемнің 200 аймақтарының бірі [2]. Шығыс Қазақстан үшін экотуризмді дамыту әсіресе өзекті, себебі аймақ жоғары рекреациялық әлеуетке ие және онда ландшафттары әдемі көптеген табиғи бұрыштар сақталған.

Су объектілерінің рекреациялық әлеуетін бағалауын жүргізе отырып, ең алдымен, зерттелетін аумақтың су қоймаларымен қамтылғандығын анықтау қажет. Өзендер мен жылғалардың жалпы ұзақтығы 1772 км, ал өзен желісінің тығыздық коэффициенті – 0,72 км/км² құрайды [3]. Әлдеқайда ірі өзендер Ертіс салаларына жатады: Бұқтырма, Ақ Берел, Нарым, Қалжыр, Қара-Қаба, Арасан-Қаба және басқалары. Шығыс Қазақстанда шамамен 2000 көлдер саны бар, олардың көбі 2000 м астам абсолютті биіктіктерде орналасқан. Үлкен рекреациялық әлеуетке тікелей көлдердің өздері мен су қоймаларын қоршайтын ландшафтар ие.

Жылғалардың көркем аңғарлары бойымен және көлдер маңайларынан жаяу және атпен жүретін туристік маршруттар жүргізілуі мүмкін, әуесқой балық аулауды дамытуға болады. Спортсмен – балықшылар үшін қарауызбен, Марқакөл көлі мен Канада ғана бар, ускучты (сібір майқан балығын), Қара-Қаба, Күршім және Қалжыр өзендерінде таймень балығын аулау күмәнсіз қызығушылық тудырады [4]. Бұқтырма, Ақ Берел, Қара-Қаба, Күршім, Қалжыр, Үбі және басқалары сияқты тау өзендері рафтинг немесе тайлы өзендер бойымен ағып жүзу сияқты туризм түрлерін дамыту үшін барлық жағдайлар бар. Бірегей көлдердің бірі – Алакөл, оның орталық бөлігінде 1998 ж. Алакөл мемлекеттік табиғи қорығы құрылған, үш аралдан тұратын архипелаг орналасқан. Шипажайлық-курорттық емдеу Шығыс Қазақстанда жылы радонды сулардың бар болуына негізделген, олардың негізінде «Рахман бұлағы» шипажайы құрылған. Радонды сулардың емдік әсері, жасушалардың дефектшығарушы жүйелеріне ынталандырушы әсер ететін, адам организміне әлсіз иондаушы сәулеленудің әсерімен байланысты [4].

Осылайша Шығыс Қазақстан су қоймаларының рекреациялық ресурстары танымдық, белсенді, емдік, экстремалды туризм объектілері ретінде қызығушылық танытады. Барлы дерлік тау-көлді аймақтарда экологиялық-туристік қызметті дамыту үшін шектеулер мүлдем жоқтың қасы. Климаттық ерекшеліктер, сондай-ақ аймақты рекреация (демалу) үшін пайдалануға мүмкіндік береді, әсіресе, жазғы мерзімде, себебі аумақтың үлкен бөлігі «жеткілікті жайлылық» зонасына жатады [4].

Рекреациялық әлеует жіктемесіне сай Шығыс Қазақстан облысында алты әлдеқайда маңызды рекреациялық зоналар анықталды: солтүстік-шығыс (Белуха); шығыс (Марқакөл); солтүстік (Риддер); батыс (Семей); орталық (Бұқтырма су қоймасы, Сибина және Дұбығалы көлдері); оңтүстік (Алакөл) [5].

Нарық жағдайында туристік кластерді қалыптастыру үшін, рекреациялық ресурстардан басқа, аймақтың тұрақты экономикалық даму деңгейі қажет. Облыс жақсы дамыған өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығына ие, бірақ экономика сонда да анық бейнеленген индустриалды сипатқа ие. Индустрияның ең маңызды салалары – түсті металлургия және тау-кен өнеркәсібі, энергетика. Құралдарды жасау, тау-кен, металлургиялық және энергетикалық жабдықтың, күкірт қышқылының, калий тыңайтқыштарының өндірісі және басқасы дамыған. Жеңіл және тамақ өнеркәсібі, құрылыс индустриясы бөлініп көрсетіледі. [5, б. 59].

Шығыс Қазақстанның жалпы өңірлік өнім (ЖӨӨ) көрсеткішінің динамикасы, сондай-ақ жан басына шаққандағы ЖӨӨ мәндері 1-кестеде көрсетілген. Мұнда екі көрсеткіштің де тұрақты өсу тенденциясын байқауға болады.

Кесте 1 – Шығыс Қазақстанда ЖӨӨ мен жан басына шаққандағы ЖӨӨ динамикасы (тізбекті әдіспен), %-бен

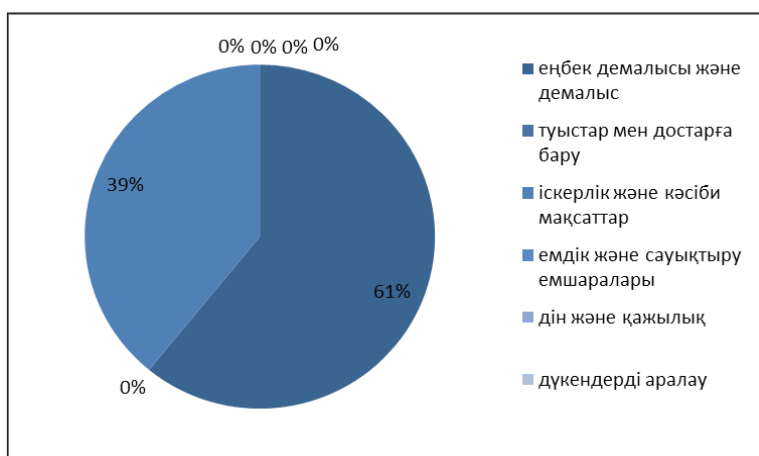
Көрсеткіш	2009 ж.	2010 ж.	2011 ж.	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.
ЖӨӨ	110,4	126,5	130,1	112,0	114,9	110
Халықтың жан басына шаққандағы ЖӨӨ	111,5	126,4	130,1	112,2	113,8	110
Ескертпе – Автормен ҚР статистика Агенттігінің деректері бойынша есептелген [6].						

Шығыс Қазақстанның туризм саласындағы орындалған жұмыстары мен қызметтері 2014 жылы 2,9 млрд теңгеден асып жығылады, ол 2013 жылмен салыстырғанда 12,5%-ға жоғары. Шығыс Қазақстан бойынша саяхаттаушыларға қызмет көрсету көлемі бойынша үшінші орын алатынын 2-кесте мәліметінен байқауға болады.

Кесте 2 – 2014 жылға Қазақстан Республикасында туризм түрлері бойынша келушілер саны

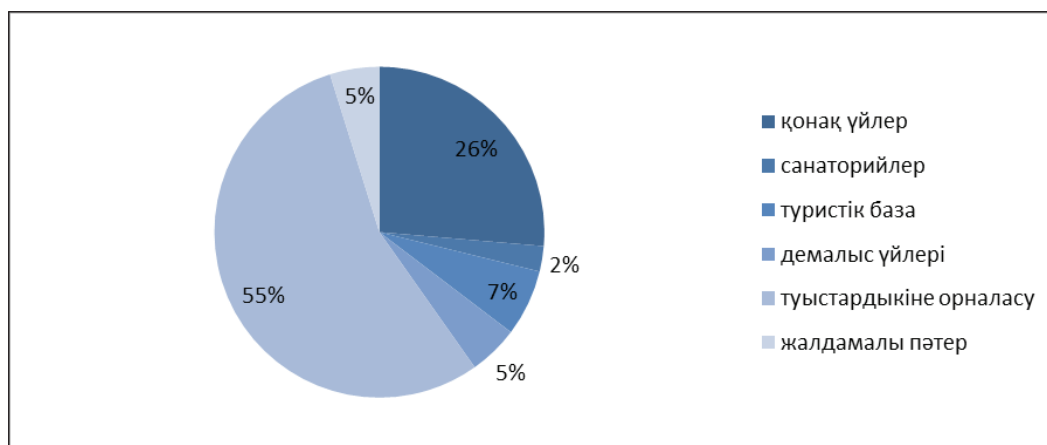
Облыстар	Ішкі туризм		Сырттан келу туризм	
	Барлығы, адам	Үлес салмағы, %	Барлығы, адам	Үлес салмағы, %
Ақмола	238 263	7,6	13 678	2,0
Ақтөбе	74 956	2,4	10 061	1,0
Алматы	195 970	6,3	748	0,1
Атырау	93 624	3,0	99 688	14,7
БҚО	61 117	1,9	11 813	1,7
Жамбыл	95 471	3,1	1 905	0,3
Қарағанды	243 086	7,8	17 832	2,6
Қостанай	178 701	5,7	7 516	1,1
Қызылорда	39 733	1,3	1 754	0,3
Маңғыстау	144 616	4,6	29 870	4,4
ОҚО	122 556	3,9	10 750	1,6
Павлодар	98 422	3,1	7 122	1,0
СҚО	61 064	1,9	3 459	0,5
Шығыс Қазақстан	433 784	13,9	19 279	2,8
Астана қ.	575 486	18,4	155 327	23,0
Алматы қ.	473 027	15,1	288 216	42,0
Қазақстан Республикасы	3 129 876	100	679018	100

Ішкі туризм бойынша облысымыз Астана және Алматы қалаларымен қатар көшбасшы үштікте. Оның үлесіне барлық сатылған жолдамалардың 95%-ы мен олардың құнының 60%-дан астамы келеді. 2013 жылмен салыстырғанда 2,2%-ға (433 адамға) резидент емес туристтер санының шағын емес ұлғаюы байқалады. Сапар мақсаты бойынша Шығыс Қазақстан облысында ішкі туризмінің құрылымы 1-суретте көрсетілген. Іріктеп алынған зерттеу нәтижелері бойынша, бұл келушілердің 34%-ы туристік компанияларының қызметін пайдаланған екендігі анықталды. Жалпы облыс бойынша туристтерге қызмет көрсетуді, 2013 жылы 300 мыңнан астам жолдама өткізген, оның 72%-ы туристік қызметтің толық кешенімен және 28%-ы жекелеген туристік қызметтермен қамтылған 70 туристік фирма жүзеге асырған.

Сурет 1 – 2014 жылдың ШҚО бойынша ішкі туризмнің құрылымы

2014 жылға ШҚО бойынша ішкі туризм шығындары құрылымында іріктеп зерттеу нәтижелері бойынша 30%-ға жететін, тұратын орынға орналастыру шығындарының үлесінің айтарлықтай болуы байқалады. Сонымен қатар 2-суреттен қонақ үйлерде туристтердің 26%-ы орналасатынын байқауға болады. Қазақстанда қонақ үйлердің негізгі бөлігі (55,3%) Шығыс Қазақстанда (19,2%), Алматы (14,7%), Астана (9,7%) қалалары, Қарағанды (11,7%) облыстарында сәйкес шоғырланған [3].

Сурет 2 – ШҚО-да туристтердің тұратын орындарына байланысты бөлінуі

Туризмді дамытудың анықтаушы факторларының бірі көлік инфрақұрылымы болып табылады. Шығыс Қазақстанда жалпы пайдаланудағы автокөліктік жолдардың ұзақтығы 11,7 мың км, оның ішінде республикалық маңызды жолдар 3,4 мың км және облыстық маңызды жолдар 8,3 мың км құрады. Қатты жабынға 95 жол ие – облыстың 11,1 мың км. Өскемен және Семей қалаларында халықаралық әуе тасымалдарын қамтамасыз ететін әуежайлар бар. Әлдеқайда танымал болып аймақта теміржол көлігі табылады, негізінен қолайлы бағалар үшін, бірақ сапасы үшін емес. ШҚО-да өз ішінде құрылған «Өскемен – Риддер», «Өскемен – Зырян», «Өскемен – Серебрянск» жолаушылар поездарының маршруттары, сондай-ақ халықаралық тасымалдауларды жүргізетін, ТМД елдері құрамының пойыздары өтеді.

Осылайша туризмнің заманауи жағдайын талдаудан шыға отырып, Шығыс Қазақстан туризмді дамытуға туристік кластерді құру үшін барлық қажетті алғышарттарға ие, Қазақстанның басымды аймағы болып табылады: экономиканың жоғары даму қарқындары; тиімді геосаяси және географиялық орналасуы; көліктік қол жетімділік; қолайлы табиғи-климаттық жағдайлар; бай тарихи және мәдени мұра; туристік индустрияның кәсіпқой кадрларын дайындайтын білім беру мекемелерінің болуы.

Қолда бар басымдықтарды іске асыру үшін ШҚО туристік кластері дамыған инфрақұрылымға ие болуы тиіс:

- ◆ туристік орталықтарды аймақтағы туристік мекемелермен байланыстыратын көліктік қамсыздандырудың әлдеқайда жоғары деңгейімен;
- ◆ туристік мекемелерді азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз ететін ұйымдармен, сауда ұйымдарымен;
- ◆ курорттық қонақ үйлердің, мейрамханалардың, дәмханалардың болуымен;
- ◆ емдік-сауықтыру, экскурсиялық және туристік кәсіпорындар қызметін басқару бойынша мекемелермен және т.б.

Жоғарыда айтылғандарға байланысты Шығыс Қазақстан туристік орталық болуы үшін мемлекеттік деңгейде облыстың туристік кластер ретінде даму бағдарламасын әзірлеу қажет. Жалпы елдегі туризмді дамыту үшін қажет: халықаралық туристік қоғамдастықтағы елдің танымалдығының өсуі үшін Қазақстанның оң беделін құру, Қазақстан азаматтары арасында салауатты өмір салтын насихаттау, қазақстандықтардың мәдени-білім деңгейін жоғарылату, сондай-ақ шетел азаматтарын біздің еліміздің тарихымен, мәдениетімен және тұрмысымен таныстыру.

Біздің ойымызша, туризм индустриясының қарқынды дамуына маңызды серпін 2020 жылға дейінгі Қазақстан Республикасының туризм саласын дамытудың жаңа тұжырымдамасы береді, оған сәйкес Шығыс Қазақстан экологиялық туризм орталығына айналады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Турлыханов Т. Туризм в Казахстане. // Экология и устойчивое развитие. – 2010. – № 2. – С. 6–7.
- 2 Восточный Казахстан. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // http://www.kazakhstan.orexca.com/rus/eastern_kazakhstan.shtml.
- 3 Егорина А.В., Зинченко Ю.К., Зинченко Е.С. Физическая география Восточно-Казахстанской области. – Усть-Каменогорск, 2000. – С. 64–65.
- 4 Егорина А.В., Логиновская А.Н., Кайсина М.И. Рекреационный потенциал водных объектов Южного Алтая // Экономика. Сервис. Туризм. Культура: материалы XI Международной научно-практической конференции 28–31 мая 2009 г. – Барнаул, 2009. – С. 59–63.
- 5 Ердаuletov С.Р. Основы географии туризма: учеб. пособие. – Алма-Ата, 1991. – 173 с.
- 6 Официальная статистическая информация Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. Раздел «Туризм». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://www.stat.gov.kz>.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Turlyhanov T. Turizm v Kazahstane. // Jekologija i ustojchivoe razvitie. – 2010. – № 2. – S. 6–7.
- 2 Vostochnyj Kazahstan. [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: // http://www.kazakhstan.orexca.com/rus/eastern_kazakhstan.shtml.
- 3 Egorina A.V., Zinchenko Ju.K., Zinchenko E.S. Fizicheskaja geografija Vostochno-Kazahstanskoj oblasti. – Ust'-Kamenogorsk, 2000. – S. 64–65.
- 4 Egorina A.V., Loginovskaja A.N., Kajsina M.I. Rekreacionnyj potencial vodnyh ob#ektov Juzhnogo Altaja // Jekonomika. Servis. Turizm. Kul'tura: materialy XI Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii 28–31 maja 2009 g. – Barnaul, 2009. – S. 59–63.
- 5 Erdavletov S.R. Osnovy geografii turizma: ucheb. posobie. – Alma-Ata, 1991. – 173 s.
- 6 Oficial'naja statisticheskaja informacija Komiteta po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan. Razdel «Turizm». [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: // <http://www.stat.gov.kz>.

Резюме

В статье рассмотрены проблемы и перспективы формирования туристского кластера Казахстана в региональном аспекте. Туристский кластер является одной из приоритетных несырьевых отраслей для создания индустриальной основы повышения конкурентоспособности и диверсификации экономики Казахстана. В условиях рынка реализация туристского бизнеса может быть осуществлена при наличии основных составляющих: капитала, технологии, кадров, рекреационных ресурсов. Это означает, что недостаточно, имея капитал, приобрести кадры, технологию и заниматься туризмом. Для этого необходимо выбрать место, где имеются рекреационные ресурсы, а если такого места нет, то создать его. Это одна из специфических особенностей туристского бизнеса в условиях рынка. Так как четвертая составляющая – рекреационные ресурсы – является в Казахстане наиболее дешевой, то в целом это определяет высокую рентабельность туристского бизнеса. Именно поэтому государство уделяет все больше внимания такой стратегически важной отрасли, как туризм. Восточный Казахстан имеет прекрасные условия для создания и развития рекреационных ресурсов, но используются они неполно и нерационально, а потенциально привлекательные виды туризма остаются нереализованными. Сегодняшний рынок разрознён, инфраструктура – слаба, в услугах – несоответствие фактора «цена – качество», нет маркетинга, специалистов. Решением может стать разработка и реализация программы развития области как туристского кластера на государственном уровне. В целом для развития туризма в стране необходимо создание положительного имиджа Казахстана для роста популярности страны в международном туристском сообществе, пропаганда здорового образа жизни среди граждан Казахстана, повышение культурного, образовательного уровня казахстанцев, а также ознакомление иностранных граждан с историей, культурой и бытом нашей страны.

Ключевые слова: туризм, туристский кластер, рекреационный потенциал.

Resume

The article is about the problems and prospective of touristic formation cluster of Kazakhstan in the regional aspect. The touristic cluster is one of the important branches which is not related to raw materials, this branch is good for creating the industrial base of rising the competitiveness and diversification of the Kazakhstan economy. In the market economy the realization of travel business is possible due to the presence of capital, technology, personnel and recreational resources. This means that it is not enough to obtain human resources and technology to run touristic business. It is necessary to choose the place with the recreational resources, if there is not such place, to create it. These are specific features of travel business in market economy. As the forth content – recreational resources – is the cheapest in Kazakhstan, this determines high profitability of travel business. That is why the government pays more attention to such a strategic branch as tourism. East Kazakhstan has perfect conditions to create and develop the recreational resources, but they are not used fully and rationally and as a result potentially interesting types of tourism remain on the same low level. Present market is not balanced, the infrastructure is weak, there is no marketing, and not many good specialists. The solution can be the realization of the development program of the region as a touristic cluster on the governmental level. As a whole for the development of the tourism in the country it is necessary to create positive image of Kazakhstan for arising the popularity of the country, to promote healthy way of life of Kazakhstan citizens and inform the foreigners about the history, culture and way of life of our country.

Key words: tourism, tourist cluster, recreational potential.

ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА МАРКЕТИНГОВУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГОСТИНИЦ КАЗАХСТАНА

Рассмотрев влияние интеграционных процессов на маркетинговую деятельность гостиниц, было выявлено, что отечественный гостиничный бизнес нуждается в реформировании. Гостиницы Казахстана отстают от мировых тенденций в области качества сервиса, сбытовой и ценовой политики и в целом в маркетинговой деятельности. Проведенный анализ позволил сделать выводы о необходимости полной переориентации сознания на маркетинговое развитие гостиниц и постоянное непрерывное его совершенствование с учетом опыта мирового гостиничного бизнеса. Цель исследования – разработка научно-методических и практических рекомендаций по улучшению системы отелей Казахстана на основе системного подхода с учетом анализа инфраструктуры, отзывов и опросов потребителей и использования методологии маркетинга. Для выявления привлекательности методов и технологий маркетинговой политики в отельном бизнесе были проведены кабинетные маркетинговые исследования. В процессе исследований использованы следующие источники информации: данные официальных источников и данные вторичной информации. Проведенный анализ влияния интеграционных процессов на маркетинговую политику гостиниц позволил понять, как сформировать стратегию маркетинга и улучшить качественные показатели. Особое внимание уделено вопросам использования глобальных сетей и консолидаторов для улучшения сбытовой деятельности отелей. Результаты исследований позволили сделать вывод, что отели Казахстана не в полном объеме используют имеющиеся возможности по их позиционированию и сбытовой политике. На основании проведенного анализа определены компетенции маркетологов в гостиничном бизнесе.

Ключевые слова: отели, маркетинг, инфраструктура, тренды, конкурентоспособность.

Глобальные процессы, происходящие на мировом рынке, формируют современную среду развития международного гостиничного бизнеса. Мировые тенденции последних лет показывают, что гостиничный рынок по мере его развития и насыщения становится все более дифференцированным, разнообразным и определяет появление новых форматов средств размещения. На современном этапе в Казахстане все отели делятся на категорийные, бескатегорийные и прочие средства размещения и по мере развития рынка будет происходить дальнейшее разделение и появление новых форматов отелей.

Оценка структуры рынка позволила систематизировать рынок Казахстана по определенным видам, которые представлены в таблице 1 (стр. 178).

Во всем мире растет число специализированных отелей, которые формируют новые предложения на рынке и обеспечивают удовлетворение потребностей узкой целевой аудитории. В Казахстане мало специализированных отелей, низкий уровень развития данного сектора обусловлен тем, что предложение превышает спрос, а также низкой загрузкой гостиниц в Казахстане (26% – 2014 г.) [2]. На мировом рынке явно еще прослеживается тенденция укрупнения капитала гостиничных комплексов, что приводит к их объединению в сети, созданию международных брендов в гостиничном бизнесе [3].

В последние 10 лет в Казахстане наблюдается процесс появления новых международных привлекательных гостиничных брендов, которые используют контракты на управление и франшизу. К таким брендам можно отнести «Риксос», «Интерконтиненталь», «Ритц Карлтон» и другие.

Активное развитие международных гостиничных сетей приводит к тому, что наблюдаются два направления. С одной стороны, входят на рынок люксовые всемирно известные бренды, которые подписывают контракты на управление или заключают франчайзинговые договоры [4]. С другой стороны, возникает потребность и в классических отелях с приемлемыми ценами, наработанным имиджем и опытом. Оценка структуры гостиничного рынка Казахстана показывает, что вошли на рынок не только высококлассные отели, но и появились отели с брендами, которые не отличаются изысканностью, но являются незаменимыми для деловых туристов, среди них такие, как «Холлидей Инн», «Интерконтиненталь».

Таблица 1 – Структура гостиничного рынка Казахстана

Показатель классификации	Тип отеля	Особенность
Размер рынка	Крупные, средние и предприятия малого бизнеса	Крупные отели имеют финансовые ресурсы и обеспечивают более комфортные условия, средние отели нацелены на базовые потребности, малые отели отличаются низкой конкурентоспособностью, поэтому часто работают в определенной нише
Типы отелей по правилам сертификации	Категорийные отели по французской системе «5 звезд» классификации и гостиница без категории	Использование стандартов категорийными отелями повышает их качество
Виды отелей по целевой аудитории и назначению	Отели, мотели, ротели, флотели, кемпинги, клубные гостиницы	В основном используют мотели и кемпинги
По уровню специализации	Универсальные и специализированные отели	Универсальные отели предлагают базовый комплекс услуг, специализированные отели определяются спецификой специализации
По способу взаимосвязи	Сетевые и несетевые отели	Сетевые отели работают по договору франшизы или по принципу контрактного управления, владельцы не являются топ-менеджерами, в несетевых отелях управляющие функции выполняют владельцы бизнеса
Примечание – Составлено авторами на основании источника [1].		

Для увеличения загрузки отелей недостаточно предложить качественный товар или услуги по привлекательной цене через разветвленную сбытовую сеть. Гостиницы нуждаются в эффективных программах коммуникаций, что определяется двумя взаимосвязанными целями: сделать гостиницу известной и привлекательной [5].

Продвижение в индустрии гостеприимства имеет свои особенности. Необходимо увеличить осязаемость гостиничных услуг с помощью современных технологий.

Развитие интернет-технологий привело к тому, что отельный бизнес стал активно использовать их в своей деятельности. Мониторинг деятельности отелей через Booking.com и социальные сети становится актуальным и обеспечивает улучшение их деятельности. Отели начали бороться за рейтинги, которые доступны и понятны для потребителей. Так, в Booking.com оценка деятельности отеля определяется конверсией, то есть выявлением того, сколько потребителей воспользовались предложенными услугами отеля. По результатам конверсии определяется рейтинг и место отеля по продажам и его загрузке. Косвенное влияние на рейтинг отеля в Booking.com оказывают мнение потребителей, их отзывы, жалобы и потребительские предпочтения [6].

На отечественном рынке конкурентная борьба привела к тому, что часто отели используют недобросовестные способы, отражая не всегда объективные отзывы в социальных сетях. Все отели борются за лучшие показатели, идет конкурентная война за рейтинги, не всегда добросовестная. По мере ужесточения конкуренции гостиницы могут перейти к ценовым войнам. Если на сегодняшний день влияние ценовой политики конкурентов незначительно, то в будущем крупные отели, которые окупил вложенные инвестиции, могут стать ценовыми агрессорами. Поэтому отели должны использовать не только ценовые параметры, но и другие маркетинговые инструменты в конкурентной борьбе.

Проведем сравнительный анализ эволюции отечественных и мировых отелей. Рассмотрим, каким образом эволюционирует отельный бизнес на мировых рынках и какие тренды характерны для них и для гостиниц Казахстана. В целом, как показывает международный опыт, траектория развития гостиничного бизнеса и тренды во всех странах идентичны.

В настоящее время Казахстан находится на этапе, когда все отели условно можно разделить на две группы: высококлассные брендовые отели и отели среднего класса, предлагающие стандартный перечень услуг и оптимально эргономичный комплекс мероприятий и условий

для гостей. Многие зарубежные страны прошли данный этап, но по мере насыщения рынка и обострения его перешли на новый уровень, обеспечивающий больше разнообразных услуг и поиска уникальных конкурентных преимуществ [7].

В таблице 2 представлена ориентировочная концепция развития гостиничного бизнеса на международном рынке.

Таблица 2 – Тренды развития отельного бизнеса на международных рынках

Тренд	Требование рынка	Мировой тренд	Особенность в Казахстане
Появление дизайнерских отелей	Интерес к необычным дизайнерским решениям	Развитие мультидизайнерских проектов	Монодизайнерские отели
Персонализация сервиса	Эксклюзивный индивидуальный подход к клиенту	Знание потребительских предпочтений и использование их при обслуживании потребителей	Изучение потребительских предпочтений
Программное обеспечение	Ограниченность времени у потребителя формирует инновационные подходы в продажах	Появление новых программных продуктов, позволяющих обеспечить эффективное резервирование и бронирование номеров	Использование современных информационных технологий
Удобство и комфорт	Потребитель нуждается в том, чтобы получить услугу в нужном месте, в нужное время без напряжения и свободно	Разработка международных стандартов, обеспечивающих четкое и последовательное регулирование всех процессов, максимально ориентированных на потребителей	В сетевых отелях – использование международных стандартов, в других отелях используют определенные стандарты отельного бизнеса
Комплексность услуг	Потребитель хочет поехать в страну и получить все туристские услуги надлежащего качества	В программе обслуживания клиента учитываются все возможные варианты развития и предоставления услуг	Не всегда возможна реализация комплексной услуги
Примечание – Составлено авторами на основании источника [7].			

Современные тенденции ориентируют высокоразвитые страны и страны, специализирующиеся на туризме, использовать уникальные модные дизайнерские подходы при строительстве отелей. Появились отели, которые используют разные дизайнерские решения на каждом этаже – так называемый мультидизайнерский подход. Разноплановые решения привлекают новых гостей и в конечном итоге способствуют повышению загрузки отелей. Мультидизайнерские решения используют памятники архитектуры, модные веяния в искусстве и современные привлекательные стили [8]. В Казахстане пока можно выделить небольшое количество отелей, использующих определенный дизайнерский подход.

При этом следует отметить, что дизайнерские подходы требуют дополнительных затрат. Не всегда можно использовать дизайнерские проекты, потому что не во всех отелях это позволяют площадь номерного фонда и вестибюлей, месторасположение отеля. Однако инновационный тренд принят рынком и поэтому у него хорошие перспективы.

Во всем мире, в том числе и в гостиничном бизнесе, делается акцент на персонализацию бизнеса. Ключевым решением в гостиничном бизнесе является сбалансированность между стандартами отеля и индивидуализацией услуг. В рамках одного бренда отслеживают предпочтения гостя, который передвигается по всему миру, и предлагаются услуги, пользующиеся

спросом именно у данного клиента. Клиент осознает и понимает, что, пользуясь услугами данной гостиничной сети, он получит все те ценности, которые в ней сформированы, и в конечном итоге становится лояльным клиентом данного бренда.

Данный тренд можно и отнести к Казахстану, каждый клиент нуждается во внимательном и доброжелательном отношении. На международных рынках часто отели придерживаются стратегии индивидуализации, основанной на предоставлении уникального гостиничного продукта и качества обслуживания, что позволяет им позиционировать свои бренды класса люкс в высоком ценовом сегменте и при этом привлекать требовательных клиентов первоклассным уровнем сервиса.

Как показывает опыт развития отельного бизнеса, важными для гостей остаются показатели эргономики. Эргономические параметры не только актуальны, но и формируют впечатление и отношение клиента к отелю, а также обеспечивают высокий уровень удовлетворенности клиентов. Следует отметить, что удобство и комфорт целесообразно обеспечить гостю или туристу по всей логистической цепочке, начиная с аэропорта и заканчивая предоставлением экскурсий.

Если говорить о комфорте, то здесь должны учитываться все мелочи и нюансы, важным является акустический комфорт, или звукоизоляция, которые создают благоприятные условия для гостя.

Значимыми также являются вопросы обеспечения спокойного сна клиента как необходимое условие для его проживания. Кроме того, отель должен обеспечить полноценный и качественный прием водных процедур. Только комплексный системный подход в предоставлении качественных услуг обеспечит конкурентоустойчивость отеля. В Казахстане, как показал анализ, большинство отелей выполняют определенные эргономические параметры, но при этом не всегда все рассматривают в комплексе и системно.

Качественный сервис может быть достигнут с помощью компетентного персонала, который должен грамотно и своевременно обеспечить клиентов необходимой информацией о достопримечательностях, экскурсиях, доступных услугах.

Одной из важных деталей является завтрак, предоставляемый отелем, поскольку он формирует его имидж. Отношение к подбору блюд, качеству и разнообразию кухни, уровню обслуживания должно быть направлено на вкусы гостей. Очень часто четырех- и трехзвездочные отели акцентируют внимание на подборе меню и завтрака. Как показал анализ деятельности отелей в гг. Астане и Алматы, они предлагают классические блюда русской и казахской кухни (в частности, котлеты, тефтели) для иностранных гостей, хотя они имеют совсем другие предпочтения.

Одной из слабых сторон гостиничного бизнеса в Казахстане является и то, что предоставленная гостям информация не всегда является достоверной. Разрыв между тем, что обещали, и тем, что получил гость, отрицательно сказывается на уровне обслуживания, возникает диссонанс, который в конечном итоге ведет к неудовлетворенности клиента.

Таким образом, можно отметить, что конкуренция на рынке гостиничных услуг, изменение потребительских предпочтений и расширение границ рынка способствуют развитию рынка, формированию новых подходов и дифференциации не только услуг, но и отелей. Все эти тренды постепенно входят на отечественный рынок и диктуют новые подходы к формированию рынка гостиничных услуг.

Процесс организации деятельности гостиниц, как описано во многих источниках, многоаспектный и сложный, включающий как мероприятия по организации бизнеса, так и управление предприятием. Одним из средств повышения конкурентоспособности является эффективное применение инструментов маркетинга. Предприятия малого и среднего бизнеса в гостиничном секторе, в отличие от высококлассных отелей, не рассматривают маркетинг как средство решения экономических проблем и повышения конкурентоспособности.

Динамичные изменения в социально-экономической сфере в последнее десятилетие, рост уровня доходов, изменение структуры потребления товаров и услуг, стилей жизни заставляют предприятия индустрии гостеприимства внедрять элементы маркетинга, анализа внешней и внутренней среды, стратегического планирования. Вместе с тем гостиничные предприятия можно отнести к тем предприятиям, которые связаны с международным рынком и имеют более высокий социально-экономический статус. Поэтому приоритетная задача системы управления предприятием – достижение баланса между внутренними элементами, формирующими внутреннюю среду предприятия, и тенденциями в развитии и взаимодействии внешних элементов

(внешняя система). Сбалансированное развитие элементов внешней и внутренней среды может обеспечить долгосрочное успешное функционирование гостиниц и развитие рынка индустрии гостеприимства.

На современном этапе Казахстан отстает от стран с развитой рыночной экономикой по уровню сервиса и обслуживания клиентов. В западных странах немыслимо, чтобы выход на новые рынки, диверсификация рыночных стратегий, создание или перепозиционирование продукта осуществлялись без профессиональных маркетинговых исследований. В нашей стране практика, основанная на интуиции или на случайной, беспорядочной информации, характерна пока для большинства субъектов рынка, в том числе для гостиничных предприятий.

Оценка структуры рынка гостиничных услуг показала уязвимость небольших предприятий. Поэтому, рассматривая проблемы гостиничных предприятий малого и среднего бизнеса, очень важно указать, что для большинства отелей проведение профессиональных маркетинговых исследований пока еще слишком дорого. Например, стоимость маркетингового исследования, основанного на «классической маркетинговой триаде» (определение основных параметров рынка и характеристика маркетинговой среды, исследование потребителей и исследование конкурентов), с применением комбинации количественных и качественных методов сбора вторичной информации и экспертных оценок варьируется в диапазоне 2–5 миллионов тенге. Для многих гостиничных предприятий среднего бизнеса это значительная часть годового оборота, а для предприятий малого бизнеса такая сумма вообще может составлять оборот за несколько лет.

Следующей и одной из самых актуальных проблем современного казахстанского бизнеса является правильная организация деятельности в гостиничном секторе. Следует отметить, что основная масса небольших казахстанских отелей ориентирована на продажи и во многих из них нет понимания между руководителями и маркетологами: руководитель сфокусирован на достижении краткосрочных результатов продаж, маркетинговая функция второстепенна и может подчиняться директору по продажам.

Немаловажной является проблема нехватки специалистов по маркетингу. «Немаркетинговая» ситуация остается по-прежнему острой: позиция маркетолога является одной из самых горячих, работодатели не могут получить качественного предложения на свой запрос. Хотя ведется подготовка специалистов-маркетологов во многих вузах, кадровый голод является актуальной нерешенной проблемой для большинства компаний, работающих на казахстанском рынке.

Исходя из рассмотрения значимости маркетинга на гостиничных предприятиях Казахстана, можно сделать вывод, что, несмотря на указанные проблемы, вследствие происходящих на казахстанском рынке изменений происходит интеграция процессов стратегического и оперативного планирования. Стратегические цели, сформулированные на долгосрочную перспективу, разбиваются на оперативные, ориентированные на краткосрочный период. Добиваясь оперативных целей, казахстанские отели шаг за шагом идут к намеченным стратегическим целям, при этом используются опыт и достижения ведущих мировых компаний в области маркетинга.

В гостиницах малого и среднего бизнеса основной акцент в маркетинговой деятельности направлен на организацию онлайн-продаж, бронирование и продвижение услуг. При этом мало кого интересует, как обстоят дела с позиционированием, какая целевая аудитория у отеля и какие потребительские предпочтения у гостей. Как результат – низкая лояльность потребителей. Непонимание отельерами ценностей гостей и позиции отеля на рынке приводит к падению продаж и загрузки отеля.

Если крупные пятизвездочные отели направлены на высокий ценовой сегмент и понимают важность высокого уровня качества и индивидуального подхода к клиенту, то у гостиниц малого и среднего бизнеса нет четких ориентиров и понимания того, что не только цены определяют выбор потребителем отеля. Обобщенные проблемы и особенности маркетинга на предприятиях малого и среднего бизнеса в гостиничном секторе представлены в таблице 3 (стр. 182).

В настоящее время существует мнение топ-менеджеров многих отелей, что роль отдела маркетинга в бизнес-процессах гостиницы заключается в таких видах деятельности, как увеличение продаж, продвижение гостиничных услуг, реклама, размещение в средствах массовой информации, связи с общественностью. Исходя из этого, можно говорить об отсутствии понимания роли маркетолога, а значит, и маркетингового видения развития в отелях. Не на всех гостиничных предприятиях существуют специальные службы маркетинга. В то время как в крупных отелях работают целые маркетинговые отделы, на малых и средних предприятиях из-

за ограниченности финансовых и человеческих ресурсов не могут принять в штат маркетолога, который будет целенаправленно решать управленческие задачи.

Таблица 3 – Оценка маркетинга гостиничных предприятий малого и среднего бизнеса на рынке Казахстана

Показатель	Характеристика	Особенность
Наличие специалиста-маркетолога	Гостиничные предприятия считают, что нет необходимости ввода в штат специалиста-маркетолога, часто его функции выполняет коммерческий директор или управляющий	Основное направление деятельности маркетолога – продвижение гостиничных услуг
Маркетинговая стратегия	Разработкой маркетинговой стратегии занимается только часть предприятий среднего бизнеса	Предприятия малого бизнеса, работая в условиях постоянной нестабильности, считают, что им стратегия не нужна
Комплекс маркетинга	Основные направления деятельности по комплексу маркетинга: политика продвижения и сбыта	Маркетологи не занимаются вопросами ценообразования и формирования ассортимента услуг
Позиционирование	Предприятия среднего бизнеса определяют стратегию позиционирования, но не всегда доносят ее до потребителей	Предприятия малого бизнеса практически не занимаются вопросами позиционирования
Примечание – Составлено авторами.		

Рекомендации для дальнейшего ведения бизнеса в целом и развития маркетинга в частности на предприятиях малого и среднего бизнеса Казахстана в условиях работы в Таможенном союзе и вытекающих из этого множественных последствий таковы: поиск собственной ниши на рынке, построение четкого позиционирования своих продуктов, грамотное использование инструментов маркетинга и адаптация их под собственный рынок. Ведь главным преимуществом отечественных отелей является их способность видеть полную картину развития рынка изнутри, возможность предсказывать какие-то события, основываясь на личном опыте существования непосредственно в данной среде, и высокие адаптационные свойства.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Богалдин-Малых В.В. Маркетинг и управление в сфере туризма и социально-культурного сервиса: туристические, гостинично-ресторанные и развлекательные комплексы: учеб. пособие. – Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 560 с.
- 2 www.stat.kz.
- 3 Tavitiyaman, P. (Tavitiyaman, Pimtong); Qu, HL. (Qu, Hailin); Zhang, HQT. (Zhang, Hanqin Qiu). The impact of industry force factors on resource competitive strategies and hotel performance // International journal of hospitality management. Volume: 30. Issue: 3. Pages: 648–657.
- 4 Alon, I. (Alon, Ilan) [2]; Ni, LQ. (Ni, Liqiang) [3]; Wang, YC. (Wang, Youcheng). Examining the determinants of hotel chain expansion through international franchising international journal of hospitality management. Volume: 31. Issue: 2. Pages: 379–386. DOI: 10.1016/j.ijhm.2011.06.009. Published: JUN 2012.
- 5 Noone, BM. (Noone, Breffni M.); Lee, CH. (Lee, Chung Hun). Hotel overbooking: the effect of overcompensation on customers' reactions to denied service. Volume: 35. Issue: 3. Pages: 334–357.
- 6 Becerra, M. (Becerra, Manuel) [1]; Santalo, J. (Santalo, Juan) [1]; Silva, R. (Silva, Rosario). Being better vs. being different: Differentiation, competition, and pricing strategies in the Spanish hotel industry. Tourism management. Volume: 34. Pages: 71–79. DOI: 10.1016/j.tourman.2012.03.014. Published: FEB 2013.
- 7 Hsu, YL. (Hsu, Yu-Lun). Facebook as international eMarketing strategy of Taiwan hotels // International journal of hospitality management. Volume: 31. Issue: 3 Pages: 972–980. DOI: 10.1016/j.ijhm.2011.11.005. Published: SEP 2012.
- 8 Hsieh, YC. (Hsieh, Yu-Chin (Jerrie)). Hotel companies' environmental policies and practices: a content analysis of their web pages. International journal of contemporary hospitality management. Volume: 24. Issue: 1. Pages: 97–121. Published: 2012.

SPISOK LITERATURY

- 1 Bogaldin-Malyh V.V. Marketing i upravlenie v sfere turizma i social'no-kul'turnogo servisa: turisticheskie, gostinichno-restorannye i razvlekatel'nye kompleksy: ucheb. posobie. – Voronezh: Izdatel'stvo NPO «MODJeK», 2004. – 560 s.
- 2 www.stat.kz.
- 3 Tavitiyaman, P. (Tavitiyaman, Pimpong); Qu, HL. (Qu, Hailin); Zhang, HQQ. (Zhang, Hanqin Qiu). The impact of industry force factors on resource competitive strategies and hotel performance // International journal of hospitality management. Volume: 30. Issue: 3. Pages: 648–657.
- 4 Alon, I. (Alon, Ilan) [2]; Ni, LQ. (Ni, Liqiang) [3]; Wang, YC. (Wang, Youcheng). Examining the determinants of hotel chain expansion through international franchising international journal of hospitality management. Volume: 31. Issue: 2. Pages: 379–386. DOI: 10.1016/j.ijhm.2011.06.009. Published: JUN 2012.
- 5 Noone, BM. (Noone, Breffni M.); Lee, CH. (Lee, Chung Hun). Hotel overbooking: the effect of overcompensation on customers' reactions to denied service. Volume: 35. Issue: 3. Pages: 334–357.
- 6 Becerra, M. (Becerra, Manuel) [1]; Santalo, J. (Santalo, Juan) [1]; Silva, R. (Silva, Rosario). Being better vs. being different: Differentiation, competition, and pricing strategies in the Spanish hotel industry. Tourism management. Volume: 34. Pages: 71–79. DOI: 10.1016/j.tourman.2012.03.014. Published: FEB 2013.
- 7 Hsu, YL. (Hsu, Yu-Lun). Facebook as international eMarketing strategy of Taiwan hotels // International journal of hospitality management. Volume: 31. Issue: 3 Pages: 972–980. DOI: 10.1016/j.ijhm.2011.11.005. Published: SEP 2012.
- 8 Hsieh, YC. (Hsieh, Yu-Chin (Jerrie)). Hotel companies' environmental policies and practices: a content analysis of their web pages. International journal of contemporary hospitality management. Volume: 24. Issue: 1. Pages: 97–121. Published: 2012.

Түйін

Интеграциялық үдерістердің қонақ үйлердің маркетингтік қызметіне әсерін қарастыра отырып, отандық қонақ үй бизнесін реформалауға мұқтаж екендігі анықталды. Қазақстан қонақ үйлері жалпы маркетингтік қызмет, оның ішінде сапалы қызмет көрсету, сағу және баға саясаты жағынан әлемдік беталыстан артта қалып отыр. Өткізілген талдау қонақ үйлердің маркетингтік дамуына сананың толық қайта бағдарының қажеттілігі және әлемдік қонақ үй бизнесінің тәжірибесі есебінен оны тұрақты үздіксіз жетілдіру туралы қорытындылар жасауға ықпал етті. Зерттеудің мақсаты – маркетингтік әдіснамалар қолдану және тұтынушылардың пікірі мен сұраныстары, инфрақұрылымның талдауы есебінен жүйелік тәсілдер негізінде Қазақстанның қонақ үй жүйелерін жақсарту бойынша ғылыми-әдістемелік және практикалық ұсыныстар әзірлеу. Қонақ үй бизнесінде маркетингтік саясат әдістері мен технологиялары тартымдылығын анықтау үшін кабинеттік маркетингтік зерттеулер жүргізілді. Зерттеу барысында мынадай ақпарат көздері қолданылды: ресми деректер мәліметтері және қайталама ақпараттық мәліметтері. Интеграциялық үдерістердің маркетингтік саясатына әсерінің келтірілген талдауы қалай маркетинг стратегиясын құруды, көрсеткіштердің сапасын жақсартуды түсінуге көмектесті. Қонақ үйлердің тұрмыстық жақсаруы үшін жаһандық желілер мен консолидаторлардың қолдану мәселелеріне ерекше назар аударылған. Зерттеу қорытындылары Қазақстан қонақ үйлері жайғастыру және сағу саясатын жүргізуде толығымен қолжетімді мүмкіндіктерін пайдаланбағандығын көрсетті. Осы талдау негізінде қонақ үй бизнесіндегі маркетингтік компетенциясы (біліктілігі) анықталды.

Тірек сөздер: қонақ үйлер, маркетинг, инфрақұрылым, трендтер, бәсекеге қабілеттілік.

Resume

Having considered the impact of integration processes on the marketing activities of hotels, it was found that the domestic hotel business has to be reformed. Kazakhstan hotels lag behind global trends in the field of quality of service, sales and pricing policy and in general marketing activities. The analysis led to the conclusion about the need to complete reorientation of consciousness on marketing development of hotels, and permanent continuous improvement based on its experience in the global hospitality industry. The objective of the study is development of scientific-methodological and practical recommendations to improve the system of Kazakhstan hotels on the basis of the complex approach based on the analysis of infrastructure, product reviews and consumer surveys as well as the use of marketing methods. The analysis of influence of integration processes on the marketing policy allowed the hotels to understand how to develop a marketing strategy and improve quality indicators. Particular attention is paid to the use of global networks and consolidators for improving of sales activity of the hotels. The results of research led to the conclusion that Kazakhstan hotels do not fully use the available opportunities of their positioning and marketing policy. Based on this analysis, the competence of the marketing in the hospitality industry is defined.

Key words: hotels, marketing, infrastructure, trends, competitiveness.

УДК 321.1 (574)

MANUEL FERNANDEZ-GRELA,
PhD, professor of department
of the Fundamental analysis of economy
University of Santiago de Compostela, Spain.

E. ZHAILAUOV,
PhD student of department
of Economics and management
Kazpotrebsoyuz Karaganda Economic
University, Kazakhstan

**SPATIAL AND STRUCTURAL HETEROGENEITY OF ECONOMY:
NATURE, CONTENT AND WAYS OF OVERCOMING**

In this article the nature and content of the phenomenon of spatial and structural heterogeneity of economy are considered. The authors have emphasized the range of factors that have impact on spatial and structural heterogeneity of economy and have divided all factors based on their character, depth and sequence effects into primary and secondary. In the article the important role for development of economics in most regions was defined with leading factors such as: the growth of the absolute size of the production and its concentration, development large-scale and large-scale production, as well as production in small forms, the empirical identification its optimal sizes; increase of diversification of industrial manufacture; increase of the scale of scientific and technological work and its progressing diversification. Actual problems of regional disproportions were revealed: fixing of the purposeful structural changes initiated by the external operating influences and development of the institutes providing the interindustry movement of the capital, i.e. creation of conditions for further reproduction of mechanisms of structural evolution of national economy. On the basis of established factors and the reasons of spatial and structural heterogeneity of economy of Kazakhstan the basic directions of development of backward and depressive regions were offered: realization of innovative capacity of regions and development of cluster initiatives which will allow to involve free production, labor and natural resources of territories. The practical importance of the research results consists in possibility of realization of the offered actions at a solution of the problem of a regional disproportion.

Key words: region, economic relations, spatial and structural heterogeneity, resource, scientific and technical progress, competition.

The economic growth in Kazakhstan, from last century, last year it was terminated. Our economy, as well as all other economies of the world, entered a period of financial reproductive crisis. In these conditions the first task of science, government and business is of course the design and implementation of measures to overcome it. That is why in this present situation it is extremely important to have clear understanding about the optimal way of development of our economy and what is necessary to be done in order to follow it during the crisis and following periods.

The present situation in our country, the organization model of economical space does not allow it to reach the new level of efficiency. This model has formed in epoch of centralized planning, but even now spatial and structural heterogeneity of economy is the limit for its development. The spatial and structural heterogeneity is able to have an influence on all aspects of economic development.

For any complex economical space the heterogeneity is the normal feature. Although at the high level of heterogeneity the development of the whole system is rather difficult. The last 25 years the differentiation of regions has increased those with significant deposits of natural resources or developed industry, and those regions that do not have competitive factors of manufacture [1].

While, in Kazakhstan economy a well-established export of raw materials model of development tries to adopt and as the result loses the initial content of the whole system management and distribution relationships. Such situation supports existing spatial-structural heterogeneity of economy, pauses this change to the innovative development. Conservative and inertial character of Kazakhstan economic policy it is necessary to overcome in order to provide the strategic turn to innovative model based on usage of intellectual potential of the country.

The evaluation of interconnection of economic development and spatial-structural inhomogeneity of economy is one of the most difficult problems that are being studied nowadays by scientists.

In modern economic literature, there is no generally accepted understanding of phenomenon spatial-structural inhomogeneity of economy. That is why it is considered as extremely important by us to review the issue about the sense and content of phenomenon spatial-structural inhomogeneity of economy.

High spatial and structural heterogeneity of Kazakhstan economy generates the opposite tendencies, creates the institutional and technological barriers.

As a result of institutional changes the inner threats are getting stronger in the present structure of economy, where we get the positive results of economic interactions, at the simultaneous accumulation of problems and disproportions in periphery.

Regarding the essence of the concept of “space-structural heterogeneity of the economy” it should be emphasized as the phenomenon of heterogeneity, that is able to influence on the whole economic system, It multiplies the counter trend. Heterogeneity in economy is seen in resource, structural, institutional aspects. There are special shapes of reproducing heterogeneity such as fragmentary, stratification in the national economy, disintegration of ties.

Spatially-structural heterogeneity violates the links between elements of the system and strengthens the national and regional specifics. It can be fixed in the current phenomena ineradicable of influence by natural factor in natural resource heterogeneity.

When analyzing the spatial structure of economy the special attention is usually paid to sustainable interregional differentiation of the meanings per capita production figures and consumption, that appear to be the main criteria assigning one or another region to region, with «high, medium or low level of development». Such classification seems rather natural in case of countries comparison. But in conditions of one country, where among all regions rather the same technics is used and technologies production and may not have the significant differences in levels of education and qualification of labor resources, existing differentiation of index per capita can be explained only by existing specialization of regions in production of goods or other goods of services. The basis of interregional differentiation defines the multiple «intersectorial» differences in index of labor productivity, measured by the value added per person employed [2].

The economic prosperity of the region within the limits of modern model of market economy, due not so much by technical level of manufacture, as first of all, how are concentrated at its territory the most profitable economic activities.

Another important factor of economic well-being is the existence in the region of unique natural resources. The combination of these factors was the result of extremely high concentration summary Gross regional product in four subjects of republic (Table 1).

Table 1 – Gross regional product per capita, thousands KZT

Regions	2010	2011	2012	2013	2014
Republic of Kazakhstan	1 336,5	1 774,5	1 917,3	2 177,0	2 357,2
Akmola	798,1	1 177,6	1 164,6	1 374,6	1 494,4
Aktyube	1 523,1	2 019,8	2 245,0	2 306,4	2 400,4
Almaty	537,9	700,8	800,3	935,8	1 049,5
Atyrau	5 401,0	6 833,1	6 360,3	6 720,1	7 229,4
Western-Kazakhstan	1 730,4	2 299,9	2 951,0	2 936,5	3 183,0
Zhambyl	429,0	645,9	762,4	859,4	939,2
Karagandinda	1 387,7	1 888,1	1 916,7	2 026,6	2 208,9
Kostanay	970,8	1 380,4	1 394,0	1 617,3	1 656,8
Kyzylorda	1 236,5	1 561,7	1 733,0	1 910,5	1 842,7
Mangistau	2 890,4	3 489,2	3 124,3	3 470,2	3 984,4
Southern-Kazakhstan	474,6	622,3	748,5	832,2	907,0
Pavlodar	1 384,6	2 182,3	2 166,4	2 472,5	2 423,7
Northern-Kazakhstan	790,1	1 218,0	1 245,5	1 370,9	1 451,1
Eastern-Kazakhstan	889,8	1 243,9	1 384,5	1 562,8	1 712,5
Astana city	2 635,7	3 074,3	3 601,4	4 600,9	5 038,1
Almaty city	2 797,3	3 635,7	4 161,3	5 044,5	5 247,9

Note – Compiled by the author on the source [3].

Heterogeneity in the economy is also presented in regional differences of development. Nowadays the economic inequality of regions in Republic of Kazakhstan becomes independent factor that stops the Gross regional product at the level of regions, as well as at the level of macro system. Moreover, in long-term period the tempo of economic growth are under negative influence.

The content of the phenomenon of spatial-structural heterogeneity reflects the effectiveness of an organized economic system, violations of the relationships of elements as the whole united system. Content is more particular and more dynamical category. The content of spatial-structural inhomogeneity is defined by actions of different factors and does not stay unchanged with time passing by.

Content of economic structure is not just dynamic, but subjective, meaning that basically it depends on subject of research, its aims, tasks that it has.

The number of factors, depending on spatial heterogeneity and structural heterogeneity of economy is great, but influence itself is rather contradictory, multi, mixed.

The impact of factors which, by its nature, depth and consistency of exposure, can be divided into primary and secondary types:

The primary or basic factors are:

- 1) Inequality in location of natural resources and differences in natural and climatic conditions;
- 2) The historical differences at the levels of economic and cultural development of regions (By the time the process of internationalization of economic life).

Basic factors reflect the structural changes in spatial organization of economic life, including in spatial-economic structures of another level, in technological institutional devices and ways of realization of accumulated potential of changes.

The secondary factors are:

- 1) The absolute size growth of production and its concentration, the development of large-scale and large-scale production, and the production of small forms, thumb defining its optimal sizes;
- 2) The growth of diversification of industrial production;
- 3) The growth of scale science and technical works and its progressing diversification [4].

If the primary formation and development of economy of Kazakhstan was happening, in general, under the influence of primary factors, then in modern conditions its role is rather decreased, even though eventually does not lose its meaning, largely giving way to the influence of secondary factors, whose role is growing more and more with the development of STP. The distribution of the national product industrially developed countries; the share of those is increasing who designs more and more difficult innovations, and those who have the appropriate qualification to apply it in production.

Getting by science-technical process the role of dominant factor in internalization of production changes the traditional approach, placing under the shadow of doubt the simplified variant of theory, connecting the exterior trade with endowed factors of production. In this context such an approach is being realized to factors of production, that are traditionally considered to be priority in defining the place of the country in international labor diversification, it includes availability of natural resources, cheap labor force, capacious inner market.

Development trends of modern world economic process show that situation eventually changes. In particular, it relates to factor of having the natural resources that has been considered for a rather long period as one of the most important indicators defining place of the country in international diversification of labor. The reason is not only in scientific-technological progress rapidly converts fuel and raw material base of production and rather fast that introduces the different changes, synthetically materials and etc. The experience of some countries such as the USA, Japan, Switzerland and others, scientists get to the point, the wealth of natural resources can have negative impact: leading to rather easy ways of integration in international labor diversification, it stops the mobilization of other resources, postponing the development of retarded potentials, that in modern conditions can appear to be more important and perspective (intensification of production, scientific-technological progress, human factor and etc.) [5].

More often figures of natural wealth are considered in combination with evaluation of material-saving approach (implementation of appropriate technologies, dynamics of production resources capacity and etc.).

Concerning the role of labor resources in defining world economic positions of countries, then the foreign researchers until the recent time, as a rule, the main meaning is given to its relative cheap or expensive price; it was considered that the country with cheaper labor force has position that is more profitable. However, not always ignoring such approach, western economists now, first of all under the influence of scientific-technological progress, much more attention is paid to so called «human factor», level of qualification, discipline, availability of innovative potential.

In conditions of speeding up the automatization process of production, when the share of labor costs decreases in general production expenses, availability of cheap not qualified labor force stops to be important factor of production location in developing countries. More and more often the preference is given to qualified, even though more expensive labor resources.

The place of the country in the world economy it is not seen simply as a result of the prevailing objective situation (endowment of production factors, the availability of comparative advantage, etc.), but also as a result of concerted efforts of each country. It is believed that its “comparative advantage” is partly the result of state policy pursued for a certain period of time [6].

Heterogeneous economy, structural changes in the spatial organization of economic life reflect the changes in technological settings, institutional structure.

The efficiency of self-regulation mechanisms actions, appropriate for market economy, in present time it is not only limited to how much is blocked by the spatial and structural imbalances.

First of all, there is no interbranch flow of capital, at least at a rate sufficient to correct, or at least mitigate the sectoral imbalances. If demand creates the offer, it is immediately met by imported resource. Industrial (and in general industrial) capital is not aimed at the development of “niches of demand.” Capital, operating in high areas (natural resource extraction and primary processing) is locked in its industry segments, forming economic enclaves. Financial capital is also seeking to serve the high-yield business segments (which is quite natural for him). As a result, the sector of financial mediation becomes a system, carrying out the redistribution of financial resources in favor of the same extractive industries and primary processing. Greater availability of funding serves only to conservation of disproportions but it does not correct it.

Similar situation is being observed regarding the scales of business. The small and средний business takes rather strange place in economy that is characterized as industrial and that must be developed of postindustrial vector already in the short term. The economic niche occupied by small business – is primarily retail, small wholesale, consumer services, transport services, etc. However, it is clear that this is not enough for a stable economic development and social stability (small business participation in the formation of the middle class) [7].

The ratio between among, medium and large businesses (and not just in general but also in specific activities) is a structural imbalance the same as sectoral imbalances.

The special attention should be paid to the theme of innovative small business. Extremely low rates of technological innovation development, the accumulation of the backlog in the technical level of the production apparatus in most industrial sectors have created the legend of the necessity (and opportunity) of formation of postindustrial economy, focused on certain international markets.

That fact that notorious international market for many types of high-tech products is monopolized, but this fact is not taken into account.

Breakthrough to exterior markets of high-tech products is realistic only if there is enough capacious inner market, sustainable and scale inner demand for innovations. If such a demand is obtained – innovative products are distributed with great speed.

However, to take any action on the financial inflow of fund forming industries to improve their own technological level is premature as long as there is strong domestic demand for their products. In other words, so far there is no demand for “scientific and technological progress,” that is why any effort to intensification bound will be simply waste of time and money [7].

Acuity of negative consequences spatial-structural inhomogeneity of optimization will mainly depend on which scenario it will be: renovating or wipes. The first variant is, first of all, updating the active part production assets in existing facilities while maintaining the basic characteristics of production and property complex entity, owners, management, staff. The second option involves the rapid development of new companies, forming new entities and new production and property

complexes, followed by expulsion from the market of some of the traditional players. Integration into new business structure (by absorption and merger) will affect only a limited number of existing production units.

It is clear that in economic practice the technological modernization is usually developed in both directions. To evaluate its ratio is important not so much for the idea of the pace of modernization, but for the timely and effective compensatory measures to smooth the social tensions.

Because the “invisible hand of the market”, as already noted, stubbornly does not want to deal with structural reforms, the organization “structure-modernizing” investment process and making it a desirable direction and intensity becomes a concern of the state. At the same time the state will have to solve a very complicated political task: to convince the “business” that Kazakhstan is not a country without a future, that Kazakhstan’s economy is ready for investments in its territory and in the real sector. First of all, it is necessary to ensure the domestic investors and make them believe it rather than foreign capital.

The financial resources for support of structural updating domestic economy of Kazakhstan nowadays feature, whereas the organizational resources to carry out a task of the state are not sufficiently features.

In this regard, it should be carefully considered which two main aspects of shapes and methods of state support for structural optimization. First of all, it should provide appropriate sizes of support. Applying the simplest principle «a little to everybody» - the waste of accumulated financial potential. Second of all, the rough orientation of all means of state support in solving of this particular task.

The development of forms of state policy for the implementation of structural optimization, disposable adequate financial and organizational resources of the country, is the main task of long-term forecast for the period up to 2020. If these forms are able to identify clearly the action and make targeted echelon, and the consequences (at least in general terms) calculate the prognosis can be classified as operating and therefore realistic.

Perhaps one of the most difficult problems of structural optimization is the ratio of the prices of factors of production in the domestic market. In the context of structural and technological problems for the market-oriented economy, it would be appropriate to consider them as factors of competitiveness.

Technological innovation is the most difficult one among all the factors of competitiveness. Firstly, it is costly, i.e. it requires substantial financial resources. Secondly, it requires organizational resource meaning the ability to seamlessly comply with the technological discipline in the production unit and obtain outside of raw materials with precisely specified properties.

For today’s Kazakhstan, the second factor perhaps is considered to be even more important. Not always a perception and understanding that it is not enough only to buy and install the equipment (complete, performance, reliability and a maintenance contract) and to teach the staff to use it. It requires also obtaining from outside the subject of labor with the good quality.

Finally, the common questions for all categories of business are the factor of labor price (the level of salary). It is clear that the low price of labor supported by the labor migration from outside, makes the innovative factor less attractive. Принудительно to increase the labor price (for example, by means of законодательного increase of minimum wage) is forbidden. Many sustainable productions will be non-profitable, and it will lead not to the implementation of innovations but simply to liquidation of such production. As a result, at the labor market there will be only additional free resource that will not help increasing the price of labor as a factor of production. It is important to understand and to accept the fact that simple and painless solutions for the entire range of issues relating to labor and wages in present time and in closest future cannot be. The principle of “do no harm» in this sphere, barely begun to take semblance of balance, is the best criteria for evaluation of any measures or activities.

Not high level of labor payment can be not only motivation тормозом for implementing the technological innovations, but competitive advantage for enterprises where the innovative upgrading the production facilities and (or) quality of manufactured production will become accomplished fact. Especially meaningful this circumstance can become for export-oriented production. And for process of import substitution at inner market this advantage can have the critical meaning.

Thus, if not the only but the main motive of technological modernization for business appears to be the competition motive. The natural question appears – who should compete with whom and

for what reason? How to organize the competitive field to concentrate the energy of competition in desirable direction, turn it into a truly creative force.

The problem of structural optimization has a fairly wide range of solutions. However, the adjustment of the economic mechanism to address specific structural problems is always the most difficult the process. There are no simple and fast (in terms of achieving tangible results) solutions here.

An important prerequisite for solving these problems of structural optimization is a division of powers between large, medium and small businesses.

First of all, it does not seem quite reasonable common opinion about such fact that small business can it on its own (not depending on business environment in which it exists and acts) is the generator for science and technological ideas and solutions.

It is impossible to create with aimed method the scientific schools and research culture. Neither hyper funding research material base, nor increase of the number of qualified researchers will replace scientific traditions.

Because of this we cannot forget the recently published a worrying trend for the deployment of the campaign under the slogan “give innovative economy forces specialized in the innovation business”. Meanwhile, there is no specialized innovative business. The only commercialization of scientific results of fundamental research centers can be applied. For that it is necessary, first, to set up such centers, so they (i.e. scientific schools with research traditions), secondly, they must have scientific results.

The most important condition is the demand for innovations from the side of already acting business. Innovative enterprises are so called organizational buffer between fundamental science and business. If science does not generate science and technical ideas (does not provide offers), and business is not very interested in them, because it is oriented on others, more affordable factors of competition (does not create the demand) – then innovative enterprises simply lose the subject of activity, the object of own business.

In this conditions the accent should be made on formation of innovative economy as the solution method of all the problems (to be correct it is a way out of the crisis of reproduction) – repetition of the past, than the serious strategy of development.

It should be emphasized that there is a tendency to make an innovative export-oriented economy (in terms of export directly to scientific and technological developments as a finished commercial product). In case the lack of the inner demand at least a partial success of such a plan will lead to the formation of another enclave in the national economic space.

The task of formation of post-industrial economy does not and should not be reduced to one only accelerated the development of production (design) of high technologies as the industry sector of activity. So called innovative way of development is some kind of different idea, one of the particular questions of more general task structural optimization. Formation of the united and balanced national economical space, rationally conjugate with the world, appears to be that context, out of which the development of innovative economy futile and pointless. Lawfully to set a question about innovative component of structural changes, but not about science and technical progress as the moving force and (or) independent aim of structural changes.

To improve the spatial and structural policy in the country the special attention should be paid to the possibility of using the cluster initiatives. The clusters as firms communities, tightly connected sectors, motivating the increasing of competency of each other, play the role of innovations «locomotive», growth points of inner market and basis of international expansion.

In order to realize the cluster initiatives in Kazakhstan it is necessary to have coordinated macroeconomic, regional and industrial policy. Clusters appear and start developing independently only in conditions of current production -technological infrastructure and horizontal links of market type. None of economic sectors has these conditions– it is still dominated by large and super-production and financial structures. Its inner policy in sphere of equipment purchasing, meet the demand for the services of production and technical nature may determine the position of the whole industry. Since the majority of large corporations use natural resources potential of the country, the government has

the right to require some regulations for changing the system of production and economic relations and to provide formation of new clusters in economy of region.

Norms and regulations, connected with the usage and development of infrastructure of region, must stimulate attracting the private investments in projects implementation in usage of natural resources potential. The most appropriate form there may be a public-private partnership in which the government is ensuring the objectives and priorities business gets an opportunity to participate not only at the stage of construction, and subsequent use of the created objects. Long-term and predictable character of projects in raw sector will help to develop machinery and innovations in these modern spheres of economy.

Therefore, realizing the scale structural changes in economic system can be only strong-willed and motivated. Neither energetic motivations, no clear guidelines of intensive structural changes within this economic system based on its own ability to self-regulation - does not arise. Nevertheless, there are actual problems: (1) securing targeted structural changes initiated by external control inputs and (2) development (formation) of institutes that provide (servicing) intersectional movement of capital, meaning setting up conditions for further reproduction of mechanisms of structural evolution of national economy.

LIST OF LITERATURE

- 1 Nurlanova N.K. Regional paradigm of sustainable development of Kazakhstan: problems of theory and practice. – Almaty: Institute of economy KH MON PK, 2009. – 328 c.
- 2 Regions of Kazakhstan in 2014. Stat.inf. – Astana, 2015.
- 3 Alimbayev A.A., Salzhanova Z.A., Ulybyshev D.N., Dzhusupov H.S. Factors and dynamics of intellectual capital development of Republic of Kazakhstan // Regional development bulletin. – 2014. – № 1–2. – С. 17–28.
- 4 Abrey Maria, Henri L.F. de Groot and Raymond J.G.M. Florax. Space and Growth: A Survey of Empirical Evidence and Methods // Region et Developpement. – 2005. – № 21.
- 5 Aimagambetov E.B., Alimbayev A.A., Pritvorova T.P. Sustainable development of socio-economic system of the region. – Karaganda: Typography KEU Kazpotrebsoyuz, 2006. – 526 p.
- 6 Sustainable development of Kazakhstan in the context of globalization: models, strategies, priorities and mechanisms of realization. 3 books / Chief editor. Sc.Economics., professor, academician of NIA RK. O. Sabden., D.Sc.Economics., prof. N.K. Nurlanova – Almaty: IE MON RK, 2008. – Book. 1 – 304 p.
- 7 Baklanova P.A. The territorial structure of economy in regional management. – M.: Science, 2007. – 239 p.

Түйін

Мақалада экономиканың құрылымдық-кеңістіктік біртекті еместігі түсінігінің мәні мен мағынасы қарастырылған. Авторлар экономиканың құрылымдық-кеңістіктік біртекті еместігінің пайда болуына ықпал болатын бірнеше факторларды белгіледі және барлық факторларды сипаты, тереңділігі және бастапқы және қосымшаға ықпалының реттілігі бойынша бөлді. Көшбасшы аймақтар экономикасының дамуындағы келесі факторлардың маңызды рөлі көрсетілді: өндірістің абсолютті өлшемдері мен оның концентрациясының өсуі, ірі сериялы және ірі ауқымды өндірістің дамуы, сондай-ақ шағын нысандағы өндіріс, оның ұтымды көлемінің тәжірикелік анықталуы; өнеркәсіп саласының әртараптануының өсуі, ғылыми-техникалық жұмыстардың кеңейтілуі және олардың өркендеуі әртараптануының өсуі. Белгіленген факторлар мен мәселелер негізінде авторлар құрылымдық-кеңістіктік біртекті еместікті жоюға бағытталған келесі мәселелерді ұсынады: сыртқы басқарушы әсерлермен басталатын арнайы құрылымдық өзгерістерді бекіту және капиталдың салалар арасында қозғалуды қамтамасыз ететін (қызмет көрсететін) институттарды дамыту (қалыптастыру), яғни ұлттық экономиканың құрылымдық эволюциясын қамтамасыз ететін тетіктерді ары қарай дамытуға жағдай жасау. Осы мәселелер аясында келесі шараларды іске асыру ұсынылады: облыстардың инновациялық әлеуетін жүзеге асыру және аймақтағы бар өндірістік, еңбек және табиғи ресурстарды тиімді пайдалануға мүмкіндік беретін өңірлік кластерлік бастамаларды, олардың ішінде инновациялық тораптарды қалыптастыруды жүзеге асыру. Зерттеу нәтижелердің тәжірибелік маңызы болып табылады ұсынылған шараларды аймақтық даму теңсіздіктері мәселесін шешу барысында жүзеге асыру мүмкіндіктері болып табылады.

Тірек сөздер: аймақ, шаруашылық байланыстары, кеңістіктік-құрылымдық біртекті еместік, ресурс, ғылыми-техникалық ілгерілеу, бәсекелестік.

Резюме

В статье рассмотрены сущность и содержание феномена пространственно-структурной неоднородности экономики. Авторы выделили ряд факторов, влияющих на пространственно-структурную неоднородность экономики, и разделили все факторы по своему характеру, глубине и последовательности воздействия на первичные и вторичные. В статье обоснована важная роль в развитии экономик регионов-лидеров таких факторов, как рост абсолютных размеров производства и его концентрация, развитие крупносерийного и крупномасштабного производства, а также производства в малых формах, эмпирическое выявление его оптимальных размеров; рост диверсификации промышленного производства; рост масштабов научно-технических работ и их прогрессирующая диверсификация. На основе выявленных причин и факторов региональных диспропорций авторами предложены задачи, которые позволят сгладить пространственно-структурную неоднородность экономики страны: закрепление целенаправленных структурных изменений, инициированных внешними управляющими воздействиями, и развитие (формирование) институтов, обеспечивающих (обслуживающих) межотраслевое движение капитала, т.е. создание условий для дальнейшего воспроизводства самих механизмов структурной эволюции национальной экономики. В рамках данных задач предлагаются следующие мероприятия: реализация инновационного потенциала областей и развитие кластерных инициатив регионов, которые позволят более эффективно задействовать имеющиеся в регионе производственные, трудовые и природные ресурсы. Практическая значимость результатов исследования заключается в возможности реализации предложенных мероприятий при решении проблемы региональной диспропорции.

Ключевые слова: регион, хозяйственные связи, пространственно-структурная неоднородность, ресурс, научно-технический прогресс, конкуренция.

А.Н. ТУРЕКУЛОВА.

«Университет Нархоз», докторант PhD.

Л.К. МУХАМБЕТОВА.Казахский университет экономики,
финансов и международной торговли (г. Астана),

к.э.н, доцент.

Р.Г. САТКАНОВА.Казахский университет экономики,
финансов и международной торговли (г. Астана),

к.э.н, доцент

ОСОБЕННОСТИ ИНВЕСТИРОВАНИЯ В ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ

В условиях развития информационного общества на первый план выходит использование информационно-коммуникационных технологий и высокотехнологичных продуктов, которые предъявляют повышенные требования к качеству рабочей силы, требуют значительных инвестиций в формирование качественных характеристик, в процессе реализации капитализируются, превращаясь в человеческий капитал. В итоге возникает необходимость в применении таких регуляторных инструментов инвестиционного управления человеческим капиталом, которые обеспечивают эффективное формирование, развитие и воспроизводство человеческого капитала на инвестиционной основе. Инвестиции в человеческий капитал характеризуются также тем, что вложения в человеческий капитал одновременно осуществляют государство, предприятия, семья индивида и он сам. В связи с этим можно сказать, что инвестиции в человеческий капитал представляют собой расходы самого человека, предприятия и государства для формирования, поддержания, воспроизводства и развития этого вида капитала. Наряду с повышением требований к общеобразовательному и профессиональному уровню работников в современных условиях возрастают требования и к здоровью носителя человеческого капитала. В теории человеческого капитала состояние здоровья рассматривается как капитал, включающий две части – наследственную и приобретенную. В течение жизни человека осуществляется износ этого вида капитала, а со смертью индивида происходит полное обесценение фонда здоровья. Это означает, что здравоохранение является важнейшим по значимости объектом инвестиций в человеческий капитал.

Ключевые слова: инвестиции, уровни инвестирования, структура инвестиций, человеческий капитал.

Инвестирование в человеческий капитал имеет специфические особенности, так как связано с вложениями в живого человека, развитие его способностей и поддержание адекватного уровня трудоспособности. Приведенные в таблице 1 особенности инвестиций в человеческий капитал отличают их от других видов инвестиций. Этот перечень, как нам кажется, следует дополнить еще одной важной специфической характеристикой инвестиций в человеческий капитал – массовостью инвестиций.

Таблица 1 – Особенности инвестиций в человеческий капитал

Особенности направления инвестиций в человеческий капитал	Содержание особенностей
Время до окончания трудоспособного периода жизни человека	Отдача от инвестиций в человеческий капитал зависит от срока его использования, т.е. определяется временем, которое осталось до окончания трудоспособного периода жизни человека. Чем раньше сделаны инвестиции в человека, тем дольше они будут давать отдачу
Выгодность инвестирования в человеческий капитал	По сравнению с инвестициями в другие формы капитала инвестиции в человеческий капитал являются самыми выгодными как для каждого отдельного человека, так и для общества в целом
Исторические, культурные особенности, традиции, менталитет	Характер, масштабы и виды инвестиций в человека обусловлены историческими и культурными особенностями, а также традициями общества и менталитетом народа. Например, уровень образования и выбор профессии детьми в значительной степени зависит от семейных традиций, профессий и уровня образования их родителей

Продолжение таблицы 1

Физический и моральный износ	Физический и моральный износ человеческого капитала определяется степенью природного старения (морального износа) вследствие устаревания знаний или относительного снижения ценности полученного когда-то образования. В процессе использования он не только изнашивается, но и пополняется за счет получения человеком профессионального опыта даже без специальных инвестиций. Поэтому износ человеческого капитала в случае правильного его использования происходит значительно медленнее по сравнению с физическим капиталом. Если же в процессе использования человеческого капитала постоянно производятся дополнительные инвестиции в непрерывное образование, здоровье и т.д., то его качественные и количественные характеристики (объем, ценность, качество) могут улучшаться на протяжении практически всей жизни человека
Период инвестирования в человеческий капитал	Инвестиционный период физического капитала (в среднем 1,5–2 года) значительно более краткий по сравнению с человеческим капиталом. Инвестиционный период такой формы вложения в человека, как образование, т.е. длительность обучения, может достигать 12–20 лет
Природа человека	Функционирование человеческого капитала, отдача от его использования обусловлены волей человека, его интересами и приоритетами, ответственностью, кругозором и общим уровнем культуры, в частности и экономической. Поэтому капиталовложениям в человека присуща более высокая, чем для обычных капиталовложений, степень риска и неопределенности, а изменения в объеме человеческого капитала в зависимости от затрат принципиально невозможно оценить с такой же точностью, как и физический капитал
Социальная и экономическая эффективность	Вложения в человеческий капитал дают значительные по объему, длительные по времени и интегральные по характеру экономические и социальные эффекты
Исключения из правил	Не всякие инвестиции в человека возможно признать экономически эффективными и общественно целесообразными. Затраты, связанные с обучением криминальной деятельности, с воспитанием антисоциальных черт характера, нельзя признать инвестициями в человеческий капитал, так как они причиняют вред обществу и не способствуют развитию человека
Примечание – Составлено на основе источника [1].	

Очевидно, что подобные затраты объективно необходимы. Например, К. Макконнелл и С. Брю считают, что инвестиции в человеческий капитал есть любое действие, которое повышает квалификацию и способности и в конечном итоге производительность труда рабочих. Иными словами, затраты, способствующие повышению производительности труда, можно рассматривать как инвестиции. Ведь текущие расходы осуществляются с таким расчетом, что будут многократно компенсированы в будущем за счет значительного роста доходов.

Следует заметить, что в вопросе того, что понимать под инвестициями в человеческий капитал и насколько допустимо их сравнение с обычными инвестициями, до сих пор ведется бурная дискуссия. Например, если одни исследователи предлагают понимать под ними затраты средств, направленных на повышение его «результативности», то другие – любые действия или меры, направленные на улучшение характеристик «человеческого капитала». Отдельные ученые к инвестициям в человеческий капитал относят и затраты на фундаментальные научные разработки. Ведь в процессе развития науки не только создаются интеллектуальные новации, на основе которых потом формируются новые технологии производства и способы потребления, но и происходит изменение самих людей как субъектов хозяйствования, потому что именно они вследствие этого становятся носителями новых способностей и потребностей. В информационном обществе, на формирование которого нацелены многие развитые страны, накапливается информационное богатство, которое аккумулируется в сфере технологий, а наука превращается в своеобразный генератор человеческого капитала [2].

В научной среде существуют различные точки зрения относительно структуры инвестиций в человеческий капитал. Например, Г. Беккер считал, что инвестиции в человеческий капитал предполагают затраты на:

- 1) получение образования;
- 2) поддержание здоровья, медицинские услуги;
- 3) мобильность, поиск работы;
- 4) воспитание детей;
- 5) поиск информации о ценах, доходах, заработной плате.

Дж. Кендрик инвестиции в человеческий капитал делит на вещественные и неимущественные. К вещественным он относил затраты, связанные с физическим формированием и развитием человека, к неимущественным инвестициям – расходы на общее образование, специальную подготовку, расходы на медицинские услуги, перемещение рабочей силы. При этом Дж. Кендрик подчеркивал, что неимущественные инвестиции имеют особенности, поскольку, несмотря на неосязаемый характер, эти затраты умножают знания и опыт людей и тем самым способствуют повышению производительности инвестиций и капитала, воплощенного в людях [3].

В отличие от Дж. Кендрика К. Макконнелл и С. Брю рассматривают 3 вида инвестиций в человеческий капитал:

- 1) расходы на образование (общее и специальное), а также на переподготовку на предприятии;
- 2) расходы на здравоохранение, включающие затраты на профилактику, медицинские услуги, диетическое питание, улучшение жилищных условий;
- 3) расходы на мобильность рабочей силы, когда люди мигрируют из мест с относительно низкой производительностью в места с более высокой производительностью и, соответственно, с более высокой оплатой труда.

Рисунок 1 – Формирование основных активов человеческого капитала за счет инвестиций

Этот подход можно отнести к числу минималистских. Как правило, такого рода определения инвестиций в человеческий капитал дают авторы обзорных или учебно-методических работ, которые не ставят целью глубокое изучение проблемы, в то время как специалисты в данной области склонны давать более расширительные трактовки феномена инвестиций в человеческий капитал.

Так, большинство исследователей человеческого капитала сходятся во мнении, что инвестиции в человеческий капитал подразделяются на:

- 1) вложения в образование и повышение квалификации, переподготовку;
- 2) вложения в поддержание здоровья, трудоспособности, медицинское обслуживание;
- 3) вложения, связанные с поиском информации и трудоустройством, территориальным перемещением рабочей силы [4].

Предлагаемая классификация источников инвестиций в человеческий капитал и структура инвестиций в него только дополняет, но не противоречит имеющимся в экономической науке классификациям. В соответствии с рисунком 1 к основным активам человеческого капитала относятся все те элементы, в которые направлены инвестиции. Вместе с тем в современных условиях в группе ценных деловых качеств необходимо особенно выделить такой актив, как интеллектуальная мобильность человека.

Кроме того, в приведенной классификации инвестиций в человеческий капитал можно выделить группы затрат, соответствующих определенному уровню в зависимости от степени обобщенности человеческого капитала, что показано на рисунке 2.

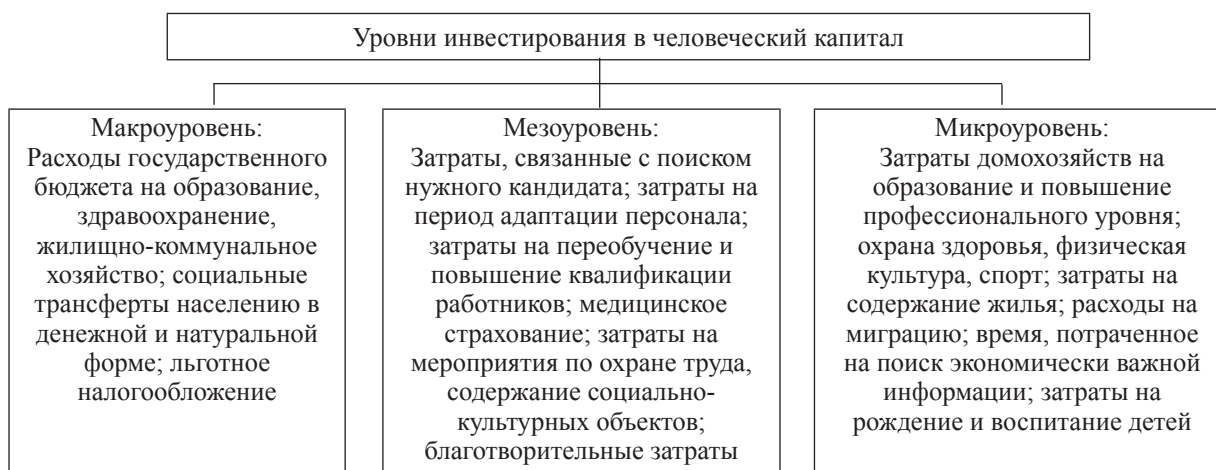

Рисунок 2 – Уровни инвестирования в человеческий капитал

Примечание – Составлено авторами на основе исследования.

В соответствии с рисунком 2 вложение может осуществлять государство в лице правительства, негосударственные общественные фонды и организации, международные фонды, регионы, образовательные учреждения, предприятия, семьи и отдельные граждане. При этом особенно велика роль государства, которое использует как стимулы, так и принудительные меры, направленные на преумножение человеческого капитала нации. Так, к принудительным мероприятиям относятся обязательное для всех формальное школьное образование, обязательные медицинские профилактические мероприятия и др. Но основными регулирующими мероприятиями государства остаются стимулирующие действия.

Как правило, государство применяет 2 действенных способа для стимулирования инвестиций в человеческий капитал с использованием экономических рычагов. Во-первых, государство через механизм налогообложения и субсидирования влияет на доходы тех, кто осуществляет такие инвестиции. А во-вторых, государство может регулировать цены на инвестиции в человеческий капитал с помощью механизма ценообразования. При этом чрезвычайно велика роль государства в двух самых важных сферах человеческого капитала – в образовании и охране здоровья [5].

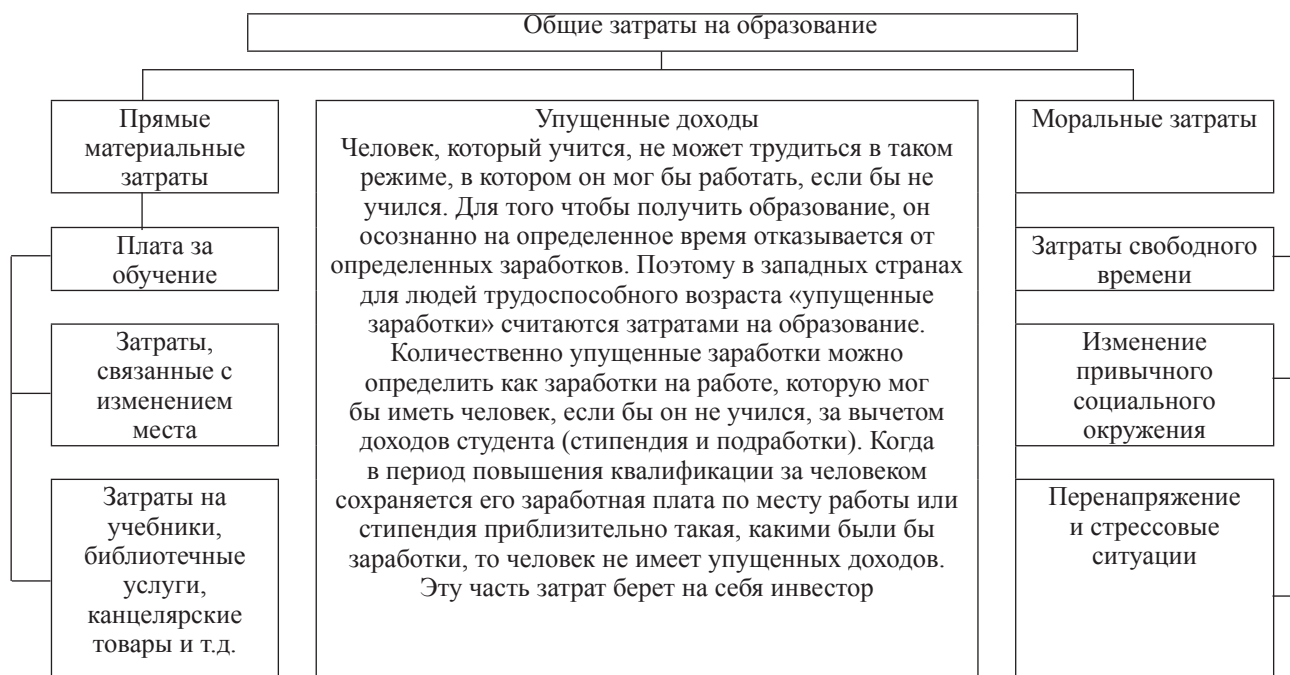

Рисунок 3 – Инвестиции в образование в процессе формирования индивидуального человеческого капитала

Примечание – Составлено на основе источника [6].

В рамках теории человеческого капитала расходы на образование подразделяются на прямые и косвенные. К прямым затратам относят оплату обучения, расходы на приобретение учебников, учебных пособий и материалов. Косвенные расходы – это чисто «физиологические» затраты на учебу и на сдачу экзаменов; «упущенные» заработки, которых обучающиеся лишаются в связи с тем, что не вступают на рынок труда из-за учебы. По оценкам специалистов, упущенные заработки могут составлять от 40 до 70% общих затрат на образование. Расходы, связанные с получением образования, можно разделить на 3 группы.

В соответствии с рисунком 3 первые 2 группы затрат на обучение можно подсчитать с достаточной точностью, чего не скажешь про расходы морального характера. Тем не менее в определенных случаях они играют ведущую роль в принятии решения о получении образования.

Дело в том, что в отечественной экономической литературе долгое время вместо понятия «человеческий капитал» использовали понятие «фонд образования». При этом фонд образования представлялся как стоимостная оценка накопленных работниками знаний, навыков, умений и опыта.

Как правило, при оценке фонда образования используются два основных подхода.

1. При первом подходе подсчитываются фактические затраты на образование, осуществленные в течение того или иного длительного периода времени. За этот период, отделяющий время получения образования от момента подсчета, последовательно увеличивается и сам уровень образования, а также возрастает стоимость обучения. С учетом соответствующих корректив возрастного оборота рабочей силы и смертности населения можно построить ряды показателей фонда образования, представляющие собой кумулятивную сумму всех прошлых фактических затрат за вычетом средств, затраченных на обучение лиц, уже выбывших к моменту исчисления из состава рабочей силы населения.

2. При втором подходе производится оценка реальной производительной ценности того запаса знаний, навыков, умений, опыта, которыми обладает рабочая сила в определенный отрезок времени.

Например, в развитых странах мира во второй половине XX в. стремительными темпами увеличивался удельный вес расходов на здравоохранение. Это привело к тому, что к началу

1990-х гг. в США показатель составлял 10,4% валового национального продукта (ВНП), во Франции – 8,7%, в ФРГ – 8,1%, в Италии – 6,2%, в Японии – 6,5%, в Великобритании – 5,9%.

Самой распространенной формой инвестирования в здоровье носителя человеческого капитала является медицинское страхование. Многие западные ученые считают, что существует устойчивая взаимосвязь между состоянием здоровья и уровнем образования. Объясняют они это тем, что работники с высоким уровнем образования, как правило, используют более рационально свой капитал здоровья, разумнее пользуются медицинскими услугами, ведут здоровый образ жизни, занимаются различными видами спорта, а значит, меньше отсутствуют на работе по причине болезни.

В Республике Казахстан государство выступает основным регулятором, способствует реализации задач и целей проектируемого механизма инвестирования в человеческий капитал с учетом факторов его формирования, мотивов, источников и инструментов инвестирования, макроэкономических эффектов. Особенно велика роль государства в важнейших сферах формирования человеческого капитала – в сфере образования и здравоохранения. К примеру, в последние годы наблюдается увеличение затрат государства на составляющие человеческого капитала в пределах 20–28%. На эти цели тратится 60% всех расходов государственного бюджета. Причем на систему образования государство затрачивает 30% средств, направляемых на развитие человеческого капитала; на систему здравоохранения – 19,3%; на культуру, спорт и информационное обеспечение – 6,2%.

В стране есть все предпосылки для увеличения совокупного человеческого капитала. К примеру, согласно данным ЮНЕСКО, по индексу развития образования Казахстан последние три года находится в четверке лидеров среди 129 стран и лидирует среди стран СНГ. Высокие показатели имеет республика и по уровню грамотности населения. Согласно рейтингу конкурентоспособности IMD (Швейцарский международный институт развития менеджмента) по уровню грамотности взрослых страна занимает 1-е место. По их же данным, по охвату населения средним образованием Казахстан находится на 18-м месте.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Саратикянц Э.С., Закервашевич Н.В. Инвестиции в человеческий капитал: их источники и эффективность // Экономика промышленности. – 2010. – № 3. – С. 2010–2016.
- 2 Криклий А. Инвестиции в развитие системы профессионально-технического образования как источник формирования трудового потенциала // Экономика. – 2006. – № 3. – С. 75–83.
- 3 Кендрик Дж. Совокупный капитал США и его формирование: пер. с англ. / общ. ред. А.И. Анчишкина. – М.: Прогресс, 1978. – 275 с.
- 4 Батарейный В.Г. Управление интеллектуальным капиталом российских лизинговых компаний как фактор инновационного развития // Креативная экономика. – 2014. – № 7. – С. 138–146.
- 5 Шулаева О.В. Обеспечение предприятий малого и среднего бизнеса человеческим капиталом: роль государства и меры поддержки // Креативная экономика. – 2014. – № 9. – С. 54–69.
- 6 Назарова Л.А. Роль инновационной деятельности в развитии современного предприятия // Креативная экономика. – 2012. – № 4. – С. 95–100.

SPISOK LITERATURY

- 1 Saratikjanc Je.S., Zakervashevich N.V. Investicii v chelovecheskij kapital: ih istochniki i jeffektivnost' // Jekonomika promyshlennosti. – 2010. – № 3. – S. 2010–2016.
- 2 Kriklij A. Investicii v razvitie sistemy professional'no-tehnicheskogo obrazovanija kak istochnik formirovanija trudovogo potenciala // Jekonomika. – 2006. – № 3. – S. 75–83.
- 3 Kendrik Dzh. Sovokupnyj kapital SShA i ego formirovanie: per. s angl. / obshh. red. A.I. Anchishkina. – M.: Progress, 1978. – 275 s.
- 4 Batarejnyj V.G. Upravlenie intellektual'nym kapitalom rossijskih lizingovyh kompanij kak faktor innovacionnogo razvitija // Kreativnaja jekonomika. – 2014. – № 7. – S. 138–146.
- 5 Shulaeva O.V. Obespechenie predpriyatij malogo i srednego biznesa chelovecheskim kapitalom: rol' gosudarstva i mery podderzhki // Kreativnaja jekonomika. – 2014. – № 9. – S. 54–69.
- 6 Nazarova L.A. Rol' innovacionnoj dejatel'nosti v razvitii sovremennogo predpriyatija // Kreativnaja jekonomika. – 2012. – № 4. – S. 95–100.

Түйін

Ақпараттық қоғамның дамуы жағдайында ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың және жұмыс күшінің сапасына жоғарғы деңгейдегі талаптарды қоятын, сапалық сипаттардың қалыптасуына және қомақты мөлшерде инвестицияларды талап ететін жоғарғы технологиялық өнімдердің қолданылуы бірінші қатарларға шығып, іске асырылу үдерісі барысында капиталданып, адами капиталға айналады. Нәтижесінде адами капиталды инвестициялық басқарудың мұндай реттеушілік құралдардың қажеттілігі пайда болады және олардың қолданылуы инвестициялық негізде адами капиталдың қалыптасуы мен дамуын, сондай-ақ тиімді қалыптасуын қамтамасыз етуге бағытталған. Адами капиталға инвестициялар адами капиталға салынған салымдарды бір мезгілде мемлекет, кәсіпорын, жеке адамның отбасы және өзі іске асыра алатындығымен сипатталады. Осыған орай, адами капиталға инвестициялар өз алдында адамның өзіне бағытталған шығындарды, капиталдың бұл түрін қалыптастыру мен дамыту және қолдау мақсатында кәсіпорын мен мемлекет тарапынан шығарылған шығындар мөлшерлерімен сипаттауға болады. Заманауи талаптарға сәйкес қызметкерлер мен жұмыскерлердің кәсіби біліктілігі және жалпыға орта білімге ие болу бойынша қойылатын талаптармен бірге, адами капиталдың денсаулығына қойылатын талаптарының деңгейі жоғарылап жатыр. Адами капитал теориясында денсаулық жағдайы екі бөлік – тұқым қуалайтын және жаңадан пайда болған капитал ретінде қарастырылады. Адамның өмірі бойы капиаталдың бұл түрінің тозуы пайда болады, ал жеке тұлғаның дүниеден өтуіне байланысты денсаулық қорының толықтай құнсыздануы іске асырыла бастайды. Оның негізгі мағынасы, денсаулық сақтау адами капиталға салынатын инвестициялардың мәнділігі бойынша маңызды объектісі болып табылады.

Тірек сөздер: инвестициялар, инвестициялау деңгейлері, инвестициялардың құрылымы, адами капитал.

Resume

The development of the information society makes the use of information and communication technologies and high-tech products step forward, which demand the quality of labor, require considerable investment into the formation of the quality characteristics, and when implementing capitalize turn into human capital. As a result, there is a need in the application of regulatory instruments of human investment capital management, the use of which ensures effective formation, development and reproduction of human capital on the basis of the investment. Investments into human capital are also characterized by the fact that they are carried by out a state, enterprise, family or individual himself at the same time. In this regard, it can be said that investments into human capital are the costs of the person, the company and the state for the formation, maintenance, reproduction and development of this type of capital. Along with the increasing demands for educational and professional level of employees in the current context there is a demand to support the health of the human capital. In theory, the state of health of the human capital is considered as capital, comprising two parts – hereditary and acquired. During the life of such type of capital deteriorates, and with the death of an individual the health fund completely devalue. This means that health care is the most important subject on the importance of investment into human capital.

Key words: investment, investment levels, investment structure, human capital.

SMALL AND MEDIUM BUSINESS IN KAZAKHSTAN: ANALYSIS AND PROSPECTS

The article have studied the current state and prospects of development of entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan, analyzed the statistical data on the activities of small and medium enterprises, on the country's innovation-and -active enterprises and their involvement in innovative development. The analysis of the structure of active small and medium enterprises by organizational legal forms, dynamics of small businesses' credit financing, their sectoral structure of macroeconomic indicators and productive capacity have been set forth. Since its independence, Kazakhstan has been pursuing an expedient program of legislative and institutional reforms, and incentives to diversify the economy and enhance the role of small and medium businesses. Over the last decade, small and medium businesses have taken their prominent place in Kazakhstan's economy. Today, more than 1,650,000 small and medium enterprises provide employment for one in three employable persons. Contribution of small and medium enterprises products and services in Kazakhstan GDP, according to 2014, data amounted to 25%. Now, a more ambitious goal is to provide the SME contribution in GDP at the level of 50% at least, which will be comparable to the rate in developed countries. The main purpose of the «Business Road Map 2020» business support and development program is to ensure the sustainable and balanced growth of regional businesses, and to support existing and create new permanent jobs. A particular attention under a single program is paid to the creation of favorable conditions for the development of young and burgeoning entrepreneurs.

Key words: analysis, business, innovation, development.

The most important condition for improving the competitiveness of the economy of the Republic of Kazakhstan is an innovative development of priority sectors of the economy that output products with high added value. Accumulated human capital, natural-resources potential and existing production infrastructure determine broad prospects for development of innovative business in the country, with further access to the world market in the future. In today's economy the role of innovation in development of the economy has increased significantly. Without innovations it is almost impossible to create competitive products with a high degree of research intensity and novelty. In the modern economy it is an effective weapon of competition, since it leads to creation of new needs, reduction of production costs, inflow of investments, improvement of new products manufacturers' image and discovery and capture of new markets, including foreign ones.

The main activity of the country is aimed at creating favorable conditions for doing business focused on the implementation of modern technological solutions. The focus point in this area will be on the localization of products, price-oriented services, materials and open infrastructure. It is expected that efforts will be concentrated in the following areas: integrated solutions in the energy and housing-and-public utilities, first of all alternative energy oriented to EXPO-2017, new materials, alloys with rare earth elements, new agriculture – robotics, automation of agriculture, water management, bioinformatics, bioengineering, intelligent transport logistics, navigation systems of mobile objects, data processing software.

According to the Kazakhstan Statistics Agency data, in 2014 the number of registered SMEs in Kazakhstan increased by 2,2%, bringing the total number of SMEs to 1,656 thousand units, and their share in the overall quantity of economic entities in the country is estimated at 96%. As for industries, the highest increase was observed in the fields of services, education, real estate transactions and trade. Dynamics of the number of registered and active SMEs in 2014 maintained a positive growth trend. Thus, since 2010 the SME sector continues to expand against the general economic recovery. Over the past 10 years the number of registered SMEs increased by 123%, active ones – by 77% [1].

In absolute terms, by the end of 2014 the number of registered SMEs increased by 913 thousand units as compared to 2005 figures, the number of active SMEs – by 392 thousand units. However, if the period before 2009-end was marked by positive dynamics of growth of the share of active SMEs in the total number of registered SMEs (growth from 68% to 71%), then starting from 2010, this figure dropped down: following the results of 2014, the level of operating SMEs among registered ones, according to updated information, amounted to 54%.

Table 1 – Performance of SMEs, 2014

	Number of active MSEs, units	Number of employed population, people	Production output (goods, services), KZT mln
Republic of Kazakhstan	926 844	2 810 962	15 568 081
Akmola	36 271	123 009	398 010
Aktobe	41 237	128 456	556 354
Almaty	96 424	231 586	826 428
Atyrau	35 560	101 818	622 691
West Kazakhstan	31 437	98 110	1 158 253
Zhambyl	45 713	119 409	311 288
Karaganda	67 557	222 155	660 777
Kostanay	46 067	147 668	503 151
Kyzylorda	30 377	78 169	247 169
Mangistau	35 620	96 655	683 224
South Kazakhstan	126 819	288 942	747 462
Pavlodar	35 348	123 527	538 081
North Kazakhstan	25 888	99 301	312 725
East Kazakhstan	79 915	224 016	548 825
Astana city	64 504	253 277	3 653 784
Almaty city	128 107	474 864	3 799 859
Note – RoK Statistics Agency.			

The structure of active SMEs by organizational legal forms expectedly is dominated by individual entrepreneurs, i.e. entities carrying out activities without forming a legal entity – their number as at January 1, 2015 amounted to 662,8 thousand units, the number of individual farms amounted to 157,8 thousand, and SMEs-legal entities – amounted to 79,4 thousand entities.

The following trends can be traced in the dynamics of active SMEs by organizational legal forms, in the period from 2005 through 2014:

- ♦ the number of individual entrepreneurs (hereinafter – IE) in the country increased by 123% in 10 years, which led to a noticeable change in the structure of active SMEs: IEs' share growth – from 58,6% in 2005 to 73,6% in 2014;
- ♦ the number of individual farms (hereinafter – IF) remained unchanged. But as a result of growth of the number of IEs, the share of IFs in the structure of active SMEs reduced: in 2005 it totaled to 30,9%, in 2014 – to 17,5%;
- ♦ the number of SMEs increased by 49% since 2005. The share of SMEs in the structure of active SMEs decreased by 1,7 percentage points since 2005 and amounted to 8,8% in 2014.

The analysis of the number of SME employees distinguishes the importance of Kazakhstan business in solution of the employment issue. Specific weight of the population actively employed in SMEs, as of January 1, 2015 amounted to 32% of total employment in the economy. The dynamics of this figure in the period from 2005 to 2014 has an overall upward trend: the share of active population employed in SMEs increased by 6,2 percentage points against 2005.

In absolute terms, for 10 years the number of jobs in the SME sector increased by 894 thousand. During 2014 employment in the SME sector increased by 134 thousand people. As a result, as of January 1, 2015 the number of jobs in SMEs reached 2,770 thousand people.

Production output of active SMEs in absolute monetary terms increases annually. Fast growth rate was observed in 2008 – almost 2 times in comparison with the previous year. This happened due to amendments in the legislation on private entrepreneurship, such as introduction of new criteria for determination of medium business entities, in consequence of which medium business included a part of companies previously classified as large enterprises .

Over the last years Kazakhstan's GDP in real terms demonstrates a steady growth. So, in 2011 GDP growth amounted to 7,5% (in absolute terms, KZT 27,572 bln). In 2012, GDP grew by 5% (KZT 30,347 bln). In 2013 GDP increased by 6% (KZT 35,275 bln), in 2014 GDP growth was 4,3% – KZT 38,712 billion.

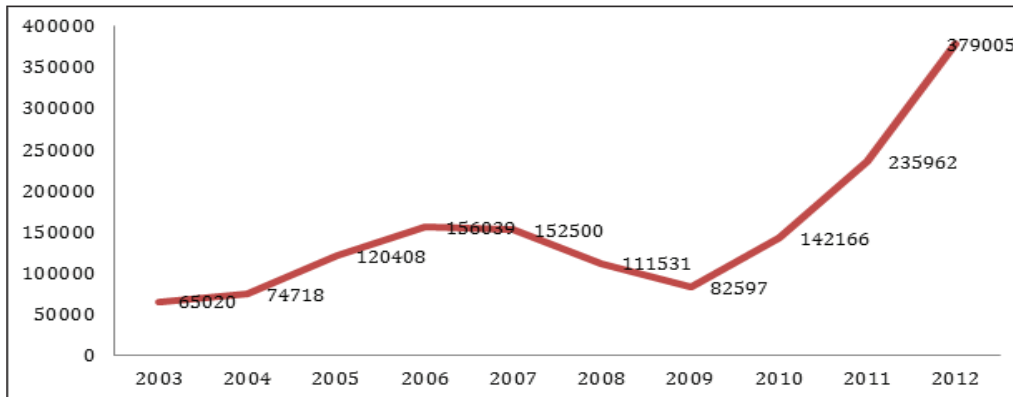

Figure 1 – The share of innovatively active entities, %

Note – Committee on statistics of RK.

The volume of innovative products increased significantly by 60,6% and made up KZT 379 billion (KZT 235,9 billion in 2011). At the same time, the volume of rendered services of innovative nature grew up by 46,8% and made up KZT 21 billion.

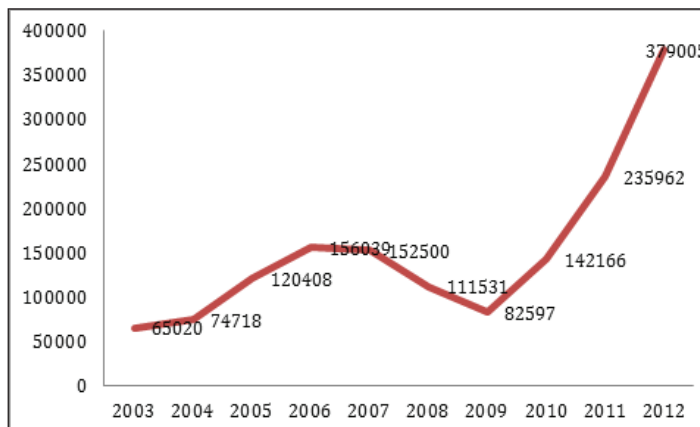

Figure 2 – Volume of innovative products, KZT million

Note – Committee on statistics of RK.

Among the innovative products of industrial enterprises in 2012, the largest share is retained by products newly introduced or exposed to significant technological changes – 81,2% (82,3% in 2011), improved products – 6,2% (6,8% in 2011) and other innovative products – 12,6% (10,9% in 2011).

The share of innovative products in Gross Domestic Product increased up to 1,25%, while it was 0,85% in 2011.

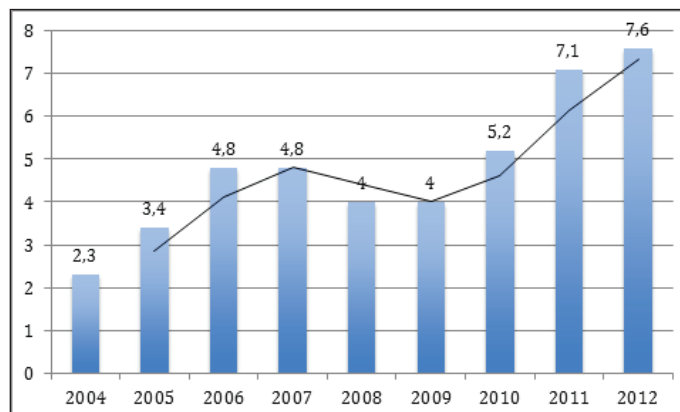

Figure 3 – Innovative products ratio of volumes and costs, in KZT billion

Note – Committee on statistics of RK.

Current expenditure on technological innovation of enterprises increased up to KZT 325,6 billion, which was higher than the 2011 level by 67% (KZT 194,9 billion in 2011). An increase in labour productivity in the processing industry up to USD 51,8 thousand per employee was also observed.

However, despite the growth of innovative activity in recent years, the level of passivity in the field of innovation is still rather high. This figure amounted to 92,4% following the results of 2012 (94,3% in 2011).

Notwithstanding some growth, innovative products share in the total volume of industrial production is still low – 2,3% (1,5% in 2011).

In general, as shown by the results of the analysis made, innovative activities of industrial enterprises of the country are at a low level. For comparison, the share of innovatively active entities in Germany is 80%, in the US, Sweden, Italy, France is around 50%, in Turkey – 33%, in Hungary – 47%, in Estonia – 36%, and in Russia – 9,1%.

Insufficient level of innovative activity is aggravated by low returns from the sales of technological innovations. As a consequence, in 2012 for every KZT 1 of such costs there was KZT 1,16 of innovative products compared to KZT 2,1 in 2004.

Analysis of innovation processes in the country as of year-end 2012 shows the growth of the key indicators of domestic innovative activities, volume of innovation products, costs of researches and developments, number of researchers and etc.

It also had a positive impact on Kazakhstan's ranking in the Global Competitiveness Index of the World Economic Forum. In particular, by the "Innovation" factor our country moved up 19 ranks to number 84. By the "Innovation Capacity" sub-factor, Kazakhstan moved up 18 ranks to number 74; "Company's expenditures on research and development" – 17 ranks up to number 77, "Cooperation of universities and business in the field of Research and Advanced Development" – 11 ranks up to number 79.

The increase is primarily conditioned by the implementation of the Kazakhstan's Industrial-Innovative Development State Program for 2010–2014.

However, in the global comparison, Kazakhstan still shows modest results of transition to innovative economy. So, as of 2012 the share of innovative products in the gross domestic product was less than 1,3%, the share of domestic expenditures on Research and Development in the GDP was 0,17%, the share in the total number of publications of international citation databases was 0,028%.

Certainly, such low indexes of impact on the economy of the country require a more coordinated regional innovation systems' development policy, strengthening of the region-center interaction, formation of the innovation environment and increase in the level of competence in implementation of scientific and innovative projects.

SMEs production output in 2014 was estimated at KZT 14,605 bln that in relation to GDP was 38,4%. SMEs actual output growth in 2014 amounted to 4%.

The share of SME's gross value added (hereinafter – GVA) in Kazakhstan's gross regional product at 2014 year-end amounted to 25%. GVA share increase in 2014 compared to 2013 made up 8,1 percentage points, due to both the increase in the production volume in the small business segment, and with the change in the SME classification criteria from January 1, 2014.

Total bank crediting volumes increased by 7,2% in 2014, amounting to KZT 12,1 trillion, while the dynamics of growth of credits for business purposes is insignificant: only 4,2%. Loans to small businesses increased during the year by KZT 500 billion or 39,3% [3].

Increase in the SME financing in 2014 was due to the following factors:

- ◆ Expansion of the second-tier banks' deposit base, in particular: deposits increased by 12,5% (or by KZT 494 billion);

- ◆ In April 2014 the "Baiterek" National Holding granted credit to the "Damu" Entrepreneurship Development Fund in the amount of KZT 100 billion for further placement of credit funds among the second-tier banks for the implementation of financing programs for SMEs in the processing industry.

As a result of positive dynamics of crediting of small businesses at 2014 year-end, the share of SME loans in the total volume of loans for businesses grew from 11,4% on January 1, 2014 to 14,8% on January 1, 2015. It is worth mentioning, that in 2007 it was 33%.

The structure of SMEs in the context of economy sectors is an important indicator of quality of the development of the business sector and the economy as a whole. Industrial enterprises, primarily in the processing sector, ensure a diversified development of the economy.

In Kazakhstan, following the results of 2014 the highest number of active SMEs operates in trade (42%) and agriculture (18%). In this regard, as compared to 2005 figures, the structure of SMEs at the sectoral level changed as follows:

- ◆ the share of SMEs in trade increased by 5%;
- ◆ in agriculture – decreased by 14%.

8% of active SMEs operate in the field of transport and communications, 2,7% operate in the construction sector, 3% – in the industrial sector. These figures of active SMEs' share in the three sectors of the economy in comparison with 2005 did not change.

The sectoral representation of the number of employment in SMEs characterizes the SMEs role in the solution of social problems on employment. This figure is significantly dependent on the number of existing SMEs in certain sectors of the economy, which explains a similar proportion by sector – the growth of existing SMEs proportionally solves employment issues.

The changes in the number of people employed in SMEs also show the trend of reduction of the share of employed in agriculture in 2013 – by 16 percentage points as compared to 2005.

Analysis of the sectoral structure of SMEs' production output confirms the positive role of SMEs operating in the industrial sector. Only 3% of existing SMEs operate here, which provide 16% of the production output of SMEs of all sectors. A similar situation is in the construction industry, where only 2% of active SMEs operate providing 20% of the output of SMEs of all sectors.

Trade, having the largest share in the number of SMEs (44%), provides only 23% of the total output of SMEs of all sectors. A similar situation is typical for agricultural SMEs, which occupying 19% of the total number of SMEs, provide only 12% of the total output of SMEs of all industries.

Transport and communication SMEs solve the economic issue to ensure the GDP growth by increasing the production output approximately in proportion to their number: occupying 7% of the number of SMEs by sector, this sector provides 9% of the production output of SMEs of all sectors [3].

Development and successful functioning of the business sector is closely related to crediting – the principal source of replenishment, first of all, of companies' working capital. Any reduction in the financing of the private enterprise sector leads to a reduction in the rate of GDP growth.

Figures of the dynamics of the sectoral structure's loan portfolio evidence that the state support of the economy's priority sectors allowed to prevent a decline in the portfolio, and even helped to increase its size in sectors such as industry, transport and communication, and services.

It should be noted that agricultural entrepreneurship entities, occupying 18% of the total number of active SMEs, received only 4,5% of total loans from second-tier banks.

The construction field turned out to be an attractive sector for second-tier banks' crediting in 2014 was – taking up 2,7% of the number of active SMEs, construction companies received 13% of all of second-tier banks. This was due to the revival and gradual recovery of the real estate market.

The largest share by the second-tier banks' crediting index is occupied by business entities operating in trade – taking up 42% of all SMEs, they received 33,7% of all loans of these banks. This trend has been a specific feature of the country's economy for the past seven years [3].

Summing up the review of Kazakhstan's SME sector, the following conclusions can be made.

In recent years, in general we could observe an increase in absolute indicators of the SME sector (nominal number of registered and active SMEs, number of employed population, volume of output).

Disparities persist in the structure of SMEs by industries and organizational and legal forms: the share of entities providing trading and brokerage services increases, and the number of individual entrepreneurs outstrips as well in comparison with enterprises and farms.

Against the slowdown of the growth of private deposits in the national currency, which are one of the main sources of financing in Kazakh tenge for the second tier banks, there is a need for further public regulation of SMEs in order to maintain the achieved development level and level up any negative development trends of SMEs using both financial and non-financial instruments.

LIST OF LITERATURE

- 1 Strategy–2050.kz. News Agency home page: www.strategy2050.kz.
- 2 Committee on statistics of RK: www.stat.gov.kz.
- 3 Report of DAMU found about conditions of small and average business development in Kazakhstan and its regions.

Түйін

Мақалада Қазақстан Республикасында кәсіпкерліктің даму болашағы мен дамытудың заманауи жағдайына талдау жүргізілген, шағын және орта кәсіпкерліктің (ШОК) белсенділігі, елдің инновациялық белсенді кәсіпорындары және олардың инновациялық дамытуға тартылғандығы туралы статистикалық мәліметтер талданған. ШОК-тің белсенді субъектілерінің құрылымының ұйымдық-құқықтық нысандары; шағын кәсіпкерлікті несиелеу динамикасы; ШОК-тің макро-көрсеткіштерінің салалық құрылымы; ШОК субъектілерімен өнім шығаруы бойынша талдау көрсетілген. Мемлекет тәуелсіздік алған кезден бастап, заңнамалық және институционалдық реформалар мақсаттық бағдарламасын, сондай-ақ экономиканы әртараптандыру мен шағын және орта кәсіпорындардың ролін арттыру бойынша шаралар ынталандыру жүргізілуде. Соңғы онжылдықта шағын және орта бизнес (ШОБ) Қазақстан экономикасында елеулі орын алды. Бүгінгі күні ШОБ-тің 1 650 000 астам субъектілері елдің әрбір үшінші еңбекке қабілетті азамтты жұмыспен қамтуда. 2014 жылдың мәліметтері бойынша ЖІӨ-де ШОБ өнімдерінің және қызметтерінің үлесінің 25 пайызын құрады. Республиканың мақсаты – ол ЖІӨ-ге ШОБ-тің үлесін 50 пайыздан кем емес деңгейде қамтамасыз ету, оны дамыған елдердің көрсеткіштерімен салыстыруға болады. «Бизнестің жол картасы 2020» бизнесті қолдау және дамыту бағдарламасының негізгі мақсаты өңірлік кәсіпкерлікті тұрақты және теңгерімді өсуін қамтамасыз ету, сондай-ақ қолданыстағыларды қолдау және жаңа тұрақты жұмыс орындарын құру болып табылады. Бірыңғай бағдарлама шеңберінде жас және бастаушы кәсіпкерлікті дамыту үшін қолайлы жағдай жасауға ерекше көңіл бөлінеді.

Тірек сөздер: талдау, бизнес, инновация, даму.

Резюме

В статье проведен анализ современного состояния и перспектив развития предпринимательства в Республике Казахстан, проанализированы статистические данные об активности малого и среднего предпринимательства (МСП), об инновационно активных предприятиях страны и их вовлеченности в инновационное развитие. Представлен анализ структуры активных субъектов МСП по организационно-правовым формам; динамика кредитования малого предпринимательства; отраслевая структура макропоказателей МСП; выпуск продукции субъектами МСП. С момента обретения независимости государство проводит целенаправленную программу законодательных и институциональных реформ, а также стимулирующих мер по диверсификации экономики и повышению роли малых и средних предприятий. За последнее десятилетие малый и средний бизнес (МСБ) занял свое заметное место в экономике Казахстана. На сегодня более 1 650 000 субъектов МСБ обеспечивают работой каждого третьего трудоспособного гражданина страны. Вклад продукции и услуг МСБ в ВВП Казахстана, по данным за 2014 г., составил 25%. Задача республики – обеспечить вклад МСБ в ВВП на уровне не менее 50%, что будет сопоставимо с показателем развитых стран. Также в статье рассмотрена программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса–2020», которая способствует обеспечению устойчивого и сбалансированного роста регионального предпринимательства, а также поддержанию действующих и созданию новых постоянных рабочих мест. Особое внимание в рамках единой программы уделяется созданию благоприятных условий для развития молодых и начинающих предпринимателей.

Ключевые слова: анализ, бизнес, инновации, развитие.

С.М. ЕГЕМБЕРДИЕВА,
 э.ғ.д., профессор.
А.К. КАДЫРБЕРГЕНОВА,
 PhD докторанты.
 Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
 ұлттық университеті

МҰНАЙ-ХИМИЯ ӨНІМДЕРІНІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МЕХАНИЗМІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Бәсекелестік нарықтық экономиканың тиімді қызмет етуі мен дамуының негізгі механизмі болып табылады. Бәсекелестік және өндірілген өнімнің бәсекеге қабілеттілігі жоқ жерде нарықтық экономиканы тиімді, ал оның өсуін – тұрақты деп атауға болмайды. Қазақстан экономикасында нарықтық қатынастардың қарқынды дамуы ішкі және сыртқы нарықтағы бәсекелестіктің күшейуіне алып келді. Мұндай жағдайда ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігі айтарлықтай дәрежеде өнеркәсіптің жеке салаларының және ірі өнеркәсіп кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігіне тәуелді болып келеді. Республикада көмірсутек шикізаттың табиғи ресурстарын өңдеуді қамтамасыз ету үшін мұнай-химия саласы үшін базалық өнімдер алу жөніндегі мұнай өңдейтін өндірістердің жұмыс істеп тұрған қуаттарын жаңғыртумен, сондай-ақ көмірсутек шикізатын тауарлық өнімге дейін қайта өңдейтін аяқтау сағылары бойынша өндірістер құру мен мұнай-химия кешенін қалыптастыру қажет. Мұнай өңдеу нарықтық перспективаларды, экономикалық әсерді және Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін ескере отырып, өңдеуші өнеркәсіптің неғұрлым тартымды секторы болып табылады. Қазақстан Республикасының мұнай химия өнеркәсібін дамытудағы негізгі мақсат Қазақстанның қолда бар ресурстық әлеуетін іске асыру және қолайлы нарықтық конъюнктура есебінен мұнай-газ химиясын дамыту, кешеннің сапалы жаңа жағдайына жету жолын анықтау, өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің және кешен дамуының басымдықтарын бекітіп, әлеуетін қолдану негізінде әлемдік нарықтағы қызметтердің өсуін, оның іске асуы бойынша мемлекеттік саясаттың механизмі мен шараларын қалыптастыру болып табылады. Осыларды негізге ала отырып, жетістіктерге жету жолында, мұнай және мұнай өнімдері мен оның өңделуінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету механизмін жетілдіру қажет. Бұл ретте мұнай-химия саласын отандық шикізат ресурстарымен жұмыс істейтін және келешекте қосылған құн тізбе бойынша өндіріс құруды қамтамасыз ететін экономиканың дербес экспортқа бағытталған жоғары технологиялық саласы ретінде қалыптастыру қажет, бұл түбінде Қазақстанның экономикалық өсу шегін қамтамасыз етуге тиіс.

Тірек сөздер: бәсекелестік, шаруашылық механизм, құқықтық механизм, ұйымдастырушылық механизм, экономикалық механизм, нарықтық механизм, инновация, мұнай-химия кешені.

Бәсекелестік қатынастың түрлі сатысында бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету үшін механизм қажет. Айта кететін бір жайт, бүгінгі таңда экономикадағы «механизм» деп аталатын терминнің мазмұнына орай бірнеше пікірлер қалыптасқан. «Механизм» термині гректің «*mechané*» сөзінен пайда болған, ол «құрал», «машина» деген ұғымды білдіреді. В.И. Даль сөздігінде механизм машина құралы, механикалы – санасыз, тоқтаусыз, еріксіз, адамның машина секілді ойлауы, В.В. Лопатиннің орыс тілінің кіші түсіндірме сөздігінде механизм еппен біріктірілетін бөлшектерден тұратын құрал, сайман түрінде түсіндіріледі. «Механизм» термині бойынша берілген тұжырымдар аталған ұғымның техникалық аспектісін айқындай түседі. Ауыспалы мағынада механизм белгілі бір қызмет түрінің тәртібін анықтаушы процестер жүйесі немесе құралдар жиынтығы деген ұғымға сәйкес келеді. Міне, дәл осындай анықтама экономикалық ғылым саласына ауыстырылып қолданылуда [1].

«Механизм» терминінің ортақ мағынасы «әрекет ету тәсілі, ықпал ету құралдарының жүйесі» деген баламаға алып келеді. Нарықтық экономикада «механизм» термині экономикалық ұғымда бір нәрсені іс-қимылға келтіретін, белгілі бір қызметке түрткі болатын құралды білдіреді.

Жүйеге келтірілген ғылыми көзқарастар негізінде «механизм» ұғымы келесі мәндер мен түрлерінде қарастырылады:

Шаруашылық механизм – бұл күрделі және көп жоспарлы ұғым, онда экономика функциясының ішкі процестері де, оның өндіруші күштермен арадағы өзара байланысы және қо-

ғамның үстінгі қабаты да көрініс береді. Сол арқылы өндіруші күштер мен өндірістік қатынастар арасындағы өзара әрекет жүзеге асырылады, ал шаруашылық механизмін жетілдіруші құрал ретінде нақты өндірістік қатынас формаларының өндіруші күш деңгейіне сәйкес келуі қамтамасыз етеді.

Шаруашылық механизмі – бұл ұйымдастыру құрылымдары мен нақты басқару формалары мен әдістерінің, сондай-ақ құқықтық нормалар жиынтығы, солардың көмегімен нақты талаптарға сәйкес әрекет ететін экономика заңдары, өндіріс процестері жүзеге асырылады.

Экономикалық механизм – бұл экономикалық процестерге ықпал етуші әдістер мен құралдар жиынтығы, оларды реттеу.

Шаруашылық механизмі – бұл ұйымдастыру құрылымдары мен нақты шаруашылық формаларының, басқару әдістері мен құқықтық нормалардың жиынтығы, осыған сәйкес қоғам экономикалық заңдарды нақты қалыптасқан жағдайға есебімен пайдаланады. Бұл құқықтық актілер мен келісім-шарт қатынастарының, өндірушілер мен тұтынушылардың өндірістік қызметті реттеуші, экономиканы болжаушы мағынасындағы ұйымдастырушысының, оның басқарушысының нормативтері мен стандарттарының жүйесі.

Ұйымдастыру-экономикалық механизм – бұл ұйымдастыру формалары мен макро және микродеңгейлерде өзара байланысқан біртұтас, құқықтық нормалармен реттелетін экономикалық әдістердің жиынтығы [2].

Шаруашылық механизмі қоғамдағы шаруашылық қызметті реттеуші және ұйымдастырушы экономикалық формалар мен әдістер жүйесін білдіреді, ол өзіне тән экономикалық заңдармен және осы тәсілге сәйкес әлеуметтік-экономикалық міндеттерді тиімді шешуге бағытталған белгілі бір қоғамдық-экономикалық формацияға тең келеді [3].

Сонымен механизм мәні мен мазмұнына берілген анықтамаларда ешқандай кемшілік жоқ, алайда осы анықтамаларда механизмнің бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз етуші сипаттамасы өзіне тән бағасын ала алмады. Ұйымдастырушылық және экономикалық механизмдер ерекше мәнге ие бола алмады. Нарықтық және құқықтық механизмдер де өз алдына жеке жүйе ретінде қаралмады, кластерлер ескерілмеді.

Бәсеке индустриалды қоғамның динамикалық дамуының негізін құрайды, алғашқыда өндірушілердің ашық нарықтардағы еркін бәсекелестік формасында болады және оның ішкі және сыртқы нарықтардағы іске асырылуының бағалық механизмі басым болады.

Бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету механизмі – өзара байланысқан заңдардың немесе басқа да құқықтық актілердің, бағдарламалардың, ұйымдастыру формаларының, экономикалық әдістер мен құралдардың, өндірушілердің бәсекелестік артықшылығына қол жеткізуге және тұтынушылардың қажеттілігін қанағаттандыруға арналған өндіруші күштер мен кластерлерді ұйымдастырушы жүйені реттеуші жиынтық.

Нарықтық перспективаларды, экономикалық әсерді және Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін ескере отырып, мұнай өңдеу саласында өңдеуші өнеркәсіптің неғұрлым тартымды секторы болып табылады.

Соңғы бес жылда Қазақстанның бәсекеге қабілетті тауарлары 22 позициядан тұрады (сыртқы экономикалық қатынастың тауарлық номенклатурасының – СЭЖ ТН – төрт таңбасы бойынша), олардың арасында ең жоғарғы деңгей шикі мұнайға сай келеді. Қазақстан шикі мұнай экспортері бола отырып, әлемдегі көмірсутектерінің экспорттаушылардың арасында 18-ші орын алады (дүниежүзіндегі нарықтың 3,6% үлесін құрайды).

Өңдеуші өнеркәсіп өндірісінің жалпы көлемінде сектордың айтарлықтай үлесі бар – 13,8%, бұл ретте көрсеткіш серпіні бірнеше жылдар бойы жағымды болып табылады.

Қазақстан Республикасының мұнай химия өнеркәсібін дамытудағы негізгі мақсат Қазақстанның қолда бар ресурстық әлеуетін іске асыру және қолайлы нарықтық конъюнктура есебінен мұнай-газ химиясын дамыту, кешеннің сапалы жаңа жолына жету, өнімнің бәсекеге қабілеттілігін және кешен дамуының басымдықтарын бекітіп, әлеуетін қолдану негізінде әлемдік нарыққа шығу жолын арттыру, оның іске асуы бойынша мемлекеттік саясаттың механизмі мен шараларын қалыптастыру болып табылады. Осыларды негізге ала отырып, жетістіктерге жету жолында мұнай өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін бәсекелестік қатынастың түрлі деңгейінде қамтамасыз ету үшін механизм қажет және мұнай өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету механизмін жетілдіру ұсынылады.

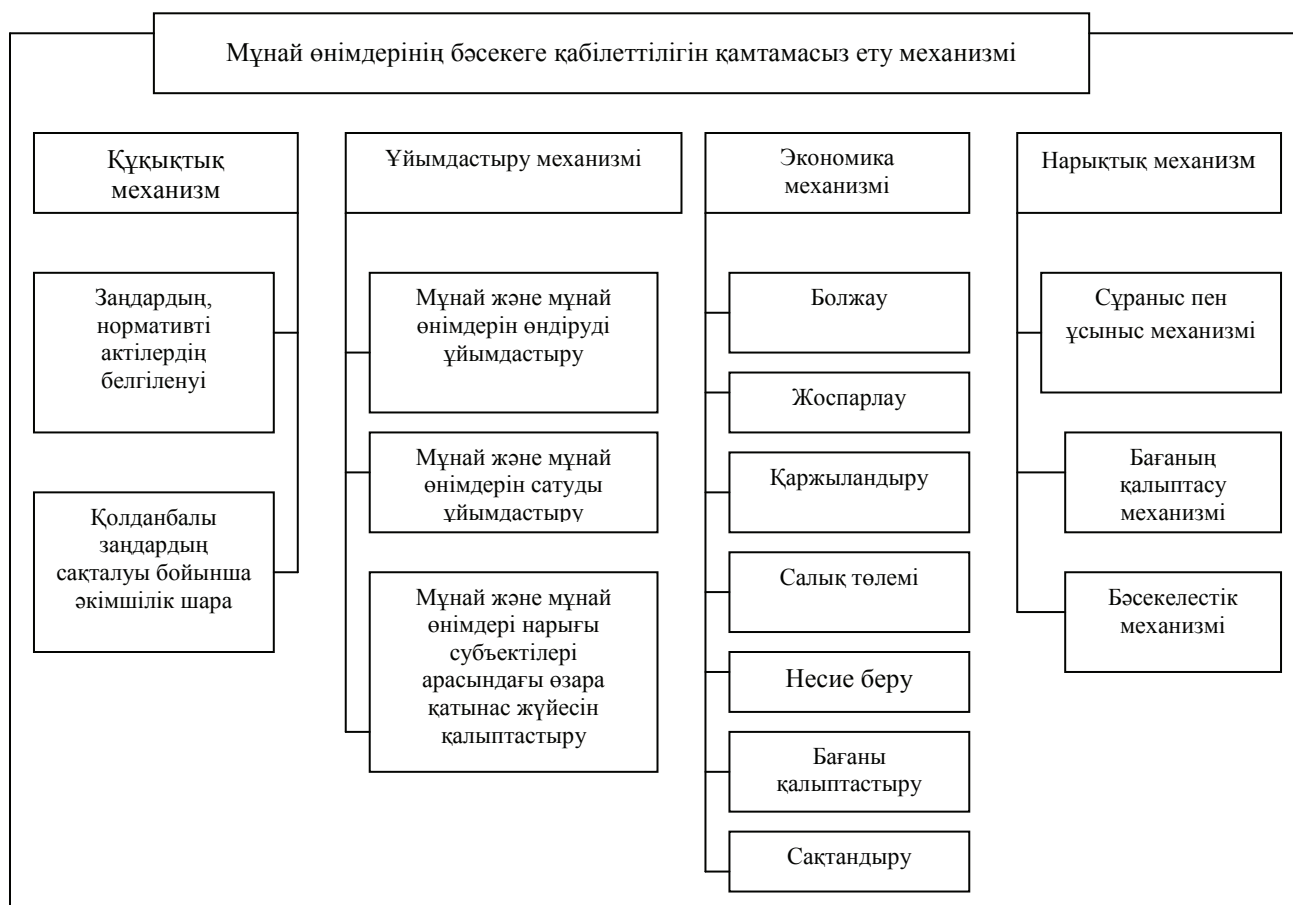
Біздің ойымызша, бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз етуші механизм дегенде, өзара үлесімін тапқан заң немесе басқа да құқықтық актілерді, бағдарламаларды, ұйымдастыру формаларын, экономикалық әдістер құралдарын түсінеміз.

1-суретте біз аталған мұнай өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету механизмі сызбасын ұсынамыз. Оның негізгі элементтері болып құқықтық, ұйымдастырушылық, экономикалық, нарықтық механизмдер мен кластерлер табылады.

Құқықтық механизм – бұл заңнама немесе отандық тауар өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігін құқықтық қамтамасыз етуші құқықтық актілер, бағдарламалар кешені. Бұл механизм бір жағынан, мемлекет тарапынан құқықтық экономика негіздерінің құрылуын қарастырады, атап айтқанда, мұнай және мұнай өнімдерін өндіру – заңдарды белгілеу, меншік құқығын реттеу, кәсіпкерлік тәртібі, еңбек шарты және оны қорғау, монополия қызметі, экологиялық нормалар, тұтынушылар құқығы және т.б. Екінші жағынан, барлық мұнай және мұнай өнімдері нарығына қатысушылардың қолданыстағы заңдарды сақтауын қамтамасыз ету бойынша мемлекеттік ағымдағы әкімшілік шаралары.

Ұйымдастыру механизмі–байланысты басқару процесіне қатысты және мұнай мен мұнай өнімдері нарығының субъектілері арасындағы қатынастан туындайтын жиынтық. Бұл механизм мұнай және мұнай өнімдері нарығының қалыптасуын, жетілуін және дамуын қарастырады, өндірісті ұйымдастырудан, іске қосудан және мұнай мен мұнай өнімдері нарығы субъектілері арасындағы өзара қарым-қатынас жүйесін қалыптастырудан тұрады.

Экономикалық механизм – экономикалық ынталандыру мен басқару әдістерінің жүйесі, ол өнімнің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге бағытталады. Оған жататындар: болжау, жоспарлау, қаржыландыру, салық төлемі, несие беру, баға қалыптастыру, сақтандыру. Аталған механизмнің әрбір элементін қарастырамыз.

Сурет 1 – Мұнай өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету механизмдері

Ескертпе – Сурет автормен құрастырылған.

Болжау – жоспарлар мен бағдарламалар дайындау, мұнай және мұнай өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге бағытталған шешім қабылдау кезінде қосымша ақпарат алуға талдау жасау нұсқалары.

Жоспарлау – бұл мұнай және мұнай өнімдері нарығы субъектілерінің болашағын, жолын, тәсілдері мен оған қол жеткізу құралдарын анықтайтын жоспарларды дайындау және практикалық жүзеге асыру.

Қаржыландыру – бұл осыған қатысты салалардың бәсекеге қабілеттілік әлеуетін нығайтуға арналған, қаржы ресурстарын бөлу және тиімді пайдалану.

Бәсекеге қабілеттілікті арттырушы факторлардың бірі болып инновациядағы инвестицияны үйлестіру саналады. Бұл мақсат үшін елдің 2015–2019 жылдар аралығындағы индустриялы-инновациялық даму стратегиясы бағытталған, онда ішкі және сыртқы рыноктарда бәсекеге қабілетті жаңа тауар түрлері мен қызметтерді құру мақсатында мемлекет пен жеке сектордың құрылымдық серіктестігін қамтамасыз ету көзделген.

Мұнай өндіру мен өндеуді және отандық тауар өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігін арттыруды мемлекеттік реттеудің қуатты рычагі болып салық төлемі саналады. Бүгінгі таңда салықтар экономика саласында үйлестірушіден гөрі, фиксальді қызмет атқарады.

Сондықтан ол қолайлы кәсіпкерлік климат қалыптастыру, кәсіпкерлік қызметке салық және несие беру жеңілдіктеріне қатысты кездесетін кедергіні жою, кәсіпорынның инновациялық дамуы үшін капиталдың жиналуына ықпал етуші деңгейге дейін салық қысымын төмендету, қолайлы инвестициялық климат қалыптастыру үшін қажет.

Мұнай өңдеу барысында өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін несие қажет, қазіргі уақытта кәсіпорындар ескірген жабдықтарды алмастыру және жаңа технологияны игеру үшін ұзақ мерзімді несиені қажет етеді. Сондықтан республикада несие берудің тиімді жүйесін дамыту қажет (мөлшерлеме көлемін азайту, фьючерлік және форвардтық мәмлелерді дамыту және т.б.).

Сақтандыру – бұл мемлекеттің, кәсіпорынның, мекеменің және азаматтардың ақшалай қаржысы есебінен қолайсыз жағдайларға, сәтсіз оқиғаларға байланысты туындаған шығынды өтеуге арналған арнайы резервтік қорлар (сақтандыру қорлары).

Өндіруші салалар табиғат құбылыстарына тәуелді болады, онда болатын апатты жағдайлар өнімді өндіру шығынына және мұнай өндіруші кәсіпорын экономикасының төмендеуіне әкеп соқтырады. Мұнай өндіруді сақтандырудың тиімді жүйесін дамыту өндірістің бәсекеге қабілеттілігін және тиімділігін арттырушы, инвестициялау тәуекелін төмендетуші, қаржы ресурстарын пайдалануға деген мүмкіндікті арттырушы негізгі фактор болып саналады.

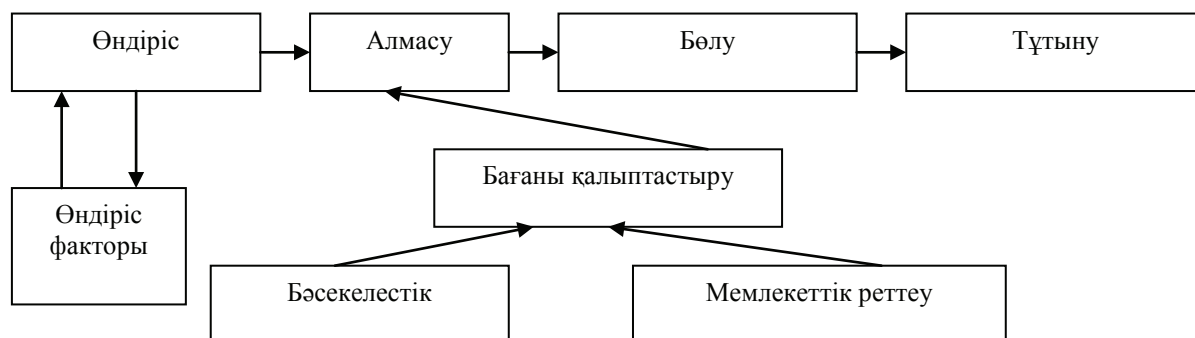
Нарықтық механизм – бұл сұраныс пен ұсыныс, баға мен бәсеке арасындағы байланысты өзара реттеуші механизм, ол өндіріс пен өнімнің сатылу көлемін, тұтыну деңгейін, өндіру тиімділігі мен өнімнің бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыруға ықпал етеді.

Минералды-шикізат өнімі нарығының тікелей механизмі болып өзара байланысты, шиеленіскен, функционалды тәуелді үш жүйе жасады – олар бәсекелестік жүйесі, бағаны қалыптастыру және мемлекеттік реттеу жүйесі. Нарықтық механизмнің біртұтас жүйесінің аталған элементтерінің бірінсіз оның қалыптасуына мүмкіндік болмайды, ал осы жүйелердің бірінде кездесетін кемшілік немесе гипертрофиялық жағдай болса, аталған механизм жұмысы алға баспай қалады.

Минералды-шикізат өнімі нарығының қызмет ету механизмін қарастыра отырып, классикалық экономикалық ғылымда бәсекелестік пен бағаның қалыптасуын нарықтың маңызды екі функциясына жатқызуға болады, ол үшін оларға нарықта өзін реттеу механизмі мәртебесі беріледі. Өзін нарықтық басқару. Солай бола тұра, қазіргі фундаментальді экономика ғылымының тұжырымдауынша, өзін өзі реттеуші нарықтық механизм экономикадағы қолайсыз жағдайлармен жиі жүзеге асыра алмай жатады. Осы ғылыми материалдарды жинақтай отырып, экономикалық теория негіздері оқулығында осы тақырыпқа орай былай делінген: «Нарықтық механизмдер кейде тек жойып қана қоймайды, керісінше, экономикадағы жағымсыз құбылыстарды күрделендіре түсуге ықпал етеді».

Расымен де, жұмысымыз барысында айтылып өткендей, көптеген зерттеулер осы тезисті құптайды. Сонымен қатар экономика ғылымында экономиканың аралас дамуы теориясы, нарықтық механизмдермен және мемлекеттік реттеу жұмыстарымен қатар мықты негізбен

нақтылана түсті. Осыны негізге ала отырып, төмендегідей болжам жасауға болады, онда «нарықтық өзін-өзі басқару механизмі» толықтай ондай болып саналмайды. Жүйенің толық мәніндегі механизмі, жүйе теориясының ережелеріне сәйкес, өзіне жүктелген қызметті орындайды. Бұл механизмде «бөлшектер» жетіспейтіндей болып тұрады. Біздің пікірімізше, ондай «бөлшек» қатарында мемлекеттік басқаруды атауға болады. Сондықтан нарықтық механизм құрамында мемлекеттік реттеу секілді өз жүйесінің сондай элементін сақтауы тиіс. Мұндай жағдайда минералды-шикізат өнімдері нарығының тиімді қызмет ету механизмінің сызбасы экономикалық жүйеде төмендегідей көрініс береді (сурет 2).

Сурет 2 – Экономикалық жүйеде минералды-шикізат өнімдері нарығының қызмет ету механизмінің қағидалық сызбасы

Ұсынылып отырған сурет минералды-шикізат өнімдерін өндіру жүйесін, тауарлы-ақша қатынасы мен минералды-шикізат өнімдері нарығының қызмет ету механизмін біріктіреді. Тауарлы-ақша қатынасы жүйесін шикізат нарығына, экономикалық жүйелер мен нарықтарға қатынасы бойынша көптеген сыртқы өндіруші өндіріс жүйелерімен біріктіреді. Оның міндеті минералды-шикізат өнімдері өндірісі бойынша өзара байланысты бастапқы экономикалық жүйелер участогына тауарлар мен ақша массасын үздіксіз жеткізу болып табылады. Нарықтық механизм, бір жағынан минералды-шикізат өнімі нарығы жүйесінің ішкі элементі, ал екінші жағынан халық шаруашылығының бүкіл экономикалық жүйесінің жалпы нарықтық бөлігімен тауарлардың, ақшаның қозғалысына және жаңашылдандыру факторларына ықпал ете отырып, өндіруші өндіріс қарқынын қамтамасыз етеді [4].

Өндіруші кәсіпорынның ерекшелігі келесіде, ол өндірісті ұйымдастырушы ірі форма түрінде де және шағын форма түрінде де көрініс береді. Қалай болғанда да олардың шаруашылығының басты критерийі болып өндіріс тиімділігі саналады. Өндіруші кәсіпорынның қарқыны көптеген факторларға байланысты болады, шаруашылық жағдайының әр түрлі болуына қарай, аталған факторлардың мәні де өзгеріп отырады. Бір жағдайларда осы факторлардың біреулері ерекше мәнге ие болса, екінші бір жағдайларда ол келесілеріне ауысады. Алайда осындай бірнеше түрлі факторлардың ішінде қай уақытта да рөлі өзгермейтін екі фактор бар, олардың меншік формасы да өзгермейді, экономикалық мүддесі мен ғылыми-техникалық прогресі ауыспайды. Біздің пікірімізше, осы екі фактор өндіру жүйесінде екі түрлі себепке байланысты жетекші фактор болып саналады. Біріншіден, олар белгілі бір жағдайда өндіру мақсатына қол жеткізуге қолайлы. Екіншіден, олардың әрқайсысының концентрацияланған формада екенін ескерсек, өндірістік қатынастың дамуы мен өндірістік күштің дамуы бір-біріне сәйкес келеді.

Қазақстанның бәсекелестік артықшылығы инвестициялық климатында қаржылық нарықтың дамығандығы, тиімді географиялық жағдайы, шикізат тәуелділігінен шығып және шикізаттан неғұрлым жоғары қосылған құн алуға бағытталған ел билігінің саяси еркіндігі болып табылады.

Экономикалық мүдде мен ғылыми-техникалық прогрестің өзара үйлесімді әрекет етуі, осылайша өндіріс тәсілінің тиімді дамуын, соған орай қоғамдық-экономикалық форманың қалыптасуын қамтамасыз етеді. Өндіруші салада, әсіресе жер қойнауын пайдалану кезінде өндірістің негізгі құралы ретінде олар өндірістің осы секілді бірегей құралына ықпал ететін болады. Негізгі мақсатты қызмет секілді ғылыми-техникалық прогресс пен экономикалық мүдде, өндіріс, ресурстар әлеуеті мәселелерін, жер қойнауын тиімді әрі ұтымды пайдалануды

анықтайтын және шешетін болады. Осыдан барып шығатыны, өндіруші салаларда аталған факторлардың рөлі әлдеқайда шешуші мәнге ие болады.

Базалық мұнай-газ химиясы – Қазақстан экономикасының жаңа перспективалық саласы. Ол мұнай компанияларына мұнай нарығындағы баға ырғалымы кезінде мұнайды өңдеуді тереңдету және неғұрлым қымбат өнім шығару есебінен тұрақтылықты көтеруді және қосымша пайда алуды (20%-ға дейін) қамтамасыз етті. Мұнай компанияларына мұнай-химияны белсенді ендіру жалпы сатылымдағы мұнай химикатының үлесін арттырып және олардың қызметінің барлық сипатын өзгертті. Мұнай компанияларының үлесіне олефин және ароматиканың 50%-дан астам шығарылымы жатады, шамамен 1/3 полистирол, 25%-ға дейін полиолефин және т.б. [5].

Мұнай-газ химиясы өнімдері өндірісінің әлемдік нарығындағы Exxon Mobil Corp (АҚШ, 334 млрд АҚШ долл.), Chevron Corp (АҚШ, 233 млрд АҚШ долл.) Royal Dutch Shell plc (Британия–Голландия, 360 млрд АҚШ долл.), Газпром (Ресей, 375 млрд АҚШ долл.), Statoil ASA (Норвегия, 135 млрд АҚШ долл.) сияқты аса ірі ойыншылар қызметін өндіру сегменттерінде де, сол сияқты мұнай өңдеу және мұнай-газ химиясы сегменттерінде де жүзеге асыратын тігінен ықпалдастырылған болып табылады.

Базалық мұнай-газ химиясының өнімдерін түрлі мақсаттағы: құрылыс материалдары, қаптамалар және басқалар үшін пластмассалардан жасалатын бұйымдарды қазақстандық өндірушілер пайдаланады. Осы секторлардың мұқтаждықтары үшін жыл сайын Қазақстанға орташа алғанда 400 млн долл. полимерлік шикізат импортталады. Мұнай-газ химиясының өнімдері жоғары экспорттық әлеуетке ие. Тауарлардың басым топтары бойынша макроөңір елдерінің импорты 20 млрд долл. астамды құрайды.

Мұнай-газ химиясын дамыту мемлекеттің негізгі екі міндетін шешуге мүмкіндік береді:

1) көмірсутек шикізаты – ілеспе мұнай мен құрғақ газды тиімді пайдалануды қамтамасыз ету, бұл өнімсіз экономикалық шығындарды, оның ішінде экологиялық сипаттағы шығындарды қысқартуға мүмкіндік береді;

2) химия өнеркәсібін, құрылыс материалдары өндірісінің, резеңке-техникалық бұйымдар өндірісінің өнеркәсібін арзан шикізатпен қамтамасыз ету, өйткені бүгінгі таңда пластмасса және резеңке бұйымдарының өндірушілері импорттық шикізатты пайдаланады, ал бұл түпкілікті өнімнің қымбаттауына әкеліп соғады [6].

Ішкі нарық сұранысын қанағаттандыру мақсатында бәсекеге қабілетті экспортталатын мұнай химия өнімдерін құру, өндірістік-техникалық бағыттағы бірқатар өнімдер номенклатурасын шығару бойынша шағын кәсіпорындардың дамуына, оларды импорттық шикізат орнына отандықпен алмастыру есебінен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етеді.

Әдебиет көздеріне талдау жүргізе отырып, біз мұнай және мұнай өнімдері мен оның өңделуінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету механизмін жетілдірудің негізгі бағыттарын айқындадық:

Құқықтық механизмді жетілдіру шеңберінде:

- ◆ мұнай және мұнай өнімдері нарығына қатысушылар арасында оңды бағыттағы құқықтық жүйе құру қажет;

- ◆ заңдардың сақталуы бойынша шара алу.

Ұйымдастыру механизмін жетілдіру шеңберінде:

- ◆ мұнайдың сапалық және сандық көрсеткішін нақты анықтау және соған сәйкес тауар өндірушілермен есеп айырысу;

- ◆ өндірістік-шаруашылық қызмет шеңберінде жаңалықтар енгізу;

- ◆ сатып алушылар мен бәсекелестердің мүмкіндігін зерделеу бойынша үнемі маркетингтік тексерулер өткізу;

- ◆ шикізатты қалдықсыз пайдалану мүмкіндігін иелену үшін оның өңделу жолдарын күрделендіру;

- ◆ ақпаратпен қамтудың автоматтандырылған жүйесін жасау.

Экономикалық механизмді жетілдіру шеңберінде:

- ◆ болжау және жоспарлаудың рөлін арттыру;

- ◆ инновациядағы инвестицияны қаржыландыруға жол ашу;

- ◆ салық төлемі жүйесін жетілдіру;

- ♦ барлық ресурс түрлерінің пайдаланылуына бақылауды қамтамасыз ету;
- ♦ мұнайды сапа көрсеткішіне сәйкес бағамен сатуға мүмкіндік беретін, бағаны қалыптастыру механизмін дамыту.

Нарықтық механизмді реттеу шеңберінде:

- ♦ сұраныс пен ұсыныс, бағаның қалыптасуына бәсекелестік, мұнай өндіру мен сату және оны өңдеу көлемімен әрекеттесудің нарықтық механизміне автоматты ықпал ету үшін жағдай жасау;

- ♦ нарықта бәсекелестік ортаға қолдау көрсету, оның монополиясының алдын алу;
- ♦ бағаның әлеуметтік болжамды саясатын жүргізу.

Сонымен мұнайхимия кешенінің инновациялық дамуы Қазақстанның бәсекеге қабілетті экономикасын қалыптастырушы негізгі стратегияға айналуы тиіс. Елдің тұрақты дамуының стратегиялық міндеттерін шешудегі келешегі зор бағыттардың бірі болып мұнай және мұнай өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету механизмін жетілдіру саналады. Мұнайхимия саласын отандық шикізат ресурстарымен жұмыс істейтін және келешекте қосылған құн тізбе бойынша өндіріс құруды қамтамасыз ететін экономиканың дербес экспортқа бағытталған жоғары технологиялық саласы ретінде қалыптастыру қажет, бұл түбінде Қазақстанның экономикалық өсу шегін қамтамасыз етуге тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Современный экономический словарь. – М.: ИНФРА, 2005. – С. 233, с. 437.
- 2 Борисов А.Б. Большой экономический словарь. – М.: Книжный мир, 2003. – 895 с.
- 3 Организационно-экономический механизм антикризисного управления: теория и практика. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – 164 с.
- 4 Чигаркина О.А. Влияние интенсификации добычи нефти на экологическое состояние Западного Казахстана // Современные проблемы геоэкологии и зоологии: материалы международной конференции. – Алматы: Шартарап, 2001. – С. 390–396.
- 5 Егембердиева С.М. Мировая нефтехимия и перспективы ее развития в Казахстане // Вестник Евразийского гуманитарного института. – 2009. – № 2. – С. 89–93.
- 6 Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2015–2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығының жобасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 9 маусымдағы № 627 қаулысы.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Sovremennyj jekonomicheskij slovar'. – М.: INFRA, 2005. – S. 233, s. 437.
- 2 Borisov A.B. Bol'shoj jekonomicheskij slovar'. – М.: Knizhnyj mir, 2003. – 895 s.
- 3 Organizacionno-jekonomicheskij mehanizm antikrizisnogo upravlenija: teorija i praktika. – Voronezh: Izd-vo VGTU, 2000. – 164 s.
- 4 Chigarkina O.A. Vlijanie intensivkacii dobychi nefi na jekologicheskoe sostojanie Zapadnogo Kazahstana // Sovremennye problemy geojekologii i sozologii: materialy mezhdunarodnoj konferencii. – Алматы: Shartarap, 2001. – S. 390–396.
- 5 Egemberdieva S.M. Mirovaja neftehimija i perspektivy ee razvitija v Kazahstane // Vestnik Evrazijskogo gumanitarnogo instituta. – 2009. – № 2. – S. 89–93.
- 6 Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2015–2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығының жобасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 9 маусымдағы № 627 қаулысы.

Резюме

Конкуренция является главным механизмом эффективного функционирования и развития рыночной экономики. Рыночную экономику, где нет конкуренции и конкурентоспособности производимой продукции, нельзя называть эффективной, а ее рост – устойчивым. Развитие рыночных отношений в экономике Казахстана сопровождается ужесточением конкуренции на внешних и внутренних рынках. В таких условиях кон-

курентоспособность национальной экономики в значительной степени зависит от конкурентоспособности отдельных отраслей промышленности и крупных промышленных предприятий. Для обеспечения переработки природных ресурсов углеводородного сырья в республике необходимо сформировать нефтехимический комплекс, модернизировав действующие мощности нефтеперерабатывающих производств по получению базовых продуктов для нефтехимической отрасли, а также создав производства по завершающим стадиям переработки углеводородного сырья до товарной продукции. Нефтепереработка является привлекательным сектором обрабатывающей промышленности с учетом рыночных перспектив, экономического эффекта и конкурентоспособности Казахстана. Главной задачей программы развития нефтехимической промышленности Республики Казахстан является развитие нефтегазохимии за счет реализации имеющегося ресурсного потенциала Казахстана и благоприятной рыночной конъюнктуры, определение путей достижения качественно нового состояния комплекса, роста конкурентоспособности его продукции и услуг на мировом рынке на основе использования потенциала и установления приоритетов развития комплекса, формирования мер и механизмов государственной политики с учетом прогнозируемых результатов ее реализации. Для того чтобы достичь желаемого результата, требуется разработать основные направления совершенствования механизма обеспечения конкурентоспособности нефти и продуктов ее переработки. При этом нефтехимическую отрасль необходимо формировать как самостоятельную экспорториентированную высокотехнологичную отрасль экономики, которая работает на отечественных сырьевых ресурсах и которая в перспективе обеспечит создание производств по цепочке добавленных стоимостей, что должно в конечном итоге обеспечить экономический рост Казахстана.

Ключевые слова: конкуренция, хозяйственный механизм, правовой механизм, организационный механизм, экономический механизм, рыночный механизм, инновация, нефтехимический комплекс.

Resume

Competition is the main mechanism of effective functioning and development of market economy. Market economy where there is no competition and competitiveness of ready production, cannot be called effective, and its growth is not steady. The development of the market relations in the economy of Kazakhstan is followed by toughening of the competition in foreign and domestic markets. In such conditions competitiveness of national economy substantially depends on competitiveness of separate industries and large industrial enterprises. To ensure the processing of natural hydrocarbon resources in the country it is necessary to form a petrochemical complex, having modernized all existing power oil refineries for the production of basic products for the petrochemical industry, as well as creating production marketable products at the final stage of processing of hydrocarbon raw materials. Oil processing is an attractive sector of manufacturing industry taking into account market prospects, economic effect and competitiveness of Kazakhstan. The main task of the development program of the petrochemical industry of the Republic of Kazakhstan is development of oil and gas chemistry due to realization of the available resource capacity of Kazakhstan and favorable market conditions, determining the ways of achievement of qualitatively new condition of a complex, growth of production and services competitiveness in the world market on the basis of potential use and development priorities of a complex, formation of measures and mechanisms of a state policy taking into account the predicted results of its realization. In order to reach desirable results, it is required to develop the main directions of mechanism improvement of the ensuring competitiveness of oil and products received due to its processing. At the same time the petrochemical industry should be developed as independent export-led highly sophisticated field of economy which uses domestic raw materials and provides the development of production chain based on added value which will ensure the further development of Kazakhstan economy.

Key words: competition, economic mechanism, legal mechanism, organizational mechanism, market mechanism, innovation, petrochemical complex.

Е.К. МОЛДАКЕНОВА.Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті,
PhD докторанты**ҚАЗАҚСТАНДА АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕННІҢ
ДАМУ ЗАҢДЫЛЫҚТАРЫ**

Мақалада АӨК-нің өндірістік құрылымы ұдайы өндіріс үрдісінің барлық фазаларының: өндіру, тарату, айырбастау және тұтынудың өзара байланысын қамтамасыз ететіндігі қарастырылады. Өндірістік инфрақұрылымның міндеті ауыл шаруашылық кәсіпорындардың қалыпты қызмет етуін қамсыздандыру, оларға тән емес қызметтерден босату және олардың әрекеттерін негізгі қызмет түріне аудару болып табылады. Өндірістік инфрақұрылымның қызмет ету тиімділігі ауыл шаруашылық өнімдерінің өндірісті ұлғайту, сапасын сақтау және залалдарды болдыртпау арқылы анықталады. Мемлекеттік реттеудің міндеттері агроөнеркәсіптік өндірісті тұрақтандыру және тиімділігін арттыру, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамсыздандыру, азық-түліктік қамсыздандыруды жақсарту, ауыл шаруашылығы және АӨК басқа салалары арасында экономикалық тепе-теңдікті сақтап тұру, әр түрлі салалардағы жұмысшылар табыстарының орташа деңгейін теңестіру, отандық тауар өндірушілерді қорғау болып табылады. Мақалада агроөнеркәсіптік кешенінің анықтамасы, оның көп салалы өндірістік-экономикалық құрылымы, сондай-ақ АӨК-нің қарқынды дамуының басты шарты – оның барлық үш саласын теңестіру қарастырылған. Осылайша, елдің агроөнеркәсіптік кешенінің құрылымы күрделі, қарқынды және өндіруші күштердің даму дәрежесімен және оның соңғы өнімінде қоғамдық тұтынушылардың деңгейімен анықталады.

Тірек сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, ауыл шаруашылығы, азық-түлік қауіпсіздігі, инфрақұрылым, мемлекеттік реттеу, ұлттық экономика.

Агроөнеркәсіптік кешен (АӨК) – бұл ауыл шаруашылық өнімдерін өндіру, тарату, айырбастау және тұтынуға қатысты экономикалық қарым-қатынастармен өзара байланысқан халық шаруашылығы салаларының жиынтығы. Оған ауыл шаруашылық өнім өндірісін, оны қайта өңдеуді, сақтау мен сатуды қамтамасыз ететін салалар, АӨК үшін өндіріс құралдарын өндіру және оған қызмет көрсету кіреді. Осы кешенде өндіріс пен айналым кезеңдерінде халық шаруашылығының 65 саласына жуығы тікелей немесе жанама түрде қатысады.

Агроөнеркәсіптік кешен құрамында үш негізгі аумағы бар күрделі көп салалы өндірістік-экономикалық жүйені білдіреді [2].

Бірінші аумаққа АӨК өндіріс құрал-жабдықтарымен қамтамасыз ететін өнеркәсіп салалары кіреді: тракторлық және ауыл шаруашылық машина құрылысы, азық-түлік және жеңіл өнеркәсіп үшін машина жасау, минаралды тыңайтқыштарды және қорғаудың химиялық құралдарын өндіру, құрал-жабдықтарды және техниканы жөндеу, құрылыс. Кешеннің бірінші аумағы негізінен ауыл шаруашылығында да, сонымен қатар АӨК басқа салаларында да өндірістің индустриализациялау және интенсификациялау мүмкіндіктерін анықтайды.

Екінші аумақ ауыл шаруашылығын қамтиды және барлық агроөнеркәсіптік кешеннің орталық буыны болып табылады.

Үшінші аумаққа ауыл шаруашылық шикізатты тасымалдауды, сақтауды, қайта өңдеуді дайындауды, сонымен қатар соңғы өнімді сатуды қамтамасыз ететін салалар мен кәсіпорындардың жиынтығын қамтиды. Бұл аумаққа азық-түлік өнеркәсібі (азық-түлік, сүт және ет), жеңіл өнеркәсібі (тоқыма, тері-жүн, аяқ киім), құрама жем өнеркәсібі, дайындау және сауда ұйымдары.

АӨК қарқынды дамуының басты шарттарының бірі оның үш аумағының барлығының теңестірілуі болып табылады: олардың соңғы өнім құнына салатын салымдары бойынша пайда болатын теңсіздіктер туралы айтуға болады. Дамыған елдерде соңғы өнім құнының негізгі бөлігі үшінші аумақта жасалады, онда ауылшаруашылық шикізаттың кешенді қалдықсыз қайта өңдеу, оны сақтау, дайын өнімді өлшеу және орамдау қамтамасыз етіледі. Мысалға, АҚШ-та бұл салада өнімнің бөлшек құнының 80%-на дейін, ал Батыс Еуропада 75%-ға жуығы жасалады.

Агроөнеркәсіптік кешен құрамында маңызды орынды инфрақұрылым алады; оның салалары АӨК барлық салаларына қызмет көрсетеді. Инфрақұрылым – бұл елдің барлық экономика-

сының ұдайы өндірісінің қалыпты шарттарын қамтамасыз ететін халық шаруашылығының салалар кешені; өзіндік өнімді өндірмей-ақ бұл салалар белгілі бір дәрежеде өндірістің соңғы нәтижесін анықтайды.

Инфрақұрылымды екі салаға бөледі: өндірістік және әлеуметтік. АӨК өндірістік инфрақұрылымына келесі ұйымдар кіреді: көлік, байланыс, материалды-техникалық жабдықтау, өсімдіктерді қорғау стансалары, есептеуіш орталықтар және т.б. Әлеуметтік инфрақұрылымға тұрмыстық-коммуналдық шаруашылық, медициналық және балалар мекемелері, қоғамдық тамақтану ұйымдары, еңбекті қорғау қызметтері, спорттық-сауықтандыру аймақтары, демалу орындары және т.б.

Осылайша өндірістік инфрақұрылым салалары өндірістік қызмет көрсетумен, әлеуметтік инфрақұрылым салалары – АӨК жұмысшылары және тұтас алғанда ауыл халқы үшін қызмет көрсетумен айналасады.

Соңғы өнімді мақсатты пайдалануға байланысты АӨК азық-түліктік және азық-түліктік емес кешендер деп бөлінеді. Соңғы өнімнің ең үлкен бөлігі азық-түлік кешенінде жасалады; оған азық-түлік өнімдерін өндірумен және оларды тұтынушыларға дейін жеткізумен айналысатын АӨК-нің барлық аумағының салалары мен кәсіпорындары кіреді.

Салалық белгісі бойынша азық-түлік кешенге сегіз өнім өндіретін кешендер кіреді: дәнді дақылдық, картоп өнімдері, қантты қызылша, көкөніс-консервілік өнімдер, жүзімдік-шараптық, ет, сүт, май. Бұл кешендердің барлығы ортақ құрылым болып табылмайды, өйткені ауыл шаруашылық өнімін өндіру, оны қайта өңдеу және сату жеке кәсіпорындармен ұсынылған бірнеше өзара байланысқан салаларда жүзеге асырылады [3].

Қазақстанның азық-түліктік кешенінде үш негізгі жетекші кешендерді бөліп көрсетуге болады: дәнді-дақылдық, ет және сүт.

Қазақстан Республикасының АӨК-де аймақтық кешендер (облыстық) және микрокешендер – агроөнеркәсіптік құрылымдар (ассоциациялар, агрофирмалар, агроөнеркәсіптік кәсіпорындар) бар.

Осылайша елдің агроөнеркәсіптік кешенінің құрылымы күрделі, қарқынды және өндіруші күштердің даму дәрежесімен, оның соңғы өнімінде қоғамдық тұтынушылардың деңгейімен анықталады.

Агроөнеркәсіптік кешеннің өзіндік ерекше күрделі салалық құрылымы бар. АӨК негізгі (кешенді құраушы) саласы, әрине, ауыл шаруашылығы болып табылады. Еңбектің қоғамдық бөлінісінің алғашқы кезеңдерінде оған тек екі сала тармағы болды – егіншілік пен мал шаруашылығы.

Инфрақұрылымға АӨК қызмет көрсететін кәсіпорындар мен ұйымдар кіреді. Ол өндірістің және адамдардың тіршілік етуінің дамуы үшін қажетті шарттарды қамсыздандырады. Өзінің мақсатты бағыты бойынша тұтас жүйе ретінде инфрақұрылым өндірістік және әлеуметтік болып бөлінеді.

Өндірістік инфрақұрылымға: материалды-техникалық жабдықтау (электр, газ, сумен жабдықтау) жүйесі; материалды-техникалық жабдықтау және ауыл шаруашылық өнімдерін дайындау, элеваторлық, тоңазытқыш және қоймалық шаруашылық жүйесі; өнімді тұтынушыға дейін жеткізу (таратушылық тоңазытқыштар, көтерме базалары) жүйесі; АӨК барлық салаларының және кәсіпорындарының өндірістік қажеттіліктерін қамсыздандыру бойынша көлік пен байланыс кіреді.

АӨК өндірістік құрылымы ұдайы өндіріс үрдісінің барлық фазаларының: өндіру, тарату, айырбастау және тұтынудың өзара байланысын қамтамасыз етеді. Өндірістік инфрақұрылымның міндеті ауыл шаруашылық кәсіпорындардың қалыпты қызмет етуін қамсыздандыру, оларға тән емес қызметтерден босату және олардың әрекеттерін негізгі қызмет түріне аудару болып табылады. Өндірістік инфрақұрылымның қызмет ету тиімділігі ауыл шаруашылық өнімдерінің өндірісті ұлғайту, сапасын сақтау және залалдарды болдыртпау арқылы анықталады.

Әлеуметтік инфрақұрылымды келесілер құрайды: мектепке дейінгі мекемелер, ағарту, білім беру, ғылым органдары; денсаулық сақтау, спорт, қоршаған ортаны қорғау мекемелері; тұрмыстық-коммуналдық шаруашылық; бөлшек сауда және қоғамдық тамақтану; қоғамдық көлік; байланыс; ақпараттық қызмет; еңбекті қорғау және еңбек қауіпсіздігі техникасы

қызметтері. Әлеуметтік инфрақұрылымның міндеті қалыпты өмір тіршілігін, ұдайы өндірісті қамсыздандыру және жұмыс күшін нығайту болып табылады. АӨК әлеуметтік инфрақұрылымының қызмет ету тиімділігі еңбек өнімділігін және оның жұмысшыларының өмір деңгейін арттыру.

Демек, өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымдар агроөнеркәсіптік өндірістің барлық кезеңдеріне қызмет көрсетеді. Сондықтан олардың АӨК интенсификациялау және тиімділік деңгейлерін арттыруда рөлі зор.

Агроөнеркәсіптік кешенде қызмет ету тиімділігі белгілі бір дәрежеде АӨК серіктестіктері арасындағы экономикалық қарым-қатынастардың жүйесімен анықталады. Экономикалық қарым-қатынастар – бұл өндірістік қызмет үрдісінде және соның нәтижелерімен алмасу кезінде кәсіпорындардың экономикалық мүдделері жүзеге асырылатын байланыстардың формасы болып табылады.

Агроөнеркәсіптік кешен елдің ортақ халық шаруашылық кешенінің құраушы бөлігі болып табылады; оның үлесіне жиынтық өнімнің, өндірістік негізгі қорлардың және жұмысшылар санының үштен бір бөлігі келеді. АӨК басты міндеті – ел тұрғындарының азық-түлік өнімдеріне деген қажеттіліктерін қанағаттандыру, бұл міндет әзірше өзінің шешімінен алыстау.

Елде АӨК дамуы жайлы дәлелдейтін бірнеше өлшемдер бар. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың «2050–Стратегиясында» аграрлық салаға қатысты келесі бағыт-бағдарлары келтірілген: ауыл шаруашылығын, әсіресе, ауыл шаруашылығы өніміне өсіп отырған жаһандық сұраныс жағдайында ауқымды жаңғырту қажет. Әлемдік азық-түлік нарығының көшбасшысы болу және ауыл шаруашылығы өндірісін арттыру үшін бізге мыналар қажет:

- ◆ егістік алаңын ұлғайту. Мұндай мүмкіндік барлық елдерде бірдей жоқ екенін атап өтеміз;
- ◆ егістік түсімін, ең алдымен, жаңа технологиялар енгізу есебінен елеулі көтеру қажет;
- ◆ ауылшаруашылық қайта өңдеуде және саудада фермерлік пен шағын және орта бизнесті дамыту.

Бұл – өзекті міндет. Бұл арада бізге:

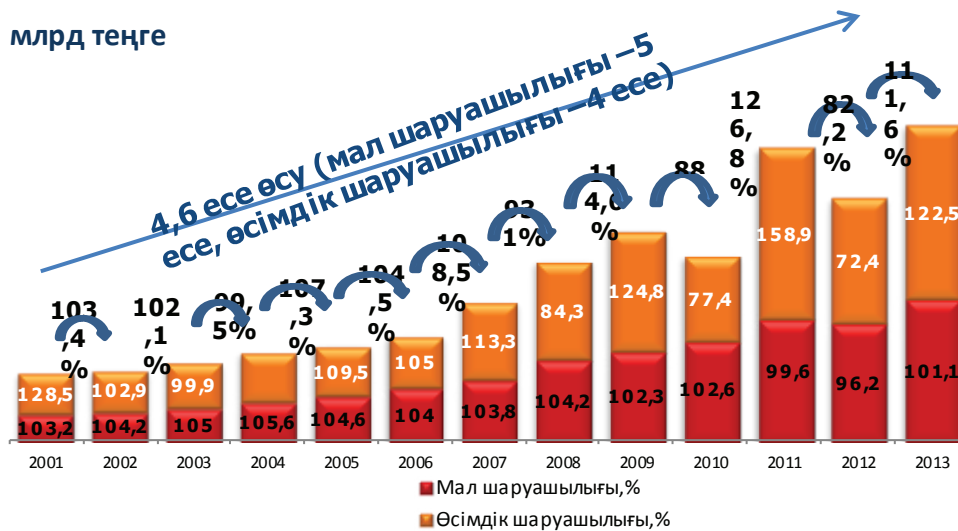
- ◆ жер өңдеу мәдениетін өзгерту және жаңа ғылыми, технологиялық, басқарушылық жетістіктерді ескере отырып, мал шаруашылығындағы дәстүрлерімізді жаңғыртуымыз қажет;
- ◆ аса ірі экспорттық нарықты меңгеру үшін біз қай азық-түліктің жаппай өндірісін басты етіп қоятынымызды айқындауымыз керек;
- ◆ алынған шаралардың нәтижесі 2050 жылға қарай ел ІЖӨ-дегі ауылшаруашылық өнімінің үлесі 5 есе артуы болуы тиіс.

2020 жылға қарай ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың көлемін 4,5 есе арттыру. Ең жаңа агротехнологияларды қолдануға бағытталған орта және ірі тауарлық ауылшаруашылық өндірістерін құру жөніндегі заңнамалық және экономикалық ынталандырулар жүйесін тұжырымдау. Берілгеннен кейін белгілі бір кезеңде игеру қолға алынбаған жерлерге салық мөлшерлемелерін көтеруді енгізу [1].

Қазақстан үшін ұлттық егемендікті және территориялық тұтастықты нығайту, ұлттық, ақпараттық, қоғамдық, демографиялық, энергетикалық, экологиялық, экономикалық және азық-түліктік қауіпсіздікті біріктіретін өзара байланысқан жүйелерден тұратын жалпы ұлттық қауіпсіздіктің тиімді қызмет ететін жүйсін құру мәселесі өте өзекті болып отыр.

Агроөнеркәсіптік өндірісті мемлекеттік реттеу дегеніміз ауыл шаруашылық өнімдерін және азық-түлікті өндіруге, қайта өңдеуге және сатуға, сонымен қатар АӨК өндірістік-техникалық қамсыздандыру мен материалды-техникалық жабдықтауға мемлекеттің экономикалық ықпал етуі болып табылады. АӨК даму қарқыны 1-суретте көрсетілген (б. 216)

Экономикалық әдебиеттерде агроөнеркәсіптік өндірісті мемлекеттік реттеу жүйесі сүйенуі қажет бірқатар қағидаларды бөліп көрсетеді. Біріншіден, тауар өндірушілер шын мәнінде өзін-өзі қаржыландыру негізінде жұмыс істетейтінін және де оларды қолдау бойынша кез келген шаралар қосымша болып табылатынын ескеру қажет. Екіншіден, субсидиялар, дотациялар, жеңілдіктер, басқа реттеуші тетіктер мен құралдар оларды тиімді шаруашылық жүргізуге бағыттауы және қатал әртараптанған түрде қолданылуы тиіс. Үшіншіден, мемлекеттік реттеудің барлық жүйесі мақсатты бағдарламалық әдіске негізделуі қажет (бұл қолдау көрсетудің кез келген шаралары нақты мемлекеттік бағдарламаның элементі болуы керектігін білдіреді).

Сурет 1 – 2001 және 2013 жылдар аралығында АӨК даму қарқыны

Мемлекеттік реттеудің міндеттері агроөнеркәсіптік өндірісті тұрақтандыру және тиімділігін арттыру, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамсыздандыру, азық-түліктік қамсыздандыруды жақсарту, ауыл шаруашылығы және АӨК басқа салалары арасында экономикалық тепе-теңдікті сақтап тұру, әр түрлі салалардағы жұмысшылар табыстарының орташа деңгейін теңестіру, отандық тауар өндірушілерді қорғау болып табылады.

Агроөнеркәсіптік өндірісті мемлекеттік реттеу және оған қолдау көрсетудің барлық шараларын мақсатты белгісі бойынша келесідей топтастыруға болады.

1. Өндірушілер табыстарын қолдау. Оған: өтемақылық төлемдер, табиғи апаттардан зиян кезінде төлемдер, өндірісті қайта құрумен байланысты залалдар үшін төлемдер кіреді.

2. Азық-түлік нарығына ықпал жасау шараларын білдіретін бағалық араласу: ауыл шаруашылық өнімге ішкі бағаларды ұстап тұру, квоталарды тағайындау, азық-түлік экспорты мен импортына арнайы салықтарды енгізу.

3. Өндірушілердің шығындарын, соның ішінде өндіріс құралдарын сатып алу шығындарын (тыңайтқыштарды, улы химикаттарды, жем-шөпті және т.б.) өтеу.

4. Аграрлық нарықтың дамуына көмек көрсету (нарықтық бағдарламаларды қаржыландыру, жасау және жүзеге асыру).

5. Өндірістік инфрақұрылымның дамуына көмек көрсету (өнімді сақтау бойынша қуаттылықтарды құруға мемлекеттік қаражаттарды бөлу, материалды-техникалық жабдықтау, көлік, байланыс, өсімдіктерді қорғау стансалар жүйесін дамыту және т.б.).

Азық-түлік қауіпсіздігі – бұл мемлекеттің халықтың қалыпты өмір сүруін қамтамасыз ететін деңгейде азық-түлікке деген қажеттіліктерін қамтамасыз етуді кепілдендіру қабілеті. Ол ғылыми негізделген нормалар мен қолжетімді бағалар бойынша отандық өндірушілермен өндірілген экологиялық таза әрі денсаулық үшін пайдалы азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз етілу дәрежесімен анықталады. Азық-түлік қауіпсіздігінің маңызды аспектісі қажетті көлемде және ассортиментте азық-түлік өнімдерінің нақты әрі экономикалық қол жетімділігі болып табылады [4].

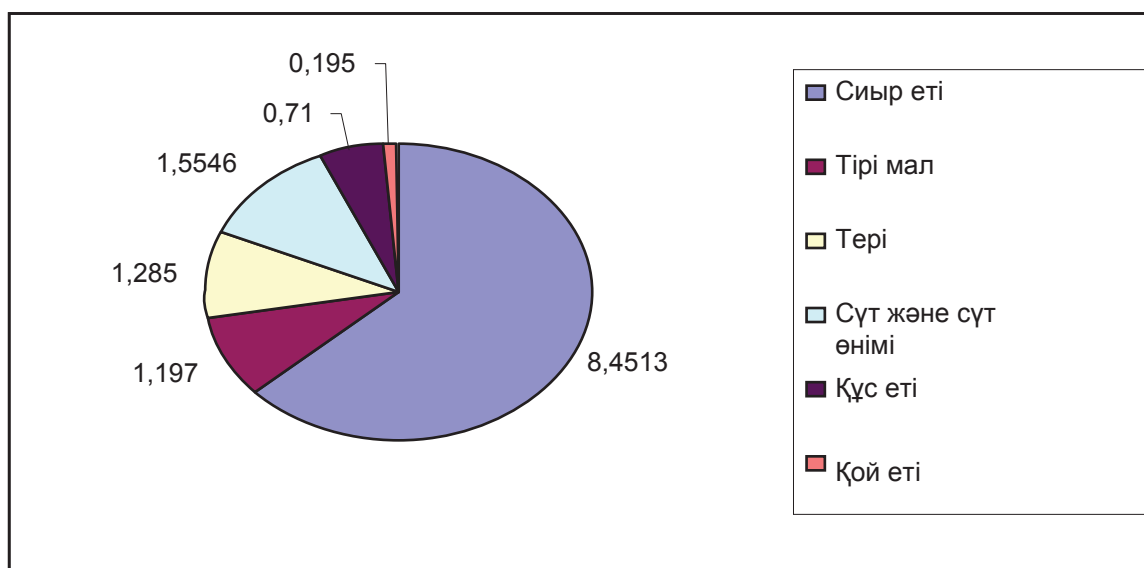
Елдің азық-түлік қауіпсіздігі ұлттық қауіпсіздік жүйесінің маңызды құраушы бөлігі болып табылады және мемлекеттің экономикалық тұрақтылығын және саяси тәуелсіздігін, ұлттық-мемлекеттік мүдделерге қайшы келмейтін өз азаматтарының қарапайым алғашқы қажеттіліктерін қамсыздандыру қабілеттілігін сипаттайды.

Ауыл шаруашылығын қолдау мақсатында елімізде Қазақстан Республикасы Үкіметінің 08.09. 2001 жылғы № 1168 Қаулысына сәйкес «КазАгроПродукт» АҚ құрылды. АҚ негізгі стратегиялық міндеттері [3]:

- ♦ мал шаруашылық өнімді өнеркәсіптік өндіру көлемін ұлғайтуға көмек беру;
- ♦ мал шаруашылық өнімдердің бәсекеге қабілеттілігін және өндіріс рентабельділігін арттыруға көмек беру;

- ◆ мал шаруашылық өнімнің экспортқа шығуына ықпал жасау;
- ◆ өнеркәсіптік негізде ірі қара мал етінің өндіріс инфрақұрылымын жасау;
- ◆ тұқымдық қайта өзгертуді ұйымдастыру.

АҚ қызметінің нәтижесінде 2010–2014 жылдар ағымында мал шаруашылық өнімді сатып алудың келесі қарқынын көрсетуге болады (сурет 2).

Сурет 2 – 2010–2014 жж. мал шаруашылық өнімдерін сатып алу, млн теңге

«КазАгроПродукт» АҚ өнімі (ет және ет өнімдері, сүт өнімдері, көй жүні, тері шикізаты) Ресей Федерациясы, Италия, Германия, Қытай, Украина, БАЭ, Түркия, Белоруссия, Өзбекістан, Қырғыстан нарықтарына ұсынылады.

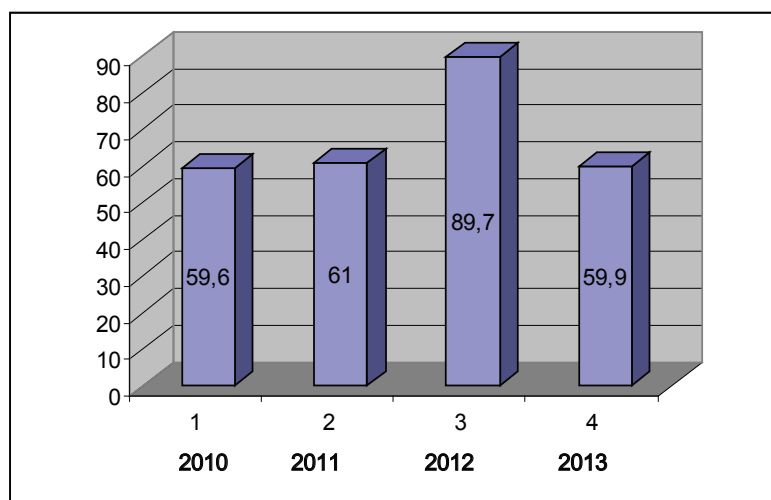
2006 жылдың 11 желтоқсанында Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен «КазАгро» Ұлттық басқарушы холдингі» құрылды, миссиясы нәтижелілік, транспаренттілік және холдинг құрылымдарын тиімді корпоративтік басқару қағидаларына негізделген АӨК индустриалды дамытуды ынталандыру бойынша мемлекеттік саясатты жүзеге асыру болып табылады. Холдинг қызметінің стратегиялық бағыттары келесілермен шартталған:

- ◆ АӨК-ті индустриализациялау және диверсификациялау арқылы еңбек өнімділігін өсіруді ынталандыру;
- ◆ елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамсыздандыруда қатысуы;
- ◆ АӨК экспорттық әлеуетін дамытуға және жүзеге асыруға қолдау жасау;
- ◆ АӨК субъектілерін қолдау бойынша қызметтерге қол жетімділікті арттыру;
- ◆ холдинг қызметін корпоративтік басқару сапасын және оның қызметінің айқындылығын жоғарлату.

Астық нарығына қолдау көрсету үшін 2013 жылдың 21 маусымында «Продкорпорация ҰК» АҚ және «Қазақстана фермерлерінің одағы» РҚО арасында біріккен қызмет туралы Келісімшарт негізінде астық холдингі құрылды, оның міндеттері келесілер [5]:

- ◆ келісімшарттың қатысушылары – астық өндірушілерге көктемдік-егістік және астық жинау жұмыстарын қаржыландыруға басымдықты қолжетімділікті қамсыздандыру;
- ◆ астық экспортының болашағын ескеретін, сонымен қатар көліктік логистиканы оңтайландыруды қамсыздандыратын астық нарығының оңтайлы орналасқан инфрақұрылымдық объектілерінің желісін құру;
- ◆ келісімшарт қатысушылары – астық өндірушілер арасында астықты сату және Корпорацияның таза пайдасының бір бөлігін кезекті бөлу.

Көктемдік-егістік және астық жинау жұмыстарын қаржыландыру 3-суретте келтірілген (б. 218).

Сурет 3 – 2010–2013 жж. көктемдік-егістік және астық жинау жұмыстарын қаржыландыру, млрд теңге

Осылайша салалық мәселелер азық-түлік өндірісінің мәселелерімен тікелей байланысты. Экономиканың жалпы жағдайы белгілі бір дәрежеде агроөнеркәсіптік кешен қаншалықты тиімді қызмет етуіне тәуелді болады. АӨК қарқынды дамуы, әсіресе, оның жетекші саласы – ауыл шаруашылығының дамуы өндірістік ресурстарды өндіруге шығындарды төмендеті отырып, оларды ұлғайтып қана қоймай сапалы түрде жақсартудың, тұтастай алғанда экономиканың қарқынды дамуы үшін шешуші шарты болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан Халқына Жолдауы «Қазақстан–2050» Стратегиясы: Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты.
- 2 Королев Ю.Б. Менеджмент в АПК. – М.: Колос, 2000. – 273 с.
- 3 Мумладзе Р., Семенова Е., Тушканов М. и др. Менеджмент в агропромышленном комплексе. – М.: КноРус, 2011. – 382 с.
- 4 Кайгородцев А.А. Экономическая и продовольственная безопасность Казахстана. Вопросы теории, методологии, практики: монография. – Усть-Каменогорск: Медиа-Альянс, 2006. – 384 с.
- 5 www.kazagro.kz.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан Халқына Жолдауы «Қазақстан–2050» Стратегиясы: Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты.
- 2 Королев Ю.Б. Менеджмент в АПК. – М.: Колос, 2000. – 273 с.
- 3 Мумладзе Р., Семенова Е., Тушканов М. и др. Менеджмент в агропромышленном комплексе. – М.: КноРус, 2011. – 382 с.
- 4 Кайгородцев А.А. Экономическая и продовольственная безопасность Казахстана. Вопросы теории, методологии, практики: монография. – Усть-Каменогорск: Медиа-Альянс, 2006. – 384 с.
- 5 www.kazagro.kz.

Резюме

В данной статье рассматривается производственная структура агропромышленного комплекса (АПК), которая обеспечивает взаимосвязь всех фаз процесса производства: производства, распределения, обмена и потребления. Задачами производственной инфраструктуры являются обеспечение нормального функционирования сельскохозяйственных предприятий, освобождение от несвойственных им функций и сосредоточение их усилий на основной деятельности. Эффективность функционирования производственной инфра-

структуры выражается в росте производства, сохранении качества и устранении потерь сельскохозяйственной продукции. Задачами государственного регулирования являются стабилизация и повышение эффективности агропромышленного производства, обеспечение продовольственной безопасности страны, улучшение продовольственного обеспечения, поддержание экономического паритета между сельским хозяйством и другими отраслями АПК, выравнивание среднего уровня доходов работников различных отраслей, защита отечественных товаропроизводителей. В статье рассматривается понятие агропромышленного комплекса, его многоотраслевая производственно-экономическая структура, а также главное условие динамичного развития АПК – сбалансированность всех трех его сфер. Важное место занимает инфраструктура, ее отрасли обслуживают все сферы АПК. Таким образом, структура агропромышленного комплекса страны сложна, динамична и определяется степенью развития производительных сил и уровнем общественных потребителей в его конечном продукте.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сельское хозяйство, продовольственная безопасность, инфраструктура, государственное регулирование, национальная экономика.

Resume

This article considers the Industrial structure of the agro-industry. Agro-industrial complex provides intercommunication of all phases of reproduction: production, distribution, exchange and consumption. The objectives of industrial infrastructure are to ensure proper functioning of agricultural companies, exemption from non-core functions and concentration of their efforts on primary activity. Functional efficiency of industrial infrastructure is reflected through production growth, preservation of quality and elimination of losses of agricultural production. The objectives of government regulation are following: to stabilize and improve the efficiency of agricultural production, to ensure food security of the country, to improve food security, to maintain economic parity between agriculture and other sectors of agro-industrial complex, to align the average income of workers from various industries, to protect domestic producers. This article considers the concept of agro-industrial complex and its diversified industrial-economic structure. The article reviews the main condition of dynamic development of agro-industrial complex – equilibrium of its all three spheres. Moreover, infrastructure takes the important role; its branches serve all spheres of agro-industrial complex. Therefore, the structure of agro-industrial complex of the country is complicated, dynamic, and it is defined by the degree of development of the productive forces and by the level of public customers in its final product.

Key words: agro-industrial complex, agriculture, food security, infrastructure, government regulation, national economy.

С.С. БЫДЫРЫС.
Халықаралық қазақ-түрік университетінің
экономикалық факультетінің деканы,
э.ғ.д., профессор.
Б. ҚҰЛБАЙ.
Халықаралық қазақ-түрік университеті,
PhD докторанты

ТОҚЫМА КӘСІПОРНЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ТАРТЫМДЫЛЫҒЫН ТАЛДАУ ӘДІСТЕМЕСІ

Тоқыма өнеркәсібі кәсіпорындары инвестициялық тартымдылығын бағалауды үнемі қажет ететін кәсіпорындар қатарына жатады. Бұл жағдай осы саладағы жоғары инвестиция көлемдерімен және олардан алуға мүмкін болатын пайда көлемімен байланысты. Қазіргі уақытта тоқыма өнеркәсібі экспорттауды жүзеге асыратын салалардың ішінде жоғары бағаға ие, себебі экспорттауға лайықты – иірімжіптен дайын өнімге дейін тауарлардың кеңдігімен сипатталады. Ал бұл тұтыну тауарлары нарығындағы үлкен нарықтық үлесін алуға мүмкіндік береді. Осыған байланысты берілген мақалада авторлармен тоқыма өнеркәсібі кәсіпорындарының инвестициялық тартымдылығын бағалаудың әдісін жасауға бастама жасалды. Ол үшін авторлармен, ең алдымен, қаржылық және стратегиялық инвесторлардың сипаттамалары қарастырылды, сондай-ақ тоқыма саласындағы кәсіпорындардың қызметі туралы ақпарат көздері зерттелінді. Мақалада тоқыма кәсіпорынының инвестициялық тартымдылығын ықпал ететін сапалық және сандық көрсеткіштерді бағалау кезеңдері келтірілді. Айта кететін ерекше жайт, шетел инвесторларының салаға деген тартымдылығы тұрақты шикізат базасымен, қымбат емес жоғары білікті еңбек ресурстарымен, кәсіпкерлік секторын жеткілікті деңгейдегі мемлекеттік қолдауымен, сондай-ақ потенциалды инвесторлар үшін Қазақстан Республикасы территориясында құрылған қолайлы жағдаймен қамтылады.

Тірек сөздер: тоқыма өнеркәсібі кәсіпорындары, инвестициялық тартымдылық, талдау әдістемесі.

Тоқыма өнеркәсібі Қазақстан Республикасының басты басымды салалардың бірі болып табылады. Сол себептен тоқыма кәсіпорынының инвестициялық тартымдылығын бағалау және оның негізінде инвестиция жасау шешімдерін қабылдау алдыңғы кезектегі мәселе болып отыр.

Инвестициялық тартымдылық – бұл «кәсіпорынның мүмкіндігін оның төлем қабілеттілігімен, қаржылық ахуалының тұрақтылығымен, оның капиталдың кірістілігін арттыру базасында өзін-өзі дамыту қабілетімен, өндірістің техникалық-экономикалық деңгейімен, өнімнің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігімен қоса пайдаланудың тиімділігін сипаттайтын экономикалық категория» [1].

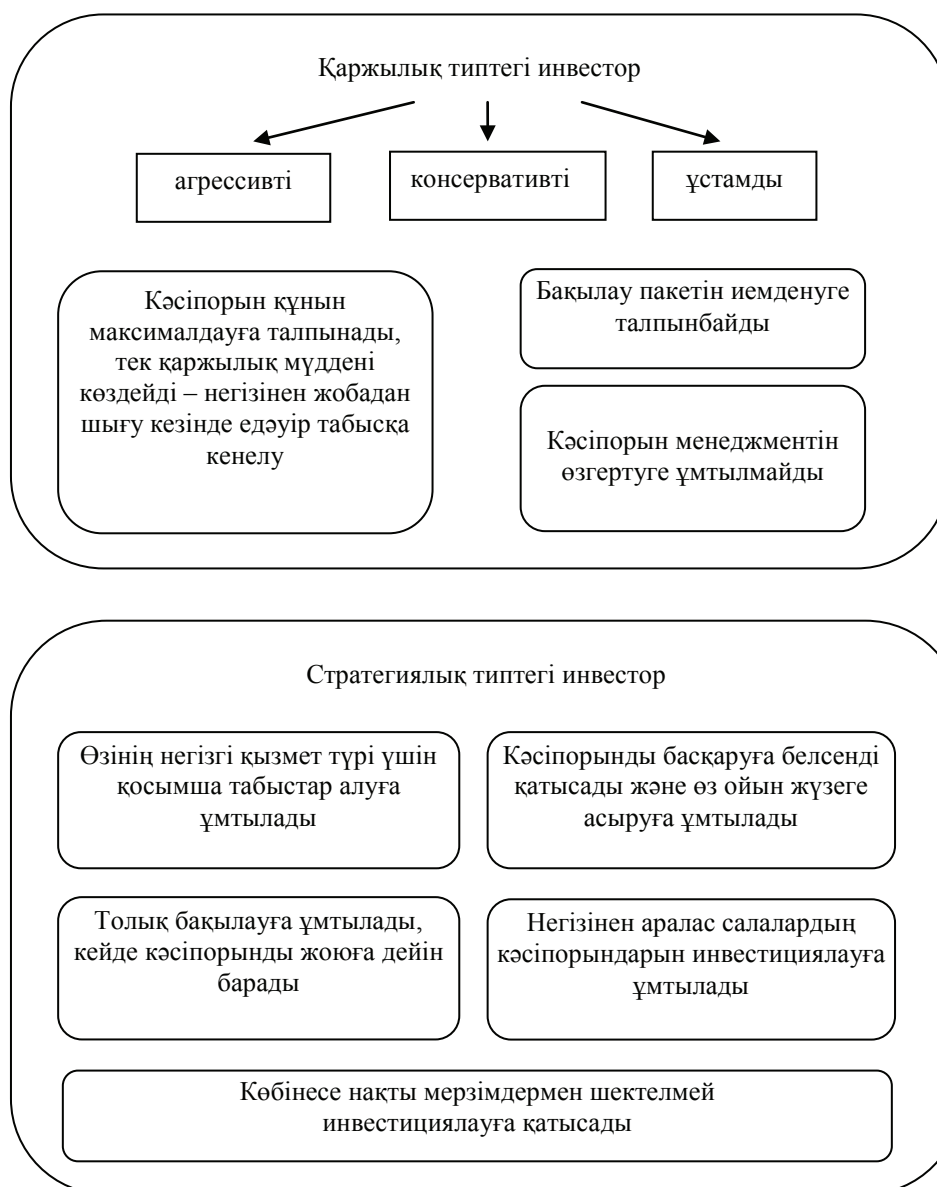
Инвесторлардың мақсаттарына байланысты оларды екі топқа бөлуге болады: қаржылық және стратегиялық.

1-суретте қаржылық және стратегиялық инвесторлардың негізге ерекше тұстары келтірілген (б. 221).

Инвестициялаудың алдында кез келген қаржылық инвестор инвестициялау стратегиясын таңдау керек. Инвестициялардың табыстылығы тікелей таңдалған стратегияға байланысты болады. Таңдалған стратегияға байланысты қаржылық инвесторлардың келесі типтерін ажыратуға болады:

- ◆ агрессивті қаржылық инвестор;
- ◆ консервативті қаржылық инвестор;
- ◆ ұстамды қаржылық инвестор.

Стратегиялық инвестор компанияны басқару немесе толық бақылауға алу үшін компания акциясының басым пакетін сатып алуға тырысады. Әдетте стратегиялық инвестордың бизнесі инвестицияланып отырған компания бизнесімен сәйкес келеді [2].

Сурет 1 – Қаржылық және стратегиялық инвесторлардың ерекше тұстары

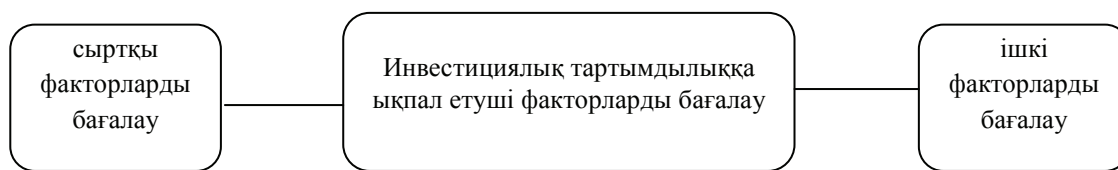
Инвестициялау үшін кез келген инвестор кәсіпорын туралы ақпарат жинайды.

Тоқыма өнеркәсібі кәсіпорнының қызмет туралы ақпарат алу үшін әр түрлі дерек көздерін пайдалана алады. Негізінен, ақпараттың барлық көздерін екі топқа бөлуге болады: сыртқы және ішкі (кесте 1).

Кесте 1 – Тоқыма кәсіпорнының қызметі туралы ақпараттың көздері

Ақпараттың сыртқы көздері	Ақпараттың ішкі көздері
- банктердің мұрағаттары	- бухгалтерлік есептілік
- кеңес беру, аудиторлық мекемелердің есептері	- ішкі қаржылық есептер
- БАҚ-дағы кәсіпорын туралы ақпарат	- жоспарлау құжаттары
- қор нарығы туралы ақпарат	- салықтық есептілік
- контрагенттердің пікірлері	- жарғылық құжаттар
- мемлекеттік органдардың мәліметтері	- бухгалтерияның анықтама-есеп айырысулары
- интернет көздері	- бухгалтерлік және салықтық есептің мәліметтері
- ғылыми-зерттеу институттары және мекемелері	- ішкі басқарушылық есептер

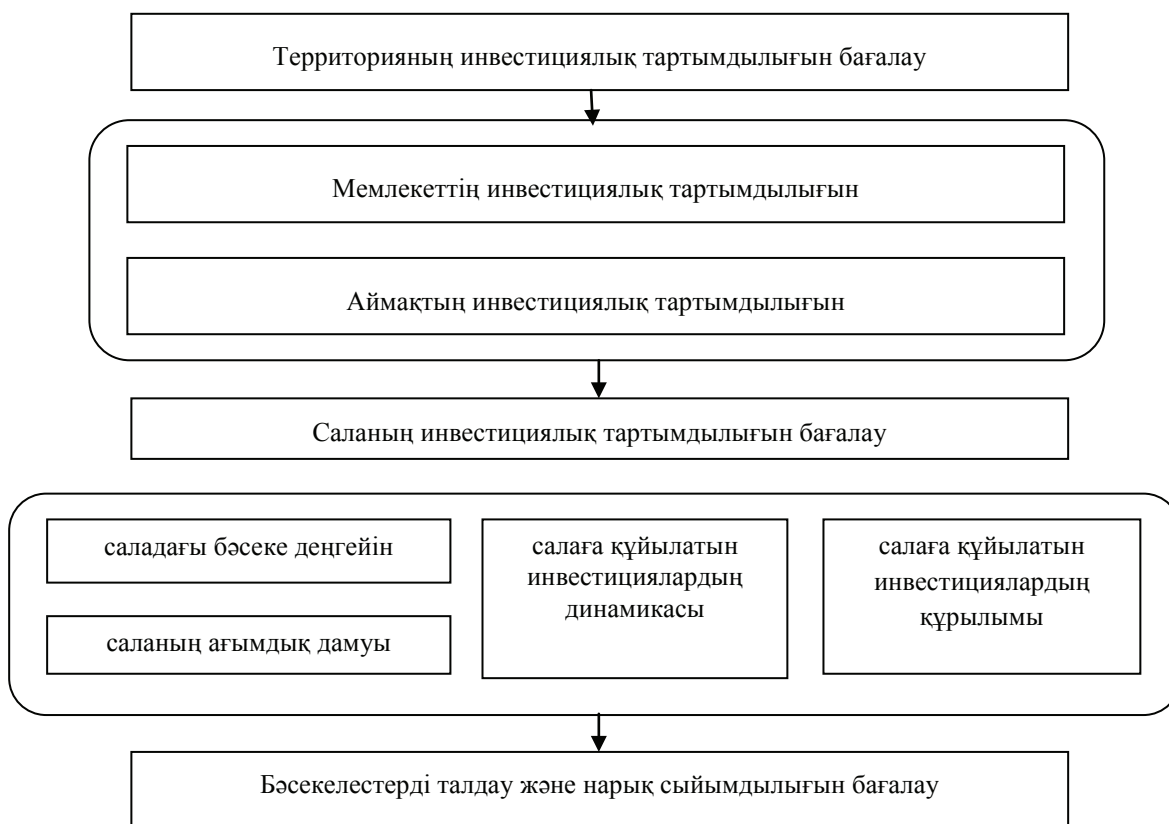
Тоқыма кәсіпорнының инвестициялық тартымдылығына ықпал етуші факторларды бағалау ішкі және сыртқы факторларды бағалаудан тұрады (сурет 2).

Сурет 2 – Тоқыма кәсіпорнының инвестициялық тартымдылығына ықпал етуші факторларды бағалау

Сыртқы факторлар дегеніміз – бұл тоқыма кәсіпорны шаруашылық қызметінің нәтижелеріне тәуелсіз факторлар.

Тоқыма кәсіпорнының инвестициялық тартымдылығына ықпал етуші сыртқы факторлардың бағалауды 3-суретте көрсетілген бірнеше кезеңдерде жүзеге асыруға болады.

Сурет 3 – Тоқыма кәсіпорындарының инвестициялық тартымдылығына ықпал ететін сыртқы факторларды бағалау кезеңдері

Территорияның инвестициялық тартымдылығын бағалау келесі параметрлерден тұрады: елдегі, өңірдегі саяси және экономикалық ахуал, заң және сот билігінің жетілуі, өңірдегі сыбайлас жемқорлық деңгейі, инфрақұрылымның дамығандығы, территорияның адами әлеуеті. Негізінен мемлекеттер мен аймақтардың инвестициялық тартымдылығын бағалаумен рейтингтік агенттіктер айналысады.

Тоқыма өнеркәсібінің инвестициялық тартымдылығын бағалау мыналарды қамтиды: саладағы бәсеке деңгейі; саланың ағымдық дамуы; салаға құйылатын инвестициялардың динамикасы мен құрылымы.

Осы негізгі құраушыларды талдау инвестициялық талдаудың маңызды кезеңі болып табылады. Тоқыма өнеркәсібінің инвестициялық тартымдылығы бірқатар параметрлермен

сипатталады, олардың ішінде едәуір маңыздысы мыналар: өндіріс көлемінің өсу темпі, өндіріс факторлары бағасының өсу темпі, саланың қаржылық ахуалы, инновацияның болуы және ҒЗжТКЖ дәрежесі.

Тоқыма өнеркәсібінің инвестициялық тартымдылық ахуалына бірқатар факторлар ықпал етеді: макроэкономикалық орта; экологиялық қауіпсіздік; инфрақұрылымның жағдайы; саладағы өндірістік процестің деңгейі; кадрлық құраушылар; қаржылық орта.

Бәсекелестерді талдау тоқыма кәсіпорны жетістігінің маңызды шарты болып табылады. Егер өз бәсекелестерінің іс-әрекетін назарға алмаса, бәсекелестік күресте жеңіліс табуы мүмкін.

Ішкі факторларға тоқыма кәсіпорнының шаруашылық қызметінің нәтижелеріне тікелей тәуелді факторлар жатады [3]. Сондықтан да ішкі факторлар кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығына ықпал етуді негізгі тетігі болып табылады. Инвестициялық тартымдылыққа ықпал ететін ішкі факторларды бағалау инвестициялық тартымдылықтың сапалық сипаттамаларын бағалау және инвестициялық тартымдылықты сандық бағалау деп бөлінеді.

Осы орайда инвестициялық тартымдылыққа ықпал ететін сапалық сипаттамаларды бағалауды бірнеше кезеңдерде жүзеге асыруға болады:

- ◆ тоқыма кәсіпорнының жағдайын бағалау;
- ◆ тоқыма кәсіпорнының іскерлік беделін бағалау;
- ◆ серіктестік байланыстардың деңгейін бағалау;
- ◆ тоқыма кәсіпорны басшылығының деңгейін бағалау;
- ◆ тоқыма кәсіпорнының басшылығы деңгейінің критерийін бағалау;
- ◆ сапалық сипаттамаларды қарастыра отырып, инвестициялық тартымдылықтың деңгейіне қорытынды баға беру (сурет 4).

Тоқыма кәсіпорнының инвестициялық тартымдылығын бағалау үшін инвесторға жеңіл қабылданатын бағалаудың үш ұпайлық жүйесін бағалаған жөн: «жоғары–3», «орташа–2», «төмен–1» [4]. Осы ретте инвестициялық тартымды тоқыма кәсіпорындарына 3-тен 2-ге дейін ұпай жинайтын кәсіпорындар жатады. Инвестициялық тартымдылығы орташа тоқыма кәсіпорындарына 2-ден 1 ұпайға дейін жинайтын кәсіпорындар жатады. Аз ұпай жинаған кәсіпорындарды инвестициялық тартымды емес кәсіпорындарға жатқызады.

Сурет 4 – Тоқыма кәсіпорнының инвестициялық тартымдылығын ықпал ететін сапалық көрсеткіштерді бағалау кезеңдері

Тоқыма кәсіпорнының инвестициялық тартымдылығына ықпал ететін сандық сипаттамаларды бағалау қаржылық ахуалды талдаудан қалыптасады және кезеңімен жүзеге асырылады:

- ◆ тоқыма кәсіпорнының стратегиялық тартымдылығын бағалау;
- ◆ мүлік құрылымы мен оның қалыптасу қайнар көздерін бағалау;
- ◆ тоқыма кәсіпорнының таза активтерінің құнын бағалау;
- ◆ тоқыма кәсіпорнының қаржылық тұрақтылығын бағалау;

- ♦ өтімділігін бағалау;
- ♦ тоқыма кәсіпорны қызметінің нәтижелерін бағалау;
- ♦ рентабельділікті бағалау;
- ♦ іскерлік белсенділік (айналымдық) көрсеткіштерін бағалау;
- ♦ сандық сипаттамаларды басшылыққа ала отырып, инвестициялық тартымдылық деңгейін қорытынды бағалау.

Тоқыма кәсіпорындағы ахуалды талдау үшін ҚР территориясында орналасқан алты тоқыма кәсіпорындарының басшыларына анонимді сауалнама жүргізіледі. Менеджерлерге кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығын бағалауды жүргізу шеңберінде бағалаудың әрбір критерийінің маңыздылығын анықтау мүмкіндігі беріледі; сандық және сапалық бағалау кезінде әрбір кезеңнің маңыздылығы анықталады; кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығын бағалау кезінде сандық және сапалық сипаттамалардың маңызы анықталады.

Қорыта келгенде, тоқыма кәсіпорнының инвестициялық тартымдылығын сапалық және сандық бақылау нәтижесінде алынған мәліметтерді үш ұпайлық шкала бойынша бағалау керек, сосын қадаммен келесі әрекеттерді орындау керек.

1. Критерийлердің маңыздылығын ескере отырып, сандық және сапалық сипаттамаларды бақылау кезеңінің қорытынды мәнін есептеу.
2. Сараптамалық әдіспен анықталған кезеңдердің маңыздылығын ескере отырып, инвестициялық деңгейінің қорытынды бағасын анықтау.
3. Тоқыма кәсіпорнының инвестициялық тартымдылығының қорытынды бағасын анықтау.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Асаул А.Н., Карпов Б.М., Перевязкин В.Б., Старовойтов М.К. Модернизация экономики на основе технологических инноваций. – СПб: АНО ИПЭВ, 2008. – 606 с.
- 2 Дружинина А.А. Инвестиционная привлекательность отрасли региона: понятийный аппарат и методические подходы к оценке // Известия ИГЭА. – 2008. – № 5 (61).
- 3 Итыгина А.А. Организационно-экономический механизм формирования интегрированных корпоративных образований в текстильной промышленности: автореферат дис. ... канд. экон. наук. – М., 2014. – 25 с.
- 4 Чараева М.В. К вопросу о выборе методики оценки инвестиционной привлекательности предприятия // Финансы и кредит. – 2012. – № 14. – С. 34–40.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Asaul A.N., Karpov B.M., Perevjazkin V.B., Starovojtov M.K. Modernizacija jekonomiki na osnove tehnologicheskikh innovacij. – SPb: ANO IPJeV, 2008. – 606 s.
- 2 Druzhinina A.A. Investicionnaja privlekatel'nost' otrasli regiona: ponjatijnyj apparat i metodicheskie podhody k ocenke // Izvestija IGJeA. – 2008. – № 5 (61).
- 3 Itygina A.A. Organizacionno-jekonomicheskij mehanizm formirovanija integrirovannyh korporativnyh obrazovanij v tekstil'noj promyshlennosti: avtoreferat dis. ... kand. jekon. nauk. – M., 2014. – 25 s.
- 4 Charaeva M.V. K voprosu o vybore metodiki ocenki investicionnoj privlekatel'nosti predpriyatija // Finansy i kredit. – 2012. – № 14. – S. 34–40.

Резюме

Предприятия текстильной промышленности составляют отдельный блок предприятий, которые постоянно нуждаются в оценке их инвестиционной привлекательности. Это связано с объемными инвестициями в данной отрасли и возможностью извлечения из них высокой прибыли. В настоящее время текстильная промышленность обладает высоким рейтингом среди отраслей, осуществляющих экспорт, в связи с тем, что она имеет самый широкий спектр номенклатуры экспортируемых товаров – от пряжи до готовой продукции. А это, в свою очередь, дает возможность охватить большую рыночную долю потребительских товаров на рынке. В этой связи в данной статье авторами сделана попытка выявить методы оценки инвестиционной привлекательности предприятий текстильной промышленности. Для этого авторами в первую очередь рассмотрены характеристики финансовых и стратегических инвесторов, а также изучены источники информа-

ции о деятельности предприятий текстильной отрасли. В статье приведены этапы оценки качественных и количественных характеристик, влияющих на инвестиционную привлекательность текстильного предприятия. Следует отметить, что привлекательность отрасли для иностранных инвесторов обусловливается стабильной сырьевой базой, недорогими высококвалифицированными трудовыми ресурсами, государственной поддержкой предпринимательского сектора, а также благоприятными условиями, созданными на территории Республики Казахстан для потенциальных инвесторов.

Ключевые слова: предприятия текстильной промышленности, инвестиционная привлекательность, методы анализа.

Resume

Textile enterprises constitute a separate block of companies that constantly need to assess their investment attractiveness. This is due to significant investments into the sector and the possibility of getting high income. At the present stage, the textile industry has a high rating among industries engaged into exports due to the fact that it has the widest range of exported goods – from yarn to finished products. And this in turn makes it possible to cover a larger market share of consumer goods in the market. In this regard, the authors attempted to identify methods of evaluating the investment attractiveness of the textile industry in this article. To do this, the authors first examined the characteristics of financial and strategic investors, as well as studied the sources of information on the activities of the textile industry. The paper presents the evaluation stages of qualitative and quantitative characteristics that affect the investment attractiveness of the textile enterprise. It should be noted that the attractiveness of the sector to foreign investors caused a stable source of raw materials, low-cost skilled human resources, public support for the business sector, as well as the favorable conditions created in the Republic of Kazakhstan for potential investors.

Key words: enterprises of the textile industry, investment attractiveness, methods of analysis.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖҮЙЕСІ ҚЫЗМЕТІНІҢ ҚАРЖЫЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Қазақстан басқа да дамушы елдер сияқты өте маңызды жаһандық экономикалық серпілістер алдында тұрғаны белгілі, мемлекет қаншалықты аталған серпіліске жауап беретіні, алға қойылған мақсаттардың жүзеге асуы – 2050 жылға дейін 30 әлемдегі дамыған мемлекеттер қатарына қосылу атты мақсаттарға қол жеткізуге көп жұмыстар атқарылып жатқаны белгілі. Осындай жағдайларда негізгі қозғалтқыш, экономикалық өсудің тұрақты дамуының негізі және халықтың өмір сүру сапасының жоғарылауы болып инновациялар табылады. Олар энергия сыйымдылықты азайтуға, өнімділіктің өсу қарқынының күрт жоғарылауын және адам қызметінің барлық саласының тиімділігін қамтамасыз етуге бағытталған. Инновациялық қызметті даытудың басты мәселесі кешендік үрдіске ие қаржыландырудың қажетті деңгейін қамтамасыз ету болып табылады, олар көптеген жағдайларға байланысты және капиталды тиімді бөлу мен қайта бөлуді талап етеді. Өкінішке орай, инновациялық қызметті қаржыландыру мәселелері және адам капиталының даму экономикалық әдебиеттерде аз зерттелген. Бізбен жүргізілген инновациялық даму мәселелері бойынша соңғы зерттеулер мен жарияланымдардың талдауы ғалым-экономисттердің инновациялық қызметтің теориялық және ұйымдастыру тарапына көп көңіл бөлетінін көрсетті. Мақалада инновациялық қызметті дамыту мәселелері, қаржыландырудың қажетті деңгейін қамтамасыз ету қарастырылған, сондай-ақ ҚР және шет елдегі инновациялық үдерістің қаржыландыру талдауы, елдің инновациялық қызметінің негізгі көрсеткіштері және ірі халықаралық рейтинг индикаторларының талдауы жасалды.

Тірек сөздер: ұлттық инновациялық жүйе, инновация, инновацияны қаржыландыру, білім экономикасы, инновациялық жобалар, технологиялар.

Инновацияны ынталандыру мәселесіне мемлекет және қоғам тарапынан соңғы жылдары көп көңіл бөліне бастады. Елбасының Қазақстан халқына Жолдауында еліміздегі жұмыс жасап жатқан өндірісті жаңғырту және инновацияны қалыптастырудағы негізгі мақсат қазақстандық экономиканың «шикізат» экономикасынан білім экономикасына өту мүмкіндігіне жету ретінде түсіндіріледі. Мұндай жағдайда Қазақстандағы инновацияны дамытуды қаржыландыру саласында өткізілетін ғылыми зерттеулердің тәжірибелік мәні өседі.

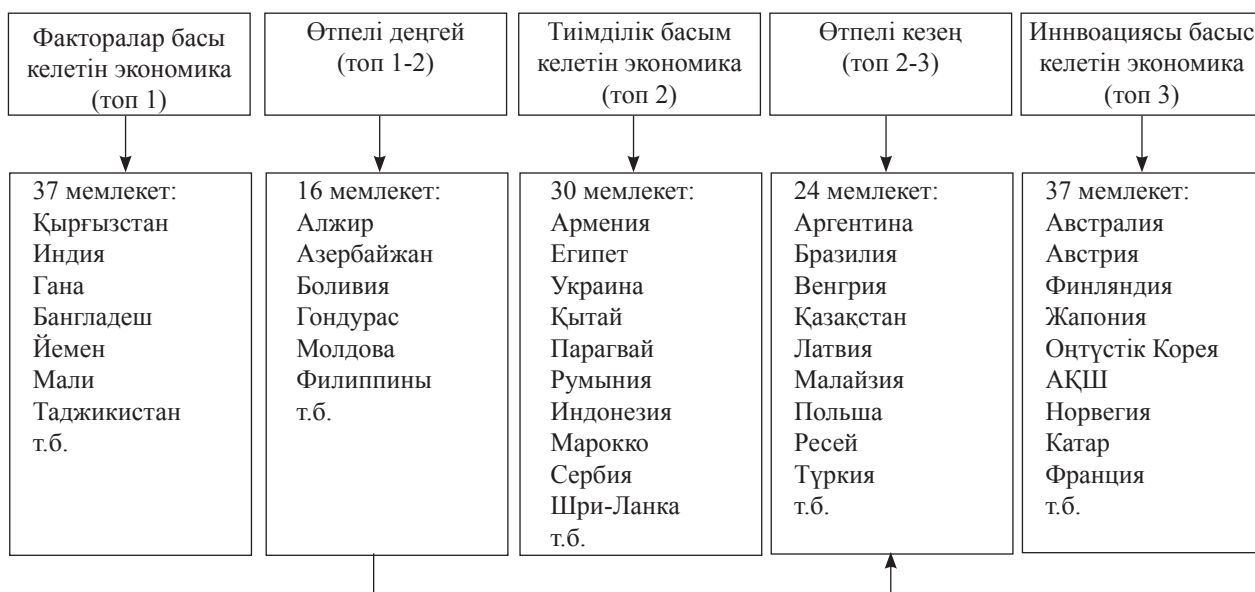
Қазақстанда инновацияны дамытудың бастапқы импульсі Қазақстан Республикасының 19 наурыз 2010 жылғы Президенттің № 958 Бұйрығымен бекітілген, 2010–2014 жылдарға арналған Мемлекеттік үдемелі индустриалды – инновациялық бағдарламаның жүзеге асуынан басталды. Бұған қоса, 2010–2014 жылдарға арналған инновацияны дамыту және технологиялық дамуға әсер етудің салалық бағдарламасы және 2020 жылдарға арналған еліміздің ғылыми технологиялық дамытудың сала аралық жоспары бекітілген болатын. Инновацияны ынталандыру шаралары «Индустриалды – инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау» туралы заңда да бекітілді [2].

Қазақстанның инновациялық саясатының стратегиялық бағыттылығы Елбасының 2013 жылғы бұйрығымен қабылданған 2020 жылға арналған инновациялық даму Концепциясында көрініс тапты. Концепция мақсаты Қазақстан–2050 Стратегиясымен үйлесімді келеді және Қазақстанның әлемдегі 30-бәсекеге қабілетті елдер қатарына қосылуға бағытталады [5].

Берілген бағдарламалардың сәтті жүзеге асуы және «білім экономикасының» негізінің қалануын 2004 жылы Әлемдік банк қалыптастырған арнайы әдістеме бойынша 2020 жылдарға білім экономикасының индексі бойынша анықтауға болады. Бұл әдіснама төрт негізгі топты біріктіретін 109 құрылымдық сапалық көрсеткіштер кешенінен тұрады. Біріншісі – экономикалық және институционалдық режим индексі. Бұл индекс жалпы дами алатын қоғам және экономика, экономикалық және құқықтық орта дами алатын жағдайды, қоғамды жаңа білімді қалыптастыра алу мүмкіндігін бағалайды. Екіншісі – білім индексі, яғни халықтың білімділігінің деңгейі және олардың білімді қалыптастыру, тарату және пайдаланудың тұрақты қабілетінің болуын білдіреді. Үшінші топ – инновация индексі – бұл ұлттық инновациялық жүйенің даму деңгейі. Соңғы төртіншісі – ақпараттық және коммуникациялық технологиялар индексі, мұнда ақпараттың таратылуы және қайта өңделуіне мүмкіндік беретін ақпараттық және коммуникациялық инфрақұрылымның даму деңгейі бағаланады [6].

Берілген әдіснама екі сәйкес индексті ұсынады: білім экономика индексі (The Knowledge Economy Index – KEI), бұл елдің даму деңгейінің білім экономикасына қатынасымен сипатталады және білім индексі (The Knowledge Index – KI), бұл индекс арқылы елдегі білімнің қалыптасуы, қабылдау және тарату мүмкіндігін бағалауға болады. Осы индекске сәйкес Дания және Швецияның позициялары салыстырмалы түрде жоғары көрсеткішті көрсетеді. АҚШ алтыншы орында, ал Жапония он төртінші орынға ие болған. Қазақстан Республикасы инновациялық қызметінің дамуы жағдайына келетін болсақ, 2014 жылдың қорытындысы бойынша әлемдік экономикалық форумның Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі рейтингінде 50 орынға ие болды, бұл ТМД елдерінде Азербайжан мемлекетінен кейінгі екінші нәтиже көрсетілген көрсеткіштің бірі. Мысалы, Ресей 53-ші орын, Украина – 76-шы, Қырғызстан – 108-ші орын.

Осылайша Қазақстан «басқару тиімділігі» және «инновациялар» категориясы бойынша елдер арасында алдыңғы қатарлар санында тұрғанын көріп отырмыз. Мұндай топтарға келесідей мемлекеттер де жатады: Аргентина, Бразилия, Хорватия, Малайзия, Ресей Федерациясы, Туркия және т.б. (1 сурет) [3].

Сурет 1 – 2014 жылдың Әлемдік экономикалық форумның қорытындысы бойынша Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі жүйесіндегі Қазақстанның рейтингі

Ескертпе – 2014 жылғы ЭЭФ ЖБИ мәлеметтеріне сәйкес: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>.

1-кестедегі инновация саласындағы соңғы бес жылдағы мәліметтердің талдауы арқылы Қазақстанның 2014 жылғы Әлемдік экономикалық форум аясындағы жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексінің рейтингіндегі позициясы барлық технологиялық дайындық және инновациялық мүмкіндігінің субфакторлары бойынша 2010 жылға қарағанда жақсарғанын көріп отырмыз. Оның ішінде Қазақстанның жалпы рейтингі 22 позиция ойынша көтерілді, келесі факторлар: «Технологиялық дайындық» бойынша 21 позицияға – 82 ден 61 позицияға дейін, «Инновациялық әлеует» факторы бойынша – 17 позицияға көтерілді – 102-ден 85 орынға дейін.

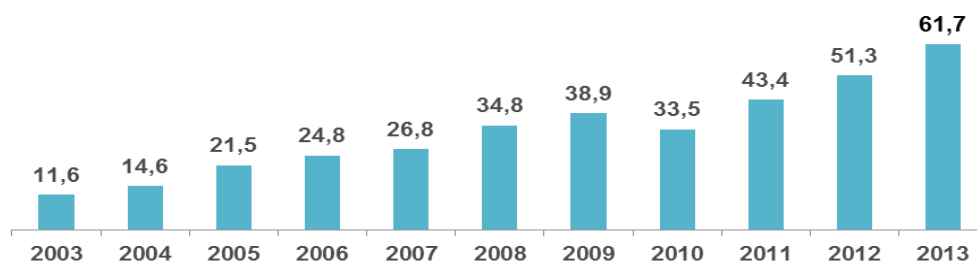
Кесте 1 – 2010–2014 жылдарға Әлемдік экономикалық форумы Жаһандық бәсекеге қабілеттік индексідегі Қазақстан Республикасы көрсеткіштерінің рейтингінің өзгерісі

Технологиялық дайындық және инновациялар бойынша субфакторлар	2010–2011	2011–2012	2012–2013	2013–2014	2014–2015	2013 жылға қарағанда позициялар өзгерісі	2010 жылға қарағанда позицияларды өзгеруі
Жалпы рейтинг	72	72	51	50	50	–	+22
Технологиялық дайындық	82	87	55	57	61	–4	+21
Жаңа технологиялардың қол жетімділігі	97	103	90	88	93	–5	+4

1 кестенің жалғасы

Компаниялардың жаңа технологиялар енгізу мүмкіндігі	105	113	91	78	90	-12	+15
Тікелей шет ел инвестициялары және технологиялар трансферті	108	100	85	93	107	-14	+1
Интернетті пайдаланушылар саны, %-бен	69	77	62	61	61	-	+8
100 мың адамға кең тармақты интернет желісінің абоненттер саны	53	71	67	63	58	+5	-5
100 мың адамға мобильді интернетті пайдаланушылар саны	-	-	27	37	34	+3	-
Инновациялық әлеует	102	116	103	84	85	-1	+17
Инновацияға деген мүмкіндік	75	101	92	74	69	+5	+6
Ғылыми зерттеу институттарының сапасы	112	121	108	102	99	+6	+13
Компанияның ҒЗТҚЖ-ға шығындары	84	107	94	77	68	+9	+16
ҒЗЖТҚЖ саласындағы университет және бизнес арасындағы ынтымақтастық	111	119	90	79	88	-9	+23
Жоғарғы технологиялық өнімге мемлекеттік сатып алулар	83	93	71	58	74	-16	+9
Ғалымдар және инженерлердің саны	91	106	104	98	83	+15	+8
1 млн халыққа шаққандағы патентке халықаралық тапсырыстар саны	81	81	65	67	70	-3	+11
Ескертпе – http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness .							

ҒЗТҚЖ ға жұмсатын ішкі шығындар, млрд.теңге.

58,6%ға өсу

Сурет 2 – ҒЗТҚЖ-ға жұмсалатын ішкі шығындар, млрд теңге

Ескертпе – ҚР Статистика агенттігінің мәліметтері негізінде құрастырылған.

Жоғарыда келтірілген талдау арқылы (кесте 2, б. 229 және кесте 3, б. 230) Қазақстанда ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға (ҒЗТҚЖ) жиынтық ішкі шығындар соңғы он жылда шамамен бес есеге өскенін көруге болады, 2003 жылы 11,6 млрд теңгеден, 2014 жылы 61,7 млрд теңгеге дейін, оған қоса, 2013 жылы 2012 жылмен салыстырғанда 10 млрд теңгеге яғни 20,0%-ға өсті.

Алайда, ҒЗТҚЖ-ға шығындардың ЖІӨ-ге қатынасы бойынша динамикасына көз салсақ, көрсеткіштер біркелкі болып көрінбейді. 2003 жылдан 2009 жылға дейін жиынтық шығындар тұрақты ЖІӨ-нің 0,23–0,24%-ы деңгейінде болды [4].

Кесте 2 – 2003–2013 жылдары Қазақстан Республикасының ҒЗТКЖ-на ішкі шығындары, ЖІӨ-дегі пайыздармен

Жыл	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Қазақстан ЖІӨ											
Жалпы ішкі өнім											
Млн теңге	4 611 975,3	5 870 134,3	7 590 593,5	10 213 731,2	12 849 794,0	16 052 919,2	17 007 647,0	21 815 517,0	27 571 889,0	30 346 958,2	35 275 153,3
АҚШ млн доллары	30 832,8	43 150,1	57 123,7	81 003,5	104 853,5	133 440,7	115 306,1	148 052,4	188 050,0	203 520,6	231 875,1
Алдыңғы жылмен салыстырғанда пайызбен	109,3	109,6	109,7	110,7	108,9	103,3	101,2	107,3	107,5	105,0	106,0
Халықтың жан басына шаққандағы ЖІӨ											
Теңге	309 341,3	391 003,8	501 127,5	667 211,6	829 865,3	1 024 175,0	1 056 854,7	1 336 605,6	1 665 311,1	1 807 289,0	2 070 712,3
АҚШ доллары	2 068,1	2 874,2	3 771,3	5 291,6	6 771,6	8 513,5	7 165,1	9 071,0	11 358,0	12 120,5	13 611,5
Ғылым											
Ағымдағы құны бойынша ҒЗТКЖ-ға ішкі шығындары, млн теңге	11 643,5	14 579,8	21 527,4	24 799,9	26 836,0	34 761,6	38 988,7	33 466,8	43 351,6	51 253,1	61 672,7
Ағымдағы жылдағы ЖІӨ-дегі пайызы	0,25%	0,25%	0,28%	0,24%	0,21%	0,22%	0,23%	0,15%	0,16%	0,17%	0,17%
Кәсіпорынның технологиялық инновацияларға кеткен ішкі шығындары, ағымдағы жобаға бойынша, млн теңге	18 900,0	32 600,0	56 000,0	71 500,0	83 500,0	113 400,0	61 100,0	235 500,0	194 900,0	325 600,0	431 900,0
Ағымдағы жылдағы ЖІӨ-дегі пайызы	0,41%	0,56%	0,74%	0,70%	0,65%	0,71%	0,36%	1,08%	0,71%	1,07%	1,22%
Өндірілетін инновациялық өнім көлемі, ағымдағы баға бойынша, млн теңге	65 000,0	74 700,0	120 400,0	156 000,0	152 500,0	111 500,0	82 600,0	142 200,0	235 900,0	379 000,0	578 300,0
Ағымдағы жылдағы ЖІӨ-дегі пайызы	1,41%	1,27%	1,59%	1,53%	1,19%	0,69%	0,49%	0,65%	0,86%	1,25%	1,64%

Ескертпе – http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MSTI_PUB.

Бірақ 2010 жылдан бастап ғылыми-зерттеу және тәжірибелік- конструкторлық жұмыстарға қаржыландыру көлемінің ұлғаюына қарамастан, сәйкесінше ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға шығындар салыстырмалы түрде төмендей бастады және соңғы төрт жылда ЖІӨ-нің пайызымен 0,15–0,16%-ды құрады.

Шет мемлекеттерде ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға жұмсалатын шығындардың талдауынан олардың тұрақты өсуін көруге болады, көп елдерде олардың көлемі ЖІӨ-нің 2,5–3,7% ын құрайды. Мысал келтіретін болсақ, Израильде 4,86%, Финляндияда – 4,01%, Швецияда – 3,75%, Жапонияда – 3,42% және Кореяда – 3,37%. Мемлекеттің аталған шығындардағы үлесі орта есеппен 25–34%-ды құрайды [1].

Кесте 3 – Шет мемлекеттерде 2003–2013 жылдарға арналған ҒЗТКЖ-ға ішкі шығындары, ЖІӨ-дегі, пайызбен

Шет мемлекеттегі ҒЗТКЖ жұмсалатын ішкі шығындары, ағымдағы жылға ЖІӨ-дегі пайызбен	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Канада	1,99%	2,01%	1,99%	1,96%	1,92%	1,87%	1,92%	1,82%	1,74%	1,69%	–
Чили	–	–	–	–	0,31%	0,37%	0,35%	0,33%	0,34%	0,35%	–
Финляндия	3,44%	3,45%	3,48%	3,48%	3,47%	3,70%	3,94%	3,90%	3,80%	3,55%	–
Франция	2,18%	2,16%	2,11%	2,11%	2,08%	2,12%	2,27%	2,24%	2,25%	2,29%	–
Германия	2,54%	2,50%	2,51%	2,54%	2,53%	2,69%	2,82%	2,80%	2,89%	2,98%	–
Греция	0,57%	0,56%	0,60%	0,59%	0,60%	–	–	–	0,67%	0,69%	–
Израиль	4,01%	3,99%	4,15%	4,22%	4,52%	4,40%	4,17%	3,97%	3,97%	3,93%	–
Жапония	3,14%	3,13%	3,31%	3,41%	3,46%	3,47%	3,36%	3,25%	3,38%	3,35%	–
Оңтүстік Корея	2,49%	2,68%	2,79%	3,01%	3,21%	3,36%	3,56%	3,74%	4,04%	4,36%	–
Норвегия	1,71%	1,57%	1,51%	1,48%	1,59%	1,58%	1,76%	1,68%	1,65%	1,65%	–
Түркия	0,48%	0,52%	0,59%	0,58%	0,72%	0,73%	0,85%	0,84%	0,86%	0,92%	–
Ұлыбритания	1,73%	1,67%	1,70%	1,72%	1,75%	1,75%	1,82%	1,77%	1,78%	1,73%	–
АҚШ	2,55%	2,49%	2,51%	2,55%	2,63%	2,77%	2,82%	2,74%	2,76%	2,79%	–
Еуропалық Одақ (28 мемлекет)	1,75%	1,73%	1,73%	1,75%	1,76%	1,83%	1,91%	1,91%	1,95%	1,98%	–
ҚХР	1,13%	1,23%	1,32%	1,39%	1,40%	1,47%	1,70%	1,76%	1,84%	1,98%	–
Ресей Федерациясы	1,29%	1,15%	1,07%	1,07%	1,12%	1,04%	1,25%	1,13%	1,09%	1,12%	–
Сингапур	2,05%	2,13%	2,19%	2,16%	2,36%	2,65%	2,18%	2,04%	2,17%	2,04%	–
Қазақстан	0,25%	0,25%	0,28%	0,24%	0,21%	0,22%	0,23%	0,15%	0,16%	0,17%	0,17%

Ескертпе – http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MSTI_PUB.

Жалпы, әлемде ЖІӨ-ге қатынасы бойынша ғылыми зерттеулерге кететін шығындардың шектік мәні елдің экономикалық қауіпсіздігінің маңызды көрсеткіші ретінде 2%-ға тең болуы қажет екенін айта кету керек. Халықаралық академиялық кеңестің дамушы мемлекеттерге ғылымға кететін шығынның үлесі ЖІӨ-нен 1–1,5% болуы ұсынылады.

Қазақстан Республикасында 2010–2014 жылдарға арналған инновацияны дамыту бойынша және технологияны жаңғыртуды ықпал ету Бағдарламасына сәйкес ғылыми зерттеу және тәжірибелік конструкторлық жұмыстарға берілетін мемлекеттік шығындар 2014 жылы 1%-ды құруы керек болатын. Өкінішке орай, Қазақстанда аталған бағдарламаның көрсеткіштері 2013 жылы орындалмады, оның саны тек ЖІӨ-нің 0,17%-ын ғана құрады. Осыған байланысты елдегі ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды жүргізуге бағытталған бюджеттік бағдарламаның жүзеге асуының және қаражаттарды дұрыс пайдаланудың тиімділігі

туралы сұрақ туады. Қазақстанда соңғы он жылда өндірілетін инновациялық өнім көлемі 2 трлн теңгені құрады. Өндірілген инновациялық өнімнің төрттен бір бөлігі 2013 жылға (578,3 млрд теңге) келді, яғни 2012 жылмен салыстырғанда 1,5 (379 млрд теңге) есеге ұлғайды, оның ішінде экспортқа қойылған инновациялық өнім көлемінің саны жалпы көлемнің 25%-ы 150,2 млрд теңгені құрағанын көруге болады. Бұған қоса өндірілген өнімнің көлемі жағымды тенденцияға ие болса да, дағдарыс алдындағы шығарылатын инновациялық өнім көлемінің санына жету мүмкін болмай отыр (2007–2008 жылдары ЖІӨ-нің 1,45%-ын құрады) [3].

Қазақстанда экономиканың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін ұлттық инновациялық жүйені құруға және жоғарғы технологиялық кіші және орта бизнестің дамуына жағдай жасауға 2010–2014 жылдары 59,5 млрд теңге бөлінді, оның ішінде республикалық бюджет қаражатынан – 36,5 млрд теңге, басқа да инвестиция есебінен – 23 млрд теңге. 2001 жылдан 2014 жылға дейін ұлттық инновациялық жүйенің базалық элементтері қалыптастырылды: «Қазақ индустрияны дамыту институты» АҚ, «Технологиялық даму бойынша Ұлттық агенттігі» АҚ, «Astana innovations» АҚ, «Шымкент инновация» ЖШС, 8 аймақтық технопарктер, «Инновациялық технологиялар паркі» АЭА, 4 конструкторлық бюро, 15 коммерциялық кеңселері, 6 венчурлік қорлары [6].

Осылайша Қазақстанда инновациялық инфрақұрылым қалыптасты, инновацияны қаржыландырудың нақты жүйесі жасалды. Қазіргі таңда Қазақстанда инновациялық жобаларды қаржыландырудың әр түрлі әдістері пайдаланылады: несиелер, мемлекеттік қолдау, тікелей және венчурлі инвестициялар және басқа да көздер.

Қорытындылар және ұсыныстар.

1. Жалпы Қазақстанда ұлттық экономика алдында инновацияны дамытудың қажеттілігі басты мәселе екені белгілі. Еңбек ресурстарының қысқаруы және төмен энергия тиімділік, экономиканың шикізатқа тәуелділігі – барлығы шын мәнінде инновацияны ынталандыру экономика және қоғамның басты міндеті болып табылады.

2. Соңғы жылдары инновациялық жүйенің қаржыландыру бағытында жағымды тенденцияға қарамастан жүйенің басқа да бағыттары әлі де құру мен дамуды қажет етеді. Қазақстанда инновациялық үдерістің дамуына әсер ететін бірнеше факторлар орын алады, оның ішінде қызметкерлерге төленетін жалақы, қымбат құрал-жабдықты сатып алуға мүмкіндік шектелуі, мамандарды қайта даярлау мәселелері.

3. Ұлттық инновациялық жүйенің дамуының негізгі мәселесі бұл инновацияны дамытудың бірегей стратегиясының болмау себебінен бизнес және ғылым арасындағы байланыстың болмауы болып табылады. Оған қоса, қазіргі таңда қазақстандық кәсіпорындар және фирмалар әлі де инновациялық ғылыми жобалар мен зерттеулерді жеткілікті түрде қаржыландырылмайды.

4. Қазақстанда инновацияны енгізуге шығындарды қаржыландырудың құрылымы жетілдірілмеген екені белгілі. Әлемдік тәжірибеде ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға кететін шығындар келесідей бөлінеді: іргелмелі зерттеу – 13–15%, қолданбалы зерттеу – 25–30% және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар – 55–60%. Қазақстанда ҒЗТҚЖ-ға кететін қаржының үлесі салыстырмалы түрде төмен. Елімізде қазіргі таңда ғылымға бөлінген республикалық бюджетті өсірді және өсіретіні қуантады. Қазақстан Республикасының Қаржы Министрлігінің мәліметтері бойынша ғылымға бөлінген қаржының жалпы көлемі егер 2010 жылы 24,2 млрд теңге болса, ал 2012 жылы екі есеге өсіп 54,5 млрд теңгеге ұлғайса, 2014 жылы бұл сома 61,7 млрд теңгеге ұлғайғаны белгілі.

5. 17 қаңтар 2014 жылы ел Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстандық жол-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында Қазақстанның 30 дамыған мемлекеттер қатарында болуы үшін елдің инновациялық дамытудың қаржылық экономикалық ынталандыру міндеттері бекітілді:

- ◆ ЖІӨ-нің 3%-нан кем емес ғылымды қаржыландыру өсімін ұлғайту;
- ◆ еңбек өнімділігін бес есеге ұлғайту (24,5 мың доллардан 126 мың долларға дейін);
- ◆ ЖІӨ-нің энергосыйымдылығын екі есеге төмендету;
- ◆ инвестиция көлемін ұлғайту және т.б.

Бұған қоса инновациялық индустриаландыру трендін түзету және күшейту және алдағы он жылдықта ғылыми бағытталған экономикалық базисті қалыптастыру жұмыстары көзделді.

6. Өз кезегінде ғылымға бағытталған экономиканы құру үшін және қазақстандық ғылымның әлеуетін жоғарылату мақсатында елімізде бірқатар заң жобалары қабылдануы тиіс: венчурлі қаржыландыру бойынша заңнамалық құжаттарды жетілдіру, интеллектуалдық меншікті қорғау, зерттеулер мен инновацияларды қолдау, сонымен қатар ғылыми жаңалықтарды коммерциализациялау; Қазақстандағы білім және жаңа технологияларының трансфертіне шет ел инвестицияларын тарту, ұлттық инновациялық жүйе тиімділігін жоғарылату, технологиялық парктердің қызметін белсендіру және т.б.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Jonathan Sallet and Ed Paisley Innovation Clusters Create Competitive Communities. Huff Post Social News. September 21, 2009.
- 2 Согласно данным ГИК ВЭФ за 2014 г.: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>.
- 3 Отчет о тенденциях развития инноваций в мире. Информационно-аналитический обзор / Министерство индустрии и новых технологий Республики Казахстан. – Астана, 2013.
- 4 Согласно данным PwC за 2013 г.: <http://www.pwc.com/gx/en/research-insights/index.jhtml>.
- 5 Согласно данным АО «НАТР»: <http://www.natd.gov.kz>.
- 6 Назарбаев Н.А. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Казахстанский путь–2050: единая цель, единые интересы, единое будущее» // Казахстанская правда. – 2014. – 18 января. – С. 1–2.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Jonathan Sallet and Ed Paisley Innovation Clusters Create Competitive Communities. Huff Post Social News. September 21, 2009.
- 2 Soglasno dannym GIK VJeF za 2014 g.: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>.
- 3 Otchet o tendencijah razvitija innovacij v mire. Informacionno-analiticheskij obzor / Ministerstvo industrii i novyh tehnologij Respubliki Kazahstan. – Aстана, 2013.
- 4 Soglasno dannym PwC za 2013 g.: <http://www.pwc.com/gx/en/research-insights/index.jhtml>.
- 5 Soglasno dannym АО «NATR»: <http://www.natd.gov.kz>.
- 6 Nazarbaev N.A. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan narodu Kazahstana «Kazahstanskij put’–2050: edinaja cel’, edinye interesy, edinoe budushhee» // Kazahstanskaja pravda. – 2014. – 18 janvarja. – S. 1–2.

Резюме

Казахстан, как и многие развивающиеся страны, стоит перед серьезными глобальными экономическими вызовами, и от того, насколько быстро страна сможет среагировать и ответить на них, зависит будущее ее развитие и способность достичь поставленной перед собой амбициозной цели – войти к 2050 году в число 30 самых развитых стран мира. В этих условиях главным двигателем и основой устойчивого экономического роста и повышения качества жизни населения являются инновации. Они призваны обеспечить снижение энергоемкости, резкое повышение темпов роста производительности и эффективности всех сфер человеческой деятельности. Главной проблемой развития инновационной деятельности является обеспечение необходимого уровня финансирования, представляющего собой комплексный процесс, который зависит от множества условий и требует эффективного распределения и перераспределения капитала. К сожалению, проблемы финансирования инновационной деятельности и развития человеческого капитала слабо исследованы в экономической литературе. Проведенный нами анализ последних исследований и публикаций по вопросам инновационного развития показал, что ученые-экономисты в большей мере уделяют внимание теоретическим и организационным аспектам инновационной деятельности. В статье рассмотрены проблемы развития инновационной деятельности, обеспечения необходимого уровня финансирования, также проведен анализ финансирования инновационного процесса в РК и за рубежом, анализ основных показателей инновационной деятельности страны и индикаторов крупных международных рейтингов.

Ключевые слова: национальная инновационная система, инновация, финансирование инноваций, экономика знаний, инновационные проекты, технологии.

Resume

Kazakhstan, as well as many developing countries, faces serious global economic challenges, and from its ability to react and answer them, the future development and chances to achieve the ambitious goal set for itself – to enter the number of 30 the most developed countries of the world by 2050 depends. In these conditions, the main driving force and basis of sustained economic growth and improvement of life quality of the population are innovations. They are urged to provide decrease in power consumption, sharp increase of growth rates of productivity and efficiency of all spheres of human activity. The main problem of innovative activity development is ensuring the necessary level of the financing which is a complex process and it depends on a set of conditions and demands of effective distribution and redistribution of the capital. Unfortunately, problems of innovative activity financing and development of the human capital are poorly investigated in economic literature. The analysis of the last researches and publications which are carried out by us concerning the innovative development showed that scientists-economists in a bigger measure pay attention to theoretical and organizational aspects of innovative activity. In the article problems of innovative activity development ensuring the financing level necessary for it are considered, the analysis of financing of innovative process in the Republic of Kazakhstan and abroad is also presented. The analysis of the main indicators of innovative activity of the country and indicators of large international ratings are given.

Key words: national innovative system, innovation, innovation financing, knowledge economy, innovative projects, technology.

SWOT-АНАЛИЗ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В условиях кризиса, как показывает мировой опыт, происходит переориентация экономической политики. Необходимо чтобы система стабилизационных, антикризисных и регуляторных мер, проводимых правительством и Национальным банком, носила своевременный, комплексный, системный и опережающий характер. Для того чтобы дать характеристику отечественной банковской системе с позиций сильных и слабых сторон, возможностей и угроз, в статье был проведен стратегический анализ (SWOT-анализ). В качестве потенциальных угроз были выявлены высокая зависимость от колебаний мировых цен на экспортные товары и динамики реального сектора; снижение рейтинговых оценок; доступность к внешним займам крупных казахстанских банков; отсутствие доверия вкладчиков к национальной банковской системе. На современном этапе развития Казахстана обострились негативные внешние факторы, как экономические, так и политические, выразившиеся в общемировой тенденции снижения темпов роста мировой экономики, что привело к замедлению темпов роста экономики Казахстана. В таких условиях банковскому сектору Казахстана трудно функционировать, так как сужаются источники фондирования, повышаются как внешние, так и внутренние риски, снижается рентабельность. Для того чтобы снизить влияние существующих и возможных потенциальных угроз, коммерческим банкам Казахстана следует улучшить систему оценки рисков через внедрение продвинутых, эффективных международных стандартов риск-менеджмента. Надзорному органу рекомендуется совершенствование методов регулирования как банковского сектора, так и всего финансового рынка в целом.

Ключевые слова: устойчивость, капитал, требования, риски, кризис, доходность, активы, преимущества, банковская система.

В настоящее время для анализа устойчивости банков к различным факторам экзогенного и эндогенного характера и оценки рисков все большую популярность и распространение приобретает метод стресс-тестирования. Сущность данного метода заключается в том, чтобы спрогнозировать с наименьшей погрешностью вероятные последствия воздействия неожиданных шоков на банковскую систему. Для Центрального банка стресс-тестирование банковского сектора необходимо для разработки эффективной политики в сфере банковского регулирования и надзора, способствующей сопротивляемости факторам риска и повышению финансовой стабильности. Разработка мер по поддержке устойчивости банковского сектора с учетом результатов стресс-тестов значительно повышает их эффективность, поскольку благодаря стресс-тестированию банки выявляют факторы, к изменению которых банковская система наиболее уязвима. Знание того, какие риски и каким образом отражаются на состоянии кредитных организаций, позволяет регулирующим органам использовать инструменты, направленные на ослабление воздействия данных рисков.

В 2014 г. Национальный банк Республики Казахстан (НБРК) продолжил работу по оценке устойчивости банковского сектора с использованием методов стресс-тестирования. Применение указанного инструмента позволило оценить изменения в структуре банковских рисков, выявить кредитные организации, наиболее подверженные тем или иным рискам, получить оценки потенциально необходимой докапитализации в случае реализации заданных стрессовых условий. В рамках тестирования используются основные подходы к стресс-тестированию, выработанные международной банковской практикой, – анализ чувствительности и сценарный анализ. Одновременное использование этих подходов позволяет всесторонне анализировать потенциальные риски как отдельных кредитных организаций, так и банковского сектора в целом.

Снижение внешнего спроса (особенно со стороны России, Китая и Европы), сохраняющаяся напряженность, связанная с экономической ситуацией в России в связи с санкциями, принятыми в отношении данной страны, а также снижение цен на нефть нашли свое отра-

жение в сценариях проведенного стресс-тестирования банковского сектора. Сценарии стресс-тестирования основываются на следующих предположениях:

- ♦ замедление мировой экономики;
- ♦ снижение темпов роста ВВП торговых партнеров Казахстана, в частности, России;
- ♦ снижение цены на нефть до 34 долл. США/баррель продолжительностью 3 квартала и последующее восстановление до 50 долл. США/баррель.

В связи с переходом расчетов нормативов достаточности капитала согласно стандарту Базель III (постепенно с 1 января 2015 г.) результаты стресс-тестирования показаны в соответствии с новыми требованиями. Соответственно, результаты проведенного стресс-тестирования представлены в виде нормативов достаточности капитала по основному капиталу (k1) и собственному капиталу (k2). По итогам проведенного стресс-тестирования при реализации стресс-сценариев к концу первого года нарушение нормативов достаточности капитала отмечается у 2-х банков, что становится причиной их расходов по докапитализации и снижает кредитную активность данных банков. В связи с этим оценено снижение темпов роста кредитования экономики относительно фактических значений в результате реализации стрессового сценария, составившее 2,9% в годовом выражении для рассматриваемых 2-х банков, нарушающих норматив k1. В свою очередь, данное снижение приводит к сокращению прогнозного ВВП на 0,07 п. п. во второй прогнозируемый год. В целом при реализации стресс-сценария нормативы достаточности капитала на конец 4-го квартала 2016 г. снижаются. В свою очередь, прирост показателей достаточности капитала во второй год объясняется приростом чистой прибыли в капитале банков. Для повышения финансовой устойчивости банков необходимый уровень докапитализации в части кредитного риска в первый год оценивается в 32,2 млрд тенге и 29,2 млрд тенге, а во второй год – 49,9 млрд тенге и 41,6 млрд тенге для основного капитала и собственного капитала соответственно.

Также, помимо кредитного риска, на устойчивость банков влияет и реализация рыночного риска посредством переоценки финансовых инструментов ввиду увеличения доходности по ним, а также за счет переоценки валютных позиций банков с учетом внебалансовых счетов. В результате стресс-тестирования рыночного риска основную долю убытков, сформированных в результате реализации стрессового сценария по рыночному риску, составляют убытки, связанные с переоценкой долговых ценных бумаг в портфеле банков как результат увеличения их доходности к погашению. В свою очередь, у банков также имеется значительный объем обязательств, номинированных в иностранной валюте, которые повлекут определенные убытки при снижении стоимости национальной валюты. При этом данный риск хеджирован банками посредством их позиций, учитываемых на внебалансовых счетах. С учетом убытков по рыночному риску коэффициенты достаточности капитала снижаются. Таким образом, уровень докапитализации в первый год оценивается в 49,2 млрд тенге и 35,7 млрд тенге, а во второй год – 67,5 млрд тенге и 48,1 млрд тенге для основного капитала и собственного капитала соответственно. Что касается структуры распределения убытков по отношению к активам, взвешенных по степени риска, то наибольшую их часть составляют убытки за счет кредитного риска.

В итоге по результатам стресс-тестирования низкая необходимость в докапитализации в банковской системе обусловлена низким уровнем новых требований к достаточности капитала. Так, учитывая, что уровень капитала банков остается на прежнем уровне, фактические показатели коэффициентов достаточности капитала значительно выше минимальных требований по данным коэффициентам.

В 2014 г. в рамках Программы оценки финансового сектора (FSAP) со стороны МВФ была проведена комплексная оценка стабильности финансовой системы Казахстана и практики надзора финансового рынка. Основная миссия FSAP была проведена по следующим направлениям:

- ♦ оценка рисков банковского сектора;
- ♦ оценка системы стабильного функционирования финансовой системы, управления системной ликвидностью и управления кризисом;
- ♦ урегулирование проблемы неработающих займов (NPL);
- ♦ оценка регулирования и надзора финансового сектора.

Оценка рисков казахстанского банковского сектора включала в себя проведение стресс-тестирования кредитного риска, рыночного риска, риска ликвидности и риска цепной реакции,

результаты которых обобщены в отчете FSSA. По результатам стресс-тестов была выявлена относительно слабая позиция банковского сектора, которая не позволяет полностью абсорбировать новые риски. Так, убытки по кредитам являются основным фактором, оказывающим влияние на рентабельность банков, и обусловлены ухудшением качества кредитного портфеля. МВФ обозначил высокий уровень косвенного кредитного риска, связанного с изменением курса национальной валюты. Вместе с тем МВФ отметил, что:

- ♦ суверенный и рыночный риск являются относительно невысокими, а прямой валютный риск удерживается под контролем;
- ♦ банковская система сможет справиться с масштабным стрессом ликвидности;
- ♦ внутренние и трансграничные риски заражения являются ограниченными.

Для того чтобы дать характеристику отечественной банковской системе с позиций сильных и слабых сторон, возможностей и угроз, проведем стратегический анализ (SWOT-анализ), результаты которого представлены в таблице 1.

Таблица 1 – SWOT-анализ банковской системы Республики Казахстан

Сильные стороны (strength)	Возможности (opportunities)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Страхование депозитов, обеспеченность резервами под возможные потери, соблюдение регуляторных требований. 2. Льготная кредитная линия для малых и средних банков на развитие обрабатывающей промышленности. 4. Участие в финансировании проектов по программам индустриализации. 5. Концепция развития финансового сектора РК в посткризисный период. 6. Концепция улучшения качества активов путем выкупа «неработающих» активов у банков второго уровня 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Внедрение новых технологий, финансовых продуктов. 2. Привлечение сбережений клиентов путем предоставления общественно приемлемого уровня ставок. 3. Внедрение принципов Базель III. 4. Усиление системы менеджмента и управления рисками. 5. Усиление конкуренции. 6. Совершенствование банковского надзора и регулирования. 7. Создание конкурентоспособных банковских холдингов и конгломератов путем увеличения финансового капитала
Слабые стороны (weakness)	Угрозы (threats)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Низкий уровень устойчивости, капитализации и ликвидности. 2. Низкий уровень проникновения банковских услуг по отношению к ВВП. 3. Неспособность коммерческих банков самостоятельно, без участия государства аккумулировать необходимый объем ресурсов для финансирования масштабных инвестиционных проектов. 4. Несоответствие структуры активов и пассивов банковской системы по видам валют вследствие того, что кредиторы банков предпочитают иностранную валюту, а заемщики – национальную валюту. 5. Наблюдается ухудшение качества кредитного портфеля вследствие роста убытков банков по кредитам, что является причиной снижения рентабельности банков. 6. Не разрешен до конца вопрос очистки балансов банка от «токсичных» активов. 7. Недоработка банковского надзора и контроля в сфере регулирования системных рисков. 8. Отсутствие доступа к «длинным» деньгам. 9. Недостаточная транспарентность банковской системы. 10. Финансовая грамотность населения 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Высокая зависимость от колебаний мировых цен на экспортные товары и динамики реального сектора. 2. Снижение рейтинговых оценок. 3. Доступность к внешним займам крупных казахстанских банков. 4. Отсутствие доверия вкладчиков к национальной банковской системе. 5. Конкуренция со стороны иностранных банков вследствие открытия границ для интеграции. 6. Перегрев рынка потребительского кредитования. 7. Вероятность увеличения количества неработающих кредитов в ближайшие годы. 8. Вследствие девальвации национальной валюты наблюдается ухудшение финансового положения заемщиков, что в итоге может привести к повышению уровня кредитного риска. 9. Спекулятивный настрой участников рынка. 10. Низкая эффективность корпоративного управления
Примечание – Составлено автором.	

Сильными сторонами банковской системы также являются страхование депозитов, обеспеченность резервами под возможные потери, соблюдение регуляторных требований; приемлемый уровень соответствия международным стандартам качества инвестиционного и кредитного портфелей; Концепция развития финансового сектора Республики Казахстан в посткризисный период; Концепция улучшения качества активов путем выкупа «неработающих» активов у банков второго уровня. Безусловно, эти «сильные» факторы и явления послужат основой для успешного функционирования кредитного рынка.

К слабым сторонам банковской системы можно отнести:

- 1) низкий уровень устойчивости, капитализации и ликвидности;
- 2) низкий уровень проникновения банковских услуг по отношению к ВВП;
- 3) коммерческие банки не способны самостоятельно аккумулировать существенный объем ресурсов, необходимых для финансирования масштабных инвестиционных проектов; для того чтобы финансировать приоритетные направления развития экономики, в том числе малого и среднего предпринимательства, они используют государственные ресурсы;

- 4) высокий объем неработающих займов требует дальнейших действий, помимо разработанных государством программ по их списанию, ключевые проблемы высокого уровня NPL еще не решены, это касается пересмотра кредитной политики каждого отдельного банка в целях ее ужесточения, а также повышения уровня риск-менеджмента. В целом высокий уровень NPL снижает возможности банковского сектора гибко реагировать на изменения макроэкономической среды, а также ограничивает доступ к привлечению внешних займов;

- 5) банки ориентированы на удовлетворение потребительского спроса населения и при этом принимают слабое участие в кредитовании крупных проектов, в основном они выступают просто посредниками для реализации государственных программ по поддержке МСБ;

- 6) несоответствие структуры активов и пассивов банковской системы по видам валют вследствие того, что кредиторы банков предпочитают иностранную валюту, а заемщики – национальную валюту;

- 7) ограниченные инструменты управления ликвидностью и ограниченное использование займов рефинансирования и кредитных аукционов, что приводит к увеличению волатильности на денежном рынке;

- 8) значительный рост использования рынка свопов с иностранной валютой для распределения тенговой ликвидности среди банков усиливает спекулятивное давление и затрудняет задачу НБРК по управлению системной ликвидностью и обменным курсом;

- 9) наблюдается ухудшение качества кредитного портфеля вследствие роста убытков банков по кредитам, что является причиной снижения рентабельности банков;

- 10) недоработка банковского надзора и контроля в сфере регулирования системных рисков.

Перечисленные слабые стороны в функционировании банковской системы можно исправить, если вовремя их выявить и ликвидировать или хотя бы сократить их количество.

Возможностями для банковского сектора являются благоприятные внешние обстоятельства и факторы, реализация которых позволит превратить их в преимущества:

- 1) внедрение новых технологий, финансовых продуктов;
- 2) привлечение сбережений клиентов путем предоставления общественно приемлемого уровня ставок;

- 3) внедрение принципов Базель III;

- 4) усиление системы менеджмента и управления рисками;

- 5) усиление конкуренции;

- 6) совершенствование банковского надзора и регулирования;

- 7) создание конкурентоспособных банковских холдингов и конгломератов путем увеличения финансового капитала.

В качестве потенциальных угроз могут быть высокая зависимость от колебаний мировых цен на экспортные товары и динамики реального сектора; снижение рейтинговых оценок; доступность к внешним займам крупных казахстанских банков; отсутствие доверия вкладчиков к национальной банковской системе; конкуренция со стороны иностранных банков вследствие открытия границ для интеграции; перегрев рынка потребительского кредитования; вероятность увеличения количества неработающих кредитов в ближайшие годы; вследствие девальвации

национальной валюты наблюдается ухудшение финансового положения заемщиков, что в итоге может привести к повышению уровня кредитного риска; спекулятивный настрой участников рынка; низкая эффективность корпоративного управления.

В заключение отметим, что в условиях кризиса, как показывает мировой опыт, происходит переориентация экономической политики. Необходимо, чтобы система стабилизационных, антикризисных и регуляторных мер, проводимых правительством и НБ, носила своевременный, комплексный, системный и опережающий характер. Поддержку должны получить те отрасли, которые создают наибольший мультипликативный эффект для роста экономики и занятости.

Для полноценной реализации потенциала казахстанского финансового сектора и повышения его конкурентоспособности потребуются урегулирование вопроса качества активов, повышение устойчивости базы фондирования, переход к стандартам Базель III и совершенствование бизнес-стратегий банков, направленных на увеличение рентабельности активов и капитала. Все это будет способствовать повышению конкурентоспособности казахстанского банковского сектора. На фоне ограниченности доступа к внешним источникам фондирования внутренний рынок Казахстана включает в себе потенциал для роста базы фондирования банков. Повышение доверия реального сектора к казахстанской банковской системе позволит сконцентрировать и направить потоки финансово-экономических ресурсов страны через банковский сектор, что будет способствовать повышению уровня кредитования экономики.

На современном этапе развития Казахстана в силу обострения негативных внешних факторов, как экономических, так и политических, выразившихся в общемировой тенденции снижения темпов роста мировой экономики, произошло замедление темпов роста экономики Казахстана. В таких условиях банковскому сектору Казахстана трудно функционировать, так как сужаются источники фондирования, повышаются как внешние, так и внутренние риски, снижается рентабельность. Чтобы снизить влияние существующих и возможных потенциальных угроз, коммерческим банкам Казахстана следует улучшить систему оценки рисков через внедрение продвинутых, эффективных, международных стандартов риск-менеджмента. Надзорному органу рекомендуется совершенствование методов регулирования как банковского сектора, так и всего финансового рынка в целом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Концепция развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 года: утв. Постановлением Правительства Республики Казахстан 29 августа 2014 г. № 954: данные сайта: <http://www.nationalbank.kz/>.
- 2 Данные официального сайта НБРК: <http://www.nationalbank.kz/>.
- 3 Отчет о финансовой стабильности РК за 2014 г.: <http://www.nationalbank.kz/>.

SPISOK LITERATURY

- 1 Konceptsiya razvitija finansovogo sektora Respubliki Kazahstan do 2030 goda: utv. Postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan 29 avgusta 2014 g. № 954: dannye sajta: <http://www.nationalbank.kz/>.
- 2 Dannye oficial'nogo sajta NBRK: <http://www.nationalbank.kz/>.
- 3 Otchet o finansovoj stabil'nosti RK za 2014 g.: <http://www.nationalbank.kz/>.

Түйін

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, дағдарыс жағдайында экономикалық саясаттың қайта бағдарлауы жүреді. Үкімет пен Ұлттық банкпен жүргізілетін тұрақтандыру, дағдарысқа қарсы және реттеу жүйелері заманауи, кешенді, жүйелі және озық сипатталуы үшін қажет. Күшті және әлсіз жақтары, мүмкіндіктері мен қауіптері тұрғысынан отандық банктік жүйесіне сипаттама беру үшін мақалада стратегиялық талдау (SWOT - талдау) жасалынды. Әлемдік ауытқулардан экспорттық тауарларға жоғары тәуелділік және нақты сектордың динамикасы; рейтингтік бағалардың төмендеуі; ірі қазақстандық банктердің сыртқы қарыздарға қолжетімділігі; ұлттық банктік жүйесіне салымшылардың сенімінің болмауы анықталды. Қазақстан дамуының қазіргі кезеңінде әлемдік экономика өсуінің қарқындылығының төмендеуі жалпы әлемдік тенденцияда көрсетілген саяси және экономикалық сияқты жағымсыз сыртқы факторлар күшейді, Қазақстан экономикасы

өсуі қарқынының баяулауына әкеледі. Мұндай жағдайда Қазақстанның банктік секторының қызмет істеуі қиын, себебі қор көздері тарылады, сыртқы және ішкі тәуекелдері жоғарылайды, пайдалылығы төмендейді. Бар және мүмкін әлеуетті қатерлерді төмендету үшін Қазақстанның коммерциялық банктер менеджмент-тәуекелдерінің тиімді халықаралық стандарттарын ендіру арқылы бағалау жүйесін жақсарту керек. Бақылау органына банктік сектор және жалпы қаржы нарығын реттеу әдістерін жетілдіру ұсынылады.

Тірек сөздер: тұрақтылық, капитал, талаптар, тәуекелдер, дағдарыс, табыстылық, активтер, басымдылықтар, банктік жүйе.

Resume

During the crisis, as international experience shows, there is reorientation of economic policy. It is necessary that the system of stabilization, crisis management and regulatory measures taken by the government and the National Bank were timely, comprehensive, systematic and anticipatory. In order to characterize the domestic banking system from the standpoint of the strengths, weaknesses, opportunities and threats, strategic analysis (Analysis SWOT) was conducted in the article. The following potential threats have been identified: high dependence on fluctuations of world prices for export commodities and the dynamics of the real sector; rating reduction; access to external borrowings of large Kazakh banks and absence of trust in national banking system. At the present stage of Kazakhstan development due to aggravation of the negative external factors, both economic and political, as expressed in the global trend of a slowdown in the world economy have led to a slowdown in growth in Kazakhstan. It is difficult for Kazakhstan's banking sector to operate, since sources of funding are narrowed, both external and internal risks increase, profitability falls. To reduce the impact of existing and possible potential threats to commercial banks of Kazakhstan the risk assessment system through the introduction of advanced, efficient, international standards of risk management should be improved. Supervisory authorities are recommended to improve methods of regulation of the banking sector as a whole and the whole financial market.

Key words: stability, capital, requirements, risks, crisis, profitability, assets, advantages, banking system.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ САУДА САЛАСЫНДАҒЫ КӘСІПОРЫННЫҢ КОНТРОЛЛИНГ ЖҮЙЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ

Бұл мақалада автор Қазақстанның шағын және орта бизнесті сауда саласындағы кәсіпорынның контроллинг жүйесінің қалыптастыру тұжырымдамасын қарастырады. Қазіргі заманғы кезеңде шағын және орта бизнесті сауда кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігі, ең алдымен олардың өндірістік-өткізу тізбектеріне интеграциялану қабілеттілігіне байланысты. Бұл қабілеттілікті қамтамасыз ету үшін шағын және орта бизнес субъектілерінің менеджмент жүйесінің барлық элементтері өндірістік-өткізу тізбектеріне кіретін барынша ірі кәсіпорындардың корпоративтік басқару стандарттарын қанағаттандыруы тиіс. Шағын және орта бизнестің басқарушы меншік иелерінің алдында көбіне өз кәсіпорнында интеграцияланған менеджмент жүйесін енгізу міндеті тұрады. Бұл жүйе бір жағынан, ірі кәсіпорындардың менеджерлері – шағын және орта бизнестің өндірістік-өткізу тізбегі бойынша әріптестеріне қолайлы әрі түсінікті болуы тиіс. Екінші жағынан, жүйе шағын және орта бизнестің басқарушы меншік иелері үшін де қолжетімді – оны енгізуге біршама ақша қаражаттарын жұмсауды және оның пайдаланушыларынан ерекше құзыреттерді талап етпейтін болуы тиіс. Менеджменттің мұндай интеграцияланған жүйесін әзірлеу үшін, осымен айтарлықтай қарама-қайшы талапты қанағаттандыру үшін контроллинг тұжырымдамасына арқа сүйеу қажет. Қазақстанның шағын және орта бизнесті сауда кәсіпорынының контроллинг жүйесін қалыптастыру тұжырымдамасы ауқымды тапсырмаларды шешуге бағытталады, ол талдаудың үлкен ауқымды әлеуетті мүмкін тәсілдері, әдістері, құралдарының ішінде қажетті, дұрысын таңдау, мемлекеттің, саланың, бизнестің ауқымы, оның орналасу аумағы, білім деңгейі, тәжірибелік дағдысы мен кәсіпорын басшыларының менталитетінің ерекшелігіне байланысты.

Тірек сөздер: контроллинг, жүйе, тұжырымдама, стратегия, менеджмент, басқару, бақылау, талдау, реинжиниринг, аутсорсинг, бенчмаркинг.

Шағын және орта бизнесті сауда саласындағы кәсіпорынның контроллинг жүйесін қалыптастыру тұжырымдамасы – кәсіпорынның жағдайын ескере отырып, оны жетілдіру мақсаттарын, міндеттерін, қағидаларын, тәсілдері мен негізгі бағыттарын анықтайды. Контроллинг жүйесінің қалыптасуы мен енгізілуінің алғы шарттары:

- ◆ жаһандану және бәсекелестік күрестің қатаңдануы;
- ◆ кәсіпорынның сыртқы және ішкі ортасында болып жатқан өзгерістерді үздіксіз бақылау қажеттілігі;
- ◆ кәсіпорынды басқару жүйесіне қосымша талаптар қоятын сыртқы
- ◆ ортаның тұрақсыздығының артуы;
- ◆ кәсіпорын икемділігінің артуымен сыртқы ортаның өзгерістеріне әрекет ету жылдамдығының артуы;
- ◆ өткенді бақылаудан болашақты талдауға көңіл бөлу;
- ◆ кәсіпорынның аман қалуын және дағдарысты жағдайлардан айналып
- ◆ өтуін қамтамасыз ету жөніндегі әрекеттердің ойластырылған жүйесінің қажеттілігі;
- ◆ кәсіпорынды басқару жүйелерінің күрделенуі;
- ◆ бір мезгілде ақпараттың үлкен көлемінің болуының және релевантты
- ◆ (маңызды, мәнді) ақпараттың жетіспеуі салдарынан кәсіпорынды басқаруды ақпараттық қамтамасыз етудің арнайы жүйесін құру қажеттілігі;
- ◆ білім мен адамзат қызметінің түрлі салаларының синтезіне,
- ◆ интеграциясына жалпы мәдени ұмтылыс болып табылады [1].

Қазіргі уақытта кез келген сауда кәсіпорынының қызметі, ең алдымен, табысты және өз құнын барынша көбейтуге, нарықтың артық көретін үлесін жаулап алуға және ұстап тұруға, бәсекелестерінен басым болуға бағытталған, бұл басқалармен бірге кәсіпорынның нарықтағы тұрақты жағдайын қамтамасыз етуге, кәсіпорынның өзгермелі сыртқы және ішкі ортаға уақытында бейімделуіне бағыт-бағдар алатын ішкі бақылау жүйесін тиімді ұйымдастырумен қамтамасыз етіледі. Сауда кәсіпорындарын басқарудың негізгі мәселелері кәсіпорындарының өсуі және өңірлік нарықтарға шығуының, сонымен бірге отандық фирмалардың арасындағы,

сондай-ақ отандық және шетелдік фирмалардың арасындағы бәсекелестіктің артуының салдарынан бизнес-үдерістерді басқарудың күрделенуі болып табылады.

Тұжырымдаманың мақсаты – контроллинг жүйесінің жұмыс істеу сапасы мен нәтижелігін жоғарылату, оны іске асыру қағидалары мен құралдарын кәсіпорынның сыртқы және ішкі ортасындағы өзгерулерге және мүдделі барлық тараптардың (құрылтайшы, директорлар кеңесі, басшылық, қызметкерлер, клиенттер, жеткізушілер, мемлекет) талаптарына сәйкес келтіру болып табылады.

Жоғарыда көрсетілген мақсатқа жету келесі міндеттердің табысты шешілуіне айтарлықтай тәуелді болады:

- ♦ тараптардың және ішкі, сыртқы ортаның талаптарын ескере отырып, контроллинг жүйесінің жұмыс істеу нәтижелігін жоғарылату;

- ♦ контроллинг жүйесінің қызмет ету сапасын жоғарылату.

Контроллинг жүйесін жетілдіру тұжырымдамаларының қағидалары ретінде бейімділік, өзектілік, шынайылық жатқызылады.

Контроллинг жүйесін құрудың негізгі қағидаларына келесілерді жатқызуға болады:

1. Бөлімшелердің арасындағы байланысты үйлестіру. Сауда кәсіпорнының әрбір құрылымдық бөлімшесінің өзінің функциялары, міндеттері және жергілікті мақсаттары бар. Сонымен бірге олардың мақсаттары келісілген болуы контроллинг жүйесінің мақсаттарына бағынуы тиіс, бұл контроллинг жүйесін басқарудың тұтастығын қамтамасыз етеді.

2. Контроллинг жүйесін басқарудың кешенді тәсілі. Кешенді тәсіл тұрғысынан контроллинг жүйесіне әсер ететін барлық факторлар назарға алынады. Контроллинг жүйесінің контрагенттердің басқа контроллинг жүйелерімен байланысына көңіл бөлінеді.

3. Контроллинг жүйесінің бейімделушілігін қамтамасыз ету. Контроллинг жүйесінің ішкі және сыртқы ортасы үнемі өзгеріп отырады. Сондықтан контроллинг жүйесінің икемділігі мен қоршаған ортаның өзгерістері мен шарттарына ыңғайлануының айтарлықтай маңызы бар.

4. Контроллинг жүйесін қажетті ақпаратпен қамтамасыз ету. Басқарушылық шешімдерді дайындау және қабылдау ақпаратқа негізделеді. Ол бастапқы ақпаратты алудан, өңдеуден, талдаудан және басқарушылыққа ықпал етудің нәтижелерін беруден тұрады.

Контроллинг жүйесін қалыптастыру тұжырымдамасын іске асыру кезінде келесі тәсілдерді қолдану қажет:

- ♦ ресурстық тәсіл контроллинг жүйесін жетілдіру үшін қажетті кәсіпорынның ресурстарын іздестіруден, қалыптастырудан, жаңартудан тұрады;

- ♦ ахуалдық тәсіл қалыптасқан жағдайды зерттеуден (үнемі өзгеріп отыратын сыртқы орта, нарықтағы өзгерістер, жаңа бәсекелестердің пайда болуы және т.б.), нақты жағдайларда кәсіпорынның мақсаттарына қол жеткізу үшін пайдаланылуы мүмкін оның себептері мен әсерлерін анықтау;

- ♦ жүйелік тәсіл кәсіпорындағы контроллинг жүйесін сыртқы ортаның үнемі өзгеріп отыратын бірыңғай мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған өзара байланысты элементтердің жиынтығы ретінде талдау болып табылады. Жүйелік тәсіл қаржыландырудың тиімді нәтижелерін қамтамасыз ету үшін құрылымды өзгерту мақсатында жүйенің құрамдас бөліктеріне ықпал етеді;

- ♦ эволюциялық тәсіл контроллинг жүйесіне және оның элементтеріне әсер ету және оның үнемі өзгеріп отыратын шарттарға бейімделуі жолдарының алуан түрлілігін қамтамасыз ете отырып, контроллинг жүйесін ұйымдастыруға және дамытуға арналған.

Шағын және орта бизнесті кәсіпорындардағы контроллингтің нәтижелігін арттырудың негізгі бағыттары [2]:

1. Контроллингті енгізу: сыртқы ортамен байланыс; стратегия және менеджментпен байланыс; контроллингті өзіндік түсіну және сыртқы келбеті.

2. Контроллинг жүйесін талдау: контроллингтік қызметтер мен өнімдерді анықтау; нәтижелілікті көп шамалық өлшеу; әлсіз тұстарды талдау.

3. Бенчмаркинг жүргізу: сапалы масштабтар; сандық масштабтар; жақсару тұжырымдамаларының себептерін талдау.

4. Жаңа әдістер мен құралдарды таңдау.

5. Контроллингтің дизайнын жасау: контроллинг әдістері мен құралдарын клиенттерге бағыт алу желісіне үрдіске және болашаққа енгізу; қазіргі бар құралдар мен әдістерді өзгерту үрдістері мен міндеттерін ұйымдастыру; нәтижелелікті өзгерту.

6. Іс-шараларды іске асыру: іске асырудың уақытша жоспары; бюджеттер; жобаларды басқару; іске асыру контроллингiсi; ақпараттық технологиялар.

7. Өзгерістерді оқу үрдісімен басқару: қызметкерлерді таңдау және дамыту; тренингтік бағдарламалар; «миграциялық чемпиондар»; мотивациялық аспектілер қажет. Енді осы айтылғандарға келсек.

Контроллингті енгізген кезде, ең алдымен, жалпы шекті шарттарды және контроллинг жүйесіне қойылатын талаптардың ашықтығын қамтамасыз ету қажет. Бірінші кезеңде ішкі клиенттерден сұрақ-жауап алу жүргізу орынды, бұл кәсіпорындағы контроллингтің қажетті келбетін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Мұндай сұрақ-жауаптың мәні – өзгерістерге ұшырайтын контроллингтің болашақ жүйесіне қойылатын талаптар. Контроллинг жүйесіне қойылатын талаптар консалтингтік және сервистік қолдауға қойылатын талаптардан тұрады. Әрі қарай, қазіргі бар кемшіліктерді анықтау мақсатында жүріп жатқан контроллингтік үдерістерге талдау және бағалау жүргізіледі.

Талдау компанияда орындалатын үдерістердің нәтижелілігі мен шығындылығын бағалауға мүмкіндік беретін үдерістер бойынша шығындарды есептеу әдісінің негізінде жүзеге асырылуы мүмкін.

Қалаулы контроллингтік өнімдерді анықтау оларды жасауға кететін шығындармен және ішкі клиенттердің қанағаттануын бағалаумен бірге жүреді. Мұндай талдаудың нәтижесі – контроллингтік өнімдердің қалыптасқан портфелі, оның нәтижелілігі оны жасауға жұмсалатын шығындармен салыстырылады.

Бенчмаркингті жүргізу кезінде басқа компаниялармен салыстырғанда компанияның жағдайын және басқа компаниялардың нені жақсы жасайтынын анықтау қажет. Салыстыру объектілері ретінде мамандандырылған зерттеулердің нәтижелері болуы мүмкін. Егер ең жақсы шешімдер белгілі болса, онда олардың бір бөлігін өзіндік шекті шарттарды ескере отырып өзінің контроллинг жүйесінде пайдалануға болады.

Жаңа әдістер мен құралдарды таңдау кезінде нақты кәсіпорын үшін ерекше болып келетін талаптарды ескеру ерекше маңызды.

Бұл жағдайда жаңа әдістер мен құралдар ретінде:

- ◆ маңызды өзгерістерді уақытында анықтап түсіну және тиісті іс-шараларды әзірлеу үшін қажетті ерте кезеңдегі анықтап түсіну жүйесі;

- ◆ ұзақ мерзімді болашақта компанияның құнын ұлғайту үшін қажетті құнды басқару;

- ◆ компанияның стратегиясын іске асыруға мүмкіндік беретін теңдестірілген көрсеткіштер жүйесі (Balanced Scorecard);

- ◆ нарықтың талаптарына сәйкес өнімдерді жасауға мүмкіндік беретін мақсатты шығындардың есебі (Target Costing);

- ◆ уақыт, сапа және шығындар тұрғысынан ашық бизнес-үдерістерді құру үшін пайдаланылатын нәтижелілікті үдерістік-бағыттық өлшеу және үдерістер шығындарын басқару (Performance Measurement);

- ◆ белгілі бір бағыт-бағдармен салыстыруды құрылымдық түрде жүргізуге және үнемі жетілдіруге мүмкіндік беретін бенчмаркинг;

- ◆ түпкілікті нәтижеге бағытталған бюджеттерді жасауға мүмкіндік беретін үдерістік-бағыттық бюджеттеу пайдаланылуы мүмкін.

Қорытындысында контроллингтің жаңа жүйесінің түрін әзірлеу қажет. Бұл үшін міндеттерді, ұйымдастыруды және пайдаланылатын міндеттерді қайта ой елегінен өткізу, ал қажет болған жағдайда – оларды өзгерту қажет (клиенттерге, үдерістерге, болашаққа бағыт-бағдар алу қағидаларына сәйкес). Есепке алу жүйесі бөлігінде, мысалы, ішкі және сыртқы есептің интеграциясы жайында айтуға болады. Сонымен бірге, контроллинг жүйесіндегі өзгерістердің мысалдары мыналар бола алады: нақты калькуляцияларды жасаудан бас тарту, трансферттік бағалар жүйесін енгізу, машина-сағаттарды есептеуге негізделген үстем ақыларды пайдаланудан бас тарту, үдерістік-бағыттық құрылымды құру жолымен шығындар орталықтарын қысқарту.

Контроллинг жүйесінің тиімділігін жоғарылатуды және оны жетілдіруді қамтамасыз етуі тиіс барлық бағыт бойынша іс-шаралар әзірлеу қажет, ол:

1. Ұйымдастырушылық жетілдіру бағыттарына келесі шаралар кіреді: кәсіпорында контроллинг жүйесінің ұстанымын нығайту және оны ары қарай бейімдеу; тренингтер мен оқыту.

2. Экономикалық бағыттарға контроллинг жүйесін жетілдіру бойынша экономикалық әдістер мен құралдарды жетілдіру кіреді: контроллинг жүйесін мониторингілеу; бенчмаркинг жүргізу; ішкі және сыртқы ортаның өзгерулеріне сәйкес келетін контроллингтің жаңа әдістері мен құралдарын іздеу және пайдалану.

3. Жетілдірудің басқарушылық бағыттары: бизнес-үрдістердің реинжинирингі; аутсорсинг.

4. Жетілдірудің құқықтық бағыттары: контроллинг жүйесіндегі өзгерістерге сәйкес нормативтерді, стандарттарды, нұсқаулықтарды әзірлеу.

5. Жетілдірудің техникалық бағыттары: IT-технологиялары.

Өзгерістерді оқу үдерісінде: контроллинг жүйесін жетілдірудің осы қадамында, ең әуелі, қызметкерлерді ынталандыру жүйесінің кәсіпорындағы өзгерген контроллинг жүйесіне және оған қойылатын жаңа талаптарға сәйкес келуін талдау қажет. Енгізілген контроллинг жүйесінде орын алған өзгерулерге, кәсіпорын ортасының өзгеруі жағдайында жаңа әдістер мен құралдарды таңдауға, бизнес-үрдістердің реинжинирингіне сәйкес, жаңа тренинг бағдарламаларын үнемі іздеу және таңдау және қызметкерлер мен басшыларды қайта оқыту қажет болып табылады.

Контроллинг жүйесін басқаруды сауда кәсіпорнын басқару жүйесінен алыстатуға болмайды. Демек, контроллинг жүйесінің құрылымын құру кезінде сауда кәсіпорнының тұтас контроллинг жүйесін құратын барлық құрамдас элементтердің өзара әсері мен қатар бағынушылығын ескеру қажет.

Сауда кәсіпорынның сипатты факторларына бейімделген контроллинг жүйесін қалыптастыру тұжырымдамасы кәсіпорын қызметінің барынша тиімділікке және бәсекеге қабілеттілікке жетуін қамтамасыз етеді. Сыртқы және ішкі ортаның факторларын ескере отырып, кәсіпорындарға қатысты әзірленген осы тұжырымдамасын пайдалану кәсіпорын қызметінің тиімділігін жоғарылатуға мүмкіндік береді.

Сөйтіп, контроллинг жүйесін сауда кәсіпорнының қызметін ұзақ уақыт бойы бағыттайтын бағдарлама ретінде қарастыру керек. Бұл кезде, жан-жалдық және үнемі өзгермелі әлеуметтік-экономикалық, психологиялық жағдайдың жүйеге үнемі түзету енгізетінін және ол шарасыз түрде сыртқы ортамен өзара әрекеттесетінін ескеру керек. Бұл тұжырымдаманың айрықша ерекшелігі – заманауи контроллинг жүйесіне қойылатын талаптарды есепке алу және бизнесті жүргізудің жаңа нысандарына негізделген жетілдіру бағыттарын әзірлеу болып табылады. Қазіргі уақытта табысты қызмет ететін кәсіпорындар өзінің контроллинг жүйесінің сәйкес келу деңгейін тұрақты түрде бағалап, қажет болған кезде, оны сыртқы жағдайлар талап ететіндей түрде, өзгертулері керек. Сыртқы ортаның талаптары, бірінші кезекте, стратегияны жоспарлау және оның іске асырылуын бақылау кезінде анықталады. Шағын және орта бизнесті сауда саласындағы кәсіпорынның контроллинг жүйесін қалыптастыру тұжырымдамасы ауқымды тапсырмаларды шешуге бағытталады, ол талдаудың үлкен ауқымды әлеуетті мүмкін әдістері, тәсілдері, құралдарының ішінде қажетті, дұрысын таңдау, мемлекеттің, саланың, бизнестің ауқымы, оның орналасу аумағы, білім деңгейі, тәжірибелік дағдысы мен кәсіпорын басшыларының менталитетінің ерекшелігіне байланысты. Қазіргі заманғы кезеңде ШОБ сауда кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігі, ең алдымен олардың өндірістік-өткізу тізбектеріне интеграциялану қабілеттілігіне байланысты. Бұл қабілеттілікті қамтамасыз ету үшін шағын және орта бизнес субъектілерінің менеджмент жүйесінің барлық элементтері өндірістік-өткізу тізбектеріне кіретін барынша ірі кәсіпорындардың корпоративтік басқару стандарттарын қанағаттандыруы тиіс. Шағын және орта бизнестің басқарушы меншік иелерінің алдында көбіне өз кәсіпорнында интеграцияланған менеджмент жүйесін енгізу міндеті тұрады. Бұл жүйе бір жағынан, ірі кәсіпорындардың менеджерлері – шағын және орта бизнестің өндірістік-өткізу тізбегі бойынша әріптестеріне қолайлы әрі түсінікті болуы тиіс.

Екінші жағынан, жүйе шағын және орта бизнестің басқарушы меншік иелері үшін де қолжетімді – оны енгізуге біршама ақша қаражаттарын жұмсауды және оның пайдаланушыларынан ерекше құзыреттерді талап етпейтін болуы тиіс. Менеджменттің мұндай интеграцияланған жүйесін әзірлеу үшін, осымен айтарлықтай қарама-қайшы талапты қанағаттандыру үшін контроллинг тұжырымдамасына арқа сүйеу қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Бойкова Ю.М. Разработка и внедрение системы контроллинга на предприятиях торговли: дис. ... канд. экон. наук. – Санкт-Петербург, 2011. – 172 с.
- 2 Концепция контроллинга: управленческий учет. Система отчетности. Бюджетирование / Horvath & Partners. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 269 с.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Bojkova Ju.M. Razrabotka i vnedrenie sistemy kontrollinga na predpriyatijah torgovli: dis. ... kand. jekon. nauk. – Sankt-Peterburg, 2011. – 172 s.
- 2 Konceptcija kontrollinga: upravlencheskij uchet. Sistema otchetnosti. Bjudzhetirovanie / Horvath & Partners. – M.: Al'pina Biznes Buks, 2005. – 269 s.

Резюме

В данной статье автор рассматривает концепцию формирования системы контроллинга для предприятий малого и среднего бизнеса торговой отрасли Казахстана. На современном этапе конкурентоспособность торговых предприятий малого и среднего бизнеса зависит прежде всего от их способности интегрироваться в производственно-сбытовые цепочки. Для того чтобы обеспечить эту способность, все элементы системы менеджмента субъектов малого и среднего бизнеса должны удовлетворять стандартам корпоративного управления более крупных предприятий, входящих в производственно-сбытовые цепочки. Перед управляющими собственниками малого и среднего бизнеса встает задача внедрения на своём предприятии интегрированной системы менеджмента, которая должна быть, с одной стороны, удобной и понятной для менеджеров крупных предприятий – партнёров субъекта малого и среднего бизнеса по производственно-сбытовой цепочке. С другой стороны, система должна быть доступной и для управляющих собственников малого и среднего бизнеса – не требующей значительных расходов на ее внедрение и особых компетенций от её пользователей. Для того чтобы разработать такую интегрированную систему менеджмента, удовлетворив этим весьма противоречивым требованиям, следует обратиться к концепции контроллинга. Концепция формирования системы контроллинга для предприятий МСБ торговой отрасли Казахстана нацелена на решение задачи оптимального выбора из огромного набора потенциально возможных методов, приемов, инструментов, наиболее нужных, наиболее подходящих, исходя из специфики страны, отрасли, масштабов ведения бизнеса, особенностей его территориального размещения, а также уровня знаний, профессиональных навыков и менталитета руководителей предприятия.

Ключевые слова: контроллинг, система, концепция, стратегия, менеджмент, контроль, анализ, реинжиниринг, аутсорсинг, бенчмаркинг.

Resume

In this article, the author examines the concept of controlling system for small and medium-sized enterprises of trade sector in Kazakhstan. At the present stage the trade competitiveness of small and medium enterprises depends primarily on their ability to integrate into the supply chain. To ensure this ability, all elements of the management system of small and medium-sized businesses (SMEs) must meet the standards of corporate management of larger enterprises which are parts of production chains. The owners of small and medium-sized businesses face the challenge of implementing integrated management system in their companies, which should be, on the one hand, easy and understandable for managers of large enterprises-partners of the subjects of small and medium-sized businesses in the supply chain. On the other hand, the system must be accessible and for owners of small and medium-sized businesses, it must not require significant expenditure on its implementation and the specific competences of its users. In order to develop such integrated management system, granting this very contradictory requirement, the concept of controlling should be referred to. The concept of formation of the controlling system for SMEs in trade industry in Kazakhstan is aimed at solving the tasks of optimal choice from a vast set of potential methods, techniques, and tools, which are the most desired, the most appropriate-on the basis of country, sector, size of business, characteristics of its spatial location, as well as the competence, skills and mindset of the company's management.

Key words: controlling, system, conception, strategy, management, control, analysis, reengineering, outsourcing, benchmarking.

ЗЕЙНЕТАҚЫ АКТИВТЕРІН БАСҚАРУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Бұл мақалада Қазақстандағы зейнетақы жүйесін қалыптастыруға негіз болған, сонымен бірге елімізде болған соңғы зейнетақы жүйесін жаңғыртуда зерттелген дамыған және дамушы елдердің зейнетақы активтерін басқару тәжірибесі зерттелген. Зейнетақы жүйесі құралдарын орнату үшін активтердің ең қолайлы түрі мемлекеттік және корпоративтік қойылған табыстармен акциялар мен облигациялар болып табылады. Келесі орында – инвестициялық қорлардың әр түрлі үлеске салу. Көптеген елдерде артықшылық ұзақ инвестициялық жобаларға салынатын құралдарға берілген. Ал басқа активтерге ақшалар, депозиттер, несиелер, қарыздар, жылжымайтын мүлік, сақтандыру келісім-шарттары мен тікелей инвестиция қорлары кіреді. Зейнетақы активтерінің құрылымы әр түрлі зейнетақы жүйелерінде әр түрлі. Акциялар мен облигациялар дамыған және дамушы елдерде де зейнетақы қорлар активтерінің үстемдік түрлері болып қала береді. Дамушы елдер облигацияларды қалайды, ал дамыған елдер – акция мен инвестициялық үлестерді. Дамушы елдерде дамушыларға қарағанда акцияларға көп қаражат инвестицияланады, ал облигацияларға – екі есе аз. Өтпелі экономикалық елдерде мемлекеттік және корпоративтік облигацияларға салу үлесі көбірек (49,9%) болып табылады. Дамушы елдерде депозит үлесі дамыған елдерге қарағанда екі есе жоғары, жылжымайтын мүлік бір сатыға төмен. Мұндай айырмашылық ұлттық шектеулермен және зейнетақы жоспарларының құрылымымен, негізінен – капитал нарығының дамуымен және ұлттық зейнетақы жүйелерінің инвестициялық мүмкіншілігімен түсіндіріледі.

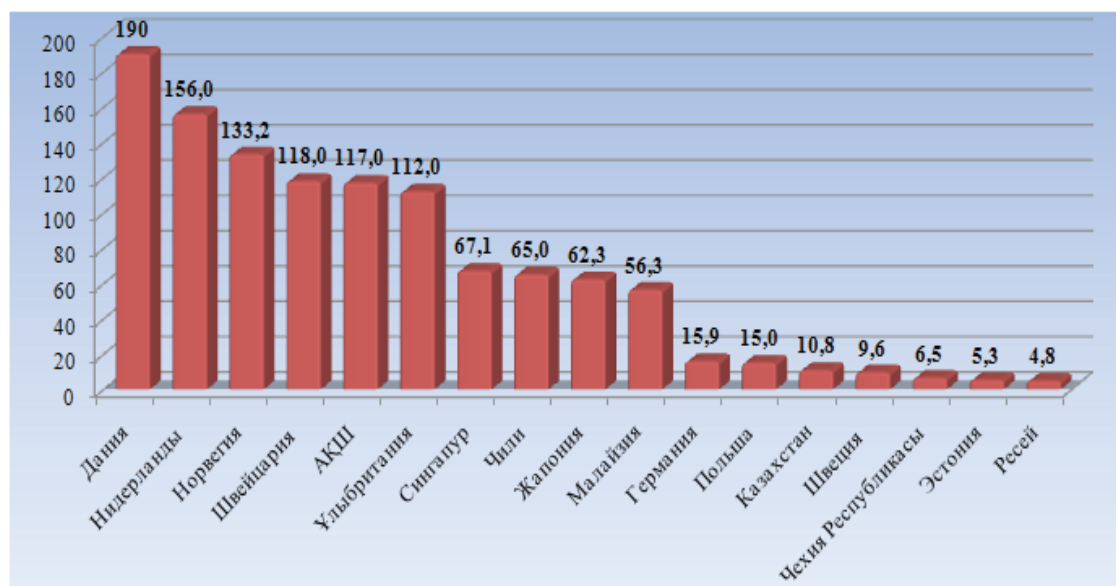
Тірек сөздер: жинақтаушы зейнетақы жүйесі, инвестициялық портфель, инвестициялық стратегия, зейнетақы активтері, зейнетақы реформасы.

Нарықтық экономикаға көшкен өтпелі кезеңде біздің елге әлемдік тәжірибе зейнетақы реформасының екі: америкалық және чилилік моделін ұсынды. Америкалық модель ынтымақтастықты жүйені сақтай отырып, жалпы аймақтық деңгейде мемлекеттік жинақтаушы бағдарламасын және экономиканың нақты секторында ерікті жинақтаушы зейнетақы схемаларын құрудан тұрды. Қазақстан сияқты дамушы ел үшін бұл жол тиімсіз болды, себебі жұмыспен қамтылған халықтың басым көпшілігінің және экономикадағы көптеген кәсіпорындардың ерікті зейнетақы сақтандыруына жіберуге басы артық қаражаттары болмады. АҚШ-та зейнетақы активтерінің негізгі бөлігі орасан зор, әрі қарқынды дамыған қор нарығында жұмыс істейтін болғандықтан, олар қабылдайтын шешімдерде айтарлықтай дерлік тәуекелдік басым болды. Алайда, бұл тәуекелдердің ақталғандығы анық, олай болмаған жағдайда, ерікті жинақтаушы схемалары осыншалықты дамымаған болар еді.

Ал елімізде болған соңғы зейнетақы жүйесін жаңғыртуда Дания, Норвегия, Сингапур, Малайзия, Шығыс Европа мен Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінің ірі зейнетақы қорларының қызметі жете зерттелді. Мемлекеттің белсенді қатысуы және жұмыспен қамту мәселелеріне ерекше көңіл бөлу скандинавиялық (Швеция, Дания, Норвегия) модельге сәйкес келеді. Сақтандырудың болуы және тікелей мемлекеттің, жұмыс берушілер мен қызметкерлердің арасында әлеуметтік қамсыздандыру жауапкершілігінің теңдей бөлінуі консервативтік-корпоративтік (Германия, Франция, Италия) және либералды (АҚШ, Канада, Ұлыбритания) модельдерге сәйкес келеді. Әлеуметтік саясаттың экономикалық өсуіне тәуелді болуы Шығыс Азия моделінің (80 жылға дейінгі Жапония, Оңтүстік Корея) үлгісінде жүзеге асырылады.

Зейнетақы жүйесінің тиімді тетігін табу қиын, бірақ бірқатар ортақ процестерін анықтауға болады. Зерттеуге қазақстандық зейнетақы жүйесін қалыптастыруға негіз болған 18 ел іріктелініп алынды, яғни жинақтаушы зейнетақы жүйесінің кейбір элементтері алынған ЭЫДҰ енген елдер және кейбір ТМД елдері кіреді [1].

Әлемдік зейнетақы индустриясына тиесілі зейнетақы қорларының ғаламдық активтері 2013 жылдың соңына 31,98 трлн доллардан астам сомамен бағаланды. Кейбір ЭЫДҰ және бұрынғы ТМД елдерінің ЖІӨ-не қатысты зейнетақы активтерінің үлесін пайызбен сипаттайтын көрсеткіш 1-суретте берілген (б. 246).

■ ЖЗҚ активтері 01.01.2014 жылға ЭБДҰ және кейбір ТМД мемлекеттер үшін ЖІӨ пайызы ретінде берілген

Сурет 1 – Шетелдік зейнетақы активтері көлемінің ЖІӨ-ге қатынасы, %-бен

Ескертпе – Дереккөз: 2013 OECD-Pension Markets in Focus.

Басқа елдермен салыстырғанда, ғаламдық зейнетақы активтерін қалыптастыруға Дания – 3,2 трлн долл., Нидерланды – 2,6 трлн долл., Норвегия – 2,4 трлн долл., АҚШ 2,3 трлн долл. астам сомамен қатысты. Өзінің қаржылық көлемі жағынан зейнетақы активтерін тек дамыған елдердің банктік жүйелерімен ғана салыстыруға болады.

Шетелдік тәжірибеде көбінесе зейнетақы активтері: инфрақұрылымдық жобаларға, хедж қорының бағалы қағаздарына және акционерлік капиталға салынады [2].

Зейнетақы активтерін инфрақұрылым жобаларға салу (Латын Америка: Колумбия, Перу, Бразилия, Чили тәжірибесі). Зейнетақы жүйесі қаражаттарын инфрақұрылымдық жобаларға салу, 2000 жылдан бері Батыс елдердің зейнетақы активтері портфелінің үлесін бірнеше есеге көбейткен және қазіргі уақытта 400 млрд долл. шамасын құрайды. Зейнетақы қорлары тарапынан инфрақұрылымдық жобаларға салу қызығушылығының артуы, инвестицияға салудың ұзақтығымен, инфрақұрылымдық жобалардың құнсызданумен және бәсекелестіктен қорғалуымен, жобалық компаниялардың дефолт деңгейінің төмендігімен және олардың қор нарығымен корреляцияның төмендігімен түсіндіріледі.

Қазіргі уақытта Латын Америкасы зейнетақы қорларының инфрақұрылымдарға салатын инвестициялары елдің 0,8%-дан 3,5%-ға дейінгі ЖІӨ-ді құрайды. Бразилия мен Колумбия қорларының портфельдерінде мұндай активтер шамамен 20%-ды, Чили мен Перуде – 10%-ды құрайды.

Зейнетақы активтерін акционерлік капиталға инвестициялау. Көптеген елдерде зейнетақы қорлары ұлттық экономиканы ынталандырушы ірі инвестициялық институттарға айналып отыр. Тікелей инвестицияға салу, жинақталған зейнетақы қаражатын пайдалану бағыты ретінде зерттеу жүргізіліп отырған елдердің көпшілігінде қолданылады. Зейнетақы қорлары соңғы 20 жылда тікелей инвестицияларға өз қаражаттарының елеулі үлесін, орта есеппен әлем бойынша 6,7% немесе 115,9 млрд долл. салды. Жекешелендірілген зейнетақы қорларының акционерлік капиталындағы үлесі басымырақ болды. Мысалы, ол Ұлыбританияда – 34%, Ирландияда – 29%, АҚШ-та – 28%, және Данияда – 11% шамасында.

Зейнетақы активтерін хедж қорлардың бағалы қағаздарына инвестициялау. Зейнетақы активтерін хедж қорлардың көмегімен акцияға салуы негізгі бағыт деп есептеледі. Қордың 10%-ы әр түрлі типтегі хедж қорларды тарту арқылы белсенді инвестициялық стратегияны пайдаланады. Еуропалық зейнетақы қорлары инвестициялаудың дәстүрлі құралдарына артықшылық береді. Зейнетақы активтерін инвестициялық үлеспұлға салынуына көп уақыт

болған жоқ, олардың зейнетақы портфеліндегі үлесі 0,5% шамасында, бірақ үдемелі қарқынмен өсіп отыр. Хедж қорлардың инвестициялық үлеспұлына салынымы зейнетақы қаражаттарын пайдалану бағыты ретінде көптеген дамыған және бірқатар дамушы елдерде қолданылады. Барлық америкалық, жапон және еуропалық зейнетақы қорларының басым көпшілігі өз қаражаттарын хедж қорлардың инвестициялық үлеспұлдарына салады, дегенмен оның портфелдегі үлесі 10%-дан аспайды.

Скандинавия елдерінің тәжірибесі. Зейнетақы жүйелерінің халықаралық индексіне қарасақ, әлемдегі ең үздік зейнетақы жүйесі Данияда екеніне көз жеткізуге болады. Келесі орындарда Нидерланды, Австралия, Швеция, Швейцария орналасқан. Қазіргі уақытта Данияның зейнетақы қорларында жинақталған сома елдің ЖІӨ-нің 190%-ын құрайды. Зейнетақы жүйесіне барлық еңбекшілер қатыса алатындай етіп құрылған, сонымен бірге Данияның 10 азаматының 8-і ерікті жинақтаушы қорға қатысады. Дания-салық деңгейі айтарлықтай жоғары ел. Бюджетке түсетін кіріс құрылымында кірістің шамамен жартысын жеке тұлғаларға салынатын табыс салығы құрайды. Портфельдің құны әр жылдың соңында сатқан немесе оны сатып алған кезде бағаланады. Листингке кірмейтін емес акциялардан түскен барлық табысқа 25% шамасында, ал акциялар портфелінің көлеміне сәйкес 40% шамасында салық салынады.

Норвегия тәжірибесі. Мұнай және газ өнеркәсібінен түсетін табыстар болашақ ұрпақтың игілігі үшін мемлекеттік зейнетақы қорында шоғырландырылған. Қор арқылы қаражаттар ұзақ мерзімді бағалы қағаздарға салынады, ол бүкіл әлемнің сенімді компаниялары үшін негізгі ресурс болып табылады.

Қор активтері бірінші кезекте Скандинавия елдерінің жылжымайтын мүлік нарығына салынады. 2020 жылаға қарай қорға 900 млрд долл. шоғырландыру жоспарланып отыр, бұл елдің ЖІӨ-нен түсетін табысының 170%-ын құрайды. Қазіргі таңда Норвегия үкіметі өзінің барлық табысының 1/3-нен астамын, мұнай мен табиғи газ өндіруге салынатын салық есебінен алады. Қорланымның жалпы сомасынан 4%-дан аспайтын мөлшерде ғана ЖЗҚ қаражатын жұмсауға рұқсат етіледі, яғни Қор капиталының өзін емес, тек инвестициялық табысын ғана жұмсайды. ЖЗҚ-ның инвестициялау стратегиясы салымдарды әртараптандыруға және тәуекелдерді төмендетуге негізделеді. Бірінші бағыт бойынша, Қор қаражатын ұлғайту үшін активтер тек шетелдерде, дамыған елдердің мемлекеттік бағалы қағаздарына ғана салынады: 50–60% Еуропаға, 20–40% АҚШ-қа, 10–30% Азияға және мұхит елдеріне [3].

Оңтүстік-Шығыс Азия (Малайзия, Гонконг, Сингапур, Оңтүстік Корея) елдерінде зейнетақыға үкімет демеушілік көрсететін қалыпты стратегияны ұстаған, ұлттық жинақтаушы қорлары жұмысымен қамтамасыз етілген. Гонконг бұл өңір үшін ерекше болып табылады, себебі бұл елдің міндетті жинақтаушы қоры өкілетті жеке инвестициялық қорлардың ішінен азаматтарына өздерінің жеке зейнетақы жоспарын таңдауына рұқсат береді.

Малайзия мен Сингапурде үкімет жұмыс жасайтын халыққа контрибуциялық қор жасалатын жүйемен толықтай демеушілік жасайды. Бұл елдердің зейнетақы жүйесі, салымдардың жоғары деңгейіне қол жеткізіп, активтердің ірі көлемін шоғырландырған. Бұл қордың 36%-ы зейнетақыға, ипотекаға, сақтандырудың алуан түрлеріне (соның ішінде өмірді сақтандыру), білім беруге, түрлі активтерге инвестиция салуға арналған бес бағытта жұмыс істейді. Негізгі қордан алынған ақшаның бір бөлігі ипотекаға жіберіледі. Ипотекалық компания мемлекеттік баспананың жалғыз тапсырыс берушісі, жобалаушысы және құрылысшысы болып табылады. Қазір бұл халықтың 80%-ын баспанамен қамтамасыз етіп отыр.

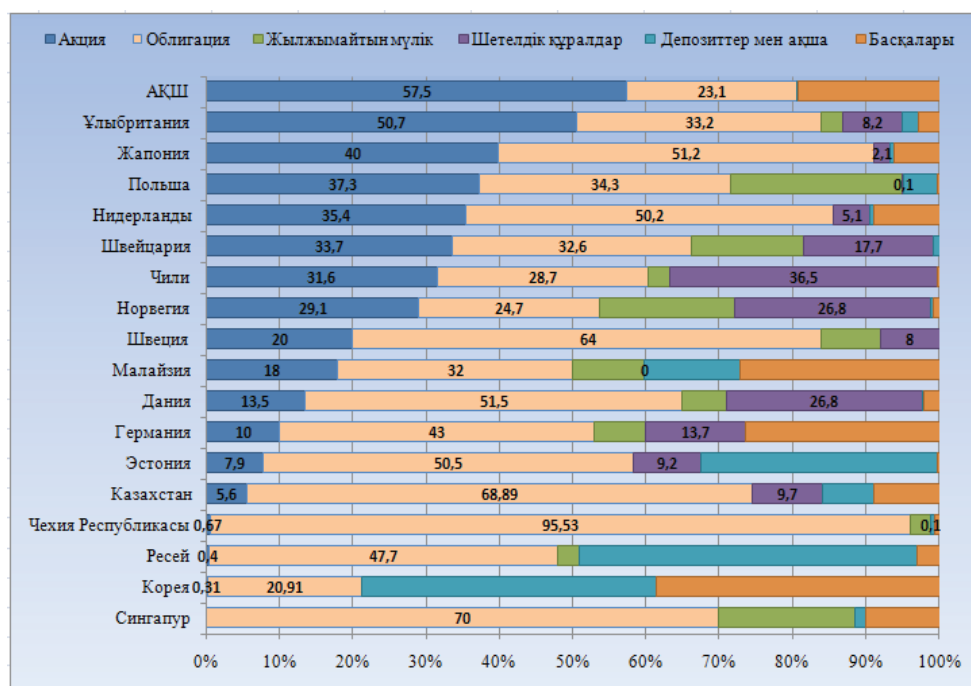
Оңтүстік Кореяда ұлттық зейнетақы жүйесі толығымен қорландырылған, бірақ бекітілген төлемдер бойынша зейнетақы жоспарымен жұмыс істейді, сондықтан басқа Азия елдерінің қорланым деңгейіне жете қойған жоқ. Бұл елдерде қорларды басқару стратегиясы консервативті, себебі активтердің шамадан тыс көп бөлігі мемлекеттік бағалы қағаздарға шоғырландырылған. Оңтүстік Кореяда Ұлттық зейнетақы схемасы бойынша активтерінің үштен бір бөлігі тікелей мемлекеттік бағалы қарыздарға салынады, ал Сингапурдың орталық жинақтаушы қоры активтерінің көп үлесін нарықтық емес мемлекеттік бағалы қағаздарға салады. Азия елдерінің үкіметі жеке зейнетақы жоспарларына салық салуға жеңілдік беру сияқты шараларды қолдана отырып, жеке жинақтау жоспарларын ынталандыра бастады.

Жапония тәжірибесі. Жапония әлемдегі ірі зейнетақылық қаржы индустриясы болып табылатын, Мемлекеттік зейнетақы инвестициялық қорының реформасын бастады. Билік реформа

нәтижесінде біршама агрессивті инвестициялық саясатты жүргізіп, қорды барынша тәуекелді салымдарға салып, өте төмен табыс әкелетін мемлекеттік облигацияларға аз сенім артуды жоспарлап отыр.

2014 жылғы 01 қаңтарындағы жағдайы бойынша, қор инвестициясының 40%-ы Жапон компанияларының акцияларына, 51,2%-ы мемлекеттік облигацияларға, 2,1%-ы шетелдік облигацияларға, 3,7%-ы шетелдік акцияларға, ал 3%-ы қысқа мерзімді активтерге салынған. Қордың активтерінің жалпы көлемі 1,26 трлн долл. құрайды, бұл мысалы, Мексиканың ЖІӨ-нен көп. Билік, ертеректе экономиканың қарқынын арттыру үшін ұлттық экономиканы монетарлық және қазыналық ынталандыру бағдарламасын қолға алды [4].

2-суретте зерттелген бірқатар елдердің зейнетақы қорларының негізгі активтерін орналастыру (активтердің жалпы көлемінен) ерекшелігі көрсетілген.

Сурет 2– Зейнетақы қорларының активтерін орналастырудың 2014 жылғы жағдайы

Ескертпе – Дереккөз: Global Pension Asset Study 2014.

2-суретке сәйкес капиталдандыру жүйесі барынша тұрақтанған (АҚШ, Ұлыбритания, Жапония сияқты елдерде) және мемлекеттік зейнетақы міндеттемелерін қаржыландыруға аз шығындалатын елдерде, зейнетақы қорлары әдетте айтарлықтай тәуекелді инвестициялық саясатты және едәуір агрессивті портфельдік стратегияны ұсынды. Сонымен қатар, мысалы, АҚШ-та зейнетақы қорлары барлық корпорациялық облигациялардың 23,1%-ы мен барлық акциялардың шамамен 57,5%-ын иелене отырып, капитал нарығындағы негізгі инвестор болып табылады. Дегенмен, Польшада, сәйкесінше, шектеулерді зейнетақы активтері көлемінің 40%-ы құрады. Осыған ұқсас шектеулер Чехия, Венгрия және Ресей де бар. Корпорациялық облигацияларға келетін болсақ, әлемнің көптеген елдерінде оларды зейнетақы жоспарларында пайдалануға қатысты шектеулер жоқ [5].

Кейбір мемлекеттерде (Чили, Латвия) мультипортфельдер жүйесінің енгізілгендігін айта кеткен жөн. Бұл портфельдер қаржы құралдарының түрлері мен инвестициялық тәуекелдер деңгейі бойынша ерекшеленеді. Мультипортфельдер қаржы құралдарының (акцияның) пайыздық арақатынасы мен инвестициялық портфельдің түріне байланысты келесідей берілген: агрессивті (80%), қалыпты-агрессивті (60%), қалыпты (40%), қалыпты-консервативті (20%), консервативті (5%) [6].

Зейнетақы активтерін басқарудың шетелдік тәжірибесін зерттеу барысында оның мынадай айрықша ерекшеліктерін бөліп көрсетуге мүмкіндік берді:

- ◆ жинақтаушы зейнетқы қорларының икемді инвестициялық саясаты;
- ◆ зейнетақы қорлары және басқарушы компаниялар қызметінің ашықтығы;
- ◆ салымшылардың өздерінің инвестициялық процеске белсенді қатысуы;
- ◆ инфрақұрылымдық жобаларға тікелей инвестиция салу мүмкіндігі (дамыған мемлекеттік жеке-әріптестік тетігі);
- ◆ көлемді және бірқалыпты дамыған қор нарығы және инвестициялық құралдардың жеткілікті мөлшері;
- ◆ жинақтаушы зейнетқы қорларының инвестициялық портфельін сауатты қалыптастыруы және әртараптандыруы;
- ◆ зейнетақы активтерінің жоғары шоғырланымы, зейнетақы қорларының кеңейтілген ықпал ету аясы;
- ◆ мультипортфельдік жүйеге (4-тен артық) бөлінуі.

Мұның барлығы әрине дамыған қаржылық нарыққа тән екенін айта кеткен жөн.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Глобальная пенсионная статистика: //www//OECD Global Pension Statistics.23.12.2014.
- 2 Алексеев Д., Коншин Д. Инвестирование пенсионных активов в странах ОЭСР // Пенсионные фонды и инвестиции. – 2004. – С. 77–80.
- 3 Особенности развития накопительной пенсионной системы. Данные по странам мира и выводы для Российской Федерации. Отделение ОЭСР по негосударственному пенсионному страхованию: //www.napf.ru/files/77222. 01.06.2013.
- 4 Бровинская М. В Сингапуре система пенсионного обеспечения названа самой социальной: //finance.obozrevatel.com/analytics-and-forecasts/htm. 30.05.2012.
- 5 Inderst G. Pension Fund investment in Infrastructure, OECD Working Papers on Insurance and Private Pensions. – 2009. – № 32. – Р. 14.
- 6 Global Pension Asset Study. Towers Watson. электр. ресурсы: //http://www.towerswatson.com/Global-Pensions-Asset-Study – 2014.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Global'naja pensionnaja statistika: //www//OECD Global Pension Statistics.23.12.2014.
- 2 Alekseev D., Konshin D. Investirovanie pensionnyh aktivov v stranah OJeRS // Pensionnye fondy i investicii. – 2004. – S. 77–80.
- 3 Osobennosti razvitiya nakopitel'noj pensionnoj sistemy. Dannye po stranam mira i vyvody dlja Rossijskoj Federacii. Otdelenie OJeSR po negosudarstvennomu pensionnomu strahovaniju: //www.napf.ru/files/77222. 01.06.2013.
- 4 Brovinskaja M. V Singapore sistema pensionnogo obespechenija nazvana samoj social'noj: //finance.obozrevatel.com/analytics-and-forecasts/htm. 30.05.2012.
- 5 Inderst G. Pension Fund investment in Infrastructure, OECD Working Papers on Insurance and Private Pensions. – 2009. – № 32. – R. 14.
- 6 Global Pension Asset Study. Towers Watson. jelektr. resurs: //http://www.towerswatson.com/Global-Pensions-Asset-Study – 2014.

Резюме

В данной статье проведен анализ мирового опыта управления активами накопительного пенсионного фонда как развитых, так и развивающихся стран, который изучен при преобразованиях в Казахстане. Наиболее предпочтительным классом активов для размещения средств пенсионных систем являются вложения в акции и облигации с фиксированным доходом, в равной степени в государственные и корпоративные. На следующем месте – вложения в паи различных типов инвестиционных фондов. В большинстве стран предпочтение отдается инструментам с длительным горизонтом инвестирования. Другие активы включают деньги, депозиты, займы, недвижимость, страховые контракты и фонды прямых инвестиций. Структура вложений пенсионных средств в разных пенсионных системах различна. Акции и облигации остаются доминирующими классами активов пенсионных фондов как в развитых, так и в развивающихся странах. Развивающиеся

страны предпочитают облигации, в то время как развитые – акции и инвестиционные паи. В развитых странах в акции инвестируется больше средств, а в облигации – вдвое меньше, чем в развивающихся. Доля вложений в облигации – как государственные, так и корпоративные – является наибольшей (49,9%) в странах с переходной экономикой. Доля депозитов в развивающихся странах вдвое больше, в недвижимость инвестируется на порядок меньше, чем в развитых странах. Частично такое различие объясняется национальными ограничениями и структурой пенсионных планов, но в основном – развитием рынка капиталов и инвестиционными горизонтами национальных пенсионных систем.

Ключевые слова: накопительная пенсионная система, инвестиционный портфель, инвестиционная стратегия, пенсионные активы, пенсионная реформа.

Resume

In this article the analysis of international experience in managing assets of accumulative pension fund both in developed and developing countries is made. It was studied during the transformations in Kazakhstan. The most preferred class of assets for pension funds placement are investments into stocks and bonds with fixed income equally into state and corporate. Further investments into shares of various types of investment funds. In most countries, instruments with a long investment horizon are preferred. Other assets include cash, deposits, loans, real estate, insurance contracts and private equity funds. The structure of the investments of pension funds in the different pension systems varies. Stocks and bonds are the dominant class of pension fund assets, both in developed and developing countries. Developing countries prefer bonds, while developed ones shares and investment shares. In developed countries people invest more into stocks but less into bonds in comparison with developing countries. The share of investments into bonds – both state and corporate – is the largest (49,9%) in the countries with economies in transition. The share of deposits in developing countries is twice as much. The investments into real estate is much less than in developed countries. This difference explained by national restrictions and the structure of the pension plans, but mainly the development of capital market and investment horizons of national pension systems.

Key words: funded pension system, investment portfolio, investment strategy, pension assets, pension reform.

INTERPERSONAL AND ORGANIZATIONAL COMMUNICATION: EFFECTIVENESS

The article is dedicated to communications in the organization. Communications represent interpersonal exchange of information. It is obvious that if the more effective exchange is, the higher the opportunities for productive work are. In the article interpersonal and organizational communications, communication barriers (dykes) are considered, communication problems and principles of successful communication in the organization are given. Besides, decisions for ensuring an effective regulation of informational streams and administrative actions, which create additional opportunities for improvement of informational exchange of information in the organization are stated. The communication effectiveness in the organization is directly related to the culture of the staff. The practice of building messages is particularly important for the effectiveness of the communication process. The poor organizational communication identifies serious problems of a psychological nature of the whole team. The experience of successful companies said that effective management of the organization is only possible through effective communication. This involves the development and use of detailed information in the organization on the background of favorable psychological climate, which stimulates people to perform the strategic objectives of the organization. The development process of interpersonal information exchange and methods of improving the ability to communicate with each other in the organization contributes to the management effectiveness of the organization. On the way to it the head of the organization should have a clear understanding of the existing barriers to the flow of information and methods to eliminate such obstacles.

Key words: information, communication, communication barriers, effectiveness.

Communications play a huge role in achieving success in the organization. In modern conditions of development of media, the relevance of communications increased. Communications are interpersonal information exchange. Obviously, the more effective the exchange, the greater the opportunity for productive work. This axiom applies to production and economic activity and policies, and interpersonal exchange, etc. That is correctly built communication tools to address issues most effectively. However, practice shows that not always the communication is organized to be sufficient, be adequate. In business ultimately suffers organization. In the analysis of communication systems organizations of Kazakhstan, it is possible to identify some characteristic deficiencies that adversely affect the activities of organizations. Communications organizations, operating in Kazakhstan, bear the traces of old communications, established at a time when the governance structure was simpler and interpersonal contacts was less, the circle collectively of the issues was already.

It should also be noted that communication at interpersonal and organizational level, are almost identical and are exposed to certain barriers (barriers) that reduce their effectiveness [1].

Communication cannot be effective, in the case where the recipient of the information does not understand its contents, which laid in the sender information. Communication barriers arise, the basis of appearance based on different factors.

Communication barriers can be of different levels, covering different scales of distribution. They are called barriers macro or micro level. The first is an obstacle for the dissemination of communication in General. Micro-barriers – doing is not effective communication in specific directions [1].

Possible communication barriers systematized schematically in figure 1 (p. 252).

In addition to the example in figure 9, the generalized schemes of the barriers that can occur and bias the recipients of the information, not those who receive the novelty of information, the conservatism of their views based on prevailing stereotypes.

Due to the existing barriers to communications distorted the meaning of information, slowing down the feedback process, this reduces the effectiveness of this information.

Studies show that the level of effectiveness of communication varies. According to several studies, the efficacy of horizontal connections reaches 90%, vertical – 20–25% [2]. The low efficiency of the existence of vertical communication confirmed by the following study of the communication problems. So it is revealed that the direct supervisor of employees (head of Department, shop, or site foreman, etc.), receives the instructions of CEO of the organization, makes only 30% of the information.

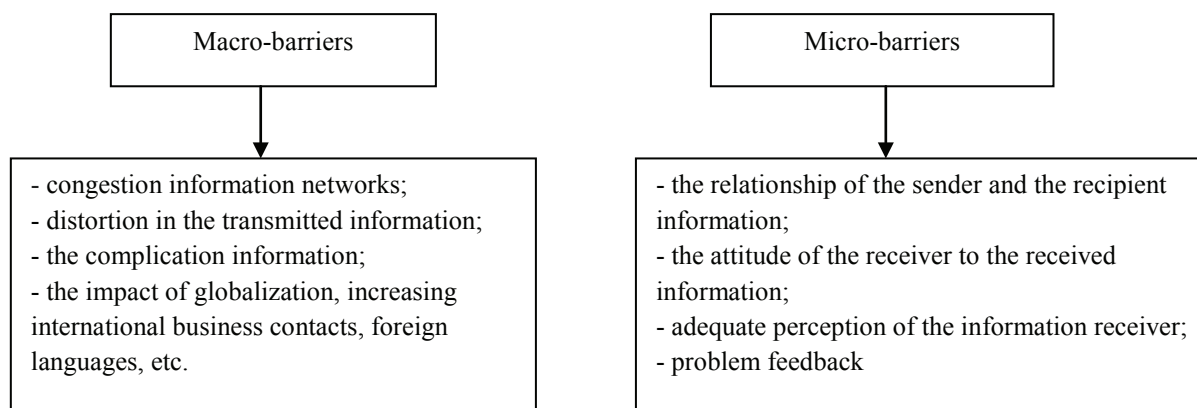

Figure 1 – Scheme of the barriers that occur in communication

Communication in the opposite direction less effective – the organization gets less than 10% of the information [2].

These data indicate the potential for improved communication efficiency and the main directions of their improvement and development.

The effectiveness of communication in organizations is directly related to the culture of the staff.

Of particular importance in the effectiveness of communication processes is the practice of constructing messages. Thus it is necessary to provide a particular algorithm for the formation of communication – from the organization of proper attention to the sincere interest of interest in the nature of the information, from it to critical appraisal and the emergence of questions in the end to the synthesis and transition to the direct use of information. On a personal level, you must strive to ease of communication, to use the familiar vocabulary, regardless of the counterparty when communicating. It is important ensuring sincerity in communication, which is an essential aspect of maintaining a high level of trust.

At the interpersonal level of communication is based on 10 established the principles for successful communication. The principles are the following [3].

1. Clarity of definition and expression of ideas information messages.
2. Identifying the true purpose of communication.
3. The analysis of the environment in any communication.
4. Implementation planning communication on the basis of the views of other employees of the organization.
5. The correctness of the content of the message.
6. The fullest account of the usefulness and value of information for the recipient.
7. Monitoring the effectiveness of communication.
8. Communications are organized continuously.
9. Identity of communications in fact and the actions (the lack of differences between common information and personal attitude of the sender).
10. The provision of effective feedback.

The poor state of organizational communications determines that there are serious problems of psychological nature of the whole team.

The experience of successful companies suggests that the effective management of the organization is possible only on the basis of effective communication. This involves the development and use in the organization detailed information on the background of the creation of a favorable psychological climate, stimulation of people to the strategic objectives of the organization.

The development process of interpersonal exchange of information and methods of improving the ability to communicate with workers, promotes the growth of the management efficiency of the organization. On the way to the head of the organization should have a clear understanding of existing barriers to the movement of information and methods of addressing those barriers.

Barriers in organizational communication, distortion in the process of movement of information may be due to certain reasons. Information can be distorted unintentionally because of difficulties

in interpersonal contacts. But there are cases of deliberate distortion of information. In this case, the person interested in the distortion of information, changes its meaning to their advantage.

Filtering can also cause distortion of information. In organizations it is often necessary to filter the information in order from one to another level of the organization are sent only the information that applies to him. Requirements for the accelerated movement of information and make this clearer, leading to some transformation and simplification before sending to different structures of the organization. With this transformation of the message, important information may not be in another Department or to come back with a significant distortion of the essence of information.

The problem is the information sent upstairs because of the different level of status of the organization. Top leaders of the organization have a higher status, which often leads to information flow in their direction only with positive content, excluding bad perception. Obviously, this can lead to distortion of the overall picture of the situation in the organization; hide the existing problems, which ultimately lead to reduced development of the organization.

The main reasons, communication of accurate information to the top, are the fear of punishment or the feeling of its futility. Status differences have a strong influence on the quality of information and in the end, are a strong obstacle to the development of the organization. Another serious problem of communication in the organization is information overload. Any Manager of the organization due to their physical ability is unable to read all the incoming information. However, information flows are growing and only filter unnecessary information, allows managing the organization, ensuring its efficiency. Moreover, such a situation occurs not only when the supply information Manager. Information flows are often overloaded with information at other levels, including horizontal.

To eliminate this possible through precise regulation of information flow, eliminating duplication and weeding out the types of information that are irrelevant for the functionality of the organization.

Non-functional or discovers villa structure of the organization can also be a cause not an adequate level of communication. The structure of the organization should provide the necessary link between levels of management and functional units, the ability to effective achievement of organizational goals.

In multilevel organizations, the probability of information distortion is high, due to the fact that each successive level control adjusts and filters the information. In this regard, improving the quality of communications can be achieved by reducing the number of levels of management.

This is possible without consequences for the functioning of the organization by optimizing and determining the actual amount of information.

The existence of problems in organization communications can take place due to the poor level of recruitment professionals, member of various commissions and working committees, the organizational power and the efficiency of the distribution of tasks [3].

Not the last role in information sharing play conflicts between different workers, groups or departments in the organization.

Thus, improving communications in organizations can be done in several ways.

The first is effective regulation of information flows. That is, at every level of the organization needs to determine the optimal level (quantitative) information necessary to ensure the functionality of the organization sufficient to ensure effective management to achieve its goals and fulfill the organization's mission. In this regard, it should be noted that in many respects the dimensions of information flow, voluntarily or involuntarily, determine the top leaders of the organizations. For example, the first Manager wants to know about some minor fact, the use of which is not determinative for the organization of intrinsic value. But for the preparation of information for the establishment of this fact can be used a large number of organizations, a large number of specialists who are distracted from collecting and processing more important and significant for the organization facts. That is, when information flows much depend on understanding the role of communication the first leaders of the organization. The second thoughtful management actions create additional opportunities for improved information sharing of information within the organization. The first head contacts with subordinates to discuss and clarify plans, tactical options for more effective implementation of all projects, personnel appointments, the implementation of monitoring the progress of works, etc. contribute to the quality of communications and increase their effectiveness.

LIST OF LITERATURE

- 1 Rodionov B.A. Communication as a social phenomenon. – Rostov n/D: Publishing house of the growth. University Press, 1984. – 143 p.
- 2 Fathutdinov R. A. Development of managerial decisions. – Moscow: INTEL-SINTEZ, 2004. – 351 p.
- 3 Shekshnya S.V. Personnel management of modern organizations. – M., 2002. – 368 p.

Түйін

Мақалада тұлға аралық және ұжымдық байланыстар, байланыс кедергілері қарастырылған, сонымен қатар байланыс мәселелері және табысты байланыстың қағидалары келтірілген. Тиімді басқаруды қамтамасыз ету үшін шешімдер берілген – ұйымдағы ақпараттың ақпараттық айырбастауды жүзеге асыру үшін қосымша мүмкіндік жасайтын ақпараттық ағымдарды тиімді басқару және басқару іс-әрекеттері. Ақпаратты алушы жіберуші енгізген мәліметтер мазмұнының мәнін түсінбесе байланысты тиімді деп санауға болмайды. Байланыс кедергілері түрлі факторлардың әсер еткенінен пайда болады. Осы кедергілерден байланыстағы ақпараттың маңыздылығы бұрмалана бастайды, кері байланыс үрдісі бәсеңдей бастайды, ақырында берілген ақпараттың тиімділігі төмендейді. Ұйымдағы байланыстың тиімділігі қызметкерлердің мәдениетімен тікелей байланысты. Байланыс үрдісінің тиімділігінің ерекше маңызы хабарламалардың құрылыс практикасы болып табылады. Ұйымдық байланыстардың нашар жағдайы бүкіл ұжымның күрделі мәселелерін психологиялық сипатта анықтайды. Табысты компаниялардың тәжірибесі ұйымды тиімді басқару тек байланыс арқылы ғана тиімді болуы мүмкін деп болжайды. Бұл ұйымның стратегиялық мақсаттарын орындау үшін адамдарды талпындыруға қолайлы психологиялық климат аясында толық ақпарат дамыту мен пайдалануды көздейді. Ұйымның өзара қызметкерлерінің қарым-қатынас жасау қабілетін жақсарту және тұлға аралық ақпарат алмасу үрдісін дамыту ұйымды басқару қызметінің тиімділігін нығайтуға ықпал етеді. Ұйым басшысының жолында ақпарат әрекеті жолында бар кедергілер және мұндай кедергілерді жою әдістері туралы түсінік болуы керек.

Тірек сөздер: ақпарат, байланыс, байланыс кедергілері, тиімділік.

Резюме

Статья посвящена коммуникациям в организации. Коммуникации представляют собой межличностный обмен информацией. Очевидно, что чем эффективнее данный обмен, тем выше возможности для продуктивной работы. В статье рассмотрены межличностные и организационные коммуникации, коммуникационные барьеры (преграды), приведены коммуникационные проблемы и принципы успешной коммуникации в организации. Даны решения для обеспечения эффективного управления – это эффективное регулирование информационных потоков и управленческие действия, которые создают дополнительные возможности для совершенствования информационного обмена информацией в организации. Коммуникация не может считаться эффективной в случае, когда получатель информации не понимает суть ее содержания, которую заложил в нее отправитель информации. Возникают коммуникационные барьеры, в основе появления которых лежат различные факторы. Из-за существующих барьеров в коммуникации искажается смысл информации, замедляется процесс обратной связи, в итоге снижается эффективность данной информации. Эффективность коммуникаций в организации напрямую связана с культурой персонала. Особое значение в эффективности коммуникационных процессов имеет практика построения сообщений. Плохое состояние организационных коммуникаций определяет наличие серьезных проблем психологического характера всего коллектива. Опыт преуспевающих компаний говорит о том, что эффективное управление организацией возможно лишь на основе эффективных коммуникаций. Это предполагает разработку и использование в организации детальной информации на фоне создания благоприятного психологического климата, стимулирования людей на выполнение стратегических задач организации. Развитие процесса межличностного обмена информацией и методов совершенствования умения общаться между собой работников организации способствует росту эффективности управленческой деятельности организации. На пути к этому руководитель организации должен иметь четкое представление о существующих барьерах на пути движения информации и методах устранения таких препятствий.

Ключевые слова: информация, коммуникация, коммуникационные барьеры, эффективность.

УДК 65 : 378.1

Г.А. КОНОПЬЯНОВА,

к.э.н., профессор.

Ж.Е. БАЙКЕНОВ,

докторант.

Казахстанско-Американский
свободный университет

ПОБУДИТЕЛЬНЫЕ МОТИВЫ ИНТЕГРАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ И БИЗНЕСА

В статье обоснована актуальность объединения усилий образования и бизнеса посредством использования интеграционных схем в целях становления инновационной экономики. На основе принципа сочетания саморегулирования рынка с воздействием на него государства уточнены побудительные мотивы интеграции образования и бизнеса. По результатам социологического исследования, проведенного среди работодателей г. Усть-Каменогорска, выявлены основные причины низкого уровня взаимодействия высших учебных заведений и предприятий по подготовке специалистов. Определены условия интеграции образования и бизнеса: наличие соответствующей нормативно-правовой базы, регулирующей обязанности бизнеса по взаимодействию с образовательными организациями, а с другой стороны – стимулирующей финансирование расходов на подготовку кадров, а также разработка механизма финансирования расходов на подготовку кадров на основе сочетания республиканских, региональных и бизнес-расходов. Рассмотрены формы интеграции образования и бизнеса в зависимости от структурных признаков взаимодействия и глубины интеграционных процессов. Обоснована эффективность интеграции на современном этапе по сетевому принципу, а не по иерархическому. Наиболее перспективными формами интеграции образования и бизнеса определены инновационно-образовательные консорциумы (объединения высших учебных заведений и предприятий в целях решения определенной задачи или реализации конкретного проекта (программы) и кластеры (форма интеграционного взаимодействия образовательных структур с бизнесом, являющаяся объединением юридических лиц без создания единого юридического лица на основе договора (соглашения) между организациями).

Ключевые слова: интеграция образования и бизнеса, формы интеграции, государственное регулирование, инновационно-образовательный консорциум, кластер.

Достойное позиционирование Казахстана в мировом экономическом пространстве невозможно без ускоренного инновационного развития, которое определено одним из приоритетов «Стратегии «Казахстан–2050»: новый политический курс состоявшегося государства» [1]. Важным ресурсом эффективного построения национальной инновационной системы является активное использование потенциала всех субъектов рынка в данном направлении. Становление инновационной экономики требует объединенных усилий образования, науки и бизнеса посредством использования интеграционных схем.

Рынок функционирует на основе таких принципов, как:

- ◆ сочетание саморегулирования рынка с воздействием на него государства;
- ◆ равноправие предприятий всех форм собственности;
- ◆ социальная направленность;
- ◆ рациональный протекционизм;
- ◆ создание условий для получения прибыли [2].

Остановимся более подробно на характеристике первого принципа – сочетания саморегулирования рынка с воздействием на него государства. Организационно-экономический механизм функционирования национальной экономики предполагает взаимодействие государственного регулирования и саморегулирования субъектов рынка. В отношении высших учебных заведений данное взаимодействие проявляется в первую очередь в сфере оказания образовательных услуг.

Сущность государственного регулирования состоит в том, что, используя различные формы (ценовые и неценовые) и методы (прямые и косвенные), государство содействует становлению и развитию рынка [3]. Государственное регулирование осуществляется по следующим направлениям:

- ♦ регулирование цен на оборудование, материальные ресурсы и энергоносители;
- ♦ регулирование налоговой и финансовой системы;
- ♦ тарифное и нетарифное таможенное регулирование;
- ♦ программно-целевое регулирование, которое предусматривает воздействие государства на механизм конкуренции и монополизма.

Саморегулирование – это способность субъектов рынка адаптироваться к его требованиям с целью обеспечения условий для нормальной деятельности. К субъектам рынка относятся государство, юридические лица, а также население, платежеспособный спрос которого в порядке обратной связи влияет на экономические взаимоотношения между остальными субъектами рынка.

Центральное место в исследуемой системе занимают юридические лица, саморегулирование которых выражается в реализации своей продукции по рыночным ценам, использовании для этих целей любых (по собственному выбору) каналов реализации, возмещении затрат, финансировании развития, привлечении заемных средств, формировании фондов, а также резервов за счет собственных доходов.

К саморегулированию относятся также создание и развитие институциональных форм путем образования интегрированных систем с использованием соглашений различного вида между партнерами по бизнесу [2]. Учитывая, что объектом рассмотрения являются высшие учебные заведения, при анализе побудительных мотивов участия в интеграционном процессе будем использовать данные о состоянии и перспективах развития системы высшего и послевузовского образования в Республике Казахстан.

Побудительные мотивы участия в интеграционном процессе различны для разных его участников, но при этом интеграция выгодна им всем. Дополнениями в Закон Республики Казахстан «Об образовании» (с изменениями и дополнениями на 04.12.2015 г.) и Дорожной картой дуального образования, утвержденной Постановлением Правительства РК 15.10.2014 г. № 1093, закреплено дуальное обучение [4, 5]. И высшие учебные заведения, и бизнес заинтересованы в подготовке квалифицированных специалистов, имеющих необходимые профессиональные компетенции, т.е. набор знаний, умений и навыков, определенных Национальной рамкой квалификаций и соответствующими профессиональными стандартами.

Однако если для того, чтобы дать знания, у вузов есть необходимые ресурсы, то умения и навыки могут быть сформированы только при наличии практикоориентированности процесса обучения. На сегодняшний день 90–95% того, что дает обучающемуся вуз, является теоретическими знаниями и лишь 5–10% – это практические умения и навыки. Но для усиления практической подготовки нужна учебно-лабораторная база, которая максимально приближала бы к условиям реальной экономики, что требует существенных дополнительных материальных и финансовых ресурсов. Соответственно, возможность использования производственной базы бизнеса в рамках интеграции имеет для вузов большой интерес.

В свою очередь, должна быть несомненной заинтересованность бизнеса в возможности участвовать в составлении образовательных программ, организации практик обучающихся и переподготовке преподавательских кадров для того, чтобы обеспечить подготовку специалистов, которые бы максимально соответствовали потребностям экономики.

Вместе с тем известно, что за годы реформ произошло нарушение взаимоотношений между высшими учебными заведениями и предприятиями по организации профессиональных практик. Организация практик приняла формальный характер. Это проявляется в отсутствии:

- ♦ экономического интереса бизнеса в качественной организации практик, что отрицательно сказывается на их эффективности;
- ♦ рычагов воздействия высших учебных заведений на предприятия – базы практик с целью повышения качества организации практик на предприятии;
- ♦ мер государственного регулирования участия бизнеса в подготовке кадров (законодательной и нормативно-правовой базы, которая стимулировала бы участие бизнеса в подготовке специалистов).

Отсутствие слаженности и комплексности во взаимодействии высших учебных заведений и предприятий привело к снижению эффективности практического компонента подготовки кадров.

В 2015 г. Центром институциональных исследований Казахстанско-Американского свободного университета было проведено исследование среди представителей бизнеса г. Усть-Каменогорска в форме анкетирования. В исследовании приняли участие 30 человек, среди которых 67% – первые руководители, 17% – руководители среднего звена и 6% – представители кадровых служб.

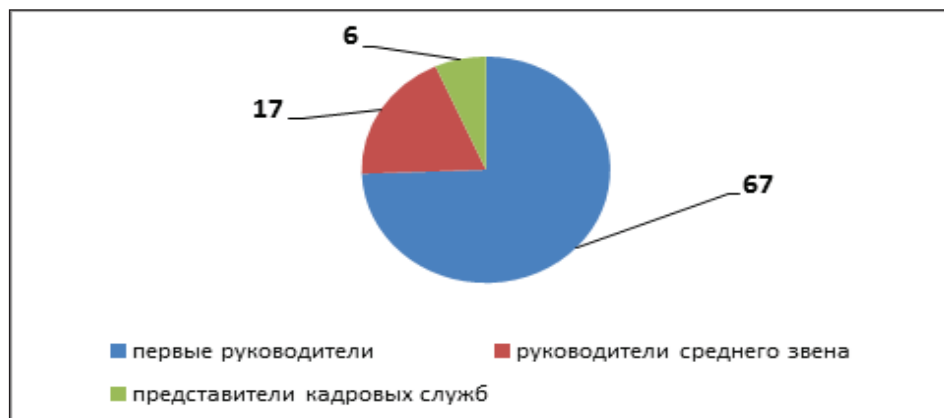

Рисунок 1 – Структура респондентов социологического исследования

Примечание – Составлено авторами.

В ходе исследования респондентам предлагалось составить желаемый профессиональный портрет выпускника вуза. Из десяти предложенных компетенций наиболее частыми требованиями, которые отметили более половины работодателей, явились высокий уровень профессиональной подготовки (87%), высокий уровень практической подготовки (85%), умение самостоятельно принимать решения (67%), умение работать в команде (62%) и ответственность (54%).

Далее было предложено составить типологическую характеристику выпускников последних 3-х лет, работающих на предприятии, для того чтобы оценить, насколько требования работодателей соответствуют реальному профессиональному портрету выпускников. В результате типологическая характеристика выпускника имела следующие параметры: уровень профессиональной подготовки (9%), уровень практической подготовки (7%), умение самостоятельно принимать решения (10%), умение работать в команде (12%) и ответственность (34%). Таким образом, сравнительный анализ желаемых и фактических данных показал следующее расхождение (таблица 1).

Таблица 1 – Сравнительный анализ желаемых и фактических компетенций выпускников по оценке работодателей

Наименование компетенции	Процент работодателей, выбравший компетенцию как предпочтение	Процент работодателей, отметивший наличие компетенции у выпускников	Отклонение
Уровень профессиональной подготовки	87	9	-78
Уровень практической подготовки	85	7	-78
Умение самостоятельно принимать решения	67	10	-57
Умение работать в команде	62	12	-50
Ответственность	54	34	-20

Примечание – Составлено авторами.

Также респондентам было предложено из десяти вариантов форм участия в образовательном процессе высших учебных заведений выбрать те, которые реализуются их предприятиями. Чуть менее половины (42%) респондентов отметили, что вообще никаких связей с вузами не имеют. Из предложенных десяти вариантов 52% работодателей выбрали организацию профессиональной практики. Остальные формы взаимодействия (участие в разработке образовательных программ, работе Государственных аттестационных комиссий, Попечительского совета вуза, организации дуального обучения, «Ярмарках вакансий» и «Днях открытых дверей», научно-исследовательской работе, организации стажировок профессорско-преподавательского состава, развитии материально-технической базы вузов) отметили менее 10% респондентов.

При этом важно отметить, что в числе предлагаемых мер по повышению эффективности практики 87% респондентов назвали меры материального стимулирования (налоговые преференции, оплату практик предприятию за счет средств высшего учебного заведения, оплату труда руководителя практики от предприятия за счет средств высшего учебного заведения и др.).

Практически все респонденты (97%) отмечают, что главная причина недостаточной практической подготовки выпускников вузов и всех вытекающих из этого последствий заключается в отсутствии связи предприятий с вузами, выпускающими специалистов нужного им профиля. Следовательно, работодатель не должен и не может оставаться на позиции только последнего принимающего звена готового и ненужного ему в таком виде продукта. И проблема может быть решена только при условии интеграции бизнеса и системы образования на всех основных стадиях подготовки кадров: содержание образования – образовательный процесс – сертификация (оценка) выпускников.

Основными условиями такой интеграции должны быть следующие.

1. Наличие соответствующей законодательной и нормативно-правовой базы, с одной стороны, регулирующей обязанности бизнеса по взаимодействию с образовательными организациями, а с другой стороны – стимулирующей финансирование расходов на подготовку кадров.

В Республике Казахстан отсутствует как единый кодифицированный законодательный акт, который бы определял обоснованные правила и механизмы интеграции образования и бизнеса, так и взаимосвязанная и согласованная система подзаконных актов, регулирующая данную сферу.

2. Механизм финансирования расходов на подготовку кадров на основе сочетания республиканских, региональных и бизнес-расходов.

На сегодняшний день в подавляющем большинстве случаев бизнес не готов вкладывать средства в подготовку специалистов. Более того, у большинства предприятий малого и среднего бизнеса нет возможности для таких инвестиций. Негативные экономические явления, сопутствующие текущему периоду (экономическая нестабильность, дефицит финансовых ресурсов и др.) оказывают свое сдерживающее воздействие на процессы интеграции. Однако до тех пор, пока не будут созданы условия для регулирования и стимулирования участия корпоративного сектора в финансировании высшего и послевузовского образования, будут продолжать оставаться претензии к системе образования по подготовке невостребованных специалистов и, соответственно, неэффективные расходы самих предприятий на поиск или переподготовку кадров нужного уровня квалификации.

Говоря о финансировании высшего образования, необходимо иметь в виду, что в странах Европы и Америки значительная доля финансирования университетов приходится на корпоративный сектор (30%–50%), тогда как казахстанские бизнес-структуры вносят около 1% от бюджетов организаций высшего образования. Например, такими бизнес-структурами, как корпорации Intel, Facebook, Nike, Adidas, выделяется от сотни миллионов до нескольких миллиардов долларов в год на финансирование деятельности вузов. Логично предположить, что при увеличении вложений бизнеса в образование его заинтересованность в улучшении качества подготовки специалистов и степень участия в данном процессе возрастет значительно.

В экономической науке под интеграцией понимается «объединение экономических субъектов, углубление их взаимодействия, развитие связей между ними» [6]. Если говорить о классификации интеграции, то по типу можно выделить институциональную интеграцию (сопровож-

дающуюся образованием новых институтов) и функциональную интеграцию (предполагающую совместную деятельность на основе договора).

По формам интеграцию классифицируют в зависимости от структурных признаков взаимодействия и глубине интеграционных процессов. Соответственно, можно выделить следующие формы интеграции.

1. Полная интеграция образования и бизнеса (в форме юридических лиц).

Наиболее распространенной формой интеграции данной группы являются производственно-образовательные центры. Данные структуры осуществляют подготовку специалистов в непосредственном взаимодействии с предприятиями. Часто данная форма интеграции бывает трехсторонней, т.е. с участием научных организаций (научно-производственно-образовательные центры).

2. Частичная интеграция образования и бизнеса. К данной группе можно отнести:

- ◆ кафедры вузов на предприятиях;
- ◆ лаборатории в вузах;
- ◆ научно-технические и инновационные предприятия при вузах.

3. Договорные объединения. Договорные объединения могут создаваться в виде:

- ◆ инновационно-образовательных консорциумов;
- ◆ проектных групп;
- ◆ технопарков;
- ◆ кластеров, объединяющих базовые предприятия отрасли, базовые учебные заведения отрасли и отраслевые ассоциации и союзы.

В настоящее время Казахстан находится в поиске жизнеспособных форм интеграции. При этом преимущество отдается объединениям по сетевому принципу, а не по иерархическому. Это наиболее приемлемый вариант, поскольку остаются не снятыми следующие правовые ограничения развития интеграции образования и бизнеса:

- ◆ не определены роль государства и меры государственной поддержки и стимулирования интеграции образования и бизнеса;

- ◆ в законодательстве об образовании недостаточно четко определены цель и задачи интеграции, правоотношения между участниками интеграционных процессов, формы интеграции, типовые положения и договоры (в Закон Республики Казахстан «Об образовании» введено только понятие инновационно-образовательного консорциума);

- ◆ образовательные организации и бизнес имеют различные организационно-правовые формы и имущественные права.

На наш взгляд, наиболее эффективными формами интеграции образования и бизнеса на современном этапе являются инновационно-образовательные консорциумы и кластеры.

Инновационно-образовательные консорциумы – это объединения высших учебных заведений и предприятий в целях решения определенной задачи или реализации конкретного проекта (программы). Субъекты рынка, входящие в состав инновационно-образовательного консорциума, сохраняют хозяйственную самостоятельность, но подчиняются совместно избранному исполнительному органу в сфере деятельности, относящейся к целям консорциума.

Кластеры – это перспективная форма интеграционного взаимодействия образовательных структур с бизнесом, являющаяся объединением юридических лиц без создания единого юридического лица на основе договора (соглашения) между организациями. Субъекты рынка, входящие в кластер, взаимно дополняют друг друга в целях повышения эффективности основной деятельности, так как представляют собой объединение учебных, производственных, кадровых, инновационных, информационных, финансовых и материальных ресурсов республиканских отраслевых ассоциаций работодателей, базовых предприятий и учебных заведений.

Наиболее распространенным принципом создания кластера может быть отраслевой. Основными эффективными данной модели интеграции являются устойчивые связи между субъектами кластера и объединенные усилия организаций, входящих в его состав, позволяющие совместно решать поставленные задачи.

Отраслевой кластер, объединяющий базовые предприятия, учебные заведения и ассоциации работодателей отрасли, должен работать по принципу сетевой формы реализации образовательных программ подготовки и переподготовки кадров. Отраслевой кластер должен созда-

ваться при республиканском отраслевом объединении работодателей, которое и будет являться его ключевым руководящим звеном. Координационным центром кластера может быть одно из базовых учебных заведений, которое будет выполнять функции учебно-методического объединения (УМО). Учебное заведение должно иметь инновационную учебно-материальную базу, высокий кадровый педагогический потенциал, а также успешный опыт взаимодействия с отраслевым объединением работодателей.

При этом очень важной задачей интеграции должна стать сертификация кадров, предусматривающая создание независимой системы сертификации выпускников отрасли. Сертификация должна осуществляться отраслевыми объединениями работодателей, в функции которых будет входить разработка контрольно-измерительных материалов, проведение процедуры сертификации, выдача сертификатов.

Таким образом, для повышения эффективности взаимодействия образования и бизнеса в Казахстане необходимо внедрение наиболее перспективных интеграционных моделей. Развитие уже существующих форм интеграционного взаимодействия бизнеса и образования, а также появление новых, более современных форм интеграции требует последовательной государственной поддержки. В первую очередь речь идет о совершенствовании административно-правовых и финансово-экономических механизмов, создающих благоприятные условия для углубления интеграционных процессов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан–2050»: новый политический курс состоявшегося государства»: http://www.akorda.kz/ru/page/page_kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti---elbasy-n-a-nazarbaevtyn.
- 2 Айнабек К.С. Диалектика рыночной экономики: монография. – Астана: Фолиант, 2001. – 288 с.
- 3 Кайгородцев А.А. Корпоративное управление: учеб. пособие. – Изд. 2-е. – Усть-Каменогорск, 2011. – 220 с.
- 4 Закон Республики Казахстан «Об образовании» (с изменениями и дополнениями на 04.12.2015 г.): http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747.
- 5 Дорожная карта дуального образования: утв. Постановлением Правительства РК от 15.10.2014 г. № 1093: http://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/obpazovanie/id-P1400001093/.
- 6 Борисов А.Б. Большой экономический словарь. – М.: Книжный мир, 2003.

SPISOK LITERATURY

- 1 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan – Lidera nacii Nursultana Nazarbaeva narodu Kazahstana «Strategija «Kazahstan–2050»: novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva»: http://www.akorda.kz/ru/page/page_kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti---elbasy-n-a-nazarbaevtyn.
- 2 Ajnabek K.S. Dialektika rynochnoj jekonomiki: monografija. – Astana: Foliant, 2001. – 288 s.
- 3 Kajgorodcev A.A. Korporativnoe upravlenie: ucheb. posobie. – Izd. 2-e. – Ust'-Kamenogorsk, 2011. – 220 s.
- 4 Zakon Respubliki Kazahstan «Ob obrazovanii» (s izmenenijami i dopolnenijami na 04.12.2015 g.): http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747.
- 5 Dorozhnaja karta dual'nogo obrazovanija: utv. Postanovleniem Pravitel'stva RK ot 15.10.2014 g. № 1093: http://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/obpazovanie/id-P1400001093/.
- 6 Borisov A.B. Bol'shoj jekonomicheskij slovar'. – M.: Knizhnyj mir, 2003.

Түйін

Мақалада интеграциялық кестелерді қолдана отырып, инновациялық экономика құру мақсатында білім беру мен бизнестің күшін біріктірудің өзектілігі негізделген. Нарықтың мемлекеттің әсерімен өзін-өзі реттеуінің үйлесімінің ұстанымы негізінде білім беру мен бизнестің интеграциясының қозғаушы себептері анықталған. Өскемен қаласының жұмыс берушілерімен өткізген әлеуметтік зерттеу нәтижесінде мамандарды даярлаудағы жоғары оқу орындары мен кәсіпорындардың өзара байланысының төмен деңгейінің негізгі

себептері айқындалған. Білім беру мен бизнестің интеграциялануының шарттары анықталған: бизнестің білім беру ұйымдарымен өзара қарым-қатынасы бойынша міндеттерін реттейтін, екінші жағынан кадрларды даярлауға кететін шығындарды қаржыландыруға ынталандыратын сәйкес нормативтік-құқықтық базаның болуы, сондай-ақ республикалық, аймақтық және бизнес-шығындардың үйлестірілуі негізінде кадрларды даярлауға кететін қаржылық шығынның механизмдерін жасау. Интеграциялық үдерістердің өзара байланысы мен тереңдігінің құрылымдық белгілеріне байланысты білім беру мен бизнестің интеграциясының формалары қарастырылған. Қазіргі кездегі интеграцияның иерархиялық емес, желілік қағида бойынша тиімділігі негізделген. Білім беру мен бизнестің интеграциясының перспективалы түрлері ретінде инновациялық-білім беру бірлестіктері (жоғары оқу орны мен кәсіпорынның белгілі бір міндетті шешу немесе нақты жобаны (бағдарламаны) жүзеге асыру мақсатында бірігуі мен кластерлер (ұйымдар арасындағы шарт (мәміле) негізінде бірыңғай заңды тұлғаны құрмай-ақ, заңды тұлғаның бірігуі болып табылатын білім беру құрылымы мен бизнестің интеграциялық өзара қарым-қатынасының түрі) айқындалған.

Тірек сөздер: білім беру мен бизнестің интеграциясы, интеграцияның нысандары, мемлекеттік реттеу, инновациялық-білім беру консорциумы, кластер.

Resume

The article explains the necessity of common efforts in the spheres of education and business by means of applying integrated schemes aimed at forming an innovative economy. Relying on the principle of correspondence of market self-regulation with a governmental influence, the driving forces of education and business integration have been determined. According to the results of the survey held among the employers of Ust-Kamenogorsk, the main reasons of low-leveled interaction between higher education institutions and business enterprises in personnel training were worked out. The terms of education and business integration are the following: availability of the required legislation framework that, on the one hand, regulates the responsibilities of business interaction with education institutions, on the other hand, stimulates financing of the expenses on the personnel training, and the development of mechanism financing the expenses on staff training by means of republic, regional and business expenditures. The forms of education and business integration depending on structure peculiarities of interaction and depth of integrating processes were studied. The efficiency of present integration is not proved on hierarchical principle, but on network principle. The most prospective forms of education and business integration are innovative and educational consortiums (integration of higher education institutions and enterprises with the aim of settling a certain task or carrying out a concrete project (program) and clusters (a form of interaction of education and business that is a union of legal entities without creating a unique legal entity on contract (agreement) basis between companies.

Key words: integration of education and business, forms of integration, governmental regulation, innovative educational consortium, cluster.

**СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ
СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ**

Образование является стратегически важной составляющей прогресса любого государства и фокусирует в себе проблемы социальной, культурной, экономической жизни общества. Значение системы образования в развитии человеческого капитала как основного критерия уровня общественного развития страны все более возрастает, эти факторы обусловили авторский интерес к изучению сферы образования в Республике Казахстан, что достаточно актуально для ролевой значимости сферы образования в формировании социального института. Автором рассмотрена роль государства в социально-экономической оценке модернизации общества Республики Казахстан через реализацию Стратегии «Казахстан–2050», «Государственной программы развития образования на 2011–2020 годы». В статье выявлены современные тенденции развития системы образования, закономерности формирования стратегических задач в Казахстане, показана объективная необходимость дальнейшего развития нефтегазового комплекса страны как неотъемлемой составляющей национальной экономики Республики Казахстан. Определены основные этапы реформирования системы высшего образования в республике. Выявлены основные принципы государственной республиканской политики в области образования. В связи с вхождением республики в мировое сообщество изучены вопросы места Казахстана в общем рейтинге глобального индекса конкурентоспособности. В результате проведенного исследования выявлены проблемные вопросы развития системы образования в Казахстане.

Ключевые слова: казахстанское общество, национальная экономика, человеческий капитал, высшее образование, государственная программа.

В Казахстане в настоящее время реализуются меры по масштабной социально-экономической и политической модернизации казахстанского общества, направленной на реализацию ключевых приоритетов Стратегии «Казахстан–2050», нацеленной на вхождение Казахстана в 30 наиболее развитых стран мира.

Переход национальной экономики на инновационный путь тесно связан с масштабными вложениями инвестиций в человеческий капитал, а это в первую очередь инфраструктура образования и науки.

Высшее образование является важнейшим социальным институтом, функционирующим с целью удовлетворения общественных потребностей и потому живо реагирующим на внутренние и внешние изменения и процессы. Постоянно возрастающие по объему и все более разносторонние по содержанию межстрановые экономические связи формируют потребность в универсальных специалистах, получающих профессиональную подготовку в национальных вузах. Это приводит к тому, что содержание национальных систем высшего образования естественно стремится к так называемым «мировым стандартам», вырабатываемым мировой наукой и техникой. Процессы глобализации также требуют от национальных систем высшего образования новой целевой ориентации, учитывающей потребности в международной солидарности.

Высшее образование на протяжении жизни человека стало ключевым вопросом конкурентоспособности индивида, отдельной нации и даже континента. ЮНЕСКО такое образование включило в программу развития, а также как основное средство борьбы с безработицей. На сегодняшний день международное сообщество переходит на принципиально новый уровень развития высшего образования.

В настоящее время Казахстан признан мировым сообществом как государство с рыночной экономикой. За короткий исторический период обретения независимости Казахстан сделал прорыв в экономике, интегрируясь в мировую цивилизацию, используя новые прогрессивные технологии. Определены перспективы социально-экономического развития страны. В этом контексте возрастает роль и значение современной системы образования, человеческого капитала как критериев уровня общественного развития, составляющих основу нового уровня жизни общества и являющихся важнейшими факторами, базой экономической мощи и национальной безопасности страны

Реформирование системы высшего образования за годы независимости Казахстана можно условно подразделить на следующие этапы:

- ◆ 1991–1994 гг. – становление законодательной и нормативной правовой базы высшего образования;
- ◆ 1995–1998 гг. – модернизация системы высшего образования, обновление ее содержания;
- ◆ 1999–2000 гг. – децентрализация управления и финансирования образования, расширение академических свобод организаций образования;
- ◆ 2001–2004 гг. – изменения стратегического развития системы высшего и среднего образования;
- ◆ 2005–2010 гг. – поиски оптимальных путей адаптации системы высшего образования к условиям рыночной экономики на основе «Концепции развития системы образования РК до 2015 года»;
- ◆ 2011 г. по настоящее время – новый этап, формирование национальной модели образования на основе инновационного развития, интегрированной в мировое образовательное пространство и обеспечивающей подготовку специалистов, конкурентоспособных на мировом рынке труда.

Образование является основным приоритетным направлением и основным индикатором развития во всех цивилизованных странах мира. Страны конкурируют не только товарами и услугами, но и системами общественных ценностей и системой образования.

На современном этапе Президентом Республики Казахстан Н.А. Назарбаевым в Стратегии «Казахстан–2050» поставлена задача входжения республики в число 30 наиболее конкурентоспособных стран мира [1].

Значение конкурентоспособности государства возрастает с каждым днем в условиях международной открытости и глобализации национальных экономик. Конкурентные преимущества страны и тренды социально-экономического развития в контексте факторов, влияющих на позиционирование государства, в ведущих рейтингах мирового лидерства определяются комплексом количественных и качественных индикаторов и показателей, сопоставимых на международном уровне. Независимая от страны международная оценка основных факторов, влияющих на развитие страны, позволяет оценить вклад конкретных социально-экономических показателей и общий индекс конкурентоспособности государства.

Конкурентоспособность страны – это способность нации создавать и поддерживать среду, в которой возникает конкурентоспособный бизнес.

В документах, регламентирующих деятельность системы образования в Республике Казахстан, отмечаются социально значимые аспекты перспективных направлений.

В Казахстане принята новая «Государственная программа развития образования на 2011–2020 годы», где отмечается, что высшее образование должно соответствовать «лучшим мировым практикам в области образования».

Основные принципы государственной политики в области образования определяют [2]:

- ◆ равенство прав всех граждан РК на получение образования;
- ◆ бесплатность образовательных услуг в пределах государственных стандартов образования;
- ◆ разнообразие учреждений образования по видам собственности, направлениям деятельности, формам воспитания и обучения;
- ◆ непрерывность процесса образования, обеспечивающего преемственность его ступеней;
- ◆ научный характер, правовая и экологическая направленность;
- ◆ опережающее развитие образования;
- ◆ независимость образования от политического и идеологического воздействия, препятствующего получению объективных знаний.

В настоящее время система высшего образования в Казахстане переживает период радикальной трансформации. Для того чтобы развивать науку и образование, повысить конкурентоспособность экономической системы и занять достойное место на мировом уровне, необходимо реформирование системы образования, где приоритетными задачами являются внедрение новых технологий обучения и информатизация образования. Требованием времени стало радикальное изменение двух важнейших составляющих процесса образования: технологии обучения и форм представления образовательной информации.

В условиях расширения информационного пространства и вхождения республики в мировое сообщество роль образования в формировании человеческих ресурсов является очевидной и ориентирует всю систему образования на новые требования социально-экономического развития государства [2, 3].

В рейтинг глобального индекса конкурентоспособности (ГИК) Всемирного экономического форума (ВЭФ) 2013 г. включены такие новые составляющие показателя «эффективность рынка труда», как «стимулы для труда и налогообложение», «способности страны удерживать таланты» и «способности страны привлекать таланты». Все 114 показателей, из которых 32 рассчитываются по результатам статистических данных, 82 – по результатам опроса руководителей средних и крупных предприятий страны, определяют 12 факторов конкурентоспособности стран мира.

Казахстан в общем рейтинге ГИК–2013 среди 148 стран занимает 50-е место. Эта позиция является наилучшей за всю историю участия Казахстана в рейтинге ГИК с 2005 г. Таким образом, была достигнута общенациональная задача вхождения в число 50 конкурентоспособных стран мира. Казахстан в рейтинге ГИК–2013 существенно улучшил позиции по таким индикаторам, как «повышение квалификации персонала», «доступ к Интернет в школах», «качество системы образования» и «сотрудничество вузов и бизнеса в НИОКР». Следует отметить как положительный факт улучшение показателя «качество математики и естествознания». Это подтверждается и результатами участия 15-летних казахстанских школьников в международном сравнительном исследовании PISA–2012. Так, Международным консорциумом ОЭСР отмечается рост позиций Казахстана в направлении «математическая и естественнонаучная грамотность школьников». Повышение позиций страны в рейтинге ГИК по показателям образования является также результатом совместной работы Министерства Республики Казахстан и Института статистики ЮНЕСКО по приведению в соответствие расчетов статистических данных охвата населения средним и высшим образованием. Необходимо отметить, что показатели одного из признанных рейтингов благополучия стран мира ГИК являются целевыми индикаторами стратегических документов в области образования. На достаточно высоком уровне ведется мониторинг достижения запланированных параметров не только Министерством образования и науки Республики Казахстан, но и местными исполнительными органами страны.

Основные проблемы:

1) для Казахстана актуальны вопросы формирования и использования специфичной образовательной инфраструктуры развития инновационного капитала, создания инновационных центров, которые были бы призваны стать связующим звеном между фундаментально-прикладной наукой и производством с привлечением потенциала бизнеса и гражданского общества;

2) недооценка значимости сферы инновационного образования и формирования инновационных предпринимателей сдерживает процесс развития конкурентоспособной, социально ориентированной экономики.

Таким образом, можно сделать следующие выводы: государственная образовательная политика Казахстана создает необходимые предпосылки для развития в стране прогрессивных форм высшего и послевузовского образования, для интеграции в мировое образовательное пространство.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Назарбаева Н.А. народу Казахстана «Казахстан–2050»: новый политический курс состоявшегося государства // Официальный сайт Президента Республики Казахстан: // www.akorda.kz.
- 2 Закон «Об образовании»: // www.zan.kz.
- 3 Есимова С.Б. Влияние инновационных методов обучения и воспитания на качество знаний студентов // Зияткер. – Астана. – 2015. – № 02(06). – С. 14–15.
- 4 Адиллов Ж. Наша цель – мировой уровень. Современное образование. – 2010. – № 2. – С. 17–24.

SPISOK LITERATURY

- 1 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan – Lidera nacii Nazarbaeva N.A. narodu Kazahstana «Kazahstan–2050»: novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva // Oficial’nyj sajt Prezidenta Respubliki Kazahstan: // www.akorda.kz.
- 2 Zakon «Ob obrazovanii»: // www.zan.kz.
- 3 Esimova S.B. Vlijanie innovacionnyh metodov obuchenija i vospitanija na kachestvo znaniy studentov // Zijatker. – Astana. – 2015. – № 02(06). – S. 14–15.
- 4 Adilov Zh. Nasha cel’ – mirovoj uroven’. Sovremennoe obrazovanie. – 2010. – № 2. – S. 17–24.

Түйін

Білім кез келген мемлекеттің прогресінің стратегиялық маңызды бөлігі болып табылады және қоғамның әлеуметтік, мәдени және экономикалық өміріне назарын аударады. Білім беру жүйесінің мәні адам капиталының дамуында елдің қоғамдық деңгейінің негізгі критерийі ретінде артуда, осы факторлар әлеуметтік институт қалыптастыруда білім беру рөлін шынайы маңызы үшін жеткілікті болып табылатын Қазақстан Республикасының білім беру саласын зерттеуде авторлық қызығушылық туындатты. Мақаланың авторымен «2011–2020 жылдарға арналған білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы», «Қазақстан–2050 Стратегиясын» іске асыру арқылы Қазақстан Республикасында қоғамды жаңғыртудың әлеуметтік-экономикалық бағалауда мемлекеттің рөлі қарастырылған. Мақалада білім беру жүйесінің дамуының қазіргі тенденциялары, Қазақстандағы стратегиялық міндеттерді қалыптастыру заңдылықтары айқындалған, Қазақстан Республикасының ұлттық экономиканың ажырамас бөлігі ретінде еліміздің мұнай-газ кешенін одан әрі дамыту қажеттілігі көрсетілген. Республикада жоғары білім беру жүйесін реформалаудың негізгі кезеңдері анықталған. Білім беру саласында мемлекеттік республикалық саясатының негізгі қағидаттары айқындалған. Бәсекеге қабілеттіліктің жаһандық индексінің жалпы рейтингінде республиканың қоғамдастыққа енуіне байланысты Қазақстан орнының мәселелері зерттелген. Жүргізілген зерттеу нәтижесінде Қазақстандағы білім беру жүйесін дамытудың проблемалық мәселелері анықталған.

Тірек сөздер: қазақстандық қоғам, ұлттық экономика, адами капитал, жоғары білім, мемлекеттік бағдарлама.

Resume

Education is a strategically important part of the progress of any country and it focuses on the problem of social, cultural and economic life of the society. The importance of education in the human capital development as the main criterion for the level of social development of the country increases, these factors result in the author’s interest in the study of education in the Republic of Kazakhstan, which is sufficient for the true significance of the role of education in shaping a social institution. The author considered the role of the state in the socio-economic assessment of the modernization of the society in the Republic of Kazakhstan through the implementation of the Strategy «Kazakhstan–2050», «State Program of Education Development for 2011–2020». In the article the author writes about current trends of education system development, the regularities of the formation of the strategic objectives in Kazakhstan. The objective necessity of the further development of the oil and gas complex of the country as an integral part of the national economy is shown. The main stages of the reforms of the higher education system in the country and the basic principles of the state education policy were determined. In connection with the accession of the republic into the world’s community the issues of Kazakhstan in the overall ranking of the Global Competitiveness Index were studied. The study revealed problematic issues of education development in Kazakhstan.

Key words: Kazakhstan society, national economy, human capital, higher education, government program.

**CONCERNING APPLIED USE OF LINGUISTIC DEVELOPMENTS
FOR KAZAKH LANGUAGE¹**

This article discusses some issues of Kazakh linguistic research concerning developments on the Kazakh language and for the Kazakh language. Some problems of creating linguistic developments for the state language are considered. Issues in the field of theoretical and applied research concerning the Kazakh linguistics and lexical frequency in the Kazakh language, since the 70s of the last century to the present day are touched upon. The present time requires new linguistic functions of the state language, and therefore new Kazakh lingual products are very necessary. In turn, this leads to a number of new developments and new linguistic instruments. These products are developed for the Kazakh language or in the Kazakh language, creating in this case a new field of practical research of the Kazakh linguistics. There are already a number of Kazakh language products created in recent years and they demonstrate their functioning with various degree of success. In this situation, it becomes necessary to analyze these new emerging language resources to make recommendations for their further use. This article also considers some problems arising in new developments, the existing difficulties in the creation and subsequent use of these linguistic software and applications. This article also suggests the potential ways for the practical use of the created Kazakh language tools, some the comments to language researches are given, options for their use for the needs of different professionals from different areas of the state language are shown.

Key words: Kazakh language, frequency researches, applied linguistics, linguistic product.

There are various fundamental and scientific-theoretical focused research implemented currently in the domestic linguistics and other scientific areas, where the state language-focused interdisciplinary research and scientific-applied developments are the most appropriate. Practical developments of technological nature, such as computer research and applied toolkit for Kazakh language are in highest demand. There are also developments implemented on creating a software to generate frequency lists (FL) for modern Kazakh language. High-rank lexical units usually comprise base core of this language vocabulary. FL versions based on written texts of Kazakh language were introduced into Kazakh linguistics circulation, however, FL compiled based on Kazakh verbal communication were not yet the object of specific applied developments. At the same time, this is a second form of language implementation, and should be included into the scope of developments. Scientific problem of compiling FL for Kazakh written language became the object of research for Kazakh linguists, beginning from Bektaev K., Zhubanov A.K. [1], Zhubanov A.K., Belbotaev A.B., Kuryshzhanov A.K. [2]. Recently this problem has been reflected in work papers of Zhanabekova A.A., Zhubanov A.K., Kulmanov C. [3], Kuryshzhanova A. [4], Omirzakova A.K., Kuryshzhan A.A. [5] and other.

Relevance of frequency-applied developments is justified with the need to create, use computer applied, and research toolkit aimed to create new products for Kazakh language. Potential users of these developments are not only professional linguists, who research and analyze Kazakh language, but also those specialists who work with the state language and need to define frequency characteristics of their texts. Almost everyone searching for some words translation ran into a situation of not finding a word in the dictionary. However, this is most likely not an issue of the volume and quality of a dictionary, but rather an issue of frequency of its vocabulary base. Nowadays linguists in Kazakhstan are interested in lexical research and new approaches to analyze their languages; their shared common experience can help for next steps of lexicography works for Kazakh language. Based on the above, obviously, FLs are first required for theory and research professionals of Kazakh linguistics, for lexicography linguists of mono-language and dual-language / translating Kazakh dictionaries. They are relevant for translators of Kazakh language, working in various fields, and currently relying on their empirical experience only. Besides, frequency instruments are applicable in a wider context, for instance, for the specialists working with Kazakh language in their professional fields: documentation manage system maintained in the state language, advertising in Kazakh language, work of editors

¹ This work was supported by Hankuk University of Foreign Studies Research Fund.

and correctors of Kazakh and many other fields. There are certainly multiple research implemented for Kazakh language, however, there is no sufficient amount of pragmatic products developed and presented for the end users. Gap between theoretical academic science and the end user practical product should be filled with applied linguistics developments, based upon these fundamental research data. This is obviously one of the most relevant objectives of the inter-disciplinary field of Kazakh linguistics and information technologies.

Applied linguistic research is also relevant for many fields of education in the state language – frequency-based developed material is definitely recommended for educational purposes: a) for teachers of Kazakh language (as primary and secondary language) and at all levels; for the authors of language textbooks, methodologists and tutors Kazakh educational courses, as well as for those who study Kazakh language on their own needs; b) For those educators who teach disciplines in Kazakh language: a frequency dictionary per each field of knowledge defines where base common use vocabulary turns into professional vocabulary (usually, outside commonly used language core). At the same time, each discipline may also define boundaries of high frequency and fewer use professional vocabulary of each field area. Identifying FL of any course studied (as general, so as professional), i.e. FL of studied texts or whole language material of a teaching course gives opportunity to concentrate teacher's efforts, as well as emphasize students' attention on actually relevant part of this course lecture, field of knowledge or field of activities. The system of level-based language study with identified FL by their ranks also gives opportunity for further identification that is more accurate and targeted work: demanded vocabulary of a particular educational course is studied first, then monitored and corrected. For instance, it helps define where to begin and where to finish the first level, what has to be tested for residual knowledge at the beginning of the second level; what to continue with and what to develop within this level, and what to finish it with; and so on for every degree of studying the language. FL helps to define what has to be emphasized, further developed, assessed and adjusted, what requires more and less attention at particular stage of teaching, etc. Since number of a course hours usually is limited, ability for hierarchy of significant amount of information becomes especially important. Quantitative parameters of controlling system, inserted with the FL, also give opportunity for more accurate and unbiased testing and checking within every level or separate block of materials, thus increasing transparency and assessment accuracy.

Specialized and professional education while applying FL gets possibility of identifying general and specific vocabulary for its field, thus meaning split to frequently commonly used and peripheral specialized vocabulary, identifying own special vocabulary and the most active specific vocabulary, thus becoming a base for professional education, then its activation, more detailed drilling, testing and relevant forms of control with its following targeted correction and fastening.

Practical use of frequency approaches provide authors of Kazakh language new educational software products with new opportunities for its application: instruments and FL bases are necessary for more successful products for the whole range of linguistic programs of various destinations – educational programs, training and testing and other. Developers and content creators of applied software, practitioners of various fields, who work with Kazakh material, may apply FL for Kazakh text analytics, its content analysis, for SEO analysis and optimization of text, using formalizers, text search and other pragmatic instruments for Kazakh text material.

Thus, it becomes obvious that results of frequency research are intended not only for academic and scientific purposes – research and theory matters of Kazakh linguistics, but also for the whole range of applied objectives. Because relevance and degree of demand of new linguistic products for Kazakh language in current Kazakhstan is high, the following range of frequency approach developments is expected: Educational / training Kazakh language programs; Practical applied Kazakh language programs: spell checks and correctors, Databases of Kazakh electronic translate and mono-language specialized dictionaries, Systems of machine translation to Kazakh / from Kazakh language, Anti-plagiarist of Kazakh language texts, Analyzer of Kazakh text (specific programs for text analyze); Search machines and searchers: with a sentence in the search field in the course of typing FL relevant words in Kazakh language as the most often demanded, with optimized search in Kazakh applying key / frequent / specific words and other; Processors and optimizers of text (programs which formalize and makes algorithm of text, squeeze it and squeeze out inactive vocabulary, identifying and

demonstrating the most significant key units, at the same time setting aside non-frequent, inactive or unnecessary for a particular case vocabulary) and many other Kazakh language applications.

With the increased cloud technologies application, expansion of the mobile devices and gadgets range, the emphasis of practical developments is expected to flow towards mobile applications and cloud technologies. However, objectives of the research work in the field of Kazakh linguistics do not change significantly, in the part of their priorities and remain relevant and necessary. Now, the range of language software toolkit including frequency parameters is already significant enough, and more new applications are being developed for Kazakh language, however, it is worth noting that without basic and frequency calculated linguistic justifications such developments will result in inevitable inaccuracies. This causes either their low efficiency, or unsuccessful / inefficient results, ultimately result in disappointment of beneficiaries of Kazakh applications and programs. Revisions of the range of Kazakh language programs and applications reveal situations, when there is competent and professional level of the programmatic part of development; however, the product is discredited with improperly developed language component. In other cases, methodology approach and linguistics content are prepared at a decent level, but do not correspond to technical components. Thus, a range of past years language programs, even with acceptable methodology and appropriate language content, may not be applied today up to their direct destination. This is impossible due to incompliance of current technical parameters of modern hardware (hardware problems), or due to lack of their adjustment (or update) towards preinstalled new versions of operation systems in the current computers (software problems) as well as other just technical impediments. Currently created Kazakh language applications should incorporate all previous developments experience, apply currently available technical capacity with the forecasted estimate of future use (not only current version of the operation system) and include not only Kazakh, but previous successful international practices and similar works. This is the most efficient way to enrich current developments and move them forward. As for the components of created Kazakh software products, it is worth noting that systemic characteristics of Kazakh language do not change so fast, only vocabulary can be change rapidly (which may be corrected with the open program data base), however technical progress and aging of both hardware and software occurs faster. Further developments for the state language should be reviewed, forecasted and planned taking the above into consideration.

One of practical developments of the Kazakh language FL can be viewed as an example. The process of development in this case arranged by such way: Range of research of frequency problems for both Kazakh and other languages occurs at the initial stage of scientific work. In accordance with the similar work experience accumulated, they apply traditional methods of material compilation; and create new ones, in accordance with the current technical capacity. The research should to analyze previous and review all currently possible approaches to process texts by frequency parameters (progress does not stop and new technical possibilities pop up all the time). At the same time they do not apply only standard procedures and typical sequence of processing material, they also develop new selection methodologies, calculated based upon mathematic methods, based on conducting statistical and countable experiments. Usually, written texts due to their accessibility are the main material in the research work; however, we cannot omit the second part of the language – its oral implementation form. Therefore, work should contain new and earlier unused mechanisms and forms of compiling materials, such as records for verbal texts with their further fixed processing, applied for recorded audio / video materials in Kazakh language. Work has to incorporate methods and specifically developed new methods and instruments for objectives of Kazakh language. For example, a method of compiling verbal materials based n audio conversations with a psychotherapist, applied for German and English languages, is not possible for Kazakh language. And such cases require other methods of collecting incoming materials.

Such development has to have different options of practical use, and therefore, the following potential fields of using may be detailed as follows: Teachers of Kazakh language and educational professionals may apply frequency instrument to define the most semantically significant vocabulary by field of knowledge (disciplines, courses, levels), and even by lessons and texts. Volume of the text reviewed may be as small as possible, however obtaining sufficiently representable results requires texts in thousands (hundred thousand units) and result as FL of the first 100 / 300 / 500 frequency units of Kazakh language. For instance, a teacher, having applied frequency instrument, may get ranked list

of a lesson / course / discipline vocabulary, and then target it as an object of study: develop pre-text and post-text tasks, build a system of exercises, lists of words for translation, activate this vocabulary, give various tasks for a particular vocabulary and many other types of work for a particular vocabulary and within given context. Use of FL for general and specialized study of Kazakh language means more appropriate and targeted definition of necessary vocabulary per each special field. In the first 100 / 300 / 500 units the split into semantically insignificant group of function words and into semantically significant vocabulary helps to identify object of study for a given field of specialty. Vocabulary of a philologist and mathematician differ outside of common-use core. Non-determined (not defined with a subject field) general FL while putting on to the frequency lists, determined (defined) with specific texts, demonstrate the difference with specific vocabulary, in particular, and thus becomes an object of professional study as a language in one or another field. Semantically insignificant frequency units of both databases will be relatively similar, at the same time semantically significant vocabulary comprises specific difference, defined with the given subject area. With quantitative definition of FL within the given context, the object of testing and control is also specified quantitatively (for instance, while mastering new or at control of the previous material) by its frequency vocabulary, therefore, if the most necessary and frequently used vocabulary of a lesson / course / discipline area is obvious, then problems of the students' mistakes and solutions become obvious as well. For instance, at the initial stage frequency vocabulary of the first hundred units becomes the object of research (or more – depending on course volume), for the next stage /semester – further rank hundreds of units and etc. Authors of written Kazakh texts while working on their deliverables (from literature genre to advertising texts) may process their text with the frequency instruments and generate own FL, obtaining the most typical and basic key words, i.e. the most active vocabulary, to be able to use it while defining specifics and orientation of the work created.

The same principle defines anti-plagiarists of Kazakh language texts: the most peculiar, typical to a particular author lexical base is identified. While developing FL of the most typical working papers of a particular author, the most specific part peculiar for this type texts is visible. At the same time non-determined general FL does not show that specifics in a visually obvious way. Therefore, context determined FL is the most appropriate for these purposes. While comparing with the FL of anticipated and other authors one may identify specifics and degree of similarity / difference of the FL data and their vocabulary.

Editors and correctors of scientific, literature and other type Kazakh texts obtain instruments to work with the edited material: having FL of a particular field, genre or certain style, they may identify relevant and irrelevant vocabulary and language means, appropriate and inappropriate part of vocabulary and other.

With applying frequency instruments, translators working with Kazakh language while shifting content from one language to another get the opportunity of applying the most frequent vocabulary (commonly used) towards one audience or peripheral non-frequent (specific) – towards another audience, as well as for other purposes; use the most frequent vocabulary of both languages for the most adequate recoding of the information.

PR specialists and developers of specific texts, for instance, social texts of mass consumption (appeals, social motto, public messages and other) with the help of FL may get maximum efficiency for a particular audience, if they understand vocabulary that is the most peculiar / appropriate for a particular audience (spectator) and see which vocabulary should not be used there; i.e. they get a particular lexical field identified and address these texts within those fields and for the given audience.

Linguists-researchers use FL to identify the objects for research, define discipline fields and boundaries for their research, identify and characterize the subject and object of study in more targeted and unbiased way. For instance, FL and frequency instruments are applicable at defining historical periods of Kazakh language materials or at defining foreign language and authentic Kazakh vocabulary, while identifying neologisms or obsolete vocabulary of Kazakh language and many others.

Developers of linguistic and non-linguistics software may, for instance, create the given search by key words, where the most often requested Kazakh words are suggested in the typing field first of all; search machines often search for words based on most frequently asked questions of the users (who may not know specific terminology and form the list based on most often used words, and often – describing, and not naming the terminology and not using exact words in search).

Lexical bases of the existing dictionaries (electronic and hardcopy) of Kazakh language are based on significant empirical and traditionally accepted material and as a rule mainly made of semantically significant units (non-determined vocabulary), however, educational and limited-volume dictionaries prioritize degree of frequency coverage of this field, which demands subject determined frequency and target vocabulary (lesser by frequency, but more applicable here, more efficient for this context), as for instance, FL for state servants' documentation, educational FL by disciplines and other.

Lexical databases and frequency instruments serve a basis for development and expansion of the dictionaries of synonyms / antonyms and other. They are also used as in-built services for suggesting variants of synonyms / antonyms (as for instance, suggesting a set of uploaded dictionaries of the Word of Microsoft Office text editor).

Existing and developed systems of machine translation to / from Kazakh language and lexical databases of electronic dictionaries become more efficient while selecting words and variants of meaning, when apply frequency principles and FL. Existing precedents of the machine translation systems are already able to indicate understandable variants of translation, however, only within limits of some, frequency vocabulary supplied discipline areas, like for instance, extremely formalized legal texts or texts of the laws and Constitution (strongly formalized and unchangeable texts).

However, frequency developments have to pass through the stage of "intellectual education" for other fields of information: the more examples the program receives, the more accurately it starts working at following stages, i.e. "gets educated" – for instance, note the systems of statistical dictionaries and systems of the Google translation. Current criticism of the Kazakh version of the Google Translate is caused with the fact that the system passes "initial education period", and the more users use it (and correct), the more accurate it works in the future. This means that if users want to get more accurate translation, they have to "teach" the machine translation system themselves. There are fewer chances that representatives of other languages will do this or do better than native speakers. Currently the most accurate translations are offered for the most actively used fields and for those pairs of languages, where they have been used actively and more long time (English-Spanish or English-Russian)

Practical character of linguistic developments helps bringing Kazakhstan science (mainly linguistics and ICT – information and communication technologies) to development of new functions and services for the state language, so much needed for modern globalization processes and technology challenges. Current condition of ICT in Kazakhstan shows rapidly growing process of development and use of different kind of applications and software [6], that requires big needs of Kazakh linguistic content. In same time this situation allows using Kazakh language in more pragmatic and efficient way, and therefore, make it more demanded and shift the state language to the next levels and fields. At the same time the fields of applying Kazakh language as a state language becomes more fully-functional, relevant and demanded for its modern carriers and users. The more possibilities, the more it is used.

Today Kazakh applications and software development is growing fast because of hardware market's needs, but usual and popular mistake of developers is not taking into account real technical state and level of the product end user [7, 8, 9]. Developers usually have high capacity equipment and high-speed Internet. Products tested on their equipment demonstrate sufficient sustainable and uninterrupted performance. However, when it gets the end user, for instance, teachers of secondary schools or state servants of municipal institutions, the results turn out to be worse. Their technical capacity is much lower. Notions, which are obvious for IT specialists, are not so obvious for ordinary users. The product becomes incapable in other conditions. Failures of e-learning and distance learning projects in the country have demonstrated same kind of errors: poor or unstable Internet access, low capacity PC, non-qualified users could not apply the products created (in spite if it can be being properly developed). Reality of using it by end users should be taken into account not at the stage of final product testing, but from the very beginning of the product development. This might cause certain limitations of the development process, may cheapen brightness and limit application of multimedia, which require significant capacity and resources of end users; however, this realistic approach provides basic functionality and reliability of the product work at the least demanding equipment (which is exact equipment the state budget users work with). Final version of such product should be user friendly, have parameters which do not require specific skills, and make it accessible for ordinary users

(especially for non-advanced users, including teachers, humanists and others). It has to have three options interface: Kazakh language, English language and Russian language – for selecting the most comfortable for user options. Even the first page of the main interface has to be presented properly: a) in state language, because this is the state of language production and this is this is correct way for local – Kazakhstan product; b) it should be opened first in a language of a potential consumer – i.e. in Kazakh language. Example reviewed indicates that practical development may be implemented in various versions, however, the main provisions are: pragmatic nature of the development, applicability by end user, implementation of scientific research in a particular practical product should remain fundamental parameters of similar projects. This illustration of made experience and this already collected recommendation can be useful for future developments and it can help to make the next creating linguistic products for Kazakh language more effective in use, more competitive for Kazakh users market and expand by this way the use of state language.

LIST OF LITERATURE

- 1 Бектаев К.Б., Жубанов А.К. и др. Частотные словари и информационные характеристики языка: тезисы научно-теоретической конференции. – Чимкент, 1967. – С. 107–108.
- 2 Жұбанов А.Қ., Бельботаев А.Б., Құрышжанов А.Қ. Куманша-қазақша жиілік сөздік. – Алматы, 1978. – 277 с.
- 3 Жанাবেкова А.А., Жұбанов А.Қ., Құлманов С. Филологтар қауымдастығы мен корпустық лингвистика орталығын құру – қазақ тілінің ұлттық корпусын жасаудың алғышарты // Түркі тілдерін компьютерлік өндеу: I Халықаралық конференция материалдары. – Астана, 2013. – С. 60–69.
- 4 Kuryshzhanova A. Lingvo-Methodical Objectives and Frequency-Specific Approaches for Kazakh Language. Conference of Central Asian Languages and Linguistics (ConCALL), CeLCAR, Indiana University, Bloomington, IN, USA, 2014. P. 25.
- 5 Омирзакова А.К., Курьшжан А.А. О вопросах использования данных по частотным исследованиям казахского языка // Қазақ тілі коммуникативтік мәдени жүйеде: теориясы мен практикасы: халықаралық ғылыми-әдістемелік конференциясының материалдары. – Алматы: ҚазНУ, 2015. – С. 25–28.
- 6 Momynova S.A., Demeuova G.T. Characteristics and evaluation of the mobile communication market in the Republic of Kazakhstan // Vestnik of «Turan» university. – 2015. – № 3(67). – P. 90–94.
- 7 Mektep.kz; Абеннов М., Енсебаев Р. и др.: <http://mektepnet.kz/ru/news/12>.
- 8 Kazpravda.kz; Карагусова Г.: <http://www.kazpravda.kz/news/obshchestvo/deputat-mazhilisapredlozhila-zakrit-programmu-e-learning>.
- 9 Profit.kz; e-learning: <http://profit.kz/news/19924/E-learning-mi-tebya-znaem/>.

LIST OF LITERATURE

- 1 Bektaev K.B., Zhubanov A.K. i dr. Chastotnye slovari i informacionnye harakteristiki jazyka: tezisы nauchno-teoreticheskoy konferencii. – Chimkent, 1967. – С. 107–108.
- 2 Zhybanov A.K., Bel'botaev A.B., Quryshzhanov A.Q. Kumansha-kazaksha zhiilik sozdik. – Almaty, 1978. – 277 с.
- 3 Zhanabekova A.A., Zhybanov A.K., Qylmanov S. Filologtar qauymdastyfy men korpustыk lingvistika ortalygyn quru – kazak tilinиn qлттық korpustыn zhasaudыn алғышарты // Tүrki тilderin komp'juterlik өndeу: I Halyқаралық konferencija materialdary. – Astana, 2013. – С. 60–69.
- 4 Kuryshzhanova A. Lingvo-Methodical Objectives and Frequency-Specific Approaches for Kazakh Language. Conference of Central Asian Languages and Linguistics (ConCALL), CeLCAR, Indiana University, Bloomington, IN, USA, 2014. P. 25.
- 5 Omirzakova A.K., Kuryshzhan A.A. O voprosah ispol'zovaniya dannyh po chastotnym issledovaniyam kazhskogo jazyka // Қазақ тили коммуникативтік мәдени зhyjеде: теориясы мен практикасы: halyқаралық ғылыми-әдістемелік konferencijasының materialdary. – Almaty: ҚазНУ, 2015. – С. 25–28.
- 6 Momynova S.A., Demeuova G.T. Characteristics and evaluation of the mobile communication market in the Republic of Kazakhstan // Vestnik of «Turan» university. – 2015. – № 3(67). – P. 90–94.
- 7 Mektep.kz; Aбеннов М., Ensebaev R. i dr.: <http://mektepnet.kz/ru/news/12>.
- 8 Kazpravda.kz; Karagusova G.: <http://www.kazpravda.kz/news/obshchestvo/deputat-mazhilisapredlozhila-zakrit-programmu-e-learning>.
- 9 Profit.kz; e-learning: <http://profit.kz/news/19924/E-learning-mi-tebya-znaem/>.

Түйін

Бұл мақалада қазақ тілі бойынша және қазақ тілі үшін қолданбалы зерттемелерге қатысты қазақстандық лингвистикалық зерттеулердің кейбір мәселелерін, мемлекеттік тіл үшін тәжірибелік тілдік зерттемелерді құру мәселелерін қарастырылады. Өткен ғасырдың 70-жылдарынан бастап біздің күнге дейін қазақ тілі және қазақ тіл білімінде лексикалық жиілікті зерттеуге қатысты теориялық және қолданбалы лингвистика саласындағы кейбір мәселелер қозғалады. Заманауи жағдайлар мемлекеттік тілдің жаңа тілдік қызметтерін дамытуды талап етеді, сондықтан да жаңа қазақ тілдік өнімдер қажет. Өз кезегімен, бұл жаңа зерттемелер мен жаңа лингвистикалық құралдар қатарының пайда болуына әкеледі. Бұл бағдарламалық өнімдер қазақ лингвистикасында тәжірибелік зерттеулердің жаңа саласын құра отыра, қазақ тілі үшін немесе қазақ тілінде құрылады. Соңғы жылдары құрылған қазақ лингвистикалық өнімдер қатары бар және олар табыстың түрлі дәрежесімен өз қызметін көрсетеді. Бұл жағдайда жаңа пайда болған тілдік ресурстарға талдау жүргізу қажетті болып табылады. Мақала құру кезінде болатын қиындықтар мен бағдарламалық қамтамасыздандыру және қосымшаларды ары қарай қолдануда тілдік зерттемелер кезінде туындайтын мәселелерді қарастырады. Мақалада сондай-ақ құрылған қазақ лингвистикалық құралдарын тәжірибелік қолданудың әлеуетті жолдары ұсынылады, жүргізілген тілдік зерттеулер бойынша кейбір пікірлер беріледі, мемлекеттік тілдің түрлі салаларынан түрлі мамандардың қажеттігі үшін оларды қолданудың нұсқалары көрсетілген.

Тірек сөздер: қазақ тілі, жиілікті зерттеулер, қолданбалы лингвистика, лингвистикалық өнім.

Резюме

В данной статье рассматриваются некоторые вопросы казахстанских лингвистических исследований, касающихся прикладных разработок по казахскому языку и для казахского языка, проблематика создания практических языковых разработок для государственного языка. Затрагиваются некоторые вопросы в области теоретической и прикладной лингвистики относительно исследований лексической частотности в казахском языке и казахского языкознания, начиная с 70-х гг. прошлого века и до наших дней. Обстоятельства современности требуют развития новых языковых функций государственного языка, и поэтому становятся необходимыми новые казахские языковые продукты. В свою очередь, это ведет к появлению ряда новых разработок и новых лингвистических инструментов. Эти программные продукты создаются для казахского языка или на казахском языке, создавая при этом новую область практических исследований в казахской лингвистике. Существует ряд казахских лингвистических продуктов, созданных за последние годы, и они демонстрируют свое функционирование с разной степенью успешности. В данной ситуации становится необходимым проводить анализ этих новых появляющихся языковых ресурсов, чтобы формировать рекомендации для их дальнейшего применения. Данная статья рассматривает также возникающие при языковых разработках проблемы, существующие трудности при создании и последующем использовании программного обеспечения и приложений. В статье также предлагаются потенциальные пути практического применения созданных казахских лингвистических инструментов, даются некоторые комментарии по проведенным языковым исследованиям, показаны варианты их использования для потребностей разных специалистов из различных сфер государственного языка.

Ключевые слова: казахский язык, частотные исследования, прикладная лингвистика, лингвистический продукт.

**ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОБОРОТА ГЕНЕТИЧЕСКИ
МОДИФИЦИРОВАННОЙ ПИЩЕВОЙ ПРОДУКЦИИ
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

В статье проведен обзор законодательства Республики Казахстан в сфере оборота генетически модифицированной пищевой продукции. Дан анализ норм Закона РК «О техническом регулировании», Закона РК «О безопасности пищевой продукции», Экологического кодекса РК, Закона РК «О защите прав потребителей» и других сопутствующих законодательных и подзаконных нормативных правовых актов, регулирующих вопросы создания (изготовления), производства, упаковки и маркировки, хранения, транспортировки, реализации, утилизации и уничтожения пищевой продукции с содержанием генетически модифицированных объектов. Исследованы понятийный аппарат, компетенция центральных и местных государственных органов в данной сфере, основные требования к безопасности генетически модифицированных продуктов. Определены проблемы и недостатки в правовом регулировании и практике его применения в области оборота генетически модифицированной пищевой продукции. Проведен краткий анализ проекта Закона Республики Казахстан «О государственном регулировании генно-инженерной деятельности», разработанного на основе Модельного закона СНГ «О безопасности деятельности, связанной с генетически модифицированными организмами» и представленного в Парламенте страны в 2011 г. Сделан вывод о необходимости скорейшего принятия данного закона и внесения поправок в сопутствующие законодательные и подзаконные нормативные правовые акты с целью устранения существующих недостатков и формирования эффективной системы государственного контроля за безопасным использованием продукции генной инженерии в Казахстане.

Ключевые слова: генетически модифицированная продукция, генно-инженерная деятельность, пищевая продукция, безопасность.

Сегодня на нашей планете проживает более 7 млрд человек, и с каждым десятилетием их число растет. Прогнозируется, что к 2050 г. численность населения Земли достигнет 11 млрд. В числе главных проблем, с которыми может столкнуться человечество, да уже и сталкивается в отдельных регионах, – нехватка продовольствия. В этой связи уже со второй половины XX в. идут поиски решения этой проблемы, в частности, через разработку эффективных биотехнологий.

Одной из таких технологий является генная инженерия, посредством которой создаются генетически модифицированные продукты. Они обладают более высокой урожайностью, устойчивостью к насекомым, неблагоприятным климатическим условиям, гербицидам, грибковым заболеваниям, вирусам и другим болезнетворным микробам. Благодаря таким свойствам, генномодифицированная продукция позволяет решить многие экономические, экологические, социальные и иные проблемы, и в первую очередь эффективно бороться с голодом, обеспечить население необходимым количеством продуктов.

В то же время за этот сравнительно небольшой по историческим меркам период человечество столкнулось и с рядом негативных последствий, связанных с использованием продукции генной инженерии. Они выражаются прежде всего в возникновении опасных для жизни заболеваний, снижении иммунитета и других разрушающих здоровье эффектах.

В этой связи и на международном, и на национальном уровне ведется работа по установлению контроля над производством, распространением и использованием генетически модифицированных продуктов, по приведению деятельности в этой сфере в правовое русло. Поскольку генетическим изменениям могут подвергаться не только растения, но и животные, и микроорганизмы, то более популярным стало применение аббревиатуры ГМО – генетически модифицированные организмы или объекты. Это организмы, которым путем внедрения в генный код чужеродных генов придали новые свойства.

В Казахстане разрабатывается правовая база, связанная с использованием ГМО. Законодательство в этой области опирается на нормы Конституции страны, провозгласившей человека, его жизнь, права и свободы высшей ценностью государства (ст. 1), его право на охрану здоровья (ст. 29).

Правовое регулирование использования ГМО базируется на Законе РК от 9 ноября 2004 г. № 603 «О техническом регулировании» [1]. Он устанавливает правовые основы государственной системы технического регулирования, направленного на обеспечение безопасности любых видов продукции, услуг и процессов в Республике Казахстан. Закон регулирует общественные отношения по определению, установлению, применению и исполнению обязательных и добровольных требований к продукции, услуге, процессам жизненного цикла продукции, подтверждению соответствия, аккредитации и государственному контролю в области технического регулирования. К основным целям технического регулирования в области обязательной регламентации относятся обеспечение безопасности продукции, процессов для жизни и здоровья человека и окружающей среды, в том числе растительного и животного мира; предупреждение действий, вводящих в заблуждение потребителей относительно безопасности и качества продукции, услуги.

Правовые основы обеспечения безопасности пищевой продукции устанавливает Закон РК от 21 июля 2007 г. № 301 «О безопасности пищевой продукции» [2].

Закон вводит понятие «генетически модифицированные объекты» – это «сырье и продукты растительного и (или) животного происхождения, полученные с использованием методов генной инженерии, в том числе генетически модифицированные источники, организмы». Он также определяет цели и принципы государственного регулирования в области безопасности пищевой продукции, компетенцию государственных органов в этой сфере.

Так, к компетенции правительства РК отнесено утверждение порядка оборота генетически модифицированных объектов и проведения работ по научно обоснованному подтверждению их безопасности. В компетенцию уполномоченного органа в области здравоохранения (Министерство здравоохранения и развития РК) входит утверждение порядка государственной регистрации, перерегистрации и отзыва решения о государственной регистрации ГМО. На уполномоченный орган в области санитарно-эпидемиологического благополучия населения и по защите прав потребителей (Министерство национальной экономики РК) возложены государственная регистрация, перерегистрация и отзыв решения о государственной регистрации ГМО, государственный контроль и надзор соответствия пищевой продукции требованиям технических регламентов в области безопасности пищевой продукции на стадии ее реализации.

Для осуществления государственного контроля и надзора безопасности пищевой продукции предусмотрена организация государством деятельности государственных лабораторий ветеринарно-санитарной и санитарно-эпидемиологической экспертизы, включая лаборатории для определения качественного и количественного составов содержания генетически модифицированных объектов и уровня радиационного облучения, в соответствии с международными требованиями, предъявляемыми к их материально-технической базе и персоналу.

Ст. 9 Закона устанавливает, что в Республике Казахстан производство (изготовление), ввоз (импорт) и реализация генетически модифицированных объектов, наряду с другими видами продукции и веществ, оказывающих вредное воздействие на здоровье человека, разрешаются только после их государственной регистрации, за исключением случаев производства (изготовления), ввоза (импорта) образцов, необходимых для проведения регистрационных испытаний. При этом регистрации подлежат ГМО, впервые производимые (изготавливаемые) и впервые ввозимые (импортируемые) на территорию страны. Государственная регистрация включает в себя экспертизу документов, подтверждающих соответствие пищевой продукции требованиям законодательства РК, и результатов проводимых научных и лабораторных исследований, а также внесение в государственные реестры ГМО. Сроки для применения подобной продукции устанавливаются уполномоченными органами. Порядок государственной регистрации определен специальным нормативным правовым актом.

Ст. 12 Закона регламентирует обязательность требований к безопасности пищевой продукции и меры по ее обеспечению, допуск к обороту ГМО только после научно обоснованного подтверждения их безопасности и проведения государственной регистрации. В числе особых

требований к безопасности пищевой продукции специального назначения, к которой относятся продукты детского, диетического и лечебно-профилактического питания, введен запрет при их производстве (изготовлении) использовать искусственные пищевые добавки и продовольственное сырье, изготовленное с применением генетически модифицированных объектов.

В ст. 15–19 указанного законодательного акта предусмотрены требования к безопасности пищевой продукции на стадиях ее создания, производства, расфасовки, упаковки и маркировки, хранения, транспортировки и реализации. При разработке продукции должны быть идентифицированы все возможные риски на всех этапах ее оборота вплоть до ее уничтожения, оценка которых проводится расчетным, экспериментальным и (или) экспертным путем с обеспечением возможности ее проверки. С учетом оценки рисков для каждого вида пищевой продукции при ее создании должен быть определен весь комплекс мер для ликвидации или уменьшения (снижения) рисков до допустимого (приемлемого) уровня во всех процессах. Закон требует, что на документах, памятках (листах-вкладышах), этикетках, контрэтикетках, кольеретках, ярлыках, наклейках (стикерах) с учетом видов пищевой продукции должны быть указаны на государственном и русском языках сведения о составе продукции, в том числе о наличии ГМО.

Глава 5 закона закрепляет процедуры по обеспечению безопасности пищевой продукции, включая подтверждение соответствия ее безопасности, процедуры идентификации, анализ и оценку риска, а также временные меры, принимаемые уполномоченными органами, по предупреждению возможного вредного воздействия на жизнь и здоровье человека пищевой продукцией, когда при анализе и оценке риска идентифицируется такая возможность, но имеющихся научных данных недостаточно для определения его степени.

В соответствии со ст. 34 в переходный период, т.е. до установления научно обоснованного подтверждения безопасности генетически модифицированных объектов в пищевой продукции, принимается уровень их содержания в пищевой продукции не выше установленного в государствах Европейского союза. Тем самым Казахстан подтверждает готовность следовать международным стандартам в этой сфере.

Таким образом, Закон РК «О безопасности пищевой продукции» является базовым актом, определяющим национальные стандарты использования генетически модифицированной продукции в Республике Казахстан.

Экологический кодекс РК в отдельной главе устанавливает экологические требования при производстве и использовании генетически модифицированных продуктов и организмов. Так, ст. 281 предусматривает, что в ходе операций по производству и использованию потенциально опасных биологических веществ, в том числе генетически модифицированных организмов и продуктов, должны обеспечиваться: 1) выполнение установленных нормативов предельно допустимого воздействия на окружающую среду в процессе производства, хранения, транспортировки и использования; 2) выполнение мер по предупреждению вредных последствий их применения для здоровья человека и окружающей среды; 3) использование генетически модифицированных продуктов только в рамках перечня, разрешенного к использованию уполномоченным органом в области охраны окружающей среды и государственным органом в области санитарно-эпидемиологического благополучия населения.

Ст. 282 ЭК закрепляет порядок осуществления генно-инженерной деятельности. В частности, в ходе операций по производству и использованию генетически модифицированных продуктов и организмов должны соблюдаться следующие требования:

1) природопользователи должны обладать системами и процедурами определения, откуда и куда поступают генетически модифицированные продукты;

2) для генетически модифицированных организмов, предназначенных для намеренного выпуска в окружающую среду, природопользователи должны передать в уполномоченный орган в области охраны окружающей среды и государственный орган санитарно-эпидемиологической службы подробную информацию об их особенностях;

3) для генетически модифицированных организмов, предназначенных для пищи, корма или переработки, природопользователи должны передавать в уполномоченный орган в области охраны окружающей среды декларацию о том, что продукт должен использоваться только как пища, корм или для переработки с описанием особенностей генетически модифицированных организмов, которые продукт может содержать;

4) в отношении пищевых продуктов и кормов, получаемых из генетически модифицированных организмов, природопользователи должны информировать покупателей, что продукт получен из генетически модифицированных организмов;

5) природопользователи должны сохранять информацию о производстве и использовании генетически модифицированных продуктов и организмов в течение пяти лет и представлять ее в уполномоченный орган в области охраны окружающей среды и государственный орган в области санитарно-эпидемиологического благополучия населения по их требованиям.

Сельскохозяйственные природопользователи должны посредством маркировки информировать покупателя их урожая, что он приобретает генетически модифицированный продукт, и вести реестр покупателей, которым они поставляют свою продукцию. На государственные органы возлагается обязанность распространять существующие положения о маркировке на все генетически модифицированные пищевые продукты и корма. Маркировке подлежат все пищевые продукты и корма, содержащие, или состоящие, или полученные из генетически модифицированных организмов. Целью маркировки является информирование потребителей о фактических свойствах продукта или корма. Система маркировки генетически модифицированных продуктов основана на возможности обнаружить генетически модифицированные дезоксирибонуклеиды или белки в конечном пищевом продукте [3].

Обязанность продавца, изготовителя или исполнителя представлять потребителю информацию о товаре содержит также Закон РК «О защите прав потребителей». В частности, пп. б) п. 1 ст. 25 гласит, что такая информация должна содержать сведения о наличии в продуктах питания компонентов, состоящих из (или) полученных с применением генетически модифицированных организмов, в случае, если их содержание в таком компоненте составляет 0,9 и более процентов. При этом слова «данный продукт содержит генетически модифицированные организмы» должны указываться отдельно стоящим предложением, для упакованных продуктов – на ярлыке, для неупакованных продуктов – на указателях о продукте [4].

Законодательство страны также регулирует вопросы, связанные с генно-модифицированным сырьем, являющимся основой для выращивания сельскохозяйственных растений. Так, п. 6 ст. 19 Закона РК «О семеноводстве» разрешает ввоз в Республику Казахстан партий семян сортов, полученных на основе генной инженерии (генетически модифицированных), лишь по согласованию с уполномоченным органом [5].

Постановлением Правительства РК от 27 июня 2008 г. № 630 утверждены Правила оборота генетически модифицированных объектов», а Порядок ввоза (импорта) пищевой продукции, содержащей ГМО, на территорию Республики Казахстан регламентирован Постановлением Правительства РК от 19 февраля 2008 г. № 165 [6]. Под оборотом генетически модифицированных объектов понимаются процессы (стадии) реализации (продажи или поставки), включая ввоз (импорт) генетически модифицированных объектов, также связанные с ними процессы расфасовки, упаковки, маркировки, хранения и транспортировки. Оборота генетически модифицированных объектов допускается с соблюдением требований законодательства и только после научно обоснованного подтверждения их безопасности и проведения их государственной регистрации. Ввоз (импорт) и реализация на территории Республики Казахстан ГМО разрешаются лишь после их государственной регистрации, за исключением случаев ввоза (импорта) образцов, необходимых для проведения регистрационных испытаний.

Способы расфасовки и упаковки, а также упаковочные материалы, используемые при обороте ГМО, должны обеспечивать их безопасность в соответствии с требованиями, установленными законодательством. Транспортные средства, используемые при обороте ГМО, должны иметь санитарный паспорт. На документах, памятках (листах-вкладышах), этикетках, контр-этикетках, кольеретках, ярлыках, наклейках (стикерах), кроме информации, определенной законодательством РК о безопасности пищевой продукции, на государственном и русском языках указываются сведения о наличии и количестве ГМО в пищевом продукте. Реализация ГМО осуществляется через объекты внутренней торговли, соответствующие установленным требованиям.

Требования к безопасности генетически модифицированных продуктов содержатся в технических регламентах [7]. Они предусматривают среди наиболее вероятных рисков, вследствие которых продукция приобретает опасные свойства, которые отрицательно действуют на здоровье человека и окружающую среду, превышение предельно допустимого уровня в их составе

продуктов генной инженерии. Для некоторых видов продукции (хлеба, хлебобулочных и кондитерских изделий, продуктов детского, диетического и лечебно-профилактического питания) использование ГМО или отдельных их видов вообще не допускается.

Таким образом, на сегодня нормативно-правовая база нашей страны в области оборота генетически модифицированной продукции носит разрозненный характер и представлена целым рядом законодательных и подзаконных актов. Однако многие вопросы, связанные с производством, изготовлением, реализацией ГМО, остаются неурегулированными. Государственный контроль за качеством продукции, содержащей ГМО, ввозом их на территорию Казахстана не ведется должным образом. Это позволяет странам-экспортерам практически беспрепятственно импортировать такие продукты и сырье. Постоянный мониторинг рынка оборота пищевой продукции и сырья для нее, содержащих ГМО, в том числе и не разрешенных к реализации в республике, не проводится.

Эффективно налаженная система информирования потребителей также фактически отсутствует. Требования к маркировке продовольственных товаров о наличии ГМО почти не соблюдаются. Можно также отметить и невысокую культуру потребления населения страны, которое в значительной степени не владеет необходимой информацией в этой области, о возможных негативных последствиях воздействия ГМО на здоровье.

В этой связи возникает необходимость совершенствования законодательной базы, которая обеспечила бы полную безопасность потребителя пищевой продукции. В 2010 г. по поручению главы государства был разработан проект Закона РК «О государственном регулировании генно-инженерной деятельности». Он был создан на основе Модельного закона СНГ «О безопасности деятельности, связанной с генетически модифицированными организмами», принятого в 2006 г.

Законопроект наряду с понятием генетически модифицированные объекты» ввел понятие «живые измененные организмы» (ЖИО) – «любые живые организмы/микроорганизмы, обладающие новой комбинацией генетического материала, полученные благодаря использованию методов генной инженерии, способные к воспроизводству или передаче наследственного генетического материала».

Предметом регулирования будущего закона должны стать общественные отношения, возникающие при создании, испытании, использовании в замкнутых системах и (или) открытых системах, выпуске в окружающую среду, трансграничном перемещении, утилизации и уничтожении живых измененных организмов и генетически модифицированных объектов.

Цели государственного регулирования генно-инженерной деятельности включают в себя: 1) защиту здоровья населения при осуществлении генно-инженерной деятельности; 2) охрану и восстановление окружающей среды при использовании ЖИО/ГМО; 3) развитие генно-инженерной деятельности; 4) обеспечение безопасности страны при осуществлении генно-инженерной деятельности.

Государственное регулирование генно-модифицированной деятельности будет осуществляться посредством экспертной оценки рисков, введения государственного реестра ГМО, выдачи разрешений на занятие генно-инженерной деятельностью и осуществление государственного контроля за генно-инженерной деятельностью. Также предусматривается создание координационного центра, в состав которого войдут и заинтересованные государственные органы, и научно-исследовательские организации. Координационный центр будет осуществлять экспертную оценку рисков при регистрации генетически модифицированных объектов. Планируется, что на территории республики будут введены ограничения на изготовление, производство, оборот, импорт и экспорт продуктов специального назначения и детского питания, содержащие ГМО, клонирование человека, генно-инженерную деятельность без разрешения уполномоченного органа, транзит, импорт и экспорт ГМО, не зарегистрированных в государственных реестрах.

К сожалению, несмотря на то, что данный законопроект был представлен в Парламенте еще в 2011 г., пока его судьба висит в воздухе. Полагаем, что жизнь и здоровье населения страны, продовольственная безопасность государства требуют как можно скорейшего принятия данного закона и внесения изменений и дополнений в сопутствующие акты, установления системы жесткого контроля за оборотом генетически модифицированной продукции в Республике Казахстан.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Закон РК «О техническом регулировании»: принят 9 ноября 2004 г. № 603 // Ведомости Парламента РК. – 2004. – № 21. – Ст. 124.
- 2 Закон РК «О безопасности пищевой продукции»: принят 21 июля 2007 г. № 301 // Ведомости Парламента РК. – 2007. – № 17. – Ст. 133.
- 3 Экологический кодекс РК от 9 января 2007 г. № 212 // Ведомости Парламента РК. – 2007. – № 1. – Ст. 1.
- 4 Закон РК «О защите прав потребителей»: принят в 2010 г. № 274-IV // Ведомости Парламента РК. – 2010. – № 9. – Ст. 43.
- 5 Закон РК «О семеноводстве»: принят 8 февраля 2003 г. № 385 // Ведомости Парламента РК. – 2003. – № 3. – Ст. 16.
- 6 Об утверждении Правил оборота генетически модифицированных объектов: утв. Постановлением Правительства РК 27 июня 2008 г. № 630; Об утверждении Правил ввоза (импорта) пищевой продукции, подлежащей государственной регистрации: утв. Постановлением Правительства 19 февраля 2008 г. № 165 // САПП РК. – 2008. – № 31. – Ст. 322; № 9. – Ст. 92.
- 7 Технический регламент «Требования к безопасности мяса и мясной продукции»: утв. Постановлением Правительства РК 8 апреля 2008 г. № 336; Технический регламент «Требования к безопасности пищевых добавок, их производства и оборота»: утв. Постановлением Правительства РК 4 мая 2008 г. № 410; Технический регламент «Требования к безопасности продуктов детского, диетического и лечебно-профилактического питания»: утв. Постановлением Правительства РК 4 мая 2008 г. № 411; Технический регламент «Требования к безопасности хлеба и хлебобулочных, кондитерских изделий»: утв. Постановлением Правительства РК 26 мая 2008 г. № 496; Технический регламент «Требования к безопасности плодов, овощей, корнеплодов и продуктов их переработки»: утв. Постановлением Правительства РК 6 июня 2008 г. № 541 // САПП РК. – 2008. – № 19. – Ст. 181; № 23. – Ст. 215, 216; № 27. – Ст. 256; № 29. – Ст. 282.

SPISOK LITERATURY

- 1 Zakon RK «O tehničeskom regulirovanii»: prinjat 9 nojabrja 2004 g. № 603 // Vedomosti Parlamenta RK. – 2004. – № 21. – St. 124.
- 2 Zakon RK «O bezopasnosti pishhevoj produkcii»: prinjat 21 ijulja 2007 g. № 301 // Vedomosti Parlamenta RK. – 2007. – № 17. – St. 133.
- 3 Jekologičeskij kodeks RK ot 9 janvarja 2007 g. № 212 // Vedomosti Parlamenta RK. – 2007. – № 1. – St. 1.
- 4 Zakon RK «O zashhite prav potrebitelej»: prinjat v 2010 g. № 274-IV // Vedomosti Parlamenta RK. – 2010. – № 9. – St. 43.
- 5 Zakon RK «O semenovodstve»: prinjat 8 fevralja 2003 g. № 385 // Vedomosti Parlamenta RK. – 2003. – № 3. – St. 16.
- 6 Ob utverzhenii Pravil oborota genetičeski modifitsirovannyh ob#ektov: utv. Postanovleniem Pravitel'stva RK 27 ijunja 2008 g. № 630; Ob utverzhenii Pravil vvoza (importa) pishhevoj produkcii, podležashhej gosudarstvennoj registracii: utv. Postanovleniem Pravitel'stva 19 fevralja 2008 g. № 165 // SAPP RK. – 2008. – № 31. – St. 322; № 9. – St. 92.
- 7 Tehničeskij reglament «Trebovanija k bezopasnosti mjaso i mjasnoj produkcii»: utv. Postanovleniem Pravitel'stva RK 8 aprelja 2008 g. № 336; Tehničeskij reglament «Trebovanija k bezopasnosti pishhevyh dobavok, ih proizvodstva i oborota»: utv. Postanovleniem Pravitel'stva RK 4 maja 2008 g. № 410; Tehničeskij reglament «Trebovanija k bezopasnosti produktov detskogo, dietičeskogo i lečebno-profilaktičeskogo pitaniija»: utv. Postanovleniem Pravitel'stva RK 4 maja 2008 g. № 411; Tehničeskij reglament «Trebovanija k bezopasnosti hleba i hlebobulochnyh, konditerskih izdelij»: utv. Postanovleniem Pravitel'stva RK 26 maja 2008 g. № 496; Tehničeskij reglament «Trebovanija k bezopasnosti plodov, ovoshhej, korneplodov i produktov ih pererabotki»: utv. Postanovleniem Pravitel'stva RK 6 ijunja 2008 g. № 541 // SAPP RK. – 2008. – № 19. – St. 181; № 23. – St. 215, 216; № 27. – St. 256; № 29. – St. 282.

Түйін

Мақалада генетикалық түрлендірілген тағам өнімдері айналымы саласындағы Қазақстан Республикасының заңнамасына шолу ұсынылады. «Техникалық реттеу туралы» ҚР Заңының, «Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі туралы» ҚР Заңы, ҚР Экологиялық кодексі, «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» ҚР Заңы нормаларына, құрамында генетикалық түрлендірілген объектілері бар азық-түлік өнімдерін өндіру (дайындау), әзірлеу, буып-түю және таңбалау, сақтау, тасымалдау, сату, кәдеге жарату және жою тәртібін реттейтін басқа да ілеспелі заңдар мен заңға сәйкес нормативтік-құқықтық актілерге талдау жасалды. Ұғымдық аппарат зерттеліп, осы саладағы орталық және жергілікті мемлекеттік органдардың құзыреті, генетикалық түрлендірілген азық-түлік өнімдеріне белгіленетін қауіпсіздік талаптары қарастырылды. Құрамында генетикалық түрлендірілген объектілері бар азық-түлік өнімдерінің айналымы саласындағы қатынастарды құқықтық реттеу және оны қолдану тәжірибесіндегі кемшіліктер мен өзекті мәселелер анықталды. 2011 жылы Парламентке ұсынылған «Генетикалық түрлендірілген организмдермен байланысты қауіпсіздік шаралары туралы» ТМД Модельдік заңның негізінде әзірленген, «Гендік-инженерлік қызметті мемлекеттік реттеу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасына қысқаша талдау жасалған. Қазақстанда гендік инженерия өнімдерін қауіпсіз пайдалану саласындағы мемлекеттік бақылаудың тиімді жүйесін қалыптастыру және қазіргі уақытта орын алушы кемшіліктерді жою мақсатында осы Заңды тезірек қабылдау қажеттілігі туралы және қолданыстағы заңдар мен заңға сәйкес нормативтік-құқықтық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажеттілігі туралы қорытынды жасалды.

Тірек сөздер: генетикалық түрлендірілген өнім, гендік-инженерия қызметі, азық-түлік өнімдері, қауіпсіздік.

Resume

The article provides an overview of the Republic of Kazakhstan legislation in the sphere of circulation of genetically modified food products. The analysis of the norms of the Law «On Technical Regulation», of the Law «On food safety», Environmental Code of the Republic of Kazakhstan, of the Law «On Protection of Consumer Rights» and other related laws and subordinate legislation governing the creation (manufacturing), production, packaging and labeling, storage, transportation, sale, utilization and disposal of food products containing genetically modified organisms is given. Abstract conceptual apparatus, the competence of central and local government bodies in this field, the basic requirements for the safety of genetically modified foods are investigated. Problems and shortcomings in the legal regulation and the practice of its application in the field of genetically modified food products circulation are identified. The brief analysis of the draft Law of the Republic of Kazakhstan «On state regulation of genetic engineering», developed on the basis of the CIS Model Law «On safety activities related to genetically modified organisms», and presented to the Parliament in 2011 is made. The conclusion on the necessity for early adoption of the Law and the amendment of related laws and subordinate legal acts in order to eliminate the existing shortcomings and the formation of an effective system of state control over the safe use of genetically engineered products in Kazakhstan is drawn.

Key words: genetically modified products, genetic engineering activities, food production, security.

Н.К. АМИРОВ.
Университет «Туран»,
к.ю.н., доцент

О ВЛИЯНИИ ВЫБОРОВ В МАЖИЛИС НА БУДУЩЕЕ РЕФОРМ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье исследуются вопросы влияния прошедших в марте 2016 г. внеочередных выборов в Мажилис Парламента на будущее реформ в Казахстане. Актуальность темы исследования заключается в том, что с выборами в Мажилис связаны многие ожидания в обществе. Мажилис Парламента V созыва выполнил свою историческую миссию. Была создана законодательная база реализации Плана нации, приняты около 80 законов. По каждой из пяти институциональных реформ президента были выработаны «Дорожные карты» по их реализации. Выборы в Мажилис были необходимы для того, чтобы сформировать новый Парламент, который получит мандат народного доверия для полноценной и уверенной реализации пяти институциональных реформ и антикризисной стратегии. Наступает новый исторический период, начинается масштабная модернизация страны и политическая реализация по всем направлениям реформ. На народных избранников, политические партии, представленные в высшем представительном органе, возлагается очень большая ответственность. В какой-то мере выборы призваны способствовать снятию социального напряжения, укреплению стабильности. Выполнение этой задачи зависит от дальнейшей работы Мажилиса и Парламента в целом. Если Парламент и его палаты будут проявлять большую политическую активность, равномерно отстаивать интересы всех социальных групп, если будут предприняты дальнейшие шаги в развитии демократии, то задачи, которые возлагаются на нынешний состав Парламента, будут выполнены.

Ключевые слова: Парламент, Мажилис, правительство, выборы, демократия, Ассамблея народа Казахстана.

В январе 2016 г. было принято обращение депутатов Мажилиса Парламента Республики Казахстан с инициативой о проведении досрочных выборов депутатов Мажилиса Парламента и маслихатов всех уровней. Инициативу о досрочных выборах депутаты обосновали тем, что надо незамедлительно приступить к реализации новых реформ. По словам депутатов, Мажилис Парламента V созыва выполнил свою историческую миссию. Была создана законодательная база для осуществления Плана нации. По пяти институциональным реформам были выработаны «Дорожные карты». Парламент, принявший почти 80 нужных стране законов, безусловно, заслуживает большого уважения и доверия. Профессионализм такого Парламента не ставится под сомнение, даже как-то трудно говорить об окончании его исторической миссии, тем не менее инициатива о досрочном роспуске – это выбор депутатов и с этим тоже надо считаться.

Хотелось бы заметить, что простые избиратели со временем устают от внеочередных выборов. И нужны весомые объяснения в необходимости внеочередных выборов. Но еще больше нужны реальные, видимые результаты реформ после выборов. «Ак жол» как партия национального бизнеса также выступила за роспуск Мажилиса. Этот шаг необходим для того, чтобы сформировать новый Парламент, получивший мандат народного доверия для полноценной и уверенной реализации пяти институциональных реформ Президента и антикризисной стратегии нашего государства. По мнению партии «Ак жол», нам как воздух нужны предсказуемость и уверенность в завтрашнем дне. Бизнес хочет работать, не отвлекаясь на дискуссии. Действительно, для предпринимателей очень важно иметь уверенность в стабильности политической и экономической ситуации. Но их интересует не только деловой климат в стране. Средний класс, предприниматели разных уровней все активнее участвуют в общественно-политической жизни. Предпринимательские сообщества и группы имеют свои сформировавшиеся политические интересы и взгляды. Они также чего-то ожидают от этих выборов.

По мнению депутата В.Б. Косарева, сейчас, когда наступает новый исторический период, начинается масштабная модернизация страны и политическая реализация по всем направлениям президентских реформ, принципиально важно, чтобы партии получили новый мандат доверия избирателей. Хотелось бы добавить, что выборы всегда являются неким событием, оживляющим политическую и партийную жизнь. Партии, находящиеся у власти, стараются сохранить и упрочить свое влияние, другие же партии, наоборот, стремятся приблизиться к

властным вершинам. На выборах 20 марта 2016 г. особых изменений в раскладе мест в Мажилесе не произошло. В основном партии сохранили свои позиции, повторно получили мандат доверия. Исходя из той экономической обстановки, в которой проходили выборы, этот мандат доверия обязывает партии ко многому.

Действительно, тот сложный период, который переживает страна, требует обновления высшего представительного органа, получения нового мандата доверия от народа. Предстоящие реформы (возможно, некоторые из них будут непопулярными) являются неотложными, необходимыми. Но и здесь очень важно обеспечить менее болезненный для населения выход из экономического кризиса. Поэтому на народных избранников, на политические партии, представленные в высшем представительном органе, возлагается очень большая ответственность. В какой-то мере выборы призваны способствовать снятию социального напряжения, укреплению стабильности. Но выполнение этой задачи зависит от дальнейшей работы Мажилеса и Парламента в целом. Если Парламент и его Палаты будут проявлять большую политическую активность, равномерно отстаивать интересы всех социальных групп, если будут дальнейшие шаги в сторону становления парламентско-президентской республики, то существует большая вероятность выполнения тех исторических задач, которые возлагаются на нынешний состав Парламента. Казахстанское общество находится в ожидании определенных политических, экономических и социальных перемен. И тут очень важную роль играет позиция главы государства, позиция правительства. Если будет политическая воля, политическая решимость высших государственных институтов, то Казахстан может добиться еще больших результатов.

Эксперты отмечают, что прошедшие 20 марта 2016 г. в Казахстане досрочные парламентские выборы можно считать шагом на пути демократизации Казахстана. Этим выборам в Казахстане, России и за рубежом придается очень большое значение. Их рассматривают в контексте политической эволюции Казахстана в демократическое государство. Единственный вариант сохранения столь сложного с этнической и клановой точки зрения государства, как Казахстан, расположенного на стыке среднеазиатского, российского, турецкого и китайского цивилизационных проектов, – это создание там гражданского общества и демократического государства с евразийским взглядом на собственное общество и на окружающий мир. Но и демократизация должна проходить правильно, то есть постепенно и эволюционно, без шоков и потрясений как для населения, так и для привыкшей к определенной модели элите. По мнению Президента РК Н.А. Назарбаева, настало время для нового этапа трансформации страны. Президент РК заявил о том, что думает о «перераспределении власти между ветвями – президентом, парламентом и правительством», то есть о переходе как минимум к президентско-парламентской форме правления.

Однако для этого нужен парламент, состоящий из молодых (в политическом плане, конечно) и энергичных людей, а также новое поколение элиты. Такие люди, по мнению некоторых экспертов, и появятся после нынешних выборов. «Только 25–30 процентов кандидатов предыдущего созыва идут в новый парламент. Таким образом, осуществляется внушительная ротация. А парламент – это еще и люди, которые затем переходят в правительство, верхнюю палату, акимы-губернаторы областей тоже приходят оттуда. То есть идет обновление сразу многих уровней власти», – говорит Л. Гусев [1]. Несмотря на некоторую критику необходимости выборов, тем не менее выборы прошли. И эти выборы будут иметь большое значение для дальнейших реформ в столь непростое время. Очень важно, чтобы реформы не были только на бумаге, половинчатыми, только экономическими, только для центра. Реформ ждет население в регионах. В областных центрах и небольших городах – одни ожидания, на селе – немного другие ожидания. Казахстану необходимо и дальше продвигать расширение местного самоуправления, возможно, выходить на прямые выборы районных и городских акимов. Конечно, реформы высших органов власти тоже важны, но жизнь простых людей на местах во многом зависит от организации и ответственности местной власти, от степени влияния населения на региональные власти. Все это уменьшило бы ответственность центра, сняло часть социального напряжения, решило ряд проблем на местах. Особенно был бы полезен опыт США, Великобритании, Франции и Германии в области местного самоуправления. Подобные шаги сделали бы понятной для населения некоторые аспекты политической жизни, политических реформ. Но тут важно, с одной стороны, всегда сохранять баланс, а с другой стороны – не отставать от передовых в политическом

плане государств. Передовые в политическом плане государства – чаще всего высокоразвитые в экономическом, технологическом и военном плане, имеют большую способность выживать, сохраняться, проводить экспансию. Наряду с миролюбивой многовекторной внешней политикой Казахстану важно идти в ногу со временем в плане внутривнутриполитических преобразований. В вопросах реформы общественно-политической сферы государство должно внимательно прислушиваться к внутренним запросам, чаяниям и потребностям казахстанского общества.

Недавно Президент РК призвал другие государства «не подгонять» республику на пути к демократии. «Демократия – это не начало пути, демократия для нас – это конец пути. И мы, постепенно реформируя, принимая законы, двигаемся в этом направлении. И подгонять нас не надо, потому что мы другие, это Азия, у нас другие отношения, семейные отношения, другая религия, другие возможности между людьми. Поэтому всем государствам надо научиться уважать традиции, которые есть, историю и культуру друг друга. Ключевой вопрос: будут ли изменения в политической системе? Это вопрос Конституции. Конституция принята на референдуме всем народом, и изменения тоже будет принимать народ. Изменения должны быть. Президентская система власти в Казахстане существует, речь может идти по перераспределению власти между ветвями: президентом, парламентом и правительством. Мы в этом направлении думаем, и когда это будет происходить, мы посмотрим по обстановке в экономике, мире, внутри страны. Если будет такова воля нашего народа, если надо будет переходить на другую систему управления, то мы очень серьезно будем над этим думать и думаем», – сказал Президент РК [2].

По мнению главы государства, на 60% состава меняется Парламент страны. И это правильно, потому что нужен понимающий, профессиональный Парламент, законы должны издавать специалисты, юристы, экономисты должны делать экономисты, поэтому изменения эти происходят. Правительство формируется Парламентом. Перед вновь избранным Парламентом правительство складывает свои полномочия, после избрания и Парламент будет голосовать за доверие правительству. Если доверие премьер-министру будет оказано, правительство будет продолжать работу, если не будет оказано, правительство будет распущено [3]. Позже вопрос о доверии Мажилиса правительству РК был отдельно вынесен на заседании нового состава Мажилиса. Мажилис Парламента РК VI созыва выразил доверие действующему правительству. В ходе заседания 96 депутатов проголосовали «за», 7 – воздержались, 4 – против. Данное обстоятельство также показывает нам, насколько важно вынесение вопроса о доверии правительству со стороны нового состава Мажилиса. Новый состав Мажилиса означает новый выбор избирателей, новый срез настроений в обществе, иной качественный (положительный или отрицательный) настрой различных социальных слоев, групп и политических сил. С учетом объективной необходимости постепенного перехода к парламентско-президентской республике вполне естественно сложение полномочий правительством не только перед новым Президентом, но и перед новым составом Мажилиса. Пока что согласно Конституции РК правительство слагает свои полномочия перед вновь избранным Президентом Республики Казахстан. Перед вновь избранным Мажилисом Парламента премьер-министр республики ставит вопрос о доверии правительству. В случае выражения Мажилисом доверия правительство продолжает исполнять свои обязанности.

По мнению политолога С. Маркова, важным является и то, что в Казахстане обеспечен социальный, межнациональный, межконфессиональный мир. После распада Союза Казахстан рассматривался многими аналитиками как потенциально конфликтная страна, поскольку здесь две крупные этнические общины – русская и казахская, которые традиционно исповедуют разные религии – православное христианство и ислам. Вдобавок ко всему сложные отношения с соседями, особенно на юге. Однако руководству Казахстана удалось создать условия, близкие к идеальным, для совместной жизни русских и казахов, православных и мусульман. Мы четверть века практически ничего не слышали о межнациональных столкновениях. Казахстан демонстрирует прекрасные отношения с Россией, а русский язык является государственным языком наряду с казахским, и никаких противоречий в этой сфере не наблюдается. В стране реальное и демократическое двуязычие. При виде результатов украинских и киргизских революций большинство населения Казахстана склоняется к мысли, что демократия лучше реализуется в форме социального согласия, экономического развития и открытости страны внешнему миру [4]. Поэтому надо отметить, что прошедшие выборы в Мажилис, участие в Мажилисе депутатов от

Ассамблеи народа Казахстана также имеют целью упрочение дружественных межнациональных и межконфессиональных отношений.

На выборах депутатов Мажилиса от Ассамблеи народа Казахстана Президент РК выразил благодарность «всем членам Ассамблеи народа Казахстана. Двадцать лет нашей Ассамблее – уникальной организации. Двадцать лет спокойствия, 20 лет мира и развития Казахстана. Ассамблея от имени 100 этносов делегирует девять своих депутатов, которые должны защищать интересы. Такого нигде нет» [5]. Как передают СМИ, глава государства в своем выступлении перед народными избранниками назвал Ассамблею народа Казахстана новым социальным лифтом, который открывает большие возможности. Действительно, в таком непростом и многонациональном государстве, как Казахстан, создан уникальный, востребованный по времени орган – Ассамблея народа. Он позволяет аккумулировать значимые интересы разных этносов, доводить их до уровня высшего представительного органа.

Мажилис Парламента обновился в большей части. Но некоторые депутаты прежнего, пятого созыва вошли в Мажилис нового созыва. Депутаты Мажилиса предыдущего, пятого созыва, вошедшие в партийные списки нового состава нижней палаты казахстанского Парламента, обеспечат преемственность в его деятельности, убежден Президент Н.А. Назарбаев. В новых условиях возрастает общеполитическая роль и ответственность парламента в целом, каждой его палаты. Надо усиливать межпартийное взаимодействие парламентариев, добиться слаженной работы всех фракций депутатских групп. Новые депутаты включатся в работу не затягивая, а старый состав обеспечит преемственность и быстрый переход на новые рельсы, – сказал Н.А. Назарбаев, выступая на открытии первой сессии Парламента шестого созыва.

В новых условиях возрастает ответственность всех народных избранников. Новому составу Парламента необходимо будет решать прежде всего экономические задачи. Такое поручение дал Президент РК Н.А. Назарбаев во время выступления на открытии первой сессии Парламента VI созыва. Нужно будет принять Единый таможенный и налоговый кодекс, который обеспечит прозрачность процедур. С принятием Кодекса о недрах и недропользовании будут аккумулированы в едином законодательном акте все нормы, регулирующие отношения в этой сфере. Нужны изменения в действующее законодательство в области электроэнергетики. В рамках второго этапа реформирования антимонопольной сферы необходимо внести изменения в законодательные акты по вопросам конкуренции. Следует модернизировать действующее законодательство в части дальнейшей передачи государственных функций в конкурентную среду, – обозначил круг задач Президент. Вместе с тем он подчеркнул, что развитие мировой экономики обязательно будет вносить свои корректировки в планы и в новых условиях возрастает ответственность обеих палат Парламента. В то же время Президент РК убежден, что депутаты Мажилиса продолжают традицию конструктивного взаимодействия в законотворческом процессе с Сенатом. По мнению Н.А. Назарбаева, на депутатов возложена задача законодательного обеспечения масштабной работы по координатному преобразованию страны. Эти выборы были особенными, электорат был активным и всему миру продемонстрировал, что за годы независимости мы получили возможность провести открытые и равные выборы. Все эксперты и наблюдатели дали нам положительную оценку, это большое достижение, – подчеркнул Президент РК.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Метод Назарбаева // Expert Online. – 2016. – 21 марта.
- 2 Назарбаев заявил о возможном изменении государственного строя в Казахстане: //http://timeskz.kz/14715-nazarbaev-zayavil-o-vozmozhnom-izmenenii-gosudarstvennogo-stroya-v-kazahstane.html.
- 3 Президент РК ответил на вопрос о возможной смене правительства: //http://www.zakon.kz/4781723-prezident-rk-otvetil-na-vopros-o.html.
- 4 Назарбаев получил вотум доверия народа: //http://izvestia.ru/news/607012.
- 5 Назарбаев: Ассамблея народа Казахстана обеспечила республике мир и спокойствие: //http://www.vestikavkaza.ru/news/Nazarbaev-Assambleya-naroda-Kazahstana-obespechila-respublike-mir-i-spokoystvie.html.

SPISOK LITERATURY

- 1 Metod Nazarbaeva // Expert Online. – 2016. – 21 marta.
- 2 Nazarbaev zajavil o vozmozhnom izmenenii gosudarstvennogo stroja v Kazahstane: //http://timeskz.kz/14715-nazarbaev-zayavil-o-vozmozhnom-izmenenii-gosudarstvennogo-stroya-v-kazahstane.html.
- 3 Prezident RK otvetil na vopros o vozmozhnoj smene pravitel'stva: //http://www.zakon.kz/4781723-prezident-rk-otvetil-na-vopros-o.html.
- 4 Nazarbaev poluchil votum doverija naroda: //http://izvestia.ru/news/607012.
- 5 Nazarbaev: Assambleja naroda Kazahstana obespechila respublike mir i spokojstvie: //http://www.vestikavkaza.ru/news/Nazarbaev-Assambleya-naroda-Kazahstana-obespechila-respublike-mir-i-spojostvie.html.

Түйін

Бұл мақалада 2016 жылдың наурыз айында өткен Парламент Мәжілісі кезектен тыс сайлауының Қазақстанның болашақ реформаларына әсері туралы мәселелері зерттеледі. Зерттеу тақырыбының өзектілігі Мәжіліс сайлауымен байланысты күтілетін өзгерістерде. Соңғы өткен сайлау алдындағы Мәжілістің V шақырылымы өзінің негізгі міндеттерін атқарды. Ұлттық жоспарды жүзеге асыру мақсатында заңнамалық негіздерін құрды және 80-ге жуық заң қабылдады. Президенттің бес институционалдық реформалары бойынша «Жол карталары» қалыптастырылды. Президенттің бес институционалдық реформасын толыққанды батыл жүзеге асырып және халық үмітін ақтайтын жаңа Парламентті құру үшін Мәжілістің сайлауы қажет болды. Елімізде жаңа тарихи кезең басталып келеді, республиканы ауқымды жаңғырту мақсатында барлық бағыттар бойынша реформаларды саяси жүзеге асыру басталды. Жоғары өкілдік органда ұсынылған халық қалаулары мен саяси партияларға үлкен жауапкершілік жүктеледі. Сайлауды өткізудің себептерінің тағы бірі – қоғамдағы әлеуметтік шиеленісуді алдын алып, елімізде тұрақтылықты нығайту. Бұл мақсатқа жету Мәжіліс пен Парламенттің алдағы жұмысына байланысты. Егер Парламент және оның Палаталары үлкен саяси белсенділік танытатын болса, барлық әлеуметтік топтардың мүдделерін қорғаса және демократияның дамытуына батыл қадамдар жасаса Парламенттің осы құрамына жүктелген міндеттер жүзеге асары сөзсіз.

Тірек сөздер: Парламент, Мәжіліс, үкімет, сайлау, демократия, Қазақстан халқы Ассамблеясы.

Resume

In this article the issues of influence of elections for the Majilis of the Parliament, which were held in March 2016, on the future of reforms in Kazakhstan are researched. The topicality of the research lies in the fact that the elections for the Majilis are connected with many expectations in society. The Majilis of the Parliament of the 5th convocation completed its historic mission. The legislative basis for the implementation of the Plan of the nation was created, 80 laws were taken. For each of the 5 institutional reforms of the President Road maps for their implementation were worked out. The elections for the Majilis were necessary in order to form a new Parliament, which will receive the popular mandate for a full and steady implementation of five institutional reforms and anti-crisis strategies. A new historical period starts, large-scale modernization of the country and political implementation in all areas of reforms begins. Great responsibility rests on deputies, political parties in the representative body. To some extent elections are intended to contribute to ease social tension, strengthen stability. This task is dependent on further work of the Majilis and the Parliament as a whole. If the Parliament and its Chambers are politicaly active, defend the interests of all social groups equally, further measures on the development of democracy are taken, the tasks assigned to the current composition of the Parliament will be implemented.

Key words: Parliament, Majilis, government, elections, democracy, Assembly of People of Kazakhstan.

УДК 371

В.А. КОРАБЛЕВ.
Университет «Туран»,
к.э.н., профессор

СЛОВО О ВЕЛИКОМ УЧИТЕЛЕ

Учителями славится Земля,
ученики приносят славу ей...
А. Дементьев

Статья посвящена Радостовцу Владимиру Константиновичу, доктору экономических наук, профессору, заслуженному деятелю науки и техники, члену-корреспонденту НАН РК, которому 16 мая 2016 г. исполнилось бы 90 лет. Эта дата была отмечена научной общественностью, его аспирантами и соискателями, родными и близкими. Владимир Константинович – гордость казахстанской науки. Именно он, как никто другой, понимал большое значение учета для экономики страны и постоянно вносил в его теоретические основы качественные изменения и дополнения. Владимир Константинович обогнал свое время, совершив качественный переворот в теории и методологии бухгалтерского учета отраслей народного хозяйства. Это он предвидел важное значение в экономике аудита, который пришел на смену ревизии и контролю. Владимир Константинович – автор 391 научной публикации общим объемом 2087,3 п.л., среди них 36 учебников и несколько монографий, 127 практических пособий и рекомендаций по учету и аудиту, 189 научных статей; 11 работ Владимира Константиновича переведены на казахский язык, кроме того, на грузинский, узбекский, латвийский, литовский и эстонский языки. Большой вклад Владимир Константинович внес в формирование научных кадров для Республики Казахстан. Под его руководством подготовлено 52 кандидата экономических наук и оказана научная и практическая помощь 6 докторам экономических наук. За цикл работ по учету и контролю в сельском хозяйстве Радостовец В.К. удостоен серебряной медали ВДНХ СССР.

Ключевые слова: креативный организатор, крупный ученый, талантливый педагог, член-корреспондент НАН РК, разработчик системы, наставник студенчества, профессионал высокого класса, Учитель, аудитор, теоретические исследования, актуальность, востребованность изданий, теория и методология, бухгалтерский учет.

Владимир Константинович Радостовец – вряд ли кому незнакомо в научном мире это имя. Его личность в плеяде казахстанских ученых следует выделить особо. История в разные периоды выдвигает на первый план личности, которые необходимы для общественного прогресса. К этой когорте можно со всей справедливостью отнести члена-корреспондента НАН РК В.К. Радостовца. Первый доктор экономических наук по бухучету в Казахстане, заслуженный деятель науки и техники, профессор, в честь которого в 1999 г. впервые названа улица в г. Алматы.

16 мая 2016 г. Владимиру Константиновичу исполнилось бы 90 лет. В этот славный юбилей многие из нас вспоминают Владимира Константиновича не только как своего научного наставника, но и как человека. Воспоминания помогают понять и оценить то время, когда рядом с нами находились такие люди, как В.К. Радостовец. А главное – приходит и понимание того, как много теряешь с уходом таких людей.

Каким человеком он запомнился мне?

С Владимиром Константиновичем я познакомился в 1965 г., когда стал студентом Алма-Атинского института народного хозяйства. На своих лекциях по бухучету, скучной для непосвященных дисциплине, он придавал ей привкус романтики, особой науки, которая, как Золушка, ждала своего звездного часа. Он, словно волшебник, за четверть века предвидел и предвосхитил то время, когда модный молодежный шлагер начала 90-х годов о милом бухгалтере словно снимет с глаз многих обывателей, в том числе и из ученой среды, шоры безразличия и неуважения к этой профессии, а песня станет своеобразным гимном бухгалтерскому учету и профессии счетного работника. Именно тогда, на пороге к рынку, всерьез заговорили о важной роли бухгалтерского учета и аудита, который заменил понятие «ревизия». Именно тогда изме-

нилось мнение о непрестижной прежде профессии работника учета. Именно тогда труд бухгалтера на многих фирмах и в компаниях стал высокооплачиваемым и престижным.

Судьба моя после окончания АИНХ сложилась таким образом, что, проработав по распределению несколько лет ревизором, старшим ревизором в Алма-Атинском городском управлении торговли, я поддался уговору одной из моих сокурсниц зайти на кафедру, чтобы решить вопрос с поступлением в аспирантуру АИНХ в качестве соискателя. Владимир Константинович приветствовал мое желание послужить учетной науке и моим первым научным руководителем назначил известного ученого М.Е. Бутина, который в годы Великой Отечественной войны, как выяснилось позже, работал на важнейшем оборонном предприятии – Уральском алюминиевом заводе вместе с моим дедом – работником плановой службы. Но вскоре в это решение вмешалось печальное событие: Мажекен Есенович неожиданно умер и моим научным руководителем стал Владимир Константинович.

Он согласился с моим желанием посвятить диссертационное исследование внутриведомственному контролю в торговле, которое с проблемой сохранности социалистической собственности в то время было очень актуальным, тем более что не все каналы хищений в этой отрасли были известны, а методики их раскрытия еще не были достаточно хорошо разработаны. Роль ревизора, как и роль бухгалтера, тогда была как бы задвинута на дальний план, хотя, наверное, по-настоящему важность роли ревизора в расследовании хищений и растрат понимали, помимо Владимира Константиновича, только в КРУ Минфина и Минторга, в Бюро судебно-бухгалтерской экспертизы, а также в ОБХСС. А мне пришлось сразу же после окончания вуза окунуться в сферу расследований всякого рода растрат, недостач и хищений, работая с опытными специалистами ревизионного дела, так что опыт пришел очень быстро. Причем многие наиболее запутанные и нераскрытые дела осуществлялись по запросам Министерства внутренних дел республики с выездом в Караганду, Балхаш, Гурьев.

Необходимые навыки расследования подобных дел, конечно, пришли не сразу. В первое время мне помогали коллеги, которые щедро делились своими знаниями о наиболее эффективных формах и методах ревизии и проверки. А главное – мерилom дальнейшего успеха на этом поприще для меня были знания, полученные в институте по бухгалтерскому учету, ревизии и контролю, анализу хозяйственной деятельности. Я не раз добрым словом вспоминал своих преподавателей, но особенно В.К. Радостовца. Он часто рассказывал, как работал бухгалтером на сельскохозяйственных предприятиях, как организовывал всевозможные проверки и какие использовал приемы и методы.

Вспоминается время, когда Владимир Константинович был моим научным руководителем. Умный, вдумчивый, понимающий все с полуслова, он быстро отметал ненужную словесную шелуху, даже многочисленные цитаты классиков марксизма-ленинизма, которые тогда рекомендовали использовать в научных работах методические рекомендации. Он говорил, что в кандидатской диссертации они нужны в меру, лучше больше конкретных предложений по улучшению положения дел в отрасли, чем повторять давно известные прописные истины. Он же поддерживал мое стремление работать над кандидатской диссертацией не спеша, но основательно. К этому выводу я пришел, когда по настоянию Владимира Константиновича стал ходить на защиту кандидатских диссертаций, в том числе и в других диссертационных советах. Порою, когда видел, как отдельных скороспелых аспирантов, чаще всего детей влиятельных государственных сановников, на защите буквально «тянули за уши», было стыдно за них и мне хотелось написать по-настоящему хорошую исследовательскую работу.

И после защиты кандидатской диссертации я услышал слова своего научного руководителя: «Ты сегодня защищался с блеском. Я очень доволен тобой». Конечно, приятно было слышать, когда он назвал меня одним из лучших, но «долгоиграющих» соискателей. Конечно, этот факт оценки может показаться нескромным с моей стороны, но почему этого надо стыдиться? Ведь заслужить такие слова от уважаемого мэтра учета тоже не просто.

И позднее я всегда понимал, что во многих научных или житейских вопросах всегда был прав Владимир Константинович. Его наука – правильно принимать решение, казалось бы, при нерешаемых ситуациях помогала мне и тогда, когда меня в 35 лет пригласили работать в аппарат правительства республики. Именно там мне пришлось отработать в отделах торговли, а затем внешнеэкономических связей в должности заместителя заведующего отделом 16 лет. Надо

было представлять те годы и тех, кто руководил торговлей, будучи в ранге заместителя председателя Совета Министров. Чаще всего «кураторы» торговли к ней никакого отношения с точки зрения профессионального диплома или практического опыта работы в этой сфере не имели. Для примера отмечу, что торговлей страны руководил почетный железнодорожник СССР, а у нас в республике в аппарате Совмина это был такой же заслуженный строитель. И вспомнив слова баснописца И.А. Крылова о том, что «когда пироги начнет тачать сапожник», нетрудно представить стиль и методы подобного руководства – постоянное дерганье, бесконечные вызовы, непонятные поручения. Сложно было тогда работать в торговле, так как многие парадные показатели выпуска продукции нашей легкой промышленности, сельского хозяйства – товары народного потребления чаще всего хорошо выглядели на бумаге, а не на прилавках магазинов по причине их отсутствия.

В 80-е гг. мне приходилось особенно часто общаться с Владимиром Константиновичем и всегда находить у него ответы на все сложные вопросы. Ведь он практически в течение 10 лет назначал меня руководителем дипломных работ. Несколько раз мне пришлось быть руководителем ГЭК в АИНХ. Уже после защиты моей кандидатской он мне доверял оппонирование многих кандидатских диссертаций. Кроме того, в период перестройки Владимир Константинович приглашал меня выступать с лекциями по проблемам торговли перед профессорско-преподавательским составом родного института, а я не отказывался, так как очень дорожил его доверием. Поэтому приходилось встречаться с ним очень часто.

Меня всегда поражала его огромная трудоспособность. В доме профессора в зале для гостей стоял обыкновенный обеденный стол, за которым постоянно работал Владимир Константинович. Во всяком случае, я никогда не видел его сидящим дома в рабочем кабинете за письменным столом. Видимо, большому человеку нужен был и большой (в данном случае) обеденный стол. Это своего рода привязанность к любимым вещам и предметам, создающим особый творческий тонус. И еще одна особенность, которая запомнилась мне. В этой же комнате стоял большой книжный шкаф, в котором хранились научные труды Владимира Константиновича. Их было столько, что труды классиков марксизма-ленинизма заслуженно занимали второе место по их количеству на его полках. По-моему, такое соотношение владельцу шкафа нравилось. Это, несомненно, было результатом его неустанного труда на ниве науки. Он был человеком, который радовался каждому прожитому трудовому дню. Для Владимира Константиновича невозможным было праздное времяпрепровождение, он всегда работал, много работал: писал статьи, книги, прочитывал многочисленные кандидатские и докторские работы, выносимые на защиту.

Владимиру Константиновичу до всего было дело. Несмотря на то, что главным вектором его научной деятельности был учет в сельском хозяйстве, он хорошо представлял проблемы бухгалтерского учета в отраслях народного хозяйства и умел их обозначить перед молодыми аспирантами. Меня всегда поражало его тонкое понимание сути проблемы, например, учет и анализ в рыночной (колхозной) торговле, или организация учета на предприятиях, осуществляющих внешнеэкономическую деятельность, или учет затрат на ремонт и содержание дорог и дорожных сооружений и др. Однажды я рассказал Владимиру Константиновичу о том, как для привлечения внимания слушателей ИПК Минторга СССР в Алма-Ате (где по вечерам я преподавал), а это в основном были товароведы – тогдашняя элита советской торговли, которые на дух не переносили бухгалтерский учет, я рассказывал им о его истории с древнейших времен, и это вызывало у них повышенный интерес. У Владимира Константиновича эта информация тоже вызвала неподдельный интерес. А в 1995 г. на прилавках наших магазинов появилась книга преподавателя кафедры Владимира Константиновича Т.Н. Мальковой «Древняя бухгалтерия: какой она была?», вышедшая в Москве в издательстве «Финансы и статистика». А ведь именно ее он когда-то уговаривал взять эту тему и развить. И он был опять прав – научная работа получилась очень интересной.

Еще мне запомнилось отношение Владимира Константиновича к нашей обыкновенной человеческой жизни. Он воспринимал и по-настоящему любил жизнь, жизнь такой, какой она была, и она адекватно отвечала ему тем же. Его любили и ценили все: профессорско-преподавательский состав, студенты, соискатели и аспиранты. Своим обаянием Владимир Константинович притягивал внимание женщин. Его невозможно было не любить. Он был

большим, очень добрым, с красивой душой. Это душевное тепло чувствовалось везде: при общении с ним на кафедре, и в домашней обстановке, и на отдыхе – на его любимой рыбалке.

Еще один штрих в поведении Владимира Константиновича – его порядочность и скромность. Владимир Константинович очень гордился тем, что в советское время для профессорско-преподавательского состава были созданы хорошие материальные условия для работы, которая и высоко оплачивалась. Он шутил, что зарплата заведующего кафедрой и профессора одновременно в три раза превышает зарплату любого среднего начальника и этого вполне хватает и на его любимое «Советское шампанское» (другие спиртные напитки он никогда не пил), и на черную икру, которой он всегда радушно угощал аспирантов и соискателей, приходивших в его дом за консультацией.

Его жизнь была и остается наполненной эпохальными событиями, которых хватило бы на целую книгу – важными, яркими и интересными страницами. По судьбе Владимира Константиновича можно изучать историю становления и развития бухгалтерского учета и аудита. Его биография – это целая эпоха развития бухгалтерского учета. Хотя не очень простая. Этот человек – гений обогнал свое время, совершив качественный переворот в теории и методологии бухгалтерского учета отраслей народного хозяйства. Он, как никто другой, понимал большое значение учета для экономики страны и постоянно вносил в его теоретические основы качественные изменения и дополнения. Владимир Константинович не замыкался только на теоретических исследованиях, наоборот, уделял много внимания практической реализации своих новшеств, которые находили поддержку у Минфина и Минсельхоза Казахстана. Не случайно долгое время он был советником Министерства финансов республики по вопросам организации учета в отраслях народного хозяйства. Неоценимый вклад внес В.К. Радостовец и в работу научно-методических советов.

Было еще одно направление плодотворной научно-практической деятельности В.К. Радостовца, где он реализовал свои фундаментальные знания в сфере учета и анализа хозяйственной деятельности, – это участие в хоздоговорных темах, которые всегда выполнялись на кафедре качественно, а главное – в срок. Под его руководством и при его непосредственном участии рождались проекты перевода бухгалтерского учета Казахстана на международные стандарты.

Его трудовая деятельность долгие годы была связана с Алма-Атинским институтом народного хозяйства, где он возглавлял кафедру бухгалтерского учета отраслей народного хозяйства. Заботы руководителя кафедры Владимир Константинович успешно совмещал с научной деятельностью – его жизненной целью. Неоценимо значение этих исследований в решении проблемы бухгалтерского учета в сельском хозяйстве. Но в то же время Владимир Константинович внес значительный вклад в развитие теории бухгалтерского учета.

Он никогда не был геологом, однако одна из первых его работ в 1969 г. получила название «Ревизия и контроль в геологических организациях». Это был второй в его жизни учебник, написанный им. В 1973 г. в Москве вышла книга В.К. Радостовца «Журнально-ордерная форма учета в геологических организациях» (29,7 п.л.). А в 1985–1986 гг. также в Москве вышла большая «Справочная книга бухгалтера геологических организаций» в двух томах (54,9 п.л. и 57,6 п.л.).

Креативный организатор, крупный ученый, талантливый педагог, Владимир Константинович являет собой пример высокой порядочности и чести, справедливости и служения народу. Для него характерна преданность бухучету и просвещению. Владимир Константинович был из той категории людей, которые при любых обстоятельствах стремятся отстаивать свои идеи, как бы сложно это ни было. И именно во многом благодаря его твердой гражданской позиции Алма-Атинский институт народного хозяйства, заявив однажды о себе как о крупном научном центре, остается им по сей день.

Владимир Константинович успешно сочетал преподавательскую и научно-практическую деятельность. Из-под его пера вышло огромное количество научных статей и тезисов, посвященных вопросам учета в различных отраслях народного хозяйства, но больше всего он написал работ по организации учета в сельском хозяйстве. В.К. Радостовец – автор 391 научной публикации по актуальным проблемам бухгалтерского учета, ревизии и контроля и анализа хозяйственной деятельности в отраслях народного хозяйства, в том числе нескольких монографий.

При его участии и под его редакцией вышли в свет такие монографии, как «Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве», «Бухгалтерский учет в отраслях народного хозяйства», а также различные учебники, пока единственные в Казахстане.

Подчеркну, что за годы научной деятельности В.К. Радостовца опубликовано огромное количество научных работ, в том числе монографий. Его труды были неоднократно переизданы, что говорит о востребованности изданий, актуальности рассматриваемых в них вопросов. Многие из работ профессора В.К. Радостовца интересны и как документы по бухгалтерской истории Казахстана советского периода.

В.К. Радостовец был удивительно выдержанный и доброжелательный человек, всегда открытый для делового и дружеского общения. Его тонкий ум, профессионализм, глубокие знания, опыт, деловитость, большая личная скромность всегда вызывали искреннее уважение у сотрудников кафедры, профессорско-преподавательского состава Нархоза, среди широкой научной общественности. Как ученый Владимир Константинович был очень прозорлив. Он знал, как оперативно организовать ученых для решения конкретных задач. Это был человек с мощной жизненной энергией, блестящим организаторскими способностями и умением добиваться поставленных целей.

Большой вклад он внес и в формирование научных кадров для отечественного бухгалтерского учета и анализа хозяйственной деятельности, внутриведомственного контроля. Под его руководством защищены десятки кандидатских и докторских диссертаций. На протяжении многих лет В.К. Радостовец был председателем Ученого совета АИНХ по защите диссертаций на соискание ученой степени кандидата экономических наук, которая превращалась под его умелым руководством не в какое-то зарегламентированное мероприятие по сдаче серьезного научного экзамена, а, скорее, в праздник торжества новых научных идей молодых исследователей, хотя, по сути, они ненавязчиво были высказаны им еще задолго до защиты.

Сколько человек прошло через человеческие беседы в науку с Владимиром Константиновичем! И мы, аспиранты, ученики В.К. Радостовца, прикоснувшись к этому гиганту мысли, обречены были на крепкую дружбу с ним. Он был не только хорошим другом для многих, но и мудрым наставником, особенно для нас – аспирантов. Наверное, поэтому и оставил такой глубокий след в сердцах не только своих коллег, ученых, но и тех, кому он дал путевку в жизнь, – его учеников, которые стали его последователями, докторами и кандидатами наук, авторами новых учебников и направлений во внутриведомственном контроле и ревизии, в бухгалтерском учете и аудите.

И это далеко не полный перечень всего того, что сделал для развития бухгалтерской науки Казахстана и становления его законодательства в период горбачевской перестройки выдающийся ученый, прекрасный руководитель, мудрый наставник и Учитель с большой буквы – Владимир Константинович Радостовец.

За его плечами – успешный, но далеко не легкий путь ученого-экономиста и организатора учетной науки. Были на этом пути к всеобщему признанию и трудности, однако для формирования творческой личности любые испытания играют только позитивную роль.

В.К. Радостовец долгое время находился на вершине своей профессиональной карьеры, а его вклад в развитие науки бухгалтерского учета и анализа хозяйственной деятельности в различных отраслях народного хозяйства и ее становление в Республике Казахстан и странах Содружества поистине уникален.

Скромность – именно такое слово характеризует личность Владимира Константиновича. Возможно, именно эта черта и есть то самое достоинство человека, с которым путь открыт и за трагической чертой...

Владимир Константинович со свойственной ему энергией и ответственностью много работал, особенно в последние годы, понимая необходимость того, что надо успеть еще многое сделать. Но не успел...

От человека в этом мире остаются лишь воспоминания. И верится нам – такую уверенность дает знание, что жизнь не заканчивается, пока есть память, причем хорошая, добрая память о Настоящем Человеке, Великом Учителе. Я думаю о нем по-прежнему в настоящем времени, и меня не покидает чувство, что он где-то рядом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Память о профессоре В.К. Радостовце – в наших сердцах. – Алматы: Центраудит-Казakhstan, 2002. – С. 178–185.

SPISOK LITERATURY

1 Pamjat' o professore V.K. Radostovce – v nashih serdcah. – Almaty: Centraudit-Kazahstan, 2002. – S. 178–185.

Түйін

Мақала 2016 жылдың 16 мамырында 90 жасқа толған экономика ғылымдарының докторы, профессор, ғылым және техникаға еңбегі сіңген қайраткер, Қазақстан Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі Радостовец Владимир Константиновичке арналған. Осы күнді ғылыми қоғамдастықтың, оның аспиранттар және ізденушілер, олардың туыстары мен достары атап өтті. Владимир Константинович – Қазақстан ғылымының мақтанышы. Ол есеп саласының еліміздің экономикасын дамытуда маңызды екенін түсініп үнемі сапалық өзгерістер мен толықтырулар енгізіп, оның теориялық негіздерін әкелді. Владимир Константинович халық шаруашылығында бухгалтерлік есептің теориясы және методологиясының сапасын жақсартты. Ол бақылау және ревизия саласы орнына келген экономика аудитының маңыздылығын болжады. Владимир Константинович – 391 ғылыми басылымдардың авторы, жалпы 2087,3 б.п. көлемінде, оның ішінде 36 оқулық және бірнеше монография, 127 есеп және аудит бойынша ұсынымдар және тәжірибелік құралдар, 189 ғылыми мақала; Владимир Константиновичтің 11 жұмысы қазақ тіліне аударылған, сонымен қатар грузин, өзбек, латыш, литва және этон тілдеріне аударылған. Владимир Константинович Қазақстан Республикасы үшін ғылыми кадрларды қалыптастыруға үлкен үлес қосты. Оның басшылығымен 52 экономика ғылымдарының кандидаты дайындалды, 6 экономика ғылымдарының докторларына ғылыми-тәжірибелік көмек көрсетілді. Ауыл шаруашылығында есеп және басқару жұмыстары үшін КСРО-ның ХШЖК-нің күміс медалімен марапатталды.

Тірек сөздер: креативті ұйымдастырушы, ірі ғалым, дарынды педагог, ҚР ҰҒА-ның корреспондент-мүшесі, жүйені құрастырушы, студенттер тәлімгері, білікті жоғары маман, Ұстаз, аудитор, теориялық зерттеу, өзектілік, баспаның қажеттілігі, теория және методология, бухгалтерлік есеп.

Resume

The article is devoted to Vladimir Konstantinovich Radostovets, the Doctor of Economic Sciences, professor, Honored Science and Technology Worker, corresponding member of the National Academy of Sciences of Kazakhstan, who would be 90 years on 16 May, 2016. This date was solemnized by the scientific community, his graduate students and colleagues, relatives and friends. Vladimir Radostovets is a pride of Kazakh science. He, more than anyone else, understood the great importance of accounting for the country's economy and has brought certain changes into its theoretical foundations. Vladimir Konstantinovich was ahead of his time making a qualitative revolution in the theory and methodology of accounting sectors of the national economy. He foresaw the importance of the audit in the economy, which replaced the Audit and Control system. Vladimir Radostovets is an author of 391 scientific publications with the total number of 2087,3 printed pages, including 36 books and several monographs, 127 textbooks and practical recommendations on accounting and auditing, 189 scientific articles; 11 works written by him were translated into the Kazakh language. Besides it, some works were translated into Georgian, Uzbek, Latvian, Lithuanian and Estonian languages. Vladimir Konstantinovich contributed a lot to the formation of scientific personnel for the Republic of Kazakhstan. Under his leadership, 52 candidates of economic sciences defended their thesis, and he provided scientific and practical assistance for 6 Doctors of Economics. For the series of works on accounting and control in agriculture Vladimir Radostovets was awarded a silver medal NEAE of the USSR.

Key words: creative organizer, great scientist, talented teacher, member of the National Academy of Sciences of Kazakhstan, system designer, mentor of the students, high-class professional, teacher, auditor, theoretical research, relevance, relevance of publications, theory and methodology, accounting.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ В ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА «ТУРАН»

Научный журнал «Вестник университета «Туран» – «Тұран» университетінің хабаршысы» включен в Перечень научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности, отрасль «Экономика»

(приказ Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК № 894 от 30.05.2013 г. «О внесении дополнений в приказ № 1082 от 10 июля 2012 г. «Об утверждении Перечня научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности»)

Материалы должны быть представлены в электронном варианте с приложением одного экземпляра отпечатанного текста. Текст должен быть набран в WINWORD XP или *. RTF (Reach text format). Зарубежные авторы могут прислать материалы по электронной почте.

Для материалов на русском языке – шрифт **Times New Roman**, кегль **14**; на казахском языке – шрифт **Times New Roman**, кегль **14**; на английском языке – **Times New Roman**, кегль **14**. Все шрифты должны быть полностью совместимы с операционной системой Windows XP (2000). Текст рукописи должен быть набран через один интервал и не превышать **8 страниц**.

В левой верхней части листа печатается **УДК**.

Далее в правой верхней части листа печатаются фамилия и инициалы автора, место работы, ученая степень и звание. В середине листа прописными буквами печатаются **название** материала, далее – **ключевые слова на трех языках (казахском, русском и английском)**. Затем идет текст, который следует печатать **без переносов**, соблюдая следующие размеры полей: левое – 30 мм, правое – 10 мм, верхнее – 15 мм, нижнее – 20 мм. Абзацный отступ начинается с третьего знака. Формулы набирать только в приложении – **редактор формул (Microsoft Equation)**.

В тексте в **квадратных скобках** печатаются ссылки на использованную литературу, **список литературы** печатается в конце статьи. Далее печатается список литературы, переведенный **на латиницу**. Воспользуйтесь **сайтом <http://translit.ru/>** – конвертер и переводчик текста из латиницы в кириллицу и наоборот.

В конце статьи, после списка литературы должно быть **краткое резюме на казахском, русском и английском языках** (200–250 слов – примерно 30 строк, 14 кегль), а также **название статьи на трех языках (казахском, русском и английском)**.

Текст доклада должен быть оригинальным, ранее нигде не опубликованным.

На каждую статью должны быть представлены **рецензии (внешняя и внутренняя)**.

В конце статьи просим указать Ф.И.О. полностью, обратный адрес, телефоны (служебный и/или домашний), факс, номер электронной почты (e-mail).

Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы). Мнение Научно-редакционного совета не всегда совпадает с мнением автора (авторов). Редакционный совет оставляет за собой право публикации или отклонения рукописи. Рукописи не возвращаются и не рецензируются.

Материалы присылайте по e-mail: mayab60@list.ru или приносите в редакционно-издательский отдел университета «Туран» (каб. 209).

Оплата за публикацию принимается наличными или отправляется почтовым переводом на имя **Жуйковой М.А.** по адресу: **050013, г. Алматы, ул. Сатпаева, 16-18, 18а, университет «Туран».**

Ссылка при перепечатке на наше издание обязательна.

Телефон для справок: **8(727) 260-70-00, 260-40-18.**

Редакционная коллегия

УВАЖАЕМЫЕ ПОДПИСЧИКИ!

Наш индекс: **75665**

Стоимость подписки на 3 месяца – **460 тенге**

Учредитель: университет «Туран»

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16-18, 18а.

Тел.: 260-40-18, 260-70-00

Тел./факс: 8 (727)262-22-98

E-mail: mayab60@list.ru; m.zhuikova@turan-edu.kz

«ТУРАН» УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Ғылыми журнал

№ 2 (70) 2016 ж.

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА «ТУРАН»

Научный журнал

№ 2 (70) 2016 г.

Компьютерная верстка: Жуйкова М.А.

Дизайн обложки: Мерзляков Е.

Подписано к печати 14.06.2016 г.

Бумага офсетная № 1,62 x 84/16. Плотность 80 г/м².

Усл.печ.л. 36,5. Уч.изд.л. 38,0. Тираж 500 экз.

Заказ № 1297

Адрес редакции:

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16-18, 18а, университет «Туран».

Оригинал-макет подготовлен редакционно-издательским
отделом университета «Туран».

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16-18,18а.

Тел.: 260-70-00, 260-40-18.

Отпечатано в издательстве «Эверо».

г. Алматы, ул. Байтурсынова, 22, оф. 9. Тел.: 233-82-69, 233-83-43.